PRENS SABAHADDİN

Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne

Bütün Eserleri

Hazırlayan: Mehmet Ö. Alkan

YKY

GÖNÜLLÜ SÜRGÜNDEN ZORUNLU SÜRGÜNE

Prens Sabahaddin Padişah Abdülmecid'in kızı Seniha Sultan ile Damat Mahmut Celaleddin Paşa'nın oğlu olan Prens Sabahaddin 1877'de İstanbul'da doğdu, 30 Haziran 1948'de İsviçre'nin Neuchâtel kentinde öldü. 1899'da II. Abdülhamid yönetimini eleştirdiği için gözden düşen babasıyla birlikte Fransa'ya gitti. Paris'te, siyasetbilimciler ve toplumbilimcilerle ilişki kurdu. Yurtdışında Abdülhamid'in baskıcı yönetimine karşı mücadele eden Osmanlı aydınlarını bir araya getirmeye çalıştı; birinci (1902) ve ikinci (1907) Jön Türk kongrelerini topladı. Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurdu. *Terakki* dergisini yayımlayarak kişisel girişimciliği ve yerel yönetimi savunan görüşlerini açıkladı.
II. Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a dönerek Osmanlı Ahrar Fıkrası'nın kuruluşunu teşvik etti (1908). İstanbul'da düzenlediği sohbet toplantılarında Merkeziyetçiliğe karşı çıkan görüşleri nedeniyle, İttihatçılarla arası açıldı. Buna karşın görüşleri asker ve sivil aydın çevrelerde taraftar kazandı. Baskılardan kurtulmak için gittiği yurtdışından 1920 başında döndü. Cumhuriyet döneminde Osmanoğulları ülkeden çıkarılınca (1924) önce Fransa'ya, daha sonra İsviçre'ye yerleşti. Ölümünden bir süre sonra kemikleri Türkiye'ye getirtilerek Eyüp Mezarlığı'nda, babasının yanına gömüldü.
Prens Sabahaddin, Ziya Gökalp'in Durkheim'dan etkilenerek öne sürdüğü toplumcu görüşe karşı, Le Play'in bireyci anlayışını savundu. Edmond Demolins'in *Anglo-Saksonların Üstünlüğü Neden İleri Geliyor?* adlı yapıtı, görüşlerinin temelini oluşturdu.
Prens Sabahaddin, çeşitli tarihlerde yayımlanan yapıtlarında, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü, bu görüşler doğrultusunda, zümrelerin egemen olduğu bir toplum olmasıyla açıkladı, merkezi otoriteye karşı ve kişisel girişimciliğe destek veren bir yaklaşımı savundu.

Mehmet Ö. Alkan 1963 yılında Erzurum'da doğdu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde *"İlim"den "Bilim"e Geçişin Kritik Evreleri, Osmanlı Materyalizmi ve Baha Tevfik* başlıklı teziyle yüksek lisansını tamamladı. Aynı fakültede *Ölçülebilir Verilerle Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Modernleşmesi* başlıklı teziyle doktor unvanını aldı. 2000-2001 yılları arasında Amerika'da Wisconsin Üniversitesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olarak ders verdi. Halen İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyasi Tarih Anabilim dalındaki görevine devam etmektedir.
Başlıca yapıtları: *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları* (İ. Turan ve A. Yücekök ile birlikte) Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998; *İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Selanik'ten İstanbul'a Terakki Okulları*, Terakki Vakfı Yayınları, 2003.

PRENS SABAHADDİN

Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne

BÜTÜN ESERLERİ

HAZIRLAYAN:
MEHMET Ö. ALKAN

YKY
İSTANBUL

Yapı Kredi Yayınları - 2557
Cogito – 158

Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne - Bütün Eserleri / Prens Sabahaddin
Hazırlayan: Mehmet Ö. Alkan

Kitap editörü: Korkut Erdur

Kapak tasarımı: Nahide Dikel
Uygulama: Akgül Yıldız

Baskı: Üç-Er Ofset
Yüzyıl Mah. Massit 5. Cad. No: 15 Bağcılar / İstanbul

1. baskı: İstanbul, Ekim 2007
ISBN 978-975-08-1293-4

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2005
Sertifika No: 1206-34-003513
Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.yapikrediyayinlari.com
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://yky.estore.com.tr
http://alisveris.yapikredi.com.tr
http://www.yapikredi.com.tr

İÇİNDEKİLER

- Önsöz Yerine • 9

BİRİNCİ BÖLÜM 1900-1908: Gönüllü Sürgünde İstibdada Muhalefet
- Sultan Abdülhamid Han-ı Sânîye Arîza • 17
- Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza • 23
- Cennetmekân Abdülmecid Hanın Ahfâd-ı Necîbeleri ve Beyanname-i Umumi • 29
- Protestation de Princes du Sang • 35
- Hanedana Mensup Prenslerin Protestosu • 37
- (Prens Sabahaddin'in) Paris'te Osmanlı Hürriyetperveran Kongresi('ni [Birinci Jön Türk Kongresi'ni] Açış Konuşması) • 40
- Yabancı Müdahalesi Üzerine... • 44
- Osmanlı İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne •
- Hangi Yoldayız? ve Hangi Yoldayız?-Mabad • 52
- Aux Arméniens ottomans • 73
- Şu Günlerde Yeniden Âsâr-ı Fiiliyesi Görülen Ermeni Tahrikât-ı İhtilalcuyanesi Üzerine Prens Sabahaddin Efendi Hazretlerinin Osmanlı Ermenilerine Hitaben Neşrettikleri Beyannamedir • 76
- Libéraux turcs et arméniens • 79
- Türk ve Ermeni Liberalleri • 85
- Les Turcs et le progrès • 89
- Türkler ve Terakki • 102
- Türkiye'de Devr-i Teceddüt • 119
- Türkiye'nin İntibah ve Teceddüdü • 123
- *Terakki* Dergisi'nin Çıkış Yazısı • 128
- Gençlerimize Mektup: İntibah-ı Fikrimiz • 129
- Neşriyat-ı Siyasiyemiz • 131
- Rus İhtilalinin Mana-yı İçtimaiyesi • 133
- Merkeziyet ve Adem-i Merkeziyet • 140
- Kendimizi Asrımıza Tanıtalım • 142
- Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti'nin Programı • 144

- Bir Tavsiye • 146
- İttihâd-ı İslam • 148
- The Sultan and The Pan-Islamic Movement • 152
- Le panislamisme • 156
- The Eastern Question • 159
- Sultanzâde Sabahaddin Beyefendi'nin İmzası Altında Cemiyetimiz Tarafından Düvel-i Muazzamaya Gönderilen ve (*The Times*) Gazetesi'nin 2 Kânun-i Sâni 1907 Tarihli Nüshasında Aynen Derç Edilen Muhtıranın Tercümesidir • 167
- Mar-i Münakkaş • 175
- Vatandaşlarımıza • 183
- Nasıl Hıristiyanlar Vatanımızda Adem-i Merkeziyetten Müstefit Olageldikleri Halde Müslümanlar Merkeziyetin Mahkûmu Oluyorlar • 185
- Bir Teessüf • 195
- 2 Gençlerimize Mektuplarım: Bizde Tenkid • 197
- İttihâd • 210
- Vilayetler Ahalisine Bir Davet • 212
- Onüçüncü Terakki'de Tenkidinizi Okurken • 217
- Gençlerimize Mektuplarım: Hayata Doğru • 230
- Rumeli'deki Türk Vatandaşlarımıza Bir Davet • 232
- Tenkidinizi Okurken • 235
- Aziz vatandaşlar • 252

İKİNCİ BÖLÜM 1908-1913: Çok Partili Meşrutiyet'te Siyaset

- Prens Sabahaddin Beyefendi ile Mülakat-Vapurda • 257
- Varyete Tiyatrosu Konferansı • 261
- Teşebbüs-i Şahsî ve Tevsi-i Mezuniyet Hakkında Bir İzah • 270
- Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Hakkında İkinci Bir İzah • 281
- *Tanin* Gazetesinin 26 Teşrin-i Sâni 324 (9 Aralık 1908) Tarihli Nüshasında Aynen Neşrolunan Makale • 284
- Sultanzade Sabahaddin Bey Efendi'nin Ulemâyı Kirama Hitaben Açık Mektupları • 298
- Sultanzade Sabahaddin Bey Efendi'nin Osmanlı Askerlerine Hitaben Açık Mektupları • 300
- Un Lettre • 303
- Bir Mektup • 304
- İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne Açık Mektuplar Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah • 305
    - İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne Birinci Mektup • 310
    - İkinci Mektup • 317
    - Üçüncü Mektup • 327
    - Dördüncü Mektup • 332

Beşinci Mektup • 336
Altıncı Mektup • 341
Zeyl • 345
Yedinci Mektup: Meslek-i İctimâîmiz Nasıl Tatbik Edilebilir? • 348
Sekizinci Mektup • 360

- 27 Teşrin-i Evvel 328 Tarihiyle Huzur-ı Mualla-yı Padişahîye Takdim Edilen Açık Bir Ariza • 378
- Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı • 380
- Yeni İstikamet Meslek Programı • 409

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 1913-1919: Zorunlu Sürgün ve I. Dünya Savaşı

- Déclaration du Prince Sababaddine • 419
- Prens Sabahaddin'in Beyannamesi • 422
- "Une Lettre du Prince Sabaheddine • 425
- Prens Sabahaddin'in Bir Mektubu • 426
- The Destroyers of Turkey: A Letter from Prince Sabaheddine to Lord Kitchener • 428
- Türkiye'nin Yıkıcıları (Muhripleri): Prens Sabahaddin'den Lord Kitchener'e Bir Mektup • 431
- L'appel du prince Sabaheddine souhaitant l'appui des Alliés pour réaliser une paix séparée en faveur de la Turquie • 434
- Prens Sabahaddin'in Türkiye Lehine Ayrı Bir Barış Gerçekleştirilmesi İçin İttifak'ın Desteğini Talep Eden Çağrısı • 441
- Les Turcs résidant en Suisse réunis un Congrès à Genève, ont pris les décisions suivantes • 448
- Cenevre'de Bir Kongre Toplayan İsviçre'de Mukim Türklerin Aldığı Kararlar • 449
- Monsieur Wilson, Président de la République des Etats-Unis d'Amérique • 451
- Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Wilson'a Çekilen Telgraf • 453
- A Leurs Excellences M. Lloyd George, Clemenceau, Orlando • 455
- Lloyd George, Bay Clemenceau ve Bay Orlando'ya Çekilen Telgraf • 457
- Interview accordé par le prince Sabahaddine à Aly El-Ghalaiaty, collaborateur de la "Tribune de Genève", qui la publia dans son numéro du 2-3 mars 1919 • 459
- *Tribune de Genève* Gazetesinin Yazarlarından Ali el Galeati'nin Prens Sabahaddin ile Gerçekleştirdiği ve Söz Konusu Gazetenin 2-3 Mart 1919 Tarihli Sayısında Yayınlanan Söyleşi • 464

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 1919-1924: Mütareke'de Siyaset - Milli Mücadeleye Destek

- Sabahaddin Beyle Bir Mülakat • 471
- Vaziyet-i Hâzıra Karşısında Vicdan-ı Milliye Hitap • 475
- Sabahaddin Bey Anadolu'nun Müdafaasını Tebrik Ediyor • 486
- Mudanya Mütarekesinin İmzalanmasını Tebrik Telgrafı • 487

BEŞİNCİ BÖLÜM 1924-1948: Zorunlu Sürgünde Siyaset ve Sosyoloji

- 1930'larda Merkeziyet ve Adem-i Merkeziyet • 491
- Milletlerarası Siyaset Hakkında Müşahedeler... • 494
- An Appeal to the Conscience of the Anglo-American World • 497
- Anglo-Amerikan Efkâr-ı Umumiyesine Bir Hitap • 504
- Demokrasi'nin İçtimaî ve Vicdanî Yeni Bir İhatası Lüzumu • 516
- Türkiye, Amerika ve Rusya... • 525
- Gecikmiş Bir Mesaj... • 529
- Türkiye'deki Basında Son Yazısı - 30 Mayıs 1948: "Prens Sabahaddin Beyin Siyasi Vasiyetnamesi: Mezardan İkazlar ve İrşatlar" • 531

- Özel Adlar Sözlüğü • 539
- Dizin • 545

Merhum Nezahet Nurettin Eğe'nin hatırasına

Önsöz Yerine

Daha çok Prens Sabahaddin adıyla tanınan Mehmed Sabahaddin Bey'in (1877-1948) annesi Seniha Sultan (1851-1931), Padişah Abdülmecid'in (1823-1861) kızıdır. Seniha Sultan'ın erkek kardeşlerinden dördü de padişah olmuştur: (V. Murad, II. Abdülhamîd, V. Mehmed Reşad ve VI. Mehmed Vahideddin) Babası Damat Mahmud Celaleddin Paşa (1854-1903), kardeşi Ahmed Lütfullah Beydir (1880-1973).

Prens Sabahaddin'in, II. Abdülhamîd'e sonra da İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne cesaretle muhalefet etmesi, Milli Mücadeleyi desteklemesi, günümüzde hâlâ tartışılmakta olan siyasal ve toplumsal fikirleriyle siyaset ve düşünce tarihimizde özel bir yeri vardır.

Mehmed Sabahaddin'in gönüllü veya zorunlu sürgünlerle geçen yaşamını altı döneme ayırmak olanaklıdır. Birinci dönemi (1877-1899) doğumundan Avrupa'ya kaçışına kadar, İstanbul'da geçen çocukluk ve gençlik dönemidir. Ardından Avrupa'nın çeşitli kentlerinde geçirdiği, siyasal ve düşünsel faaliyetlerde bulunduğu gönüllü sürgün dönemi başlar (1899-1908) Bu evredeki siyasal etkinliklerini de ikiye ayırabiliriz. Bir yandan Avrupa'daki Osmanlı aleyhine gelişen olaylara dâhil olarak onlara cevap yetiştirmeye çalışmış, bu amaçla Batı basınında Osmanlı aleyhindeki düşünceleri değiştirmek için birçok makale yayınlamış, demeç vermiş, devlet ve hükümet başkanlarına mektuplar yazmış, bazen de açık mektuplar yayınlamıştır. Bu dönemdeki diğer etkinliği ise Osmanlı Devleti'ndeki siyasal rejimin değişmesi için verdiği mücadeledir. Amacı, diğer Jön Türkler gibi, II. Abdülhamîd'in kişiliğinde simgeleşen otoriter mutlakıyet rejimine son vermek ve anayasal meşrutiyetin kurulmasını sağlamaktır. Bu amaçla yürüttüğü faaliyetler arasında Birinci Jön Türk Kongresi'nin (1902) toplanması, Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin kurulması, *Terakki* dergisinin çıkarılması, 2. Jön Türk Kongresi'nin toplanması (1907) ve Doğu

Anadolu'daki II. Abdülhamîd aleyhtarı ayaklanmaların örgütlenmesindeki katkıları sayılabilir.

Bu dönemde siyasal ve toplumsal düşüncesini derinden etkileyen Le Play ve Edmond Demolins ile tanışması ve serbest girişim ve gevşek merkez fikrine bağlılığı vardır. *Décentralisation* karşılığı olarak önerdiği "adem-i merkeziyet" deyimini hâlâ kullanmaktayız.

Bir bölümünü Türkiye'de, bir bölümünü de yurt dışında geçirdiği yaşamının üçüncü döneminde (1908-1913) siyasal faaliyetlerine devam etmekle birlikte daha çok fikri eserlerini vermiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında kendisine yönelik yakın bir ilginin olduğu açıktır. Ancak bu ilgi İttihad ve Terakki Cemiyeti yöneticilerini rahatsız etmekte gecikmemiştir. Başlangıçta, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı *İttihad ve Terakki* gazetesinde Prens'in İttihad ve Terakki Cemiyeti ile birlikte hareket ettiğini açıklayan haberler yayınlanmakla birlikte, dönüşü ardından başta *Neyyir-i Hakikat* ve *Tanin* gibi gazetelerde Prens'i, özellikle de adem-i merkeziyet fikrine yapılan ağır eleştirilerle, siyasal olarak zayıflatmayı amaçlamışlardır. Mebusluğa aday olmadığı, aktif siyasetten uzak durduğu izlenimini vermeye çalıştığı halde, 1908 sonbaharında yaşanan ilk seçimlerde kendisine oy verilmiştir. Bu süreçte adeta partiler üstü bir lider gibi davranmaya özen göstermiştir. Bizim edindiğimiz izlenime göre, II. Meşrutiyet'in ilanı ardından, kendisine dolaylı veya doğrudan önerilen mebusluk, ayan üyeliği veya sadrazamlık gibi siyasi görevleri düşünmemiş görünmektedir. O, daha çok, meşruti sistem içerisinde, ismi üzerinde uzlaşma sağlanmış –adeta Platon'un filozof kralı gibi– karizmatik ve seçilmiş bir bilge monark rolünü kendisine daha çok yakıştırmış olmalıdır. Mütareke döneminde tekrar döndüğü İstanbul'da da aynı tutum ve beklenti içinde olduğu söylenebilir.

İttihad ve Terakki Cemiyeti içinde Prens Sabahaddin'e yönelik artan rahatsızlık dikkat çekicidir. Cemiyet, beklediği fırsatı 31 Mart Olayında yakalar. Prens Sabahaddin, 31 Mart Olayı "irtica hadisesi" ile ilişkilendirerek bertaraf edilmeye çalışılır. Bu olayın ardından kendisi de bir süreliğine yurtdışına gitmiş, kısa süreli gönüllü bir sürgün dönemi geçirmiştir. Geri dönüşünde yeniden İttihad ve Terakki Cemiyeti ile karşı karşıya gelmekte gecikmeyecektir. Bu kez de Mahmud Şevket Paşa suikastı ile ilişkisi olduğu gerekçesiyle gıyabında ölüm cezası verilmesi üzerine gizlice yurtdışına kaçmıştır.

Zorunlu bir sürgünlüğü yaşadığı dördüncü dönemi (1913-1920) ağırlıklı olarak diplomatik ve siyasi faaliyetlerde bulunduğu ve bu bağlamda yazılar yazdığı bir dönemdir. Osmanlı Devleti'nin Almanya ile birlikte savaşa girmesine karşı çıkmış, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden sonra da Batıda, Paris, Londra ve Atina başta olmak üzere çeşitli temaslarda bulunmuş, yazışmalar yapmıştır. İlginçtir, bu dönemde İzmir'den

başlaması tasarlanan bir ayaklanma ile İttihad ve Terakki Cemiyeti hükümetine karşı bir darbenin hazırlığına karışmıştır. Savaş süresince İtilaf devletleriyle ilişkilerini sürdürmüş, bu görüşme ve yazışma trafiği 1918 sonbaharı ile 1919 sonbaharı arasındaki bir yıllık dönemde daha da yoğunlaşmıştır. Mondros Mütarekesi'nin ardından diplomatik faaliyetlerini sürdürmüş, gayri resmi olarak padişah Mehmed Vahideddin'in isteği ile İtilaf devletleriyle bağlantıların kurulması ve anlaşmalar yapılması konusunda girişimlerde bulunmuştur.

Prens Sabahaddin, yaşamının beşinci dönemini (1920-1924) Milli Mücadele sırasında döndüğü İstanbul'da geçirmiştir. 3 Mart 1924 sonrasında Türkiye'den zorunlu olarak ayrılmasına kadar geçen sürenin en önemli özelliği, Osmanlı hanedanı içinde Milli Mücadeleye açıkça destek veren başlıca hanedan üyesi olmasıdır. Bu tutumunda Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Milli Mücadeleye duyduğu inanç rol oynar. Gerçekten bu zor dönemlerde Ankara'ya gönderdiği ve basına yansıyan telgrafları padişahı, İstanbul hükümetini ve müttefikleri telaşlandırmıştır.

Buna rağmen 3 Mart 1924 tarihli hilafet ilgası ve hanedan mensuplarının yurt dışına çıkarılması hakkındaki kanuna dâhil olmaktan kurtulamamıştır. Kardeşinin belirttiği kadarıyla da bu üçüncü sürgün dönemi kendisi için ciddi bir psikolojik yıkım olmuştur. Belki de bu kanundan, Milli Mücadele sırasındaki, Ankara hareketini ve Hükümetini destekleyen tutumu nedeniyle, istisna tutulmasını beklemiştir. Öte yandan Milli Mücadeleye verdiği desteğin bir beklentiye dayandığı da düşünülebilir ki bu II. Meşrutiyet döneminde de beklediği ama bulamadığı "filozof-kral" rolü ile ilgili olabilir.

Üçüncü ve son sürgün döneminden ölümüne kadar geçen yaşamının altıncı ve son evresi (1924-1948) bir yandan maddi açıdan yokluk içinde geçerken, öte yandan siyasal ve düşünsel faaliyetleri açısından da zayıf geçer. Bu dönemde kendisinin eski "kâtip-i umumisi" olan Satvet Lütfi Tozan, Nihat Reşad Belger ve özellikle Nezahet Nurettin Eğe ona maddi ve manevi yardımlarda bulunmuşlardır. Bu dönemde siyasi faaliyetlerini tamamen bir kenara bıraktığı, ağırlıklı olarak mistizm, din felsefesi ve teoloji gibi konulara yöneldiği görülür. Bir ara yine Türkiye ve uluslararası alandaki gelişmelerle yakından ilgilenmiş, bu konudaki yazılarının özellikle Amerikan basınında yayınlanmasını istemişse de bu gerçekleşmemiştir. Son yıllarında, 1946'da çok partili siyasal hayata geçişiyle birlikte kendisine yönelik ilgi ile tekrar Türkiye ile ilgilenmeye başlamışsa da 1948 yılında vefat etmiştir.

Prens Sabahaddin'in düşünsel gelişimini de kendi içinde üç evreye ayırmak olanaklıdır. Birinci evre (1899-1908) ilk sürgün dönemidir ve daha çok II. Abdülhamîd'in baskıcı yönetimine karşı mücadele ettiği ve siyasal düşüncelerini ifade ettiği bir dönemdir. Bu dönemdeki yazılarında

açık bir pozitivizm/materyalizm etkisi görülür. Düşünsel gelişimin ikinci evresinde (1908-1913) İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne karşı muhalefet ettiği, daha çok toplumsal düşüncelerini dile getirdiği dönemdir. Onun günümüzde de tartışılan sosyolojik eserleri büyük ölçüde bu dönemde yayınlanmıştır. Üçüncü evre ise (1920-1948) 1920'de İstanbul'a dönüşünden önce başladığı anlaşılan ve daha çok ülkeden çıkarılması sonrasına rastlayan teoloji, "teosophia" ve Hıristiyanlık düşüncesi ile ilgilendiği dönemidir. Basılı bir ürün vermediği bu dönemde, pozitivizmini kısmen muhafaza etmekle beraber, "materyalizm"den "sprituailizm"e geçtiği, "maneviyatçı" bir kimliğe büründüğü, "maneviyatın" öne çıktığı ve hatta başat hale geldiği bir dönem olmuştur.

Tarık Zafer Tunaya, bir yazısında Prens Sabahaddin'i şöyle tanımlar: "*Siyasi tefekkürü itibariyle Sultan Zade Sabahaddin Bey evvela bir Jön Türk, saniyen karışık ve fevkalade dinamik meşrutiyet hayatının fırtınalı havası içinde iktidara karşı ilim ile, fikirle mücadele eden bir doktrin adamıdır. Onun birbirine ekli bu vasıflarında, hukuki ve siyasi fikirlerini görmek mümkündür... Prens aynı zamanda bir inkılâpçıdır. Sabahaddin Bey yıkmak istediği rejimin yerine kaim olacak şekli tespit eden, bütün ilmi kabiliyetini bu noktada teksif eden bir mütefekkirdir. Yalnız burada bir noktayı hatırlatmamız faydalı olabilir: Prens Sabahaddin'in, bilhassa bir Jön Türk olarak ileri sürdüğü tez, bir inkılâp sayılacak, eskiyi tamamen değiştirmeğe müncer olabilecek bir şekilde inkişaf edecek iken, bir ihya siyaseti, bir ıslahatçılık formülüne kadar inmiş ve zayıflamıştır. Bu da Prensin Osmanlıcı ve ıslahatçı kalarak, ideali ile zaruretler arasında böyle bir uyuşmayı kabule mecbur oluşunda aranmalıdır.*" ["Ölümünün İkinci Yıldönümünde: Prens Sabahaddin" *Vatan* (5 Temmuz 1950) s. 2 ve 5.]

Hazırladığımız bu kitap, Tarık Hoca'nın da Osmanlı düşünce ve siyasi hayatında özel bir yere sahip olduğunu belirttiği Prens Sabahaddin'in eserlerini bir araya getirmeyi amaçlamaktadır. Daha önce bu konuda, Prens Sabahaddin'in öğrencilerinden ve arkadaşlarından ve özellikle son zorunlu sürgünü olan 1924 yılından ölümüne kadar kendisiyle irtibatta kalmış merhum Nezahet Nurettin Eğe'nir hazırladığı bir eser mevcuttu. (*Prens Sabahaddin, Hayatı ve İlmi Müdafaaları* (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1977) Biz Prens Sabahaddin'in bütün kitap, broşür ve makalelerini –ve bazı önemli röportajlarını– orijinal diline dokunmadan bir araya getirdik. Bu amaçla mümkün olduğunca dönemin Osmanlıca, İngilizce ve Fransızca kaynaklarını taradık. Türkiye'deki belli başlı kütüphanelerin yanı sıra, Fransa ve İngiltere'de arşiv ve kütüphanelerden de faydalandık. Ancak bütün bunlara rağmen Prens Sabahaddin'e ait şimdiye dek bilinmedik yazıların çıkması ihtimal dâhilindedir. Örneğin Fransa'da *Bibliothèque Nationale*'de bulduğumuz evrakı arasında el yazısı ile hazırlanmış ve fakat imzasız bazı makale ve broşürler bulunmaktadır. Bunların henüz Prens Sabahaddin'e ait olduğuna emin olamadığımız için bu kitaba koyamadık.

Her eser gibi bu eserin de ortaya çıkması dolaylı ya da doğrudan yardımlarla mümkün olmuştur. En başta, Sayın Güneş Nurettin Eğe-Akter ile tanışmamı sağlayan bu çalışma, kendisiyle birbirimizi şaşırtacak kadar uzun yıllara dayandığını fark ettiğimiz samimi bir muhabbetin de kurulmasına vesile olmuştur. Güneş Hoca, bu çalışmanın gerçekleşmesi her zaman coşkuyla yüreklendirmiş, başından itibaren de karşılıksız ilgi ve yardımını esirgememiştir. Kendisine, aslında ödenmesi olanaksız bir teşekkür borcum var.

Daha önce yaptığı bazı çevirileri kullanmama izin verdiği gibi, kitap içindeki Fransızca çevirileri de gözden geçirmek lütfunu gösteren Sayın Erol Üyepazarcı'ya;

Yapıcı önerilerinin yanı sıra Osmanlıca metinleri benimle karşılıklı olarak ve sabırla okuyan asistanım Y. Doğan Çetinkaya'ya;

Hiçbir vakit dostluğunu esirgemeyen ve Fransızca çevirileri de özenle yapan M. Görkem Doğan'a;

Dar zamanında Fransızca çeviriyi yapmak inceliğini gösteren İlker Aktükün'e;

İngilizce çevriyi kısa sürede yetiştiren öğrencilerim Hande Özdamar ve G. Gürkan Öztan'a; hepsine paha biçilmez yardımları için teşekkür ederim.

Bu kitabın basımı aşamasında kaybettiğimiz Prof. Dr. Seyhan Nurettin Eğe'ye Allah'tan rahmet dileriz.

Son olarak, bu çalışmanın gerçekleşmesi için uzun yılların deminden gelen dostluğunu cömertçe sunan Ferdi Karaca'ya teşekkür borçlu olduğumu belirtmek isterim.

Kafiye ve Şiir, onların varlık, yardım ve desteklerinin karşılığı yok ki...

Mehmet Ö. Alkan
Mühürdar
Mayıs 2007

BİRİNCİ BÖLÜM 1900-1908:

GÖNÜLLÜ SÜRGÜNDE İSTİBDADA MUHALEFET

*Sultan Abdülhamîd Han-ı Sânîye Arîza**

Efendimiz,

İstanbul'dan çıkmamızı müteakib pederimiz tarafından hâkipây-i seniyyelerine takdim edilen mektupta bu azimetin ilcaat-ı zamanın nasıl bir tesir-i mücbiri altında vukua geldiği muhtasaran beyan edilmişti. Maruzât-ı mezkûreyi sebt ü tezkâr eden kalemin yegâne saiki derin bir hiss-i samimiyet idi. Vâ-esefâ ki bir vatanperverin, bir hâdim-i insaniyetin samim-i vicdanından yükselen bu metâlib-i muhikkaya karşı o samimiyette bir mukabeleye intizar ümidi bugün artık sönmek üzere bulunuyor!..

Mektub-ı sâbıka bir lahika teşkil edecek olan şu ikinci ve belki de sonuncu arizamız bu ümid-i münkesiri tecdîd etmiş olsa bile pek mahdûd bir zaman için olacağını hayfâ ki şahadet-i vukuat teyîd ediyor. Nazarımızda bu arîzamızın muhatabı yirmi dört seneden beri bir istibdâd-ı muhribi meslek-i hükümranî ittihaz etmiş bir hükümdar-ı mezâlim-perver değil, altı yüz senelik bir hayat-ı ictihâd ve necabete mâlik bir ḥanedanın tekmil meâsir-i ma'deletine varis olması lazım gelen Osmanlı padişahıdır.

Şevketpenâh! Zât-ı hümâyûnlarının beka-yı şevket ü miknetini riyasetinde bulundukları milletin devam-ı terakki ve tealisiyle kaimdir. Binaenaleyh, onun tekâmül-i ictimâiyesine hâil olan esbâbı keşfetmek ve ne suretle olursa olsun izâlesine hasr-ı gayret eylemek, doğrudan doğruya itila-yı şan-ı mülûkânenize hizmet demektir. Saadet-i zatiyesini milletin saadetinde bulan bir hükümdarın düşündüğü gibi düşünecek olursanız bu azm-i mücâhidânemizi, bu maksad-ı vatanperveranemizi takdir ve tahsin buyurmaklığınız lazım gelir. Evet; "Bir milletin mukadder olunca saadeti / Bir adle müfevvez eder hakk-ı hükûmeti" hakikat-i siyâsiyesinin hükm-i mübecceli dün olduğu gibi bugün de bâkidir.

Milel-i muazzama-yı hâzıranın şâhrâh-ı temeddünde takibi müşkil bir süratle ilerledikleri bir zamanda hükûmet-i Osmaniye'nin kanun-i te-

* Mehmed Sabahaddin-Ahmed Lütfullah; "Sultan Abdülhamîd Han-ı Sânîye Ariza" *Osmanlı* No: 57 (1 Zilhicce 1317/1 Nisan 1900) s. 2-4.

kâmüle karşı yürümeğe çalışması yalnız Osmanlıları değil, hissiyat-ı âliye-i insaniyeden az çok hissemend olan her ferdi elemnak edecek fecî bir manzara-i tarihiye vücuda getiriyor. Bu sahne-i fecâyide iptida nazar-ı intibahımıza sıçrayan şey, kanun-i tabiata isyan eden akvamın her birinin bir suretle akıbet-i haile-i sukuta inmesi. Hayat-ı bedbaht-ı ictimâisine inkıraz gibi bir nekbet-i uzma gibi hatime vermiş olmasıdır. Tarih-i cihân zaptedebildiği beş altı bin senelik sanihatiyla, hâdisâtıyla, şevâhid-i vukuatıyla, galebat ve inhizamat-ı ictimâisiyle bu maruzatın derece-i isabet ve sıhhatine en belîğ, en mülzem bir miyar-ı lâ-yetehavveldir. Zât-ı mülûkânelerinden daha sahib-i satvet tâcdârlar, zimâm-ı idaresi yedinize mevdû bulunan milletten daha sahib-i şekîme milletler hareket-i ictimâiyelerinde bu kanun-i la-yetegayyere muhâlif bir istikamet oldukları zaman çarnaçar tevakkufa bilahare hübut ve izmihlâle maruz kalmışlardır. Mahrum-i ziya bir yerde eser-i hayat bulunmayacağı ne kadar tabii ise, hürriyeti kendisinden meslûb olan bir heyet-i ictimâiyeden de inhilal ve inkırazdan başka bir akıbete intizar etmemek o kadar tabiidir. Hatta bunun için asırlardan beri terâküm eden vukuattan istişhade bile hâcet yoktur. İmtidadı yirmi dört seneyi henüz tecavüz etmeyen zaman idrakinizin tevlîd ettiği avâkıb-ı vahîmeyi pîş-i müfekkirede tecessüm ettirivermek teyid-i müddeaya kâfidir. Bilinerek, bilinmeyerek şu ana kadar tecviz edilen hataiyat-ı siyasiyeden her birinin dûş-i mesuliyet-i hümâyûnunuzu ne kadar ağır bir bâr-ı hicâb altında ezmesi lazım geleceğini her bir ferd-i munsıfın düşündükçe lerze-nâk-i hirâs u haşyet olmaması mümkün müdür? Bir hükûmetin, idaresini deruhte ettiği millete karşı en büyük vazifesi o milletin kuvâ-yı maddiye ve maneviyesinin tevsiini temin etmek ve bu suretle esbâb-ı saadetini istikmal eylemektir. Acaba idare-i şâhâneniz matlûb olan bu neticeyi temin ediyor mu? Ahd-ı saltanatınız umde-i vekayiini bir kere gözden geçirelim:

Evvela- Devlet-i Osmaniye zât-ı şâhânelerinin makam-ı iktidara geldiği zaman bugünkünün bir buçuk misli arazi-i vasiyeyi müştemildi. Bulgaristan, Gürcistan, Bosna-Hersek, Nikşik ve Bar, Tırhala ve Teselya, Tunus, Kıbrıs, Rumeli-i Şarki, Mısır, Girit, Kars ve Ardahan havza-i idare-i Osmaniye'de dâhildi. Ahd-ı saltanatınızda bunların cümlesi biri birini müteakip elimizden çıktı. Enkazından devletler teşekkül eden bunca Memâlik o müdhiş su-i idarenizin netice-i şeameti olmak üzere kaybedildi. Eğer bu memleketler bir hüsn-i idarenin bahşedeceği menâfiden müstefid olsa idiler. Tabiidir ki bu idare-i zalimenin mahsulü olan bu şûrişler, isyanlar zuhûr etmez ve bu halde de bir müdahale-i ecnebiye vukua gelemezdi. İşte mefasid-i idarenizin semeresi olarak birtakım akvam-ı sagiranın tabiiyet-i Osmaniye'den ayrılarak ilan-ı istiklâl etmeleri, Devlet-i Osmaniye'nin tamamî-i mülkiyetini haleldar ettiği kadar bu küçük hükûmetlerin istikbalini de temin edememiştir. Zira terakkiyat-ı ictimâiye

âlem-i insaniyeti tedricen inkısamdan ittihâda doğru sevk etmekte ve bu da, heyat-ı azime-i ictimâiyenin cemiyat-ı sagîreyi bel' ve mezc etmesiyle hitâm bulmaktadır ki bu hâtime-i mücbire birçok kanlar bedeline ilan-ı istiklâl eden bu hükûmetin günün birinde yeni bir kuvve-i muazzama-yı istilaiyeye naçar hedef olmasını müntec olacaktır. Binaenaleyh, hataiyat-ı idarenizin şiddetle aleyhimize sevk ettiği o nüfus-i kesire-i tâbi'a bir gün bize düşman bulunacakları yerde unsur-ı kavmiyetimizi takviye ve mefahir-i milliyemize iştirak edeceklerdi. Hayfâ ki ahd-i saltanatınızı hûnin lekelerle nişanedar eden bu meşum felâketler zât-ı şâhânelerine hâlâ bir ders-i ibret olamıyor. Yine o meslek-i sakîmde devam ediyorsunuz. Halbuki bu meslekte devamın neticesi elimizde kalmış olan ve hüsn-i idare edildiği takdirde her türlü ihtiyâcâtımızı izâleye kâfi bir vüsatte bulunan bakiye-i Memâlikimizi de istiklâl-i millimizle birlikte kaybetmektir.

Şevketpenah! Vatanını seven ve ondan gördüğü bunca niam ve eltafa mukabil ifa-yı şükranı vazife-i mukaddese addeden bir sahib-i vicdan için böyle bir zamanda ihtiyar-ı sükût kabil midir?

Bugün Yıldız Sarayını kuşatan ve mahrem-i şâhâneleri bulunan adamlardan her biri rezâil ve fazâyihin enva-ı adîdesinde teferrüd etmiş fürû-mâyegân cemiyetten bulunuyor. Bundan dolayıdır ki saray-ı hümâyûnunuz milyonlarca efrad-ı beşerin, kıblegâh-ı ümit ve saadeti olacağı yerde memleketin kalbegahında mezkûr bir heykel-i zulm ü istibdâd şeklinde nümûdârdır.

Bugün Türkleri ürpertecek birtakım esrar-ı cinaiyyeyi hatıra getirmeksizin "Yıldız" ismini telaffuz mümkün olmuyor. Hafiyelerin, o hürriyet-i vicdaniye düşmanlarının irtikâp ettikleri şenayi ve cinayat tekmil millete kan ağlatıyor. Heyet-i ictimâiyemize taslit ettiğiniz tufeylat-ı muzırra taharri ve işaa edecek bir vaka bulamadıkları surette sanat-ı menhuselerini idame edebilmek maksadıyla namusperverân-ı vatana azviyyat-ı şenîa-i dessâsânede bulunmaktan çekinmiyorlar. Ve bu yüzden binlerce bî-günah nüfusun, ailelerinin âgûş-i vefasından koparılarak menfalarda inlemelerine sebep oluyorlar. Bu zavallı adamların kabahatleri nedir? İdare-i hâzıranın gün gibi aşikâr olan seyyiatına karşı nefretlerini ketm edememeleri mi?

Bunların kimi bir aile pederi, kim bir aile evladıdır. Bu pederlere acımazsanız, vazife takatsiz maderanelerine bir de mahrum-i istinâdgâh kalan ailenin bâr-ı iaşesini tahmil ettiğiniz validelere terahhum etmezseniz, muhtac-ı himaye kalan mini mini evlatlarına, bu zayıf mahlûklara da acımaz mısınız? Bir hava-yı hâr-ı aileden birdenbire bir menfa-yı baîde sürüklenen bu adamların leyâl-i medîde-i iftirakte hissettikleri ıstıraplar, merâretler, ref ettikleri enînler, tazallümler, makam-ı refî-i mülûkânelerine kadar yükselmiyor mu? Yoksa zât-ı şâhâneleri insaniyetin haricinde mi bulunuyor?

Şevketpenah! Vatanını seven ve ondan gördüğü bunca ni'am ve eltafa mukabil ifa-yı şükranı vazife-i mukaddese addeden bir sahib-i vicdan için bu menâzır-ı elîmenin tesir-i can-sûzu altında ihtiyar-ı sükût kabil midir?

Bir idârenin ruhu mesâbesinde olan umûr-ı maliye bizde intizamsızlıktan teşekkül etmiş denilmeğe layık bir halde bulunuyor. Umûr-ı maliyemizin tarz-ı cereyân ını yakından görmemiş bir adamın israfat-ı vâkıa hakkında bir fikir hâsıl etmesi hemen müstahildir. Beş memurla idaresi kabil bir mevkie otuz memur tayin etmek gibi garibelerle iktifa olunmayıp bir sürü müdahinleri kayırmak emeliyle de hiç yoktan memuriyetler ihdâs olunuyor. Ortada koca bir maliye nezareti bulunduğu halde hükûmetimiz bugün bir bütçeden de mahrum bulunuyor. Senede ancak beş ay maaş alan memurların muntazaman tesviye-i maaşı için sudur eden iradat-ı seniyeniz defaatle gazetelerimizde okunduğu halde hiçbir tesiri meşhûd olmaması ve bunların halkı iğfal maksadıyla tasni edilmiş olmaları bihakkın nefret-i umumiyi celp ediyor.

Hususiyle mektepler ikmal-i tahsil ve tenvir-i fikir eden gençlerimizden yüzde doksanının memûrîn-i devlet silkine dâhil olmaları ve kendileri için bundan başka bir medar-ı maişet bulamamaları yukarıda beyan olunan mesâvinin cümlesinden de beter bir felâkettir. Bu yüzden memleketimizde servet, ticaret ve ziraat ve bunların tevlîd ve tevsi ettiği ulûm ve fünûnun hiçbiri mazhar-ı terakki olamıyor. Halbuki hıtta-i Osmaniye büyük bir servet-i tabiiyeyi muhtevi ve kuvve-i inbatiyesi aktar-ı saire-i cihânın pek çoğuna faik araziyi müştemildir. Ne çare ki her ferdin hakk-ı meşruu olan hürriyetten mahrum bulunması yani keyfi bir idarenin yed-i kahır ve istibdadında esir olması, memleketin her tarafına bir seylabe-i sefalet akıtıyor. Yıldız'ın menba-ı sefahatından fışkıran ve idare-i dâhiliyenin her bir şubesinden ayrılan bir mülteka-yı diğerle gittikçe kesb-i sürat ve vüsat eden bu seylâbe-i dehşet-feza-yı sefalet altı asırlık şarklı bir maziye istinaden parlak bir istikbale liyakatini izhar eden bu millet-i necibeyi her türlü temayülat-ı meali-perveranesiyle birlikte, istila-yı nekbeti altında mahvetmek ve elan Garbın tamamiyle nüfuz edemediği kurun-i maziye medeniyetlerine bir vakitler mehd-i zuhûr olan Şarkı, bir kıtalgâh-ı vahşet-fermâya tahvil etmek istidadını gösteriyor...

Şevketpenah! Vatanını seven ve ondan gördüğü bunca ni'am ve eltâfa mukabil ifa-yı hizmeti vazife-i mukaddese addeden bir sahib-i vicdan için, mütekarribü'l-hulûl olan bu istikbal-i târîkin, bu ceza-yı nâ-sezanın pîş-i dehşetinde ihtiyâr-ı sükût kabil midir?

Harici politikamıza gelince: o da idare-i dâhiliyemizin mesâvi-i azîmesiyle rekabet ediyor. Bugün kendileriyle münasebat-ı siyasiyede bulunduğumuz devletlerin cümlesinin calib-i ihtiram ve itimadı olacak metin bir usûl-i siyaset takibi lazım gelirken, düvel-i muazzama-i cihânın meslek-i ferzane-i siyasetine tıflane hiyel ve desaisle mukabeleye ve güya

bu suretle keffe-i siyaset-i düvelde tesis-i tevazüne çalışmışsınızdır ki bu yanlış hesabın namus-i millimizi cihân-ı medeniyete karşı nasıl tahrip ettiği meydanda duruyor. Hususiyle, mebde-i cülûs-i hümâyûnuna kadar devletimiz hakkında büyük bir hüsn-i zan ile meluf olan ve bunu mevakii lazimede fiilen de ispat eden kavi ve tabii bir müttefikin bir devlet-i zîşevketin hakkımızda gösterdiği o hüsn-i zannın külliyen izâlesine bâis olmuşsunuzdur ki bu da şimdiye kadar yekdiğerini vely eden hataiyat-ı siyasiye artık dememeli, cehâlet-i fahişenize, şeâmet-i idarenize tarih-i asrın dibace-i takbîh ittihaz edeceği bir hareket-i tabiiyedir.

Tarih-i Osmanî tedkik edilecek olursa millet-i Osmaniye'ye epeyce bir müddetten beri arız olan ve zaman-ı idarenizde müdhiş ve mühlik bir devreye giren şu maraz-ı siyasiyenin başlıca sebebi, şehzadegana mevki-i âli-i ictimâileriyle münasip bir terbiyenin verilmemesi olduğu anlaşılır.

Hükûmetimizin mebde-i teessüsünde Cengiz dâhiye-i müstevliyesinden kurtulmak için Ceyhun vadisinden kalkarak Anadolu'ya kadar ilerleyen bir avuç Türk aşireti, mahza haslet-i ırkiye ve ismet-i hulkiyelerinin tabiatlarına ilka ettiği şecaat ve metanet sayesinde, hareketlerine hail olmak isteyen ve evvelce fesad-ı ahlâkıyla mağlubiyete mahkûm olan akvamı taht-ı hükm ve inkıyada almağa başlamışlardır. Tarihimizin en azametli faslı, bu akvam-ı mağlubeyi tamamiyle taht-ı inkıyada almak ve bunlardan bir heyet-i ictimâiye mütemeddine vücuda getirmek azmiyle Osmanlıların bezl-i mechud ettikleri zamana müsadif olan devresidir. O zaman ordusundan bir dakika ayrılamamağa kendisini mecbur gören bir kumandan gibi milletin önünde giden hükümdar, nefsini efrad-ı milletle bir seviyede bulundurur ve büyüklüğü taht-ı saltanatı işgalde değil, selefinden kendisine intikal eden o mevkiin derecesini halefine yükseltmiş olduğu halde bırakmakta bulurdu. Fakat, bununla kalmayıp halefini bu büyük vazifeyi taahhüde kâfil bir terbiyeye mazhar ederdi. Sonradan her biri bir vilayetin idaresine gelen şehzadeler, bir gün riyasetine geçecekleri milletin içinde yaşarlar. Onu yakından görürler ve nekayısını ikmal edecek vesaite tevessül ederlerdi. Sultan Mehmed-i Salis devrinde ümera-yı devletin yanlış bir muhakemelerinin neticesi olmak üzere bu usûlün lağvıyla prenslerin saraylarında kalmaları, hizmetçilerden başka kimse ile ihtilat ettirilmemeleri karar tahtına alınmış ve müşârünileyhi istihlaf eden hükümdaranın cümlesi –bir ikisi müstesna olmak üzere– bu yüzden hataâlûd bir meslekten kendilerini kurtaramamışlardır.

Doğrudan doğruya milletin ve hanedan-ı saltanatınızın istikbaline ait olan bu kaziye-i mühimmeyi nazar-ı itibara alarak bir felâket-i müdhişenin vukuunu men etmeniz lazım gelirken, ecdad-ı ızamınızdan bu hata-yı hatar-nâki tecviz edenleri fersah fersah geçtiniz.

Milletin ise memleketin her tarafından ref ettiği mütevali feryatlarıyla mesâvi-i hükûmetinize katiyen iştirak etmediğini bî-fasıla ilan ediyor.

Halen ve istikbalen teali ve tekemmüle olan istidadını bu dil-hırâş feryatlarıyla cihâna karşı ispat eyliyor.

Sekiz seneden beri, pederimizin muhatarat-ı melhûzayı muhtır olarak südde-i seniyyenize takdim ettiği mufassal ve müteaddit raporların semeresiz kalması üzerine artık kat'-ı ümit ederek selâmet-i vatanı temin edecek esbâba tevessül etmek üzere Avrupa'ya vürudumuzdan beri her gün her taraftan almakta olduğumuz yüzlerce tebrik ve teşvik kağıtları memleketimizde nasıl bir galeyan-ı umumi vukua geldiğini pek iyi gösteriyor.

İşte devamı takdirinde her biri bir devleti mahva kâfi olan şu hataiyat-ı müteselsile-i siyasiyenizi, istemeyerek ve fart-ı teessüfle beyan ve tekrardan maksad-ı bendeganımız, hanedan-ı saltanatınız erkânından bulunduğumuz ve atebe-i seniyenize karşı hassaten derin bir fikr-i sadakatle meftur olduğumuz için istikbal-i mülûkânenizi taht-ı tehlikede bırakan ve mukarrebin-i şâhâneniz tarafından ketm edilen bir hal-i müellimi bir kere daha ihtar ve âvâz-ı şekvâ-yı milleti sem'-i hümâyûna îsâl etmektir.

Fi 14 Mart sene 1300 [1900 olmalı]

Damat Mahmud Paşanın Mahdumları Seniha Sultanzade
Mehmed Sabahaddin, Ahmed Lütfullah

*Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza**

Vatan, bugün hürriyet ile istibdâd arasında açılan kati bir harbin ma'reke-zâr-ı hûnâhûnunu irâe ediyor. Hürriyet ile istibdâd, tarih-i beşeriyetin safahat-ı mütevaliyesini teşkil eden vekayiin iki esaslı sebebidir. İnsanlar, bidayet-i intişarlarında tabiat-ı hariciyenin istibdadını gerdendâde idiler. Ezeliyetin gözlerimizi karartan nâmütenâhi derinliklerine karışıp gitmiş zamanlarında yaşayan ilk ecdâdımız teselsülat-ı a'sâr içinde tabiatın tufan-ı istibdâdından kuvâ-yı maneviyelerinin terakkiyat-ı tedriciyesi ile yavaş yavaş başkaldırabildikten sonra da pehnâ-yı arz üzerinde bir hayat-ı ahrârâne imrârına muvaffak olamamışlar: Zira hem-cinslerinin istibdadına maruz kalmışlardır. İşte tarihin zaptettiği nîm-muzlim günlerden şu ana kadar cereyân eden vekayiin cümlesinde bu kanlı harbin temâdisini görüyoruz.

Asr-ı sabık, beşeriyetin ufak bir köşesinde hürriyetin galebesini görebildi. Daha doğrusu istibdâd burada tadil-i vahşet etti. Fakat ekseriyeti teşkil

* Ahmed Lütfullah-Mehmed Sabahaddin; *Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza* (Mısır: Kahire: [1901])

Bu beyanname şu iki kaynakta da yayınlanmıştır: Ahmed Lütfullah-Mehmed Sabahaddin; "Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza" *Osmanlı* No: 81 (1 Nisan 1901/9 Zilhicce 1318) s. 2-5 ve Ahmed Lütfullah-Mehmed Sabahaddin; "Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza" *Hak* No: 38 (15 Mart 1901/24 Zilkade 1318) s. 1-4.

Biz metni hazırlarken Mısır'da basılan *Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza* adlı risaleyi esas aldık. *Osmanlı*'da yer alan metin ile bu metin arasında bir fark yoktur. *Hak*'ta yer alan metinde ise küçük bir kaç atlama veya sözcük farklılıkları vardır. Bununla birlikte aşağıya *Hak* gazetesinde yer alan Beyanname için hazırlanan sunuş yazısı verilmiştir.

"Beyanname-i Umumi

Mütâliîn-i hamiyyet-kariîne, vatanımızın zabıtname-i ikbali anâsır-ı Osmaniye'nin hüccet-i saadet-i ahvâli istidat ve vaziyetinde bulunan bir mecelle-i hamiyet, bir numûne-i azm-i bülend-i himmet takdim etmekle kesb ve iftihar ve ibtihac ediyoruz. Muharrir ulviyet hasletlerinin –ki Damat Mahmud Paşa hazretlerinin necl-i necipleridir– tercüman-ı vicdani, lisan-ı hürriyet ve hamiyet beyanı olan bu (Beyanname-i Umumi)*yi mütalaa edip de bu asil kalplere bir hiss-i imtinan ile dest-i ittifakı uzatmayacak bir Osmanlı tasavvur edemeyiz; meğerki hiss-i hamiyet ve fikr-i hürriyetten nasipsiz ola. İşte biz hisse-i minnetdarimize isabet eden ihtisasat-ı vicdaniyemizi takdim eder ve maksad-ı mukaddeslerinde muvaffak olmalarını, Halik-i şuuanat ve mucid-i inkılap olan Allah'tan an samim-il-kalp temenni eyleriz."*

eden efrad-ı sairenin yine o eski istibdadın kurbanları olup gitmekte ve hatta hürriyet ve adaletten bi'n-nisbe müstefid olan bu cüziyetin de sair hemcinslerine karşı müstebidane muamele etmekte bulunduklarını izaha hâcet var mıdır? Şu mülahazat vatanımızdaki buhran-ı hazırın da bir emr-i tabii olduğunu ispat ediyor zannındayız. Çünkü cihânın hiçbir noktasında zulümden suret-i daimede âzâde kalmış bir kavme, bir millete tesadüf edilemez.

Evet, Osmanlılar şimdi bir hükûmet-i zâlimenin pençesinde zebun bulunuyor. Fakat ekalliyette kalan milel-i mütemeddineden mâadâsı gibi bu eser-i vahşeti bir nigâh-ı lakaydî ile görmeyerek kendilerini onun kudret-i kahharanesinden tahlise fedâkârâne çalışıyorlar. Demek ki millet-i Osmaniye halen ekalliyet-i münevvere ile ekseriyet-i gayr-ı münevvere arasında bir mevki işgal ediyor. Fakat bir azm-i ciddi kendisini o zümre-i mesude sırasına ilâ eyleyecektir. Şu itila-yı bahtiyaraneyi bizim için bir an evvel kabil-i icrâ bir hale getirecek yegâne çare usare-i hayatiye-i ictimâiyemizi takviye yani bilâ-tefrik-i cins ve mezhep Osmanlı namı altında yaşayan kadın, erkek her ferdin kuvâ-yı maddiye ve maneviyesinin imkân müsait olduğu mertebede tevsi-i vesaitini tehiyyedir.

Bu vesait evvela memleketimizde hürriyet ve adaleti tesis, saniyen nâşiye-i cedîde-i Osmaniye'yi hürriyetten en ziyade istifade ettirecek metin ve ilmi bir terbiyeye mazhar eylemekle ihzar edilebilir. Buna ise en büyük mani Yıldız Sarayı'nın ancak kurûn-i maziye cebâbiresinde görülen idare-i acîbesi olduğundan her şeyden evvel şu zulmün önüne bir sed çekmeye çalışmak, böyle bir idareye müstahak olmadığını iddiaya kendisinde hak bulan her Osmanlı için en mübeccel, en muallâ bir vazife-i vacibü'l-icrâ-yı insaniyedir. Fakat ne suretle çalışmalı? Bu sualin cevabını yine ihtiyâcât-ı hâzıra-i cemiyette aramalıyız.

Mademki ahvâl-i cariyenin devamından hukuk-i medeniyeleri pâymâl edilen yalnız bir kısım halk olmayıp umum Osmanlılardır; o halde Osmanlılığı teşkil eden bilcümle anâsırın, mensup oldukları kavim namına hürriyet talep eden vekilleri birleşip bir kuvve-i müttehide-i umumiye vücuda getirmeli, ve o ittihâd netice-i matlubenin istihsaline kadar hiçbir suretle dûçâr-ı tezelzül olmamalıdır.

Bugün zulmün bir menba-ı azîmi bulunuyor; adaletin de bir merkez-i kavîmi olmalı!

Halbuki her fırkanın başlı başına hareketinden en ziyade müstefit olan Yıldız Sarayı olduğunu söylemek iktiza eder mi? Enzar-ı ahrârın muhtelif maksatlara müteveccih bulunuşu kendilerinin adem-i muvaffakiyetine Yıldız'ın mukavemetinden daha ziyade yardım etmektedir. Bu perakende fırkaların istibdada karşı vukua getirmek istedikleri aksülamel, belki farkına varmadıkları halde yekdiğerinin mesaisi aleyhine dönüyor. Heyet-i ictimâiyemizin kâffe-i efradı bugünkü musibete mütesaviyen iştirak ediyorlar. Yarınki idare-i serbestanenin temin edeceği refah ve saadete

yine birlikte iştiraki arzu eylemeyecek kadar hodperest bir Osmanlı tasavvur edemiyoruz. Efkâr-ı ahrârın teşebbüsatından istifade fikri yalnız Yıldız Sarayı'na münhasır kalsa idi yine bir şey değil. Fakat o hırs-i intifâ' komşularımıza da sirayet etmiş. İdare-i hâzıra bir felâket-i muvakkate demektir. Ecnebilerin müdahalesi ise bir âfet-i dâime olacak.

Avrupa heyet-i ictimâiye-i Osmaniye'nin müessisi olan Türklerin kabil-i terakki ve ıslah olmadıklarına hükm eyleyerek hayat-ı siyasiyemizin intıfâsını zaruri addetmektedir. Fakat meselenin hâkim-i âdili olan tarih-i asrımızda yaşayan en mütemeddin milletlerin de yüz elli sene evveline gelinceye kadar bizim şu içinde yuvarlandığımız buhranın emsâl-i adîdesine giriftar olduklarını haber vermektedir.

Mevcudiyet-i milliyemiz, Avrupalılarınki kadar kadîm olmadığından onların evvelce geçirdikleri devr-i teceddüde biz henüz giriyoruz. Pek çokları bunu bir devr-i inhitat addediyor. Lakin şurasını der-hatır etmelidir ki Avrupa tarîk-i terakkiye girdiği zaman Devlet-i Osmaniye devr-i istilasını henüz ikmal eylemiş ve fütûhât-ı adîdesinin netice-i tabiiyesi olmak üzere iktisap ettiği servet-i azîme memlekette koyu bir sefahate, derin bir atalete meydan açmıştı. O esnada gerek Avrupa gerek Türkiye'de hüküm-fermâ olan taassub-i dinî, arada her türlü râbıta-i maneviyenin tesisine kavi bir hail teşkil eylediğinden Avrupa'da inkişaf eden devr-i füyuzatın tesiratı Memâlik-i Osmaniye'ye kadar aksedememiştir.

Türklerin mevkiinde, aynı şerâit-i ictimâiye dâhilinde hangi millet bulunsa idi başka türlü hareket etmesinin imkânı olamazdı. İspanyolların İberya şibh-i cezîresinde medeniyete unutulmaz hizmetler ibraz etmiş olan Araplar diri diri ateşlerde yaktıkları, daha garibi olmak üzere Fransa Katoliklerinin kendi kanlarından olan Fransız Protestanlarını tarafeynin vatan-ı aslîsi bulunan Fransa'da yaşatmadıkları bir zamanda ekser münekkidlerin kolayca "barbar" tesmiye ediverdikleri Türkler memleketleri dâhilinde her türlü serbestî-i mezhebe riayet ediyorlardı.

Bugün tabiiyet-i Osmaniye altında yaşayan ecnâs-ı muhtelifenin yalnız mezheplerini değil fakat kavmiyetlerini ve lisanlarını da beraber muhafaza edişleri, Türklerin en büyük bir menşe-i terakki olan adalete ne derece hürmet ve tazim etmiş olduklarını vâzıhan ispat etmez mi?

Hakikat; mazimizin parlak ve şanlı sayfaları vardır! Zaten Selim-i Salis ile başlayan yakaza-i fikriye inkişafından bahseylediğimiz Garbdaki devr-i teceddüde Osmanlı âleminin de müddet-i medîde bîgâne kalmadığını izhar ediyor. Fakat bu yakazanın yalnız hükümdarın şahsına münhasır kalması ve ortada ciddi muavinlerin mefkudiyeti kendisinin sukutunu intâc eylemiştir. Devr-i Mahmudî ise birtakım muharebât-ı hâriciye ve iğtişâşât-ı dâhiliye ile güzar etti. Binaenaleyh on dokuzuncu asrın terakkiyatına iştirak maksadıyla atılan ilk hatve-i ciddiye cedd-i büzürg-vârımız Sultan Abdülmecîd Han hazretlerinin zaman-i hükümranîlerine tesadüf ediyor.

Sadrazam Reşit Paşa'nın inzimam-ı muavenetiyle hakan-ı müşârünileyh tarafından tatbike başlanılan ıslahat-ı lazıme yukarıda zikrettiğimiz devr-i ataletin terbiye-i fikriye-i millette husûle getirdiği tedenni yüzünden birçok müşkilata tesadüf eylemişti. Gülhane Hattı'nın neşrinden zamanımıza kadar kırk dört sene mürûr etti. O vakit hürriyet-i siyasiyenin ne demek olduğunu, ıslahat kelimesinin ne gibi bir mana ifade ettiğini ekseriyet itibariyle takdirden âciz olan millet bu gün o hürriyeti, o ıslahatı hayatı bahasına bile olsa talepten ferağ olmuyor, zindanlar hukuk-ı mukaddese-i insaniyeyi müdafaadan başka bir cürümleri olmayan insanlarla doluyor. Efkâr-ı hürriyetperverane sahibi olmak cinayetiyle itham edilerek Erzurum, Akka, Rodos, Trablusgarb, zindanlarına takım takım gönderilen gençlerden bir kısmı bu müdhiş musibet-gâhlarda medîd bir hâlet-i nez'e mahkûmiyetten sonra bin türlü âlâm ve ıstırabât içinde teslim-i ruh ediyorlar.

İstibdad yeni tezehhür etmiş bu revnak-dar hayatların imhasıyla da iktifa etmeyerek felâketzedelerin ser mezarına erbâb-ı mürüvvetin bir taş parçası olsun rekzine müsaade etmiyor, bir toprak yığınının altında kalan insanlığı yine insanların ayaklarıyla çiğnetmek istiyor. Lakin hürriyeti adem-âbâd-ı nisyâna göndermek için açılan bu makberelere, kalb-i ümitte, onun ibka-yı namı için dikilen heykellerden ziyade yaşayacak, ebediyen yaşayacaktır. Şerefe-i bâlâ-yı insaniyete irtika için muktezi olan hürriyetin temellerini kendi cesetleriyle kuran bedbaht vatandaşlarımızın bu fedakârlıklarını neticesiz bırakmamaya biz de aynı fedakârlıkla gayret etmeliyiz. Tıflane nifak u şikaka, merdane hâtime vererek bütün himmetimiz, bütün kuvvetimizle çalışmalıyız! cihândaki mevkiimizi başka türlü muhafaza eyleyemeyiz. Artık hayat ve memâttan birini intihâb saati geldi. Filhakika iktiham edilecek müşkilat büyüktür. Fakat menba-ı lâyefnâyı füyuzat olan sa'y bize bu müşkilatın daha büyüklerini de iktiham ettirebilir. Bu ana kadar idaremizin mezâlimi aleyhine vukua gelen kıyamların tesirsiz kaldığına bakarak mey'ûs olmamalı; çünkü esbâb-ı mağlubiyet esbâb-ı galibiyeti talim eder.

İşte pederimizle birlikte her türlü refah ve saadetimizi feda ederek ve her felâketi gözümüze alarak terk-i vatan eylemekliğime sebep bu vazife-i mukaddeseyi ifa arzusudur.

* * *

Ortada bir fikir daha var ki o da ecnâs-ı muhtelife-i Osmaniye'nin Balkan hükûmât-i sagiresi gibi ayrıca kesb-i istiklâl etmeleridir. Fakat unutulmamalıdır ki bu hükûmât-ı müstakille, Şarkta mevcudiyet-i Osmaniye'nin husûle getirdiği muvâzene-i düveliyeden istifade suretiyle yaşayabiliyor. Harita-i âlemde o muvâzene, Devlet-i Osmaniye zararına tebeddül ettiği gün, anâsır-ı mezkûrenin ihrâz-ı istiklâlleri şöyle dursun fa-

kat hayli zamandan beri kesb-i istiklâl etmiş Balkan hükûmetlerinin bile âzâde-i tecavüz kalacakları cây-i şübhedir.

Sahne-i tabiatta cidal-i hayat kanun-i ahenîni devam eylediği müddetçe yaşamak, hususiyle hürriyetini muhafaza ederek yaşamak için onun devamını tekeffül edecek bir kuvvete mâlikiyet iktiza eder. Hatta farz-ı muhal olarak akvam-ı Osmaniye'nin birer idare-i müstakilleye mâlik olacakları kabul edilse bile cevânib-i erbaalarından yükselen kuvâ-yı hariciyeye karşı koyacak bir kuvve-i dâhiliye vücuda getirmek için mütemekkin oldukları araziden istihsal edecekleri servetin ne büyük bir kısmını ihtiyâcât-ı askeriyelerine sarf etmeleri lazım gelecektir! Halbuki tabiiyet-i Osmaniye altında bir adâlet-i mütesaviye ile yaşamak, bizi askeri ve iktisadi her türlü tecâvüzât-ı hâriciyeden masûn bırakacak en salim bir tarîktir. Hatta komşularımızın da –munsıfâne düşünecek olurlarsa– itiraf eylemeleri lazım gelir ki Osmanlılığın ihyâsı umûm âlem-i medeniyete bir hizmet demektir. Zira devletimizin mazisi fütûhât-ı cesîme-i askeriyede idi; istikbali fütûhât-ı âliye-i medeniyede olacaktır. Bir milletin saha-yı temeddünde ihrâz edeceği fütûhât ise yalnız kendisinin değil, fakat tekmil insaniyetin malı sayılır.

Umum Osmanlıların, bu maksad-ı bülende vusûl için fark-ı muhtelife-i ahrârdan mürekkep bir cemiyet-i cedîdenin teessüs ettiğini görür görmez ona her suretle zahîr olacaklarından eminiz. Bu halde zulüm de devam edemez!

* * *

Avrupa'ya vürûdumuzdan beri zât-ı şâhâneye takdim ettiğimiz birçok hususi lâyihalarda millet-i Osmaniye'nin ihtiyâcât-ı hâzıra-yı medeniyesi halisâne ve samimâne arz eyledik. Yazık ki Padişah beyanat-ı meşrua ve muhikkamızın hiçbirini nazar-ı dikkate almayarak yalnız İstanbul'a avdetimizi temin için tarafımıza memurlar sevk etmek, telgraflar ve kâğıtlar yağdırmakla meşgul oldu. Bittabi bunları reddettik. Fakat her redde karşı taraf-ı şâhânelerinden yeni bir tecavüze yahut yeni bir tehdide maruz olduk. Ezcümle daha ferdâ-yı azîmetimizde Fransa hükûmetine resmen tebliğ ettirdiği bir nota da hakkımızda en şenî' iftiralar ve ithamlarla devlet-i müşârünileyhadan teslimimizi talep eyledi. Bu notaya Fransa hükûmeti tarafından layık olduğu sükût ile mukabele edildiğini görünce pederimizin Memâlik-i Osmaniye dâhilinde bulunan tekmil emlâkini taht-ı hacze aldırdı. Nihayet validemiz Seniha Sultan hazretlerini de Yıldız'da hapsettirdi. Kendi öz hemşiresi bulunan müşârünileyhe hazretleri hakkında tecviz eylediği muamele-i gaddarâne muazzez validemizi bize karşı adeta rehin makamında tutarak onun felâketiyle bizi mey'ûs ve bu suretle avdete mecbur etmek maksadına mebni idi. Fakat sahib-i azm olanlar mey'ûs olmaz. Onun için biçare validemi-

zin şu felâketi kalbimizi paralamakla beraber mukavemetimizi yine teşdîd etti.

İşte çare addettiği bütün bu mezâlimden hiçbir netice çıkmadığını gören Sultan Abdülhamîd bu kere de İstanbul'a avdet etmediğimiz takdirde hayatımızdan da katiyen feragat lazım geleceğini alenen bildirdi. Fakat teneffüs ettiğimiz demleri kendisine medyûn olduğumuz sevgili vatanımızın en takat-şiken musibetlerin yed-i kahrında bir bâziçe olduğunu gördüğümüz müddetçe onu bir temâşâ-yı âtılâne ile imrâr edilecek hayatı zaman-ı tabiisinden evvel bir toprak yığını altına girmeğe tercih edecek insanlardan olsa idik ikametgâhımızdaki izzet ve rahatı terk ederek bugün bu mevkide bulunmazdık. Binaenaleyh hemşiresini, biraderini, evlâdını hapis ve tazyike rıza-dâde olan bir kalpten saadet-i milliyemizin teminini ümit abesle iştigal demek olacağından ikbal ve tealisi yolunda hasr-ı nefs eylediğimiz millet-i necîbe-i Osmaniye'nin hissiyat-ı ulviye-i vatanperveranesine müracaat ediyoruz!

Kemal-i teessüfle itiraf eyleriz ki sülale-i âl-i Osman içinden çıkan bir hükümdarın tarihimizin son yirmi beş senelik faslına sürdüğü leke o kadar büyüktür ki yine o aile-i saltanat erkânı icabı halinde bu meşum lekeyi kendi kanlarıyla silmedikçe heyet-i ictimâiyemiz önünde hiçbir vakit tebriye-i zimmet edemez. İstanbul'dan infikakımız ise bu vazife-i maneviyeyi ifa hususunda yalnız bizi serbest bırakmış olduğu için yaşadığımız müddetçe hiçbir endişe –isterse o bir endişe-i hayat olsun– başladığımız işe devamdan bizi men edemeyecektir.

Maksadımız esasen menfaatleri bir olduğu halde müteferrik ve o tefrika yüzünden telafisi gayr-i kabil bir felâkete maruz bulunan Türk, Arap, Arnavut, Ermeni, Makedonyalı, Rum, Kürt, Musevi ilh... vatandaşlarımızın kuvvetini bir noktaya cem eylemek ve bu suretle hem bugünkü seyyiata hitam vermeğe ve hem de yarınki hükûmet-i adilenin temel taşlarını ârâ-yı umumiye-i Osmaniye'nin inzimamıyla vaz'a çalışmaktır. Bu ittihâdın tesis edeceği bina-yı muallâ-yı medeniyet yirminci asr-ı terakkinin bir tac-ı ibtihâc-ı zî-şevketi olacak ve beşeriyet-i müstakbelenin bütün mütefekkir evlatları bu eser-i sa'yi takdis eyleyecektir.

İttihadın vukuu tabii bir meclis-i umuminin inikadına vâbestedir. Binaenaleyh beyannamemize cevap vermek isteyen fırak-ı ahrâr-ı milletin fikirlerini tarafımıza bilâ-tehir bildirmelerini menfaat-i umumiye-i Osmaniye namına rica eder ve ihtiramat-ı uhuvvetkârânemizi takdim ile kesb-i fahr eyleriz

Mısır El-Kahire

Sultan Abdülmecîd Han hafidleri
Damat Mahmud Paşa-zade
Ahmed Lütfullah - Mehmed Sabahaddin

*Cennetmekân Abdülmecîd Hanın Ahfâd-ı Necîbeleri ve Beyanname-i Umumi**

—Sultan Abdülhamîd Han Hazretlerine–

Yeni bir zamandan, devletin teessüsünden beri değil... tavaif-i mülûk devrinden beri değil, eski pek çok eski bir zamandan, fütûhât-ı cesîme-i İslamiyeden bile eski bir zamandan... Hilâfet-i mukaddesenin saltanat şekil ve halini aldığı günden beri bizde hükûmet, devlet demek padişah demektir. Bizde millet, ümmet yok? Sağılacak, soyulacak, keyif için –âriyeten elinde olan– mal ve canını fedaya her zaman mecbur bir sürü ahali, yahut emvâl-i menkule var. Vatan yok, aynı suretle satılır, bahş olunur bir çiftlik yahut emvâl-i gayr-i menkule var. Sonra bu sürüyü, bu çiftliği idare için padişah, o sürüden işine yarayacak, sürüden itaatsizlik edenleri tepeleyebilecek olanları ayırır, onları –diğerlerinin sütüyle, kanıyla– besler. İşte bizdeki memurlar yahut –tabir caiz ise– muvakkat zadegân!

Abbasiyelerde hususan tavaif-i mülûk devrinde bu müntehab ikinci sürüden azılılar çıkar, ekseriya hükümdarı dinlemez idi, ikinci bir çiftliği tesis, yahut çiftliği gasp edenleri bulunurdu. Devletimizde hükümdarlara karşı koyabilecek, eyvah! bu gibi hainler bile yok. Her şey hükümdarındır; her şey hükümdarın keyfine tâbidir. Binaenaleyh hak, hürriyet, vatan kelimeleri bizde istimâl bile olunmazdı.

Her devrede, her hükûmet-i islamiyede vatana, ümmete hidemât-ı

* Ahmed Lütfullah ve Mehmed Sabahaddin; "Cennetmekân Abdülmecîd Hanın Ahfad-ı Necibeleri ve Beyanname-i Umumi" *Osmanlı* No: 83 (10 Muharrem 1318/1 Mayıs 1901) s. 1-3.
Yazının başında *Osmanlı* gazetesinin eklediği şu giriş okunmaktadır:
"Hamiyet ve salâbet-i ahvâliyle temyiz etmiş ricâl-i Osmaniye'den ve Cemiyetimiz hayr-hahanından bir zât-ı âli-kadrin necabetli Ahmed Lütfullah ve Mehmed Sabahaddin beyefendiler hazretlerinin ahiren neşr buyurmuş oldukları Beyanname-i Umumileri vesilesiyle, Sultan Abdülhamîd Hana ithaf eylemiş oldukları atideki makaleyi aynen nakli eazz-ı vezaiften bildik"

ciddiye ibraz edenler bulunmuştur. Mesela bizde Sokullular, Köprülüler, Ragıblar, vesaire. Fakat bunlar mücerred hükümdarların faydası namına çiftliğin temin-i bekasına çalışmışlardır; vatan, millet hatırası bunlara uğramamıştır bile.

Bir hükûmetin çiftlik şeklinde bekası temin olunamayacağını, bu tenazu'-ı beka âleminde bunca rakipler meyanında hükümdarların öyle keyfine tâbi bir kuvve-i muvakkate ve gayr-i muntazama ile idame-i hayatın kabil olmadığını ve aranılan bu kuvvetin hayvanlar menzilesine indirilmiş zavallı millet ve ümmetin vatan namıyla ittihâdında bulunduğunu ilk fark edenimiz Mustafa Reşit Paşa olmuş ve bâbdaki teşebbüsat-ı hayriyesinde hükümdar-ı zamanı kendisine müsait bulmuş idi. Şâyân-ı dikkattir ki milletin bu fikirden, fikr-i hürriyet ve vatandan hâlâ haberi yok idi.

Vatanı, hürriyeti, milleti... kendimizi bize ilk tanıtan Midhat Paşalar, Kemaller ve pişvâları olmuştur. Esasen sürü arasındaki uygunsuzlukları ref' etmek için ilan edilmiş zan olunan Tanzimat-ı Hayriye'nin yetiştirdiği bu büyüklerin kimi siyaseten, kimi kalemen bu kelimeleri, bunların manalarını dimağlarımıza yerleştirdiler. İşte istibdâd ile hürriyetin ilk müsademesi!

Gittikçe kızışmak tabii olan bu harpte hükümdar hâlâ her şeye mâlik; asker, hazineler, hususan fayda-perest memurlar, bütün cühela hep hükümdarın elinde; hürriyetperverler ise iki üç kişi. Bu mücahidin-i muhtereme-i hürriyetin akıbetini bilmeyenimiz yoktur, kimi boğuldu, kimi tesmim edildi, kimi hâlâ zindanlarda, menfalarda can çekişiyor. Yahut vatandan cüda olarak inliyor.

Vatan, ümmet ve hürriyet fikrinin âvân-ı galeyanında perveriş-yâb olarak sözde onları tanımak şartıyla tahta çıkarılan padişah-ı hazır ise hatta yalnız bu kelimeleri işitmemek için, elinden gelse vatanı da, milleti de nefs-i hükümdarîlerinden mâadâ bütün müteallikat ve muhteviyatını da –bebeğini yere vurmak isteyen bir çocuk unf ve şiddetiyle– yere vuracak hurdahaş edecek.

Zât-ı hümâyûnları terakkiye cidden müstaid milyonlarca müstaid halk ve dünyanın en iyi bir kıtası yerine milyonlarca liralarıyla Amerika'ya çekilmeyi göze kestirirlerse istediklerini yapsınlar, fakat millet kendisini tanımıştır. Hürriyetini isteyecek, mutlaka onu alacaktır. Vatanın... evinin, barkının ırz ve namusunun mutlaka sahibi olacaktır.

* * *

Padişahım, hürriyet için çıkan bu feryatların bazısını sustursunuz. Bu kabildir, fakat bir zaman-ı muvakkat için! Bu âlem-i tekâmülde her şey ilerliyor. Her şey büyüyor. Fikr-i hürriyette ilerleyecek, büyüyecek. Kâh kâh görünen zahiri tedenniler, itimat buyurunuz, terakki ve tekâmül için

lâzimü'l-vukudur. İnanınız, fikr-i hürriyet geçen sene bu senininki kadar, geçen ay bu ayınki kadar değil idi. Bugün artık yalnız ahali değil, milletten olan şehzadeler hazeratı... sizin kardeşleriniz, sizin hemşireleriniz, sizin evladınız hazeratı bile keyf-i hümâyûnunuz için vatanın parçalanmasına, mahvolmasına razı olamıyorlar.

Şehzadeler!.. Ah zavallı şehzadeler. Şimdiye kadar hükûmetin... o hükümdar çiftliğinin umûr-ı âdiyesine bile karışamayan, ekserisi muahharen bir hükümdar olacak iken bu kadar yabancı tutulan şehzadeler, sürünün en aşağı tabakasından da bahtsızdırlar! Ötekiler mal ve hürriyetlerine sahip değillerdi! Berikiler ise hâlâ daha canlarından emin değiller. Fakat bunlar bugün bu dehşetli esaretten kurtulmak, hürriyeti istirdat etmek için vatanı mallarıyla, kanlarıyla müştereken muhafaza için milletle müttehiddirler.

Evet, Şevketmeab, siz bunları milletle ihtilattan cebren men edersiniz; fakat onların kalbine, onların ruhuna mümkün değil, tasarruf edemezsiniz.

İşte öz hemşire-i muhteremleri devletlû iffetlu Seniha Sultan Hazretlerinin asîl mahdumları necabetlu devletlû Ahmed Lütfullah ve Mehmed Sabahaddin efendiler hazaratıyla beyanname-i umumilerinde ilk üç beş padişah zamanındaki bahtlı şehzadelerin meydan-ı vegada irat ettikleri nutuklardaki belâgat-ı civanmerdane ile bu necip ruhlar:

Her millet için selamet ve bekanın bugün kesb-i medeniyet etmesine, bu da o milletin mazhar-ı adl ve hürriyet olmasına vâbeste olduğunu, herkesin ve hatta kendi kendimizin de bazenzannettiği gibi devr-i inhitatta olmadığımızı, çünkü her millet gibi devr-i fütûhatımızı bitirdikten sonra devr-i ma'rifetimiz başlamak lazım olup, halbuki saray-ı hümâyûnlarının buna bir mani teşkil ettiğini ve bu halde din ve mezhep aramayarak bu halden müştereken ve mütesaviyen mutazarrır olan bütün Osmanlılar bu engeli yine müştereken bertaraf etmek için ittihâd edince bize de az zaman içinde Avrupa düvel-i medeniyesi sırasına karışacağımızı... Âlimane, vakıfane ve necibane bir lisanla ve bir katiyet-i riyaziye ile ispat ettikten ve ahvâl-i müessife-i hâzıradan dûçâr-ı yes olarak ayrılmak sevdasına sevdasına düşen bazı vatandaşlarımızı "sahne-i tabiatta "cidal-i hayat" kanun-i ahenîni devam eylediği müddetçe yaşamak, hususiyle hürriyetini muhafaza ederek yaşamak için onun devamını tekeffül edecek bir kuvvete mâlikiyet iktiza eder. Hatta farz-ı muhal olarak akvam-ı Osmaniye'nin birer idare-i müstakileye mâlik olacakları kabul edilse bile, cevanib-i erbaalarından yükselen kuvâ-yı hariciyeye karşı koyacak bir kuvve-i dâhiliye vücuda getirmek için mütemekkin oldukları araziden istihsal edecekleri servetin ne büyük bir kısmını ihtiyâcât-ı askeriyelerine sarf etmeleri lazım gelecektir! Halbuki tabiiyet-i Osmaniye altında bir adâlet-i mütesaviye ile yaşamak, bizi askeri ve iktisadi her türlü tecavüzât-ı hariciyeden masun bırakacak en salim bir tariktir." cümel-i âliyesiyle iktifa eyledikten sonra bakınız ne diyorlar:

"Hatta komşularımızın da (düvel-i ecnebiyenin de) itiraf etmeleri lazım gelir ki Osmanlılığın ihyası umum âlem-i medeniyete bir hizmet demektir. Zira devletimizin mazisi fütûhât-ı cesîme-i askeriyede idi; istikbali fütûhât-ı âliye-i medeniyede olacaktır. Bir milletin saha-yı temeddünde ihrâz edeceği fütûhât ise yalnız kendisinin değil, tekmil insaniyetin sayılır."

Padişahım, bu âlicenaplar, vatanlarıyla milletleriyle bütün insaniyete hizmet etmek istiyorlar. Siz hâlâ milleti hayvan, vatanı çiftlik suretinde, hem de yalnız başınıza, keyfinizin dilediği gibi idare etmek derdinde mi kalacaksınız? Siz ki nefs-i hümâyûnunuzu son derecede sevdiği sevdiğimizi her hareketinizle gösteriyorsunuz.

Her gün en alçak, en ahmak mahlûkattan olan hafiyelerin zat-ı şâhânenizi mücerred ürküterek, sadakat namıyla devalib-i tamaanelerini çevirmek için uydurdukları yalan, dolan jurnallerle, iftiralarla hayat-ı şâhânelerinin tesmim olunduğunu, zat-ı hümâyûnunuzu mütemâdiyen şerre sevk edip sonra sizi sevk ettikleri bu şerrin netayiciyle korkuttukları, nihayet elbette mağlubiyetinizle intiha edecek bu cidal-i medidede kâh Küçük Saidlerin, kâh alçak Münirlerin ellerini öperek hiçbir sadık bulmayarak, hiçbir kimseye emniyet etmeyerek, her dakika "ihanet olundum!" derdinde bulunarak geçirdiğiniz bu hayatta asıl matlup-i şâhâneniz olan rahat ve saadeti asla, asla göremeyeceğinizi hissetmiyor musunuz? Ediyorsanız hâlâ vatanın çiftlik suretinde idaresi fikrinde musır mısınız? Bakınız:

"Gülhane Hattı'nın neşrinden zamanımıza kadar kırk dört sene mürur etti. O vakit hürriyet-i siyasiyenin ne demek olduğunu, ıslahat kelimesini ne gibi bir mana ifade ettiğini ekseriyet itibariyle takdirden aciz olan millet bugün o hürriyeti, o ıslahatı hayatı pahasına bile olsa talepten fariğ olmuyor. Zindanlar hukuk-i mukaddese-i insaniyeyi müdafaadan başka bir cürümleri olmayan insanlar ile doluyor. Efkâr-ı hürriyetperverane sahibi olmak cinayetle itham edilerek Erzurum, Akka, Rodos, Trablusgarb zindanlarına takım takım gönderilen gençlerden bir kısmı bu müdhiş musibetgâhlarda uzun bir hâlet-i nez'e mahkûmiyetten sonra bin türlü âlâm ve ıstırabat içinde teslim-i ruh ediyorlar.

İstibdat yeni tezehhür etmiş bu revnakdar hayatların imhasıyla da iktifa etmeyerek felâket-zedelerin ser-i mezarına erbâb-ı mürüvvetin bir taş parçası olsun rekzine müsaade etmiyor, bir toprak yığınının altında kalan insanlığı yine insanların ayaklarıyla çiğnetmek istiyor. Lakin hürriyeti adem-âbâd-ı nisyâna göndermek için açılan bu makberelere, kalb-i ümitte, onun ibka-yı namı için dikilen heykellerden ziyade yaşayacak, ebediyen yaşayacaktır. Şerefe-i bâlâ-yı insaniyete irtika için muktezi olan hürriyetin temellerini kendi cesetleriyle kuran bedbaht vatandaşlarımızın bu fedakârlıklarını neticesiz bırakmamaya biz de aynı fedakârlıkla gayret etmeliyiz. Tıflane nifak u şikaka, merdane hâtime vererek bütün himmeti-

miz, bütün kuvvetimizle çalışmalıyız? cihândaki mevkiimizi başka türlü muhafaza eyleyemeyiz. Artık hayat ve memattan birini intihâb saati geldi. Filhakika iktiham edilecek müşkilat büyüktür. Fakat menba-ı layefnâyı füyuzat olan sa'y bize bu müşkilatın daha büyüklerini de iktiham ettirebilir. Bu ana kadar idaremizin mezâlimi aleyhine vukua gelen kıyamların tesirsiz kaldığına bakarak mey'ûs olmamalı; çünkü esbâb-ı mağlubiyet esbâb-ı galibiyeti talim eder."

Korkmuyorsunuz, bunlara inanmıyorsunuz, öyle mi? Fakat en yakınınız öz evladınız necabetlu, devletlu Selim Efendi hazretlerinin bu davete hafiyen olsun, icabet etmeyeceğine emin misiniz?

Düşününüz padişahım, daha siz berhayat iken parçalanacak, namusumuzun, annelerimizin, zevcelerimiz, kızlarımızın –Girit'te Fransızların yaptığı gibi– Rusların agûş-ı ihtirasında inlediğini, halecan-ı iffetle bayıldığını gözümüzle göreceğiz! Buna biz tahammül etmiyoruz; Namuslu olan müşârünileyh nasıl tahammül etsin? Hayır, hayır, müşârünileyh hazretleri de bütün hanedan-ı alişanınız efrad-ı kiramı da, millete yekâvâz olarak bakınız ne diyorlar:

"Teneffüs ettiğimiz demleri kendisine medyûn olduğumuz sevgili vatanımızın en takat-şiken musibetlerin yed-i kahrında bir bâziçe olduğunu gördüğümüz müddetçe onu bir temâşâ-yı âtılâne ile imrar edilecek hayatı zaman-ı tabiisinden evvel bir kütle-i türâb altına girmeğe tercih edecek insanlardan olsa idik ikametgâhımızdaki izzet ve rahatı terk ederek bugün bu mevkide bulunmazdık. Binaenaleyh hemşiresini, biraderini, evladını hapis ve tazyike rıza-dâde olan bir kalpten saadet-i milliyemizin teminini ümit abesle iştigal demek olacağından ikbal ve tealisi yolunda hasr-ı nefs ettiğimiz millet-i necibe-i Osmaniye'nin hissiyat-ı ulviye-i vatanperveranesine müracaat ediyoruz!

Kemal-i teessüfle itiraf eyleriz ki sülale-i al-Osman içinden çıkan bir hükümdarın tarihimizin son yirmi beş senelik faslına sürdüğü leke o kadar büyüktür ki yine o aile-i saltanat erkânı icabı halinde bu meşum lekeyi kendi kanlarıyla silmedikçe heyet-i ictimâiyemiz önünde tebriye-i zimmet edemeyecektir. İstanbul'dan infikakımız ise bu vazife-i meneviyeyi ifa hususunda yalnız bizi serbest bırakmış olduğu için yaşadığımız müddetçe hiçbir endişe –isterse o bir endişe-i hayat olsun– başladığımız işe devamdan bizi men eyleyemeyecektir."

Dinliyor musunuz Padişahım! O zevât-ı necîbenin hepsi bu fikirde; pençe kahranızdan yakasını kurtaran, zulmünüzün erişemeyeceği yerlere can atan mutlaka böyle feryat edecektir. Müşârünileyhümün birini, ikisini, üçünü bir ay, iki ay, bir sene, iki sene zabt edebilirsiniz! Sonra... Haydi bunları zabt ettiniz, ya hayatınızı teslim ettiğiniz o adamları, ümmetin –ekserisi bîhaberlikten size sadık olarak– etrafınızda olan efradını ne yapacaksınız? Evvela bunlardan cahillerin bir tedric-i tabii-i fevkalade ile

hakikat-i hale âgâh olmağa başladığını biliyor musunuz? Sonra bunların alçaklarına gerçekten inanıyor musunuz? Daha sonra, para ile bir zamana ve bir hadde kadar insan ıtma olunur; zengin... hem de şu suretle zengin olanlar para ile elde kalmaz, hele yalnız para için hiçbir zaman can verilmez. Bunun çaresi mi?.. Şevket-meab, millet o bütün dehşetli maziyi unutarak size perestiş etmeğe amadedir. Muti olan zavallı milletle aranıza giren iki tarafın kanıyla geçinen... Evet sizin de kanınızla, her gün damla damla kuruttukları kanınızla geçinen şu hain tufeylileri, mazarratları âşikâre görünmeyen, rahatınızı selb eden, zat-ı hümâyûnunuzu tahrip eyleyen şu küçük alçak mikropları def edin, yeter, milletle aranızın bu kadar açılması yeter! Her milletten ziyade padişahını, zat-ı hümâyûnunuzu seven milleti âgûş-i şefkatinize çekiniz; size zahir olacak, maddi, manevi size saadetler bahşedecek bunlar... Padişahım, billâhi yalnız bunlardır.

* * *

Vatandaşlara teveccüh edecek bir kaç sözümüz kaldı. Şehzadeler hazeratının bu davetine icabet vatanını, namusunu seven bütün vatandaşlarımıza farzdır. Padişah hazretleri, ya şura-yı ümmeti toplayarak vatanımızla namusumuzu kurtaracaklardır. Bu halde hayatıyla, kanıyla padişah hazretlerine arz edecek, başta müşârünileyhümâ olduğu halde umum ahyar minnetdâr olacaktır. Yahut hep kendi keyfine tabi olarak zat-ı hümâyûnlarını da millet ve vatanını da mahv ve harap etmekte devam edecektir. Bu halde namusumuzu kurtarmak için herkeste, kendine göre bir kuvvet vardır, bu kuvveti tevhîd etmiş olacağız.

Beş on para için namusunu, vatanını çiğneyenlere de bir kaç söz:

Düşünün, ne olursa olsun, hesap görecek gün, haydi haydi iki üç sene daha teehhür etsin. Dikkat edin: Nihayet üç sene!..

O gün gelince kesb-i salâh etmeyerek kalmışların vay haline!..

*Protestation de Princes du Sang**

Leurs Altesses Impériales, les princes Sabahaddine et Loutfoullah, ont adressé à M. Loubet, président de la République, la lettre suivante dont plusieurs journaux ont publié des extraits et dont notre distingue confrère, M. Joseph Denais, secrétaire de l'association des Journalistes parisien, vient d'envoyer copie à M. Delcassé ministre des Affaires étrangères. Le *Moniteur Ottoman* est heureux de publier *in-extenso* ce document qui ne peut manquer de produire une profonde impression par la qualité et la valeur de leurs signataires, en qui les malheureux ottomans ont placé leur espoir.

Monsieur le Président

Les nouvelles qui nous parviennent de divers côtés font craindre que la France et le Turquie ne soient à la veille de rompre ces relations de bonne amitié, établies depuis quatre cents ans par vos rois, dès le temps de notre aïeul, Soliman, Ie législateur.

Nous le déplorerions profondément. Et nous devons ajouter que la Turquie tout entière le déplorerait comme nous, car les Français ne doivent pas plus que nous confondre, la Turquie avec le sultan actuel.

Sous le règne de S. M. Abdul Hamid II, la Turquie n'est rien. Les Turcs ne peuvent rien que souffrir en silence. Fort heureux si leur silence même n'est pas incriminé.

Il serait donc souverainement inique d'accuser notre peuple généreux, loyal, fidèle à sa parole et à ses amitiés des aberrations et des crimes de celui qui le pressure, le torture et le décime chaque jour.

Le Sultan Abdul Hamid II a suscité partout de légitimes indignations par ses grands massacrés des ottomans-arméniens, en 1895-1896; mais il ne mérite pas moins de réprobation pour les disparitions et les meurtres de ses sujets (chrétiens ou musulman), qui sur diverses parties de l'empire, ont encore lieu journelle-

* Sabahaddine et Loutfoullah; "Protestation de Princes du Sang" *Moniteur Ottoman* Première année No: 12 (Samedi 14 Septembre 1901) s. 1. Türkçe çevirisi metnin ardından verilmiştir.

ment, sans que tant de souffrances, de larmes et de deuil aient ou écho d'indignation, d'humanité, prés de toutes les ames honnêtes d'Europe, à qui cependant ces horreurs ne sont pas cachées.

L'incident dont la France se plaint aujourd'hui ne suffirait-il pas a montrer la légitimité de nos revendications d'un régime plus droit, plus honnête et plus humain, et le retour à la constitution de Midhat pacha, assassiné par le sultan malgré les éminents services qu'il avait rendus à notre pays.

Ne témoigne-t-il pas de quelles misères, de quels dangers, notre pays est quotidiennement menacé par un souverain ignorant, illettré et omnipotent, sans lumières personnelles et sans contrôle désintéressé, ne croyant ni au dévouement, ni à l'abnégation ni au patriotisme, rebelle à tous nobles sentiment, astucieux, toujours prêt à ruser lorsqu'il se sent le plus faible et à opprimer ceux qu'il tient sous sa domination; Khalife sans parole, comme sans loi et sans loi; monomane peureux et cruel, qui n'a pas d'autres préoccupations que le soin maladif de son salut personnel, il ne reconnait pas d'autres moyens de gouvernement que l'espionnage la délation, la corruption –ou la terreur.

Ce seul incident, cet oubli, ce mépris de la parole donnée par le sultan au représentant d'une grande puissance comme la France, ne montre-t-il pas au monde entier comment notre peuple si patient, si "loyaliste", si respectueux de la dynastie régnante a pu être amené, peu à peu, a désirer un régime plus humain, plus honnête et plus digne, à la voir, à l'exiger de la manière la plus pressante, la plus impérieuse.

De toute la famille impériale qui règne, non sans gloire, sur la Turquie depuis plus de six siècles, nous seuls, au péril de notre existence, nous avons pu nous évader de cet enfer qu'est devenue la Turquie, ou, chaque jour, sont espionnés, traqués, persécutés, exilés, exterminés tant de victimes honnêtes, libérales, généreuses, tant de patriotes qui souvent de véritables héros.

Et bien! Puisque nous sommes seuls de notre famille à même d'élever la voix librement dans un pays libre, justement fier de son indépendance, nous avons un devoir, nous voulons le remplir.

Nous le devons à notre sang, à notre race si étroitement unie à tout l'empire ottoman et que notre oncle Abdul Hamid tendrait à déshonorer pour jamais, si nul de nous ne se levait pour protester de toute notre énergie, au nom de notre peuplé, au nom de notre famille espionnée, emprisonnée, séquestrée.

Et puisque nous avons tout quitté, bien-être, patrie, famille, affections pour avoir ce douloureux privilège de l'exil, pour pouvoir respirer un peu l'air d'un pays de liberté, sous votre ciel hospitalier, dans cette belle France, si chère aux Ottomans, c'est à vous, Monsieur le Président, que nous adressons cette protestation contre le conflit que le sultan –et le sultan seul.

*Hanedana Mensup Prenslerin Protestosu**

Osmanlı Hanedanına mensup Prens Sabahaddin ve Prens Lütfullah, Cumhurbaşkanı Bay Loubet'ye hitaben, pek çok gazetede özeti yayınlanan aşağıdaki mektubu yazmışlardır. Paris Gazeteciler Birliği sekreteri mümtaz dostumuz Bay Joseph Denais de bu mektubun bir kopyasını Dışişleri Bakanı Mösyö Delcassé'a yollamıştır. *Moniteur Ottoman*, bedbaht Osmanlıların umutlarını bağladıkları bu mektubu imzalayanların değeri ve niteliği göz önüne alınırsa çok büyük bir etki yaratmaması mümkün olmayan bu belgeyi *eksiksiz ve bütün* olarak yayınlamaktan mutluluk duymaktadır.

Sayın Cumhurbaşkanı;

Bize çeşitli yerlerden gelen haberler, dört yüz yıldan beri süregelen, sizin krallarınız ve bizim ceddimiz Kanuni Sultan Süleyman tarafından temelleri atılan Fransa ve Türkiye arasındaki dostane ilişkilerin kopmanın eşiğinde olduğunu gösteriyor ve bu gelişme de endişelenmemize yol açıyor.

Bu durum bizi derinden üzmektedir; bir bütün olarak Türkiye'nin de bu olaydan üzüntü duyduğunu eklemeliyiz; ancak Fransızların artık bugünkü Sultan'la biz Türkleri ve Türkiye'yi aynı kefeye koymamaları gerekir.

Padişah İkinci Abdülhamîd idaresi altında Türkiye hiçbir şey değildir. Türklerin de bu durumda sessizce acı çekmekten başka ellerinden hiçbir şey gelmemektedir. Hatta sessiz kalmaları bir suç olarak kabul edilmezse; bu bile onları çok mutlu etmektedir.

Cömert, namuslu, dostluklarına ve verdiği söze sadık halkımızı, onları her gün baskı altında turan, işkence eden, kırıp geçiren bir tiranın yanılgıları ve işlediği cinayetleri dolayısıyla suçlamak eşine az rastlanır bir adaletsizlik olacaktır.

* Yukarıdaki [Sabahaddine et Loutfoullah; "Protestation de Princes du Sang" *Moniteur Ottoman* Première année No: 12 (samedi 14 septembre 1901) p.1] yazının çevirisidir. (Çeviren: Erol Üyepazarcı)

Sultan İkinci Abdülhamîd 1895-1896 yıllarındaki Osmanlı Ermenilerine yönelik büyük kıyım dolayısıyla her yerde çok haklı bir kınamanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde hergün gerçekleşen, ızdırap, gözyaşı ve mateme neden olan, tebaasının (Hıristiyan ve Müslüman) ortadan kaybolmaları ve ölmeleriyle sonuçlanan suçlar da, Avrupa'nın onurlu kişilerinin katında en az Ermeni kıyımı kadar aynı şiddetle kınanmalıdır; zaten bu korkunç işlerin gizlenecek bir yönü olmadığı da ortadadır.

Fransa'nın bugün şikâyetçi olduğu gelişme, bizim daha âdil, daha dürüst ve daha insani bir yönetim biçimi ve ülkemize yaptığı seçkin hizmetlere karşın Sultan tarafından öldürülen Midhat Paşa'nın anayasasının yeniden yürürlüğe girmesi için giriştiğimiz haklı mücadelenin yasallığını göstermeye yetmez mi?

Bu gelişme ülkemizin bilgisiz, eğitimsiz, kendini kadir-i mutlak sanan, kişisel aydınlanmadan nasibini almamış, yansız davranmayı bilmeyen; ne fedâkârlığa, ne özveriye ne de vatanseverliğe inanan; bütün soylu duygulara karşı olan hilekâr güçsüz olduğunu hissettiğinde her zaman aldatmaya, güçlü olduğunu anladığında ezmeye hazır; vicdansız, yasaları tanımaz ve sözüne güvenilmez bir halife; kişisel güvenliğini sağlamak hususunda hastalık derecesindeki özeninden başka bir meşguliyeti olmayan korkak bir sabit fikirli, ama aynı zamanda gaddar olan; muhbirlik, hafiyelik, rüşvet veya terörden başka bir yönetim tarzı bilmeyen bir hükümdar tarafından hergün ne gibi felâketler ve tehlikelere maruz bırakıldığına tanıklık etmemekte midir?

Tek başına bu olay; Fransa gibi büyük bir gücün temsilcisine Sultan tarafından verilen sözün önemsenmemesi, unutulması olayı, bütün dünyaya, o kadar sabırlı, o kadar yasalara sadık, hükümran olan hanedana o kadar saygılı olan halkımızın, nasıl yavaş yavaş daha insani, daha saygın ve daha dürüst bir yönetim biçimi ister hale geldiğini; böyle bir gelişmeyi görmeyi en ivedi ve en zorunlu sorun kabul ettiğini göstermiyor mu?

Altı yüzyıldan beri Türkiye'de şerefiyle hükümran olan İmparatorluk hanedanına mensup kişiler içinden yalnızca biz varlığımızı tehlikeye atarak, Türkiye'nin içinde bulunduğu cehennemden; hergün ihbar edilen, izlenen, zulmedilen, sürülen, yok edilen; saygın, özgürlükçü, civanmert, vatansever oldukları kadar gerçek birer kahraman da olan kurbanların ülkesinden kaçabildik.

Bu durumda, hanedanın içinde sadece bizler, hür bir ülkede sesimizi özgürce yükseltebiliyor, bağımsızlığımızla gurur duyabiliyorsak; bir görevimiz de olacaktır ve biz bu görevi yerine getirmek istiyoruz.

Biz kendimizi, hanedana olan kan bağımızla, bütün Osmanlı İmparatorluğu'nu bu kadar sıkı birbirine kenetleyen atalarıma borçlu hissediyoruz. Eğer içimizden biri bile, halkımız ve devamlı izlenen, hapsedilen,

zorla ve tehditle gözaltında tutulan hanedan mensupları adına bütün gücüyle durumu protesto ederse, dayımız Abdülhamîd bir daha asla şerefimizle oynayamaz.

Biz mademki her şeyi, malımızı mülkümüzü, vatanımızı, ailemizi, sevdiklerimizi bu acı sürgün ayrıcalığı için, Osmanlıların gözünde çok aziz olan bu güzel Fransa'da, konuksever semanızın altında, hür bir ülkenin havasını bir parça teneffüs etmek için terk ettik; Sayın Cumhurbaşkanı, size, sorumlusu yalnızca Sultan olan bu anlaşmazlığa karşı protestomuzu iletiyoruz.

(Prens Sabahaddin'in) Paris'te Osmanlı Hürriyetperveran Kongresi(ni [Birinci Jön Türk Kongerisini] Açış Konuşması)*

Bundan tahminen on ay mukaddem Damat Mahmud Paşa hazretlerinin mahâdim-i fahîmâneleri Sabahaddin ve Lütfullah beyefendilerin Mısır'da iken neşrettikleri beyanname-i umumide akdine lüzum-i hakiki gösterdikleri Kongre Şubat-ı efrencinin dördüncü günü akşamı Fransa Ecümen-i Daniş'i azasından Mösyö Lefevre-Pontalis'in salonunda hükûmet-i Hamidiye'nin mümânaatına rağmen parlak bir surette inikad etti.

Milletimizin çeşmân-ı hamiyetinden süzülerek katerât-ı rahmet gibi Avrupa bilâd-ı hürriyetine taraf taraf dağılan ve hukuk-i magsube-i ümmeti cânsipârâne müdafaaya bezl-i mesai eden bu müteferrik cemiyât-ı insaniye prenslerin ikdâmât-ı mevâni'-ber-endâzâneleri sayesinde bir yere toplandılar.

Bu leyle-i ictimâî tarih-i millimizin bir fasl-ı rengîn-i kıymetdarıdır. O gece elliye karib med'uvvîn mü'temer başlarında Osmanlılığın iklil-i iftiharı simalarında necabet-i kalbiyelerinin beşâşet-i muhâlesat-âsârı nümâyân olduğu halde birer birer salonda ahz-ı mevki ettiler.

Duvara ta'lik olunan –elvân-ı selase-i insaniyet denmeye şâyân– Fransız bayrağıyla birlikte, milletin hilal-i adâletine sığınmış bir yıldızdan müteşekkil, Osmanlı râyet-i istiklâli hem-âgûş-i iştiyak olarak hâzirûn-i Osmaniye'nin enzar-ı iftiharını nur-i sürûr ile dolduruyordu.

Saat dokuza doğru Lütfullah Beyefendi sahib-i hanenin Osmanlı Hürriyetperveranı hakkında gösterdiği muamele-i insaniyet-kârâneye Fransızca bir nutk-i muhtasarla bütün Osmanlılar namına takdim-i teşekkürata başladı.

Hitam-ı nutku müteakip Mösyö Lefevre-Pontalis'in bilmukabele irticalen söylediği kelimat-ı mutayyebe-i sâmia-nevâzî hazirunun sürekli alkışlarıyla istikbal olundu.

* "Paris'te Osmanlı Hürriyetperveran Kongresi" *Osmanlı* No: 104 (16 Şubat 1902) s. 1-3. Prens Sabahaddin'in bu konuşması Congrès des libéraux ottomans (Paris: 1902)'da yer alır.

O esnada salonu derin bir sükût istila etmişti. Hava-yı mesmûm-ı esaretle bunalan bütün bir milletin kalbi sanki o sükûnette derin derin çırpınarak teneffüs ediyordu.

Bunun üzerine Sabahaddin Beyefendi maksad-ı aslisi Türkiye'de fazilet, adalet ve hürriyetin temin-i galebesine ve cins ve mezhep farkları asla nazar-ı dikkate alınmaksızın umum Osmanlılar için ıslahat-ı lâzime icrâsına çalışmaktan ibaret olan böyle bir Kongrede ispat-ı vücut ettiklerinden dolayı aza-yı mevcudeyi tebrik için atideki nutk-i iftitahiyi kıraat ile Kongreyi küşat ettiler:

["Nutk-ı İftitâhî"(Açış Konuşması)]

Efendiler, Aziz Vatandaşlarım.

Vatanımızda hürriyet ve adaletin suret-i katiyede teessüsünü temin ve tesrî için lüzum-i şedîdine kanaat-ı kâmile hâsıl ettiğimiz içtimâ-i milli-i Osmanî'yi bugün buradaki mevcudiyetimizle hayyiz-i fiile îsâl ettiğinizden dolayı menâfi-i mukaddese-i milliyemiz namına size azîm teşekkürler eder ve hiçbir cins ve mezhep farkı olmaksızın aynı silsile-i mesâibe bir hedef-i müşterek teşkil eden anâsır-ı muhtelife-i Osmaniye'nin hukuk-i medeniyelerini dâhilde hayat pahasına müdafaa ettikten sonra hariçte de her türlü âlâm-ı hayatiyeye göğüs gererek müdafaada devam eden sizin gibi hürriyetperveran ümmetin hayat-ı ictimâiyemizin musab olduğu âfet-i siyâsîyi şeref-i millimizle mütenasip bir surette müştereken ve müttehiden çare-cûy-i selamet olmak maksadıyla ictimâ ettiğinizden dolayı sizi en derin, en büyük bir samimiyet-i vicdaniye ile tebrike müsâraat ederiz.

Yirmi altı seneden beridir milletin müdafaa-i hukuku ve terakkiyat-ı medeniyeye iştiraki için vermekte olduğu vergiler, burada tekrarına hâcet olmayan sû-i istimâlata karşı vicdan-ı umumiden yükselmekte olan sedayı nefret ve tehdidi boğmak için erbâb-ı vicdani öldürmeğe vicdansızların adedini de bir ıstıfâ-yı sun'î ile çoğaltmağa hasredilir. Altın sesleri, makarr-ı fazilet olamayan birçok vicdanları ıskat eder. Fakat ıskat edemediklerini feveran ettiler. İşte idare-i hâzıranın esbâb-ı kuvvet ve zaafı.

Zulüm ve istibdâd, cehl ü inkısam ile hükümrân ise, hürriyet ve adalet, fazl u irfan ile payidardır. Ahlâk ve efkârca temeyyüz ve tenevvür etmiş, ve bu veçhile bir vatanın evladı bulunmaktan mâadâ aralarında bir de uhuvvet-i vicdaniye ve fikriye hâsıl olmuş. Bütün efrad-ı güzide-i milleti ihtivaya sâî olacak bu ittihâd-ı azîm bina-yı ictimâimizi tehdit eden sevâik-i zulme karşı metin ve meşru bir siper-i müdafaa teşkil edecektir. İdare-i hâzıramız, insaniyet ve medeniyete asla tevafuku olmayan ve tarih-i Osmanî'de bir misline daha tesadüf edilemeyen meslek-i akîminin

tevlîd ettiği netayic-i meş'ûmeyi kavmî ve mezhebî rekabetlere atfetmeye çalışıyor. Halbuki vatanımızdaki ensâl-i cedideyi bugün baştan başa istila ve tahrîk eden fikir, her türlü hevesat-ı süfliye-i şahsiye ve âmâl-i hasîse-i kavmiyeyi unutturacak bir fikr-i hürriyet, fikr-i adalettir.

Vatanımızda hürriyet ile istibdâd arasında açılan ve bir rub'-ı asrı aşan muharebeden millet-i Osmaniye, dûçâr olduğu büyük büyük zayiata rağmen yine büyük bir istifade-i maneviye ile çıkıyor. Adetleri bugün her zamandan ziyade çoğalmış ve çoğalmakta devam eden sınıf-ı münevvere-i milliyemizde kökleşen maksad-ı siyasi bütün Osmanlılar için suret-i mutlaka ve mütesaviyede hürriyet ve müsâvât talep etmektedir. Zaten bir memlekette adaletin kaim olması, o memleketin sükkânı arasında vasi bir müvazene-i ictimâinin berdevam olmasına vâbestedir. Bugün Türkiye'de ekseriyet-i azîmeyi teşkil eden Türkler hiçbir şey talep etmiyorlar ki onun bir aynını da müslim ve gayrimüslim bütün Osmanlı vatandaşları için istemesinler.

Zaten Devlet-i Osmaniye iptida-i tesisinden beri tabiiyetinde bulunan umum akvamın lisan, mezhep ve kavmiyetlerine hürmet ve taazzum [*ta'zîm* olmalı] edegelmiştir. Mazimizin en azametli bir devrinde yani Bahr-i Siyah ile Bahr-i Sefid'in bir Osmanlı gölü haline geldiği, nüfusu yüz milyonu tecavüz eden iklim-i cesîmenin tekmil hudutlarında livâ-yı Osmanî sâye-endâz-ı haşmet olduğu bir zamanda tebaa-i Osmaniye'nin kavmiyetleri esas itibariyle ve her türlü taarruzdan masûn bulunuyordu. İdare-i hâzıramız, mazimize şeref-bahş olan bu adalete de hürmet etti. Memleketimizde bugün tatbikini istediğimiz ve icrâsına çalışacağız ıslahat ise bir kavim veyahut bir mezhep mensubîni namına değil, umum Osmanlılık namınadır. Bu ünvanı taşıyan her fert her hangi unsura, mezhebe tabii olursa olsun kelimenin tekmil kuvvetiyle, en vasi müsâvâttan müstefit olmalı. Ve devletin en büyük memuriyetlerine vusûl için namus ve iktidardan başka hiçbir şeye, hiçbir vâsıtaya muhtaç kalmamalıdır. Anâsır-ı müteaddide-i Osmaniye'den her birinin muhtelif vadilerde haiz oldukları mezâyâ-yı güzide-i ırkiyenin heyat-ı muazzama-i ictimâiyemizde tamamiyle inkişafını temine sa'y olacak böyle bir idare-i âdilânenin vatanımızda tesisi Osmanlı âlemini, cihân-ı insaniyetin tealisine hizmet edebilecek bir mevki-i bülend-i medeniye is'âd edecek. İşte... vâsıl olmak istediğimiz netice! Şark meselesinin Şarklılar tarafından Osmanlılık ve insaniyet lehine halli Avrupa düvel-i muazzamasının ve bütün insaniyet-perverânın devam ve bekasına çalıştıkları sulh-i umumiye de büyük hizmeti dokunacaktır. Zahiren makasıd-ı muhtelifeye hizmet eder gibi görünen umum Osmanlı vatandaşlarımızın her türlü şüphenin fevkinde bir hüsn-i niyetle tevhid-i âmâl ve tevhid-i kuvâ maksad-ı hamiyetperveranesiyle Paris gibi bir meşher-i azim-i medeniyette ictimâ etmeleri şerefli ve ulvi bir istikbalin karîbü'l-vuku olduğunu tebşir ediyor.

Bugün Avrupa'nın memleketimiz hakkında edinmiş olduğu fikir bedbinanedir; Her türlü istibdada, her türlü mesâibe rağmen i'tilâ etmekte olan terakkiyat-ı hâzıra-i milliyemiz, istikbalimizin mazimizden kat kat şerefli bir surette bu fikri tekzîb edeceğini tebşir ediyor. Bu akşamki ictimâ-i millimiz ise tebşirat-ı evveliyeyi tezyit ve te'kid ediyor. Sözü, bitirmezden evvel biraderimle teşekkürat-ı vicdaniyemizi bir kere daha sâmiîn-i muhteremeye tekrar ile kesb-i fahr eylerim.

Yabancı Müdahalesi Üzerine... *

Sabahaddin Beyefendi, evvelce bazı zevât-ı muhtereme tarafından Kongre'de mevzubahis edilmek üzere kararlaştırılan mevadd-ı atiyeyi kıraat eyledi:

1- Yirmi beş seneden beri zir-i hâkimiyetinde yaşadığımız ve memleketimizde irtikâb olunan bilcümle seyyiatın menşe-i yegânesi ve bütün âlem-i insaniyetin mûcib-i infial ve nefrini bulunan idare-i müstebide-i hâzıra ile millet-i Osmaniye arasında her türlü iştiraki şiddetle reddederiz.

2- Heyet-i Osmaniye'yi teşkil eden akvâm ve ecnâs-ı muhtelife arasında kendilerinin, bilaistisna muhtelif zamanlarda ısdar edilmiş olan hatt-ı hümâyûnların ve muahedat-ı düveliyenin taht-ı tasdikinde ve zîr-i tesliminde bulunan hukuk-ı mütemellikelerinden tamamen istifadelerini temin, idare-i mahalliyeye iştirak hususundaki metalib-i meşrualarını suret-i tammede is'âf edebilecek vesaiti istihzar; efrâdın hisselerine isabet eden tekâlif ve haiz oldukları hukuk-ı musaddaka nazarından beynlerindeki müsâvât-ı kâmileyi muhafaza ve bu ittihâdın bekasını temin edebil-

* *Osmanlı* No: 104 (16 Nisan 1902) s. 4-6.
Başlığını bizim koyduğumuz bu konuşma o dönemde "Osmanlı Hürriyetperveran Kongresi" ["Birinci Jön Türk Kongresi"] olarak adlandırılan Kongrenin en hararetli tartışma konusudur. İzleyen yıllarda Prens Sabahaddin ve taraftarlarına yönelik başlıca "suçlama" konusu olmuştur.
Kongre'de Prens Lütfullah, Lefevre Pontalis, Prens Sabahaddin ve Siret Bey'in konuşmalarının ardından idare heyeti seçimine geçilmiş. Başkanlığa oybirliği ile Prens Sabahaddin davet edilmiştir. İkinci başkanlıklara Rum mebuslarından Satas Efendi ile Ermeni mebuslardan Sisyan Efendi seçilir. Ali Fahri ile Adosidis Efendi ise zabıt kâtibi olmuştur. Kongre'nin çalışma dili Türkçe ve Fransızca olarak belirlenmiştir.
Kongre'de, daha önce Prens Sabahaddin öncülüğünde bir gurup tarafından Kongre'de tartışılmak üzere hazırlanan maddeler okunmuştur. Dört maddeden oluşan bu metnin ardından biri toplantıya katılanların "çoğunluk"u diğeri "azınlık"ı tarafından kabul edilen iki ayrı sonuç bildirisi ortaya çıkmıştır.
Bu "çoğunluk sonuç bildirisi"nde yer alan "Avrupa Müdahalesi" çağrısı ise en kritik tartışma konusu olmuştur.
Buraya aldığımız metinde bu konularda yaşanan tartışmalar, ortaya çıkan iki sonuç bildirisi ve Prens Sabahaddin'in Avrupa müdahalesi'nin bir askeri müdahale mi olacağı ile ilgili konuşması verilmiştir.

mek kuvvetini yegâne hâiz bulunan makam ve hanedan-ı saltanat-ı Osmaniye'ye karşı kendilerini ihtisâsât-ı sadakat-kârâne ile mütehassis edecek bir ittihâd tesisine sarf-ı gayret edeceğiz.

3- Herhangi mevki ve zamanda olursa olsun kâffe-i akvam Osmaniye'nin temenniyatını ve bilcümle hamiyetmendanın mesaisini şu üç maksadın husûlüne hasr-ı gayret edeceğiz. Devlet-i Osmaniye'nin tamamiyet-i mülkiyesini ve adem-i inkısam ve inhilalini muhafaza ve temin; terakkiyat-ı milliyenin şerâit-i esasiyesinden bulunan sulh ve asayiş-i dâhilînin iâdesi; memleketimizde mevcut kavanin-i esasiyeye ve bi't-tahsis 1876'da ilan olunup kavanin-i mezkûrenin şüphesiz en mühim kısmını teşkil eden ve idare-i müstebideye karşı, ıslahat-ı umumiye ve akvam-ı Osmaniye'nin hukuk ve serbestî-i siyâsîsi için en sağlam, ve en kıymettar teminatı haiz bulunan Kanun-i Esasinin meriyet-i mutlakası.

4- Muahedat-ı düveliyeye ve ale'l-husus Berlin Muahedesinin ahkâmı mündericesinden olup Türkiye'nin umûr-ı dâhiliyesine ait mevadının bilcümle vilâyâtça tamamî-i icrâsına riayet etmek hususundaki karar-ı kat'îmizi ilan ederiz.

Netice

Teessüs eden ittihâdın mevâdd-ı asliyesi şu erkân üzerine müstenit bulunduğundan teşekkül edecek cemiyet-i daimenin vazifesi bâlâda mezkûr mevâddın istihsaline çalışmak ve Türkiye'nin umûr-ı dâhiliyesine müteferri' bulunan Paris ve Berlin muahedenameleriyle bunlardan müstenbât senedât-ı düveliyeyi mevki-i tatbike vaz eylemek muahedat ve senedat düveliyenin ahkâmını memleketin kâffe-i aksamınca kabil-i istifade olabilecek surette bilcümle vilâyâtın ihtiyâcâtıyla tevfik etmek için Devlet-i Osmaniye'nin istiklâliyle tamamiyet mülkiyesini kâfil olan 1856 senesi Paris Muahedenamesiyle 1878 senesi Berlin Muahedenamesi'ne vaz-ı imza etmiş olan devletler nezdine hareket-i muavenetkaranelerini istihsal eylemek üzere müracaat-ı lâzimede bulunmak olacaktır.

Sahne-i mübahasata vaz olunan bâlâdaki dört bent ile netice üç dört gece hazirunu heyecanlar içinde işgal etti.

Mütalaalar, münakaşalar, itirazlar, cevaplar, müdafiler her taraftan yağmaya başladı. Bazen bir kelimenin, bir terkîbin iştikaki ânât-ı rakîkası[1] üzerinde saatlerce vakit sarf olunarak tıpkı düvel-i muazzama ile bir muahede-nâme kaleme alınır gibi her kelimenin tahtında bir "hû" olmasın diye hurde-binî bir zeka ile tedkik ve tamik kılınıyordu.

1 *Nuance* mukabildir.

Bu ummân-ı heyecânın cezr ü medd-i ihtilafatı içinde, maksad-ı mukaddesleri bir, o maksada vusûl için ihtiyar ve intihâb ettikleri tarik-i mesai ayrı olarak iki fırka teşekkül etti.

Ekseriyet bâlâdaki dört madde ile ondan mütehassıl neticeyi kabul, ekalliyet ise yalnız neticeden nükûl ediyorlardı.

Fırka-i ekalliyet:

"Kanun-i Esasi akvam-ı muhtelife-i Osmaniye'nin her türlü saadet ve selametini kâfildir. Düvel-i muazzamanın hareket-i muavenetkârânelerine ihtiyacımız yoktur. Ve talep olunan muavenet mümkünsüdür. İmkânı tasavvur olunsa bile lehimize değil aleyhimize vukuu bulacaktır. Böyle bir muavenet haysiyet-i milliyemize girân gelir. Biz kendimiz çalışmalıyız. Kendi kuvvetimize itimad ve istinâd etmeliyiz."

Diye bast-i mütalaat ediyorlardı.

Fırka-i ekseriyet ise:

"Kanun-i Esasi necîbe-i âmâlimizdir. Avrupa'nın müdahalesi er geç vukuu bulacaktır. Çünkü milleti Osmaniye'yi terkîb ve teşkil eden bazı unsurlar görmüş oldukları mezâlimi Avrupa'nın gûş-i rikkat ve merhametine îsâl ile taahhüdat-ı düveliyenin bir an evvel mevkii-i tatbike konulmasını musırrâne talep ediyoruz.

Biz bütün akvam-ı Osmaniye ile hem dest-i vifak olarak Avrupa'dan taleb-i muavenet edecektir. Bu suretle müdahaleyi aleyhimize değil, lehimize çevirerek istiyoruz. Dün Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan, Rumeli-i Şarki ve Girit için yapılan müdahaleler yarın Anadolu'nun ta göbeğinde Payitahtımızın kapısı önünde icrâ edilecektir. Ehass-ı âmâlimiz hâricen anâsır-ı muhtelife-i Osmaniye'nin hukuk-i mütemellikelerine riayet ve hürmetle müttehiden hareket ve dâhilen ise lazım gelen hizmeti ifa etmektir."

yollu ifhâm-ı merâm ediyordu. Bunun üzerine Avrupa müdahalesinden maksadınız bir müdahale-i askeriye mi diye sual olundu. Reis-i mü'temer kudret-i kalemiyesi kadar parlak olan cerbeze-i mantıkiyesi ile âtideki beyanatta bulundu ki tenvir-i bahse medâr-ı küllisi olacağı cihetle dercini münasip gördük.

Efendiler! İlk defa olarak anâsır-ı Osmaniye'den müteşekkil olmak üzere inikad eden şu ictimâ-i millimiz, üç gecelik heyecanlı bir hayattan sonra hitamına takarrüb ediyor. Şükrân ve iftihar ile söyleyebiliriz ki muhtelif emellere hizmet eder gibi görünen akvam-ı Osmaniye'nin müdafiîn-i hukuku, bilâ-istisna ve kemal-i vuzuh ile beyan ettiler ki müdafaa eyledikleri hukukun muhafazası ancak Devlet-i Osmaniye'nin muhafazası ve tamamiyet-i mülkiyesine riayet edilmesi ile kabil olabilir. İşte yalnız

bu fikir. Osmanlı vahdet-i ictimâiyesinin halelden vikayesine çalışan bütün vatandaşlarımıza en buhranlı ve en mey'ûs zamanlarında yıkılmak şanından olmayan bir istinâdgâh teşkil etmeğe kâfidir. Ve bu öyle bir hakikattir ki değil yalnız Osmanlılar, fakat vaktiyle vatanımızın icrâ-yı mütemmimesinden bulunduğu halde aradaki râbıtayı kan pahasına fekk eden bugün kendisiyle hiçbir râbıtası kalmamış olan birtakım hükûmât-ı müstakilenin bile taht-ı itirafında bulunuyor. Bizim açıktan açığa beyan ettiğimiz bu hakikati onlar da içlerinden tasdik ediyorlar.

Efendiler! Bugün vatanımız büyük bir arzu-yi istibdâd ile dehşetli bir arzu-yı hürriyete cidâl-gâh teşkil ediyor. Fakat bu ma'rekeden Garba akseden sedalar pek karışıktır. Korkarım ki vatanımızda ekseriyeti teşkil eden unsur-i azîmin maksadını îsâl edecek olan seda-yı mazlumiyet en az işitilen bir seda oluyor. Bu kadar az işitildiği içindir ki zulümden kendisi de hissedar addediliyor. Halbuki bu sedanın işitilmesi anâsır-ı sairenin menfaat-i hakikiyesi icabındandır. Fakat onlar bu tarikte hayli yol almışlar ve mazlumiyetlerini düvel-i muazzamaya tasdik ettirmişler. Bu tasdik bugün bir hak şeklini almış. Bu hak icrâ edilmiyor. Avrupa kulak asmıyor, diye kendi kendimizi aldatmayalım. Zaman bir hakkı evvela tanıttırır. Sonra icrâ memurluğunu deruhde eder. Dün Romanya, Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan, Rumeli-i Şarki ve Girit için vukua gelen müdahaleler yarın Anadolu'nun ta göbeğinde, payitahtın kapısı önünde icrâ edilecektir. Binaenaleyh her ne surette olursa olsun bir müdahalenin önüne geçmek lazım değil mi? Bu ne ile olacak? Sedamızı işittirmek ve dinlettirmek ile. Fakat bu sedayı işittirmek için Avrupa'ya evvela kendi sedasını işittiğimizi isbât etmek iktiza eder. Onun için, umum anâsır-ı Osmaniye azasından mürekkep bir heyet-i ciddiye ile vatanımızda arzu-yı umumiye rağmen ferman-fermâ-yı istibdâd olan hükûmet-i hâzırayı icrâ-yı ıslahata ve tasdik ettiği muahedatın ahkâmını mevki-i tatbike koymaya davet eylemesi için düvel-i muazzamının vesatet-i hayr-hahanelerine müracaat eylemeği cümle-i vezaif-i vatanperveranemiz iktizasından addederim.

Avrupa'nın muavenetine müracaatı bazı vatandaşlarımız haysiyet-i milliyemize münafi addediyorlar. Samimiyet-i vicdaniyelerinden şüphe caiz olmayan muhterem vatandaşlarımızın bu fikirlerine ta'zîm ederim. Fakat aradaki ihtilafın esasî değil, fer'î olduğunu gördüğüm cihetle bu bâbda izah-ı maksad için bir iki söz arz edeceğim:

Âlem-i insaniyetin menfaat-i hakikiye ve gaye-i ictimâiyesi heyat-ı azîme-i beşeriyenin tezyid-i saadet için sarf ettikleri mesaide tamamiyle muvaffak olabilmeleri tabiatın kendilerini kardeş olmak üzere yarattığını anlamalarına ve bunu anlayışlarını da sahne-i fesîh-i ictimâilerinde tatbik etmelerine vâbestedir.

Medeniyet-i hakikiyeden beklenilen hizmet, kavilerin, ihvan-ı felâket-zedeleri bulunan zayıfları ezmesinde değil, fakat zaaflarından doğru-

dan doğruya mesul olmayan hemcinsleri bulundukları noktadan daha âli bir zirve-i ictimâiye itilâ edebilmeleri için çalışmağa yani hücumu zuafâya değil, fakat zaafı tevlîd eden esbâba etmeleri lazım gelir. Binaenaleyh Türkiye'deki idare-i hâzıranın kavanin-i mevcudeyi hiç hükmüne tenzil suretiyle vukuuna meydan verdiği büyük büyük yolsuzlukların seyyiaların önünü almak için Osmanlılığı teşkil eden bütün akvamın kuvvetlerini tevhide çalıştığımız bir sırada bu mesai-i insaniyetperveraneye medeniyet-i hâzıranın pişdarı olan milletlerin kuvâ-yı medeniyelerini de teşrike çalışmak yalnız vezaif-i vatanperveranemiz değil, fakat vezaif-i medeniyemiz iktizasındadır. Çünkü hukuk-i milliyemizi müdafaa ederken, cihân-ı insaniyetin en mukaddes hukukundan olan medeniliği müdafaa ediyoruz. Medeniyet ise bir kavmin, bir milletin yahut bir asrın malı değildir. Okyanus-i kebîrin emvâc-ı müselselesi gibi asırdan asra taşarak gelen bu miras bütün insaniyetin malıdır.

Tarih-i beşeriyetin takip ettiği tarîk-i tekâmül inkısamdan ittihâda doğru bir yürüyüş teşkil ediyor. Kavanin-i iktisadiye milel ve akvam arasındaki münasebeti ân-be-ân ziyadeleşiyor. Bugün küremizin bir ucunda cereyân eden bir vâkıadan, bir tebeddülden diğer ucunda bulunanlar müteessir, mütefekkir oluyorlar. Devletimiz ise geçen asırların cümlesinden ziyade kanun-i terakkiye tâbi olan asrımızın cereyân ına kâmilen muhâlif bir istikamet takip ediyor. Kendisine ihtarat-ı makule ve meşruada bulunanlar zindanlarda can veriyorlar. Bu halde asr-ı hazır cereyân-ı fikrisinin pişdarı olan Garbın umûr-ı dâhiliyemize müdahalesi bir emr-i tabiidir. Tabii olan bir hareket ise sükût ile geçiştirilemez. Bâhusus biz sükût etmiş olsak bile millet-i Osmaniye'yi teşkil eden anâsırın bazıları tarafından Garb âfâk-ı siyasiyesine sürekli bir protesto fırtınası yağdırılıyor. Buna karşı bizim sükûtumuz cürm-i vâkı'a bir iştirak şeklini alıyor! Avrupa efkâr-ı umumiyesi önünde müttehem addediliyoruz. Hükûmet-i hâzıra garbda Türklüğün ayine-i in'ikâsı olmak üzere telakki ediyor. Eğer sedamız cihân-ı medeniyete karşı bütün anâsır-ı Osmaniye ile hem-aheng-i ittihâd olarak işittirebilirsek işte o zaman harice karşı olan vazifemizi ikmal etmiş oluruz.

Dâhildeki vezaifimize gelince: Buna bir had tayinini bile büyük bir küstahlık add ederim. Çünkü o vazife hayatımızın intifasıyla da mantıki olmaz. Hayat-ı zatiyemizden tecerrüt ederken o vazifeyi hududu daha genişlemiş olduğu halde yani hayat-ı umumiye ümmete, evladımıza, ensâl-i atiyemize terk edeceğiz! Yarın onların ef'âlinden biz mesul olacağız. Bu mesuliyet ferda-yı mematımızda da bir hale-i şükran ve mahmidet yahut bir nişane-i nefrin ve lanet suretinde tabut-i hatıratımız üzerinde tezahür edecek.

Devletlerden isteyeceğimiz muavenet, bir müdahale-i askeriye mi olacak? Sualine gelince; vereceğimiz cevap, tarihin şehâdetine müracaat

olabilir. Kaç defalar umûr-ı dâhiliyemize müdahale edilmiş, hatta kaç defalar mülkümüzün kaç parçası haberimiz bile olmadan elimizden çekilip alınmıştır. Hiçbir hareket-i askeriye icrâsına lüzum kalmaksızın zararımıza olmak üzere umûr-ı dâhiliyemize birçok müdahaleler olduğu ve olmakta devam ettiği halde niçin bu müdahalelerin lehimize tahavvülünü istemeyelim. Niçin Avrupa'ya karşı bizim böyle idareye müstahak olmadığımızı bildirmeyelim?

Bugün İstanbul'daki düvel-i muazzamanın süferası, cidden ve müttefikan hükûmet-i hâzırayı kendi milletine ve düvel-i muazzamaya karşı ettikleri mevâidi ifaya davet edecek olsalar bu hareket-i âdilâneye hangi kuvvetin karşı geleceğini göremiyorum. Vâkıâ, Avrupa bu ana kadar şan-ı adlle muvafık böyle bir harekette bulunmamıştır. Fakat bunu da itiraf etmeliyiz ki tarafımızdan onu bulundurmağa mecbur edecek surette bir hareket-i ciddiye de vukua gelmemiştir.

1902 Şubat'ının dördüncü günü muhtelif anâsırdan mürekkep olmak üzere teşekkül eden Kongre, gerek birincilik saikesi ve gerekse mürevviçlerinin acz ve kusuru cihetiyle tabii birçok noksanları da muhtevi olacaktır. Bütün temennimiz İstanbul'un bütün bu hataları unutturacak bir tarz-ı terakkiyi takip etmesidir.

*Osmanlı İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne**

Osmanlı'nın eskisinden daha muntazam ve daha faydalı bir surette devam-ı neşrine verdiğiniz karardan dolayı heyet-i muhteremenizi tebrike müsaraat ediyorum. Bir fikrin, bir eserin kuvveti yaşayabilmek için müessirinin hayatına müftekır bulunması, bu hayatın zevalinden sonra kendisinin yaşamakta devam edebilmesiyle anlaşılır. Müessirinin mestûr-i türâb olduğu dakika uzaklaştıkça kabiliyet-i hayatiyesi ziyadeleşen eserler şüphesiz kavanin-i tabiiyeyi en ziyade muvafık olanlardır. Bunlar hakikatin meşru evlatlarıdır ki hayat ile kuvvet kabil-i itiraz olmayan miraslarıdır.

Osmanlı, Meşveret, Şura-yı Ümmet, hangi ünvan ile telkib ederseniz ediniz bu sayfalarda tamime çalışılan efkârın vatanımızdaki ilk mürevviçlerinden hiçbiri bugün hayatta değil. Bazılarının mezarlarında dikilen bir taş parçası bile yok. Bununla beraber eserleri halefleriyle yaşıyor, milletle yaşayacak, bir gün de komşularını yaşatacak! Hayat esasen fazla bir faaliyet demek olduğu için bir hayat diğer bir hayatın zuhûruna sebebiyet veremezse kendi sebeb-i mevcudiyetini ortadan kaldırmış olur.

Hoşa gitsin gitmesin bu bir kanun-i tabii, en hakir hüceyre-yi hayatiyeden en müterakki cemiyat-ı beşeriyeye, en mutaassıp rüûs-i mütetevviceye kadar bütün âlem-i hayat bu kanun-i tagayyür-na-pezîrin önünde eğilmeğe mecbur. Eğilemeyenler eğilecek bir devre-i kemale gelebilmek için kıvranmağa mahkûm!

Yazık ki bugün bizde de kırılacak bir şey var: Fakat bu mahkûm ahfad-ı Osmanî mi olacak? Yoksa şekl-i hükûmeti mi? Eğer İstanbul'daki hükûmet bir izmihlâl-i ictimâinin ölüm çatırtıları bir musiki-i ruh-nevaz olduğunu idrak edebilmesi idi. Bu idrak –hayat-ı menfanın bunca fecaine rağmen hayat için hürriyet, hürriyet için de adalet lazım olduğu hakikat-i esasiyesini bu sayfalarda tamime hasr-ı hayat den vicdanlar mazlumları-

* Sabahaddin; "Osmanlı İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne" *Osmanlı* No: 120 (21 Cemaziyül Evvel 1321/15 Ağustos 1903) s. 2.

na– herkesten evvel kendisini tebrike sevk etmesi lazım gelirdi. hâlâ mezarcılar kazmakta oldukları mezarın lahdini taht-ı saltanatın teşkil edeceğini bilmiyorlar. Fakat ricâl-i hükûmetin; bu meşum mezarcıların pek mahdûd olan ufk-ı siyah tefekkürlerine sığamayan bu idraki milletin yarım asırdan beri serî ve metîn bir terakki ile ilerleyen lisan-ı irfanı bir belagat mütezayide-i daime ile mütekelliminine ilka ediyor. Hakikatin tamimine gayret, neşrine himmet asrımızın kuvveti ile yürümektir. Binaenaleyh heyet-i muhteremenize Osmanlılık namına tecdîd-i şükran ile mektubumu kapıyorum.

Hasta olduğum için mufassal ve Cemiyete ait bir şey yazamadım. Gelecek makalelerde tabii bunlardan bahsedeceğim.

Paris: 21 Temmuz 1903

Sabahaddin

*Hangi Yoldayız?**

Fırka-i muhâlifînin hâl-i hazırından bahsederken süferâmızdan birinin yakından tanımış olduğum bir zata şu sözleri söylediğini işittim: "Jön Türkî, Jön Türkî deniyor, ortada belli başlı bir iki kişi daha var (onlar da yolcu makamında) fakat hakikat halde bugün Jön Türkî kalmamıştır. Bunlardan iki kişi her gün sefarete ağlaşmağa geliyorlar. Ne istediklerini soruyorum. Bir şey demiyorlar, muttasıl ağlıyorlar." Sefirimizin isabet-i nazarına inanmak lazım gelirse Genç Türklüğün gözyaşlarından başka alâmet-i mevcudiyetini gösterecek bir şey kalmamış demek oluyor. Fakat her bakılan şey görülmez: Küre-i arz üzerinde insanların ibtida-yı zuhûrundan bu ana kadar bir damla suya bakmamış bir adam tasavvur olunabilir mi? Binlerce belki de yüz binlerce senelik zamanlar içinde milyarlarca insanlar bu katreye bakmamışlar, bunun ile muhafaza-i hayat etmemişler, zaman ve mekân içinde tamim ettikleri medeniyetlerin üssü'l-esasını kendisinden almışlar, hatta en ziyade mazhar-ı terakki olan lisanlarla ifade edemedikleri teessürlerini bu katreler ile tebliğ etmişler ve bununla beraber bir kaç sene evvellerine gelinceye kadar bir damla suyun küreviyeti içinde ekseriyetle ihtiva edegeldiği cihân-ı hayatı bu bir damla içinde küçüklüğüyle büyüyen yahut küçüklük ile büyüklük arasındaki farkı silip süpüren bu kâinatı görebilmişler mi? Ve eğer hurde-bîn asrımızdaki derece-i tekâmülüne varmasa idi yine görebilecekler miydi? Bakmakta devam ettikleri halde bir damla suda yine bir damla sudan başka şey göremeyeceklerdi. Mikroskopların, teleskopların kuvve-i tesmiyesi arttıkça idrak nazarımızdan kaçan sair âlemlerin teselsülat-ı meçhulesini görmekteki kuvvetimiz de mütenâsiben artıyor. Şu küçük misali tesadüfen zikrettim. Emsali o kadar çok ki bakıp da görebildiklerimize nisbetle bir istisna-yı hakir teşkil etmekte... Ulûm-i tabiiyede bir usûl vardır. On dokuzuncu asırda bunun oldukça

* Sabahaddin; "Hangi Yoldayız?" *Osmanlı* No: 130 (10 Zilkade 1321/20 [28 Olacak!] Kânun-i Sâni 1904) s. 1-4 ve Sabahaddin; "Hangi Yoldayız?-Mabad" *Osmanlı* No: 131 (22 Zilhicce 1321/15 Şubat 1904) s. 1-4 [Bu makalelerin yer aldığı *Osmanlı* Gazetesinin verdiği hicri ve miladi takvimler birbirini tutmamaktadır.]

muntazaman tatbiki sayesindedir ki cihân-ı fende hayret-i azim ile gördüğümüz şu mukaddeme-i terakki zuhûr edebildi ve bu sayede medeniyet-i hâzıraya sarsılmaz bir temel temin edildi. Basit olduğu nisbette netayic-i hasenesi her ümidin fevkinde velut olan bu usûl "usûl-i müşâhede ve tecrübe"dir. Taharriyat-ı fenniyede bu usûlün bir asırlık, tatbikatı sayesinde ulemânın istihsal ettikleri netice bir asır evveline gelinceye kadar altı bin senelik tarih-i medeniyetin bu vadide ihtiva ettiği netayici keenlemyekün hükmünde bırakacak bir dereceye vardı. Ulûm-i tabiiyedeki terakkinin şu harikulade sür'atine karşı ulûm-i ictimâiyedeki atalet ve mübhemiyet, bazen bir eser-i maluliyet bile görülüyorsa bunun bir kaide-i füyuzatı olan usûl-i müşâhede ve tecrübenin ikincide henüz kâfi derecede intizam ve ıttırâd ile tatbikatına girişilmemiş olmasında aramalı. Bu noksanı idrak eden ictimâiyeden bazıları ulûm-i tabiiyede hükümran olan usûlü mensup oldukları şube-i fikriyede tatbik ettiler, tatbiklerinin derece-i tevsi nisbetinde pek kati pek muayyen neticelere vâsıl oldular.[2] Mevzu-i makalemizi teşkil eden Genç Türklük hadisesi de bir hadise-i ictimâiyeden başka bir şey değil, fakat öyle bir hadise ki ne kadar eski olsa yine memleketimiz için bir hayat ve memat meselesi olmaktan hâli kalmıyor. Buna dair sefirimizin edindiği fikri anladık. Memleketimizde muhâlifîn de dâhil olmak üzere mühim bir ekseriyetin bu yahut buna mümasil fikirler taşıdığı meçhulümüz değil. Fakat bizi işgal eden cihet "bugün Jön Türkî kalmadı" hükmü verilirken bu hadise-i ictimâiyeye görülerek mi yoksa görülmeyerek mi bakıldığıdır! Bunu anlayabilmek için bizim her halde meseleye görerek bakmamız ve bittabi keyfi ve şahsi hükümlerden içtinap etmekliğimiz lazım. Bunun için usûl-i müşâhede ve tecrübeye müracaat edeceğim ki vasıl olacağımız netice hakikat olsun.

* * *

Genç Türkler sözünün ifham ettiği mana milyonlarca efraddan mürekkeb bir cemiyetin bir adamın yahut bir fırka-i kalîlenin bâziçe-i hevesâtı, makhûr-i istibdadı olmamak, bu maksada vusûl için teessüsünü istediği idarede meşrutiyet, yani hükûmeti, efkâr-ı umumiye teftişi altında bulundurmak... Şu hal memleketimizdeki mezâlim-i idareye karşı bunun ortadan kalkmasını isteyen sınıfın mevcudiyetini gösteriyor ki bu bir inkılâb-ı fikriye delalet eder. Eğer Genç Türkler Fırkası kalmadı hükmü doğdu ise iki kaziyeden birini ihtiyar zaruridir. Ya idare-i hâzıra zulmünden vazgeçtiği için şikâyet de eksildi. Yahut hükûmet ahaliyi nasıl eziyorsa ahalinin kısm-ı kalîlini teşkil eden fırka-yı muhâlifeyi de ezdi. Onun için şikâyet kesildi. İdare-i hâzıranın zulmünden vazgeçmesi tabiaten muhal

2 Play Mektebi, naşir-i efkârı.

olduğu gibi bunu iddia edebilecek aklı başında bir adam da tasavvur olunamayacağından tedkike şâyân yalnız ikinci cihet kalıyor. Şu halde genç Türklüğün zuhûruna sebep olan inkılâb-ı fikrîyi tedkik etmek lazım geliyor. Müstebit bir hükûmetin idaresi altında yaşayan muhâlifînden kısm-ı azamı fikirlerini bir müddet için ister istemez saklamağa mecbur olduklarından bunların terakki ile tedenniden hangi yolu takip ettiklerini anlamak, istikballerinin nereye müncer olacağını kestirebilmek için bu muhalefetin zuhûruna sebep olan tahavvül fikrinin neden ve nereden neşet ettiğini görmek icap eder ki "sebeb"in devam edip etmediğini anlayabilelim. Eğer inkılâbı tevlîd eden sebep devam ediyorsa o zaman eserin de devam ettiğini, etmiyorsa birinin de ortadan kalkmak üzere olduğunu yanılmadan görebiliriz.

İnkılabat-ı siyasiye, inkılâbât-ı fikriyeden doğar. Bir fikrin kuvveti ise hakikate olan yakınlığı nisbetindedir. Bu fikrin müddet-i medide yaşaması hayat-ı ictimâiyede hayat-i ictimâiyede bir inkılâp vücuda getirmesi tercümesine çalıştığı hadiseyi –ister tabii ister ictimâî olsun– ifrat ve tefrite düşmeden görüp olduğu gibi göstermesine yani hadiseyi kendi tevlîd eden hâdisât-ı sâlifeye fenni bir surette raptetmesine vâbestedir. Fakat bir fikrin hakiki olması insanlar tarafından behemehal kabul edilmesini intaç eder mi?.. Manzume-i şemsiyenin esas-ı hareketini bundan yirmi beş asır evvel Pythagoras idrak etmiş ve şâkirdlerine hakikati talim etmişti. Miladdan altı yüz sene evvel gelen hakîm-i Yunani'nin nazariyesi on altıncı asra kadar meçhul kaldığı gibi Copernic bir hakikati yeniden keşfettiği zaman keşfinden asrını haberdar etmeğe bile cesaret edemeyerek eserinin neşrini ferdâ-yı memâtına talik etmişti. Kitabın neşrini müteakip müellifinin cinnetine gülen ashab-ı fetânet Copernic'in haksız olmadığını pek iyi ispat ettiler. Copernic'den sonra hikmette tesavi-i zaman sıklet-i ecsâm kanunlarının keşfi, yeni mihanikideki mebhasü'l-harekât kanunlarının vaz'ı, termometrenin, teleskopun mucidi ilh. "Galileo", küre-i arzın seyyarat-ı saire ile birlikte güneşin etrafında döndüğünü edille-i riyaziye ile ispat eden telifini 1633'te neşrediyordu. İnsaniyet-i mütefekkirenin unutamayacağı bu büyük seneyi takip eden ikinci sene unutulamayacak bir başka vakayı fakat bu defa bir facia-i cehl ü taassubu ihtiva ediyor. Üstâd-ı azamın keşfi, zamanın ufk-ı idrakine sığmayarak beşeriyet-i müstakileye daha geniş ve muhit-i irfan ihzar etmek üzere âlem-i fende bir inkılap vücuda getirir iken 1634'te yetmişlik bir ihtiyar diri diri ateşte yakılmamak için Engizisyon hâkimleri önünde titreye titreye diz çöküyor, keşfiyatını imzası altında geri alıyordu... Galileo'ya diz çöktürmek ile kürenin hareketi tevkif edilemedi. Ne kapkara zindanlar, ziftli çizmeler, ne göz kapaklarını kesen makaslar, ne kemiklerini birbirinden ayıran aletler, ne de türrehâta inanmamakta devam edenleri ateşte yakmak için muntazaman istiflenmiş haşeb-pâreler ilh..." bunların hiçbiri yahut cümlesi, küre-i arzı bertaraf

edelim, fakat zavallı beşeriyeti bile yolundan alıkoymadı! Bugünkü insanları cepheleri taşkın bir minnettarlık ile malı olduğu halde Galileo'nun dehâ-yı ser-be-semâsı önünde hürmetle eğilecek bir mertebe-i tefekküre vusûlden men edemedi!..

Vâkıâ Galileo'nun sersemliğini iddia eden ukalâ kürede mefkud değil, daha bir kaç sene evvel İzmir'de Türkçe neşrolunan bir hey'et kitabında küre-i arzın sabit şemsin bunun etrafında sâir bulunduğuna dair kabında "Maarif Nezaret-i celilesinin mazhar-ı takdiri olmuştur!" ibare-i irfan-perveranesiyle müzeyyen bir eser de neşrolundu. Fakat bu gibi istisnalar fikr-i beşerin ölü doğan evlatlarından olduğu için ehemmiyetten arîdir.

Şu misalden iki mühim netice çıkıyor. Bir fikrin galebesi evvela hakiki olmasında, saniyen müterakki bir muhit içinde tekâmül etmesindedir. Bir fikr-i hakiki bir muhit-i müterakki içinde zaman ile behemehal kabul-i umumiye mazhar olur. Tarih-i umumi nakabil itiraz-ı emsile-i mükerreresiyle bu düstûr-i ictimâinin hakikatini ispat ediyor. Fakat mütevakkıf bir muhitin müterakki bir hale gelebilmesi de kendi sırasında bir intibah-ı fikriye mehd-i zuhûr olmasına vâbeste. Eğer bu râkid muhiti vücuda getiren cemiyet bilfiil irae edemediği anâsır-ı terakkiyi bilkuvve haiz ise bilfiil haiz olabilmesi için sinesinde inkişaf edemeyen efkârı başka cemiyetlerden iktibas etmesi lazım gelir. Cemiyat-i iptidaiyede inkılâbât-ı fikriyenin cereyân ını tanzim eden yegâne kuvvet, mananın bütün şümûlüyle muhit-i tabii olmuştur. Bu düstûru tatbikat-ı ameliye ile ispat etmek için tarihin en büyük misallerinden birini, Fransız İhtilal-i Kebirini zikredeceğim. İhtilal-i kebire işte her kulağa aşina bir kelime ki her müverrihe aşina olmayan bir hadise-i ictimâiyeye delalet ediyor.

* * *

Şark ile Garb medeniyetleri arasındaki fark-ı esasi birincide kuvve-i icrâiyenin daima bir yahut bir kaç elde ictimâ etmesi, efradın hürriyeti ve tekâmül-i fikriyeleri zararına olmak üzere tesir-i nüfuz eylemesi. İkincide ise bilakis hürriyet-i şahsiyenin tedricen artmasıyla kuvve-i icrâiye-i mutlakanın inhitata yüz tutmasıdır.

Şark medeniyetlerinin evsaf-ı esasiyesinden en ziyade nazar-ı dikkate çarpanı kısmi bir derece-i kemale vasıl olduktan sonra tevakkuf etmeleri tedennisiz tevakkuf ise muhal olduğundan zaman ve mekâna göre bazen yavaş bazen çabuk fakat behemehal izmihlâle, tefessühe uğramalarıdır. Garb medeniyetlerinde ise ekseriyet itibariyle bunun aksini yani müterakki ve gittikçe sâri bir cereyân takip ettiklerini görüyoruz. Zamanımızda bu cereyân a muhâlif vaziyette bulunan cemiyat-ı beşeriye mahva muvafık bir istikamette bulunanlar çabuk itilaya müheyyadırlar. Asrımızda pek mühim bir hadise-i ictimâiye muvacehesinde bulunuyoruz ki o da İngiliz-

lerin tabir-i şamiliyle Anglo-Sakson unsurunun küre-i arz üzerindeki nüfuzlarının anâsır-ı saireninkiyle nisbet kabul etmez derecede tevessü ve tezâyüd etmekte olmasıdır. Bu gayri kabil-i inkâr hakikat haritanın üzerinde dikkatlice bir göz gezdirmek ile şu hadise göze çarpıverir. Anglo-Saksonların teşkilât-ı ictimâiyelerini tedkik edecek olursak görüyoruz ki kürenin ve üzerinden hürriyet-i şahsiyenin, fikr-i teşebbüsün en ziyade terakki etmiş olduğu yerler bunların iskân ettikleri Memâlik: İngiltere, İsveç, Norveç, Amerika, Avustralya, Zeland-i Cedid, ilh... Amerika denilince hatıra derhal Şimali Amerika geliyor. Ne için çünkü Anglo-Saksonlar ile meskûn olan Şimali Amerika'da terakkiyat-ı ictimâiye ve iktisadiye akıllara durgunluk verecek bir dereceye vasıl olduğu halde İspanyollar ile meskûn olan Cenûbî Amerika hal-i vahşetten ancak bir adım ileride.

Anglo-Sakson unsurunun asrımızdaki tefevvuk-i ictimâisinin isabeti tedkik etmek için a'sâr-ı sâlifedeki edvâr-ı tekâmülünü takip etmek lazımdır. Biz burada Ondördüncü Louis zamanında Fransa'da hürriyet-i şahsiyenin lağvı, terakkiyat-ı fikriyenin sekteye uğraması yüzünden Fransa muhit-i ictimâisinin nasıl mütevakkıf ve mütedenni bir hale geldiğini ve sonra on sekizinci asır bidayetinde İngiliz âsâr-ı edebiye, felsefiye, fenniyesinin Fransızcaya tercümesi, İngiliz âdât-ı ictimâiyesinin yakından tedkiki sayesinde Fransızların nasıl tedenniden terakkiye çevrildiklerini, bu müdhiş istibdadın tesir-i ahenîni altında her türlü teşebbüsat-ı şahsiyenin ezildiği, mahvolduğu bir memleketten ihtilal-i kebîr gibi cihânı alt üst eden bir hareket-i milliyenin nasıl zuhûr ettiğini tedkik edeceğiz... Bugün bile Fransa'da Ondördüncü Louis'ye büyük kral, büyüklüğünden kinaye olmak üzere asrına da Ondördüncü asrı denmekten geri kalınmıyor. Bakalım bu büyüklük nereden neşet ediyor. Asrının Louis'ye minnettarlığı neden icap ediyor!

Ondördüncü asra doğru Fransa'da ne İngiltere'nin ne de akvam-ı saire-i şimaliyenin tanımamış oldukları bir sınıfın kanunşinasları zuhûrunu görüyoruz. Bu adamlar Roma Kanununda bulunan an'anâtı Fransa'da olduğu gibi tatbik ederek krallığı Jüstinyenlerin, Theodosyusların şekl-i hükûmetleri tarzına ifrağı matmah-ı nazar edinmiştiler. (Kanunşinasların, Saint Louis ahfadı devrinde Fransa'nın müstebitleri kesildiler. Roma kanununu imparatorluğun emval-i miriye tahsilâtını müstekreh bir soğukkanlılıkla harfi harfine takip ettiler. Bir kere "yazılı" diye cevap verebildiler mi artık başka hiçbir şey zihinlerini teşviş edemezdi. Kurun-i vustanın bu gaddar muhripleri –itirafı pahalıya geliyor– ezmine-i hâzıra nizamat-ı medeniyesinin müessisleridir. Mösyö Demolins bunların rollerini izah ediyor: Kanunşinaslar krallığın müsteşarı oldular. Bu o nisbette tabii oldu ki krallara zaten nüfuzlarının tevsiini tavsiye ediyorlardı. On beşinci asırdan itibaren hürriyet-i şahsiye ve mahalliyeyi tahdid eden bir prensin yanında bu hareketten daha meşru bir şey olmadığını, cebir ve şiddet izha-

rının haklı, mağdurların haksız olduğunu daima edille-i kanuniye istinaden irae ve ispata kalkışan bir kanunşinas ahz-i mevki etmiş bulunuyor. Bu suretle Fransa'da hükûmet-i mutlaka, usûl-i merkeziyet yavaş yavaş kökleşti. Bu usûlün zirve-i kemalini Ondördüncü Louis'nin zaman-ı hükümdarisi teşkil ediyor. İşte kralın veliahdına tebligatı:

Memleketimiz dâhilinde olan şeylerin kâffesi her hangi cinsten olursa olsun aynı sıfatla kendi malımızdır. Şu halde emin olmalısınız ki krallar hâkim-i mutlaktırlar ve tabii ister kilise ricâline ister dünyevilere ait olsun emval-i mevcudenin cümlesine idareli ve akilâne bir surette yani hükûmetin ihtiyâcât-ı umumiyesine göre istimâl için suret-i mutlakada tasarruf ederler.

Louis'nin harbiye nazırı olan meşhur Louvet'yı bir müdâhin sıfatıyla efendisinin beyanatına bol bol zammetmekte kusur etmiyor. Tebaanızın kâffesi diyor, kim olursa olsun, canlarını, mallarını kanlarını bunlardan hiçbirine iddiâ-yı tasarrufa hakları olmaksızın size medyûndurlar. Zaten mâlik oldukları şeyi uğrunuzda feda etmekle size bir şey vermiş olmuyorlar, mademki her şey sizindir. Şimdi Louis'nin maarifi himayesinden Fransaca ne gibi istifadeler hâsıl olduğunu tedkik edelim. Ondördüncü Louis'nin idare-i devleti bizzat deruhte etmesi 1665 senesine doğrudur. Bu tarihten 1715'te vefatına kadar cereyân eden müddette Fransa tarih-i medeniyette hiçbir keşfe tesadüf edilemiyor. Ondördüncü asırda ulûm-i riyaziyede Fransa'nın yetiştirdiği en büyük ulemâ Descartes (1596–1650), Pascal (1623–1662), Fermat (1595–1665), Gassendi (1592–1635) Mersenne (1588–1641)dir. Şu tarihlerden görülüyor ki Louis devri bu zevât ile iftihar edemez. On yedinci asrın yalnız Fransa'da değil tekmil Avrupa'da yetiştirdiği ulemânın en büyüklerinden olan Descartes 1650'de vefat ettiği zaman kral on iki yaşında idi. Louis heyetin büyük bir fen olduğunu işittiği için şeref-i namını ilâya hizmeti olur maksadıyla bu fennin Fransa'da terakkisini arzu ederek Paris'in meşhur rasathanesini yaptırdı. Ecnebi heyet-şinasları sarayına davet etti, kendilerine avuç dolusu paralar yağdırdı. Fakat zamanında Fransa'da büyük heyet-şinas yetişmedi. Aynı zamanda İngiltere'de Newton o dehşetli ihata-yı ilmiyesiyle hikmetin tekmil şuabatını tebdil ve tashih etmiş, kuvve-i cazibe kanununun tatbikatını manzume-i şemsiyenin aksa-yı gayesine kadar tatbik ederek heyeti yeni baştan tesis eylemişti. Fransa'da teşebbüs-i şahsîyenin yerine usûl-i müstebideyi himayenin aksamı yüzünden öyle bir atâlet-i fikriye cari oluyordu ki saha-i fenni baştanbaşa değiştiren bu keşfiyat-ı azimenin tatbikatından kırk beş sene geçinceye kadar kimsenin bunlardan haberi bile olmadı. Mihanikide aynı inhitat göze çarpıyor. Büyük keşfiyatı bertaraf edelim fakat büsbütün ameli icadata da sektetari oldu. Alat-ı müdekkikenin cümlesi ecnebi sanatkârların elinden çıkıyor, bütün siparişler onlara veriliyordu. Louis devrinde hükûmetin nüfuzu altına geçmeyen hiçbir şey kalma-

dı. Mamulât-ı sınaiyede bu muhrip müdahaleden büyük bir tezelzüle uğradı. Lumuntey, o zamanki manifaturalardan bahsederken "1687'de Colbert'in vefatından sonra saray elan Barbarların sanayiine arz-ı iftikar ediyor. En müzeyyen elbisesini İstanbul'da nakşettirtiyordu" diyor.

Teşrih, menâfi'ü'l-aza, tıp gibi sair şuabât-ı azime-i fenniyeye gelince bunlar da Louis devrinde hal-i tevakkufa düştüler. On yedinci asrın Fransa tarih-i medeniyete bıraktığı en büyük keşfidir ki ulemâca Harvey'in deverân-ı dem keşfinden aşağı kalmayacak bir derece ehemmiyeti işgal eder. Fakat bu keşfi ihtiva eden bahtiyar sene 1648 senesi olduğundan büyük hükümdar o zaman tam dokuz yaşında bulunuyordu. Yekne'den sonra Fransa'daki büyük teşrih âlimi olan Riolan da 1658'de vefat etti. Bunu müteakip gelen devr-i tevakkuf üç neslin hayat-ı medeniyesini akîm bırakmıştır.

Fransızların bu yarım asırlık hayat-ı ataletleri devam ederken on yedinci asrın ortasında İngiliz sair cihetlerde olduğu gibi ulûm-i tabiiyede, tıpta Manş'ın öbür tarafındaki komşularını fersah fersah geçmişlerdi. Fenn-i tedaviye Sidenham'ın menâfi'ü'l-azaya Kolisu'nun büyük hizmetleri dokundu.

1661'de Herhuv kasbat-ı nebatiyeyi, 1668'de Hoven ensice-i hüceyre-i nebatiyeyi keşfettiler. 1675'te Nemren nebatat ile hayvanat arasındaki müşabehet-i esasiye-i hayatiyatı keşfediyor. Diğer bir İngiliz âlimi Millington bu iki şube-i hayatiyenin menşelerinin vahdaniyetini ispata müncer olan bir müşabeheti bir sürü keşfiyat ile te'kid ediyordu. Paris'te ise tıbb-ı amelî, Almanya, İtalya, İngiltere payitahtlarındakinden pek aşağı bir dereceye düşmüş hele vilayetlerde en iyi etıbbânın cehilleri darb-ı misal haline gelmişti. Bu misaller Ondördüncü Louis devrinin Fransa'da terakki-i fünûna bir faydası olmadığını göstermeye kâfidir zannederim. Bakalım sanayi-i nefiseye ne faydası dokundu?

Kral ve saray ekâbiri sanatı fenne tercih ediyorlardı ki bu da pek tabiidir. Sanatkârlara gösterilen menfaatperestane iltifatlar, verilen paralar, edilen muavenetler filan, filan... evvela bir hareket-i müterakkiyane vücuda getirir gibi olmuşsa da bilahare bütün şuabât-ı sanatın da dehşetli bir inhitata uğramasıyla neticelendi. Edebiyat, Louis'nin istibdadına en az hedef olan şube-i ruhani kısmıydı. Çünkü kral hususiyle evahir-i eyyamına doğru kilise işlerine karışmaktan hazer ediyordu. (Namuskârane yaşanmayan hayatların sonlarına doğru ekseriya bu kabil endişeler müphem fakat pek muzlim korkular zuhûr ediyor!) bu kabilden olmak üzere Massillon kısmen Louis asrındadır.

Bossuet ile Bourdaloue'ye gelince bunlar da 1754'e [1704 olmalı!] kadar muammer oldular. Rifleşiye [??] 1760'ta vefat etti. Fakat Fransa'nın en büyük ressamları kralın vefatından yirmi sene evvel hiçbir halef bırakmayarak vefat ettiler. Zamanın en büyük iki mimarı olan Claude Perrault ile

François Mansart'dan birincisi 1668'de öbürü 1666 de vefat etti. Fransa musikisinin müessisi olan Lully 1694'te [1687 olmalı] vefat etti. Şimdi Ondördüncü Louis asrının en büyük şerefi olmak üzere telakki edilen aazimi üdebanın enâfis-i âsârının tarih-i neşriyatını gözden geçirelim: Fakat evvela Louis'nin 1665'te hükûmeti idareye başladığını ve 1715'te öldüğünü unutmayalım. Racine *Phèdre*'ini 1677'e kadar, *Andromaque*'ını 1677'de, *Athalie*'ni 1691'de, [Molière] *Avare*'ını 1668'de neşretti. Boileau hicivlerini 1666'da, La Fontaine son hikâyelerini 1678'de neşrettiler. Furetière'e gelince bütün faciaları ya Louis doğmadan evvel yahut çocukluğu esnasında neşrolundu. Hâsılı Ondördüncü Louis'nin vefatından yirmi sene evvel Fransa'da büyük bir sanatkâr diye telakki edilmeğe şâyân ne bir ressam, ne bir heykeltıraş, ne bir mimar, ne bir edip (ruhani kısım müstesna), ne bir şair, ne bir filozof, ne bir mütefennin, ne de memleketi düşmanlarına karşı müdafaaya muktedir bir asker kumandanı kalmıştı. Bu sukut-i manevi yalnız Ondördüncü Louis devrine mahsus değil, hürriyet-i şahsiyenin selbi hürriyet-i fikriyenin iyi demek olduğundan her hangi bir memlekette her hangi zaman istibdâd bu derece tevsi ederse o memleket ister istemez bir humma-ı fikriye musâb olur. Vahşiyi medeni yapan terakki fikri tabii bir muvazene-i ictimâiyeden başka hiçbir müfettiş tanımayan hürriyetle husûle gelir. Hükümdarların, nazırların ale'l-umum büyüklerin himayesi bu hürriyete muzır olduğu için bunların tesir-i meşumları altında kalan efkâr tedricen inhitata, intıfâya, infisaha uğrar. Usûl-i himaye ve merkezînin garb tarih-i medeniyetinde üç büyük misaline tesadüf ediliyor. Augustus Asrı, Onuncu Léon Asrı, Ondördüncü Louis Asrı... Bunlar aynı inhitata, aynı sukuta mülâki oldular. Üçünde de ulûm ve edebiyatın himaye tarikiyle hükûmetin taht-ı inhisarına girmesi mütefekkirin sınıfının zaafını, memûrîn ile siyasiyunun tezâyüd-i şevketlerini intâc etti. Mükâfat ve mücazat hükûmetten geldiği için üdeba, ulemâ, mütefekkirîn hep ricâl-i hükûmetin hoşlarına gidecek surette icâle-i kaleme mecbur olduklarından bu hal hoşa gitmek için değil ancak hakikate varmak için müstakilen çalışmakla yükselen deha-yı beşerinin mihver-i tabii-i tekâmülünden inhirafını hakikatin telhî-i azamet-nümâsı yerine menfûr ve müstekreh bir müdâhinliğin kaim olmasına sebebiyet verdi. Manen terakki edemeyen bir millet maddeten de münkariz olur. 1698'de Paris'e seyahat eden doktor Lister seyahatten bahsederken şu fıkrayı yazıyor: "Şehrin umum mahallelerini işgal eden sefiller o kadar çok ki ne yayan ne arabadaki bir adam hatta bir mağaza içinde bile bulunsa etrafını kuşatan dilencilerin iz'âcâtından işi ile uğraşmağa vakit bulamıyor." Aynı zamanda vilayetlerde ve köylerdeki levha-yı feci sefalet şimdi bizde olduğu gibi insanın tüylerini ürpertecek derecede mahuf ve müdhiş, dünyanın en zengin bir parçasını iskân eden Fransızlar baştanbaşa bir dilenci kafilesine benzemişlerdi. Tahsildarlar vergileri istihsal için fukara-yı ahalinin yataklarını,

yemek kaplarını zaptediyor; Biçareleri sokak ortasında bırakıyorlardı. Umumun kesesini ceyb-i hususisinden fark etmeyen, yalnız Versailles Sarayını yaptırmak için şimdiki para ile bir milyar üç yüz milyon frank sarf eden Ondördüncü Louis'nin zevcesi sonraları beş yüz liralık bir istikraz akdedemediğinden şikâyet ediyor. Hizmetçileri kapıların önünde gelip gençlere avuç açar, Kralın kendi sofrasında ekmek bulunmadığı oluyordu? Hariçteki felâketlere gelince bunlar da dâhildekilerden asla geri kalmadı. Fransa orduları o kadar dehşetli bozgunluklara uğramıştı ki eğer düşmanlarının arasındaki şikak u nifak büyümemiş ve İngiltere kabinesindeki tebeddül zuhûr etmemiş olsa idi Fransa'nın istila-yı umumisi kat'iyyü'l-vuku bir hale gelmişti?

Nasıl oldu da Fransızlar kendilerini bu izmihlâl-i siyasiyeden kurtardılar. Tarih-i beşeriyetin vekayi-i azimesinden birini teşkil eden bu büyük inkılâbı vücuda getirdiler?

Paris: 5 Kânun-i Sâni 1904 Sabahaddin

Hangi Yoldayız? -Mabad-

[*Osmanlı* No: 131 (22 Zilhicce 1321/15 Şubat 1904) s.1-6]

Ondördüncü Louis'nin vefatı tekmil Fransa'da bir îd-i ekber olmak üzere telakki edildi. Kralın cenaze alayında hazır bulunan Voltaire "Halk sevincinden çıldırmışa döndü" diyor. Bu kadar zamandır riyâ-yı mecburî altında sükût eden halk içlerindeki adavet-i kadîmeyi artık şütûm-i galîze ile döküyorlardı. O zamanın hîn-i teşekkülünde bulunan neslinde bir yeni genç bulunuyordu ki bunlar ahvâlden nihayet derecede hûn olmakla beraber muhakemelerini bu gibi tıflane cûş ü huruşların pek fevkinde yürütüyorlardı. Vatanlarını düştüğü zemin-i pest-i esaretten dereke-i metin-i hürriyete i'lâ için bir azim zafer-i mutâd ile cidale hazırlıyorlardı. İstibdadın tahkir ve telvîs ettiği mağdur-i memleketlerine, sevgili Fransalarına hürriyetini tezyiden nasıl iade edebileceklerini düşünürken nazarları tabii bir surette Manş'ın öbür tarafındaki komşularına, asırlarının yegâne hür olan büyük millete müncezib oldu. Bu ilk nazar-ı dikkat mütemâdiyen ilerledi. Ondördüncü Louis'nin tekmil devr-i hükümdarîsinde Fransızlar bir gurur-ı câhilâne ile İngilizleri barbar olmak üzere telakki ederler. Terakkiyat-ı azime-i fikriyeleriden büsbütün bî-haber bulunurlardı. Kraliçenin karşısında iskemleye oturabilmek şerefinin birinci tabaka asillerden ikinci tabakaya teşmil edilmiş olması gibi bir vakanın ihtilali mucip olacak derecede ehemmiyetle telakki edildiği bir memlekette kırk sene içinde krallarından birini idam eden bir diğerini de kolundan tuttukları gibi fırla-

tıveren bu fırlatış ile haysiyet-i milliyelerini o zamana kadar hiçbir milletin tanımadığı derecelere yükselten İngilizlerin barbar telakki edilmesi pek tabi i idi. Fransa'nın o zamanki üdebâ ve mütefennini arasında İngilizceye vakıf beş kişi çıkmaz. Fakat elli dört senelik istibdadın hâsıl ettiği korkunç sefalet, iğrenç manzara Fransızların fikirlerini pek çok değiştirmiş, komşularının halini evvela merak ile, sonra hürmet ile, daha sonra perestiş ile tedkike sevk etmişti. Gittikçe derinleşen bu tedkik fikri ihtilal-i kebirin yürüdüğü büyük caddedir...

İngilizceyi öğrenen Fransa hükema, üdeba, muharrirîni İngiliz edebiyatının ruh-i felsefesini iktibas etiler. Cousin *Tarih-i Felsefe*'sinde Voltaire'den bahsederken şu mütalaatta bulunuyor. "On sekizinci asrın hükümdar-ı hakikisi Voltaire'dir. Fakat Voltaire de kendi sırasında İngiltere'nin şakirdidir. Seyahatleri ve dostları vâsıtasıyla İngiltere'yi tanımazdan evvel Voltaire Voltaire değildi. On sekizinci asır kendi kendini arıyordu." Vatandaşlarına Descartes felsefesi yerine kaim olan Newton felsefesini, Locke'un âsârını tanıtan hep Voltaire oldu. İşte İngilizlere dair kendi mütalaası: "İngiliz milleti dünyada hükümdarlarına mukavemet etmek suretiyle bunların iktidarını tahdit eden tek bir millettir." Diğer bir yerde: "İngilizlerin cesaretini ne kadar severim! Düşündüklerini söylemekten çekinmeyenleri ne kadar takdir ederim..." Locke'un âsârı az zaman içinde Fransa'da büyük bir rağbete mazhar oldu. Condillac tekmil felsefesini, Jean Jacques Rousseau siyaset ve terbiyeye ait fikirlerinin kısm-ı azamını Locke'un âsârından iltibas ettiler.

Montesquieu anâsır-i fikriyesinden kısm-ı mühimmini İngiltere'den edindi. İngilizlere karşı da daima büyük bir hiss-i hürmetperverde idi. *Ruhü'l-Kavanin*'inde: "Dünyada bir millet var ki diyor, usûl-i idaresinin mebni-i aleyha yalnız hürriyet-i siyasiyedir." Helvétius bir memleket ki diyor İngiltere'de olduğu gibi ahali muhteremdir. Bir memleket ki orda her ferdin mesâlih-ı umumiyenin rüyetine nezarette hakkı vardır. Bir memleket ki orda her mütefekkir, ahalinin efkârını menâfi-i umumiyesi üzerine celp ve tenvir eder."Aynı meseleye dair tetebbuat-ı hususiyede bulunan Brissot "ne mükemmel usûl-i idare ki yalnız cahil olanlar yahut lisanları esaret kontrolü altında bulundurulanlar tarafından zemmedilebilir" diyor. Tabiyyûndan Buffon İngilizceyi tahsil etmiş ve ilk âsârını Newton ile Hales'den ettiği tercümeler vücuda getirmiştir. Diderot ile Helvétius İngiltere'ye seyahat etmişler, edebiyatından, felsefesinden büyük istifadelere mazhar olmuşlardı. On sekizinci asrın en büyük mahsulât-ı fikriyesinden olan *Büyük Ansiklopedi*'nin esasını Bacon'un (O zamana kadar Fransa'da pek az tanınmış olduğu halde bilahare tekmil âsârı bu lisana tercüme edildi.) Tasnifat-ı Melekat-ı Beşeriye'si teşkil etti.

Eâzım-ı muharrirînden Blanqui İngiltere'ye seyahat etmiş Hume'un nutuklarını Fransızcaya tercüme etmiş hatta İngilizce bizzat bir eser kale-

me almıştı. Paris hürriyetperveran cemiyetin en faal rüesasından felsefe-i müdevvenin terakkisine dehşetli bir nüfuzu dokunmuş olan *Usûl-i Tabiat* müellifi d'Holbach'ın âsârının kısm-ı azamını yine İngiliz müelliflerinden ettiği tercümeler teşkil ediyor. On yedinci asrın sonunda en iyi tahsil görmüş Fransızların içinde İngilizce bilen tek bir adam göstermek ne kadar müşkil ise on sekizinci asrın sonunda aynı sınıf meyanında İngilizce bilmeyen bir adam bulmak müşkildi. Blanqui bir mektubunda "az zamandan beridir ki İngiliz lisanını elsine-i amme meyanına dâhil ettik. Şimdi ise kadınlar bile İtalyanca yerine bu filozof milletin lisanını öğreniyorlar. Armand, Belneri vilayetlerinde bir ferde tesadüf edilmez ki İngilizceyi öğrenmek istemesin" diyor. Hatib-i meşhur Mirabeau İngiltere Kanun-i Esasisine dair tetebbuat-ı amîkada bulunmuş Danson ile Milton'un eserlerini tercüme etmişti. İhtilal-i kebirin faillerinden Marat İngiltere'yi karış karış bilir ve İngilizceye o kadar iyi temellük ederdi ki bu lisanda yazdığı iki eser bilahare Fransızcaya tercüme edilmişti. Fransa'da İngilizlere karşı uyanan bütün bu hiss-i hürmet ve takdirin sevkiyle hanedan-ı hükümdarîden dük D'Orléans İngiltere'ye seyahat etti. Londra'dan efkârının kısm-ı azamını tebdil ederek avdet etti. Saraya karşı bürûdet ve nefreti, millete muhabbeti bu seyahatin tevlîd ettiği neticedir. Tedkikat-ı sâlifenin kısm-ı azamını kendisinden iktibas ettiğim İngiliz müverrihi Buckle edebiyat ile hükûmet arasında bir mukayese-i maneviye de bulunurken "edebiyat zekâ-yı müterakkinin, hükûmet nizam-ı mütevakkıfın ifadesidir" diyor. İnkılab-ı Kebir bu büyük hakikat-i ictimâiyeye büyük bir cây-ı tatbik teşkil eder. Fransa krallığı memleketteki cereyân-ı fikrinin sıhhatini, kuvvetini, kabiliyet-i hayatiyesini tedkik ederek ikbal ve istikbalini temin için ve tekâmül-i ictimâiye muvafık bir istikamet-i siyasiye takip etmesi lazım gelirken bütün müstebidler gibi inkılâbı istihkar ve istisgar ederek cebir ile, hapis ile, nefy ile terakkinin önüne geçmeği azmetti. Yalnız Fransa'nın değil fakat bütün âlem-i medeniyetin medâr-ı iftiharı olan eâzım-ı ulemâ-i dühât-ı edebin hükûmetlerinden görmedikleri zulüm ve cefa kalmadı. Beaumarchais, Berryer, Bunjan, Buffon, d'Alembert, Diderot, Duclos, Freret, Helvétius, Laharpe, Linguet, Mably, Marmontel, Montesquieu, Messier, Morellet, Raynal, Jean-Jacques Rousseau, Sir Thomas, Voltaire bütün bu kafile-i mütefekkirin hapis, nefy, müsadere-i emval, lağv-ı âsâr felâketlerine uğradılar. Musibetlerin eşna'ı olmak üzere yazdıklarını geri almağa mecbur edildiler. Hükûmet istibdadını alçak ahalinin cehli sayesinde idame edebileceğini görerek terakkiyat-ı fikriyeyi tevkif için ne kadar zalimane vesaite tevessül etmek mümkünse hiçbirini icrâdan çekinmedi. Fikirlerini müdafaadan geri durmayanları cezaya çarpmak için az çok esaslı bir sebep de aranmazdı. Rohan-Chabot isminde âdi menfur bir şövalyenin iftirası Voltaire'in hapsine kifayet etti. Müverrih ve münekkid-i meşhur Freret, Franklar'ın ilk reisle-

ri ünvanlarını Roma'dan aldılar diye yazdığından dolayı Bastille kapatıldı. Helvétius'un meşhur-i âlem *Traite sur l'esprit* namındaki kitabı meclis-i hükümdari kararı ve cellâd eliyle yakıldı. Müellif de iki mektup yazarak efkârını geriye almağa mecbur edildi. Buffon bugün hakayık-ı bedîhîye sırasına geçen tabakatü'l-arza müteallik bir iki mütalaa-ı fenniyesini papazların hoşuna gitmediğinden dolayı geri almağa mecbur oldu. Delisle de Sales *Felsefe-i Tabiat* ünvanlı eserinden dolayı tekmil emvâl ve emlâkinin müsaderesine, nefy-i müebbed cezasına mahkûm oldu. Hume'un İngiltere Kanun-i Esasisine dair yazdığı eser-i meşhur 1771'de yani neşrini müteakip lağvedildi. Dverne Sorbon Tarihi ünvanlı bir kitap kaleme aldığından dolayı eserini daha neşretmemiş olduğu halde, tevkif edilerek Bastille'e atıldı (ilh). Birbirini vely eden bu zulümler –zaten başka türlü olamaz– ister istemez iki neticeden birini tevlîd edecekti. Ya Fransa mahvolacak ya hükûmeti değişecekti. Tevakkuf nasıl zevale, izmihlâle mahkûm ise, terakki de kuvvete, saadete namzettir. Memlekette zuhûr eden inkılâb-ı fikrînin neticesi nihayet bildiğimiz zelzele-i siyasiyeye, ihtilal-i kebîre müncer oldu. Lüzumunda ziyade uzayan şu faslı kapamazdan evvel, tedkikine çalıştığımız cereyân-ı fikrîyi taşkın bir vuzûh ile tecelli ettiren ve İnkılab-ı Kebiri bütün safahat-ı tekâmülüyle kendisinde tesbit eden bir bürhan-ı tarihi daha zikredeceğim. İhtilal-i Kebirden yirmi sene evvel Fransızların lisanı kâmilen değişti. Ekseriyet itibariyle büyük bir sâdegî, büyük bir vuzûh kesbetti. Ondördüncü Louis zamanında edebiyat başlıca hikâye, tiyatro, hatırat ve ale'l-ıtlâk salon edebiyatına müteallik âsârı ihtiva ettiği halde İngiliz edebiyatının taht-ı nüfuzunda (edebiyatı manâ-yı câmiiyle istimâl ediyorum) Fransa âfâk-ı edebiyesi büyük vüsatler kazandı. Ulûm-i ictimâiyeye bâ-husus ulûm-i tabiiyeye dair fevkalade mühim eserler neşrolundu. İhtilalden bir kaç sene evvel Turgot, Necker gibi muktesidler efkâr-ı umumiye üzerinde pek büyük nüfuz yürüttüler. Bunların muharreratı lisan-ı nesri büsbütün değiştirerek lisan ile birlikte lisan-ı milliye de yeni bir cereyân açtı. Evahir-i eyyamında Voltaire bile mütehayyir oluyor siyasete, maliyeye, iktisada müteallik yazılan âsârın çokluğundan dolayı lisandan inceliğin, zerâfetin kalkmasından şikâyet ediyor.

Dimağ-ı beşer toprak gibidir. Uzun kuraklıklar değil midir ki en iyi toprakların münbitiyesini sıfıra düşürerek mezruatı kaht ü galâya uğratır. Serbestî-i fikriyi öldüren uzun istibdâdlar değil midir ki kavi dimağların istidat-ı fıtriyelerini uyuşturarak edebiyatı kaht ve galâya dûçâr eder. Bir kıtanın hava-yı nesimi arazisi üzerinde nasıl külli bir nüfuzu haiz ise bir cemiyet-i medeniyenin hava-yı nesimisi olan efkârı da efradı üzerinde nasıl o kadar büyük bir nüfuzu haizdir. Sema-yı tabiat gibi sema-yı efkârın da kuraklıkları, bereketleri, yağmurları var. Fakat uzun kuraklıklar daima büyük fırtınalarla halel-pezir oluyor. Fransa'da Ondördüncü Louis ile

pek müessir bir şekle giren usûl-i himaye ve merkeziyet Fransa muhit-i manevisini mefluç ederek âsâr-ı fikriyesini küçülttü. Susuzluktan can çekişen bir adamın yakında bir menba hiss eder etmez edeceği ilk hareket tabii bakıyye kuvvetiyle oraya atılmak oluyor. On sekizinci asır Fransız gençleri muhit-i millilerinde bulamadıkları menba-ı efkârı ümit etmedikleri bereket içinde Manş'ın öbür tarafında keşfedince derhal oraya şitab ettiler. Büyük Britanya'dan Fransa âfâk-ı edebiyesine nüfuz eden cereyân-ı fikri ile burada kendisine çarpan aks-i cereyân dan Fransa havayı ictimâisi yavaş yavaş elektriklendi. Zaten inkılap hava-yı cemiyetin derece-i tabiiyesinden ziyade elektriklenmesidir. Yüksek, sivri tepeler fırtınalarda yıldırımların tehdit-i daimesine maruzdur. İnkılâpların iptida-yı zuhûrunda efkâr-ı cedidenin ilk müverrihleri seviye-i irfan-ı umuminin birden bire fevkine yükseldikleri için cemiyetin sivri tepelerini teşkil ederler. Bunun için sevâik istibdâd ekseriyetle üzerlerine düşer. Fakat zaman ile inkılâp bu seviyeyi yükselterek kâfi derece bir vüsat-i ictimâiyeye mazhar ettiği gibi vüs'atsizlikten mütevellid sivrilik o zaman nâçâr müstebitler tarafında kalır. Yukarıdan beri takibine çalıştığımız inkılâb-ı kebir ile on sekizinci asrın bidayetinde çakan şimşek ihtilal-i kebir ile nihayetinde zavallı Onaltıncı Louis'nin başına düşen yıldırım hücre-i mesaisinde sessiz sedasız çalışan âlimin kuvve-i cihângirânesini ne büyük bir vuzuh ile gösteriyor!

Müstebit bir hükûmetin hürriyet-şinas bir hükûmet haline tealisi efkâr-ı hâzıra-i ictimâiyenin büyük bir mikyasta tekâmüle başlamasıyla hâsıl olabileceğine Fransa İnkılab-ı Kebîri parlak bir misal teşkil ediyor. Bu tahavvülatt-ı siyasiyeyi vücuda getiren tekâmül-i fikriyi şimdi kendi memleketimizde arayalım:

Tezebzüb ve zaaf içinde bulunan cemiyetlerin ekserisinde olduğu gibi bizde de bir âdet var ki o da mesâib-i hâzıramıza karşı fırsat düştükçe mazinin azametini yâd etmesidir. Vatandaşlarımıza bir misal-i fazilet ibrâz etmek isteyince derhal oraya koşuyor, numûnemizi yine orada arıyoruz. Tarihimizin azametli vukuatı olduğunu teslimde tereddüt hatırımızdan geçmez. Şu kadar var ki bu azamet esasen bir azamet-i askeriyeden ibarettir. Bir cemiyetin azamet-i hakikiyesi azamet-i fikriyesinde, binâ-yı temeddününde tecelli eder. Dünyada hakikatten büyük bir kuvvet olmadığı, insaniyet için hakikati tanıyıp ona iktifâ etmekten başka bir râh-ı selamet bulunmadığı için insan hiçbir vakit ne kendinin, ne ailesinin, ne de vatanın hatalarını öğretmeğe çalışmalıdır. Bir hatayı öğretmek ekser ondan daha büyüğünü irtikap olacağından tabiidir ki bi'n-nisbe küçük bir hata kendisinden daha büyük bir hata ile tamir edilemez, bilakis hatayı "devamına meydan vermemek için farkına varılır varılmaz kavi bir cesaretle teşrih etmeli, esbâbını ortaya çıkarmalı"nın büyük dâhilerde dâhil olduğu halde dünyada hatasız (hatta bunlar daha ziyade maruzdur) bir

adam bulunamaz. Zaten terakkiyi idrak ettiren hata değil midir? Kim olursa olsun bir ferdin yahut bir cemiyetin papalık davasına kalkışması acı bir istihza-yı talie uğramaktan başka bir netice tevlîd edemiyor. Bunu dedikten sonra ictihâdımızın terakkiyat-ı fikriyeye, tarih-i medeniyete ettikleri hizmete bir göz gezdirelim. Medeniyet, fikr-i beşerin, mevcudiyetin tahavvülat-ı daimesinde tâbi olduğu kanunları istihraç edebilmesi ve istihraçlarının tevsii nisbetinde kuvâ-yı tabiiyeye temellük etmesiyle vücuda geldiği için kendisinin temelini bize bu kanunları bildiren şuabât-ı fikriyede, ulûm-i tabiiyede aramak lüzumu basit bir hakikattir. İnsaniyetin nereden neşet ettiği, ne olduğunu, ne olabileceğini, –edille-i akliye ile– bize gösterilecek yegâne vâsıta ulûm-i tabiiyedir. Bu halde ulûm-i tabiiye ile velev iptidai bir derecede olsun münasebetleri olmayanların üzerinde yaşadıkları âlemden bî-haber, bu âlemin avâlim-i saire ile irtibatından bî-haber insaniyetin şuabât-ı saire-i hayatiye ile olan irtibatından bî-haber hatta kendi vücutlarından, nasıl yaşadıklarından, vâsıtasıyla düşündükleri dimağlarının bu uzv-i maddinin tekâmül-i maneviyesinden, bu tekâmülün hangi hangi şerâit dâhilinde terakkiye, hangi şerâit dâhilinde tedenniye yüz tuttuğundan bihaber, hâsılı her şeyden bedbaht bir surette bî-haber kalmağa mahkûmdurlar. Bu takdirde bir de istidad-ı tabiiyelerinin müvarese, kendilerini basit bir taklide sevk edeceği tabidir. Şimdi bizim altı yüz senelik mevcudiyet-i kavmiyemizde ulûm-i tabiiye ettiğimiz –velev naçiz olsun– hizmetler hangileridir? Hiç, istisnasız kocaman bir hiç! Riyaziyeye! Hiç, tarihe, felsefeye? Hiç. Bu hiçlerden zayıf bir mevcudiyet-i fikriye bile çıkaramayız. Nîm-medeni akvamın içinden küçük muhteri'lerin bazen büyük sanatkârların neşet edebildiğini tarih delâil-i kâfiye ile ispat ediyor. Fakat bu akvamın içinden bir mütefenninin zuhûruna, tekmil tarih-i beşeriyette tek bir misal gösterilemez. Acaba fenne hiçbir hizmetimiz dokunmadığı halde bari ikinci derece mahsulât-ı fikriyeden olan sanayi-i nefisede bu esaslı zararı mümkün mertebe tazmin ettirebilecek bir terakkiye nâil olabilmiş miyiz? Sanayi-i nefisenin en büyük bir şubesini teşkil eden resim, heykeltıraşlık bizde mazhar-ı terakki olmak şöyle dursun bunlara karşı bilakis bir fikr-i husûmet perverde edilegelmiştir. Şu müstekreh cehlimize ne kadar teessüf edilse azdır. Resmin hayat-ı maneviye-i beşeriyede ne büyük bir ehemmiyeti olduğunu sanayi-i nefise ile ufak bir aşinalıkları olanlar idrake güçlük çekmezler. Resim nevakıs-ı rüyetimizi ikmal eder bizi tabiat-ı hariciye ile ülfet-i samimiyede bulundurur. Bu ülfetten edeceğimiz istifadeler ise âdetâ bî-pâyândır. Sanatkâr hutût ve elvânın suver-i imtizâcında tabiatın bî-behâ güzelliklerini tesbît eder. Levhaları şimdi ayaklarımızın altında çiğnediğimiz bu kara toprağa bir tûde-i seyyâr-ı gubâr ilave edip geçmiş nesillerin ahzân ve mesârrıyla faciat-ı muzlimesiyle, mesai-i yevmiyesiyle, bütün ihtirâshat-ı gûn-â-gûnuyla ufûl eden bu mahşer-i emvâtının teyîd edilmiş çehre-i zî-

hayâtlarını arz eder. Yazık ki bunların hiçbirinden nasibimiz olmadan yaşamış, nasibimiz olmadan geçmişiz. Huşk-i ruhumuza başka sebepler aramayın... İnsaniyet-i mütehassisenin en belîğ, ulvi lisan-ı tesiratı olan musikiye gelince: Bunu da Fenikeliler zamanından kalma alât ile nâkıs ve ibtidai bir dereceden bir adım ileriye götürememişiz. Nagematı zaptedecek, bir elifba icat etmek şöyle dursun fakat îcâd edileni elân kabul edemiyoruz. Bizde musiki Avrupa'da olduğu gibi elsine-i beşeriyeden hiçbiriyle tahlîl edilemeyecek rakîk ve seyyâl birtakım teessürât-ı asabiyeyi itilâyı ruh lehine teblîğ eden büyük bir şube-i hissiye olmaktan ziyade kıymetini hiçbir vakit takdir edemediğimiz vaktimizi hoşça geçirmeğe mahsus bir eğlence kabilinden add edilegelmiş. Şimdi edebiyatımıza göz gezdirelim: Hemen hiçbir asr-ı tarihimiz yok ki yüzlerce üdebâya mehd-i zuhûr olsun. Hayat-ı ictimâiyemizin hayat-ı fikriyeden mehcûr olmadığının gösterecek tek bir sınıf-ı maneviyesi varsa o da üdebâsıdır. Fakat bunda da yalnız şiir kısmını almağa mecburuz. Bir cemiyetin ufk-ı manevîsini başlıca tevsi edecek, muhit-i manevîsi karilerinin kesret ve ehemmiyeti nisbetinde tebdîl edecek kısm-ı vesî-i edebi şüphesiz nesirdir. Eş'âr-ı kadîme-i edebiyemizde cihân-ı medenînin müellefât-ı âliyesiyle mukayese kabul edecek tek bir eser-i mensur göremiyoruz. Manzûmelerde terakkiyat-ı cedîdeyi haiz müellefât nâdir değil. Fakat edebiyât-ı kadîmemiz İran edebiyatının soluk bir naziresi olduğundan kendi muhit-i manevimizin mahsûlü addedilemez. Bütün dîvânlarımızı karıştırın, manzumelerimiz tedkik edin, bunların içinde kavi bir tabiat-ı hususiye, bir şahsiyet-i milliye göremezsiniz. Kaside edebiyatın en süflî tabakasını işgal eder. Halbuki bu kasîdelerin –İbranilerde olduğu gibi- edebiyatımızın pek mühim bir kısmını teşkil etmiş olduğunu bilmeyen yoktur. En âdi ricâl-i hükûmeti birer harika, kudret ve irfan halinde tecessüm ettiren bu dîvânlar dolusu kasideler bu zavallı adamların ahlâkını daha ziyade ifsâda sebep olmaktan başka bir netice tevlîd etmedi. Eş'ar-ı kadîmemizde kesret itibariyle daha büyük bir mevki işgal eden gazellere gelince. Bunlarda medhiyelerin memdûhları üzerinde icrâ ettiği tesir-i menhûsu ale'l-ekser karileri üzerinde icrâ edegelmiştir. Bunlar okuyanlar da fikr-i tedkîk ve tahlîlin artacağı, hayata, faaliyet-i hayatiyeye muhabbetlerini uyanacağı yerde bu nimetlere karşı ekseriyetle bir husumet sarhoşluğa, tembelliğe, âdât-ı kerîheye, karşı haylice büyük bir meylin uyanmış olduğu nazar-ı dikkate çarpıveriyor. Zaten edebiyat-ı kadîmemiz ahali üzerinde pek mahdûd bir nüfuz icrâ etmiştir. Bütün bu nevâkıs-ı fikriyeyi bir noktada icmâl etmek için mazimizde milliyet aramamalı diyeceğim.

Bu milliyetin fıkdanından dolayıdır ki en parlak bir devr-i tarihimiz serkârdaki şahsî bir tebeddülü müteakip pek fena bir devr-i hezimet ile neticeleniyor. Fatihin zamanı şüphesiz en parlak edvâr-ı tarihiyemizdendir. Bir kaç sene sonra yani oğlun devrinde Osmanlı Devleti inhilale ramak ka-

lacak bir hale geldi. İsmail Safavî Anadolu'nun ortasına kadar fikr-i inhilali tevsî'e muvaffak oldu. Selim-i Evvel ile sekiz sene içinde bu inhizam-i ictimâiden bir itila-yı askerîye doğru yol alıyoruz. Selim'in vefatını müteakip Bayezıd-ı Sâni zamanındaki gevşekliğe rücu ediyoruz. Sonrası zaten bir sukut-i dâimî gibi. Görülüyor ki kudret-i siyasiyemizi vücuda getiren sebep cemiyetin bilfiil ihtiva ettiği unsur-ı terakki değil, fakat hükümdarın, bir yahut bir kaç vezirin başlıca haiz oldukları meziyet-i şahsiyeden ibaret. Bizde havanın iyisini de kötüsünü de padişah ile vüzerâsı yapıyor. Tebaası seyirci bile değil. Ömrü lakaydî-i mutlak içinde geçiyor. İşte bıdâa-i fikriyemizin sebeb-i kılleti. Vâkıâ hükümdarlarımızdan birçoğunun hal' edildiklerini görüyoruz. Fakat bu haller seyyiat-ı mevcudenin arz ettiği tehlikeyi derpiş ederek vesait-i lazimeye tevessül etmeyen bir padişahın birine tevessül edecek bir hayrü'l-halef ikamesi fikriyle vuku bulmuyor. Aylıklarını almadıkların yahut reislerinden memnun olmadıklarından dolayı hariçte tilki, dâhilde cellât kesilen yeniçeri bâgileri tarafından icrâ ediliyordu. Buna en büyük delil cülûs eden padişahın ilk işinin bu haydutlara cülûs atiyesi ünvanı altında bahşişler dağıtmak olmasıdır. Böyle olsa padişah-ı mahlû'un yerine gelenin istenilen ıslahatı kabul etmesi usûl-i idaremizde bir tebeddül vukua gelmesi lazım gelirdi. Olmayan bir şey varsa o da budur. Hükümdar, vüzerâ, ricâl hepsi değişiyor, usûl yine o usûl hükûmet yine hükûmet olarak kalıyor. Acaba bu kavim müstaidd-i terakki mi değil?

Terakkiyat-ı fenniyenin tekid etmekte olduğu meşhur bir nazariyeye göre kehkeşân-ı maddenin henüz tekâsüf etmemiş azîm bir hararetin taht-ı tesirinde gaz halinde bulunmakta olan devresini gösteriyor. Basit tesmiye edegeldiğimiz maadin-i muhtelife zerratı bu devrede henüz ayrılmıyor. Vahdaniyet esaslarını muhafaza ediyorlar. Şu buhar âleminin hareket-i umumiye-i devriyesi esnasında zerrât-ı terkîbiyesinin bazı nikatında henüz meçhul bulunan bir sebepten dolayı fazla bir faaliyet, bir tekarüb ve tekasüf yahut heyet-şinâsların dedikleri vechile bu çekirdek manzume-i şemsiyemizin vesair âlemlerin ilk safha-i teşekküllerini arz ediyor. Her kademe-i terakki kuvve-i câzibenin bir kademe tealisine müsavi. İşte zulmet-i esîrînin ka'r-ı nâyâbından, Nirvana'dan bir duman ile zuhûr eden bu câzibe hendesî daireleri içinde riyazî süratleriyle nâ-mütenâhîde birer inha çizen küreler inkılâbdan inkılâba geçen bu ateşîn madeni damlalar şekilsizlik içinde çıkan şekiller, ebediyet içinden gelen fenâ geçmekte olan zaman! Daha sonra bu katarat-ı madeniyeden bazılarının teberrüd-i tedricîleri esnasında tebellürat ile doğan, nebatat ile ilerleyen, hayvanat ile yükselen dimağ-ı beşer ile arzımızda tekâmülünün zirve-i inkişâfını arz eden hayat. Kuvve-i gayr-i müdrikeden yavaş yavaş tulû eden bu idrak!.. Câzibenin, kabil-i vezin olmayan esîrden bir âlem-i seyyal-i sıklet çıkaran bu cihânbân-ı azamın nihayet kendini idrak eden bir

şekilde tecelli etmesi âlem-i eşkâlin en büyük bir tecellisidir... Bu suretle tekâmül-i dimağî bir hilkat-i cedidenin "esîr-i müdrik" ünvanı altında ifade edileceğini ümit ettiğim âlem-i efkârın mebde-i zuhûru oluyor. âlem-i efkâr: bir kaç bin senelik şu dünkü medeniyet yarın, bir kaç yüz bin sene sonra ne olacak?.. Şekilde fena faaliyet-i gayr-i müdrikenin mahsulü ise şekilde ebed fikrin, bu faaliyet-i müdrikenin nasîb-i müstakbeli görünüyor. En ufak hacimde en büyük bir faaliyet ifade eden hayatın zuhûru için elzem olan "şekl-i muvafık" ve bunun devam-ı terakkisini temin eden hodendişlik tabir-i meşhuruyla sevk-i tabii nebatat ve hayvanatın edvâr-ı medide-i tekâmüllerinde vicdan-ı beşer ile gayr-endişîye tabir-i marufuyla fazilete müntehi oluyor. Fakat insaniyet ibtida-yı zuhûrunda da gayr-endiş mi idi? Tabii ki hayır. Birinciden başka bu ikinci haslete temellük edebilmesi için o da kendi sırasında pek tedrici bir terakkiye ser-fürû etti. Bugün bile bu gayr-endişi bu hürmet-i adalet ne kadar mahdûd ne kadar ufak bir dairede tecelli ediyor. Şu inkılâb-ı uzmâ-yı ûlâyı düşünürken pek uzak bir istikbalde kendisinden doğan inkılâbât-ı ictimâiye ile arasında gördüğüm müşabehet-i teşekkül hayretimi celp etti. İnsaniyetin inkılâbât-ı gûnâgûnu da aynı kanunun zîr-i nüfûzunda şemsler, seyyareler, peykler gibi bir intizam-ı riyazi içinde tekâmül-i umumiye tebaiyet ediyor. Kehkeşânın, bu pâyânsız dumanın bir bu'd-ı mechûlündeki fazla-i faaliyet ile doğan cazibe-i umumiye tekâsüf-i zerrât sayesinde nasıl âlemler, manzumeler, ihdâs ediyorsa, tekâmülat-ı ictimâiyenin duman devresini gösteren kavmiyetlerin sine-i faaliyetide rû-nümâ bir fazla-i sa'y ve tefekkürle yükselen cazibe-i maneviye tekasüf-i irfan sayesinde lisanıyla, ziraatıyla, sanat ve ticaretiyle, heyet-i umumiye-i temeddünüyle bu kavmiyetten bir kâinat-ı ictimâi, bir milliyet tevlîd ediyor. İşte Genç Türklüğün Yeni Osmanlılık tesmiye edilegelen hadise-i ictimâiye Türklerin mütevakkıf bir kavmiyetten müterakki bir milliyet haline geçtiği bu devreyi teşkil ediyor. Bu râkid muhitte bir tekâsüf-i fikrî-i merkezînin başlangıcını gösteriyor. Fakat bu cazibe-i milliyenin kuvve-i hayatiyesi nedir? Bu kuvvet daha mehd-i zuhûrunda inhilale uğramış ve hadiseye mi yoksa bir medeniyet-i tarihiye tevlîdine muktedir bir tekâmül-i millinin başlangıcına mı delalet etmekte? Meseleye dair bir fikr-i hakiki edinmek için Genç Türklüğün suret-i tekâmülünü bir tarihçesini gözden geçirmek lazım. Ta ki nereden başlayıp nereye geldiğini, bu sayede nereye gidebileceğini anlayalım. Fakat taharriyatımızın şu noktasında tedkikat-ı sâlifeyi hatırdan çıkarmamalıyız. Dimağları ne fen ile ne sanat ile muntazaman iştigal etmemiş yani hayat-ı saiyane-i fikriye ve fiiliyeden uzak yaşamış yalnız basit ve mütevakkıf bir hayat-ı medeni ile iktifa etmiş bir mazi-i kavmîden bir kaç sene içinde inkılâbât-ı mülkiye, muvaffakiyat-ı hariciye, müellefât-ı ilmiye, keşfiyat-ı fenniye ile leb-â-leb bir milliyet zuhûr edemez. Fransa'da Ondördüncü Louis'nin vefatını müteakip başlayan ve 75 sene süren inkılâbât-ı fikri

1789 tarih-i miladisinden İhtilal-i Kebire müncer olurken Sultan Selim-i Salis Osmanlı tahtına cülûs ediyordu. Fransa'da siyaseten mevkii-i faale geçen bu inkılâbât-ı fikri müşârünileyhin cülûsuyla bizde yeni tulu ediyordu. Bu teehhürden dolayı Türkler ta'yib edilemez: Fransa'nın tekâmül-i ictimâsı Roma'nın sükûtundan beri devam ediyor. Selim-i Sâlis bütün gevşeklikleri bütün sefahatleriyle beraber şekavet ocağı haline gelen memleketin cidâl-i ictimâ-i hayata o zamana kadar görülmemiş şiddette bir sahne-i âlemi küşat eden On dokuzuncu asırda hal-i kadîmesiyle yaşayamayacağını idrak etti. Genç Türklük tesmiye edilen hadise-i ictimâiyenin ilk nokta-i hareketi bu idrakte olduğu için Selim-i Salis Yeni Osmanlıların cedd-i manevisidir. O zamana kadar Avrupa ile olan münasebâtımızı fasılalı cereyânlar takip ederken bu padişahın zamanında münasebet-i mütekabilemiz muntazam ve daimi şekle giriyor. İşte bu münasebet-i daimenin neticesidir ki vatanımızın en kabiliyetli dimağlarında evvelce zikrettiğimiz hareket-i fikriye mukaddemesi tevlîd etti. Ricâl-i hükûmetin pek mahdûd bir kısmında uyanan arzu-yı teceddüt en evvel tensikat-ı askeriye şeklinde tecelli etti. Zaten başka türlü de olamazdı. Mahmud-i Sani devrini baştanbaşa dolduran muharebat-ı hariciyeden baş kaldırabilmek mümkün olmadığı halde bile Selim'in açtığı yolu takibe muvaffak oldu; askerliği eşkıyalığa tahvil eden yeniçeriliği suret-i katiyede lağvetmekle bir felâket-i katiyenin önünü aldı. Sultan Mecit devriyle fikr-i teceddüt, ıslahat-ı askeriyeden ıslahat-ı mülkiyeye geçiyor. Hükûmetin hürriyet-i kâmile-i şahsiyeyi tanımasıyla heyet-i ictimâiyemizde tekâmül-i fikriye müsait bir zemin hazırlamak şerefi Mustafa Reşit Paşa'yla bu büyük tasavvurunun icrâsını teshil eden Abdülmecîd'e aittir. Bundan dolayı kendileri Genç Türklüğün ikinci mürevviç-i fiilîsidirler. Fakat Reşit'in himmeti burada kalmıyor. Kırım Muharebesi memleketimizdeki tulu-i terakkiyi pek kızıl bir gurûba tahvil etmek üzere bulunuyordu. Türklerin mahv-ı siyasiyelerini münteha-yı emel ittihaz eden ve şu muharebenin faili olan siyaset-i şimaliye karşı beka-yı millimizi menâfi-i milliyeleri icabatından gören bir siyaset-i garbiye istinaden zaafımızdan mütevellit bir müdahale-i ecnebiyeyi Reşit Paşa intibahımızdan mütevellit daha kavi bir müdahale-i ecnebiye ile iskât ederek bir idâm-ı ânî-i millimizin önünü almağa, hukuk-i ictimâiyemizi hataiyat-ı silsile-i kadîmemizin pây-mâl-i daimesi olmaktan kurtarmağa muvaffak oldu. Reşit Paşa'nın siyaset-i sahihasının mahsûlü olan şu müdahale tevlîd edilmese idi bugün İstanbul'un hâkimi biz olmayacaktık. Fakat bütün bu zevât doğrudan doğruya kuvve-i icrâiyenin vekili oldukları için fikr-i terakkinin yalnız ricâl-i hükûmet meyanında uyandığını gösteriyor. Devama en ziyade kabiliyeti olan terakki ise hükûmetten millete geçeni değil milletten hükûmeti istila edenidir. Hürriyet-i hakikiye devletin kanunlarıyla ahaliye bahşettiği hürriyet değil (çünkü verildiği gibi geriye alınması pek kolaydır) milletin âhen-fersâ bir

sa'y ile kazandığı hükûmetine, hükûmetlere vicdan-ı umumiye tanıttığı hürriyettir. Cemiyetin bu hürriyete tevcih-i istikamet ettiğini gösteren Genç Türklükle üçüncü hatve-i terakkisini attıran Kemal Bey oldu. Üstad-ı azam ile fikr-i intibahın bir kaç ricâl-i hükûmet arasında kalmayarak memlekete yayıldığını görüyoruz. Aldanmıyorsam Kemal'in en büyük eseri müellefâtı değil, fakat mesai-i fikriyenin her nevini bir ziya-yı metin-i vuzuh ile ifadeye muktedir bir lisan halk etmiş olmasıdır. Halk ettiği lisan, alem-i milliyetimiz! Otuz yıldır mehâlik-i azîme-i mütenevviaya karşı bütün bir cihân-ı şebâb bu sancağın altında harp ediyor. Bu şebâb nerede mi diyorsunuz? Yalnız hükûmetin bildiklerini zikretmiş olmak için memleketin şimalinden cenûbuna, şarkından garbına İstanbul'dan Yemen'e, Trablus'tan Erzurum'a kadar bir vilayetimiz var mı ki Bastille ile mücehhez olmasın. Binlerce kişilerin tevkif ve teb'îd edilebilmesi için kendilerinden daha çok binlerce vatandaşlarıyla hem-fikir olmaları kabil olur mu?

Yalnız Bastille'inden kurtulabilenleri Genç Türk kurtulamayanları yahut girdâba düşmeyenleri hiç telakki etmek ile muhâlifîn fırkasının kuvvetini istenildiği dereceye indirmekten kolay bir şey yok. Iztırâb-ı esareti bir kuvvet-i sâriye-i müzayede ile duyan bu âlem-i vicdânın âlâm-ı müselselesini bir kaç damla gözyaşında istihkak etmekten kolay bir şey yok. Bunlardan bazılarının saha-i fazîleden saha-yı sefahate kaymaları inkılâbât-ı azime-i fikriyenin tarih-i tekâmülünü takibe alışmamış adamları küçük küçük ümitlere düşürebilir. Fakat bu ümitler Galileo'ya diz çöktürmeyle kürenin hareketini tavkif ettiklerini zanneden Engizisyon hâkimlerinin itminanlarından bir karış ileriye gidemez.

Genç Türklüğün iki sâkı vardı: Birincisi hükûmetteki Reşid'in büyük hayrü'l-halefi olan Midhat ile kırıldı. Öbürü cemiyetteki Kemal ile filizlendi, şebab ile tezehhür ediyor. Fakat biri kırılan biri büyüyen bu iki sâkın kökü yirminci asır tarlasında dikili bulunuyor. Efkâr-ı beşeriyetin kürenin bir noktasından öbür noktasına şimşekler ile seyahat ettiği, kuvve-i cazibenin terakkiyi elektriklettiği bir sahada büyüyor. Cemiyetler ölüm ile hayat arasında az bir zaman içinde mütehayyir bulunduğu bu sahada ölmeyenler çabuk teali ediyor. Mevcudiyet-i maziyemizde daha evvelki bir maziden mülhem bulunuyorduk. Mevcudiyet-i hâzıramızda (hürriyet taraftarları) halden, bir tufan-ı keşfiyattan doğan medeniyet-i hâzıradan mülhem bulunuyoruz. Sebep kuvvetleşerek devam ettiği için eser de büyüyerek devam ediyor. Tarihimizin menbalarından Kemal'in zuhûruna kadar geçen altı yüz senelik bir zaman içinde gösterdiğimiz terakkiyat-ı fikriyenin nisbeti isnadın zuhûrundan bu ana kadar şu kırk elli senelik bir zaman içinde ettiğimiz terakki-i manevinin yanında yerin peyke nisbeti derecesinde kalıyor.

Her türlü eziyetlere, her türlü işkencelere, rağmen Kemal bugün me-

zârından çıksa halk ettiği lisanın tanıyamayacağı derecede işlendiğini, derinleştiğini görmeyecek miydi? Zamanımızda hiçbir lisanın Türkçenin şu son otuz senelik terakkisi derecesinde süratle ilerlediğini ümit etmem. Fransa İnkılab-ı Kebirinde olduğu gibi inkılâb-ı fikrîmizi bu lisan ile adım adım takip edebiliriz. Vücûdlarıyla müftehir bulunduğumuz bir kaç adamın tevsi ettikleri ve bir fırka-i güzide-i şübbânın mesai-i hissiye ve fikriyeleriyle işleye işleye bir vesika-i metîn-i medeniyet haline getirdikleri lisanımız evvelce kaybettiği sinin-i cehl ü ataleti şâyân-ı hayret bir süratle telakki ediyor. Hükûmet hayat-ı ictimâiyenin temel taşı olan her nevi mesai-i müşahhasiyenin terakkisine elinden geldiği kadar haylûlet ettiği halde bile şerâyîn-i azîme-i fikriyenin her şubesinde fenniyle, felsefesiyle, edebiyatıyla uğraşan gençlerin mevcudiyetleri sayesinde büyük bir yoksulluk içinden yavaş yavaş milliyet-i müterakkiye zuhûr ediyor. Hangi iz'ânlı mütefekkir inkâr edebilir ki dün bu milliyet ibtidai bir şekilde bile mevcûd değildi. Mazimizin en büyük çehre-i edebîsi Nef'i'yi sadrazam Rüstem Paşa Murad-ı Râbi himayesine rağmen evinde öldürttüğü zaman bu katl-i şenî ile o zamanki edebiyatımızın dûçâr olduğu ziyâ-i azîme karşı kim şekvâ etti? Kim ufacık bir nefret izhar etti. Milliyet-i hakikiyenin hükümran olduğu yerlerde onun takdirini i'lâ edecek bir hizmette bulunur, hususiyle edebiyat gibi mensubîni binnisbe ziyâde olan bir şube-i fikriyede yükselen şahsiyetleri herkes tanır, takdîr ve tebcîl eder. Şerefini ekseriya göklere çıkardığımız mazi idama mahkûm bir şakinin öldürülmesiyle Nef'i'nin katli arasında fark bile görmüyor. Menşeimiz nazar-ı dikkate alınır ise o zaman için bir amâ-yı fikrî pek tabii gelir. Fakat bir de Kemal'in vatandaşları üzerinde icrâ ettiği nüfuza bakın. *Silistre*'nin İstanbul'da ilk defa sahnede verildiği gece çıldırmağı andırır bir seyyale-i asabi-i cinnet bir gird-bâd-ı cûşâcûş-i meserret ma'bûd-i vicdanîsini alkışlayan halkı gözünüzün önüne getiriniz. ilmü'r-rûhça bir hayli nevakısı havi olan *Silistre*'nin müellifi hangi hiss-i mechûlü izhar ettiğinden dolayı bu çıldıran halkın ma'bûd-i vicdanı kesiliyor. Bu seyyale-i cinnet bu gird-bâd-ı meserret bütün bu buhran-ı asabi işte kehkeşân-ı tarihimizden tulû eden sitare-i milliyet!.. Kemal Bey *Silistre* ile vatan muhabbetini bir gaye-i emel, bir mezheb-i sani derecesine i'lâ ediyor. Karileri ise bu mezhebi bir takdir-i pür-perestiş-kârâne ile kabul ediyorlar. Hiçbir edîbin ibtidâ-yı zuhûrunda bu kadar itirazsız kabul edildiğini bilmiyorum. İhtimal o zaman tulû' eden sitâre-i milliyetimizin bugün gurûb ediyor. Çünkü ziyası sönük aks ediyor diyeceksiniz.

Nasıl sabiteden safahât-ı tekâmüllerinin ilk feveranlarında namütenahiliğe fırlattıkları kıvılcım kitleleri ziyâ-yı merkezinin parlaklığı zararına seyyareleri, bunlarınkiler de peykleri teşkil ederek manzumeler vücuda getiriyorsa o zaman yalnız İstanbul'da yaşayan inkılâb fikri yirmi beş seneden beri pamuk atılır gibi atılagelen bu cesîm sürgünler kafilesi muh-

teşem talia-i milliyet ile Asya ve Afrika'daki Memâlikimizin en hücra; en izbe köşelerine kadar sirayet ederek şimdi bütün memleketin içinde bir şule-i milliyet îkad ediyor.

Eğer manzume-i ictimâimiz şule-i intibah-ı merkezi zararına teessüs ediyorsa bu hadise-i inkılâbât-ı sahihanın bir devre-i vâcibü'l-vukudur. Bu sayede idare-i hâzıranın Genç Türklüğe hiç farkında olmayarak büyük kuvvet bahşetmiş olduğunu inkâr etmemeliyiz.

Genç de olsa, az da olsa istifade edebilecek bir fert yahut millet için felâket kadar câlib-i şükran azim bir mekteb-i irfan olamaz.

Bu hale bakıp da Genç Türklük terakki etmiyor, ziya-yı hak ve adalet sönüyor demek bir leyl-i mükevkebde semaya baş kaldırıp da yıldızlara bir saniye bakmakla iktifa eden râsıdın, fakat bunların hepsi yerli yerinde duruyor demesine benzemez mi?

Hulâsa: Türkler mazilerinden ziyade halleriyle iftihar ediyorlar. Eğer hal bize ağır bir ıstırabat şeklinde tecelli ediyorsa, bu ıstırabı duymak hakiki bir zevk, seyyiât-ı herem-resîdemizin izâlesine doğru attığımız ilk sağlam adımdır. Mazi bu ıstırabı duymadı. Şu hissizlik esbâb-ı ıstırabın adem-i mevcudiyetinden değil –maraz pek eskidir– fakat asabiyet-i milliye kendisinde henüz kâfi derecede inkişaf edemediğinden ileri geliyordu. Bugün bu inkişafı gördükten sonra yine Türklüğün istikbalinden nevmid olmak bir haksızlık... bir leke... bir ayıptır.

Bu kadar senedir söylüyoruz işiten olmuyor demek, işten çekilmek için bir hak teşkil etmez. Bu hükmü vermezden evvel bir kere söylenen şeylerin ne dereceye kadar nâ-be-mahal olduğunu tartmalı.

Biz kalırsa bu söz kâfi derecede nâ-be-mahal olmaktan çok uzak. Genç Türklerin takip ettikleri yoldan daha kestirme; nisbet kabul etmez derecede kestirme bir yol var. Hükûmetin halâsını kimden bekliyoruz? Milletten, milletinkini? Bu mühim suale karşı neşriyat-ı sabıkamızdan hiçbiri henüz cevap vermedi: Hatta suali ortaya koymadı. Halbuki istikbal bu sualin hallinde mündemiç bir diğer makalede mesele-i mevzuayı teşrihe çalışacağız.

Kânun-i Sâni 1904
Sabahaddin

*Aux Arméniens ottomans**

Les dernières nouvelles d'Orient nous apprennent que l'agitation révolutionnaire arménienne recommence dans certaines régions de l'Empire ottoman. A Smyrne et au Pirée, à Constantinople même, on vient de découvrir des engins explosifs en quantité considérable.

Le but avoué de ces menées révolutionnaires serait de forcer l'Europe à intervenir en faveur des Arméniens. Cette question de l'intervention intéressant les Turcs autant que les Arméniens, nous croyons utile de faire connaître à nos compatriotes, ainsi qu'au monde civilisé, l'opinion de toute une génération turque qui se lève, consciente de ses devoirs et de sa force.

Les Arméniens prétendent défendre la cause de la civilisation en Turquie et nous avons, nous, la conviction que, si, en effet, une partie de ce peuple contribue au progrès par ses efforts et son travail, les moyens que les révolutionnaires ont adoptés sont loin de justifier cette prétention.

En attaquant à coups de bombes des gens inoffensifs, une infime minorité turbulente sacrifie par avance et sciemment la vie d'une grande majorité d'Arméniens qu'elle livre ainsi aux rigueurs de représailles en quelque sorte automatiques d'une plus grande majorité non arménienne brutalement attaquée et provoquée.

Perpétrés dans le but d'amener une intervention problématique, ces attentats auraient à la rigueur une excuse s'ils contribuaient à l'amélioration du sort des Arméniens, mais hélas! Ils ne font que l'empirer.

Par ces procèdes violents, la politique révolutionnaire arménienne se rapproche, singulièrement des pratiques du gouvernement hamidien et s'éloigne d'autant' d'une réconciliation avec l'élément turc de l'Empire.

Turcs et Arméniens étant destinés à vivre dans un voisinage immédiat et constant, il est de l'intérêt des deux peuples de reprendre de bons rapports. On ne

* "Aux Arméniens ottomans" Paul Fesch; *Constantinople aux derniers jours d'Abdul-Hamid* (Paris: Libraire des Sciences Politiques et Sociales) s. 384-396. Çevirisi bu metnin arkasından verilmiştir.

peut raisonnablement espérer le relèvement social des uns et des autres sans la garantie d'une paix solidement assise, et cette paix intérieure ne peut pas être imposée par une intervention politique ou militaire (illusoire et passagère) de l'étranger.

Elle doit être la résultante de relations sociales sincèrement et mutuellement loyales. Or, tous les voyageurs européens qui ont noué et cultivé des nations personnelles avec les Turcs, en Asie-mineure notamment (exception faite des nomades kurdes et autres perturbateurs), s'accordent à reconnaître leur probité et leur tolérance.

Ceux qui désespèrent de l'avenir de la Turquie la jugent par les actes des son gouvernement; mais, c'est commettre une injustice flagrante que de confondre le peuple turc, si paisible et si sociable, avec une administration qui l'exploite plus que tous les autres éléments de l'Empire.

Derrière la Turquie officielle, qui a échoué si lamentablement dans sa mission civilisatrice, il existe une Turquie sociale qui tend à réaliser, avec infiniment plus de chances de succès, la modernisation complète de l'Empire.

Cette nouvelle Turquie date de l'époque où l'instruction publique s'est développé dans le pays, il y a à peine un demisiècle. Depuis, malgré tous les obstacles dressés par l'incapacité et le mauvais vouloir de; Pouvoirs publics, le progrès des idées a été constant, il a même fourni ses victimes. Plus de vingt mille représentants de cette jeunesse, de plus en plus éclairée, agonisent actuellement dans les innombrables cachots da l'Empire. Les enfants des maheureux paysans qui viennent dans les villes pour s'instruire sont rejetés au fond des campagnes, loin de leurs familles, loin de la protection des chancelleries; mais, condamnes ou exiles politiques, il allument partout où ils séjournent des foyers d'activité intellectuelle. C'est cette jeunesse-là qui forge patiemment, mais sûrement, une Turquie moderne et libérale et qui finira fatalement par amener les Pouvoirs publics à une conception de leurs devoirs, plus conforme aux aspirations de leur temps et de leur pays; compatissant aux infortunes de tous les peuples ottomans, elle considère la souffrance de tous ces éléments, et spécialement celle des Arméniens, comme une honte nationale. Mais, convaincue aussi que le salut commun est subordonné au développement et au respect de l'individu, à son initiative personnelle favorisée par une large décentralisation administrative, elle souhaite ardemment une réconciliation générale gages sur la bonne volante de tous.

Les Turcs, à qui l'un prête injustement, la pensée exterminer les Arméniens, ne l'ont pas fait dans le passé, à une époque où la vie privée de leurs propres coreligionnaires se trouvait alors sacrifiée en masse. Pourquoi le feraient-ils aujourd'hui? Ils ont respecté la langue, la religion, les mœurs, ils ont accorde même l'autonomie civile la plus large à l'Eglise arménienne, et cela ils l'ont accordé à tous les peuples comme à toutes les Eglises.

Au lieu de se livrer à une *propagande par le fait*, nos compatriotes arméniens agiraient donc dans un sens beaucoup plus favorable à leurs intérêts en faisant

une *propagande par l'idée* dans les milieux turcs; ils y trouveraient des oreilles attentives et des cœurs d'autant plus sensibles qu'ils sont meurtris... par les mêmes souffrances et qu'ils cultivent l'espoir d'une prochaine et définitive libération.

Il est facile de comprendre que cette lettre ait "produit la plus favorable impression dans les milieux arméniens, à cause de son ton modéré".

*Şu Günlerde Yeniden âsâr-ı Fiiliyesi Görülen Ermeni Tahrikât-ı İhtilalcuyanesi Üzerine Prens Sabahaddin Efendi Hazretlerinin Osmanlı Ermenilere Hitaben Neşrettikleri -BEYANNAMEDİR-**

Osmanlı Ermenilere,

Şarktan mevrûd son haberler bize mülkün ötesinde berisinde Ermeni tahrikât-ı ihtilalcûyânesinin tekrar başladığını anlatıyor. İzmir'de, Pire'de, hatta pâyitahtımızda külli miktarlarda mevâdd-ı iştialiye keşfolundu.

Bu tahrikât-ı ihtilâlkârânenin maksad-ı alenisi Ermeniler lehine Avrupa müdahalesini celb etmektir. Bu müdahale keyfiyeti ise Ermeniler kadar Türkleri de alakadâr etmekle âlem-i medeniyetle beraber vatandaşlarımıza, kendi vezaif ve iktidarından haberdar, bütün bir Türk neslinin efkârını tanıttırmayı faydalı zannediyoruz.

Ermeniler Memâlik-i Osmaniye'de dava-yı temeddüne müdâfi geçindiklerini iddia etmekle beraber biz, Türkler bu kavmin bir kısmının gayret ve mesai ile terakkiye muavin olduklarına ve mamafih ihtilalcilerin de intihâb ve kabul ettikleri vesaitin bu iddiayı doğru göstermekten pek uzak bulunduğuna kaniiz.

Bomba darbeleriyle birtakım malum kimselere tecavüz eden gürültücü bir hizb-i mahdûd hem-cinslerinin hayat-ı ekseriyetini, gayz u hiddetleri tahrik olunmak suretiyle Ermeni olmayan daha büyük bir ekseriyetin nevanmâ gayr-i ihtiyari iktiham-ı mukabele-cûyânelerine bile bile ve mübadereten terk ve feda ederler.

* Yukarıdaki yazının *Şura-yı Ümmet*'te yayınlanan Türkçesidir. Prens Sabahaddin; "Şu Günlerde Yeniden âsâr-ı Fiiliyesi Görülen Ermeni Tahrikat-ı İhtilalcuyanesi Üzerine Prens Sabahaddin Efendi Hazretlerinin Osmanlı Ermenilerine Hitaben Neşrettikleri Beyannamedir" *Şura-yı Ümmet* No: 84 (15 Şaban 1323/14 Teşrin-i Evvel 1905) s. 1-2.

Müdahaleye mesele şeklini verdirebilmek maksadıyla devam eden bu tecavüzler filhakika Ermenilerin tes'îd-i hâllerine yardım edebilmeye müstait olsa idi bunu bir dereceye kadar haklı bulabilirdik. Maatteessüf bu tecavüzler hal-i hazırın daha vahim olmasını mucip oluyor.

Bu tarz muamele ile Ermeni ihtilalcilerinin siyaseti bu suret-i acîbede hükûmet-i Hamidiye'nin icrââtına benzeyerek gittikçe mülkün Türk unsuruyla vaki olacak itilafı müstebad kılıyor.

Türk ve Ermeni daimi bir mücâveret-ı mülâsıkada yaşamaya mahkûm olduklarından aralarında münasebât-ı hasene peydası ve iki unsurun menâfii icâbındandır. Esas-ı kavim üzerine bina edilmiş bir sulh ve müsâlemet-i mütekeffile olmadıkça bir veya diğer unsurun terakki ve teali-i ictimâiyesi olamadığı gibi bu müsâlemet de ecnebinin (hayali ve geçici) askeri ve siyâsî bir müdahalesiyle tesis edemez.

Böyle bir müsâlemet-i dâhiliye samimi ve meşruiyet-i mütekabile üzerine müstenit münasebat-ı ictimâiyeden mütevellit olmalıdır. Bilhassa Asya-yı sugrada dolaşan seyyahlar (Kürt ve sâir şûriş-perver kabail istisna edildiği halde) Türklerle akdettikleri münasebat delaletiyle bunların kanaat ve müsamahakârlıklarını itirafta müttefiktirler.

Türkiye'nin istikbalinden nevmîd olanlar onu hükûmetinin ef'âline nazaran muhakeme edenlerdir. Halbuki o derece sükûn-perver ve mail-i muaşeret olan Türk kavmiyle mülkün anâsır-ı sairesinden ziyade yine onu cefası altında bulunduran bir hükûmeti yekdiğerine katmak meşhur bir adaletsizliği terviç etmek olur.

Vezaif-i temdîniyesinde bu mertebe feciane sukût eden resmi Türkiye'nin arkasında devleti ta esasından tecdîd ve ihya etmek muvaffakiyeti kâmile ve yaverî-i taliini elde tutan ictimâî bir Türkiye mevcûddur. Bu yeni Türkiye mülkte maarifin intişar ettiği ancak yarım asırdan başlar. O zamandan beri hükûmetin su-i niyet ve adem-i liyakati sevkiyle meydana çıkardığı bunca mevâni'e rağmen terakki-i efkâr erbâbından pek çokları feda edecek kadar devamlı bulunuyor. Şimdiki halde bu gençliği arz ve işhad eden ve gittikçe daha ziyade tenvir etmekte bulunanların yirmi binden ziyadesi mülkün hesapsız hapishanelerinde hal-i ihtizarda bulunuyorlar. Bedbaht köylünün talim ve terbiye için şehirlere gelen evladı aileden mahcur, kançılaryaların himayesinden mahrum oldukları halde sahraların en ücra köşelerine atılmışlardır. Lakin mahkûm ve siyaseten menfi bulundukları halde ikamet ettikleri her mahalde mesai-i fikriyeye masdar olan menabi-i ilmiye ihyasından geri durmazlar. İşte bu gençlerdir ki kemal-i metanet ve emniyetle yeni ve hür bir Türkiye'nin esaslarını korumaya çalışarak neticede, zaruri bütün anâsır-ı Osmaniye biçareganı hakkında müşfik geçinecek, bütün anâsırın felâketini nazar-ı itibara alınacak ve bilhassa, Ermenilerinkine bir şeyn-i milli nazarıyla bakacak surette kuvâ-yı umumiyeyi zaman ve halin temayülatına muvafık olan vezaifini idrak et-

meye mecbur kılacaktır. Mamafih selamet-i umumiyenin, şahsın emniyet ve terakkisine ve onun bir idari tevsii-i merkeziyetle teşci edilen teşebbüs-i zatiyesine vâbeste olduğuna kani olan bu genç Türkiye cümlenin meram ve arzusundan mütevellid umumi bir itilafa şediden taraftardır.

Ermenileri katl ve idam fikriyle nâ-hak yere itham edilmek istenilen Türkler bunu kendi mezhebdaşlarının mazide, hayatları heder edildiği bir asırda bile izhar etmediler. Onu bugün yapmak neden îcâb etsin? Lisana, mezhebe, âdâta riayet ettikleri gibi Ermeni kilisesine en vâsi bir muhtariyet-i medeniyeyi bile bahşettiler. Ve bunu da her kiliseye olduğu gibi her millete teşmil ettiler.

Neşriyat namına ika ettikleri efale mukabil Ermeni vatandaşlarımızın, Türkler arasında, efkâr suretiyle neşriyatta bulunmak cihetine meyletmeleri menâfilerine daha muvafık olur. Zira bu sahada aynı mezâhim ile rencide muayyen ve karîb bir emel-i hürriyeti perverde eden hassas kalpler ve müdekkik sâmialar bulacaklardır.

Sabahaddin
Paris Eylül [1]905

*Libéraux turcs et arméniens**

Mon appel du mois de septembre dernier aux Arméniens ottomans m'a valu, écrit-il, une série de lettres qui m'ont démontré que tout en regrettant certaines manifestations d'une "infime minorité", je n'en restais pas moins en conformité d'opinion avec les plus autorises de nos compatriotes arméniens.

Nous sommes tout à fait d'accord sur l'éventualité de certains périls et aussi sur certaines espérances. Ensemble, nous voulons pour tous les Ottomans un régime approprié aux aspirations et aux besoins de chacune des races composant l'Empire.

Parmi les lettres que j'ai reçues, celle qui m'a été adressée de Constantinople par un groupe d'Arméniens mérite une réponse spéciale et des remerciements particuliers; elle me crée, en outre, l'obligation d'examiner loyalement certains points en vue de dissiper des malentendus possibles.

On a bien voulu m'écrire que les Arméniens "rendent hommage à l'esprit large et tolérant" dont j'ai fait preuve, preuve, parait-il durant ma "carrière de proscrit volontaire" et qu'ils se souviennent avec un sentiment "de gratitude de l'impartialité avec laquelle j'ai dirigé les débats de la conférence des éléments libéraux de l'Empire ottoman" C'était mon devoir.

Je n'en considère pas moins cette manifestation de sympathie comme l'une des meilleures récompenses de mes longues années d'exil et j'en suis vivement touché.

J'ajoute, toutefois, que nous ne nous permettons pas d'être seulement tolérants, mais; que nous nous faisons un honneur de respecter les droits légitimes de tous nos compatriotes.

Mes honorables correspondants disent:

"Nous savons qu'à l'encontre de la mentalité essentiellement démocratique des Arméniens; chez lesquels tout mouvement germe et se développe dans le pe-

* Sabahaddin; "Libéraux turcs et arméniens" *Courrier Européen*, 1er décembre 1905. Aktaran Paul Fesch; *Constantinople aux derniers jours d'Abdul-Hamid* (Paris: Libraire des Sciences Politiques et Sociales) s. 388-396. Bu metnin Türkçe çevirisi için bkz. Paul Fesch; *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul* (Çev: Erol Üyepazarcı; İstanbul, Pera Yayıncılık, 1999), s. 395-398.

uple, pour conquérir graduellement les couches élevées de la population, le peuple turc, de complexion théocratique, est animé du respect irraisonné des pouvoirs établis et agit souvent d'après la direction imprimée d'en haut."

Pourtant, n'est-il pas avéré que "les Turcs sont de tous les hommes les moins enclins à la controverse religieuse?" N'est-il pas évident que, depuis le transfert du Khalifat à Constantinople par Selim 1er aucun des Sultans n'a songé à l'encontre des Khalifes arabes, à se servir de ses pouvoirs spirituels? Et n'est-ce pas le souverain actuel qui, le premier, a eu la prétention d'utiliser ce pouvoir religieux en faveur d'un odieux despotisme?

Je ne crois pas davantage, je l'avoue, malgré certaines apparences, à ce "respect irraisonné des pouvoirs établis" chez les Turcs contemporains.

"Mais on nous répond:

"Pourquoi la Turquie sociale ne se mettrait-elle pas délibérément à l'œuvre en denonçant les crimes du gouvernement actuel du pays, tant ceux desquels les Turcs eux-mêmes souffrent que ceux diriges contre les autres races, en déployant d'utiles efforts pour en empêcher ou pour en amoindrir les effets? Elle aurait ainsi puissamment collaboré à un rapprochement salutaire qui naîtrait naturellement de la similitude de l'activité."

J'ai été amené, dans une récente étude sur l'évolution sociale des peuples turcs, à examiner les principales causes du retard qu'ils ont apportés, vis-à-vis des chrétiens ottomans, dans leur révolte contre l'absolutisme.

Je les résume:

1- La cause historique. - Il ne faut pas oublier que les Turcs se sont implantés en Asie-mineure longtemps après les chrétiens qui; relativement depuis peu, se révoltent contre le gouvernement. Lorsque les Turcs commencèrent leur émigration dans cette région, les Arméniens, les Slaves, les Grecs s'y trouvaient déjà installés depuis des siècles à l'état sédentaire et, déjà, étaient en possession d'une civilisation avancée qui; Parfois, fut extraordinairement brillante. Or, pour tout peuple, le passage de l'état nomade à l'état sédentaire, avec tous les travaux pénibles qu'implique cette transformation, est toujours difficile et aussi fort lent.

2- La cause politique. - Lorsque, aujourd'hui, les éléments chrétiens s'insurgent contre le pouvoir central, ils peuvent trouver un point d'appui, de concentration à l'intérieur, dans le sein de leurs communautés religieuses, respectées de tout temps par les Turcs, en formant une véritable organisation politique, en même temps qu'ils sont accompagnés et soutenus à l'extérieur par les sympathies confessionnelles de l'Occident.

"Les Turcs, eux, n'ont aucune aide, aucun soutien, pas plus à extérieur qu'à l'intérieur; ils n'ont aucun centre d'action politique constitué l'avance, ils souffrent doublement de cette tyrannie qui les opprime, les écrase plus lourdement encore que tous les autres et qui, par surcroîts, fait accuser les opprimés d'être des oppresseurs. Telle est la deuxième cause du retard constant dans la révolte ouverte des Turcs contre le régime actuel.

3- La cause psychologique. - Les éléments non musulmans de l'Empire ont pour adversaire le gouvernement d'un peuple qui leur est étranger par la race, par les traditions, par les mœurs, par la religion enfin. Pour cette troisième raison, leur propagande publique en vue de la résistance à la tyrannie se trouve beaucoup plus avancée que celle des Turcs.

4- La cause economique. - La formation militaire du peuple turc a poussé plus tard la classe dirigeante principalement, et je dirai presque exclusivement, vers le fonctionnarisme. Or, le mouvement libéral ayant pris naissance dans les grandes villes, ses représentants se recrutent surtout parmi les fonctionnaires ou parmi les gens qui en dépendent. Mais, sous ce déplorable régime, les fonctionnaires honnêtes, réduits à ne touche que quatre ou cinq mois à peine sur douze de leurs appointements, se trouvent écrasés par les exigences de la vie quotidienne. Comment parviendraient-ils, dans leur indigence à soutenir matériellement le mouvement d'émancipation? Il en est de même de la classe productive, celle des paysans, terriblement éprouvée, tout à fait appauvrie à travers tant de vicissitudes provoquées par l'incurie ou la tyrannie du gouvernement central.

Et, cependant, malgré tout, il est indéniable qu'un grand et généreux mouvement intellectuel s'opère chez les Turcs; les prisons, ou tant de patriotes et de libéraux occupent la place des criminels, en témoignent?

Abdul-Hamid II a, sans le vouloir, rendu un grand service à la cause libérale en exilant par milliers des jeunes gens Turcs qui ont reçu une instruction moderne dans les écoles et dans les facultés de Constantinople ou d'ailleurs et qui sont ainsi devenus les apôtres du progrès jusqu'aux extrémités de l'Empire.

En Turquie, c'est la ville qui a d'abord subi l'influence de la civilisation européenne et c'est par la ville que les campagnes se trouvent peu à peu initiées aux idées modernes, grâce aux exiles politiques.

Si "la seule action d'une évolution philosophique" parait "fatalement lente", c'est qu'elle ne représente qu'une étape nécessaire dans l'acheminement de la nation vers le progrès.

On nous objecte encore ceci:

"Tandis que les Arméniens expriment tout le dégoût que leur inspirent les monstruosités commises par le gouvernement actuel du pays, tandis qu'ils dénoncent au monde civilisé la barbarie du régime qui les écrase, les Turcs paraissent les prendre pour des ennemis de l'Empire qui en désireraient l'anéantissement."

Nous n'avons jamais prétendu faire peser sur les Arméniens une telle accusation.

Nous Turcs, nous sommes, au contraire, d'accord avec les Arméniens pour dénoncer la barbarie du régime actuel. Mais, ce que nous regrettons profondément, comme nuisible a la cause que nous voulons servir ensemble, c'est la forme que prennent parfois certaines manifestations.

Dans la généralité, sinon dans la totalité des publications et des communiqu-

es arméniens, le régime hamidien est toujours dénoncé comme étant, "le régime turc". L'Europe, comme l'Amérique, est assourdie de l'écho des "crimes des Turcs", des "atrocités du peuple turc", alors que ce malheureux peuple est étouffe par une "Terreur" peut-être plus angoissante pour lui que pour tous les autres habitants de l'Empire! Les Turcs, eux aussi, sont pillés, dépouillés, massacrés, torturés â là fois par les fonctionnaires cosmopolites du Sultan et par les tribus nomades, kurdes et arabes. L'Europe l'ignore totalement: on ne se doute même pas à quel point ces infortunes sont victimes des tribus kurdes, alors qu'en réalité villages turcs ne sont pas plus respectés que ceux des malheureux Arméniens. Fréquemment, les cavaliers nomades traversent ces villages, opèrent des razzias et ne laissent derrière eux qu'un amoncellement de ruines. Si les habitants résistent, ils sont fusillés ou poignardés sur place et, comme il s'agit de Turcs, les chancelleries gardent le silence et le gouvernement du Sultan est satisfait!

Et, sans tenir compte des causes multiples que-je viens d'énumérer plus haut, si on pouvait reprocher aux Turcs leur inactivité, leur faiblesse, voire leur incapacité à poursuivre les reformes, j'atteste qu'en aucun cas on ne pourrait les considérer comme solidaires du Sultan.

"Si nos compatriotes détruirent cette équivoque, la cause arménienne deviendrait aussi celle des Turcs.

Les revendications arméniennes ne contiennent rien qui puisse contrecarrer l'œuvre de la régénération de l'Empire ottoman. Elles font, au contraire, partie intégrante des conditions qui peuvent assurer le fonctionnement normal d'une administration progressive se confinant dans le limites de cette large décentralisation administrative dont parle votre manifeste et dont le principe est également admis par la Constitution ottomane; elles cadreraient parfaitement dans un programme vraiment libéral qui, tout en sanctionnant les principes de l'unité et de l'indivisibilité de l'Empire, accorderait les droits civiques auxquels ont droit tous les Ottomans, en leur double qualité de citoyens d'un pays civilisé et de représentants de races distinctes."

J'avoue que, pour ma part, je ne conçois pas un Turc sensé, quelque peu au courant de la situation, qui puisse contester la légitimité de ces *desiderata.* La décentralisation, telle que nous la concevons, exige que chacun soit absolument maître chez soi, sous la direction générale d'une politique commune.

Reste à examiner les moyens d'action.

Est-il possible, déclare-t-on, de combattre la tyrannie sans s'attaquer aux agents et moyens dont elle dispose?

Récemment, les dépêches nous faisaient craindre le renouvellement, à Smyrne de l'attaque de la banque ottomane. Pourtant, comment une telle institution peut-elle être rendue responsable des actes tyranniques du pouvoir central? En inquiétant ainsi les capitaux étrangers, les Comités arméniens pouvaient-ils avoir un autre but que d'obtenir l'intervention étrangère?

A cela on nous répond encore:

"L'intervention étrangère, incompatible, il est vrai avec la souveraineté nationale et peu désirable quand on peut a l'éviter n'a rien de bien à alarmante quand elle se produit dans un but restreint, déterminé et utile au pays."

Assurément, s'il y a entente préalable, sincèrement, solidement établie entre les principaux éléments de l'empire, l'ingérence politique limite de l'Europe, telle qu elle se trouve spécifiée dans l'article 61 du traite de Berlin, par exemple, ne pourrait rien avoir d alarmant, par cette raison très suffisante que les habitants de l Empire appliquant eux-mêmes les reformes rendraient cette intervention absolument inutile. Au contraire, une intervention militaire provoquée par une situation tout à fait chaotique pourrait produire des effets désastreux pour tous.

Qu'il me soit permis d'ajouter que, si nos compatriotes arméniens avinent fait seulement une partie des efforts qu'ils ont déployés à l'étranger, en vue de s'associer au mouvement libéral turc, le régime actuel aurait disparu depuis longtemps:

Faute d'entente, les Turcs se sont trouvés plus d'une fois condamnes à l'inaction et même à un véritable recul dans leurs tentatives d'affranchissement. Je ne citerai qu'un exemple: au lendemain de l'affaire de la Banque ottomane de Constantinople, l'activité des libéraux turcs avait causé de telles inquiétudes à Yildiz que le Sultan les menaçait, lui aussi, d'en appeler à une intervention militaire étrangère; bientôt, les dépêches annoncèrent que la flotte russe évoluait dans la mer Noire, à quelques heures du Bosphore, Et le souvenir de la guerre de 1878, entreprise surtout dans le but d'enrayer les progrès de la Turquie constitutionnelle et libérale, paralysa momentanément le mouvement.

Je ne doute aucunement que les intérêts particuliers des Arméniens puissent s'harmoniser d'une parfaite manière avec les intérêts généraux de l'Empire ottoman.

Déjà, les symptômes d'une collaboration de plus en plus consciente des peuples opprimés de la Turquie, en vue du relèvement d'une patrie commune nous fait prévoir l'aurore d'une ère nouvelle: "La fusion de l'Orient, naguère immobile, avec l'Occident progressiste!"

Türk ve Ermeni Liberalleri

"Osmanlı Ermenilerine geçen Eylül ayında yaptığım çağrıya karşı, bana gelen bir seri mektup gösteriyor ki; bir "küçük azınlığın" üzüntüyle karşıladığım bazı gösterileri konusunda, Ermeni vatandaşlarımızın en yetkili olanlarıyla en azından düşüncelerimiz birbirine benzemektedir.

Her şeye karşın biz, bazı tehlikelerin ve de bazı umutların olasılığı üzerinde fikir birliği içindeyiz. Müştereken, bütün Osmanlılar için, İmparatorluğu oluşturan halkların her birinin gereksinimleri ve istekleriyle uyum içinde olacak bir rejimi istiyoruz.

Aldığım mektuplar arasında, bana bir grup Ermeni tarafından İstanbul'dan gönderilmiş bir mektup, özellikle yanıtlanmaya ve teşekküre layıktır. Bu mektup bana, ayrıca olası yanlış anlamaları ortadan kaldırmak için bazı noktaları dürüstçe açıklamanın zorunlu olduğunu da gösterdi.

Ermenilerin bana yazdığı mektupta, kanıtını verdiğim "geniş görüşlü ve hoşgörülü düşünce" övüldükten sonra benim "gönüllü sürgünlük mesleğim" üzerinde durularak, "Osmanlı İmparatorluğu liberallerinin konferansında görüşmeleri yönetirken gösterdiğim yansızlığa duyulan şükran duyguları" belirtiliyor. Bu benim görevimdi.

Bu sevgi ifadelerini, uzun sürgünlük yıllarımın en büyük ödüllerinden biri olarak düşündüğümü ve onlardan çok duygulandığımı belirtmek isterim.

Yalnız şunu ilave edeyim ki, biz yalnızca hoşgörülü olmakla yetinmiyoruz; bütün vatandaşlarımızın yasal haklarına saygı göstermekten de şeref duyuyoruz.

Saygıdeğer mektup arkadaşlarım diyorlar ki:

Biz biliyoruz ki; Ermenilerin aslında demokratik olan düşüncelerinin aksine; halkın yüksek tabakalarını yavaş yavaş etkilemek için, avamın

* Sabahaddin; "Libéraux turcs et Arméniens" *Courrier Europeen* (1 Aralık 1905) adlı makalenin çevirisidir. Bu makalenin Türkçesi için bkz. Paul Fesch; *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, (Çev: Erol Üyepazarcı, İstanbul, Pera Yayıncılık, 1999), s. 399-406.

içinde doğan ve gelişen her harekete karşı Türk halkında, dinsel nedenlerle, mevcut iktidara karşı anlamsız bir saygı canlanıyor ve çoğu zaman yukarıdan verilen emirlere göre hareket ediyorlar.

Bu iddialara karşın şunları söyleyebilirim. "Türklerin, dini tartışmalara en az önem veren insanlar oldukları" doğruluğu kanıtlanmış bir gerçek değil midir? Halifeliğin I. Selim tarafından İstanbul'a getirilmesinden beri, Arap halifelerinin aksine, hiçbir Türk halifenin bu dini güçten yararlanmayı düşünmediği bir gerçek değil midir? Bugünkü hükümdarın, iğrenç despotluğunu pekiştirmek için bu dini gücünden yararlanmak girişiminde olan ilk kişi olduğu doğru değil midir?"

Mevcut iktidara anlamsız saygı" anlamına gelebileceğine itiraf ettiğim bazı görünüşlere karşın, çağdaş Türklerde böyle bir davranışa ihtimal vermiyorum.

Fakat, bize bu kez şöyle yanıt veriliyor:

Niçin toplumsal olarak var olduğunu söylediğiniz Türkiye, bütün diğer halklar kadar Türklere de acı çektiren, ülkenin bugünkü hükûmetinin cinayetlerini açıkça kınayıp; ona engel olmak veya onun etkisini azaltmak için yararlı olacak bütün çabayı göstermiyor? Eğer bunu yapsa, büyük ölçüde hayırlı sonuçlar verecek bir yakınlaşmaya neden olacak, bu da doğal olarak etkinliklerin birbirine benzemesi sonucunu doğuracaktır.

Türk halkının toplumsal gelişimi üzerinde kısa bir zaman önce yaptığım bir araştırmada, istibdada karşı isyan etmekte, Hıristiyan Osmanlılara göre onların geç tepki göstermelerinin ana nedenlerini araştırdım.

Bu nedenleri şöyle özetleyebilirim:

1- Tarihi neden: Unutmamak gerekir ki, Türkler, Küçük Asya'ya Hıristiyanlardan çok sonra yerleşmişlerdir ve göreceli olarak onların hükûmete karşı isyan hareketleri, Hıristiyanlara göre daha azdır. Türkler bu bölgeye göç etmeye başladıkları zaman; Ermeniler, Slavlar, Rumlar yüzyıllardan beri burada bulunuyorlardı ve yerleşik konumda idiler, ayrıca gelişmiş hatta bazen olağanüstü parlak bir uygarlığa sahiptiler. Halbuki, göçebelikten yerleşik düzene geçiş, her ulus için, bu dönüşümün zorunlu kıldığı bütün güç işler nedeniyle her zaman zor ve ağır olur.

2- Siyâsî nedenler: Bugün Hıristiyan unsurlar, merkezi hükûmete karşı isyan ettikleri zaman, Türkler tarafından her zaman saygı gösterilmiş ve gerçek bir siyasal örgütlenme oluşturan dini toplumlarının içinde yoğunlaşmış bir destek bulabilmektedirler. Aynı zamanda, Hıristiyan unsurlar, Batı dünyasının dini sempatisiyle dıştan da desteklenmekte ve yardım görmektedir.

Türkler ise ne içeriden ne dışarıdan bir destek bulamamaktadır. Önceden hazır olan hiçbir siyasal eylem merkezleri yoktur. Bu despotluktan iki kat fazla acı çekmektedirler; çünkü hem diğer halklara göre daha çok ezilmekte, hem de ezilenler tarafından bu eziyeti yapmakla suçlanmakta-

dırlar. Bugünkü rejime karşı Türklerin açık bir isyandaki geç kalışlarının ikinci nedeni de budur.

3- Psikolojik neden: İmparatorluğun Müslüman olmayan halkları, isyan ettikleri zaman kendilerini ırk olarak, gelenek ve görenek olarak ve nihayet din olarak farklı bir halkın hükûmetine karşı isyan etmiş gibi görüyorlar. Bu üçüncü nedenden dolayı, despotluğa direnme konusunda asilerin halk içinde yaptıkları propaganda, Türklerinkine göre daha kolaylıkla yayılabiliyor.

4- Ekonomik neden: Türk ulusunun askeri oluşumu, onu daha sonraları, esas olarak yönetici sınıf olmaya yöneltti, hatta bana göre yalnızca memuriyeti meslek olarak seçtiler. Bu arada, büyük kentlerde özgürlük hareketi doğunca, bu harekete katılanlar özellikle memurlar veya memurluğa bağımlı olan kişilerdi. Ancak bu içler acısı rejimde, şerefini koruyan memurlar, yıllık maaşlarından ancak dört veya beş maaşını alabiliyor ve günlük hayatın gereksinimleri altında eziliyorlar. Onlardan bu yoksul durumlarında, kurtuluş hareketine maddi katkıda bulunmaları nasıl istenebilir? Üretici sınıfta aynı durumda. Korkunç kötü olan koşullar altında ezilen köylüler, merkezi hükûmetin ihmali veya despotluğunun sonucu ortaya çıkan karmakarışık durumlardan dolayı iyice fakirleşmişler.

Her şeye karşın, Türkler arasında büyük ve verimli sonuçlar verecek bir aydın hareketi görülmektedir. O kadar çok sayıda yurtsever ve liberalin suç işledikleri varsayılarak kapatıldığı hapishaneler, bu savımızı kanıtlamaktadır.

II. Abdülhamîd, İstanbul'daki okullarda ve fakültelerde çağdaş bir eğitim gören binlerce Türk gencini sürgün ederek, istemeden özgürlük davasına büyük ölçüde hizmet etmiştir. Çünkü bu sürgünler, İmparatorluğun en ücra köşelerine kadar ilerleme davasının havariliğini yapıyorlar.

Türkiye'de, Batı uygarlığının etkisinde kalan ilk yerler kentlerdir; kırsal kesim de, kentlerle birlikte, siyasal sürgünler sayesinde, çağdaş düşüncelerle tanışmaya başlamıştır.

Eğer "felsefi bir değişimin eyleme dönüşmesi", dışarıdan "zorunlu olarak ağır" gözüküyorsa, ulusun ilerleme yolunda gerekli olan bir dönemini simgelediğinden normal karşılanmalıdır.

Bize şu konuda da eleştiri getiriliyor:

Ermeniler, açık açık ülkenin bugünkü hükûmetinin yaptığı kötülüklerin kendilerinde doğurduğu hoşnutsuzluğu açıkladıklarında ve kendilerini ezen bu rejimin barbarlıklarını uygar dünyaya duyurduklarında; Türkler, onları İmparatorluğun düşmanları gibi görüyor ve yok etmeyi istiyorlar.

Biz hiçbir zaman Ermenileri böyle bir suçla itham etmedik.

Biz Türkler, aksine, bugünkü rejimin barbarlığını açıklamak için Ermenilerle birlikte hareket ettik. Ancak, birlikte hizmet etmek istediğimiz

davaya zararlı gördüğümüz bazı eylemlere karşı derin teessüflerimizi belirttik. Bu da bazen bu gösterilerin aldığı onaylanamaz şekillere karşı idi.

Genellikle, hatta Ermeni yayınlarının ve bildirilerinin hemen hemen hepsinde Hamit rejimi, "Türk rejimi" olarak ilan edilmektedir. Avrupa gibi Amerika da "Türklerin cinayetleri", "Türk halkının vahşiliği" gibi slogan bombardımanından sağır olmuştur. Halbuki bu zavallı halk, bir "terör" ile susturulmakta ve belki de İmparatorluğun diğer halklarına göre çok daha fazla ezilmektedir! Türkler de, Padişah'ın kozmopolit memurları ve göçebe Kürt ve Arap kabileleri tarafından yağmalanmakta, yerlerinden sürülmekte, katledilmekte ve eziyete uğramaktadır. Avrupa bu durumu hiç bilmemektedir. Bu bahtsızların da Kürt aşiretlerinin kurbanı olduklarından zerre kadar şüphe edilmemelidir. Gerçekte Türk köyleri de, zavallı Ermenilerinki kadar tehlikededir. Sık sık, göçebe atlıları, bu köylerden geçerler, köyleri talan ederler ve arkalarında bir yığın enkazdan başka bir şey kalmaz. Eğer köylüler direnmeye kalkarlarsa, hemen orada kurşunlanır veya bıçaklanırlar. Türkler söz konusu olduğu zaman da adalet makamları sessizliğini muhafaza eder ve Padişah'ın hükûmeti memnun olur!

Yukarıda sıraladığım birçok nedeni hesaba katmadan; Türkler, etkinsizlikleri, zayıflıkları, hatta reformları izlemekteki yeteneksizlikleri için eleştirilse bile, hiçbir zaman Padişahla dayanışma halindeymiş gibi gösterilemeyeceklerini kanıtlayabilirim.

Eğer vatandaşlarımız bu şüphelerinden kurtulurlar ise, Ermeni davası, Türklerin davası olacaktır.

Ermeni dostlarımız şöyle diyorlar:

Ermeni iddiaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden oluşmasına karşı koyacak hiçbir öğeyi içermemektedir. Aksine, bu iddialar sizin beyannamenizde sözünü ettiğiniz ve Kanun-ı Esasi tarafından da kabul edilen geniş bir yönetimsel özerkliğin sınırları içinde, ilerici bir yönetimin normal işlevlerini güvence altına alan koşulların tamamlayıcı bir bölümüdür. İmparatorluğun birliği ve bölünmezliği ilkelerini onaylayan; bütün Osmanlıların hakkı olan, biri uygar bir ülkenin vatandaşı, diğeri ayrı bir halkın temsilcisi olmak üzere çift özelliği ile kullanılabilen medeni haklarla uyumlu; gerçekten özgür bir program içinde; Ermeni iddiaları pekâlâ yer bulabilir.

Kendi payıma, bugünkü durumdan az çok haberli herhangi bir Türk'ün, bu isteklerin yasallığını kabul etmemesini düşünemediğimi açıklamalıyım. Bizim anladığımız şekliyle, merkeziyetçilikten kurtulma, müşterek bir politikanın genel yönetimi altında herkesin kendi evinin kesin efendisi olması demektir.

Yine Ermeniler diyorlar ki:

Eylem yöntemlerini incelersek; despotlukla savaşırken onun adamlarına ve onun kullandığı yöntemlere saldırmadan bu savaş olası mıdır?

Yakın zamanlardaki telgraf haberleri, İzmir'de Osmanlı Bankası'na yeni bir saldırı yapılması olasılığına işaret ederek bizi korkuttu. Ne olursa olsun, Osmanlı Bankası gibi bir kuruluş, merkezi iktidarın despotça eylemlerinden sorumlu tutulabilir mi? Ermeni komiteleri, yabancı sermayeyi endişeye düşürerek, yabancı müdahalesini sağlamaktan başka bir amaç da mı güdüyorlar?

Müdahale konusunda da şöyle bir yanıt veriliyor:

Yabancı müdahalenin, ulusal bağımsızlık kavramı ile uyuşmadığı ve ona gerek yoksa pek istenen bir şey olmadığı doğrudur. Ancak belirli ve iyi tanımlanmış bir amaç içinse ve ülkeye yararlı olacaksa endişe etmeye de gerek yoktur.

Eğer İmparatorluğun belli başlı unsurları arasında önceden içtenlikle hazırlanmış ve iyi bir dayanışmayla pekiştirilmiş bir anlaşma varsa –örneğin Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde öngörüldüğü gibi, Avrupa'nın sınırlı bir müdahalesi– İmparatorluğun yurttaşları bizzat kendileri reformları uygulayacaklarından, bu müdahaleyi kesin olarak yararsız kılar ve bu durumda da dış müdahale doğal olarak hiçbir tehlike içermez. Ama bunun aksine tamamen kaos haline gelmiş bir durumun kışkırtması ile bir dış askeri müdahale olursa, herkes için felâketle dolu sonuçlar ortaya çıkabilir.

Şu hususu da ilave etmeme izin verin ki; eğer Ermeni yurttaşlarımız, yabancı ülkelerde sergiledikleri çabalarının bir kısmını, Türk özgürlük hareketi ile birleşebilmek için harcasalardı, bugünkü rejim çoktan yok olur giderdi.

İki unsurun arasındaki anlaşma eksikliği, Türkleri bir kez daha eylemsizliğe ve hatta özgürlük yolundaki girişimlerinden geri çekilmeye mecbur etmektedir. Bir tek örnek vereceğim: İstanbul'daki Osmanlı Bankası olayının ertesi günü, Türk liberallerinin etkinliği, Yıldız'ı o kadar rahatsız etti ki, Padişah onları, bir dış askeri müdahaleyi çağırmakla tehdit etti. Telgraflar da Rus filosunun Karadeniz'i geçip Boğazlar'a birkaç saat mesafede olduğunu bildiriyordu. Özellikle anayasal ve özgür Türkiye'nin ilerlemesini durdurmak amacıyla yapılan 1878 savaşının anısı o anda Türk liberallerinin hareketini felce uğrattı.

Ermenilerin özel yararlarının, Osmanlı İmparatorluğu'nun genel yararları ile gayet iyi bir şekilde uyuşabileceğinden hiçbir şüphem yok.

Müşterek vatanımızın yükselmesi açısından, Türkiye'nin ezilmiş halklarının gittikçe daha bilinçli şekilde oluşan birlikteliğinin bize yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmekte olduğunu görmeye bile başladık.

Bu dönem: "daha düne kadar donmuş, hareketsiz Doğu'nun ilerici Batı ile birleşmesidir!"

*Les Turcs et le progrès**

On peut constater avec satisfaction que l'étude des races, des nations est fort en faveur de nos jours. Et pourtant nous sommes obligés d'avouer que les Turcs ne sont point connus, souvent-même ils sont méconnus.

Dans tout l'Europe, à de rares exceptions près, on considère les Turcs comme réfractaires à la civilisation moderne. Tout change dans le monde, tout se transforme, tout progresse; seuls les Turcs, diction avec conviction même, resteraient immobiles et comme figés dans leur moyen-âge, sans arriver jamais à franchir le seul de leur renaissance.

Il faut avouer d'ailleurs, que les apparences sont contre eux. Lorsqu'en 1854, par le Traité de Paris, l'Empire ottoman prit place parmi les puissance européennes, ce fut aux prix de certaines garanties et sous certaines conditions.

Le gouvernement du sultan Abdul-Medjid entreprenait alors par le célèbre Gulhane Hatti une série de reforme pour transformer complément la Turquie et à faire un Etat moderne. Cet acte souverain promettait notamment la sécurité pour la vie et pour la propriété, l'égalité de tous les Ottomans devant la loi, la liberté absolue des cultes et de l'enseignement public, l'admission de tous les citoyens aux emplois, sans distinction de religion, l'institution des tribunaux mixtes, la perception directe de l'impôt par l'Etat avec la suppression de fermages et de leurs abris, l'abolition de la vente des charges et des faveurs.

Chacun des vingt-quatre articles du rescrit apportait de grandes modifications au régime politique de l'empire.

Malheureusement l'état actuel de l0a Turquie nous prouve la faillite lamentable des espérances qu'avait fait concevoir la déclaration sincèrement libérale de 1856.

A chaque instant l'attention de l'Europe est éveillée, inquiétée par des événements surgissant tantôt en Macédoine, tantôt en Arménie ou sur quelque autre point de l'empire. L'incident le plus insignifiant en lui-même prend vite des proportions démesurées et risque de compromettre la paix générale. Après des échanges de vues, de notes, de négociations de conversations entre Puissance, apparaissent de nouvelles complications et la question d'Orient donne lieu à de

* "Les Turcs et le progrès" *La Revue* No:24 C: 59, (15 Décembre 1905) s. 433-448.

perpétuelles alarmes, à de constantes préoccupations, à d'universels dangers. En face des difficultés sans cesse renaissantes, la Porte ou le Palais Impérial se borne à renouveler des promesses de reformes pour ne pas le tenir dans la suite. Et la révolution continue ainsi à régner dans l'empire des sultans.

Dans cet empire, les différentes races se disputent la domination politique et cherchent à l'accaparer à leur profit, sans préoccuper seulement du préjudice qu'elles causent collectivité. Ces querelles intestines, souvent sanglantes provoquent l'intervention presque toujours interessée des grandes Puissances dont chacune espère, au désavantages des autres, arriver à la suprématie et à la domination d'une partie de la Turquie. Ces conflits, ces compétitions d'intérêts et d'appétits, retardant perpétuellement la solution attendue, désires, et qui serait peut-être indéfiniment ajournée, si le temps et son œuvre n'avaient pas donné naissance, dans l'empire-même, au profit de l'harmonie générale à un nouveau facteur appelé à changer radicalement la situation nous voulons parler de l'évaluation sociale du peuple turc.

Les Turcs sont-ils vraiment aptes à bénéficier des progrès de la civilisation européennes? Sont-ils prêts à y participer? Et s'ils ne sont pas, quoiqu'on ait dit réfractaires au progrès, comment donc expliquer qu'ils soient restés aussi longtemps en arrière?

Pour répondre à cette double question, il est indispensable de remonter à l'origine-même de la race et d'embrasser d'un coup d'œil très rapide les trois étapes distinctes de son histoire.

I.- Premier Etape:

Le plateau de l'Asie centrale, pays d'origine de la race Touranienne (dont le Turc fut partie), imprime un cachet tout particulier à ses habitants qui, restant dans leur milieu, sont absolument inaptes à toutes transformations. Les steppes immenses de cette partie du monde tiennent l'homme sous leur domination immédiate. Cet empire de l'herbe ne suscite qu'un seul mode de travail, l'art pastoral. Les oscillations barométriques, les intempéries, les variations brusques de température, les chaleurs intenses suivies de pluies torrentielles rendent toute culture impraticable; il n'y a de possible que l'élevage des troupeaux.[3]

Mais l'herbe s'épuise; la tribu émigre; elle devient nomade. La vie errante rend impossible toute organisation de la vie publique qui a la stabilité pour condition indispensable.

Cette mobilité perpétuelle du monade se traduit par une immobilité sociale: "Il n'y a pas, dit M. Ed. Demolins, qui jamais eu d'organisme politique régulière dans le steppe de l'Asie centrale parcourues par les Tartares Mongols et leurs

3 Par Ed. Demolins; *Comment la route crée le type social.*

congénères ni dans Ies déserts de l'Arabie, ni dans celui du Sahara. Ce type social ne peut plus produire ces organes que le pommier ne peut produire des cerises, ou le cerisier des pommes. C'est là une loi sociale aussi certaine que n'importe quelle loi de la nature.[4]

"La Tartarie, dit d'autre part M. Huc,[5] ne ressemble en rien à nos pays. Point de villes, point d'édifices, point d'art, point d'industrie, point de culture, point de forêt; toujours et partout c'est une prairie. Et lorsque l'on se trouve dans ces vastes solitudes dont les sonts vont se perdre bien Ioin à l'horizon, on se croirait, par un temps calme, au milieu de l'océan. L'aspect des prairies de la Mongolie n'excite ni la joie ni la tristesse, mais plutôt un mélange de l'une et de l'autre, un sentiment mélancolique et religieux qui, peu à peu, élève l'âme sans lui faire perdre entièrement de vue les choses d'ici-bas.

Ce milieu physique, par les longs loisirs qu'il procure, qu'il impose même, développe l'aptitude à la réflexion, à la rêverie, mais il n'est nullement susceptible de créer l'esprit d'initiative. Et sans cette faculté, l'homme, ne pouvant transformer la nature, se résigne à la subir telle qu'elle s'impose à lui; son rôle demeure exclusivement passif; il devient fataliste.

Le spectacle majestueux des steppes immenses impressionne l'âme, crée un vague sentiment religieux qu'est, avant tout et surtout, un sentiment moral. Autant la vie morale se développe, autant la religion reste amorphe, sans précision, sans formes rigoureuses. Aussi peut-on affirmer que le fanatisme religieux est totalement inconnu dans le monde des steppes.

L'homme pasteur échappe aux inconvénients en même temps qu'aux avantages de la loi de la concurrence telle qu'on la subit dans des société plus compliqués. Il est dépourvu de l'esprit d'intrique mais il est crédule, il est loyal généreux vaillant, mais il est incapable, d'un effort soutenu. Il n'y a que deux sentiments qui dominent en lui: Respect obéissance au chef de la communauté, au patriarche; fraternité générale pour tous les membres d'une même communauté.

Ces qualités et ces défauts des peuples pasteurs formant aujourd'hui encore le fond même du caractère turc; mais pas au même degré que chez les ancêtres de la race. Cette évolution, dont il faut tenir compte, s'explique par le changement de milieu qu'occupe une longue période de leur histoire.

Cernés de quatre côtés (au nord par l'océan glacial, au sud par les montagnes infranchissables de l'Himalaya et par la Chine, à l'est par le Pacifique, à l'ouest par l'Oural et la Perse), les Turcs étaient influencés uniquement par les deux vieilles et immuable civilisations de la Chine et de la Perse. Pendant de longs siècles ils sont souffert dans le large bassin de l'Obi, sous un climat tour à tour brûlant et glacial; la tristesse perpétuelle de leur sort les rendus sombres et résignés d'avance à toutes les épreuves et à toutes les infortunes de la vie.

4 Par Ed. Demolins; *Comment la route crée le type social.*
5 Cité par Ed. Demolins.

L'élevage était leur seul métier; leur seul luxe était la guerre, l'unique occasion pour eux de se distinguer et de s'arracher, momentanément au terre à terre de leur existence. Ne pouvant alors le rôle ingrat d'argents, d'intermédiaires, et ils ont animé une partie de la terre où la mort seule semblait jusque-là triompher de la vie.

C'est en visant cette partie de l'histoire des Turcs avant la constitution de l'Empire ottoman, que M. Léon Cahun a écrit les lignes suivantes: "Du premier siècle de l'ère chrétienne jusqu'à nos jours, l'Asie a été plus profondément modifiée que l'Europe. C'est l'histoire de ces modifications que nous allons raconter ici; les plus considérables et les plus décisives ont tout changé entre le Ve et le XIIIe siècles; les autres sont les conséquences naturelles, inévitables de ces changements essentiels dont le principal et le plus énergique agent a été le peuple turc. C'est en exposant les origines des peuples turcs et leur action jusqu'au préliminaires de l'invasion mongole, vers la fin du XIIe siècle, que nous pourrons montrer le plus clairement la vie de l'Asie, ou du moins, des parties de l'Asie qui n'ont jamais fait corps avec l'empire romain, qui n'ont subit l'influence gréco-romain qu'au passage, en quelque sorte par accident. Il est bien entendu que les peuples turcs sont des agents, des éléments d'action dont le rôle moral est limité; c'est la pensée arabe, c'est la pensée chinoise, c'est la pensée iranienne qu'ils ont mises en œuvre; mais sans eux, dans l'immense Asie, ni la pensée iranienne, ni la chinoise, ni l'arabe n'auraient jamais franchi les frontières politiques au delà desquelles les a enlevées et confondues le brutal génie d'action, l'emportement militaire des Turcs.[6]

II.- Deuxième Etape:

Avec le VIIe siècle commence la seconde phase de l'évolution des Turcs. La révolution musulmane-arabe, renversant l'empire de Sassanides (Persans), fut déversée sur la Perse, sur l'Asie Mineure, sur la Syrie, une partie du courant des émigrants turcs, canalisé jusqu'à alors dans la vieille vie scyptique.

Au fur et à mesure qu'ils s'éloignaient de leur milieu d'origine, leur état social à se modifier; n'étant plus nomades comme auparavant, ils purent se livrer à une culture élémentaire, former des sociétés, constituer des gouvernements plus ou moins stables.

Nous avons vu tout à l'heure que, dans les steppes, il n'y avait pas d'autre l'orme gouvernementale que le système patriarcal, c'est à-dire le gouvernement paternel par excellence. La route qu'on suivie les Turcs, la route de la Perse, la seule qu'on s'ouvrît devant eux, leur a imposé un régime étrange à leur mœurs: la politique cauteleuse et ombrageuse de l'autocratie absolue avec toutes ses complications, ses vices et ses dangers. Plus tard, en pénétrant dans la Mésopotamie,

6 Léon Cahun: *Introduction à l'histoire de l'Asie; Turcs et Mongols des origines à 1403*, Paris. Colin, 1896, page 32.

les chefs des tribus turques entrèrent, comme mercenaires, au service des Kalifes arabes. Les Kalifies, qu'étaient d'abord pleins d'admiration pour la bravoure légendaire des Turcs, ne tardèrent pas à en prendre ombrage; ils les poussèrent alors vivement vers la conquête de l'Asie Mineure, leur promettant des honneurs et des profits. C'est ainsi que les Turcs se sont mis à coloniser toute l'Asie Mineure. Remarquons d'ailleurs, qu'il trouvèrent chez les Kalifes la même: forme de gouvernement que chez les Persans, c'est-à-dire le despotisme absolu. La vie sédentaire, cependant a déjà commencé à produire ses bons effets. Lentement et successivement s'établissent les trois grandes dynasties turques des Gaznéicides des Seldjoukides et enfin celles des Ottomans qu'ont laissé en Asie les témoignages indiscutables de leur civilisation.

Nous les voyons alors former des sociétés civilisées, s'adonner aux lettres, aux sciences et aux arts, à l'architecture, à la médecine (le savant Avicenne était Turc, quoi qu'en disent certains encyclopédistes) et aux diverses spéculations intellectuelles de cette époque.

Ils ont illustrés, par un véritable cortège de savant, la civilisation musulmane-arabe. Mais, de même qu'en Europe, au moyen-âge, tous les penseurs écrivaient en latin, de même, en ce temps-là, ainsi que: les juifs, et les Persans, les Turcs écrivaient en arabe et, plus tard en Persan; de là l'erreur commune qu'attribue aux seuls Arabes tous les récite de cette civilisation qui malgré sa courte durée, fait époque dans les annales de l'humanité.

M. Elisée Reclus, parlant de cette période dit: "Konieh, cité déchue, est plus curieuse par ses monuments du moyen-âge que par son industrie présente. Ses murailles et ses tours ont gardé leurs sculptures et leurs inscriptions grecques, arabes et turques, qui rappellent les différents régimes subis par Iconium; les mosquées du temps des Seldjucks (Turcs), presque toutes fort dégradées, sont les plus belles de la péninsule par l'élégance des arabesques et la variété des émaux; le minaret qui monte aux étoiles est un chef-d'œuvre de délicatesse par la forme et le coloris des entrelacs."[7]

Plus tard, la dernière des grandes dynasties touraniennes, celle des Ottomans, a fait un pas de plus vers l'Occident en suivant la route qui devait l'amener Constantinople.

A côté de la grande faiblesse économique qui est inhérente à toutes les sociétés patriarcales, il est des qualités que les Turcs n'ont point perdues; la bravoure, la loyauté et aussi un certain esprit d'ordre qui leur ont permis, dans la première période de l'histoire ottomane, d'établir une paix relative dans l'intérieur de leurs frontières, d'assurer un certain équilibre dans un chose d'éléments hétéroclites passés à s'entre-dévorer, et enfin d'élever leur empire à l'apogée de la gloire militaire. Mais la série des grandes guerres qu'ils durent soutenir contre des ennemis de plus en plus nombreux devait fatalement retarder leur développement social.

7 Ellisée Reclus: *Nouvelle géographie*, tome lX, page 652.

En effet, le fruit de ces guerres heureuses, les richesses conquises à la pointe du sabre, le butin devenaient une cause d'amollissement en les exemptant de tout effort pour se procurer les choses indispensables, à l'existence et pour tirer eux-mêmes du sol les ressources nécessaires à leur entretien. Cette mollesse, en outre, devait fatalement priver l'empire de chefs capables et énergiques, pendant la période qu'on a appelé la période de décadence. Cette décadence politico-militaire frappe d'autant plus qu'elle se produisit au moment même ou l'Europe entière se modernisait.

Dussions-nous heurter une opinion communément acceptée nous croyons devoir appeller l'attention sur un fait social qui a passé complètement inaperçu et qui est pourtant d'un intérêt capital: c'est que cette phase, appelée "la période de décadence" fut en réalité un changement d'orientation dans l'évolution de l'empire, changement qui devait plus tard le rapprocher de l'Europe.

Au début de l'histoire turque, nous trouvons donc une série ininterrompue de conquêtes militaires qui ont amené le débordement hors des frontières naturelles de l'élément turc. Celui-ci, encore à l'heure actuelle est seul à supporter les charges écrasantes du service militaire. Ces conquêtes ont eu pour lui, des conséquences sociales très graves.

Pendant que les peuples conquis pouvaient s'occuper de leurs travaux agricoles, industriels et commerciaux, l'élément turc, l'élément conquérant, désertait son foyer, abandonnait ses terres, s'éparpillait dans toutes les directions, tant comme militaire que comme fonctionnaire et socialement, se perdait dans les immensités de l'empire. Or ce qui caractérise la seconde grande époque de l'histoire de la race turque, c'est son adaptation à la vie agricole. Alors que, pendant la première période, elle était exclusivement nomade, dans la seconde, elle devient sédentaire stable grâce à la culture.

Par cela même que diminuait sa fougue belliqueuse et que sa frontière politique reculait constamment, une condensation des éléments turcs se produisait au cœur-même de l'Asie Mineure et, cette fois la race espérait une autre conquête bien autrement favorable au progrès sociale, la conquête agricole.

III.- Troisième Etape:

Nous arrivons maintenant à l'histoire contemporaine.

Depuis un demi siècle, les Turcs sont entrés dans la troisième phase de leur évolution; cette phase est aussi caractéristique que les deux précédentes. Jusqu'ici ils avaient conservé asiatique, c'est-à-dire une forme de civilisation invariablement stationnaire c'était fatal. En Asie, l'empire de la nature sur l'homme est infiniment plus grand qu'en Europe: là, en face des steppes et décrets sans bornes, des rivières torrentieuses, des montagnes inaccessibles dont la gigantesque altitude influence la circulation aérienne du monde entier, en face de toute la grandeur

de la nature, la volonté humaine se rend compte de sa faiblesse et de son impuissance

Pour que l'individuosit à même de transformer à son gré la partie utilisable de l'immense continent, il faut qu'il ait déjà une civilisation très avancée. C'est en Europe seulement que l'humanité a pu accomplir cette œuvre, parce que en Europe, la nature tempérée est à la fois clémente et stimulante.

La volonté humaine y peut arriver à triompher de sa nature; le caractère même des difficultés qu'elle a rencontrées a contribué au développement de son esprit d'entreprise, à la émancipation de l'individu. Mais que de siècles de misères et de souffrances l'homme a dû traverses dans les profondeurs de l'Asie, avant qu'apparût pour lui la première lueur de la pensée occidentale pleinement épanouie dans la péninsule helde toute l'Europe méridionale.

Certes, sans le concours préalable de l'Asie, ni les Plésages n'auraient pu produire l'immortelle civilisation gréco-romaine, ni les nomades d'Orient, que les Romains appelaient des Barbares, n'auraient pu créer l'Europe contemporaine.

Il y a une sorte de solidarité inconscience même, dans les efforts en apparence contradictoires des hommes. Dans l'étude de la vie sociale des Turcs qui ont vécu hors du monde gréco-romain, nous constatons le développement graduel de cette même solidarité qui tenue par des fils invisibles, les civilisations les plus différentes.

Nous avons vu les Turcs nomades influencés par les Chinois e less Iraniens, les Turcs sédentaires par les Persans et les Byzantins. Aujourd'hui; ils s'inspirent directement de l'Europe. L'empire Ottoman, fermé qu'il était par la chaîne des Balcans, véritable muraille qui rendait très difficiles les rapports constants avec le reste du continent, fut longtemps isolé. Depuis cinquante ans seulement, une partie de la société turque a pu se mettre directement en communication avec l'Occident. Les relations qui existaient par mer développement à partir de la seconde moitié du XVIIIe siècle, lors de l'avènement du Sultan Selim III.

C'est alors que la Turquie essaya d'évoluer timidement dans le sens des idées occidentales. Du moins son gouvernement le tenta. Le peuple y demeurait encore complètement indifférent. Selim III que l'on peut à bon droit considérer comme le père de la jeune Turquie, fut renversé par une de ces séditions, que l'on rencontre dans toutes les sociétés vouées à l'anarchie politique.

Mais malgré cet échec, ses successeurs, Mohamed II et Abdul-Medjid, ont persisté à marcher dans la voie ouverte par lui. Après s'être débarrassée de l'oppression des Jannissaires, obstacle perpétuel à toute amélioration la Turquie sut se constituer une armée instruite à l'Européenne et essaya d'améliorer ses institutions civiles et politiques.

Nous voici ramenés à la déclaration libérale de Gulhane, point de départ de cette étude.

Les auteurs de ce prescrit, la sultan Abdul-Médjit et Réchad pacha étaient incontestablement de bonne foi. Mais leurs tentations de réforme se heurtèrent, à

l'interieur, à la d'inertie que montraient à la fois les musulmans et les chrétiens, bien que pour des raisons dissemblables, et à l'extérieur, à l'hostilité inflexible de l'autocratie russe.

S'il est un axiome dicté par l'éxpérience journalier c'est que l'on ne change point l'état social d'un pays en décrétant des lois, si libérales soient-elles. Il faut d'abord former des hommes; les lois ne peuvent ressortir, que de leurs mœurs.

Tout le monde est frappé de la faillite, dans l'ordre politique, du mouvement libéral de 1853. Mais ce qu'on ne volt pas, et ce qu'il faudrait voir, est son continuel progrès dans l'ordre sociale. Depuis lors, la déchéance administrative de l'empire a coïncidé avec la régénération intellectuelle d'une partie du peuple turc. Si les auteurs de Gulhane Hattı ont échoué dans leur mission immédiate, ils ont contribué cependant à préparer une génération nouvelle, qui est précisément l'argent d'une transformation générale de l'empire.

Mais pourqui cette génération n'agit-elle pas?, nous objectons. La réponse est simple: Dans les manifestations même purement matéielle de son organisme, il faut un temps suffisant à l'homme pour digérer ce qu'il a absorbé et du temps encore pour s'assimiler le produit de la digestion. Pour qu'une société organisée puisse s'orienter dans une voie nouvelle ne lui faudrait-il pas aussi un temps matériel pour s'instruire d'abord, s'assimiler graduellement cette science nouvelle et enfin, sous l'impulsion de l'assimilation, commencer à agir à se manifester avec force et vigueur?

Si dans une société orientale, l'éducation européenne trouve un terrain propice à son développement, il lui faudrait élever au moins deux ou trois générations avant qu'un mouvement capable d'influencer les couches profonde de la société puisse, s'établir péremptoirement. Or depuis quand les Turcs ont-ils commencé à recevoir cette éducation moderne? A peine depuis une cinquantaine d'années, à paine le temps de former deux générations. Et l'on désespère de leur avenir.

On voudrait donc qu'une collectivité composée de millions d'être humains changeât d'emblé son état social, dans une période moins longue que la vie d'un individu?

Mais les Japonais, nous dit-on, n'ont-ils pas accompli cette vermeille?

La réponse est encore très simple. L'heureuse et rapide transformation politique du Japon est loin d'infirmer nos conclusions.

Dans l'empire du Soleil Levant, l'initiative d'une modernisation gouvernementale est d'abord venue du gouvernement lui-même, comme en Turquie. Les Japonais ont rencontré, dans la haute personnalité de leur souverain, un homme étonnamment bien doué; on pourrait difficilement citer l'exemple d'un chef d'Etat qui voulût abdiquer volontairement une partie de ses prérogatrives et transformer une monarchie autocratique en une monarchie constitutionnelle, Et le mikado est divinisé chez lui.

Les Turcs, également ont trouvé chez Mourad V des dispositions aussi

libérales, chez les Rechid les Midhat et leur collègues, les dignes émules des İto des Yamagata, des Okuma et autres hommes d'Etat japonais.

Mais Tokio a eu un avantage sur Constantinople; c'est son éloignement de voisin dangeureux. Le mouvement libéral dirigé par le Sultan Mourad V et ses hommes d'Etat, fut étouffe par une hostilité d'abord sourde et plus tard de la Russie, par le feu de 700.000 Russes flanqués de 80.000 Roumains dont la victoire fut préparée encore d'avance par le concours général de tous les peuples chrétiens des Balkans, Ainsi l'écrasement de la Turquie constitutionnelle et libérale, a facilité largement l'avènement de la Turquie absolutiste d'Abdul-Hamid II. Mais le monarque qui porte ce nom n'est pas, à proprement parler, "produit national"; il est le produit de la réaction absolutiste russe, réaction qui fut aidée par divers peuples balkaniques, ces soldats de la liberté qui se sont levés en masse centre la Turquie d'alors, et ont formé l'avant-garde de l'autocratie russe.

Le Japon, au contraire, a eu le bonheur de pouvoir attendre et de déclarer la guerre à la Russie après avoir terminé tous ses préparatifs.

Voilà l'explication du retard de la nation ottomane. Constantinople n'a pas l'insigne avantage d'une position insulaire. Elle dispose cependant d'autres ressources précieuses qu'elle pourrait utiliser à son heure. Cette heure est proche.

Il est indéniable que les réformes les plus durables sont celles qui sont dues à l'initiative générale d'une nation et non pas à celles inspirées par quelques personnages officiels. La successeur au trône impérial actuel, le Prince Rechad, troisième fils d'Abdul-Medjid I, trouverait précisément dans la jeunesse ottomane une puissant auxiliaire (ce qui a manqué à l'ardeur du Gulhane) pour élever graduellement l'empire au sommet du monde civilisé. Cette génération est le produit direct de la réaction de l'Europe moderne sur la Turquie contemporaine.

Les grands écoles, pour ne parler que de celles de Constantinople, de Mulkiyé, de Sultanieh, "École militaire de Pancaldi, l'École maritime de Halki, École Agricole de Halkalı, les Universités de médecine militaire et civile, la Faculté de droit etc. où l'on donne une instruction moderne et scientifique et qui ont annuellement des milliers d'élèves depuis une quarantaine d'années, ont fourni d'abord des élément solides de résistance à l'esprit rétrograde et ensuite de propagation des doctrines libérales et des idées de progrès.

Sous l'influence des toutes ces générations de travailleurs, étudiants, écrivains, homme de science, etc. tous avides de réformes et de progrès, la langue turque elle-même s'est affinée, épurée, elle est devenue assez souple pour traduire les sentiments les plus subtils, les pensées les plus compliquées et un plus profondes, avec une précision tout à fait remarquable et un exact sentiment de nuances. Aujourd'hui nulle langue parlée dans l'Islam n'a fait autant progrès que en turque qui compte parmi ses maître des écrivains d'un très réel talent et cela malgrés les terribles cauchemars de la censure par tout le système gouvernemental actuel. Avec cette littérature, doivent nécessairement se propager en Asie, les grandes idées qui ont transformé l'Europe et qui ont couvert de vastes horizons à l'huma-

nité toute entière. D'immenses énergies s'accumulent, se condensent, toutes prêtes à être employées et à une grande partie de l'Orient. Il ne faut pas oublier que le monde musulman, avec ses trois cent millions d'êtres humains, subit l'influence morale de Constantinople.

On peut donc hardiment concoure qu'il y a dans la nouvelle société turque des éléments suffisants pour qu'on puisse voir bientôt la nation se réveiller énergiquement de la longue torpeur ou elle paraissait se mourir. Ce n'est pas, pour rappeler un mot célèbre dont on a tant abusé, devant un homme malade, au déclin de son existence, que, l'Europe se trouve aujourd'hui, mais auprès du berceau d'un enfant sain, bien constitué; retenu sans doute trop longtemps dans le maillot; mais qui promet une adolescence vigoureuse lorsqu'on aura relâché les liens qui compriment et atrophient ses membres.

IV.- La situation présente:

Nous allons toucher maintenant aux plaies vives de la situation présente: aux discords et aux guerres intestines de l'empire contre les Turcs et les autres nationalités.

Mais hâtons-nous de la dire, ce n'est pas la nation turque qui est responsable de ces c'est la politique retorse du gouvernement qu'elle a eu la faiblesse de subir jusqu'à présent et qui dirigent, à Constantinople les hommes les plus indignes, racolés dans toutes les peuplades de l'empire.

Ceux qui rendent les Turcs responsables de cet état de chaos leur reprochent de rester inertes alors que les chrétiens s'insurgent et se révoltent contre la tyrannie du sultan.

L'évolution sociale de la race que nous avons suivie dès le berceau, nous permet de répondre à objections et de montrer les choses sous leur vrai jour.

1.- Les Turcs sont installés en Asie Mineure, beaucoup plus tard que les chrétiens qui se révoltant maintenant contre eux. Quand ils commencèrent à y [s'installer] les Arméniens, les Slaves et les Grecs possédaient une civilisation avancée. Or le passage d'un peuple de l'état nomade à l'état sédentaire avec tous les travaux pénibles qu'il comporte est l'évolution la plus difficile et la plus lente de toutes.

2.- Lorsque aujourd'hui les éléments chrétiens s'insurgent contre le gouvernement d'Yildiz, ils trouvent un point d'appui et de concentration, à l'intérieur, dans leurs communautés religieuses respectées de tout temps par les Turcs et qui constituent une véritable organisation politique; ils peuvent compter à l'extérieur, sur les sympathies confessionnelles de l'Occident.

Au contraire les Turcs n'ont aucun aide, aucun soutien, pas plus à l'extérieur qu'a la intérieur; ils n'ont aucun centre d'action politique constitué é l'avance; ils souffrent de cette tyrannie qui les écrase plus lourdement encore que tous les

autres peuples de l'empire et qui, par surcroît, leur attire à eux, les opprimés, le reproche d'être des oppresseurs. Voila la deuxième cause du retard de la révolte couverte des Turcs contre le "régime actuel."

3.- Les éléments non musulmans ont pour adversaires le gouvernement d'un peuple qui leur est étranger par la race, par les mœurs, par la religion enfin. Pour cette troisième raison capitale, leur propagande publique en vue de la révolte contre la tyrannie se trouve être beaucoup plus avancée qu'elle que celle des Turcs; leur persécution par le gouvernement est un fait indéniable, aussi bien que la différence profonde qui existe entra leur caractère moral et celui de ce même gouvernement. Tout ceux qui se sont donner la peine d'étudier avec impartialité la question turque en sont frappés. L'éminent géographe qui vient de mourir après avoir laissé un monument de science, Elisée Reclus parle ainsi de ce peuple: "Le Turc que l'oppression n'a pas avili, est certainement un des hommes qui plaisent le plus par l'ensemble des qualités. Jamais il ne trompe: honnête, probe, véridique, il est pour cela même tourné en décision ou pris en pitié par ses voisins, le Grec, le Persan. Très solidaire avec les siens, il partage volontiers, mais il ne demande point; quoi qu'on dise, l'abus du "bakchich" est bien plus grand en Europe que dans les pays d'Orient, en dehors des villes où se presse la foule des Levantins. Est-il un voyageur, même parmi les plus fiers ou les plus méfiants, qui n'ait été profondément touché de l'acueil cordial et désintéressé des villages Turcs?[8]

Et, plus loin:

"Quoique descendants de la race conquérante dans laquelle se recrutent sur tout les fonctionnaires du gouvernement, les Turcs ne sont pas moins opprimés que les autres nationalités de l'Empire; et dans les Ambassades, personne n'intercède en leur faveur.[9]

Après avoir parlé du système et de l'oppression qu'il occasionne, Reclus ajoute:

"L'impôt pèse lourdement sur les pauvres Osmanlı, accablés en outre de bien d'autres charges. Quand passent des fonctionnaires ou des soldats, les villageois sont obligés de fournir gratuitement à tous les besoins des visiteurs, et souvent cette hospitalité forcée les appauvrit autant que l'eût fait un pillage régulier. Lorsque la rumeur publique annonce le passage imminent d'employés ou des militaires, les habitants des villages abandonnent leur demeure et vont se réfugier dans les forêts ou les gorges des montagnes. La conscription pèse uniquement sur les Turcs, comme si le Sultan voulait changer aux dépens de son race, le centre de gravité des populations; et chez un peuple où les sentiments de la famille sont aussi développés, cet impôt du sang tout spécialement abhorré."[10]

Ce n'est cependant pas un Turc c'est un penseur de l'Europe qui a formulé ce jugement. Et, plus loin, il est amené à constater ceci:

8 Elisée Reclus: *Géographie universelle*, tome IX, p. 543.
9 Elisée Reclus: *Géographie universelle*, tome IX, p. 543.
10 Elisée Reclus: *Géographie universelle*, tome IX, p. 543.

"Depuis longtemps, le cri 'Hors d'Europe' été poussé, non seulement contre la masse de la nation turque, et l'on sait que vœu cruel est en grande partie réalisé: c'est par centaine de mille que se sont réfugiés en Asie Mineure les émigrantes de la Thessalie grecque, de la Macédoine, de la Thrace de la Bulgarie, ces fugitifs ne sont qu'un reste de malheureux qui ont dû quitter leur demeure paternelle, continue et ne cessera point, sans doute que toute la basse Roumélie ne soit devenue européenne de langue, de mœurs et de coutumes. Mais voici que les Turcs sont menacés même en Asie. Un nouveau cri s'élève: 'Dans les steppes' et l'on se demande avec effroi si cette parole doit se réaliser aussi. N'y a-t-il pas de conciliation possible entre les races en lutte, et faut-il que l'unité de civilisation s'obtienne par le sacrifice des populations entières et précisément de celles qui se distinguent par les plus hautes qualités morales: la droiture, la dignité, le courage la tolérance."[11]

Qui, ce paysan qui travaille sans repos ni trêve, qui paye plusieurs fois par an le même impôt, sans parler de l'impôt du sanq qu'il est seul à supporter, le vrai Turc, constamment traqué, persécuté, tyrannisé par son propre gouvernement, bafoué par l'opinion publique européenne, ce loyal paysan est en réalité un vrai pionnier de la civilisation. Ne sont pas moins dignes de sympathie ses enfants, ceux qui reçoivent une instruction moderne, sur les bands des écoles et des facultés et qui lui forgent un avenir de liberté et de dignité humaine. Ces enfants, ces hommes sont très nombreux parmi les exilés que le gouvernement personnel d'Abdul-Hamid II éparpillé dans toutes les parties du vaste empire et qu'on n'arrive pas à compter, pas plus que les martyres morts pour la liberté. On ouvre toute grandes les portes des portes et des cachots aux condamnés de droit commun pour les refermer ensuite sur les représentants de cette Jeunesse, impatiente de vivre la vie des pays les plus civilisés.

L'Europe se méprend singulièrement sur les tendances et les aspirations de la génération turque actuelle. Qu'espère-t-elle? Que demande-t-elle? Tout simplement la liberté de penser, la liberté de travailler, d'aller et de venir, de posséder le fruit légitime de son labour et de ne pas voir son honneur et sa vie exposés au caprice et à l'intrigue. Ces reformes, les Turcs les réclament pour tous les sujets du sultan, aussi bien que les Arméniens, les Grecs, les Arabes, les Bulgares, les Albanais et les autres peuples que pour eux-mêmes.

Loin de la blâmer, de les désavouer ils approuvent, au contraire, ceux qui secouent le joug intolérable et odieux du gouvernement actuel.

Le seul point sur lequel ils appellent l'attention de leurs compatriots c'est qu'ils convient d'élever les moyens d'action à la hauteur du but qu'ils poursuivent et d'abandonner la politique qui consiste à faire du régime libérale futur un monopole de race.

N'est-ce pas un spectacle navrant que celui que nous offrent quotidiennement, dans la presqu'île balkanique, les luttes sanglantes de deux peuples de même religi-

11 Elisée Reclus: *Géographie universelle*, tome IX, p.: 547.

on, des Grecs et des Bulgares? Les documents consulaires nous signalaient récemment que des élèves d'une école grecque étaient assaillis brutalement par des Bulgares ou réciproquement et emportés à demi-morts de ces scènes de carnage.

Non pour se montrer dignes de la liberté, il faut assurément songer à d'autre moyens d'action. Et, d'autre part, il ne serait pas juste de s'imaginer que, seules, les questions de sentiment nous poussent à soutenir les efforts des mécontents.

La solution de la question d'Orient, au plus grand profit de tous, doit être cherchée surtout dans la suppression de deux, inégalités qui sont la source de toutes les difficultés ou hostilités: l'inégalité politique établie au profit des musulmans en général et l'inégalité économique qui en découle.

Une large et grande décentralisation en même temps qu'une sage administration financière s'imposent.

L'inégalité politique cessera lorsque l'on appellera à ladministration des provinces et de l'Etat un plus grand nombre de chrétiens et que l'on diminuera par cela même le nombre fantastique de fonctionnaires musulmans, lorsque l'on repartira dans les emplois de l'Etat une juste proportion entre les Turcs et les non-Turcs, en prenant pour base les chiffres respectifs des populations.

Que l'on ne s'imagine pas que cette réforme, importante surtout par toutes ses conséquences, soit vue d'un mauvais œil, par Turcs éclairés; ils considèrent, au contraire, comme plus utile à eux-mêmes qu'aux autres nationalistes, car elle ferait disparaître l'inégalité économique dont souffre aujourd'hui la nation turque.

Le fonctionnalisme et devenu un fléau dans l'empire. La réforme administrative que nous préconisons rendra à l'agriculture, au commerce et à l'industrie des milliers de jeunes Turcs instruits que l'Etat accapare aujourd'hui exclusivement et qu'il annihile.

Les efforts individuels deviendront plus intenses chez les Turcs qui ont acquis cet esprit d'initiative qui leur manquait jadis. La société turque montrera qu'elle peut-être, quoi qu'on en dise, une société réellement progressiste.

Grâce à cette réforme générale de l'empire, les Balkans ne seront plus en proie à ces crises affreuses qui ne cessent d'alarmer l'Europe entièr. Les petits états ne peuvent vivre isolés; réduits à leurs propres forces; exposés à toutes les convoitises; il faut qu'ils évoluent autour d'un organisme politique plus puissant qui ne songe pas à les absorber. Les grands puissances elles-même se voient entraînées de bon gré malgré vers d'autre grandes puissances, avec lesquelles elles contractent des alliances ou des ententes cordiales. En effet, qu'arrivet-il aujourd'hui?

Plusieurs principautés balkaniques sont contraintes de chercher leur point d'appui tantôt du côté de l'Autriche, tantôt du côté de la Russie. De là, des jalousies et des complications incessants.

La paix générale est menacée. Le jour où la Turquie sera réorganisée, ces principautés se trouveront à l'abri de tout danger politique ou militaire. Le nouveau régime favorisera leur permettant d'alléger les chargés militaires et financières qui sur chaque peuple.

Un fait indéniable, c'est que malgré la vaillance de ses soldats, reconnue souvent par l'Europe entière la Turquie nouvelle n'est plus portée aux conquêtes militaires: elle sait bien que les victoires durable fécondes se remportent exclusivement sur le terrain économique et scientifique; elle n'ignore pas que la série ininterrompue de ses triomphes militaires du passé est en grande partie la cause de sa faiblesse économique présente.

Ainsi la prospérité renaîtra dans l'Europe méridionale, débarrassée enfin de ce cauchemar de la question d'Orient, au grand profit de la civilisation mondiale.

L'inqualifiable régime institué par Abdul-Hamid est mimé chaque jour de plus en plus, les idées libérales se propagent et se précisent.

Sous le régime que les hommes éclairés veulent y établir et dont ils préparent l'avènement, la Turquie deviendra promptement leur important du progrès, en continuant l'Europe moderne dans une partie de l'Asie et même dans une partie du continent africain.

Türkler ve Terakki [Mahsul-i Tetebbu ve Zeka Bir Makale-i Güzidedir]*

Urûk ve akvâmın tedkik ve istiknâh-ı ahvâlinin zamanımızda be-gayet mazhar-ı itina ve itibar olduğunu nazar-ı mübâhât ve mahzuziyetle görmekle beraber Türklerin bi'l-külliye mechûl kaldıklarını hatta mensi bırakıldıklarını itirafa mecburuz.

Pek az istisnalardan sarf-ı nazar edilirse Avrupa'nın her tarafında Türkler medeniyet-i cedîdeden girizân gibi telakki ediliyor. İtimat ve itminan ile: âlemde her şey takallübat ve tahavvülâta ma'ruz ola ola terakki ediyor da yalnız Türkler kurûn-ı vustalarında incimâd etmemişçesine ilelebet esnân-ı devr-i intibah ve teceddütlerini anlamağa muvaffak olmaksızın mevkûf-i sükûn ve atalet kalacaklar, deniyor. Her halde teslim etmelidir ki zevahir-i ahvâl aleyhlerindedir.

Devlet-i Aliye bazı şerâit ve taahhüdata mukabil 1856 senesi Paris Muahedesiyle Avrupa devletleri idâdına dâhil oldu.

O hilâlde Sultan Abdülmecîd hükûmeti Türkiye'yi bil-külliye taklib

* Bu uzun makale, yukarıda Fransızcası verilen "Les Turcs et le progrès" adlı yazının *Türk* gazetesinde 4 sayı devam eden çevirisidir.
"Türkler ve Terakki-Mahsul-i Tetebbu ve Zeka Bir Makale-i Güzidedir-Merhale-i Evveli" *Türk* No: 112 (9 Zilkade 1323/22 Kânun-i Evvel 1321/4 Janvier (Ocak) 1906) s. 4
"Türkler ve Terakki-Merhale-i Saniye" *Türk* No: 113 (16 Zilkade 1323/29 Kânun-i Evvel 1321/11 Janvier (Ocak) 1906) s. 4.
"Türkler ve Terakki-Merhale-i Salise" *Türk* No: 114 (23 Zilkade 1323/5 Kânun-i Sâni 1321/18 Janvier (Ocak) 1906) s. 4.
"Türkler ve Terakki- Ahvâl-i Hazıra" *Türk* No: 115 (30 Zilkade 1323/12 Kânun-i Sâni 1321/25 Janvier (Ocak) 1906) s. 4.
Türk gazetesinde 4 uzun bölüm halinde yayınlanan bu yazıda dipnotlar yoktur. Biz aşağıdaki bu metne dipnotları Fransızca aslına bakarak ekledik.
Bu uzun ve tarihi deneme Sabahaddin'in diğer yazılarından biraz farklılık gösterir. Bu yazıda da, tıpkı "Hangi Yoldayız?" adlı makalesinde olduğu gibi, pozitivist ve materyalist tarih anlayışının etkilerini açıklıkla görmek olanaklıdır.

ederek bir hükûmet-i cedideye ifrağ için meşhur Gülhane Hatt-ı Hümâyûnuyla birtakım ıslâhâta teşebbüs ediyordu. Bu berat-ı muallâ-yı tacdarî başlıca: emniyet-i mal ve can, bütün Osmanlıların huzur-ı kanunda müsâvâtı, hürriyet-i kâmile-i edyân, serbestî-i talim ve tedris, bilâ-tefrik-i din ü mezhep, tekmil sınıf-ı ahalinin merasim-i teşrifiye ve menâsıba kabulü, mehâkim-i adliyenin tesisi, mukataa ve netâyic-i muzırrasının lağvıyla verginin doğrudan doğruya hükûmet tarafından tahsili, tekâlif-i miriyenin men-i füruhatı gibi birçok mevâddı taahhüd ediyordu.

Hatt-ı Hümâyûnun yirmi dört bendinden her biri Devlet-i Aliye tarz-ı idaresinde tadilat-ı mühimmeyi icâb ediyordu.

Teessüf olunur ki Türkiye hükûmet-i hâzırası bize 1856 Beyannamesi mevâdd-ı samimi-i hürriyetinin uyandırdığı ümitlerin sukut-i sûz-nâkini gösterdi.

Her an Avrupa'nın nazar-ı dikkat-i muztaribi kâh Arabistan'da, kâh Makedonya'da, kâh Ermeni sakin vilayetlerde veya Memâlik-i Osmaniye'nin diğer bir noktasında mütehaddis vekayi ile ikaz edilir. Haddizatında en ehemmiyetsiz bir hadise süratle büyüyerek müsalemet-i âlemi ihlal edecek bir dereceye gelir; Beyne'd-düvel mübadele-i efkârdan, müzakerattan, mukavelattan sonra yeniden yeniye birtakım müşkilat ve mevâni zuhûr eder de Mesele-i Şarkiye indi telaşlara, daimi endişelere, umumi hatarlara sebep olur.

Müşkilat-ı mütevaliye muvacehesinde gerek Babıâli, gerek Saray padişahı bademâ infaz olunmak üzere mevaid-i mükerrerede bulunmakla iktifa eder. Binaenaleyh Memâlik-i Osmaniye'de ihtilal temadi eder durur.

Bu memlekette akvam-ı muhtelife hâkimiyet-i siyasiye mücadelesinde bulunuyorlar ve heyet-i umumiye-i ictimâiyeye iras edeceği mazarratı hatır ve hayallerine bile getirmeden bu hâkimiyetin münhasıran kendi unsurlarında istikrarına sa'y ediyorlar. Ale'l-ekser hunîn olan bu münazaat-ı dâhiliye düvel-i muazzamanın adeta menfaatiyle tev'em olan müdahalesini intaç ediyor; düvel-i muazzamadan her biri düvel-i sairenin zararına olarak kendi mültezimînin gaye-i nüfuza, anâsır-ı saireye tahakküme dest-res olması arzusunu güdüyor. Bu tenazular, bu menâfi ve ihtirasat istirkabları la-yenkati meselenin suret-i matlubede hallini tehir ediyor. Eğer zaman ve eseri nefs-i memlekette ahvâl-i hâzırayı esasından taklibe memur ve ahenk-i umumiye hadim yeni bir müesseri ictimâî tevlîd etmemiş olaydı ihtimal ki hall-i mesele ilânihaye talik olunurdu. Türk unsurunun tekâmül-i ictimâisi vücut bulmamış olsa idi demek istiyoruz.

Türkler Avrupa medeniyeti terakkiyatından müstefit olmağa cidden müstait midirler? Terakki ve tealiden rû-gerdan değil iseler öyle tul-i müddet terakki edememelerini nasıl îzâh etmeli?

Bu sual-i muzâafa cevap vermek için ırkın menşeine ircâ-ı fikr ederek

tarihinin merahil-i selâse-i mütefâvitesini bir nazre-i serî ile ihata etmemiz zaruridir.

Merhale-i Ulâ

Turanîler –ki Türkler bunların bir kısmıdır– vatan-i aslileri olan Asya-yı Vustâ yaylası sekenesi üzerinde bir alâmet-i sabite-i mümeyyize bırakır; o havali halkı muhitlerinde mukim kaldıkça her türlü tahavvülat ve tagayyürâttan âzâdedirler. Arzın o kısmındaki bî-pâyân beyâbân-ı vahşetler insanı doğrudan doğruya taht-ı tahakkümünde tutar. Cereyân-ı hükm-i sebze-zar bir tarz-ı mesaiden, hirfet-i raiyaneden başka bir şey tevlîd etmez. Mizanü'l-havanın tahavvülatı, havanın adem-i ıttıradı, birden bire tebeddülü, şedîd hararetleri müteakip bardaktan boşanırcasına bârân nüzulü her türlü felâhatı mümteniü'l-icrâ kılar. Oralarda terbiye-i hayvanattan mâadâ hiçbir şey mümkün değildir.[12]

Ot biter, aşiret halkı hicret eder; bedevi olur. Sahra-nevredlik ehem-i şerâiti payidarlıktan ibaret olan hayat-ı umumiye teşkilâtını müstahil kılar. Hayme-nişinin bu seyr ü sefer-i daimesi bir vukuf-i ictimâî ile mütecelli olur. Mösyö Edmond Demolins diyor ki: "Moğol Tatarlarıyla hemcinslerinin cevelângâhı olan Asya-yı vusta beyâbânlarında, Arabistan'ın, Sahra-yı Kebirin ıssız çöllerinde hiçbir zaman uzviyet-i muntazama-i siyasiye vücut bulmadı. Elma ağacı kiraz, kirazı ağacı elma yetiştirmediği gibi o şekl-i ictimâî de o uzviyetleri vücuda getiremez. Bu kavanin-i tabiiye kadar kati bir kanun-i ictimâidir."[13]

"Tataristan vechen mine'l-vücuh bizim memleketlerimize benzemez. Şehir yok, bina yok, sanat yok, hirfet yok, ziraat yok, orman yok! Her yer, her taraf mera, insan hududu ufukları aşarak gözden nihan olan o çemenzar-ı vüsat-peymada kalınca kendisini râkid bir havada umman-ı bipâyânın sine-i aramında zanneder. Moğolistan sebze-zarları neşat ve hüznü değil sürur ve kederin imtizacı, âlem-i nasutî alâikini nazardan külliyen tecrit etmeksizin ruhu aheste aheste ilâ eden bir hiss-i sevdavi ve dini tevlîd eder."[14]

Bu muhit-i tabiatının bahş ve istilzâm ettiği evkat-ı medide-i haliye istidâd-ı teemmül ve tahayyülü tevsi etse de tevlîd-i fikr-i teşebbüse zerretümâ müsaid değildir. İnsan bu hasîsa-i teşebbüsten mahrum oldukça tagyir-i tabiata kudret-yâb olamayacağından tabiatın zebun ve esiri olur kalır da cereyân-ı vukuatı pek tabii bulur. Cebr-i tabiata kail olur.

Bî-hudûd sahraların manzara-i muhteşemi ruha tesir eder. Gayr-i

12 Par Edmond Demolins; *Comment la route crée le type social.*
13 Par Edmond Demolins; *Comment la route crée le type social.*
14 Cité par Edmond Demolins.

muayyen olsa da bir fazilet-i kalbiyeden, bir hiss-i manevi-i ahlâkiyeden ibaret olan efkâr-ı mübheme-i diyanet ilka eder. Hayat-ı ahlâkinin ittisâ ve neması nisbetinde akîde-i ruh gayr-i muayyen, eşkâl-i hariciyeden âzâde kaldığından âlem-i sahraîde taassub dahi bilkülliye mechûldür.

Çoban cemiyât-ı muhtelifenin maruz oldukları kanun-i rekabet menâfi ve mehâzirinden masundur. Çoban fikr-i hadia taşımaz, sade-dildir; çoban müstakim, mert, civanmerddir. Yalnız sa'y-ı metin-i mütemâdi elinden gelmez. Teşebbüs-i müstemirden acizdir. Çobanda iki his hâkimdir: reis-i taifeye hürmet ve itaat, aynı taifenin azası arasında muvahat-ı umumiye.

Hayat-ı râiyâne ile dem-güzâr olan akvamın bu mezâyâ ve nevâkısı bu gün bile Türklüğün havâss-ı mümeyyizesini teşkil ederse de tabii ırkın ecdad-ı evveliyeti nisbetinde değildir. Nazar-ı dikkatten dûr tutulmaması lazım gelen bu tekâmül tarihyelerinin bir devre-i medîdini işgal ve ihata eden tebeddül-i muhit ile izah olunabilir.

Şimalen bahr-i müncemid-i şimalî, cenûben nâ-kabil-i mürur Himalaya cibâli ve Çin, Şarken Bahr-i Muhît-i Kebîr, garben Ural Dağları ve İran ile cihât-ı erbaadan muhat olan Türkler yalnız Çin ve İran medeniyet-i kadîme ve sabitelerinin taht-ı tesirinde idiler. Asırlarca vasi Obi vadilerinde nöbet nöbet har ve müncemid bir iklimin taht-ı tesirinde çektiler, mukadderatlarının hüzn-i daimîsi kendilerini gam-gîn hayatın her türlü germ ü serdine idbâr ve mihnete mütevekkil kıldı. Terbiye ve teksîr-i hayvanat meşagil-i mahsusaları idi. Yegâne debdebeleri beyne'l-akrân temâyüz etmeye, hayat-ı sâdegî infiratlarından muvakkaten ayrılmalarına vesile-i münferit olan muharebe idi. Füyuzat-ı namiyeleri hadd-i kemâlde bulunan aktâr-ı mesudeye zaferyâb-ı duhûl olmadıklarından o zamana kadar yalnız mevtin hayata galip gibi göründüğü kıtaat-ı arzı canlandırmak vazifesine katlandılar.

Devlet-i Osmaniye'nin teessüsünden evvelki Türk tarihinin o kısmını nazar-ı itibara alarak Mösyö Léon Cahun sutûr-i âtiyeyi yazıyor: "Tarih-i miladinin karn-i evvelinden zamanımıza kadar geçen müddet zarfında Asya Avrupa'dan ziyade takallübat-ı esasiyeye maruz kaldı. Biz burada bu tagayyürât-i amîkanın tarihini nakledeceğiz! En mühim ve kat'îleri beşinci ve on üçüncü asırlar meyanında her şeyi değiştirdi. Tebeddülat-ı saire müessir-i aslî ve mekîni Türk kavmi olan o takallübat-ı esasiyenin netâyic-i tabiiye ve zaruriyesidir. Türk akvâmının menşeini, on ikinci asra doğru vuku bulan Moğol mukaddemat-ı istilasına kadar olan ef'âl ve makasıdını bast ve teşrih etmekle vuzuh-i tam ile Asya hayatını, hiç değilse Roma İmparatorluğu'nun kabza-i tasarrufuna geçmeyen Yunan-Roma tesir-i nüfuzuna adeta arızi ve cüzi müddet maruz kalan Asya akvamının hayatını irae edebiliriz. Muhakkaktır ki Türk akvamı vazife-i maneviyesi mahdud avamil ve anâsır-ı fiil ve harekettir. Arap fikri, Çin ve İran efkârı-

dır ki kendilerini harekete getirir. Kuvve-i zinde makamına kaim olur; Hakikat bu merkezde olmakla beraber yine Türkler olmaya idi koca Asya'da ne İran fikri, ne Çin fikri, ne Arap fikri hiçbir zaman hudud-i siyasiyeyi aşamazdı. Türklerin dest-i neberd-i faaliyeti bâzu-yi tehevvür ve askerleri aldı Urallara getirdi, neşretti."[15]

"Merhale-i Saniye"

[Türk No: 113 (16 Zilkade 1323/29 Kânun-i Evvel 1321/11 Janvier (Ocak) 1906) s.4]

Yedinci asırla Türk edvar-ı tekâmülünün safha-i saniyesi bed eder. Müslüman-Arap inkılâbı hükûmet-i Sasaniyanı zir ü zeber etmekle o zamana kadar Sit akvâmı tarîk-i kadîminde seyr ü sefer edegelen Türk muhacirleri, cereyân ının bir cüzünü İran, Anadolu, Suriye üzerlerine sevk ve imâle etti.

Muhit-i aslîlerinden tebâüd ettikçe hâlet-i ictimâiyeleri tagayyür etmeğe başladı; me'vâ-yı cedîdlerinde artık eskisi gibi hayme-nişinlikle imrar-ı vakit etmedikleri cihetle fünûn-i ibtidaiye ile meşgul olabilip birtakım cemiyetler teşkil, az çok sürekli hükûmetler tesis edebildiler.

Asya beyan-ı vüsatlerinde usûl-i hükûmet-i pederaneden başka bir şekl-i hükûmetin mevcut olmadığını gördük. Türklerin takip ettikleri yol, muvâcehelerinde küşâde yegâne İran caddesi kendilerine ahlâk ve âdetlerine bigane bir tarz-ı idare: kâffe-i müşkilât ve iğlâkâtıyla, tekmil mesavi ve mehâlikiyle usûl-i idare-i mutlakanın siyaset-i müdessise ve müvesvisesini tahmil ediyorlardı. Daha sonraları Irak-ı Arab'a girince Türk aşâ'iri rüesâsı ücretle hulefâ-yı Arabın hidmet-i askeriyesine dâhil oldular. Bâdîi emirde Türklerin mesel-i sair hükmüne geçen şecaat-merdânegîlerinin perestişkârı olan halifeler çok geçmeden ürkmeğe başlayıp menâsıb ve atâyâ mevâîdiyle kendilerini Anadolu'nun teshirine sevk ve teşvik ettiler. Türklerin hulefa nezdinde dahi İranîlerde tesadüf ettikleri tarz-ı hükûmetin aynını yani usûl-i istibdâd-ı mutlaki bulduklarını da işaret edelim. Mamafih hayat-ı medeniyetinin daha o zaman netayic-i hasenesi görülmeğe başladı.

Meâsir-i mebrure-i medeniyeleri Asya'da payidar kalan Gaznevi, Selçuk hanedanları ve bilahare hanedan-ı âl-i Osman yekdiğerini müteakib ağır ağır birleşiyorlar.

O zaman Türklerin cemiyat-ı medeniye teşkil ettiklerini, edebiyat, fünûn, sanayi, mimari, tıp ile meşgul olduklarını ve asırlarının nazariyat-ı fikriyesi, ulûm-i akliyesiyle tevaggul ettiklerini görüyoruz.

15 Léon Cahun: *Introduction à l'histoire de l'Asie; Turcs et Mongols des origines à 1403*, Paris, Colin, 1896, page: 32.

Türkler bir mevkib-i ulemâ ile müslüman Arap medeniyetine şeref verdiler. Kurun-i vustada bütün Avrupa ashâb-ı fikr ü irfanının Latince yazmaları kabilinden o zamanlar Yahudiler ve Acemler gibi Türkler de bâdî-i emirde mahsulât-ı fikriyelerini Arapça, daha sonraları Acemce yazarlardı: Kasr-ı müddetiyle beraberine salname-i insaniyette bir devr-i kemal irae eden o medeniyetin tekmil mezâyâsını yalnız Araplara isnat ettiren hata-yı umumi oradan neşet ediyor.

Mösyö Elisée Reclus, o devirden bahsederken: "Konya, medine-i idbarzede, sanayi-i hâzırasından ziyade kurûn-i vustâdan müntakil mebâni-i âliyesiyle câmi-i nevâdir ve câlib-i temâşâdır. Duvarları, kuleleri üzerlerindeki nukûş ve rüsûm Rum, Arap, Türk hududunu elan muhafaza ettiklerinden Iconium'un maruz kaldığı muhtelif tarz-ı idareleri ihtar eder; Selçukiler devr-i hükûmetinde bina edilip adeta hepsi hâk ile yek-sân olmak derecelerinde harap olan camiler tezyinat-ı mimariye-i Arabiyenin zerâfet ve nefasetiyle, nukuş-ı minâ-kârinin tenevvüüyle Anadolu şibh-i ceziresinin en dil-pezir mebâni-i diniyeleridir. Nücuma peyveste minare şekliyle tezyinat-ı müşebbekesiyle hiss-i nezaketin enâfis-ı âsârındandır!"[16] diyor.

Daha sonra Turanîlerin son silsile-i uzmâsı, Osmanlılar, bilahare kendilerini İstanbul'a sevk edecek olan yolu takip ederek Garba doğru bir hatve daha attı.

"İdare-i pederane" usûlü tahtında yaşayan her cemiyet-i ictimâiyede bulunması zaruri olan acz-i idare ile birlikte: Besâlet ve satvet, sıdk ve muhalesat tarih-i Osmanî'nin ilk devrinde hudutları dâhilinde bir müsalemet-i nisbiye takririne, birbirinin kanını içen anâsır-ı mütezâdde hercümerci içinde oldukça bir tevazün teminine, nihayet hükûmetlerini evc-i şan-ı askeriye ilâya hadim olan fikr-i intizam gibi birtakım meziyat vardır ki Türkler o evsaf-ı celileyi muhafaza edegeldiler. Şu kadar ki gittikçe çoğalan düşmanlarla muharebat-ı cesîme-i mütevaliyeye mukavemete mecbur olmaları zaruri terakkiyat-ı ictimâiyelerinin teehhürünü icab ediyordu.

Hakikat, o muharebat-ı mesudenin semeresi, kılıç hakkı, istihsal edilen servet ve ganaim kendilerini levazım-ı hayatiyeyi tedarik kaydından, havaic-i zaruriye-i maişetlerini sine-i türâbdan intifa külfetinden âzâde kılmakla bir sebeb-i fütur ve rehavet oluyordu. Bunların refahın devr-i vukuf ve inhitat namı verilen devre-i tarihide hükûmeti muktedir ricâlden, faal rüesadan mahrum bırakması zaruri idi. Tam Avrupa'nın baştan başa teceddüt ettiği bir demde bu siyâsî ve askeri tedenninin vukuu teessür ve teehhürü müzdâd eder.

Şimdiye kadar umumiyetle kabul edilmiş bir fikre muhalefet mecburiyetinde kalsak da ehemmiyet-i esasiyeyi haiz iken bilkülliye zühul edil-

16 Elisée Reclus: *Géographie universelle*, tome IX, page: 652.

miş bir hadise-i ictimâiye üzerine nazar-ı dikkati celb etmeyi lâzımeden addediyoruz: "Devr-i inhitat" denilen o safha-i tarihi nefsü'l-emrde tekâmül-i hükûmette tayin-i veche-i umûrun bir tahavvülü, bilahare devleti Avrupa'ya takrîb edecek olan bir tebeddülüdür.

Türk tarihinin mebâdisinde feyezan-ı hecemâtı Türk unsurunu hudud-ı tabiiyesinin haricine sevk eden bir silsile-i mütetâbia-i fütûhâta tesadüf ediyoruz. Bugün de hidmet-i askeriye bâr-ı girânını çeken yalnız Türk unsurudur. O fütûhâtın netâyic-i ictimâiyesi Türklere pek pahalıya mal oldu.

Milel-i mahkûme âsûde-bâl ziraatlarıyla, ticaretleriyle, sanatlarıyla meşgul olup dururlarken Türk unsuru, millet-i fâtiha gerek askeri sıfatıyla, gerek memuriyetle terk-i dar ü diyar ediyor, her tarafa dağılıyor da vüsat-âbâd memâlikte karışıp nâ-bedid oluyordu. Binaenaleyh Türk ırkı tarihi devre-i saniye-i uzmasının hassa-i mümeyyizesi Türkün hayat-ı zirâiyeyi kabulüdür. Birinci devrede Türk sırf sahra-nevred bedevi, halbuki ziraat sayesinde medeni ve payidar oldu.

Bu yüzden ihtirâsât-ı cenk-cûyânesi azalıp, hudud-i siyasiyesi ale'd-devam gerilmekle Anadolu'nun kalb-gâhında Türk anâsırı tekasüf ediyor da bu sefer de bir nokta-i nazardan terakkiyat-ı ictimâiyeye müsait olabilecek bir zafer-i diğere, zafer-i ziraiye destres oluyordu.

"Merhale-i Salise"

[Türk No: 114 (23 Zilkade 1323/5 Kânun-i Sâni 1321/18 Janvier (Ocak) 1906) s.4]

Şimdi tarih-i muâsıriyete geliyoruz.

Yarım asırdan beri Türkler devr-i tekâmüllerinin safha-i sâlisesine girdiler; bu safhada iki evvelki safhalar kadar havass-ı mümeyyizeyi camidir. Yarım asır evveline gelinceye kadar Türkler Asya halkına mahsus evsaf-ı mümeyyizeyii muhafaza etmişler yani mevkuf-i atalet bir tarz-ı medeniyette sabit-kadem kalmışlardı. Bu hal-i tevakkuf mümteniü'l-ictinâb idi. Asya'da insan üzerinde tabiatın cereyân-ı hüküm ve tesiri Avrupa'dakinden nisbet kabul etmez derecede ziyadedir: Asya'da bîhudut beyabanların, vasi sahraların tiz-cereyân enharın, irtifa-yı fevkaladelerinin cereyân-ı hava-yı nesimiye tesiri mahsûs olan serbehab dağların muvacehesinde, tabiatın bütün azameti huzurunda irade-i beşeriye zaaf ve aczini takdir eder.

O kıt'a-i vesîanın kabil-i intifa aksamını istediği şekle koyabilmesi için insanın tarik-i medeniyette pek ilerlemiş bulunması lazımdır. İnsanlar yalnız Avrupa'da bunların uhdesinden gelebildiler. Çünkü Avrupa'nın tabiat-ı mutedilesi hem rahîm, hem münebbihtir.

Avrupa'da idare-i beşeriye mevani-i tabiata zafer-yâb olabilir; müsadif olduğu müşkilatın mahiyet-i zatiyesi insandaki fikr-i teşebbüsün ittisaına, şahsın fekk-i kuyûd etmesine hadim oldu. Halbuki bir şekl-i musaggarda bütün cenûbî Avrupa'yı hutût-ı mümeyyizesiyle tecessüm ettiren Yunanistan şibh-i cezîresinde mazhar-ı tecelliyat-ı kemal olan efkâr-ı tahrik ilk lem'aları kendisine zafer-yâb-ı vusûl olmadan evvel insan Asya'nın a'mâk-ı zulmet u hafâsında ne kadar a'sâr-ı ıztırâr ve ıztırâb geçirmeğe mecbur oldu!

Şurası muhakkaktır ki Asya'nın muavenet-i iptidası olmaya idi ne Plazgilerin (Plesages) Yunan-Roma medeniyet-i müebbedesini vücuda getirebilirler, ne de Romalıların barbarlar namını verdikleri Şark bedevileri şimdiki Avrupa'yı tesis edebilirler idi.

İnsanların mesai-i mütezâdde-i zahiriyesinde bile bir nevi tezâmün-ı zımnî vardı. Yunanîler ve Romalılar âleminden hariç yaşamış olan Türkler hayat-ı ictimâiyelerini tetebbu ederken birbirine katiyyen münasebeti yok gibi görünen medeniyetleri gayr-i mer'î rişteIerle yekdiğerine rabteden o aynı müşareket-i müteselsilenin tevessü'-i tedricîsine muttali oluyoruz.

Hayme-nişin Türklerin Çinlilerle İranilerin, ikamet-i daimi ihtiyar eden Türklerin Acemlerle Bizanslıların cereyân-ı tesiri ve nüfuzlarına maruz kaldıklarını görmüştük. Türkler bugün doğrudan doğruya Avrupa'ya ittiba ediyorlar. Memâlik-i Osmaniye, Avrupa ile münasebat-ı daimeyi işkâl eder bir duvar-ı inhisar makamında olan Balkan cebel-i müteselsilesiyle mesdûd bulunduğundan müddet-i medîde hâl-i tecerrüd ve infirâdda kaldı. Yalnız elli seneden beri Türk cemiyet-i ictimâiyesinin bir kısmı doğrudan doğruya Garb ile ihtilâtta bulunabildi. Bahren mevcut olan revâbıt ve münasebat on sekizinci asrın nısf-ı ahirinden itibaren, Selim-i Sâlis'in cülûs zamanlarında tevsi etti.

İşte o zaman idi ki Türkiye ihtiraz ve ihtiyat ile Avrupa efkârı tarzında tekâmül ve terakki teşebbüsünde bulundu. Ahali fikr-i terakkiye külliyen bigane olmakla hiç değilse hükûmet bir kere tecrübeye koyuldu. Bihakkın kendisine meslek-i teceddüd ve terakkinin müessisi nazarıyla bakılan Selim-i Salis tezebzüb-i siyasiye maruz her cemiyette tesadüf edilen isyanların birisinde şehit edildi.

Mamafih bu muvaffakiyetsizliğe rağmen halefleri, Mahmud-i Sani ile Abdülmecîd, Selim-i Salisin açtığı şeh-râh-ı terakkide devam ettiler. Her fikr-i terakkiye mütemâdiyen engel olan Yeniçeri gailesinden kurtulduktan sonra Türkiye Avrupa tarzında muallem bir ordu vücuda getirebilip müessesât-ı medeniye ve siyasiyenin ıslah ve tensikine teşebbüs etti.

İşte şimdi Gülhane berat-ı hürriyetinin tarih-i neşir ve ilanına, tedkikatımızın mebde-i hareketine geldik.

Bu Hatt-ı Hümâyûn muharrirlerinin, Sultan Abdülmecîd ve Reşid

Paşa merhumların, hüsn-i niyetleri kayd-ı itirazdan âzâde olmakla beraber makasıd-ı müceddidaneleri dâhilde –esbâbı mütefâvit de olsa– aynı zamanda müslümanların ve Hıristiyanların gösterdikleri kuvve-i atalete, hariçte ise Rus idare-i mutlakasanın husumet-i muannidesinde kaldı.

Tecarib-i ruzmerre ile taayyün etmiş bir hakikat-i mütebeyyine var ise o da ne kadar hürriyet-bahş olursa olsun birtakım kavanin neşr ve ısdar etmekle bir memleket hâlet-i ictimâiyesini tagyirin mümkün olmadığıdır. Evvel-be-evvel insanların talim ve terbiyesine ihtimam etmelidir; kavanin yalnız onların adat ve ahlâkından istinbât olunabilir.

1853 hareket-i hürriyetperveranesinin siyaseten muvaffakiyet-pezîr olamamasına cihân hayret etti. Bununla beraber görülmeyen ve görülmesi muktezi bulunan nokta-i mühimme o hareket-i âzâdegî-bahşânın cihet-i ictimâiyedeki terakkiyat-ı mütemâdiyesidir. O zamandan beri hükûmetin sükut ve tezebbzüb-i idaresi Türk milletinden bir kısmının idrak ve maneviyatının teceddüt ve tealisiyle müterafık ve mütevazindir. Gülhane Hattı Hümâyûnu müessirleri maksad-ı aslîlerine muvaffak olmadılarsa da dolayısıyla tahavvülat-i umumiye-i memleketin âmil-i müessir-i takallübâtı olacak bulunan bir nâşite-i cedide ihzar etmiş oldular.

O halde o batn-ı cedid niçin hareket etmiyor? diye bize itiraz olunuyor.

Cevabı basittir:

Uzviyetinin sırf maddi olan zevahirinde bile yediğini hazmetmek için insana bir zaman, mahsul-i hazmı temsil için de yine bir zaman lazımdır. Bir cemiyet-i müteazzivenin bir tarik-i cedidde tayin-i cihet edebilmesi için bâdî-i emirde öğrenmeğe, onu müteakip ale't-tedrîc bu ilm-i cedidi temsil etmeğe ve nihayet fiil-i temsilin tesiriyle harekete başlayarak kuvvet ve şiddetle kendini göstermeğe muktezi zamana ihtiyacı yok mudur?

Eğer bir Şark cemiyet-i ictimâiyesinde Avrupa usûl-i terbiyesi bir zemin-i müsait bulursa tabakat-i amîka-i avama icrâ-yı tesir edecek kadar müessir bir hareket-i fikriyenin suret-i katiyede teessüs edebilmesi için o cemiyet-i ictimâiyenin laakal üç batın talim ve terbiye etmesi lazımdır. O halde Türklerin Avrupa terbiye-i cedidesini iknaya başlayalı ne kadar zaman oldu? Topu elli sene kadar. Ancak iki batın teşkil edecek kadar bir zaman!

Yine öyle iken Türklerin istikbalinden nevmîd olunuyor!

Demek milyonlarca insanlardan mürekkep bir cemiyetin şahs-ı vahidin müddet-i hayatından kısa bir zaman zarfında defaten hâlet-i ictimâiyesini tebdil etmesi isteniyor.

Bize Japonlar bu harikayı göstermediler mi? deniyor.

Bunun cevabı da pek basit Japonya'nın mebrur ve seri takallübat-i siyasiyesi müddeayatımızın kuvvetini izâleye kâfi değildir.

"Şems-i Maşrıka" memleketinde hükûmetin tecdid ve tensiki teşebbüs-i ibtidaîsi Türkiye'de olduğu gibi bâdî-i emirde bizzat hükûmetten

sadır oldu. Japonya ahalisi zat-ı meâli-sıfat-ı mülûkâneleri câmi-i mekârim-i ahlâk bir şehriyâr-ı celîlü'l-âsâra mazhar oldu; imtiyazat-ı şahsiyenin bir kısmından bilâ-ihtiyâr feragatle bir saltanat-ı mutlakayı bir saltanat-ı meşrutaya tahvil etmek isteyen bir reis-i hükûmet güç bulunur. Bunun içindir ki Mikado Hazretleri lütuf-dide tebaasının perestide-i ruh ve vicdanı oldu.

Türkler de Murad-ı Hamis'de İto'ların, Yamagata'ların, Okuma'ların vesair Japon ekâbir-i ricâlinin bihakkın rukabâ-yı şan ve ehliyeti olan Reşid'lerde, Midhat'larda ve bunların rüfeka-yı azminde o nisbette hüsnüniyet, o mertebe temayül-i adl ve hürriyet gördüler.

Şu kadar var ki tehlikeli komşulardan uzak bulunması gibi Tokyo'nun İstanbul'a bir meziyet-i mevkiiyesi oldu. Sultan Murad ricâl-i hükûmetinin sevk ve idare ettikleri hareket-i hürriyet-pirâ bidayeten Rusya'nın muaraza-yı hafiyesi ve bilahare 60000 Romanya askeriyle yandan muhafaza olunan 700000 Rus süngüsüne müstenid muhasama-i aleniyesiyle tevkif edildi. Ruslarla Romanyalıların kuvâ-yı mürekkebesinin teyessür-i galibiyeti bilcümle Balkan milel-i Hıristiyaniyesinin teavün-i umumiyesiyle ihzar olundu. Bu suretle taraftar-ı meşrutiyet-i Türkiye'nin ezilmesi, hükûmet-i hâzıra-yı mutlakanın zuhûr ve teessüsünü iyiden iyi teshil etmiş oldu. Fakat doğrusunu söylemek lazım gelir ise bugünkü mutlakıyet-i idareyi "mahsul-i milli" değil o günkü Türkiye aleyhinde müçtemian silaha sarılarak Rus idare-i mutlakasının pişdârından ibaret olunan cünud-i hürriyetin muavenetine mazhar olan Rus mutlakıyet idaresi aksülamelinin cenin-i sakıtıdır.

Japonya ise bilakis bekleyebilip bütün nevâkısını ikmalden, levazımını itmamdan sonra Rusya'ya ilan-i harp etmek saadetine mazhar oldu.

İşte millet-i Osmaniye'nin teehhürü bundan ileri geliyor. İstanbul bir adanın hasbe'l-mevki haiz olduğu fevaid-i bî-bedelden mahrum olmakla beraber vakti gelince nafi olacak surette istihdam edebilecek vesait-i girânbehâya mâliktir. O saat karibü'l-hulûldür.

Münker değildir ki en metin ve payidar ıslahat ricâl-i hükûmetten birkaçının ilka ve tesiriyle vücud bulanlar değil, milletin teşebbüs-i zatiye-i umumiyesiyle husûl-pezir olanlardır. Abdülmecîd'in üçüncü mahdûmu veliahd-ı saltanat Reşad Efendi memleketi bi't-tedric âlem-i medeniyetin bâlâ-yı şevâhikine ilâ için elbet şübbân-ı Osmaniyi kendisine bir muîn-i mekîn görecek. Gülhane Hattı müessir-i mübecceli bu âmil-i terakkiden mahrumdu. Bu batn-ı nevin yeni Avrupa'nın Türkiye efkâr-ı muasırînine olan aks-i tesirinin mahsul-i zatisidir.

Taşralara sarf-ı nazar yalnız İstanbul'daki Mülkiye, Sultaniye, Harbiye, Bahriye, Topçu, Hendese-i Mülkiye, Ziraat, Askeri ve Mülki tıbbiye, hukuk... gibi mekâtib-i âliyede fünûn-i cedide tedris ediliyor. Kırk seneye mütekarib bir zamandan beri binlerce talebeyi muhtevi o müessesat-ı ilmiye

bâdî-i emirde efkâr-ı atîkaya mukavemet ve onu müteakîb kavaid-i hürriyeti, efkâr-ı terakkiyi neşr ve tamim edecek anâsır-ı müsbete yetiştirdi.

Hepsi dil-teşne-i terakki olan mektep talebesi, muharrir, erbâb-ı fünûn, ve emsali bütün o ensâl-i mesainin tesiriyle lisan-ı Osmanî bile ıslah ve tehzîb olundu. Lisan en rakik hissiyatı, en muğlâk, en derin efkârı fevkalade vuzûh ve katiyet ile elvan-ı hafife tesiratı dikkat-i kâmile ile tebliğe müsait olacak derecede kesb-i nezâket ve kemal etti. Bugün beyne'l-islam mütedavil elsineden hiçbiri Türkçe kadar terakki etmedi; lisan-ı Osmanî esâtize-i edebi meyanında hükûmet-i hâzıranın her suretle istimâl ve tatbik edegeldiği murâkabe-i matbuat kâbus-i müstekrehine rağmen liyakatı hakikiye erbâbı muharirler vardır.

Bu edebiyat ile Avrupa'yı taklib ve serâpâ saha-i insaniyette vasi ufuklar küşade eden efkâr-ı âliye behemehal Asya'da intişar ve tamim edecektir. Sarf ve istimâle, Şarkın bir cüz-i mühimmini tecdîd ve ikmale kâmilen âmâde olan mesai-i vefire terâküm ve tekâsüf ediyor. Hatırdan çıkarılmamalıdır ki üç yüz milyon nüfusuyla âlem-i İslamı İstanbul'un nüfuz-i manevisi altındadır.

Binaenaleyh bîperva istintac olunabilir ki Türk heyet-i cedide-i ictimâiyesi arasında milletin reh-rev-i fena olur gibi göründüğü nevm-i müstağrık-ı medîdeden silkinerek metanetle intibaha geleceğini gösterebilecek derecede anâsır-ı kâfiye-i hayatiye mevcuttur. Avrupa bugün dem-i vâ-pesinine gelmiş bir mariz-i muhtazırın muvacehesinde değil emrâzdan âzâde kaviyyü'l-bünye hadd-i ma'rûfundan fazla kundakta sıkılmış kalmış olmakla beraber azasını tazyik ve sektedâr eden kuyûddan kurtarılacak olsa bir şebâb-ı pür-tüvân olacağı ümidi uyandıran tıfl-ı gehvâremizin nezdindedir.

"Ahvâl-i Hâzıra"
[Türk No: 115 (30 Zilkade 1323/12 Kânun-i Sâni 1321/25 Janvier (Ocak) 1906) s.4]

Şimdi bahsimiz hal-i hazırın derin ve elîm cerîhalarına yani memleketin şikak-ı dâhiliyesine, Türklerin milel-i saire beynindeki münazaat ve muharebâta temas ediyor.

Ancak şurasını müsaraaten arz edelim ki o şikak ve tefrikanın mesulü Türk milleti değil hükûmetinin siyaset-i müdessesisidir. Türklerin zaaf ve kusuru Memâlik-i Osmaniye'de sâkin tekmil akvâmın en na-ehillerinden müntehab adamların İstanbul'da riyaset-i umûr-ı hükûmette kalmalarına şimdiye kadar tahammül etmeleridir.

Hal-i hazırın siyasetinden Türkleri mesul tutan, Hıristiyanlar hükûmet-i hâzıra istibdadı aleyhinde isyan ile silaha sarılıp dururken Türklerin mevkuf-i atalet kalmalarını levm etmiş olur.

Mehd-i zuhûrundan beri takip edegeldiğimiz Türk ırkı tekâmül-i ictimâisi ve itirazlara cevap vermemize her şeyi mahiyet-i hakikiyesiyle göstermemize müsaittir.

Evvela bugün Türkler kendi aleyhlerinde silah-ı isyana sarılan Hıristiyanlardan çok sonraları Anadolu'da birleştiler. Türkler muhacereten Asya-yı sagiraya gelmeye başladıkları zaman Ermeniler, Slavlar ve bâhusus Rumlar çok asırlar evvel orada tavattun eyledikleri gibi bir medeniyet-i müterakkiyeye mütemellik bulunuyorlardı. Tekmil mesai ve mezahim-i mevcudesiyle bir milletin hal-i seferîden hal-i hazârete geçmesi edvâr-ı tekâmülünün en müşkil, en batî devresidir.

Saniyen bugün anâsır-ı Hıristiyaniye hükûmet-i hâzıra aleyhine isyan edince dâhil-i memlekette mine'l-kadîm Türklerin hürmet ve sıyanetine mazhar olagelen nefsü'l-emrde bir müessese-i siyasiye olan heyet-i ruhbâniyelerinde bir nokta-i istinâd ve ictimâî bulurlar; haricen de Garbın vüdd ve âtıfetine güvenebilirler.

Türklerin ise bilakis ne dâhilde ne hariçte hiçbir yardımcıları, hiçbir hamileri yoktur; evvelce teşekkül etmiş siyâsî bir merkez-i hareketten de mahrumdurlar. Türklerin akvâm-ı saire-i Osmaniye'nin kâffesinden daha ziyade bâr-ı sakili altında inledikleri istibdadın kahır ve elemini çekerler de bu yetişmiyormuş gibi mazlum iken zalim gösterilmek gibi cilve-i kaderle hedef-i ta'n olurlar. İşte Türklerin usûl-i idâre-i hâzıra aleyhine isyan-ı alenîde teehhürlerinin ikinci sebebi.

Salisen anâsır-ı gayr-i müslimenin hasmı ırken, dinen, meâsir-i maziye ve mehâfir-i güzeştece, ahlâk ve âdâtça kendilerine bîgâne olan bir milletin hükûmetidir. Bu üçüncü sebeb-i mühimden dolayı istibdâd aleyhinde teşvik-i kıyama dair olan neşriyat-ı umumiyeleri Türklerinkine nisbetle fersah fersah ileride bulunuyor. Türklerin hükûmetten gördükleri cevr ve itisaf inkâr olunmayacak bir derecede, kendi fazail-i ahlâkiyeleri hükûmetin havass-ı mümeyyizesi arasında mevcut tefavüt-i azim mertebesinde efzundur. Şaibe-i garazdan âzâde olarak Türk Meselesini tetebbu zahmetini ihtiyar edenler hakikate kesb-i vukuf ile mütehayyir kalmışlardır. Ahlâka bir meâsire-i irfan yadigâr ettikten sonra yakında vefat eden coğrafya âlim-i bî-münâdisi Elisée Reclus "*Coğrafya-yı Umumi*" müellifi bu millet için diyor ki:

"Türkü meleke-i hüküm ve hükûmet ifsada giriftar olduğu tazyikat tezlil etmedi; bu iki hasisa-i kemali nefsinde cem' eden Türk meziyat-ı ahlâkiyenin heyet-i mecmuası nazar-ı itibara alındığı takdirde şüphesiz en ziyade hoşa giden, hâiz-i kıymet olan insanlardan biridir. Türk hiçbir vakit adam aldatmaz: namuskâr ve afiftir. Özü sözü doğrudur; Böyle olduğu için komşuları Rumların, Suriyelilerin, Acemlerin, Ermenilerin ya zehr-hand istihzasına hedef oldular; ya hallerine acındı. Türk efrad-ı kavmi ile kavaid-i teavüne pek riayetkârdır. Elindekini can ü dilden pay eder.

Hiçbir vakit başkasından istemez. Kim ne derse desin Şark Frenklerinin kesretle bulunduğu şehirler istisna edildiği halde bahşişin su-i istimâli Avrupa'da bilâd-ı şarkiyeden kat kat fazladır. Seyyahların en mağrur ve müşkilpesentlerinden, en müsi'z-zanlarından bile Türk köylüsünün kalbi, garaz ve ivazdan hali hüsn-i kabulünden samim-i ruhundan müteessir olmayan bir tane gösterilebilir mi?"[17]

Müşârünileyh daha aşağıda:

"Millet-i fatihenin ahfâdı olmak ve hükûmet memurları en ziyade kendilerinden intihâb edilmek ile beraber Türkler akvâm-ı sâire-i Osmaniye'den daha az zulüm görmüyorlar. Sefaretlerden kimse çıkıp da lehlerinde tavassut etmez."[18] diyor.

Elisée Reclus usûl-i iltizam ile bu usûlün mucip olduğu tazyikattan bahsettikten sonra ilaveten beyan ediyor.

"Birçok teklif ile zaten tâb ü tüvândan düşmüş olan zavallı Osmanlılara vergi bir bâr-i girân olur. Memur veya zaptiyeler köylere uğradıkları vakit köylüler ziyaretçilerin tekmil levazimatını para almadan tedarik mecburiyetindedirler. Ale'l-ekser bu cebrî mihman-nüvâzlık müretteb bir yağma kadar biçareleri giriftar-ı fakr u hirmân eder. Ağızdan ağıza yakında memur veya müstahdemlerin geçeceği şüyû' buldu mu köy ahalisi karibü'z-zuhûr bir biladdan kaçıyormuşçasına ikametgâhlarını terk ile giderler ormanlara, derbentlere iltica ederler. Güya hükûmet millet-i hâkime zararına olarak merkez-i sıklet-i akvamı tahvil etmek istiyormuş gibi askerlik yalnız Türklerin dûş-i tahammülünde kalır; Türkler kadar aile hissiyat-ı muhabbeti hadd-ı kemalde bulunan bir millet nezdinde bu kan vergisi bilhassa menfurdur..."[19]

Halbuki bu hükmü veren bir Türk değil, Avrupa mütefekkiridir. Eserinin daha aşağılarında Türkler hakkındaki mütalaat ve muhakematı bize sutûr-i âtiye ile tebliğ ediyor:

"Çoktan beri Türk kitle-i kavmiyeti aleyhinde "Avrupa'dan sürüp çıkaralım!" avaze-i gayzı işitildi durdu; münker değildir ki bu ümniye-i mukaddere kısm-ı azamı itibariyle kuvveden fiile çıktı. Teselya, Makedonya, Rumeli-i Şarki, Bulgar muhacirlerinden yüz binlerce Türk Anadolu'ya iltica ettiler; Hakikatte bu mülteciler aşiyan-ı pederi terk etmekte muztar kalan sitem-didelerin bir cüz-i kalîli, bakiyetü's-süyûfu demekti. Muhaceret temadi ediyor ve bu gidişle cenûbî Rumeli lisanıyla, ahlâk ve adatıyla Avrupalılaşmadıkça hicretin ardı arkası kesilmeyecek. Türkler yalnız Avrupa'dan kovulmakla kalmıyor. Şimdi de ne Anadolu'nun göbeğinde taht-ı tehditte bulunuyorlar. Yeni bir sayha-i kin ve garaz bize: "Asya beyâbânlarına gidin!" diyor; insan havf-i vahşetiyle

17 Elisée Reclus: *Géographie universelle*, tome IX, p. 543.
18 Elisée Reclus: *Géographie universelle*, tome IX, p. 543.
19 Elisée Reclus: *Géographie universelle*, tome IX, p. 543.

kendi kendisinden bu sözün de kuvveden fiille çıkıp çıkmayacağı sürüyor."[20]

Cidal-i daimede bulunan akvam arasında imkân-ı itilaf yok mudur? Yoksa vahdet-i medeniyet tekmil sekene-i asliyenin ve bilhassa iffet ve istikamet, raki ve haysiyet, cesaret, hürmet-i hürriyet ve vicdan gibi en âli mekarim-i ahlâkiye ile mümtaz olanlarının feda edilmesiyle mi husûl-pezîr olmalıdır.

Evet, rahat huzur yüzü görmeden, geceyi gündüze katıp çalışan, her sene aynı vergiyi –münhasıran kendi dûş-i tahammülündeki kan vergisi hesaba katılmaksızın- bir kaç defa tediye eden o köylü la-yenkati kendi hükûmetinin cevr ve tazyikine, Avrupa efkâr-ı umumiyesinin tehekküm ve tahkirine maruz kalan hakiki Türk. O muhâleset-pirâ köylü hakikat-i halde medeniyetin ciddi bir hadim-i gayret-verîdir. Mekâtibin, darülfünûnların sıraları üzerinde ulûm-i cedide ile feyz-yab-ı kemal olarak kendisine bir müstakbel-i hürriyet, bir ati-i şeref-i insaniyet tehiyye eden o köylü çocukları muhabbet ve meveddete elyaktır. Hükûmet-i hâzıranın Memâlik-i vesîanın her cihete tagrîb suretiyle dağıttığı menfiler meyanında o çocuklar, o insanlar, hatta hürriyet yolunda şehiden vefat edenler o kadar çoktur ki ta'dâd olunmaz. Mahbeslerin, zindanların kapıları hukuk-i umumiyeden mahkûm olanlara artlarına kadar açık, o zindan kapıları en mütemeddin Memâlik hayat-ı irfan ve hürriyetle yaşamak isteyen şebâb-ı nâ-şekîbin mümessilleri üzerine kilitlenir.

Avrupa Türk nâşite-i cedidesinin efkâr ve temayülatı, metalib ve makasıdı hakkında esasen yanılıyor. Şübbân-i milletin ümniyesi nedir? Ne istiyor? Pek basit, adeta hürriyet-i fikriye, serbestî-i mesai, âzâdegî-i iyâb ü zihâb, cidd ü ikdamının semere-i meşru-i mesaisine temellük, namus ve hayatının baziçe-i hevesât ve desâis olmamasıdır. Bu ıslahatı Türkler sultanın tekmil tebaası için, kendileriyle siyyan olarak Ermeniler, Rumlar, Araplar, Bulgarlar, Arnavutlar vesair akvam için de istiyorlar.

Türkler hükûmet-i hâzıranın tahammül-sûz ribka-i menfûrunu sarsanları men ve tecrim değil bilakis takdir ve tasvib ederler.

Vatandaşlarının nazar-ı dikkatlerini celp ettikleri bir madde istimâl ettikleri vesait-i faal ve hareketini destres olmak istedikleri maksat derecesine ilâ etmenin ve idare-i hürre-i atiyenin münhasıran bir ırka teminine hasr-ı mesai etmekten ibaret olan tarz-ı siyasetten vazgeçmenin muvafık-ı maslahat olmasıdır.

Balkan şibh-i ceziresinde hem-mezhep iki milletin, Rumlarla Bulgarların bize gösterdikleri mücadelat-ı rûz-merre bir manzara-i dil-sûz değil mi? Daha yakında telgraflar, konsoloslar tarafından mersûl evrak-ı sübûtiye bize bir Rum mektebi talebesi üzerine Bulgarların veya bilakis Bulgar

20 Elisée Reclus: *Géographie universelle*, tome IX, p. 547.

Mektebi çocukları üzerine Rumların vahşiyane hücum ettikleri ve çocukların bu sahne-i kıtaldan nîm-mürde bir halde kaldırıldıklarını işar ediyordu.

Yok, bu vahşet nâ-revâdır, hürriyete kesb-i istihkak için şüphesiz başka vesait-i fiil ve harekete tevessül etmek lazımdır. Sırf umûr-ı hissiyenin bizi hilâfgirânın mesaisini iltizama sevk ettiği zannına kapılmak da doğru olmaz.

Umumun menâfiine muvafık olarak Mesele-i şarkiyenin suret-i hallini bilhassa bütün müşkilat ve münaferatın menşei olan iki müsâvâtsızlığın ref'inde aramalıdır: Alelumum Müslümanların menfaatine olarak mevzu adem-i müsâvât-ı siyasiye ve bundan mütevellid adem-i müsâvât-ı iktisadiye.

Akılâne bir idare-i maliye ile müterâfık vasi mikyasta bir adem-i merkeziyet usûlünün kabul ve tatbiki mecburiyet tahtındadır.

Vilâyât ve merkezdeki devair-i hükûmete şimdikinden daha ziyade Hıristiyan tayin ve bu yüzden miktarı lüzum-i hakikisinin kat kat fevkinde olan müslüman memurların adedi taklil edildiği, hükûmet memuriyetleri her milletin miktar-ı nüfusu esas ittihaz olunarak bir nisbet-i adilane üzere Türklerin Türk olmayanlar beyninde tevzi olunduğu vakit adem-i müsâvât-ı siyasiyeden eser kalmaz.

Zannolunmasın ki netâyic ve fevâidi itibariyle haiz-i ehemmiyet olan bu ıslahat münevverü'l-efkâr Türkler tarafından fena nazarla görülür; zümre-i münevvere ıslahat-ı maruzayı milel-i saire kadar kendileri için de nafi addederler; Çünkü o tensikat sayesinde bugün Türk milletinin mutazarar olduğu adem-i müsâvât-ı iktisadiye de ortadan kalkar.

Sevda-yı memuriyet memlekette bir dahiye-i müstevliye hükmünü aldı. Bizim terviç ve iltizam ettiğimiz tanzimat-ı idariye bugün münhasıran hükûmetin gasb ve heba ettiği Türk şübbân-ı fazılasını ziraata, ticarete, sanayie, bahş ve iade eder.

Evvelce kendilerinden mefkud olan o fikr-i teşebbüsü iktisab ettikleri vakit Türklerde mesai-i şahsiye daha metin olacak. Kim ne derse desin Türk cemiyet-i ictimâiyesi kendisinin de cidden terakkiperver bir cemiyet-i medeniye olabileceğini gösterecek.

Memâlik-i Osmaniye'de vukua gelecek olan bu ıslahat ve teceddüdat-ı umumiye sayesinde Balkan şibh-i cezîresi artık tekmil Avrupa'yı muttasıl telaşa düşüren o korkunç buhranların içinde kalmayacak. Haricin her türlü hırs ve tama'ına maruz kalan Balkan hükûmât-ı sagiresi münferiden kendi kuvvetleriyle temin-i beka edemeyeceklerinden kendilerini yutmak niyetinde bulunan daha zî-kudret bir uzviyet-i siyasiyenin etrafında toplanmaları lazım gelir. Düvel-i muazzama bile çâr-nâçâr düvel-i saireye meyl ve kendileriyle ya akd-i ittifak veya teyid-i vifâk mecburiyetinde kalıyorlar. Hakikat-i hal bu merkezde değil midir?

Balkan hükûmât-i sagiresi nokta-i istinâdlarını kâh Avusturya tarafındaki Rusya cihetinde aramaya mecburdurlar. Mütevaliü'z-zuhûr istirkablar, müşkilat-ı siyasiye ondan ileri geliyor. Sulh-i umumi taht-ı tehlikededir. Türkiye'nin müceddiden tensik olunduğu gün bu küçük hükûmetler siyâsî ve askeri bütün tehlikelerden masun kalacaklar. Türkiye'de teessüs edecek usûl-i idare-i cedide her millete bâr-ı girân olan tekâlif-i askeriye ve maliyelerinin tahfifine medâr olarak terakkilerini teshil edecektir.

Askerlerinin bütün Avrupaca müsellem bulunan şecaat-ı fıtriyeleriyle beraber yeni Türkiye'nin nazarı fî-mâbad fütûhât-ı askeriyeye müteattıf değildir. Bu nâ-kabil-i redd ü inkâr bir maddedir. Yeni Türkiye nâşite-i cedide müteyakkındır ki müstemir, feyz-aver fütûhâta yalnız saha-i iktisat ve ulûmda zafer-yâb olunur; şâyân-ı nevin-i müdriktir ki; mazideki galebât-ı askeriyeleri silsile-i mütevaliyesi kısm-ı azamı itibariyle zaaf-ı iktisadi-i asrın sebebidir.

Bu veçhile encâm-ı kâr mesele-i şarkiye kabusundan kurtulmakla, medeniyet-i âlem menfaatine olarak cenûbî Avrupa'da feyz ve ikbal, saadet-i hal taze hayat bulacaktır.

Usûl-i idare-i hâzıra tedricen mahvolup gitmekte ve efkâr-ı hürriyetperestane gittikçe intişar ve taayyün etmektedir.

Efkâr-ı münevvere ashabının Memâlik-i Osmaniye'de vazetmek istedikleri ve dem-i hulûlünü tehiyye ettikleri usûl-i idare devrinde Türkiye yeni Avrupa nûr-i irfanını Asya'nın bir kısmında hatta Afrika'nın bir cüz'ünde bast ve neşretmekle derhal mühim bir âmil-i terakki halini alacaktır.

Hitam

*Türkiye'de Devr-i Teceddüt**

Bâlâdaki sername ile Avrupa matbuatında görülen ve harfiyen tercüme edilen bend-i ati, Damat Mahmud Paşa merhumun necl-i azizi, cennetmekân Sultan Abdülmecîd Hanın hafidi Prens Sabahaddin Beyefendi Hazretleri tarafından yazılıyor:

Fransa müteneffizânından Mösyö
Berthelot

Ermeniler lehinde Amerika reis-i cumhuruna yazdığınız mektub-i insaniyet-şiaraneyi bir hiss-i hakiki-i şükran ile okudum.

Ermeni vukuatını murad ederek diyorsunuz ki:

"İğtişaşat-ı azîmeye bais olan ve birçok vatandaşlarımızın –vatandaşlardan muradı Hıristiyanlardır– dahi hayat ve istikbalini tehdit eden şu cinayata hâlâ bî-gâne kalmak Avrupa ve Amerika âlem-i medeniyeti için bir lekedir."

Müddea ve müştekânızı müeyyid, katiü'l-müfâd şâyân-ı kayd ve tezkar bir hakikat daha var ki onu itirafa müsaadenizi talep ederim:

Bu halden nâ-hoşnud göründükleri halde cinayat-ı vâkıanın tevali ve temadisine öteden beri taraftar ve müsebbib olan yine Avrupa veyahut Avrupa'nın bir kısmıdır.

Avrupa-yı Osmanî'de kanlı kanlı ihtilalleri, mukateleleri bâis olan yalnız tebaa-i Osmaniye'nin nâ-hoşnudî-i umumisi ve hükûmet-i seniyenin idaresizliği değildir. Bu kanlı vakayı tertib ve tevlîd eden sebeplerin en mühimmi, bazı hükûmât-ı muazzamanın memurîn-i resmiyesidir.

Şâyân-ı teessüf bir hakikattir ki, hükûmet tabiri caiz ise, İstanbul hükûmeti Ermeni kıtalından sonra bazı hükûmet-i muazzama nezdinde daha ziyade müzaheret ve rağbet gördü.

* * *

* Sabahaddin; "Türkiye'de Devr-i Teceddüt" *Rumeli* No: 10 (3 Şubat 1321/24 Zilhace 1323) s. 1-2.

Vezaif-i ve hukuk-i medeniyeyi müdafaaya cehd eden ricâl-i asır için Türkler aleyhinde bahs ve makal olmadıkça gayret-i siyasiye münselib oluyor. Halbuki Türkler Hıristiyan vatandaşlarından az mazlum değildir.

Vaktâki Hıristiyanlar bir katle uğruyor, bunun tesiri umumi oluyor; Türkler mezâlim-i takat-fersâ altında inliyor, mahvoluyor; kimse ihale-i semie itibar etmiyor. Çünkü: Türklerin mahv ve perişan olan kısmı –ki Türklerin ekseriyetini bu kısım halk teşkil eder– fukarâ-yı zürrâ'dır. Köylülerdir.

Bedbaht Türk köylülerinin sefaleti mükellefiyet-i askeriye yüzünden o dereceye gelmiştir ki buna vicdan-ı beşer tahammül edemez. Biçare köylünün meskeni yeis ve zulmet içinde kalmıştır.

Tarlaları ekecek erkek kalmamıştır. Tarlada çift süren zavallı bir hatundur. Bu hatunun zevci, biraderi veyahut pederi ya muharebe meydanında can vermiş veya ki Balkanlarda, Arabistan sahralarında can çekişmektedir. Çift sürmeğe kalan bedbaht hatunun ise vergi vermekten tab ve takatı kalmamıştır. Şayet bir gün vergisini geciktirecek olursa o bedbaht hatunun sebeb-i iaşeti olan yegâne öküzünü, kabını kacağını hatta yatağını yorganını bile gasb ve zulmet için jandarmalar dakika fevt etmez.

* * *

İkinci bir manzara-i facia arz edeyim:

Bakarsınız ki İstanbul'da bir gün bir telaş, bir hazırlık var. Yıldız tepelerinden Beşiktaş sahiline hilâf-ı mutâd bir taşınmadır başlar. Uzaktan uzağa "mahvolsun istibdâd" figanlarıyla inleyen birtakım evlad-ı vatanın menfa yoluna sevk edildikleri görülür. Bu zavallı evlad-ı vatanı ise gayr-i muntazam, keyfi bir divan-ı harp tarafından mahkûm edilmiştir.

Bîçâreler menfaya mı, darağacına mı nereye gittiklerini bilmezler. Gece karanlıklarında Marmara'ya sevk edilip gemilere irkâb edilirler. O bedbaht evlad-ı vatan hayvanat-ı beytiye misilli geminin ambarlarına dizilirler.

Bir rub-ı asırdan beri bitip tükenmek bilmeyen bu sevkiyat-ı vahşiyenin kesreti nisbetinde Türkler de hürriyet ve terakki tarafdaranı tekessürden hali değildir.

* * *

Avrupa tarafından Devlet-i Aliye'ye teklif edilen ıslahat programı Türkiye'de mütevattın anâsır-ı muhtelife arasındaki muvazene-i ictimâiyeyi daima ihlal ediyor. Türkiye'de emr-i asayiş ve ıslahatın takarrürü, mazide olduğu gibi salda da birtakım ihtiyâcât-ı tarihiye ve ictimâiyenin ifasına menuttur. Bu ihtiyac-ı mübrem ise bir sınıf halka değil, umum Osmanlı milletine ıslahat ciddiye vermekle mündefi olur. Yoksa Anadolu vi-

layetinde mütemekkin Ermeniler Müslümanlara nisbetle daima ekalliyette iken Ermeniler'e ıslahat verilip de Müslümanlar bu saadet-i medeniyeden mahrum bırakılırsa kanun-i adl ve insaniyete imtisal ve hatta Ermenilerin necat ve istikbali temin edilmiş sayılamaz.

* * *

Bundan başka Ermenilerle Türklerin menâfi bir râbıta-i müteselsile teşkil eder.

Bu iki millet Devlet-i Osmaniye'nin en ziyade sulh ve sükûna meyyal ve en çalışkan birer unsurudur.

Binaenaleyh en ziyade hedef-i mesaib olan bu zavallı iki unsurdur. Bu iki unsuru daima ızrar eden esasen, neslen Türk ve hatta Hamidiye Alayları istisna edildiği halde mezhepleri dahi İslamiyete karin olmayan birtakım Kürt aşiretleridir. Bu yüzden Ermenilerle Türklerin yekdiğerlerine buğz ve adâveti ise abestir. Zira Ermenileri kahr ve tazib eden Kürt aşairi ne Türktür ve ne de Müslümandır. Binaenaleyh bu aşair-i vahşiye Ermenilere olduğu gibi Türklere de aynı suretle musallattır.

Şu sözümle Kürt unsurunu tahkir etmek istemiyorum.

Neslen Türklerden ziyade Ermenilere karib olan Kürt kavmi bilakis pek zeki ve pek şeci ve metin bir unsurdur. Onların hal-i hazırında görülen âsâr-ı vahşet tabiat-ı ictimâiyeleri muktezasıdır.

Bu kavmin dahi alelusûl terbiyesine ve maarifine vakf-ı mesai edilecek olsa şüphe yok ki Asya-yı sugranın en zengin ve en müstaid bir unsuru olan Kürtlerde esbâb-ı medeniyeyi takdir ve idrak ile füyuzat-ı insaniyeden müstefiz olurlar.

Eğer Avrupa ve Amerika Ermeniler hakkında Babıâli'ye karşı müdahaleyi düşünürse yalnız Ermenilerin değil bütün Türkiye idare-i hâzırasının tanzim ve ıslahını, ale'l-husus Türkiye'de asayiş ve terakkinin teminine hizmete en ziyade kabiliyetli olan Türk kavminin necat ve hürriyetini de düşünmelidir.

* * *

Garbın yani Avrupa'nın menâfi Türkiye'nin devr-i teceddüdündedir.

Küçük memleketleri büyüklerin cenah-ı himayesine sığındıran ve cemiyât-ı beşeriyenin medâr-ı ictimâ ve irtibatı olan bilâdın kesb-i ehemmiyet eylemiş olduğu şu asırda İstanbul'un ehemmiyet-i coğrafyasını unutmamalı.

Garbın Şarkta arayacağı menâfi-i iktisadiyetten başka 300 milyon nev'-i beşer üzerinde İstanbul'un haiz olduğu hükm ve nüfuz büyüktür.

Alem-i İslamiyet ve Nasraniyetin râbıta-ı medeniyesi hükmünde olan

bu belde-i muazzamayı füyuzat-ı insaniye ve medeniyeden müstefit edilmek suretiyle âlem-i insaniyetin emr-i asayiş ve saadet-i ebediyesini temin zamanı hâlâ hulûl etmeyecek mi?

Türk edebiyatının uyandırmış olduğu efkâr-ı cedide ehemmiyet ve fart-ı memnuniyetle telakkiye sezadır.

Şarkta Avrupa'nın nazar-ı dikkat ve rikkatini celbe medar olacak bir muhit-i ictimâî halk ve tevlîd eden Türk edebiyatıdır.

Ricâl-i siyasiye-i asrın mülahazat ve mesrudatı beni mey'ûs etmiyor.

Tevaggulât-ı ciddiyeleri beşeriyete iyi bir istikbal teminine münhasır olan ricâl-i fen ve marifetin ictihâdâtına rabt-ı kalb-i âmâl edenlerdenim.

Eğer şu mektubum sizin ve rüfeka-yı hissiyatınızın nazar ve vicdanında mensup olduğum milletimin izhar-ı hukukuna medar olursa kendimi bahtiyar addederim.

Prens Sabahaddin

*Türkiye'nin İntibah ve Teceddüdü**

Mösyö [Marcelin] Berthelot ve milel-i muhtelifeden dört yüz zatın Ermeniler lehine olarak Cemahir-i Müttefike-i Amerika reis-i cumhuru Mösyö [Theodore] Roosevelt'e gönderdikleri beyannameye cevaben ve Mösyö Berthelot'ye hitaben Prens Sabahaddin Bey Paris'te münteşir *Matin* gazetesinde 5 Şubat 1906 tarihli nüshasında makale-i âtiyeyi neşrediyor:

Paris'te Mösyö Berthelot'ye.

Ermeniler lehinde olarak reis-i cumhur mösyö Roosevelt'e tevcih ve hitap ettiğiniz mektup-i insaniyet-üslûbu ciddi bir hiss-i şükran ile okudum! Diyorsunuz ki:

"Mehalik-i daimesi kendi vatandaşlarımıza varıncaya kadar şamil olan böyle calib-i şikak bir hâlet-i cinayat-âlûdun ifa ve idamesini tecviz etmek Avrupa için –müsaadenizle Amerika için dahi diyeceğim– mucib-i şeyndir."

Muahezenizi müeyyid daha kati bir delil bulunduğunu ilave etmekliğime müsaade buyurunuz:

Avrupa, tabir-i sahihle Avrupa'nın bir kısmı alûde-i cinâyât bir hal-i teşettüt-âmizin payidar olmasına iğmaz-ı ayn ile iktifa etmekle kalmadı, doğrudan doğruya iştirak de etti. Avrupa-yı Osmani'yi sinin-i adideden beri al kanlara boyayan nifak ve ihtilalin sebepleri yalnız ehad-ı nasın infial ve adem-i hoşnudîsinden, idare-i hükûmet-i mahalliyenin mefkudiyetinden ibaret değildir; bazı hükûmetlerin resmî, nîm-resmî memurlarının çîre-dest maharetidir de...

Teyid ve tasdiki daha az badi-i hüzn ü elem olmayan bir hakikat de Ermeni kıtali esnasında İstanbul hükûmeti defaatle hem-civar hükûmetin teşvik ve meveddetini görmesidir.

* Bir önceki yazının *Türk* Gazetesindeki çevirisidir. Sabahaddin; "Türkiye'nin İntibah ve Teceddüdü" *Türk* No: 118 (15 Şubat 1906/2 Şubat 1321/21 Zilhace 1323/) s. 1.

Ermenileri Düşünüyorlar da Türkleri Hatıra Getirmiyorlar

Diplomasi seviye-i vazife-i mertebesi derecesine irtifa edememiş ise de Hıristiyan vatandaşlarının en bedbahttan daha az sitem-dide olmamakla beraber mesele Türklere taalluk etmeyince medeniyetin hukuk ve vezaifini fart-ı gayretle müdafaa eden zevât-ı mümtaze mevcuddur. Vâkıâ aralarında bir fark vardır. Bu doğru: Hıristiyanlar katledilince tabaka-i avam öldürüldü, Türkler katl olunurken zümre-i güzideye hücum ediliyor, çünkü Türk kavminin ekseriyet-i azimesini teşkil eden sınıf-ı zürrâ usûl-i idare-i hâzıraya pek o kadar mûris-i havf u endişe olamaz. Köylüler, münhasıran kendi dûş-i tahammülüne isabet eden askerlikle fevka'l-had giriftar-ı fakr ü ihtiyac olurlar. Köylünün aşiyan-ı elemi mahza bir hüzn-i bî-pâyân mültecâsıdır. Toprak muhadderatın said-i himmetiyle zer olunur; bunların pederleri, biraderleri, zevcleri Makedonya, Arabistan, yahut diğer bir mahal saha-i cidalinde ya ölmüştür ya can çekişiyor. Tahsildar, daha doğrusu jandarma kapıya dikilir, tek kalmış zayıf bir öküzü, mutfaktaki bir kaç çanak çömleği, adi bir yatağın üzerindeki şilteye varıncaya kadar eline geçeni zabt ile vergiyi tahsil eder.

Türkiye'de Köylü Harap Olmuş Erbâb-ı Vukuf u İdrak Menfa-nişindir

Diğer bir sahne! Bazı geceler olur ki İstanbul'daki asker seferber haline gelir. Yıldız tepelerinden bed ile Beşiktaş sevahiline kadar hilaf-ı mutad bir amed ü şüd-i asker hatvelerinin gürültüsü işitilir. Dûr-â-dûr sesler perde-i zalâmı yırtarak sımâh-ı hayret ü nefrete erişir: "Kahrolsun İstibdat!" Bunlar işkencelere, dûçâr olduktan, gayr-i muntazam, sırf keyfi bir muhakemenin mahkûmu kaldıktan sonra menfa yolunu tutan Türk hürriyetperveranı, Türk şakirdan-ı irfanıdır. Menfaya mı gidecekler maktele mi henüz malumları değildir! Eller kelepçeli, yirmişer, kırkar, altmışar kişi birbirine bağlı, katar katar, askerlerin taht-ı nezaretinde giderler; bu asakir-i muhafazanın zabıtanı bile her milletten bir sürü casusların taht-ı murakabe ve tecessüsündedir. Ara sıra mahkûmlardan çıkan nida-yı itirazı, avaz-ı infiali tiz ve haşin düdük sesleri takip eder. Bunlar kanaat-i vicdan müçtehitlerinin, siyaset kurbanlarının râsime-i kabulünü icrâ eden bekçi noktalarıdır. Bu biçareler kable's-seher tersane kömür gemileri ambarlarına, bazen iki kat ambarlı gemilere bindirilir, ve artık kimse onların ismini ağza almaz

Bir rub-ı asırdan ziyade oluyor ki bu sevkıyat-ı müellime-i leyliye de-

vam edip gidiyor; maruz kaldıkları cevr ve tazyik nisbetinde hürriyetperveranın miktarı her gün tezâyüd etmekte bulunduğundan menfa kafileleri de mütenasiben tezâyüd etmektedir.

Sevahildeki büyük şehirlerimizde Türk şübbânı Avrupa efkârıyla temasta bulundu. Avrupa efkârını tedkik ve tetebbu, Avrupa efkârını mass ve temsil etti de onu müteakip o menfa mevkileriyle sair şehirler sükkânına aktâr-ı baîde-i memâlike o nur-i efkârı nakletti. Bugün ise idare-i müstebidenin ilgası hususunda tekmil memleket neşriyat-ı metine-i fikriyede bulunuyor.

Islahat-ı Umumiye Zaruriyyü'l-icrâdır

Avrupa'nın gah ü bigah Türkiye'ye icrâsını teklif ettiği ıslahat boğaz boğaza birbiriyle boğuşan bütün anâsır-ı mütehâsıma arasında münkatı olan müvazene-i ictimâiyeye çare-saz olacağı yerde bilakis esbâb-ı bürudet ve muâdâtı teşdid etti. Hükûmet-i Osmaniye'nin tarz-ı tesis ve vaz'ı mazide olduğu gibi halde dahi bir zaruret-i ictimâiye ve tarihiyeyi müstelzim bulunuyor; eğer meselenin halline dest-res olunmak istenilir ise bu lüzum-i ictimâî ve tarihiye ittibâ olunmak derece-i vücubdadır. Bu zaruret-i mülciye vakit kaybetmeden Memâlik-i Osmaniye'nin bir kısmında değil mülkün her cihetinde ıslahat-ı umumiyeyi dai bulunuyor; çünkü her vilayette ezcümle Ermeni sakin olan vilayetlerde bilaistisna Ermeniler ekalliyettedir. O halde nasıl olur da bizzat ekseriyetin hükm-i mukadderâtı nazar-ı itibara alınmadan ciddi olarak Ermenilerin ıslah-ı ahvâli düşünülür.

Ermenililerle Türklerin menâfii Müttehittir

Ermeniler ne derlerse desinler haddizatında Ermeniler ile Türkler arasında menâfi-i müştereke-i kâmile mevcuttur. Emn ü intizam talebkârı, aynı tehlikeye, Kürt aşiretlerinin vakit vakit vuku bulan taarruzlarına marûz kalan bu iki unsur sükûnet-perest bir cemiyet-i mesai teşkil eder.

Kürtlerden teşkil edilen Hamidiye Süvari Alaylarından sarf-ı nazar müslüman, fakat Türkün gayrı bulunan unsur, merkezi o havalide olan dördüncü orduda icrâ-yı nüfuz eder.

Garbda Müslüman ile Türkün birbirine karıştırılması, aynı manada istimâl edilmesi pek müellim idi. Müslüman Kürtlerin Türk köylerine de Ermeni köylerine reva gördükleri muameleyi icrâ ettiklerini, hatta başka şikar olmayınca birbirlerinin mal ü menâlini garet ettikleri unutuluyor. Maksadım Kürt ırkının aleyhinde bulunmak değildir. İlm-i ensab nokta-i

nazarından Türklerden ziyade Ermenilerin ensab-ı karibi bulunan Kürtler Ari akvamına mahsus havass-ı hulkiyyeleri muktezası bir zekâ-yı cibilli, bir faaliyet-i mümtaze ile muttasıftırlar. Tabiatlarındaki huşûnet mukteza-yı hâlet-i ictimâiyeleridir. Kürtleri bir cemiyet-i ictimâiye teşkil etmek maksadıyla birleşmeye icbar etmekle bu şikak ve teşettütün bu cevher-i aslisi bertaraf edilmiş olarak Asya-yı Sugra'nın fevkalade münbit ve zengin olan o cüzü lazime-i medeniyete celp edilmiş olur.

Bu tedbir bir çare-i cüziye, haddizatında mevkûfün aleyhi bulunduğu daha vâsi, daha umumi bir tedbir-i diğerin: sekene-i asliyenin mesâlihi mahalliyenin suret-i rüyet ve idaresine bir murakabe-i fiiliye icrâsıyla temin-i emn ve intizam için muktezi tekmil tedabir-i lazimeye tevessül edebilmesine müsait olabilecek bir adem-i merkeziyet usûlünün, bir kısmıdır.

Binaenaleyh eğer Avrupa ve Amerika insaniyet namına Türkiye umûruna müdahaleye karar verirse hakkaniyetten ayrılmamak için idare-i hâzıranın tekmil kurbanları lehinde tavassut etmeli ve bilhassa memlekete kati ve payidar bir müsâlemet bahşına kadar olan Türk şübbânının Terakkiyat-ı fikriyesini dâhil-i hesap ile ummalıdır. Avrupa ve Amerika bu hakikate ittibâ ile sultana hâkimiyet-i milliye ile gayr-i kabil-i telif olan murakabe-i ecnebiyeyi cebren kabul ettireceğine ilcâât-ı mücbireden sonra münferiden payidar kalabilecek olan bir manzume-i teftiş-i dâhiliyenin vaz ve tesisine bezl-i himmet etmelidir.

Avrupa ve Şarkın Nokta-i Muhadeneti İstanbul Olmalıdır

Zaten Şarkın intibah ve teceddüdünde Garb kâmilen menfaatdardır! Devrimizin ictimâiyat-ı mühimme-i siyasiyesi muvacehesinde, hükûmât-ı sagireyi hükûmât-i kebirenin medâr-ı cereyân ına sevk eden kuvâ-yı cazibe karşısında âlem-i İslamı yalnız başına kalamaz. İstanbul merkez-i diyanet, cihân-ı islamiyeti teşkil eden üç yüz milyon beni beşer üzerine harikanüma bir kuvve-i cazibe gibi tesir ediyor; diğer cihetten Garbın Şarkça gittikçe çoğalmakta olan teşebbüs ve tedahülü bütün İslamlar arasında râbıta-i teavün ve tekafülün teşyidine hâdim oluyor.

Bu iki cihân arasındaki münâferetin, bir gün olup da sulh ve asayiş-i umumiyi taht-ı tehlikede bulundurabilecek olan gayz u adâvetin seyl-i terakkiyâtı tevkif çarelerini düşünecek zaman daha gelmedi mi? Mevki-i coğrafice Avrupa ve Asya'nın nokta-i ittisali, efkâr-ı Şark ve Garbın telâkigâhı olan İstanbul bugün iki medeniyeti birbirinden ayıran husumet-i kadîmeyi izâle için bu iki medeniyet beyninde bir vifak-ı tam tesisi maksadıyla İslam üzerinde haiz olduğu nüfuz-i bî-pâyânı istimâl etmeye hazırlanıyor.

Daha şimdiden "efkâr-ı cedîde"nin en girân-behâ fütûhâtıyla vâyedâr-ı ilham olan Türk edebiyatının Asya'nın bir kısm-ı mühimmine, hatta

Afrika'ya nüfuzu sayesinde şark ve garbda karibde gün geçtikçe Avrupa nazarında kıymet-i cazibesini arttıran bir muhit-i ictimâî vücuda geldi.

Diplomatların beyanatı, nutukları beni pek o kadar endişeye düşürmez. Nazarımda mesai-i sâkitâneleri istikbal-i insaniyeti tehiyye eden mütefekkirinin, vükela-yı sahiha-yı ulûmun saye-i garaz ve ivâzından ari mütalaat-ı ciddiyelerinin kıymeti pek büyüktür.

Eğer bu mektup nazarınızda –Avrupa temâsîl-i şan ve şereften birinin nazarında– müzaheret-i insaniyet-kârânenize iştirak eden zevât nezdinde intisabıyla mübâhi bulunduğum milletin hukuk-i meşruasının tebyin ve isbâtına hadim olabilirse ziyadesiyle mesud ve mahzuz olurum.

*Terakki Dergisi'nin Çıkış Yazısı**

Cemiyetimiz şimdiye kadar ihmal edilmiş olan makasıd-ı erbaa-i atiyeye hizmet fikriyle teşekkül ediyor.

1- Hürriyet-i şahsiye ve saadet-i ictimâiyeyi talim eden fenn-i ictimâın vatandaşlarımız arasında tamimi... Kitabhane-i ictimâideki âsâr-ı mühimmenin lisanımıza nakli.

2- Anâsır-ı muhtelife-i Osmaniye arasındaki ihtilafın tedricen itilafa tahvili.

3- Memâlik-i mütemeddinede hukuk-i Osmaniye'nin müdafaası ve Türklük lehine devamlı bir cereyân-ı fikri tevlidi.

4- Memleketin nukat-ı lazimesinde teşkilât-ı muntazama ihdâsı.

Sultanzade Mehmed Sabahaddin Beyefendinin mektub-i atileri esas-ı maksadı izah ettiği için bu nüshada fazla tafsilattan içtinap eder. Yalnız Cemiyetimizin teşkiline muavenet etmiş olan bütün dostlarımıza teşekkürat-ı kalbiyemizi takdim eyleriz.

Heyet-i Tahririye

* Heyet-i Tahririye; ["Çıkış Yazısı"] *Terakki* [No: 1] (Nisan 1906) s. 1.

Gençlerimize Mektup
*İntibah-ı Fikrimiz**

Medeniyet-i Garbiye ile münasebete giriştiğimizden beri memleketimizde bir intibah-ı fikrî görünüyor. Bu münasebetten evvel cemiyetimiz bir hayat-ı fikrî ihtiva etmiyordu. On dokuzuncu asrın bidayetlerinde Avrupa ile olan münasebat-ı maddiyemizin sıklaşması bir münasebat-ı maneviye tesis etti.

Maarif-i Garbiyeden bir kısmını tedrise ilk vâsıta olan Mühendishane 1210 senesinde küşâd edilmiş idi. Aradan bir müddet sonra da Tıbbiye... Sultaniye... Harbiye ve nihayet devr-i hâzırın başlangıçlarında rüştiyeler, idadiler ve Mülkiye tesis edildi.

Usûl-i tahsilimiz Fransa'nınkinin küçük bir mikyasta taklididir. İptidai, âdi "secondaire" ve âli olarak üç kısma ayrılan bu usûlün mekâtib-i ibtidaiye ve mekâtib-i âdiyenin –rüşdî ve idadi– vilayetlerde tesisine yalnız devr-i hazırın bidayetinde başlanabildi.

Mekatib-i âliyeye gelince İstanbul'da ve mahdûd mevakide bir kaç müesseseden başka memleketin daha hiçbir tarafında mevcut değil. İşte maarif-i garbiyeyi yarım yamalak tedris eden bu mektepler talebesiyle Avrupa darülfünûnlarında az çok tahsil görmüş küçük bir zümre lisanımızdaki büyük inkılâbı husûle getirdi. Lisan-ı edebimiz şeklen ve umkan büyük bir terakkiye mazhar oldu.

Sekiz on senelik fasıla-yı serbesti istisna edilirse bütün bu müddet zarfında hükûmetin istisnasız bir kanun şeklinde tecelli eden istibdadı şu teşebbüs-i teceddüdü ferda-yı zuhûrunda mahv ve itfaya alet oldu. Bu kadar mevanie rağmen lisanımızın son otuz senelik tarihinin tedkiki naşir-i efkârı olduğu cemiyetin terakkiyat-ı fikriyeye büyük bir kabiliyeti olduğuna hiç şüphe bırakmıyor.

* M[ehmed] Sabahaddin; "Gençlerimize Mektup: İntibah-ı Fikrimiz" *Terakki* [No: 1] (1 Nisan 1906) s. 1-2.

*Neşriyat-ı Siyasiyemiz**

Hükûmetin tazyiki altına ve ona rağmen büyüyen neşriyat-ı ilmiye ve edebiyemizden başka bir de bu tazyikin neticesi olarak zuhûr eden neşriyat-ı siyasiyemiz var.

Geçenlerde dostlarımızdan birinin koleksiyonlarında muterizîn fırkasının on beş senelik yazılarını gözden geçiriyordum. Bu kanaat-ı mutlaka ile gördüm ki on beş sene evvel ne yazılmışsa yine aynı efkâr tekrar edilmekte.

Ara sıra yalnız bir üslup farkı göze çarpıyor ki bunu da terbiye-i hissiyemize büyük hizmetleri dokunan bir edib-i âli-kadrimizin himmetine medyûnuz. Şu küçük istisnadan sarf-ı nazar bu yazıların kısm-ı azamı fikren ve şeklen her türlü meziyetten ari. Mükerreri ale't-temadi tekrar eden neşriyat-ı siyasiyemiz[21] dövülen bir adamın feryadından başka hiçbir şeye benzemiyor. Bunun için okuyanlara usanç gelmiş, artık neşriyata kimse menfaatdar olamıyor. Bunun yerine icrâât aranıyor.

Amerika Cemahir-i Müttefikesi reisi Roosevelt nutuklarının birinde "bazı şerâit dâhilinde ihtilal elzem bir hale gelir" diyordu. Bazı hastalıklarda ameliyat-ı cerrahiyeye ihtiyaç hâsıl olduğu gibi. Fakat ihtilal edilsin edilmesin efkârımızı tenvire çalışmak ihtiyacından hiçbir vakit vareste kalamayız. Hatta şâyân-ı dikkattir ki kendilerine zulmeden bir idareye karşı hukuk-i medeniyelerini kan pahasına müdafaa eden akvamda mütalaa ihtiyacı terakki ede ede ihtiyâcât-ı hayatiyeden madud olacak bir ha-

* M[ehmed] Sabahaddin; "Neşriyat-ı Siyasiyemiz" *Terakki* [No: 1] (Nisan 1906) s. 2-4.
Sabahaddin "Neşriyat-ı Siyasiyemiz" *Rumeli* No: 24 (19 Mayıs 1322/8 Rebiyelahır 1324) s. 1-2 [*Terakki*'nin Birinci sayısında yer alan bu yazı aynen *Rumeli*'de de yer almıştır. Yazını başına şu açıklama eklenmiştir.]
"Mesrudat-ı anife-i fasih-ül-beyan ahiren Paris'te neşir ve tamim edilen ve millet-i Osmaniye'nin bir nizam-ı fenni ve tabii ile tekâmül ve tefeyyüzünü takdir ve telkine himmet eden *"Terakki"* isimli bir mecmua-i mevkuteden muktebestir.
Muhteviyatı hakkında beyan-ı mütalaa gibi bir had-nâ-şinâslıktan tedib ve karilerimize ariz ve amik mütalaasını tavsiye eyleriz."

21 Sırf hükûmet-i hâzıra aleyhindekiler.

le gelmiş ve bunlar ihtiyaçlarını teskin edecek müteaddit vesaite temellük ediyorlar. Adedi daima çoğalan âsâr-ı matbua karilerine terakkiyât-ı maddiye ve maneviyeyi takip ettiriyor. Asırlarının en müterakki hayatını fikren yaşatıyor ve çalışa çalışa onu maddeten yaşamak ve bilahare geçmek hevesini veriyor. Okumayan ve mütalaat-ı ciddiyeyi istihfaf eden bir cemiyet nasıl terakki eder ve nasıl inkılâb-ı hakiki husûle getirebilir? Fakat aldanmıyorsam neşriyattan istiğnâmız mütalaat-ı ciddiyeyi takdir edememekten ziyade âsâr-ı münteşirede bir gıda-yı fikri bulamadığımızdan neşet ediyor.

*

İstanbul'da iken ara sıra görürdüm. Evdekilerden birisinin bir tarafı zedelenir, berelenir, hatta kırılırsa hemen kırıkçıya müracaat olunurdu. Kırıkçı zedelenen yeri biraz ovduktan sonra cebinden kırmızı macunu havi bir kutu çıkarırdı. Kazanın nevi ve derecesi ne olursa olsun ilaç asla değişmez. Seneler senesi bu kırmızı macunu temâşâ ede ede onu bir iksir-i azim gibi telakkiye ve böyle bir devayı cebinde taşıyan hekim-i asra da hürmet ve takdirimi esirgemezdim. Yaş ile kuvve-i mukayese arttıkça kırıkçı ile hekimi mukayeseye başladım. Şu mukayese mahut macuna olan hürmetimi azaltmağa başlattı. Ve daha sonraları anladım ki kırıkçının ilmi başlıca bizim cehlimizden hekiminki ise vücud-i beşeri bir usûl dairesinde teşrih ve tedkikten mülhem. Artık bir kaza vukuunda hastaya birincinin aleyhinde ikincinin lehinde ilkaatta bulunmaya başladım.

Mukayese mazur görülsün, fakat neşriyatımızın ale'l-ekser kırıkçının macunundan pek farkı yok. Yirmi seneden beri padişah memleketi ecnebilere teslim ediyor, millet uyuyor diye bir feryat yükseliyor. Fakat milleti ikaz için yazılan yazılar münebbihlik hizmetini göremiyor, çünkü hiçbiri bir esas-ı fenniye müstenit değil. *Meşveret*'in 1 Kânun-i Sâni tarihli nüshasında şu fıkra nazar-ı dikkatimi celp etti:

"Fırkamızın faaliyat ve muhakematı neşriyata münhasır idi. Maatteessüf bu şimdiye kadar ehemmiyetsiz neticeler verdi."[22]

Taaccüb ettim. Çünkü tabiat yardım etmese şifa kırmızı macundan gelemez. Sultan Hamid müstebittir, şu hükûmetin yerine Kanun-i Esasi'yi oturtun demekle yahut bu fikri bin kalıba sokarak tekrar etmekle de kimsenin gözü açılamaz ve nasıl ki de açılamadı.

Fen menfaattar olduğumuz hâdisâtı bir usûl dairesinde tedkik edebilmek ve mümkün olduğu takdirde tedkikatımızı tecrübe ile teftiş etmek sayesinde doğar. hâdisât ve vukuatı hiçbir usûle tâbi olmayarak gelişi güzel temâşâ görenekten başka bir tevlîd edemez.

22 Les actes et les jugements de notre parti consistent à faire de la propagande: ce qui hélas donne présent que de maigres résultats (*Mechveret*, no. 171, 1er janvier 1905).

Mesela kırıkçının meşgul olduğu bir hadise ile cerrah da meşgul oluyor. Fakat birisi hiçbir usûle tâbi olmayarak tedavide devam ettiği için sanatını ilerletemiyor. Görenek derecesinde kalıyor. Öbürü ise bir usûl dairesinde çalıştığı için sanatını daima ilerletiyor, ıztırabat-ı beşeriyeyi azaltıyor. Neşriyat-ı siyasiyemiz sırf tesadüfe tâbi. İstanbul'da, Şam'da, Yemen'de bir vaka oldu mu? Onu evvela derç ediyor ve o münasebetle hükûmeti bol bol tenkide koyuluyoruz. Bu tenkidat pek az kişinin gözünü açabildi. Çünkü bununla gözümüzün açılması lazım gelse hikâyesinden ziyade vakanın kendisi açmak icap eder idi. Görmek elbette işitmekten daha müessirdir. Vâkıâ bu gibi hallerde matbuatın büyük bir hizmeti olabilir ki o da memleketin bir noktasında vaki olan haksızlığı diğer noktalarındakilere bildirmek ve cebâbireye karşı nefret-i umumiyi celp etmektir. Bu suretle efkâr-ı umumiyede kendilerine karşı mütemâdiyen yürütülecek hareket-i fikriyenin ahlâk-ı umumiye üzerinde büyük bir hüsn-i tesiri olabilirdi.

Fakat bu hizmet karileri bir iki yüz kişilik ekalliyet ile bir iki bin kişilik ekseriyet arasında çalkanan gazetelere göre değil. Bu sınıf-ı karîînin ekseriyetle okudukları vekayi yazanlar kadar bazen de daha iyi bilen zevâttan terekküp ettiği için yazdıklarımızda malumu ilam kabilinden kalıyor. Bununla beraber neşriyat-ı siyasiyemizden şikâyetim seneler senesi her türlü zahmet ve meşakkate sine-güşâ-yı tahammül olarak zulüm ve istibdâd aleyhine kalem kullanmış ashab-ı hamiyete bir itiraz addolunmasın.

Hareketin başlangıcında bu neşriyatın da büyük faydası oldu. Bilmem şahsi bir misal zikretmekliğime müsaade eder misiniz? Elan hatırımdadır. Zulüm ve istibdâd aleyhindeki ilk kıraatımı Ahmed Rıza Beyin Sultan Hamid'e verdiği altı layihanın birincisi teşkil etmiştir. Ondan sonra Ali Şefkati merhumun *İstikbal*'lerini sırasıyla Murat Bey'in *Mizan*'daki makalelerini gizli gizli takip etmiştim. Muharrirleri hakkında ne samimi ve ne büyük bir hiss-i hürmet ile okurdum! Ceriha-yı milliyemizi daimi surette hissedebilmekliğimize bu sayfaların şüphesiz büyük tesiri olmuştur. Her türlü garaz-i şahsîden âri olarak yalnız evlâd-ı vatana edilen zulüm ve hakaretten ve âlemin daima ilerlediği ve yükseldiği bir zamanda bizim muttasıl düşmekliğimizden mütevellid derin, nâ-kabil-i tadil bir ıstırabı duymak, onunla baş başa yaşamak, onunla çalışmak ve sonuna kadar o hatırayı muhafaza ederek çalışmada sebat etmek hal-i hazırdaki en mühim vazife-i vicdaniyemizi teşkil etmez mi? Cihân-ı insaniyetin hisseçîn-i sürûr ve şâdmânî olduğu demlerde insanın tek bir elem-i vicdaninin refakat-i ebediyesinde yavaş yavaş merâhil hayatiyeyi aşması da bir saadettir. Bu saadeti kendilerine medyûn olduğumuz âsâr-ı fikriyeyi bugün tenkid edebilmekliğimiz yine onlardan ettiğimiz istifadelerin delil-i mantıkisi değil mi? Nesl-i müstakbelin de bize karşı eda edebileceği en büyük hiss-i şükran mesaimizi gayr-i kâfi addedecek kadar bir terakki-i ictimâiyeye mazhariyeti olacak!

*Rus İhtilalinin Mana-yı İçtimaiyesi**

Eğer ibret almak niyetinde isek Rus ihtilali kadar şâyân-ı ibret bir misal bulunamaz. Seller gibi kanlar aktığını gördünüz. Bir milyona karîb efradı ihtiva eden iki ordunun bir seneden ziyade süngü süngüye çarpışmaları esnasında verdikleri telefattan daha fazlası bir kaç gün içinde aynı millet efradı arasında verildi: Kiev, Odessa, Moskova ilh. gibi koca koca şehirler bir iki gün içinde hâk ile yeksan oldu. Hükûmetin gözü önünde aleyhinde konferanslar, mitingler tertip edildi. Gazetecilerden birinin dediği gibi devletin donanmasız kaldığı bir zamanda ihtilalciler bir donanma sahibi oldular. Sevahili topa tuttular, bir an için Karadeniz'e temellük ettiler. Artık herkes istibdâdın yıkıldığına, müstebitlerin hiçbir vakit başkaldırmayacaklarına hükmetti.

Halbuki biraz sonra Moskova'da ihtilal kan içinde boğuldu. Rusya ricâl-i hükûmeti arasıda en ziyade hürriyetperver geçinen ve bundan dolayı çara varıncaya kadar hemen herkes ile bozuşan Vitte birden bire çardan ziyade çar taraftarı kesiliverdi. Hükümdar bir meşrutiyet bahşetti. Dâhiliye nâzırı bir hürriyet-i siyasiye programıyla intihaba gitmeleri maznun olan ne kadar mebus-i müstakbel varsa şimdiden bilâ-muhakeme yakalatıp hapsediyor. Ta ki yarınki meclis-i mebusan Vitte'den ziyade Vitte hükûmetinin taraftarı olsun. Agleb-i ihtimale göre çarlık ile ihtilalcilik hayli zaman daha kan dökmekte devam edecekler. Fakat hakikat-i halde ikisinin halini bir kelime ile tasvir edebiliriz: Can çekişmek. Evet ikisi de can çekişiyor yalnız istibdâd yaşıyor. Ve elden ele gezerek yaşayacak yine o.

Ne için?

Matbuat-ı siyasiyemizin takdirat-ı azîme ile alkışladıkları Rus ihtilali bir tekâmül-i ictimâî neticesi değil fakat yed-i istibdâd ile memlekete kaydırılan sanayi-i cesîmenin mahsulüdür. Fransa'dan çektikleri milyarların bir kısmıyla hükûmet büyük dârü's-sınâalar açtı. Sibirya şimendiferiyle aksa-yı şark inşaatı için iktiza eden âlât ve edevâtı da sanayi-i milliyeyi hi-

* M[ehmed] Sabahaddin; "Rus İhtilalinin Mana-yı İçtimaiyesi" *Terakki* [No: 1] (Nisan 1906) s. 4-8.

maye maksadıyla harice sipariş etmemeye karar verdi. Fakat sanayi-i dâhiliye bu kadar külfetli inşaata kifayet edecek kadar müterakki olmadığından ecnebi sermayedaranı fırsatı fevt etmemek için Rusya dâhilinde şubeler, fabrikalar açtılar. Bu suretle beylik fabrikalarının yanında bir sürü de hususi dârü's-sınâalar zuhûr etti; masarif-i tesisiyeleri de tabii yine hükûmetin kesesinden çıktı. En kavi zann olunan devletlerin arzuları kavanin-i ictimâiyeyi asla tagyir edemez. Bir sanatın terakkisi bir ihtiyâc-ı milliye cevap vermesiyle kaimdir. Bu fabrikalar Rusya'da ihtiyaç neticesi olarak doğmadığı için hayatlarını ekseriyetle hükûmetin siparişleri temin ediyor. Fakat bu da kifayet etmediğinden muhtelif fabrikaların emtiasını ahaliye sürmek, ecnebinin daha iyi daha ucuz mamulâtına rekabet edebilmek üzere hükûmet gümrük tarifelerini muttasıl yükseltiyor, zaruretin en alçak kademelerine inen tebaasını her sene bir kaç yüz milyon zarara uğratıyor. Son muharebede Rus mamulât-ı harbiyesinin neye yaradığı görüldü! Fenalık bununla da kalmıyor. Fabrikalar bir kere açılmış yüz binlerce amele toplanmış. Hükûmetin siparişleri kesilince bu halkın büyük bir kısmı açlık pençesine düşecek. Vâkıâ hükûmetin korkusu bunların aç kalmasında değil, güçlük açlığı hazmettirebilmekte! Hayli zaman fabrikalara lüzumsuz siparişler verildi. Yoktan sebepler icat edildi. Şu hayat-ı cesîme-i sanaiyeyi idame edebilmek için vesait-i fevkaladeye müracaattan kaçınmandı. Zaten hükûmet çoktan beri bu suretle geçiniyor. Bütçe düyûn-i umumiyenin faizini bile itfaya kifayet etmediğinden bir istikrazın faizi tediye için yeni bir istikraz akd olunuyor. Arada vâsıta olan bankerler komisyonlarını bol bol aldıkları ve bir iflas âfeti karşısında mutazarrır olacak yalnız ahali –en ziyade Fransızlar– olacağından istikrazların akdine hiçbir suretle mani olmuyorlardı. Fakat son muharebe Fransa'da ahalinin bile çoğunun gözünü açtı. Cumhuriyet istikbalin kesb etmekte olduğu korkunç manzara karşısında istikraz teşebbüslerine mani oldu. Hatta Rus hükûmetinin matbuat-ı garbiyeye serpiştirdiği milyonlar bile muvaffakiyeti güçlükle temin edecek. İşte istikraz kapıları muvakkaten kapanınca hükûmet devr-i terakkisi pek az süren büyük sanayideki buhranı tevkif edemeyecek hale geldi. Çıkmaz işlere tabiat-i maslahat nihayet verir. İhtilalciler ecnebi müfettişlerinin nezareti altında ve ecnebilerle yan yana çalışmakta bulunan Rus amelesini ayaklandırmak için fırsatı ganimet addettiler. Büyük fabrikalarda çalışan Ruslar köylülerden mürekkep olduğu gibi bu ana kadar seviye-i maneviyeleri de asla yükselemedi. Garb amelesi ile aralarında pek büyük bir fark var. Zavallılar köylerinde nasıl mirin (*mire*) esiri iseler fabrikaya girdikten sonra da yine mirin esiri kalıyorlar sa'y-ı sınâînin aksâm-ı mühimmesi hep ecnebilerin elinde. Kendi kendine düşünüp çalışmağa fırsat bulamamış, istediğini bila-muhakeme kabul etmeğe alışmış efraddan mürekkeb bir kuvve-i müçtemie ile kuvve-i askeriye arasındaki müşabehet herkesin görebileceği müşabehetlerdendir. Rus

ihtilalcilerinin hükûmetleri aleyhindeki isyanlarını teshil eden yine hükûmetin mahsul-i istidadı olan büyük sanayi oluyor. Fakat her kıyam-ı milli makul ve muayyen bir neticeye vusûl için olmalıdır. Ki netice sırf kan dökmekten ibaret kalmasın. Maatteessüf Rus ihtilalcileri büyük semahat ile boş yere kan döküyorlar. Maksatları yalnız hükûmeti değil bütün cemiyeti alt üst etmek. Cemiyetin ise böyle bir maksada iştiraki muhal olduğu için partiler darmadağın oluyor hükûmette bu halden geniş mikyasta istifade ediyor! Hürriyet isteyenler meyanında amele sınıfının fevkinde talebe ve mütefekkirin var. Bidayet-i teessüsünden beri esaret-i daime altında kavrulmuş cemiyetlerde olduğu gibi bunlarda manevi bir hazımsızlıktan muzdarip bunlar da bizim gibi ihtiyâcât-ı hakikiyelerini henüz idrak edememişler. Çardan hürriyet koparmak yahut bu hükûmete nihayet vermekle her maksatlarına vasıl olacaklarını zannediyorlar. Her halde neşriyatları bu esasa müstenit. Esaret ile hürriyetin doğrudan doğruya milletin tarz-ı mesaisinden geldiğini bunlar da bizim gibi hatırlarına getirmiyorlar. Halbuki yine kendi memleketlerinde cereyân eden ibret-bahşâ bir vaka gözlerini açmak lazım gelirdi. 1861 senesine kadar Rus köylüleri Avrupa'da kurun-i vustada olduğu gibi memlûk (*serf*) idiler. Çar İkinci Aleksandr bunlara hürriyet bahşetti. Hükûmet araziyi sahipleri olan senyörlerden (derebeyleri) iştira ederek mirlere (nahiye) dağıttı. İkraz etmiş olduğu meblağın iadesine kadar da kendilerine hususi vergi tarh etti. Asilzadelerin haiz oldukları imtiyazatın cümlesini mirlere verdi. Fakat eskiden senyörlerin esiri olan köylüler şimdi mirin esiri oldular. Esaretin yalnız şekli değişti. Mir Rusya'da ilk kademe-i ictimâiyeyi teşkil eder ki kavmin kendisi kadar eskidir. 130 milyonluk bu koca cemiyetin içinde ahalinin yüzde doksanını zürra ve servet-i umumiyenin onda dokuzunu arazi teşkil ediyor. Demek ki ziraat Rusya'nın mâbihi't-taayyüşüdür eğer hükûmetin millete hürriyet bahşetmesi! eser-i terakki addolunabilirse 1861 ıslahatının Rus hayat-ı ictimâiyesinde büyük inkılap vücuda getirmesi lazım gelirdi. Memleketin nüfusu o zamandan beri bir misline yakın artığı halde köylüler terakki edebilmek şöyle dursun devr-i esaretlerindeki hallerinden daha büyük sefalete düştüler. Ne için? Sebebi yine mirin teşekkülünde aramalı. Mir, reisleri nahiyenin menâfi-i umumiyesi ile müştereken meşgul olan bir kaç aile heyetinden teşkil ediyor ve araziye müştereken tasarruf olunuyor. Meclis-i nahiye toprağı her ailenin nüfûs-i zükuruna göre taksim ve zaman zaman taksimini tecdit ediyor. Aynı arazi elden ele geçiyor ve efrâd doğrudan doğruya mirin nezareti ve himayesi altında çalışıyor. Köylerinden medar-ı maişet bulamayıp da şehirlerde iş aramaya gidenler bile kafile kafile hicret ederek altı ay bir sene yahut daha ziyade dârü's-sınâalar ve mevâki-i muhtelifede çalıştıktan sonra köylerine avdet ediyorlar. Kazançlarını, teşkil ettikleri umumi bir kasa vâsıtasıyla yine köylerine gönderiyorlar. Vergide mesuliyet bile müşterek. Her

gün yalnız ef'âl-i hususiyesinden değil ahirin ef'âlinden de mesul. Kanuna muhâlif bir harekette hükûmet miri yakaladığı için mir de tâbilerini yakalıyor. Mesuliyet-i şahsiye olmadığı gibi hürriyet-i şahsiye de yok. Bu halde en gayretliler tembellerin zararına çalışmış olacağından sebat ve gayret mazhar-ı teşvik olamıyor. Arazi bin sene evvel ne halde ise yine öyle kalmış. Zaten akıllı bir adam tasavvur olunabilir mi ki varını yoğunu, ömrünün en kıymetli zamanıyla beraber yarın elinden çıkacak bir toprağa hasretsin? En büyük meziyet, reis-i aileye körü körüne itaat, her türlü fikr-i teşebbüsten tevakki ve dolayısıyla teceddüt ve terakkiye husumette aranıyor. Tembeller, sefihler, sarhoşların cesaretleri artıyor, çünkü şekavetlerinden terettüb edecek zarar mirin bütün azası arasında taksim olunuyor. Kimse semere-i sayını iktitaf edemediği için sa'yin yerine itaat, zekânın yerine hile, istikametin yerine riya kaim olmuş. İşte Rus köylüsündeki ahlâksızlığın darbımesel haline gelmesinin esbâb-ı ictimâiyesi. On beş asırdan beri bu suretle yaşamayı itiyat eden ve bu gün yüz on milyonluk ekseriyet-i mutlakası bu halde bulunan bir kitle-i ictimâiye tasavvur ediniz Rusya'nın hal-i hazırı nazarınızda tecessüm etmiş olur. İhtimal ki bu hulâsada mübalağa bulunduğuna hükmedeceksiniz. Fakat Rusya'da cereyân eden vukuat bu tasvirin hakikatin madûnunda kaldığını gösteriyor.

İhtilal-i hazırda her ne zaman köylüler silaha sarıldıysa hareketleri hep çiftlik basmak, ev yıkmak, şato yakmaktan ibaret kaldı. Hatta rast geldikleri hayvanat sürülerini diri diri ihrak vahşetini irtikâbdan kaçınmadılar. Her tarafta yangın, her tarafta kıtal! İşte on beş asırdan beri iştirak-i emlak ve mesai üzerine müesses bir cemiyetin hürriyet ve saadete vusûl için takip ettikleri yol!..

Matbûât-ı garbiyenin sütunları hükûmet ile zürrâ'ın ika ettikleri zulüm ve vahşetin tasvirleriyle mâl-â-mâl. Kabahati yalnız hükûmete mi tahmil edeceksiniz: fakat hükûmet sebep değil! bu şekl-i ictimâinin netice-i meşumu. Şimdi bu memlekette meşrutiyetin tatbikinden ne beklenebilir? Ahalinin yüzde doksan sekizi yangından kaçar gibi çalışmadan kaçan bir milletin meclis-i meb'usana göndereceği vekiller ile bunların tekrar intihâb edilmek için uyduracakları yalanlar; kuracakları dolaplarla neye varılacağını tasavvur etmekten kolay bir şey yok. Her türlü fikr-i teşebbüsten mahrum, çalışmadan sıkılmadan yaşamağı münteha-yı emel farz eden cemiyetleri dünyanın hiçbir meşrutiyeti hiçbir cumhuriyeti hür edemez: hükûmetlerin şekli esasen her türlü ehemmiyetten aridir. İngiltere krallığında, Fransa cumhuriyetinde nisbet kabul etmez derece fazla serbesti var, Amerika-yı cenûbîninin Uruguay cumhuriyetinde ise haydutlar hükûmet sürüyor! Misaller istenildiği kadar çoğaltılabilir. Fakat geçelim.

Felâketin en büyüğü Rus ihtilalcilerinin memleketlerinin esbâb-ı tedennisini anlamamış olmalarında. Kabil mi ki teşhis edilemeyen hastalık

ümid-i ifâkat ile tedavi edilebilsin? Asırlarca müddet, ta ırkın teessüsünden beri aynı kalıpta dövülen müfekkireler başka bir medeniyete doğru tekâmüle başladıkları halde bile gayr-i ihtiyari, o yeni medeniyetin tabiat-ı maneviyelerine en tevâfuk eden cihetine meylederler. Bundan daha tabii bir şey olamaz. Avrupa'ya gelen yahut Garb edebiyatıyla ülfette bulunan Rus talebesi, muharrirîni, üdebâsı da hep sosyalizme meylediyorlar. Halbuki kurûn-ı kadîmeden beri Şarkta sosyalizm eşkâl-i muhtelifede tecelli ettiği halde Garbın hiçbir noktasında bu ana kadar cây-ı tatbik bulamadı. Sosyalizmin ziraata tatbikinden beklenebilecek netayici görmek için mire bakalım. Eser ile netice yan yana duruyor! Tekâmül-i manevileri müdhiş bir baskı altında inhiraf eden bu hassas müfekkireler memleketlerini Garb darülfünûnlarında fena hazmedilen nazariyelere cây-ı tatbik addediyorlar. Fenn-i ictimâî büyük vuzuh ile gösteriyor ki Rusya'nın selametini mirin tevessüünde değil büsbütün lağvında aramalı! Ferdin esaretten kurtulması ziraat-i müşterekenin yerine ziraat-i şahsiyenin ikamesine vâbeste. Halbuki ihtilalcilerin cahil ahaliyi ayaklandırmak için gaye-i emel olmak üzere ziraat-i müşterekenin bütün memlekete teşmilini vaadediyorlar. Mirin haricinde kalan araziyi kabil olursa cebren sahiplerinden istirdat ederek buna zamm edecekler ve sırf zirai bir memlekette ziraatın terakkisini muhal bir hale getirecekler. Senelerce devam eden neşriyattan dolayı Rus köylüleri şimdi böyle bir ihtilâlin lüzumunu hulus-i tam ile itikat etmekte. İhtilal muvaffak olamazsa istibdâd her tarafı kana gark edecek. Zaten de etmekte. Eğer muvaffak olup da vaadini incâz edemezse –ki edebilmesi muhal– en mukaddes addettiği emellerin hiçe çıktığını gören yüz yirmi milyon halkı mabed-i âmâlinin temelinden yıkıldığını görecek ve o zaman açlığa ümitsizliğin de inzimamıyla artık sibâ'-i vahşiye gibi yekdiğerine saldıracak. Rusların inhilal ve inkırazından kurtulmaları bu feci dersten mütenebbih olmalarına menut... Kim diyebilir ki bu adamlar hürriyet için kan dökmekte imsak ettiler. Eğer kan dökmek yalnız başına hürriyeti temin edebilse idi yarım asırdan beri bu uğurda son fedâkârlığı icrâ eden Ruslar şimdi dünyanın en serbest kavmi olmaları lazım gelirdi! Yazık ki en esiri kaldıkları gibi hayli zaman dahi bu halde kalmağa namzet bulunuyorlar. Çünkü hürriyet-i siyasiyeye bir esaret-i ictimâiye bayrağı altında yürüyorlar!..

Kanun-i tekâmül hâdisât-ı tabiiyede olduğu kadar hâdisât-ı ictimâiyede de hayatı, muhitine en iyi tevafuk eden ellere tevdi ile terakkiyi temin ediyor. Mademki değiştirmek elimizde değil hedef-i matlûba îsâl edecek yol nerde ise onu bir an evvel keşfederek takibin çaresine bakmalıyız ki bir esaret-i kat'iyenin, bir mevt-i manevinin makhur-i ebedisi olmayalım. İşte aradığımız bu yolu yalnız fenn-i ictimâ keşfedilmiş olduğu içindir ki onu vesait-i mümkünenin kâffesiyle vatanımızda neşre çalışacağız.

*

Şu uzun istitraddan maksat bir usûl-i fenniye istinâd etmeyen her sa'yin ister istemez heba olacağını göstermekti. Yoksa Ruslar ile kendimizi hiçbir vakit mukayese edemeyiz. Bu cesîm memleket hatasını idrak ederek tashihe zaman bulabilir. İstila-yı ecnebiyeden uzun hayli zaman daha korkmaz. Onun için Ruslar bizi tehdit eden âni tehlikeye maruz değil. Mamafih Rus hürriyetperveranının vatandaşları bulunan diğer anâsıra karşı nasıl hareket ettiklerini gördünüz. Lehliler ve Finlandalılar ile birlikte bunların istiklâllerini talep ediyorlar. "Bizden daha müterakki akvamı boyunduruğumuz altında ezmeğe ne hakkımız var." diyorlar? Hakları yoksa da kuvvetleri var. Şu kuvveti su-i istimâle meyletmemeleri kendilerinin gerçekten hakşinas olduklarını gösterir.

Rus liberaller –istibdada demiyorum– hükûmetlerine galebe edebilirlerse muvaffakiyeti sırf ittihâd sayesinde temin edecekler.

Bir de bizim anâsır-ı Osmaniye'ye karşı olan mevkiimizi mesela Ermeni Meselesi'ni gözden geçirelim. Eğer Ermeniler sakin oldukları mahallerde Lehliler ve Finlandalılar gibi bir ekseriyet vücuda getirmiş olsa idiler bizim de Rus liberalleri gibi düşünmekliğimiz lazım gelir ve aksi halde hürriyetperverliğimiz yalancılıktan ibaret kalmış olurdu. Fakat Ermeniler iskân ettikleri altı vilayetin hiçbirinde ekseriyet değil müsâvât bile teşkil edemiyorlar. Bu halde tabii müstakil Ermenistan teşekkülü gayr-i kabil-i icrâdır. Fakat kendilerinin metalibini nazar-ı dikkate almağa ve vatanımızı yalnız onlara değil bütün anâsır-ı Osmaniye'ye bir vatan-ı hakiki olmak üzere telakki ettirecek esbâba tevessül eylemeliyiz. Bugün memleketimize edeceğimiz en büyük hizmet Osmanlılar arasında bir zemin-i itilaf bulacak surette çalışmaktır. Görülüyor ki Türklerden başka memleketimizde yaşayan anâsırın hemen kâffesi menfaat-i milliyelerini müfârekatta arıyorlar. Halbuki az çok tenevvür etmiş, selamet-i fikriye sahibi bir Osmanlı tasavvur edemeyiz ki mensup olduğu anâsırın saadet-i milliyesini müterakki ve hürriyetşinas bir Devlet-i Osmaniye'nin mevcudiyetinde aramasın. Fakat inanamadıkları nokta devletimizin işte bu hale gelebilmesi. Şüphe yok ki Türk fırka-i muhâlifîninde bir kudret-i hakikiye görebilmiş olsa idiler fikirleri bu merkezde olmazdı. Fakat idare-i Hamidiye ile muhâlifîninden birincisinde hâle ait bir kötülük ikincisinde istikbale müteallik bir boşluk görülüyor. Artık seperatist olmalarında taaccübe şâyân bir şey kalır mı? Biz de derhatır etmeliyiz ki asırlarca müddet Hıristiyan vatandaşlarımıza bir mahluk-i âdi nazarıyla bakagelmişiz. Verdiğimiz imtiyazatı hak değil ihsan makamında telakki etmişiz. Onlardan ayrı yaşamış, ayrı düşünmüşüz. Hiçbir rişte-i vifak-i ictimâi, âfâk-ı âşinâîmizi yaklaştıramamış. Memleketlerini işgale biz yürüdüğümüz için kalplerini teshire yürümek de bizim vazifemiz ve bizim menfaatimiz icabından idi. Mazide böyle bir teşebbüste bulunmamaklığımızın cezası olmak üzere mülkümüzün nısfından fazlası elimizden çıktı. Osmanlılar arasındaki hu-

sumetin devamı elimizde kalanın da yakında çıkmasını intaç edecek. Her günkü vukuat-ı istila-yı ecnebiyeyi bir suretle teshil etmekte. Bari bundan sonrası için gözümüzü açalım. Millete ilk defa hürriyet verilmek istenildiği zaman kaleme alınmış ve ister istemez pek çok cihetleri ihmal edilmiş bir kanun layihasının haricinde hiç söz dinlememek davasından vazgeçelim. Bu hal otuz sene evvelki uykudan elân uyanmadığımızı gösteriyor ve cidden ayıp oluyor...

*Merkeziyet ve Adem-i Merkeziyet**

Hakkında hiss-i hürmet beslediğimiz dostlarımızdan birisi "başımıza bir adem-i merkeziyet çıkardınız" diyordu. Adem-i merkeziyeti bizden evvel Kanun-i Esasi 108 inci maddesinde "Vilâyâtın usûl-i idaresi tevsî-i mezuniyet ve tefrik-i vezaif kaidesi üzerine müesses olup derecatı nizâm-ı mahsus ile tayin kılınacaktır.[23]" bendi ile mevzu-i bahs etmiş idi. Şâyân-ı hayret bir şey var ise o da kanun-i esasinin en ruhlu noktasını taraftarlarının elân görmek istememeleri. Esbâb-ı rüchânı Avrupa'nın her tarafında hakayık-ı bedîhîye derecesine varan adem-i merkeziyet ile usûl-i merkeziyet arasında hürriyet ile istibdâd arasındaki kadar fark var. Bizim meseleyi bahis mevzu etmemekliğimiz bile bazı zevât nezdinde vatana ihanet olmak üzere telakki ediliyor!.. Meşrutiyet merkeziyete yahut adem-i merkeziyete istinâd eder. Anglo-Sakson unsurunu temyiz eden fikr-i teşebbüs ve istiklâl-i şahsî İngiltere'de adem-i merkeziyeti, bu usûlün tekâmül-i tedricisi de meşrutiyeti tesis etti. Sair Avrupa milletleri idare-i meşrutayı memleketlerinde tatbike karar verdikleri zaman İngiltere'yi taklit ettiler. Fakat meşrutiyetinin metanetini temin eden esbâb-ı esasiyeyi nazar-ı dikkate almadıklarından hükümdarların idare-i keyfiyesi kâmilen ıslah edilemediği gibi bazı cumhuriyetlerde bile krallığın istibdadını parlamentonunki takip etti. Yalnız Avrupa'da hükûmet efrad-ı milletin hayat-ı hususiyesine bizde olduğu gibi müdahale edemediğinden merkeziyet memleketimizdeki kadar icrâ-yı tahribat edemiyor. Bununla beraber cemiyetin en münevver takımı ıslahat istiyor, maksada vusûl için büyük büyük cemiyetler tesis ediyor ve adem-i merkeziyet Avrupa'nın her tarafına yayılıyor.

Merkeziyete istinâd eden meşrutiyette teftiş-i memleketin bir noktasından başlayarak cihat-ı sairesine intişar eder. Memûrînin kısm-ı azamını merkez tayin ettiği için vilayetlerin mesâlih-i umumiyesi onlardan mü-

* M[ehmed] Sabahaddin; "Merkeziyet ve Adem-i Merkeziyet" *Terakki* [No: 1] (Nisan 1906) s. 9-10.

23 Art. 108. - L'administration des provinces aura pour base le principe de la décentralisation. Les détails de cette organisation seront fixés par une loi.

teessir olmayan efrâd ile idare olunur. Bu idare ister bir kişi tarafından gelsin "hükümdar", ister beş yüz kişi, "parlamento", neticelerin ikisi de bir kapıya çıkar: istibdâd. Değişen keyfiyet değil kemiyet.

Adem-i merkeziyete isnat eden meşrutiyette ise teftiş-i memleketin icrâsından, nahiyelerden başlayarak tedricen büyüye büyüye merkeze müntehi olur. Tabiidir ki nahiye, kaza ve vilayet mecalisi, memurlarını en basit menfaatleri muktezası namuslu ve muktedir zevâttan intihâb eyler, memnuniyetleri halinde ibka, adem-i memnuniyetleri halinde tebdil ederler bunu bilen memurlar da ellerinden geldiği kadar ahaliyi hoşnut etmeğe çalışacaklarından gayret ve istikamet mütemâdiyen mazhar-ı teşvik olur. Elbette bu adamlar bütün gün içinde yaşadıkları mevkiin ihtiyâcâtını ömründe oraya gitmemiş, görmemiş ve günün birinde bilmem hangi âmirin keyfine ittibâen çantası koltuğunda çıkagelen bir memurdan daha iyi bilir daha iyi idrak ederler. Eğer zat-ı şâhânenin evham-ı mütezayideleri bu derece bâlâ-pervâz olmasa idi merkeziyeti muhafaza şartıyla istibdad-ı mülûkânelerini meclis-i mebusanın taht-ı teminde de icrâ edebilirlerdi. Hükûmetin bitip tükenmeyen kavafil-i memûrînini istediği gibi düşündüren, çalıştıran, halk eden bir adam için bir kaç yüz mebusu istenilen şekle koymaktan kolay ne tasavvur olunabilir? Merkeziyet istibdadın kalbidir. Vilayetlerimizin hiçbir yerinde hayat-ı mahalliyenin inkişafına müsaade etmeyen, dünyanın üç kıtasında müesses bu cesîm imparatorlukta bütün kuvve-i icrâiyeyi bir şehirde sonra da bir elde tahşid eden ve nihayet mevcudiyet-i milliyemizi esasından kemirmekte olan sâri ahlâksızlığı, müteaffin kangreni tevlîd eden hep ahalideki fıkdan-ı teşebbüs ile idaredeki fart-ı merkeziyet! İşte bu âfetler üzerine vatandaşlarımızın nazar-ı dikkatlerinin celb edilmediğini gördüğümüz içindir ki mesai ve neşriyatını kuru şikâyetlerden ziyade hakayık-ı ictimâiyeye istinâd ettirecek bir cemiyet teşkiline lüzum hiss ettik.

*Kendimizi Asrımıza Tanıtalım**

Hal-i vahamette bulunan hastanın her nefesi –bir kuvvet muavenetine yetişmediği halde– son nefesini tacil eder. Hayat-ı medeniyenin her nefesi de dem-i vâpesinimizi tesri ediyor. Eşkıya yatağı haline gelen Yıldız'ın vatana suikastına mukabil milletin bir aksülamel-i manevi bile izhar edememesini gören hükûmât-i ecnebiye ortada sahipsiz mal bulunduğuna kail olmuş, istifade çarelerini aramakta. Son zamanlara kadar efkâr-ı umumiye Türklerin terakki ve temeddüne olan istidatlarından külliyen bihaberdi. Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar, Sırplar hatta Araplar ve Arnavutlar bile hepsi derecesine göre mağduriyetlerini, terakkiperverliklerini tasdik ettirmişler yahut ettirmeğe çalışıyorlar; kendilerine manen ve maddeten zahîr olacak kuvvetler bulmuşlar, bulmakta devam ediyorlar yalnız biz Türkler hiçbir şey yapamadığımız için düşman-ı temeddün addediliyoruz; Ehrâm-âsâ yükselen kütle-i ithamat altında mütemâdiyen eziliyoruz! Şüphesiz başkaları gibi bizim de birçok noksanlar, birçok hatalarımız var. Belki bunların en büyüğü de esbâb-ı mevcudiyetlerini elan teşrihe girişmemekliğimiz! Fakat mükerrer de olsa seyyiatın fevkinde faziletlerimiz de var! Muzlim de olsa bir istikbalimiz var! Saadet-i maddiyeye sefâlet-i maneviye bedeline varılan bu eyyam-ı şeamette bile ismet-i vicdaniyelerini muhafaza etmiş milyonlarca fakir fakat âlicenâb köylülerimiz var! Evlatları mektep sıralarından kaldırılarak menfadan menfaya, mezardan mezara atılan binlerce evlatları, bir maye-i hayat ve terakki besliyor. Vatanlarına bir istikbal-i bülend-i medeni hazırlıyor! Ne için sükûtumuzla temeddün ve terakki düşmanı geçinelim. Okyanusların ufuklarından yuvarlanan dalgalar gibi asırların zulemat-ı eb'âdından kopup gelen mevcât-ı medeniye bütün beşeriyetin darbe-i sa'yiyle yürümekte! Hiçbir millet, hiçbir asır, hiçbir devir onu tek başına iddia-yı temellük edemez!

* * *

* M[ehmed] Sabahaddin; "Kendimizi Asrımıza Tanıtalım" *Terakki* [No: 1] (Nisan 1906) s. 10-11.

Bazılarımız Avrupalıların bizi hiçbir vakit sevemeyeceklerini daima düşman olacaklarını iddia edip duruyorlar. Düşünmüyorlar ki daha yarım asır evvel bu adamlar Kırım Muharebesinde bizi ölümden kurtardılar. Bugün netice ber-aks olduysa kabahat kimde? Otuz senelik siyasetimiz âlemi aldatmaktan ibaret kaldı. Aldananın yine kendimiz olduğunu görünce hiddetleniyoruz. Türklerin istiklâl-i millilerini muhafaza ederek yaşamaları menfaatlerini menâfi-i saire-i Osmaniye ile kabil-i telif bir siyasette gördüklerini göstermeğe müftekır. Şark ile Garb menfaatleri arasında iştirak var. Devletlerin anâsır-ı Osmaniye'den bir lehine zaman zaman vuku bulan müdahaleleri ekseriyetle diğerlerini ızrar ettiği için rekabet-i dâhiliyeyi artırıyoruz, mütemâdiyen ateşleten bu ihtilalin Avrupa siyasetinde husûle getirdiği aksülamel de rekabet-i beynelmileli sulh-i umumi zararına teşci ediyor. Türklerin anâsır-ı muhtelife ile hem-dost-i vifak olarak vücuda getireceğimiz muvazene-i ictimâiye Şark Meselesinin âlem-i medeniyetin menfaatine en muvafık suret-i hallidir. Bu hakayıkı Garba tanıtmak için vesait-i mümkinenin kâffesine teşebbüs etmeliyiz. Zaten son zamanlara kadar şiddetle aleyhimizde bulunan Fransa matbuatında şâyân-ı memnuniyet bir tahavvül görülüyor. Daha dün Türklerin adam olamayacaklarını, Avrupa'dan sürülüp çıkarılmaları lazım geldiğini iddia eden Fransa'nın parlak kalemleri fezail-i milliyemizden samimi bir lisan ile bahsediyorlar. Muhtelif mesleklere, muhtelif fırkalara mensup resail-i yevmiye ve mevkutede lehimizde makaleler neşrediyorlar. Bu hareket ve Avrupa'nın cihât-ı sairesinde yayılmalı.

Sada-yı mevcudiyetimizi efkâr-ı umumiye-i medeniyeye bir ahenk-i adaletle işittirebilirsek işte o vakit istila-yı ecnebinin önüne ilk sedd-i maneviyi çekmiş oluruz! Efkâr-ı beşeriyenin kürenin üzerinde şimşekler ile seyahat ettiği bir devrede vukuf ve sebata müstenid neşriyattan büyük faydalar memûldur.

Maksadımız hükûmet de dâhil olduğu halde kimseye itiraz ile vakit geçirmek değil. Bir hükümdar milyonlarca efraddan mürekkep bir cemiyeti ne bedbaht edebilir, ne de mesut! Esbâb-ı felâket ve saadeti onun tabiatında değil, cemiyetin hayatında aramalı. Çalışmağı bilen ve bilerek çalışan bir millet ne dâhilden çıkan ne de hariçten gelen zulme serfüru eder. Makhuriyetimiz kelimenin bütün şümûlüyle çalışmayı bildiğimizden ileri geliyor. Cemiyetimizin esbâb-ı tedennisini vücuda getiren nekayisi kendimizde de gördüğümüz için tanzimine çalıştığımız sa'y-ı müşterekenin semeredar olmasını temin edecek bir rehber arıyorduk. Senelerden beri aradığımız bu rehberi nihayet hayat-ı medeniyenin miftah-ı muvaffakiyetine temellük eden fenn-i ictimâda bulduk. Mesaimize riyaset ettiği gün asrımıza yetişmek için bir büyük zaman kazanacağız. Kazanalım ki zaman hayat demektir.

1 Nisan 1906, Paris M[ehmed] Sabahaddin

*Teşebbüs-i Şahsî ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti'nin Programı**

Madde 1) Memâlik-i Osmaniye'de tatbik edilecek ıslahat-ı siyasiye, sunuf ve tebaanın bilaistisna kâffesine şümûlü olmak üzere vilayet-i mevcudenin adem-i merkeziyet ve tevsi-i mezuniyet usûl ve kaidesiyle idaresi esasına müstenit olacaktır. Adem-i merkeziyet ve tevsi-i mezuniyet usûlü 1876 senesinde neşrolunan Kanun-ı Esasinin 108 inci maddesinde münderiç bulunan kaide-i intihâb üzerine müesses olacak ve bu Kanun-i Esasi dahi ahvâl ve vekayi-i muhtelifede lüzumu hissedildikçe tadilata uğrayacaktır.

Madde 2) İntihap ile teşkil edilen belediyeler, nahiye meclisi, mecalisi idare-i belediye, nahiye ve vilayet umûr ve mesâlihinin tesviye ve rüyetine iştirak ve müdahale edebilecektir. Ara-yi hafi ile müntehib aza ile bunlara terfik edilecek aza-yı daime (adedi erkân-ı meclisin beşte birini tecavüz edemeyecektir)den mürekkep bir meclis-i umumi, vilayetin umûr-ı maliyesiyle kavanin ve nizamatına ait mesâil ve muamelatta salahiyet-i tamme ve vasiaya mâlik bulunacaktır. Bu heyetin müzakeratı aleni olacaktır. Meclis mesâil-i müteaddide meyanında vergilerin tarh ve tevzi ve tahsil ve cibayeti hakkında ifa-yı rey edebilecek ve vergi hâsılatının vilayet ve hükûmet-i merkeziye arasında kararlaştırılacak olan ihtiyâcât-ı mahalliyeye sarf edilmek üzere lüzumu olan miktarı vilayete terk olunacaktır.

Madde 3) Bir taraftan vilayetler arasında münasebat temin ve tevsi ve diğer taraftan vilayet-i mevcude ile hükûmet-i merkeziye arasında ittihâd ve irtibatı takviye etmek için 1876 senesinde ilan edilen idare-i meşruta yukarıda söylenilen şerâit dâhilinde teessüs edecek ve payitahtta meclis-i

* Bu metin için bkz. Ahmed Bedevi Kuran; *İnkılab Tarihimiz ve İttihad ve Terakki* (İstanbul: 1948) s. 234-235 ve *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele* (İstanbul: Baha Matbaası, 1956) s. 406-407. Kuran'ın atıf yaptığı kaynak olan *Şura-yı Ümmet* No: 95 (27 Temmuz 1906)'e ulaşmaya çalıştık. Ancak yapılan bu göndermede bir hata olduğu anlaşılıyor. Zira *Şura-yı Ümmet*'in 95. sayısı (1 Cemaziyülevvel 1324/23 Haziran 1906) tarihine rastlamaktadır. Kütüphanelerdeki mevcut koleksiyonlarda da bu yazıya ulaşmak imkânı olmamıştır.

umumiye-i vilayet azası meyanından bilintihâb gönderilen murahhaslardan mürekkep bir mebusan meclisi küşad olunacaktır.

Madde 4) Akvam-ı muhtelifeyi yekdiğerinden tefrik eden münazaat ve mücadelata çaresaz olmak ve mecalis-i muhtelife-i vilâyâtta her kavim kendi adetleriyle mütenasip aza veya murahhas temin etmek üzere tedabir-i lâzımeye tevessül edecektir.

Madde 5) Herhangi kavme mensup olursa olsunlar bilumum ayni hukuk ve imtiyaza mazhar olacak ve binaenaleyh ayni şerâit ile mükellef bulunacaklardır. Mekatib-i askeriye dahi dâhil olduğu halde bilcümle mekatib-i âliye hükûmetin her tebaasına küşat bulundurulacaktır.

Madde 6) Memleketin asayiş ve inzibatı bir jandarma heyeti marifetiyle temin olunacak ve jandarma efradı sekeneyi teşkil eden akvam-ı muhtelifeden işbu akvamın nüfus-i mevcudesiyle mütenasiben intihâb olunacak ve jandarmaların tahsil ve talim emrinde muvakkat bir zaman ecnebi muallim ve zabitan istihdam edilecektir.

Madde 7) Valilerle, mutasarrıflar, defterdarlar, defter-i hakani müdürleri, bidayet ve istinaf mahkemeleri reis ve müddeiumumîleri hükûmet-i merkeziye tarafından nasb ve tayin edilecek ve memûrîn-i saire-i mülkiye ve adliyeyi valiler teşkil etmekleri ekseriyete nisbetle akvam-ı muhtelife meyanından intihâb ve tayin eyleyeceklerdir.

Madde 8) Kuvve-i zabıta memûrîn-i mülkiyenin emrine tabi olacaktır.

Madde 9) Alelumum vergiler tadil ve basit ve makul bir tarzda tahsil ve cibeyet tesis edilecek ve emval-i gayri menkuleyi itimat ve emniyetten mütevellit menâfi ve muhassenattan istifade ettirilecek surette emlak hakkında cari ve mer'i olan kavanin ve nizamat tebdil olunacak ve hükümdarın son 30 sene zarfında gayri meşru olarak zaptettiği emval ve emlakin hükûmet veya eshabına iade ve tesliminden son Hazine-i Hassa'ya bir had temin edilecektir.

Madde 10) Muahedat-ı düveliye ahkâmı her türlü tecavüzden masun olacaktır.

*Bir Tavsiye**

Terakki'nin ikinci icmalinde Edmond Demolins'in "Hâkimiyeti Ele Geçirmekte Menfaat Var mı?" ünvanlı eserinin birinci faslının tercümesini neşir etmişti.

Müellif-i muhterem, bu fasılda idare-i mutlakıyet ile usûl-i merkeziyetin; Yunan-ı kadîmin, Roma'nın ve İspanya İmparatorluğunun izmihlâllerini mucip olduğunu ispat ediyordu. Bu ikinci kısımda aynı idarenin ne suretle Fransa'nın bais-i inhitatı olduğunu tedkik ediyor ve bir katiyeti riyaziye ile ispat ediyor ki usûl-i merkeziyet ister idare-i mutlaka, ister idare-i meşruta, isterse de idare-i cumhuriyeye isnat etsin, netice aslâ değişmiyor. Daima izmihlâl oluyor. Çünkü hâdisât-i tabiiyede olduğu kadar hâdisât-ı içtimâîyede de aynı sebep, aynı neticeyi tevlîd eder. Yunan'da, Roma'da, İspanya'da, eski ve yeni Fransa'da hâsılı küre-i arzın her tatbik edildiği mahallinde en muazzam ve muhteşem imparatorluklar da dâhil olduğu halde cümlesini kül kömür etmiş bir idarenin yalnız Türkiye'de bir istisna-yı fevka't-tabia ile saadet-i umumiyeyi intaç edebileceğini ümit edebilir miyiz? Bunu iddia etmek bütün hakayık-ı tarihiyeyi inkâr etmektir. Fakat hakayık-ı müsbete inkâr olunamaz. Olsa olsa bir zaman için unutulabilir. Şu kadar var ki hakikat hakkını istirdada geldiği zaman ister istemez tesviye-i hesab etmeli yani milel-i münkarizanın tarihe yadigar ettikleri yığın yığın hacâletlere bir hâcalet yığını daha zamm ederek güm-nâm olmalı. Hedef-i sa'yimiz, vatanımızın elim ve feci bir buhran içinde çırpındığı böyle bir zamanda, bir hakayıkı vatandaşlarımızın nazar-ı tedkikine istitâatımız derecesinde vaz'a çalışmaktır. İşte makale-yi atiyeyi bir vazifeye ittibâen neşrediyoruz. Usûl-i merkeziyetin mahiyet-i hakikiyesini anlamak için en mükemmel bir zemin-i tatbik bulduğu

* "Bir Tavsiye" *Terakki* (Eylül'den önce 1906) s. 1 Bu makalede imza olmamakla birlikte, Nezahet Nurettin Eğe bu yazıyı Prens Sabahaddin'e ait olarak göstermektedir. Bkz. Nezahet Nurettin Eğe; *Prens Sabahaddin, Hayatı ve İlmi Müdafaaları* (İstanbul: Güneş Neşriyat, 1977) s. 117-118. *Terakki* gazetesinin ilk 8 sayısında numara yoktur. Numarasız sayılar, bir önceki nüshaya yapılan atıflar, dizi yazılar gibi ipuçlarından yola çıkarak tarafımızdan sıraya konulmuştur.

idareyi tedkik etmelidir. Bunun için de Fransa'nınkinden daha mükemmel bir misâl gösterilemez. Kavaninimizin birçoğu *Code Civil*'in basma kalıp bir taklidi olması kifayet etmiyormuş gibi merkeziyet-i idareyi meşrû göstermek için de şimdi de Fransa Hükûmetini misâl ittihazına kalkışıyoruz. Bakalım, bu misal, ne dereceye kadar şâyân-ı imtisal?

*İttihad-ı İslam**

Asâlet-penâha.

Bir kaç hafta evvel Avam Kamarasında irâd ettiğiniz nutk-ı mühim ittihâd-ı İslam meselesini mevzu-i bahs ediyor. İngiltere, dünyanın en büyük hükûmet-i islamiyesi bulunduğundan zat-ı âlilerinin beyanatı da bittabi umum memâlik-i İslamiye ve bâ-husus müstakil devlet ve merkez-i hilâfet olmak hesabıyla Türkiye için büyük bir ehemmiyeti haizdir.

Avrupa efkâr-ı umumiyesi cihân-ı islamı bir menba-ı azim-i taassub addine meyyal olduğu halde nutkunuzun Afrika-yı şimalide taassub-i İslamın uyandığını ihbar eden kısmının derhal nazar-ı dikkate çarpacağı şüphesizdir.

Vatanlarını istibdâddan kurtarmağa çalışan Türk hürriyetperverânının bir kısmının olsun bu babdaki fikirlerini tanımak faydadan hali olmayacağı fikriyle bu mektubu zat-ı asilânelerine takdim ediyorum.

Şüphesiz ittihâd-ı İslam bir hurafe değil; lisan-ı ictimâide bu siyasete garbın şarktaki fiiline –ki daima sulhperverane olmadıktan başka bazı defalar pek haşin ve taarruzkârâne bile oluyor– şarkın aksülamelidir denebilir. Haklı veya haksız kendini soyulmakta ve ızrar edilmekte gören şark, daha doğrusu bir kısım Şark ittihâd-ı İslam fikrine meylederek bu fikirle memâlik-i mevcude-i İslamiye arasına bir muhadenet esası vaz'ını ve o sayede anâsır-ı müşkilesinin muhafaza-yı milliyetlerini temin edeceğini

* Sabahaddin; "İttihad-ı İslam" *Terakki* [No: 4?] [Ağustos 1906] s. 1-4.
İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in Avam Kamarası'da yaptığı bir konuşmada "ittihâd-ı İslam'ı âlem-i medeniyet için büyük bir tehlike" olarak göstermesi üzerine "Sultanzade Sabahttin Bey"in Grey'e gönderdiği mektup *Times* gazetesinin 12-13 Ağustos 1906 tarihli nüshalarında yayınlanmıştır. İngilizce metni bu yazının ardından verdik. Bu mektup *Terakki*'nin yanı sıra başka birçok Jön Türk gazetesinde de kısmen veya tamamen yayınlanmıştır. Ayrıca o dönemdeki İngilizce, Fransızca ve Almanca dilerinde yayınlanan gazete ve dergilerine kısmen veya tamamen alınmıştır.
Makale sonundaki bir yorumdan, bu mektuba karşı örneğin Avrupa'daki 15 Ağustos tarihli bir gazeteye atıf yapılmasından ve makalenin İngilizcesinin 12-13 Ağustos tarihli *Times*'ta yayınlanmasından dolayı *Terakki*'nin bu sayısının da Ağustos 1906 başında veya biraz öncesinde yayınlandığı düşünülebilir.

tasavvur ediyor. Fakat şu politika zannedildiği gibi bir taassub-i dini neticesi değil, Avrupa'nın istila-yı tedricisinden mütevellid bir adem-i memnuniyet hissidir. Yalnız, Şarkta hiss-i dini garbdakinden daha kuvvetli olduğundan bir maksad-ı umumiye hadim olan her siyaset burada dine istinad ediyor ve bu hiss-i dinidir ki gayri mütecanis anâsıra mensup milyonlarca insanlar arasında hissi bir hatt-ı ittisal vücuda getiriyor.

Bugün karşı karşıya gelen bu iki âlemin, Şark ile Garbın münasebet-i müstakilesi ne olacak?

Avrupa mehâfil-i siyasiyesinde İstanbul pan-islamizmin merkezi addediliyor. Hakikatin izharı zamanı çoktan geldi. Dört asırdan beridir ki Osmanlı hükûmeti makarr-ı hilâfet olduğu halde bu son senelere gelinceye kadar Memâlik-i islamiyenin ittihâd siyasisine çalıştığı görülmedi. Satvet-i askeriyesinin mertebe-i kusvâya vardığı sıralarda bu fikri düşünmeyen Osmanlı Devleti nasıl oluyor da bugün tatbikine kalkışıyor.

Selim-i evvel meseleyi örtmek maksadıyla hilâfeti İstanbul'a naklet-mişti. Son zamana kadar Osmanlı padişahları ünvan-ı hilâfeti sırf bir şeref addetmekle iktifa ettiler. Hatta halife tabirinin evrak-ı muamelat-ı resmiyede bile kesret-i istimâlinden ictinâb edilirdi.

Yalnız saltanatının ikinci devrinde hükümdar-ı hazır iktidar-ı ruhaniyesine bir ehemmiyet-i mütezâyide vermekle başladı. Fakat herkes bilir ki, Abdülhamîd, hilâfetine ittihâd-ı İslamın tarafdârân-ı hakikileri nazarıyla bakmıyor.

İstanbul'da yalnız dâhildeki islam üzerine bir tesir icrâsı maksadıyla dini politika takip ediliyor. Sebebi izah için Türkiye'de tecelli eden terakkiyat-ı fikriyeyi icmalen olsun gözden geçirmeli.

Türkler, mevki-i coğrafileri muktezası akvâm-ı islamiyenin kâffesine faik bir süratle Garb medeniyetine doğru tekâmül ediyorlar. Türk gençleri terakkiyat-ı Garbiyeye gayri kabil-i mukavemet bir kuvvetle müncezib olduklarını hiss ediyorlar ve ona büyük bir temayül gösteriyorlar. Hiçbir hadise-i ictimâiye yok ki uzaktan bile olsa nazar-ı tedkiklerden geçmesin. İdare-i hâzıra, Türklerin hayat-ı iktisadiyesini büsbütün tevkif ettiği cihetle faal gençlerimiz mütalaat-ı fikriyye hasr-ı nefs ederek mesai-i daimeleri sayesinde bu asr-ı terakkiye yakışacak bir terbiye-i dimağiye edindiler.

Tabiidir ki bu suretle hazırlanmış kendisinden her türlü fikr-i taassub ebediyen tardedilmiş bir muhitte Avrupa medeniyeti, terakki fikirleri aleyhinde bir politika muvaffakiyetle takip edilemez. Fakat bir taraftan, ne kadar meşru ve müstacel olursa olsun her türlü ıslahata açıktan açığa düşman kesilen diğer taraftan, terakkisi gittikçe süratlenen fikr-i hürriyet önünde ne yapacağını şaşırıp kalan hükûmet temellerinden sarsılmakta olan bina-yı istibdadı bir defa daha kurtarmak azmiyle kisve-i ruhaniyeye bürünmeye kendini mecbur gördü.

Ermeni ihtilali hükûmetin bu ruhani politikasını teşdide sebeb oldu. Ermeniler vaktiyle Türklerden ayrılan diğer Hıristiyan akvamı gibi memleketin bir ucunda ekseriyet teşkil edemediklerinden menfaatleri Devlet-i Osmaniye'den ayrılmak ve temin-i istiklâle çalışmak değil bilakis beka-yı Osmaniye hadim olacak ıslahat icrâ ettirmek idi. Bu halde aynı idarenin mağduru olan Türklerle Ermeniler beyninde bir itilaf husûlünden daha tabii bir şey tasavvur olunamaz ve bu itilaf da bir kere teessüs ederse aynı zulümden müşteki bulunan anâsır-ı saire-yi Osmaniye birer birer hareket te iştirak eyleyebilirdi. Böyle bir halin ise hayatına çarçabuk hatme çekeceğini hisseden hükûmet her ne suretle olursa olsun tehlikenin önüne geçmeye azmederek Ermenilere karşı kıtal, Türk hürriyetperverlerine karşı da nefy ve tebid çarelerine müraacat etti.

Müslüman köylülerini Hıristiyanlarındakinden ziyade esirgemeyen akvam-ı mütemekkineye hücumu itiyat eden Kürt aşairi, zulüm ve taaddiye yükselen vicdanları ezmeğe daima müheyya olan hükûmet-i mutlakaya muavenet-i lazimede bulundular. İki kavim arasına kin ve garaz tohumları saçarak itilaflarını men etmek maksadına müstenit olan bu tedbir bidayette birtakım hâdisât-ı müessifenin de inzimamıyla büsbütün semeredar muvaffakiyet oldu.

Ermeniler kıtallere dair olan neşriyatlarında Türk kavmiyle hükûmeti arasında hiçbir fark gözetmeyerek Avrupa efkâr-ı umumiyesini aleyhimize celp ve tahrike sebep olduklarından bu hal Türk efkâr-ı umumiyesinde büyük bir sû-i tesir husûle getirdi; Hareket-i vâkıalarının Memâliki Osmaniye'nin istiklâl ve tamami-i mülkisi aleyhine sevk edildiği fikrini verdi. Diğer taraftan Türk muhâlifîni de hükûmet-i müstebidenin takip ettiği maksat hakkında efkâr-ı umumiyeyi hakkıyla tenvir edemediler.

İşte bu suretle, bir hayat-ı namuskârâne, bir hürmet-i mütekabile ile yaşamaları lazım gelen iki kavim arasında açılan girdâb zamanla daha ziyade derinleşti.

Fakat ne husemâmızın zulümleri, ne de fırkalarımızın hataları cemiyetimizin tabakat-ı amîkasını ilkah etmekte olan hareket-i hürriyetperverânenin seyrini tevkif edebildi! Türkler hükûmetlerinin değil yalnız kendileri, fakat Hıristiyan vesair vatandaşları hakkında gösterdiği muameleden her gün daha ziyade müteneffir ve mahcup oluyorlar. Vaktiyle bu adem-i memnuniyet bir kaç büyük şehirde, bilhassa İstanbul'da görünüyordu. Avrupalıların nazar-ı dikkati daha gürültülü ef'âle celp eylediği bir zaman, merkezden uzak bir vilayetimizde zuhûr eden vaka terakkinin intişarını gösteriyor. Bu defa teşebbüs doğrudan doğruya Türk köylüsünden geliyor. Kastamonu valisi meslektaşlarının kısm-ı azamı gibi gayret ve istikametten mahrum bir müstebid olduğundan mevaki-i müteaddidde ahalisi bi'l-ittihâd hükümdardan valini hemen azlini taleb ve arzuları is'âf edilmediği takdirde vergi vermemeye karar verdiklerini bildirdiler.

Padişah bu faaliyeti izhar eden ahaliye tebliğ-i selama, valiyi de azle mecbur oldu. İsyanda Rumlar ile Ermeniler bi'l-ihtiyar Türklere iltihak ettiler. Aynı bir neticeyi istihsal için düvel-i muazzama donanmalar sevkine ve müctemian nümayiş-i bahrî icrâsına mecbur oluyorlar.

Bir sulh-i tam içinde cereyân eden şu hadise menfaatten hali olmasa gerek. Fakat ehemmiyetini arttıran bir şey varsa o da Erzurum vilayetinden gelen son haberlerdir ki zikrettiğimiz hareketin münferid ve mücerred kalmayıp gittikçe tevessü' ve intişar etmekte olduğunu isbat ediyor.

Artık meyl-i hürriyet büyük şehirleri, merakiz-i medeniyeyi kazandıktan sonra köylerin, zirai muhitlerin teshirine yürüyor işte halkın münevver tabakası ile zürrâ'mızın bu mezc ve ittihâdından müterakki, hür, sulhperver yeni bir Osmanlı Devleti doğacak!

Resmi Türkiye, şekl-i ruhaniyi ittihâd-ı İslama olan meylinden değil hürriyete olan husumetinden dolayı iltizam etti. Fakat ictimâî Türkiye'nin takip ettiği yol ne hükûmet-i ruhaniyeye, ne de tevhid-i islam politikasına müsaiddir. Hükûmet-i hâzıra kisve-i ruhaniyesiyle de halkın nefret ve istikrahını mucib olduğundan halefi olacak idare tabii bu kadar ne bir tecrübeye mübaşeretten içtinap eder! Esasen devletimizin tebaası kâmilen İslam olmayıp içlerinde edyân-ısaireye mensub külliyetli anâsır-ı sairenin de bulunması bî-taraf adil ve binaenaleyh cismani bir idare-i meşrutaya mâlikiyeti istilzâm ediyor. Bundan mâadâ Babıâli hükûmât-i saire ile hüsn-i münasebette bulunmak ihtiyacında olduğundan tabii İslam tebaası olan devletlerin husumetlerini celp etmeksizin akvam-ı İslamiyeyi tevhide kalkışamaz. Hatta bu siyaset ecnebi müslümanların menfaatlerine mugayir olur. İşte esbâb-ı dâhiliye ve hariciye bizi tevhid-i İslam politikasından uzaklaştırıyor. İstanbul'un bugünkü cihân-ı islam üzerindeki tesir-i ruhaniyesi, Türkiye'de efkâr-ı hürriyetperveranenin galebesi ile bir tesir-i fikri olmayla başlayacak ve o zaman bu tesir Şark ile Garb arasında husûl-i itilafa en kuvvetli bir vâsıta teşkil edecektir. Fakat yalnız Şarkın arzusu bu maksad-ı âlinin husûl-pezir olmasına kifayet etmez. Şâyân-ı temindir ki Avrupa'nın Şarktaki efali daha munsifane ve haysiyet-i beşeriyeye karşı daha ihtiramkarane olsun! cihân-ı Şarkın sulh ve terakkisi mücerret bu şart ile temin edilebilir.

Fakat şu kayd, Avrupa müstemlekat idarelerinin cümlesinden ziyade serbestî-i akvama müsait bulunan İngiliz milletinin idare-i müstemlekâtındaki tefevvukunu itiraftan beri hiçbir suretle men edemez.

Pek halisane olan hissiyatım ile birlikte ihtiramat-ı faikamın kabulünü rica ederim.

*The Sultan and The Pan-Islamic Movement**

We have received for publication the following letter addressed by Prince Sabah-ed-Din to Sir Edward Grey. Prince Sabah-ed-Din, who is grandson to the late Sultan Abdul Medjid and nephew to the present Sultan Abdul Hamid, went into voluntary exile more than six years ago in order to carry on his opposition to the present *regime* at Constantinople in the interests, as His Highness contends, of liberty, justice, and civilization in Turkey:

To the Right Honourable Sir Edward Grey, Bart.,
Secretary of State, Foreign Office, London.
Paris, Aug. 9, 1906.

Sir,

The important speech which you made before the House of Commons a few weeks ago raises the question of Panislamism. Great Britain being the greatest Mussulman Power in the world, all Mussulman countries, and in particular Turkey, which is at the same time an independent Power and the seat of the Kaliphate, could not fail to attach the highest importance to your statements. Public attention must have been the more forcibly drawn to that part of your speech which tells an awakening of Mussulman fanaticism in North Africa, since the Continent is readily inclined to look upon Islam as being a teeming hotbed of fanaticism.

I took upon myself to send you this letter, because I thought it might not be altogether uninteresting to set before you the opinion of part at least of the Turkish Liberals, who are now striving to free their country from the yoke of arbitrary rule. Panislamism is confessedly no myth, in popular language that word is used to express the counter-action of the East against the action of the West, which, far from being at all times a peaceful action, has not seldom been aggressive and even brutal. It is not impossible that the East, or, to be more exact, a part of

* Sabaheddine; "The Sultan and the Pan-Islamic Movement" *The Times* (Monday, August 13, 1906) p. 6. "İttihad-ı İslam" adlı yukarıda verdiğimiz metnin *The Times* gazetesinde yer alan İngilizcesidir.

it labouring under the prosumption, whether true or false, that it is being imposed upon, could be brought to sympathize with the Panislamic doctrine, in hopes that in it might be found the elements of an understanding between all Mussulmans countries, whereby the constituent unities of the nation might be preserved. But the Panislamic policy is by no means what it is imagined to be, the outcome of the fanaticism, it is merely the expression of discontent caused by the gradual encroachments of the European Powers. Only it must be remembered that any policy with a general object in view must be more or less influenced by the religious feeling which is stronger in the East than it is in the West. This feeling is the connecting link which binds together a most heterogeneous mass numbering several hundreds of millions of human beings. The two worlds are now brought face to face. What are their mutual relations to be in the future?

In European political circles Constantinople is considered to be the centre of Panislamic activity; it is time the truth should be known. For four centuries the Ottoman Empire has been the seat of the Kaliphate, yet till recent years, it has displayed no sign of activity as regards the political union of the Mussulman nations. If therefore, Osman's Empire when it had reached the zenith of its military power never dreamt of such an achievement what could induce it now to attempt its realization. Selim I. transferred the Kaliphate to Constantinople so as to settle the question once for all; and till quite recently Ottoman Sovereigns accounted the Kaliphate a merely honorary title, which was moreover most sparingly used in official documents. It was only during the latter half his reign that the present Sultan began to attach more importance to his spiritual authority. But, we know that Abdul Hamid II has never looked upon his Kaliphate from the point of view of all true disciples of Panislamism. The sole reason why a religious policy is favoured at Constantinople is that an influence may be exercised over the Musslumans of the interior. To explain the reason for this policy a rapid survey should be taken of the intellectual transformation now going on in Turkey.

Of all Islamic peoples the Turks, owing to their geographical position, have always been the readiest to adopt the ideas of the Western civilization, which attracts the younger Turks irresistibly and has their wholehearted sympathy. In social matters no event of any importance ever takes place without supplying them food for study and meditation. The present *regime* having checked the economic development of the Turkish nation, the more enlightened representatives of young Turkey have devoted themselves to intellectual studies, and by the dint of persevering efforts have acquired an intellectual outlook which is quite up to date. It is not on ground thus prepared and cleared henceforth of every germ of fanaticism that the seed of a reactionary and anti-European policy can ever succeed in striking root. But the Government, openly averse as it is to all reforms, however legitimate and urgent they may be, and distracted in presence of the steadily rising tide of emancipation, has conceived it necessary to enfold itself within a "spiritual mantle" in the endeavour once again to save the tottering edilice of despotic rule from utter ruin.

The Armenian revolution served to emphasize this theocratic character of the Imperial Government. The Armenians, unlike other Christian communities now separated from Turkey, do not form a compact aggregation at the extremity or other of the Empire. For them, therefore, a policy of secession did not present any chance of success; and so they were chiefly interested in the introduction of general reforms into the country at large. Accordingly nothing could be more natural than a direct understanding should come about between Turks and Armenians, who were alike dissatisfied with the existing *regime*. Had such an understanding once been effected between all the elements of the Empire suffering from the same oppression, and had they all combined for action, it would have meant certain death to the present Government. Such a peril had to be averted at any cost, and a recourse was had to a massacre of Armenians and the wholesale banishment of the Turkish Liberals.

The Turkish nomads, who are accustomed to harass peaceful settlers and show no more mercy for Mussulman than for Christian villages, lent their aid to the Imperial Oligarchy, which is always ready to stifle the expression of conscience. From the outset a series of untoward events favoured the plan, which consisted in making an understanding between the Turkish Liberals and the Armenians impossible by setting up a lasting hatred between them. In their written accounts of the massacres, the Armenians did not separate the Turkish people from its Government. Such accounts contributed largely to rouse public opinion in Europe against Turks; they made a very painful impression on the latter and induced them to believe that the Armenian movement was directed against the independence and integrity of their country. The Turkish Liberals also made a serious mistake in failing to enlighten public opinion immediately as to object aimed at by the triumphant Oligarchy. Thus, alas! The chasm was still more widened in time between two peoples whose duty was and is still to share the same life on terms of loyalty and of mutual esteem.

Yet, neither the persecutions of our adversaries' nor our own mistakes could arrest the progress of Liberalism which fecundates the deep strata of society. The Turks feel every day more indignant at the way in which their Government deals, not only with them, but with their fellow-countrymen of the Christian or any other creed. Till recently the spirit of discontent would only appear in a few large towns, and particularly in Constantinople. An incident which took place in a remote province of the Empire was not sufficiently noticed in Europe because European attention is attracted by more sensational events testifies to an advance of progress. In this affair the lead was taken by the peasants themselves. The Governer-General of Kastamuni was, like most of his colleagues, an unprincipled despot, and the inhabitants of several localities combined together to request of the Sultan his immediate dismissal. They told His Majesty that they were determined to withhold the tax so long as satisfaction had not been obtained. The Sovereign lost no time in congratulating the peasants and in dismissing the Governer. Gre-

eks and Armenians had in this case joined hands with the Turks. In a similar juncture the Powers, in order to obtain the same result, were compelled to mobilise squadrons and to make a combined naval demonstration. Though it was peaceful, this event is none the less interesting; its importance is still more enhanced by the fact that it points, not to an isolated case, but to a movement which is gaining ground, as could be gathered lately from the news that came from Erzerum, another province of the Empire. Thus, after winning the urban centres over to its cause, Liberalism now sets forth to gain the agricultural classes. Out of the blending of these elements, the intellectual and the agricultural, a new Turkey will arise– a Liberal, peaceful, progressive Turkey.

Official Turkey has evolved in the sense of theocracy out of hatred to the Liberal movement, not out of sympathy with Panislamism. But such is the course adopted by social Turkey that it can hardly look favourably upon either theocracy or Panislamism. Its theocratic tendencies have made the present Government unpopular. It is obvious, therefore, that its successor will never be able to renew such a woful experiment; besides, for the foot that it holds a considerable number of subjects belonging to non-Islamic creeds, the Ottoman Empire must enjoy a fair and impartial, and consequently a secular and constitutional Government. Turkey feels, moreover, the need of keeping on correct, if not on friendly, terms with all the Powers, and she should hardly advocate the formation of a league between Mussulman peoples without compromising her relations with those nations which have Mohamedan subjects. Such a policy would even go against the real interests of foreign Mussulmans. Thus we are estranged from Panislamism through reasons of internal as well as foreign policy. With the triumph of Liberal ideas in Turkey the great moral influence which Constantinople possesses over Islamism at large is destined to assume an intellectual character. Such an influence would then serve as a powerful agent of reconciliation between the two worlds. But the good will of the East alone could not accomplish such a needful task. It is desirable that the action of Europe in the East should be more equitable and more respectful to human dignity. It is on this condition only that progress and peace may be secured there.

But this reservation does in no way hinder us from rendering justice to your noble country for her colonized administration, which is unquestionably of all European administrations the most favourable to the liberty of nations.

I am, Sir, with the highest regard, yours very sincerely.

Sabaheddine

*Le panislamisme**

Le passage de votre discours dénonçant le réveil du fanatisme musulman dans l'Afriquée du Nord a dû d'autant plus frapper l'attention générale que, sur le continent, on est porté à considérer l'islam comme un foyer de fanatisme.

J'ai pris l'initiative de vous adresser cette lettre, croyant qu'il n'était pas dépourvu d'intérêt de faire connaître la pensée d'une partie au moins des libéraux turcs qui s'efforcent de soustraire leur pays au joug de l'arbitraire.

Le panislamisme n'est certainement pas un mythe; il traduit en langage social la réaction de l'Orient contre l'action occidentale, action qui n'a pas été toujours pacifique et qui fut même parfois agressive et brutale. L'Orient ou plus exactement, une partie de l'Orient, se croyant à tort ou à raison exploite, pourrait sympathiser à l'idée panislamique, dans laquelle il pense trouver les éléments d'une entente entre tous les pays musulmans, entente qui assurerait la conservation nationale de ses unités constitutives. Mais la politique panislamique n'est nullement la résultante du fanatisme, comme on le croit. Elle n'est que l'expression d'un mécontentement contre l'envahissement progressif de l'Europe. Seulement, le sentiment religieux étant plus fort en Orient qu'en Occident, toute politique qui vise un but général ne peut s'en affranchir. Ce sentiment forme le trait d'union entre plusieurs centaines de millions d'êtres humains appartenant aux éléments les deux mondes sont en présence, aujourd'hui...

Quel sera l'avenir de leurs relations?

Dans les cercles politiques européens, Constantinople est considère comme le centre d'action du panislamisme; il est temps qu'on rétablisse la vérité.

Depuis quatre siècles, l'empire ottoman possède le siége du Khalifat; pourtant, jusqu'à ces dernières années, on n'a jamais constaté qu'on y travaillait à l'union politique des nations musulmanes. Si, à l'apogée de sa puissance militaire, l'empire ottoman n'y a pas songé, pourquoi chercherait-il aujourd'hui à la réaliser? Selim Ier avait transporté le Khalifat à Constantinople dans le but d'en-

* "İttihad-ı İslam" adlı yukarıda verdiğimiz metnin *Siècle*'de yer alan Fransızcasıdır. ("Le panislamisme" *Siècle* (15 août 1906). Bu yazı ayrıca Paul Fesch; *Constantinople aux derniers jours d'Abdul-Hamid* (Paris: Libraire des Sciences Politiques et Sociales) s. 401-404'de de yer almaktadır.

terrer la question, et, jusqu'à une époque toute récente, les souverains ottomans ont considéré leur titre de Khalife comme purement honorifique. On a même évité d'en faire souvent usage dans les documents officiels. C'est seulement dans la seconde partie du règne actuel que le Sultan attacha une importance grandissante à son autorité spirituelle. Mais nous savons qu'Abdul-Hamid II n'a jamais envisagé son Khalifat à la manière des vrais adeptes du panislamisme.

A Constantinople, on s'attache à la politique religieuse exclusivement en vue d'exercer une influence sur les musulmans de l'intérieur. Pour expliquer la raison de cette politique, il est nécessaire de jeter un coup d'œil rapide sur la transformation intellectuelle qui s'opère en Turquie.

De tous les peuples de l'islam. Les Turcs, à cause de leur situation géographique, furent les plus prompts à évoluer dans le sens de la civilisation occidentale; vers elle, la jeunesse turque se sent irrésistiblement attirée; toutes les sympathies lui sont acquises. Dans le domaine social, il ne se passe aucun événement important sans qu'elle l'étudie, sans qu'elle le médite. Le régime ayant arrêté l'évolution économique du peuple turc, les représentants de sa jeunesse studieuse se sont adonnés surtout aux études intellectuelles et, grâce à un effort constant, ils se sont créé une mentalité tout à fait moderne.

Ce n'est pas dans un milieu ainsi préparé et d'où est banni à jamais tout esprit de fanatisme que l'on pourrait prêcher avec quelque chance de succès une politique réactionnaire et antieuropéenne. Mais le gouvernement, nettement hostile aux reformes, si légitimes et urgentes qu'elles soient, et affole devant un mouvement d'émancipation toujours en progrès, s'est cru obligé de se draper dans "un manteau spirituel" pour essayer de sauver une fois de plus l'édifice de l'arbitraire qui tremble dans ses fondements.

La Turquie officielle a évolué vers la théocratie par haine du mouvement libéral et non par sympathie pour le panislamisme; mais, la voie dans laquelle s'est engagée la Turquie sociale ne lui permet guère de sourire à la théocratie, pas plus qu'au panislamisme. Le gouvernement actuel s'est rendu fort impopulaire par ses tendances théocratiques, son successeur ne pourra certainement recommencer une expérience aussi malheureuse, d'ailleurs l'Empire ottoman, comptant parmi ses sujets un nombre important d'adeptes d'autres religions que l'Islam, il lui faut une administration impartiale, équitable, par conséquente laïque et constitutionnelle. D'autre part, la Turquie a besoin d'entretenir des relations amicales, tout au moins correctes, avec les diverses puissances et elle ne pourrait guère prêcher la constitution d'une ligue entre les peuples musulmans sans compromettre ses rapports avec les nations qui ont des sujets mahométans. Cette politique serait même contraire aux propres intérêts des musulmans étrangers. Donc, les raisons extérieures et les raisons intérieures nous éloignent du panislamisme.

La grande influence morale de Constantinople sur l'islam est destinée à devenir intellectuelle par le triomphe des idées libérales en Turquie; et cette influence serait alors un puissant facteur de réconciliation entre les deux mondes. Mais la

bonne volonté de l'Orient ne suffirait pas pour accomplir cette œuvre nécessaire. Il est souhaitable que l'action de l'Europe en Orient se montre plus respectueuse de la dignité humaine. C'est à cette seule condition que le progrès et la paix peuvent y être assurés.

Mais cette réserve ne nous empêche nullement de rendre justice à l'administration coloniale de la noble Angleterre, qui, de toutes les administrations européennes, est incontestablement la plus favorable à la liberté des peuples.

*The Eastern Question**

We have received for publication the following translation of a memorandum which has been addressed to the Chancelleries of the Great Powers by Prince Sabah-ed-din, grandson of the late Sultan Abdul Medjid. A letter addressed by Prince Sabah-ed-din to Sir Edward Grey on the subject of the Pan-Islamic movement appeared in *The Times* of August 13 last year.

Memorandum of the Turkish Liberals Relating to the Eastern Questio Prince Sabah-Ed-Din to the Chancelleries

The news from Constantinople concerning the health of his Majesty Abdul Hamid II has reopened the Eastern Question. The spirit of solidarity which unites civilized nations more closely every day prompts us to study in this place such rational solution of the Eastern Question as is contemplated by the party most concerned –namely, by the Turks.

Why Reforms Have Failed in The Past

On his accession to the Throne more than 30 years ago Abdul Hamid II, set himself at once to undo the work of his father, the much-lamented Abdul Medjid. When, in 1853, the latter promulgated the reforms, which had been elaborated by the eminent Reshid Pasha, the spirit of renovation was represent in Turkey only by a few statesmen, who knew the civilization of the West and appreciated its advantages. It was the perfect concordance of the views of the Sovereign, a sincere and loyal man, and of his large-hearted and cultured Minister which had brought about the promulgation of a series of laws calculated to modernize the form of the Imperial Administration. The failure of those reforms at that time was due to the

* Sabaheddine; "The Easter Question" *Times* (Wednesday, January 2, 1907) s. 13. Prens Sabahaddin'in Aralık 1906 tarihinde Kançılaryalara gönderdiği muhtıra. Bu yazının *Terakki*'de yer alan Türkçesi bu metnin ardından verilmiştir.

passive, resistance which was offered to them alike by the Musulmans and by the Christians; by the former because they had not been sufficiently trained to understand and to accept them; by the latter because they were hostile to the introduction of a *régime* of equality, which they feared might in the end deprive them of such rights as Turkey had spontaneously granted to them in the past. Whilst, therefore, the Christian nations of Europe were struggling to obtain equal political rights and the mutual independence of Church and State, the Christians of the Ottoman Empire opposed the introduction of the *régime égalitaire* because they believed that by so doing they were defending the privileges of their respective Churches. This twofold opposition had retarded the application of reforms inaugurated by Abdul Medjid and renewed by his successor. Yet the efforts of these two monarchs, though for a time unsuccessful, did much to prepare, a methodical reorganization of public instruction, a generation capable of understanding the necessities of modern times, and to guide public opinion in the same direction.

In 1853 the Government was held in check by the ignorance of the masses. In 1876, on the contrary, the intellectual progress of the country was such that the Turks removed sultan Abdul Aziz from power because he had allied himself too closely with the Ministry of Mahmoud Nedime Pasha, the relentless enemy of reform; they further obtained from their present Sovereign a constitutional charter based upon national representation. This Constitution, which confirmed the equality of rights already granted to all the subjects of the Empire, while respecting the privileges previously conceded to the Christians, was, unhappily, not sufficient appreciated in Europe. The Bulgarians, who today complain so bitterly of the Ottoman Administration in Macedonia, were at that time fomenting the Russo-Turkish war with the support the Balkan Principalities. The war of 1876, which was ostensibly declared for the protection of Christian subjects in Turkey, at a time when the Porte had just given an undeniable proof of its good will, retarded the march of progress in the East for more than a quarter of a century. The Imperial Oligarchy of Yildiz, taking advantage of the military defeat of the nation, had no difficulty in sweeping away both the Constitution and the party which had promoted it. The leader of this constitutional party, Middhat Pasha, the worthy successor of Reshid, was removed in the tragical manner of which we have all hard. The Liberal Party, the *élite* of the Turkish nation, was decimated, and its surviving members were ruthlessly persecuted. The Armenian massacres were only the crowning act of that policy of bloodshed. But for the inauspicious Russo-Turkish war and the suppression of the Constitution, the persecution of the Liberals would not have taken place, The Armenian massacres would certainly not have been perpetrated, and Macedonia would not have become, like so many other parts of the Empire, a vast field of carnage. Had Turkey once opened her doors to the civilized world, an increase of the commercial transactions between east and west would have followed, implying a most precious gain for the cause of peace. Unfortunately the unhappy *régime* whics is now hastening to its close on

the shores of the Bosporus, opposed though it is to humanity and the Ottoman interest, has been, unconsciously no doubt, encouraged more than once by the combinations of European diplomacy. The apparent concord of the Powers often failed to hide deep-seated differences; and the chronic rivalries between greater and the smaller States undermined projected alliances or understandings directed towards the maintenance of general security.

The outlook is not more reassuring now than it was then; each day sees fresh clouds gather over the dark horizon of the eastern question and brings new elements for a future international disaster. Is the problem then insoluble? It is raised on the threshold of an Empire which is persistently looked upon as being occupied by more "tenants" who must eventually be called upon to leave their holdings. In these circumstances, a conflict of interests in inevitable, and each of the rival parties sets up its claim to a potion of the immense spoil.

The social evolution of Turkey, which continues in spite of all difficulties and obstacles, will give to the world the rational solution of the problem, by proving that the so-called "tenants" are in fact the rightful "owners" of the Empire. This we will endeavour to demonstrate.

Why Reforms Will Succeed in the Future

When the Russo-Turkish war was over, the present Government, having once swept away the Constitutionalists, thought that all attempts at national emancipation had been crushed. It was not till long after that it perceived that the movement was, on the contrary, spreading like a river swelled by tributaries from every side, and was gaining strength with each new generation of scholars on the benches of the collages. The Government then prepared itself for war against the future. It appointed commissions to study the programmes of education and to suppress all subjects of intellectual training that were suspected of encouraging individualistic tendencies. But the young generation's reply to this measure was the transference of the movement from their schools to their homes. These studies, prosecuted with method and enthusiasm through long and gloomy years of tyranny, instilled into the hearts of the new Turkish generation the horror of autocracy and at the same time strengthened its sympathy with all the victims of oppression. The Government, seeing that the restrictive measures taken with regard to educational matters, far from giving the expected result, only incited the youth to propagate the prohibited studies, resorted to open persecution and poured into all the schools Its legions of cosmopolitan spies. The mere refusal on the part of a student to act as a spy against his comrades or the mere expression of opinions hostile to the Government sufficed to cause his immediate denunciation, sentence, exile, and not infrequently his death. Some of those political martyrs, confined in the dark cells of Bodroum, Erzerum, Sinope, Tripoli, Senaa, and Akka, which

have gained a sinister notoriety in the annals of contemporary Turkey, have lived and are still living there amidst the terrors of a lingering death, while more than 100.000 other victims, who have been simply exiled into the provinces, and scattered ever since the present reign began over the whole extent of the Ottoman Empire, become in the country the pioneers of the new ideas already dominant in the towns

Thanks to the impulse given by the Intellectual class, the peasants are now awaking to a proper consciousness of their duties and rights. Quite recently the inhabitants of two provinces of the Empire, Castamonie and Erzerum, were able to impose their will upon the central Government and to obtain, by telegraph, the dismissal of the Governors who were trying to oppress them. Today Erzerum, with the support of the army, insists upon the restoration of the constitutional *régime* at Constantinople, and undoubtedly this demand will. Be obtained shortly.

We see more plainly every day that there is a fusion of town and country in Turkey. But another fusion, not less important and desirable, would certainly be that of Court and nation. At the present moment all proper balance is lost, and on its re-establishment depends the acceleration of Turkey's regeneration. In such circumstances the question of succession has become one of capital importance. The whole Turkish people hope to find in the person of the heir-presumptive an open mind and loyal disposition, which will dispel the deplorable hostility now existing between the Court and the nation. His title as heir to the Crown caused Prince Mohamed Reschad to suffer 30 years of moral persecution. While the most energetic and honest subjects of Turkey are pining in their cells, his Imperial Highness suffers also in his palace, which has been transformed into a veritable prison *so* that the man who is rightfully called to put a speedy termination to the present *régime* of persecution is himself one of its greatest victims.

Turks and Christians

When, half a century ago, the Porte wished to transform the Imperial Administration, there could not be found in the whole country a sufficient number of enlightened men capable of understanding and carrying out the reforms. The attempt at modernization, first made by the Sovereign and a few statesmen, naturally could not give immediate results; but Europe, having anticipated such results, was greatly disappointed and very angry to see that the fulfilment of the expected miracle had been delayed. Not a few of her thinkers, publicists, and diplomatists roused public opinion against the Turks, asserting that their sole object was to exploit and persecute the Christians, They failed to see that their assertions were not at all justified by the history, past or present; of the Ottoman Empire. If, indeed, the Turks had persecuted the Christians systematically, there could not exist in Turkey at the present day races which have preserved their language, cus-

toms, religion, and nationality. At a period when the extermination of Musulmans was regarded in Europe as a meritorious deed the Turks were conferring civil rights with a sort of administrative autonomy upon the Churches of the conquered peoples.

Nor was the conquest of the Empire by the Turks an act of barbarism, still less an accident of fate. It was provoked by the rivalries of a multitude of races, which later became the Ottoman nation, as also by the moral and material decadence which was bringing the Eastern Empire to destruction. The Turks brought into this ethnical chaos a. genuine element of social harmony; by keeping the conquered nations way from the Government and from its deplorable excesses they contributed indirectly to the development of their productive capacities and to the consolidation of their nationality.

But if the formation of Turkey was facilitated by the disintegration of the countries absorbed, it was realized by the moral strength which the Turks had brought with them from Central Asia and which makes the Turkish peasant one of the most honest men on the face of the earth. One would, besides, form a strange opinion of the Ottoman Christians if one maintained as some of their defenders have done, that they have lived for several centuries under the rule of a nation of oppressors devoid of all moral sense. Even today is it not the Turk who sheds is blood in Macedonia to prevent two Christian peoples, the Greeks and the Bulgarians, from massacring each other? And are not the same causes at work today as in the post? If an exception is made for the inhabitants of the Archipelago, the Ottoman Christians, even if we include those who are now fighting so fiercely against one another, are everywhere in the minority among their Musulman countrymen. They cannot therefore, claim a special autonomy. Does not, on the contrary, their chief interest lie in working to obtain the application of administrative reforms, the starting-point of which would be the substitution of a Constitutional Government for the existing *régime*? So self-evident is this truth that the Balkan States themselves, which have been long separated from the Turks, stand most in need of a reformed Turkey, which will be as a barrier to save them from being swept away like chaff by the invasion of the northern nations, infinitely stronger than them-selves... In this constitutional Turkey of the near future the Ottoman Christians will find a fatherland anxious to promote their progress, and therein also their co-religionists of the Balkans will find the very pledge of their own independence.

Turks and Musulmans

If racial rivalries bring about conflicts among the Ottoman Christians, tribal rivalries decimate the non-Turkish Musulmans. While the Turkish people, thanks to a long agricultural training; have become a nation of peaceful settlers, the Alba-

nians, Arabs, and Kurds have retained for the most part their unstable or purely nomadic and warlike characters. They are therefore not at all prepared for political autonomy, which, moreover, the small number of their populations, as compared with the area of the countries they inhabit, renders impossible. Besides, the masses do not dream of such autonomy, and these among their leaders who at all understand the situation appreciate the supreme advantage of remaining Ottoman. They foresee that autonomy would won bring them under a foreign yoke, provoke endless rebellion, and compromise their future welfare for a long time to come. Therefore, for Musulmans, as for Christians, the Turks are an unquestionable and indispensable element of equilibrium. But the usefulness of their social *rôle* could only be manifested directly if they gave Turkey a Constitution based upon administrative decentralization, which alone can safe guard political unity whilst respecting diversity of race and assure the free development of private enterprise. This renovated Turkey, by means of adequate measures, and especially by the increase of the means of transport, will be able methodically to fix her floating populations, and the settlement of millions of nomads on the rich soil of Asia Minor and Mesopotamia will remove one of the principal causes of insecurity, while favouring the increase of production and the extension of economic relations with other countries.

The Turks and Europe

Besides, Europe and America can derive nothing but the greatest advantage from the regeneration of Turkey. Indeed, all civilized countries of the world must wish that the Eastern Question should be solved by the Ottomans themselves; for this solution alone injures no interests, alone is capable of transforming all dangerous rivalries into a desirable emulation, the practical results of which will form the reward of the most energetic initiative and the most honest work. But more than any other Powers those ruling over Musulman subjects are particularly interested in seeing the question solved in this way. Pan-Islamism justly attracts their attention, and it ought to cause them the more anxiety as the movement does not originate at all with Turkey; it took its rise elsewhere, and its progress is the actual consequence of the Eastern policy of Europe. For, indeed, the cause of the Ottoman Christians is generally defended in the name of their religion, while no voice is ever raised in favour of the Musulmans, who are persecuted by the same Government, and who form at the present moment the large majority of the prisoners detained in the dungeon cells of the Empire!

The Musulmans cannot, indeed, disapprove of the kindly feeling shown by the West towards the oppressed Christians; but what they cannot so well understand is assuredly the avowed purpose of such solicitude. Did not the Prime Minister of one of the greatest Musulman Powers officially declare, at the conclusion

of the Greco-Turkish war, that "Europe never will allow the Crescent to enter a country where the Cross has gone before"? Why should one religious, two worlds, be systematically opposed to each other? Such an opposition was scarcely acceptable even in past ages. Do not the two religions, which were thus symbolized by those emblems, preach, the same moral principles, universally and eternally immutable? And does not the Christian Church, be it the Catholic, the Protestant, or the Orthodox, find over the whole extent of the Ottoman Empire so freedom of action which it is far from enjoying in Christian Europe? Do not the soldiers of the Crescent render a public homage to the Christian Church even during the performance of its worship? ... People reproach us with the Armenians massacres; but the Armenians were persecuted for political reasons, which have no connexion with religion. They were not oppressed because they were Christians. An attempt was made to suppress them, because they were the future allies of the Turkish Liberals; and, to persecute them, recourse was had to the nomadic and warlike Kurds, because they are Musulmans, as if with the purpose of bringing into more direct opposition the peoples of Islam and of Christendom. In proportion as Asia understands more clearly the basis of European thought, she is amazed and still more grieved to notice that Europe even now bring into the consideration of Eastern questions the feeling of religion or racial antagonism. Consequently, Asia, on her side, replies by a similar sentiment-Pan-Islamism. The greater part of Islam, whose sympathy is entirely on the side of Turkey, sees in the person of the Kaliph something more than a spiritual head-namely, the leader of a notion which restored the prestige of the East, when the East was divided into a multitude of small States ever at war with one another, and which succeeded in retarding the invasion of the West for several centuries.

When, about the close of the eighteenth century, European supremacy prevailed over Asia, it chiefly assumed, with a few regrettable exceptions, an economic character instead of being purely military and oppressive as it bad been before. And if the Turks ware allowed to counsel their foreign co-religionists, they would advise them to look upon the European occupation as a useful means for them to study the inner mechanism of modern civilization, which is now forcing itself upon the world; it would therefore be a counsel of peace, not an incitement to rebellion against their respective Governments. But the progress of the Pan-Islamic movement depends solely upon the direction which may be taken by the Eastern policy of the Power if the latter wish to check it, they can do so by continuing to improve the political and social situation of their Musulman subjects and by adopting, in their dealings with Turkey, an attitude, calculated to remove every cause of friction. Unfortunately, the constant intervention of Europe in Turkish affairs has proved to this day detrimental to the interests of the Turkish people, which are the interests of all Ottomans and of Europe, while the Court, whose power is directly opposed to all the legitimate interests of the nation and of the world has been the object of considerate treatment.

Public opinion in Turkey is now sufficiently enlightened to know that the delay wrought in the evolution of the country by circumstances which it could not control was, the cause of all misfortunes of the Empire, and it is endeavouring now to accelerate the movement of emancipation. It is useful that everybody should know that at the back of official Turkey, corrupt and cankered, there exists social Turkey, a passionate lover of justice and work, for whom on opportunity will soon arise to reveal in things material the same progress which has already been realized in things intellectual. And the cause of universal peace will be loudly acclaimed on the day when the Powers loyally recognize the motto Liberal Turkey: –"The Ottoman Empire for the Ottomans."

Paris, December 1906.

Sultanzâde Sabahaddin Beyefendi'nin imzası altında Cemiyetimiz tarafından düvel-i muazzamaya gönderilen ve Times *Gazetesi'nin 2 Kânun-i Sâni 1907 tarihli nüshasında aynen derç edilen muhtıranın tercümesidir**

Sultan Abdülhamîd'in sıhhatine dair İstanbul'dan gelen haberler Şark Meselesi'ni yeniden mevzu- i bahs etti. Milel-i mütemeddine arasındaki revâbıtı gittikçe daha samimîleştiren fikr-i müşareket, bizi meselenin, en ziyade alâkadarı olan Türkler nokta-i nazarından meşrı bir suret-i hallini tedkike teşvik ediyor.

1- Niçin Islahat Mazide Tatbik Edilemedi?

Saltanatın daha ilk günlerinden itibaren Abdülhamîd-i Sânî pederi Sultan Mecid merhumun âsârını tahribe koyulmuştu. Abdülmecîd 1852 tarihinde [1839 olacak] Büyük Reşit Paşa'nın hazırladığı Gülhane Islahatı'nı kabul ve ilân eylediği zaman Türkiye'de fikr-i teceddüd Garb medeniyetini tanıyan ve bu muhassenatını takdir eden birkaç ricâl-i devlete münhasırdı. İstikamet ve hüsn-i niyet sahibi olan hükümdar ile vasi ve münevver bir fikre mâlik sadrazamı arasındaki ittihâd-ı efkâr, tarz-ı idarenin tecdidi maksadıyla tertip edilmiş, birtakım kavanin neşr ve ilanını intâc eyledi. Fakat Tanzimat-ı Cedide İslâm ve Hıristiyan ahali tarafından gösterilen kuvve-i atalet karşısında tesirsiz kaldı. Müslümanların hoşnutsuzluğu, ıslahatı düşünmeğe kâfi derecede hazırlanmamış olmalarından,

* "Sultanzâde Sabahaddin Beyefendi'nin imzası altında Cemiyetimiz tarafından düvel-i muazzamaya gönderilen ve ([*The*]*Times*) Gazetesi'nin 2 Kânun-i Sâni 1907 tarihli nüshasında aynen derç edilen muhtıranın tercümesidir": *Terakki* No: 9 [Ocak? 1907] s. 1-6.

Hıristiyanlarınki de aynı ıslahatın vaîd ettiği usûl-i müsâvâtın, kendilerine evvelce temin edilen hukuk-i kadîmenin lağvını intaç eder korkusundan neşet etmişti.[24]

Hıristiyan Avrupa'da, milletlerin, hükûmet-i cismâniye ve ruhâniyeyi, yekdiğerinden ayırmak ve müsâvât-ı hukuka nail olmak için, olanca kuvvetlerini sarf ettikleri bir sırada Memâlik-i Osmaniye'de mütemekkin Hıristiyanlar, mensup oldukları kiliselerinin imtiyazatını müdafaaten müsavât-ı hukuka muteriz bulunuyorlardı. Şu muzaaf mukavemet, Abdülmecîd'in başlayıp, halefinin bir müddet takip ettiği ıslahatın süratle tatbikine mâni oldu. Fakat bu iki hükümdarın gayretleri, o vakit semerebahş olmamakla beraber maarif-i umumiyenin bir usûl ve intizam dairesinde teşkili ve tecdidi sayesinde, ezmine-i hâzıranın ihtiyâcâtını idrake ve efkâr-ı umumiyeyi o cihete sevke muktedir bir nesil hazırlamak hususunda ciddî hizmetleri dokundu.

1852'de [1839 olacak] hükûmetin teşebbüs-i terakki-perveranesine ahalinin cehaleti mâni oluyordu. 1876'da aynı memleketin ihata-i fikriyesi o kadar değişmişti ki, Türkler Abdülaziz'i ıslahatın en büyük hasmı Mahmud Nedim Paşa ile bulunmasından dolayı hal' etmişler ve hükümdar-ı hazırdan usûl-i meşrutiyete müstenit bir kanun-i esasî istihsal eylemişlerdi. Hıristiyanlara vaktiyle verilen imtiyazatı ibka ile beraber umum efrad-ı vatana temin edilmiş olan müsâvâtı tevsi ve tekit eyleyen bu Meşrutiyet, maalesef Avrupaca kâfi derecede mazhar-ı takdir olamadı. Hatta bugün Makedonya'da Hükûmet-i Osmaniye'nin icrââtına karşı feryatlar koparan Bulgarlar, o zaman bütün Balkan prenslikleriyle beraber Rus muharebesini hazırlıyorlardı, Babıâli'nin, hüsn-i niyetine, inkâr edilemeyecek bir delil gösterdiği sırada zahiren Türkiye'deki Hıristiyanların himayesi maksadı ile ilân edilen 1876 Rus Muharebesi Şarkın terakkisini yirmi beş seneden fazla tehire sebep oldu.

Yıldız hükûmeti memleketin uğradığı hezimet-i askeriyeden istifade ile meşrutiyet-i idareyi tatil ve müessisi olan fırkayı teb'îd etti. Fırkanın reisi ve Reşid'in büyük hayrü'l-halefi herkesin bildiği suret-i feciada mahvoldu. Türk milletinin en güzide evladından toplanan fırka-i ahrâr dağıtılarak azası işkenceler içinde kaldı. Ermeni katliamlarına işte Türkler yine başladı. Bu insan kurbanlığı siyasetini tetvîc eyliyor. Bu meşûm muharebe vuku bulmamış ve idare-i meşrutiyet lâğvedilmemiş olsaydı, şüphesiz hürriyetperverân hedef-i itisaf olmaz, Ermeni kıtalleri zuhûr etmez. Makedonya da bir insan salhanesi haline gelmezdi. Türkiye bir kere cihân-ı

24 Gariptir ki, Hıristiyanların Gülhane Hattının temin eylediği müsavâta muarız bulunmaları, ne bizim ne de Avrupa'nın nazar-ı dikkatini celp edebildi. Biz Türkler bilmediğimiz gibi, Hıristiyanları kanunen Müslümanların mâdununda zanneden Avrupalılar da bilmiyorlar ki İstanbul'un fethinden beri yalnız gayr-ı müslim vatandaşlarımıza temin edilen adem-i merkeziyet imtiyazları, hakikat halde Müslümanları, Hıristiyanların cidden mâdununda bırakıyor!..

medeniyete açıldıktan sonra Şarkla Garb arasındaki revâbıt-ı iktisadiye artar, sulh-i umuminin teminine en kıymettar bir vâsıta teşkil edebilirdi. Maatteessüf, bugün Boğaziçi sahilinde batmakta olan bu sefil idare insaniyet ve Osmanlılık düşmanı olan politikasında Avrupa siyaseti tarafından şüphesiz gayr-i ihtiyari olacak –mükerreren mazhar-ı teşvik oldu.

Fakat düvel-i muazzamanın vifak-ı zahirisi ekseriya derin nifakları gizleyemiyor, irili ufaklı hükûmetler arasında müzminleşmiş rekabetler, asayiş-i umuminin idamesine matuf olan her türlü tasavvurat-ı ittihâdperverâneyi neticesiz bırakıyordu.

Hal ise maziyi unutturacak bir istikamet takip edemiyor. Bilakis, günler geçtikçe Şark Meselesinin muzlim ufuklarını bir muharebe-yi umumiyi alevlendirecek yeni unsurlar kaplıyor. Çünkü Mesele-i Şarkiye, elan mevkilerini tahliyeye mecbur olacak kiracılar tarafından işgali altında zannedilen bir memleketin eşiğinde vazediliyor. Bu takdirde meselenin halli imkânsız mı?

Şerait-i hâzıra dâhilinde muhtelif menfaatlerin yekdiğeriyle müsademesi ve rakib olan anâsırdan her birinin bu cesîm ganimetin hiç olmazsa bir hissesine namzetliklerini vaz' etmeleri pek tabiîdir.

Fakat Türklerin her türlü müşkilat ve mânialara rağmen devam eden tekâmül-i ictimâîleri, vatanlarının zannedildiği gibi müsteciri değil bilakis, müstemlik-i meşruu bulunduklarını âleme izhar ve isbat eyleyerek meseleyi en esaslı bir surette halledecek! Bunu iraeye çalışacağız.

2- *Niçin Islahat İstikbalde Tatbik Edilebilecek?*

Rus muharebesini müteakip, meşrutiyet taraftarlarını teb'id eder etmez milletteki meyl-i hürriyete bir sed çekildiğine zahib olmuştu. Neden sonra hareketin bilakis her taraftan müteaddid kollar alan bir nehir gibi genişlediğini, ensal-i cedide ile mektep sıralarında büyüdüğünü gördü. O zaman istiklâl ile harbe girişti; Tedrisat programlarını tedkik ve şahsiyeti kuvvetlendirecek her türlü anâsır-ı fikriyeyi lağv için komisyon tayin etti. Fakat gençler hareketi mektepten aile ocağına naklettiler. Medid ve muzlim sinin-i istibdad içinde sebat ve muhabbet ile yürüyen bu tahsil-i Türk nesl-i cedidinde hükûmet-i keyfiyeye derin bir nefret ve anâsır-ı mağdureye karşı gittikçe artan bir hiss-i müşareket tevlîd etti. Hükûmet tedrisata tatbik edilen tedabir-i mukayyidenin netice-i matlubeyi hâsıl etmek şöyle dursun bilakis memnu olan şuabâtın tahsili arzusunu arttırdığını görerek zulmünü aleni bir hale getirdi ve mektepleri her millete mensup hafiyelerle doldurdu. Talep eden birinin hükûmet aleyhinde bir fikir serd edişi, yahut arkadaşları aleyhinde hafiyeliği kabul etmeyişi derhal yakalanıp itham ve nefyine bazen de tedibine sebep oluyordu. Türk tarih-i ha-

zırında şeametleriyle meşhur Akka, Sana, Trablus, Sinop, Bodrum, Erzurum ilh... zindanlarına atılan bu politika kurbanlarının bir kısmı, seneler senesi batî bir izharın dehşetlerini yaşadı elan da yaşamakta!.. Fakat devri hazırın başlangıcından beri bu cesîm imparatorluğun her tarafına yalnız teb'id ile iktifa eden edilen yüz binden fazla diğer bir kısmı efkâr-ı cedidenin fethettiği şehirlerin köylerde pişdarı oldular. İşte bu münevver gençlerin mesaisiyle bugün köylüler vazife ve haklarını anlamağa başlıyorlar. Daha geçenlerde Kastamonu ve Erzurum gibi iki büyük vilâyette ahali, hükûmet-i merkeziyeye arzusunu cebren kabul ettirdi ve kendilerine zulüm eden valilerin azlini hünkârdan telgrafla istihsal etti. Erzurum, şimdi de ordunun da müzahereti ile İstanbul'da idare-i meşrutanın tesisini talep ediyor! Şüphe yok ki, yakında buna da muvaffak olunacak!

Her gün daha büyük bir kanaatle görüyoruz ki, Türk köyleri ile şehirleri arasında gittikçe büyüyen bir irtibat-ı manevî var. Fakat tesisi behemehal matlup olan diğer bir irtibat da Saray ile milletin ittihâdı! Bugün aralarında hiçbir muvazene kalmamış halbuki, ne kadar çok husûle gelirse Türkiye'de o kadar çabuk ilerleyecek. Bundan dolayı veraset-i saltanat meselesi el-hâletü hâzihi en mühim bir mesele şeklini alıyor. Millet, veliahd-ı meşruada sarayla arasındaki menfur husumeti ortadan kaldıracak bülend bir fıtrat, münevver bir fikir bulacağını ümit ediyor. Mehmed Reşad Efendi'yi veliahdlık ünvanı otuz senelik bir itisaf-ı maneviye mahkûm eyledi. Türkiye'nin en namuslu ve en çalışkan tebaası mahbeslerde inlerken müşârünileyh de hakiki bir mahpese tahvil edilen sarayında eyyam-ı ızdırabını yaşıyor! Bu suretle de istibdada kanunen hatme çekmeğe kanunen namzet olan onun en büyük kurbanlarından biri bulunuyor!..

3- Türkler ve Hıristiyanlar

Yarım asır evvel Babıâli usûl-i idareyi değiştirmek istediği zaman memlekette ıslahatı anlayıp tatbik edebilecek kâfi derecede efkâr-ı münevvereye tesadüf edememişti. Hükümdarla bir kaç ricâl-i devletin teşebbüslerinden doğan mesai-i müceddidane bittabi seri bir neticeye iktiran edemezdi. Fakat buna intizar eyleyen Avrupa mucizenin izharındaki teehhürü görünce büyük bir tehevvüre kapıldı. Garb müfekkir, muharrir ve diplomatlarından bazıları, Türklerin yegâne maksadı Hıristiyanları soymak ve kendilerine zulüm etmek olduğunu iddiaya kalkışarak efkâr-ı umumiyeyi aleyhlerine sevk ettiler. Düşünmediler ki, Osmanlı Devleti'nin ne mazi, ne de hâl-i hazırında bu iddiaları ispat edecek hiçbir delil yok. Eğer Türkler iddia olunduğu vechile Hıristiyanlara bi'l-iltizâm zulüm etmiş olsa idiler, bu gün memleketlerinde milliyet, din, âdet ve lisanlarını tamamiyle muhafaza edebilmiş bir Hıristiyan ırkı mevcut olabilir

miydi? Avrupa'da Müslümanların mahvı büyük bir meziyet addedildiği zamanlar bile Türkler işgal edegeldikleri arazideki akvamın kiliselerine hukuk-i mülkiye teminiyle kendilerini kısmen bir istiklâl-i idareye mazhar eylemiştiler.

Türkiye'nin Türkler tarafından fethine gelince, bu ne bir vahşet, ne de laalettayin bir tesadüf neticesidir. Osmanlı Devleti'nin tesisi, akvam-ı muhtelife arasındaki rekabetten ve Bizans İmparatorluğu'nu manen ve maddeten mahkûm eden inkırazdan neşet etmiş idi. Türkler bu hercümerc-i ırkîde bir unsur-i muvazene husûle getirdiler. Fethedilen akvamı hükûmet vâsıtasıyla saltanat sürmekten ve bunun pâyânsız şeametlerinden tahlis ederek, dolayısıyla kuvve-i müstahsile-i iktisadiyelerini artmasına ve milliyetlerinin kökleşmesine hizmet ettiler.

Fakat Osmanlı Devleti'nin tesisi, yalnız, zaptettiği memleketlerin tefessühüyle husûle gelmedi. Türklerin Asya-yı vustadan getirdikleri ve Türk köylüsünü arzın en namuslularından biri yapan kuvve-i maneviyesinin de büyük dahli oldu. Zaten Hıristiyan vatandaşlarımızın bazı müdafileriyle beraber, zalim ve hiss-i maneviden mahrum gibi gösterilen Müslümanların taht-ı idaresinde asırlarca müddet yaşamağa katlandıklarını iddia etmek haklarında pek garip bir fikir vermez mi?

Bugün bile iki Hıristiyan kavmi, Rumlarla Bulgarları yekdiğerlerini boğazlamaktan men için Makedonya'da kan döken Türkler değil mi?.. Delail-i hâzıra-yı ayniyle delail-i mâziyeye tevafuk etmiyor mu?

Cezayir Bahr-i Sefid sekenesi istisna edildiği takdirde Osmanlı Hıristiyanları her yerde Müslüman vatandaşlarına nisbetle ekalliyette kaldıklarından bir istiklâl-i hususî davasında bulunamazlar. Binaenaleyh hükûmet-i müstebidenin yerine bir meşrutiyet vazıyla başlayacak ıslahatın umum vatana teşmiline çalışmak menâfi-i esasiye-i milliyeleri icabındandır! Bu hakikatin bedaheti, Türklerden müddet-i medideden beri ayrılan Balkan akvamının bile, ıslah edilmiş bir Türkiye'ye ihtiyaçları ile sabit! Çünkü kendilerine nisbetle pek büyük bir kuvvete mâlik bulunan akvam-ı şimaliyenin önünde saman çöpü gibi süpürülmelerini men edecek yalnız bir Osmanlı Devleti var. Tatbiki karib olan meşrutiyet-i idâre ile Osmanlı Hıristiyanları, Osmanlı toprağında terakkilerini teshil ile bahtiyar olacak bir vatan Balkanlardaki hem-dinleri ise doğrudan doğruya istiklâllerini temine hadim bir kuvvet bulacaklar!..

4- Türkler ve Müslümanlar

Cins rekabetleri Hıristiyanları mukataleye mahkûm ediyorsa aşiret rekabetleri de Türk olmayan Müslümanları mahvediyor. Türkler uzun bir hayat-ı zirai sayesinde sulh-perver ve sabit bir hayata geçtikleri halde Ar-

navutlar, Araplar, Kürtlerin kısm-ı azamı nim-sabit yahut tamamiyle seyyâr ve muharib bulunuyorlar. Binaenaleyh, bir istiklâl-i siyasiye katiyen hazırlanmamış oldukları gibi iskân ettikleri memleketin vüs'atine nisbetle nüfuslarının azlığı bu istiklâli imkânsız bir halde bulunduruyor. Zaten ekseriyetin böyle bir şeyi düşündüğü yok; hal ve mevkii az çok idrak eden rüesa ise Osmanlı kalmaktaki muhassenat-ı azîmeyi takdir eyliyor, müfarekatın kendilerini çarçabuk bir ecnebi boyunduruğu altına geçireceğini ve mütemâdi isyanlar tevlidiyle daha birçok zaman istikballerini tehlikeye maruz edeceğini anlıyor.

Şüphesiz! Türklerin, İslâm ve Hıristiyan vatandaşları için mühim bir unsur-i tevâzün vücuda getirdikleri inkâr olunamaz. Fakat bu faide-i ictimâiyenin alenen tezahürü için memleketlerini adem-i merkeziyete müstenid meşrutiyetle teçhiz etmelidirler ki ancak böyle bir idare servet ve saadetin menşei olan teşebbüs-i şahsînin terakkisine mani olmaz ve akvam-ı muhtelifenin tenevvü-i ictimâîsi içinde Osmanlılık vahdet-i siyâsiyesini temin eyleyebilir.

Yeni Türkiye, tedabir-i hususîyeye tevessül ve ale'l-husus vesait-i nakliyenin teksiriyle sekene-i seyyaresini muntazaman tesbit etmeli. Bu suretle milyonlarca aşairin Asya-yı Sugra ve Elcezire'nin zengin topraklarında yerleşmesi, emniyetsizliğin en büyük sebeblerinden biri, ve belki de birincisi ortadan kaldırarak dâhilde mahsulatın haricde de revâbıt-ı iktisâdiyenin, tezâyüdünü temin etmiş olur.

5- Türkler ve Avrupa

Avrupa ile Amerika'nın da Türkiye'nin terakkisinde menfaat-i azimeleri derkar olduğu için cihânın bütün mütemeddin devletleri Şark Meselesinin bizzat Osmanlılar tarafından hallini temenni eylemelidirler. Çünkü yalnız bu suret-i hal hiçbir menfaati ihlal etmeyecek, bilakis, milletler ve hükûmetler arasındaki mühlik rekabetleri yavaş yavaş nâfi müsabakalara tahvil eyleyecek. Bu müsabakatın netayic-i ameliyesi de en faal teşebbüslerle en namuslu gayretlerin teşvik ve muvaffakiyete mazhariyetidir!..

Fakat meselenin şu suretle halli, bilhassa Müslüman tebaası bulunan devletlerin menfaatine muvafık! "İttihad-ı İslâm" kendilerinin nazar-ı dikkatlerini pek mahallinde celp ediyor. Hattâ şu teşebbüs Türkiye'den gelmediği için devletleri daha ziyade düşündürse gerek... Filhakika Panislamizm fikri Türkiye'nin haricinde doğdu ve Avrupa'nın Şarkta takip ettiği siyasetin neticesi olarak ilerledi. Çünkü Osmanlı Hıristiyanlarının davâsı garbda umumiyetle Hıristiyanlık namına müdafaa edildiği halde Türkiye'de aynı idârenin kurbanı olan el-hâletü hâzihi zindanlardaki mu-

vaffakiyetin ekseriyet-i azîmesini teşkil eyleyen Müslümanlar lehinde bir seda-yı adalet ref edilmedi.

Şüphesiz Müslümanlar mağdur olan Hıristiyanlara karşı Avrupa'nın izhar ettiği dostane hissiyat-ı hayr-hâhâneyi takbih edemezler yalnız anlayamadıkları şey bu hayırhahlığa zahiren atf olunan sebep yani sebeb-i dinî! Son Yunan muharebesini müteakip garbın en büyük Müslüman devletlerinden birinin başvekili bir nutk-ı resmîde "Avrupa, evvelce salibin girdiği bir memlekete, hilâlin duhûlüne katiyen müsaâde edemez" dememiş miydi?.. Bir dinin veya cihânın muttasıl bir diğerine zıdd olarak gösterilmesi neden neşet ediyor? Bu hal olsa olsa kurun-i vustada mazur görülebilirdi. Fakat asrımızda!!..

Hilâl ve salip ile tasvir edilmek istenilen bu iki din, daimâ her yerde gayr-ı kabil-i tagyîr olan aynı kavanin-i ahlâkiyeyi telkin etmiyor mu?

Katolik, Protestan, Ortodoks hangi mezhebe ait olursa olsun, Hıristiyan kilisası, Osmanlı İmparatorluğu'nun her tarafında Hıristiyan Avrupa'da nâil olamadığı bir serbest-î harekete mâlik bulunmuyor mu?.. Hıristiyan âyin-i ruhânîleri de livâ'-yı hilâl altında yürüyen bir asker tarafından resmen tâzim edilmiyor mu?..

Bize Ermeni katliamlarından bahsedilecek. Fakat Ermeni vatandaşlarımız din ile hiçbir münasebeti olmayan esbâb-ı siyasiyeden dolayı zulüm gördüler. Hükûmetin kendilerine ettiği muameleden maksadı onlar da Hıristiyanları mahvetmek değil yalnız Türk hürriyet-perveranınm ileridek müttefiklerini hazf etmekti. Hatta Ermenilere hücum için Kürt aşiretleri istimâl olundu Avrupa'da sanki Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki zıddiyeti artırmak istiyormuşçasına Türk milletiyle Kürt aşiretleri arasında hiçbir fark gözetmiyor!..

İşte Avrupa efkârına gittikçe daha ziyade nüfuz eden ve Garbın elan Mesâil-i Şarkiyede ırk ve mezhep hurafâtına kapıldığını büyük bir hayretle gören Asya ittihâd-ı İslâm kuvvetiyle kendisini müdafaa sevdasına düşüyor.

Fakat cihân-ı İslâmın Türkiye'ye karşı muhabbeti âşikâr olan büyük bir kısmı halifede yalnız bir reis-i ruhanî görmekle kalmıyor. O mevkide şarkın yekdiğeriyle ale't-temadi cenkleşen birçok beyliklere münkasım olduğu zaman şerefini i'lâ eyleyen ve garbın seyl-i istilâsını asırlarca müddet durduran bir kavmin vekilini tazim ediyor!

Türklerin garb istilâsını tehir etmeleri ise şarka ciddî hizmetler etti. Çünkü on sekizinci asrın sonlarına doğru Avrupa tahakkümü terakkiye başladığı zaman müteaddit istisnalara rağmen bu tahakküm mazide olacağı vechile sırf askerî ve istibdadî değil ticarî ve iktisadî bir istikamet takip eyledi. Şüphesiz ki! Türklerin ecnebi dindaşlarına verecek bir nasihatleri bulunsa o da kendilerini hükûmet-i metbularına karşı isyana değil, fakat memleketlerindeki Avrupa idaresini medeniyet-i hâzıranın tedkikine

hadim bir vâsıta gibi telakkiye yani tevsiye-i sulha müncer olurdu. Fakat ittihâd-ı islâm fikrinin âtisi yalnız, devletlerin Şarkta takip ettikleri politikanın alacağı renge tâbidir. Düvel-i muazzama bu hareketin önüne geçmek isterlerse bir taraftan Müslüman tebaalarının ahvâl-i siyasiye ve ictimâiyelerini ıslaha çalışmak, diğer taraftan da Türklere karşı her türlü esbâb-ı bürudeti izâle edecek bir vaziyet almakla, muvaffak olabilirler.

Maatteessüf son zamanlarda şark mesâiline Avrupa'nın müdahalesi menâfi-i meşruanın kâffesinde sed olan sarayın nüfuzunu tahkimden ve aynı menâfiile hem-ahenk olan Türk kavminin hukukunu ihlâlden başka bir netice vermedi.

El-hâletü hâzihi Türk efkâr-ı umumiyesi, arzusu haricindeki ilcaat ile memleketin tekâmülüne târî olan teehhhürün bütün felâketlerin müsebbibi olduğunu anlamakta güçlük çekmeyecek kadar müterakki bulunuyor ve bugün her zamanda ziyade memleketini kurtarmağa çalışıyor.

Cihân-ı medeniyet bilmelidir ki, taaffün ve tefessüh eden resmi Türkiye'nin arkasından meftun-i sa'y ve adalet bir ictimâî Türkiye yükselmede! Manen hâsıl olan bu terakkiyi ilk fırsatta maddeten de inkişaf ettirecek ve hürriyet-perver Türkiye'nin "Osmanlı Devleti, Osmanlılarındır" diyen siyasetini; düvel-i muazzamanın fiilen kabul ettikleri gün, sulh-i umumî metin takarrür eyleyecek!..

*Mar-i Münakkaş**

Memâlik-i Osmaniye'nin hiçbir ciheti kalmamıştır ki Avrupa devletlerinden birinin hedef-i enzar-ı istilası olmasın; Şu kadar ki Devletlerin şerâit-i siyasîye ve ahvâl-i iktisadiyelerine göre tarz-ı istilaları da tebeddül ediyor. Mesela Rusya, Slav unsuruna mensup akvamı isyana tahrik ederek bilahare hukuk-i Hıristiyaniyenin muhafaza ve müdafaası namına, harben Memâlik zaptetmek suretiyle fikr-i istilâsını, fırsat düştükçe, hayyiz-i husûle girmeyi tercih eylediği gibi Almanya da İslâm dost ve hâmisi nikabını takınarak, memleketin öyle Rusya gibi bir kısmını değil, her noktasını birden hem hiç renk vermeyerek yed-i tasarrufuna geçirmek tarikini daha mâkul bulup kabul eylemiştir. Şüphe yok ki Almanların dâhil-i Memâlike nüfuzlarından beri vatanımızın, menâfi-i iktisadîye-i müstakbelesi müdhiş bir tehlike karşısında bulunuyor. Almanya'nın memleketimize en büyük mazarratı, henüz menba-i servet-i tabiiisinden hiçbir suretle istifade edilmeyen zengin ve bâkir ovalarımızın, dağlarımızın, ormanlarımızın azar azar servetini ellerine geçirebilmek için idare-i hâzırayı teşcî ve himaye eylemesidir. Almanlar, akvam-ı Osmaniye'nin hiçbirinden kendilerine meyl görebilmek ihtimali olmadığını anladıklarından Padişahın himayesiyle memleketin menba-i servetini ellerine geçirmekten ibaret olan emellerine nail olmak çaresine müracaat eyliyorlar.

Biz ecnebiler aleyhinde değiliz; Zaten memâlikimizi, Çinliler gibi bir duvar ile ihata ederek milel-i mütemeddine ile münasebeti kat' etmek ve terakkiyat-ı garbiyeye kapılarımızı kapatıp, münzeviyâne yaşamak taraftarı akli başında bir Osmanlı yoktur. Bilakis şehirlerimizde Avrupalıları

* M[im] A[yın]; "Mar-i Münakkaş" *Terakki* [Ekim 1906?] s. 1-6.
Bu yazı Mim Ayın harfleriyle imzalanmıştır. Nezahet Nurettin Eğe, Prens Sabahaddin'e atfettiği bu yazıyı kitabına almış, ancak başlığını "Almanya İmparatorluğu'nun Osmanlı İmparatorluğu Hakkındaki Planları" olarak değiştirmiştir. *A.g.e.*, s. 91-101. Kimi kaynaklar bu yazının orijinalini görmedikleri halde, görmüş gibi yaparak, Eğe'nin başlığını aynen kullanmışlardır.
Yazının, *Terakki*'deki alt başlık ve adres bilgileri gibi benzerliklerden yola çıkarak Ekim 1906 tarihinden öncesine ait bir sayıda yayınlandığı tahmin edilebilir.

ticarette bizim ile hüsn-i muamelatta ve kendi vatandaşlarımızı da Avrupa'nın Amerika'nın muhtelif şehirlerinde ticaretle, maarifle, sanayi ile meşgul görmek en büyük arzularımızdır. Fakat Hintliler, Kongolular, Madagaskarlılar, Faslılar, Sudanlılar gibi muamele görmeğe, ecnebi boyunduruğu altına girmeğe, idare-i hâzıranın kanlı zincirlerinden kurtulup ahir bir devletin vücudun her tarafını yaralar içinde bırakan dikenli, çivili, yırtıcı zincirlerini takınmağa katiyen evet katiyen razı olmayız.

Almanya İmparatoru bundan birkaç sene mukaddem Suriye'yi ziyaret eylediği sırada Vali Nâzım Paşa'ya "üç yüz milyon İslâmın dostu olduğumu kendilerine ilân ediniz" diyerek, bu dostluğun künh ve mahiyetini anlamakta dûçâr-ı müşkilat olmayan Suriye ahalisinin dûr-bîn ve akil kısmını kendine güldürmüştü. Şüphe yoktu ki bu sözüne İmparator kendisi de gizli gizli gülmüştür. Aradan iki sene geçmeden bu İslâm dostluğunun(!) bahşettiği cür'etle Konya-Bağdat Hattı imtiyazını devletin ve milletin menâfiine külliyen muhâlif şerâit tahtında bir Alman kumpanyasına itası için Abdülhamîd'e emir göndermişti. Bağdat hattı imtiyazı Almanlara öyle müsait şerâitle verildi ki şimdiye kadar buna mümasil bir imtiyaz verildiği hiçbir memlekette görülmemiştir. Almanya, Bağdat şimendifer hattı imtiyazıyla beraber hattın iki tarafından vasi bir mesafe dâhilinde mevcut maâdini, ormanları da yed-i ihtiyarına geçirdiği gibi, bütün Elcezire ve Suriye'nin ticaretini de zabt eylemiştir. Ticaret bir memleketin ruhudur, ticaretsiz servet-i milliye olamaz. Erbâb-ı ticaret bir memleketin istilâsı için sevk edilen keşif kolları hükmündedir. Bugün mihraceleri, hazaini, servet-i tabiiyesi ile İngiltere'nin mâlikânesi namını alan koca Hindistan'ın istilâsına en evvel ticaret kumpanyalarıyla mübaşeret eylemişti.

Basra Körfezi'nde sevahil-i Osmaniye'deki inci ticareti de bir müddetten beridir Alman tacirlerinin eline geçti. Şark ve garbdan bir tufan-ı belâ gibi hücum gösteren bu Alman seylabına, idare-i hâzıra bir müddet daha devam ederse bilahare mukavemet pek müşkil ve belki de muhal olacaktır.

Almanya'nın nüfusu on dokuzuncu asrının nısf-ı ahirinden beri fevkalâde tezâyüde başladı. Bu devlet Avrupa hükûmetleri meyanında müstemlekatı en az olanıdır. Afrika'daki ehemmiyetsiz bir müstemlekesi muhacirlerini iskâna müsait değil. Bizzat Almanya arazisi ise daima tezâyüd etmekte olan ahalisini istiaba kâfi gelmiyor. Her posta fevç fevç Hamburg'dan Bremen'den muhacirler Amerika'ya hicret edip medar-ı maişet taharrisine mecbur oluyorlar. Bu hicretten Almanya hükûmeti hiç memnun değil. Çünkü Anglo-Sakson ırkına mensup olan Amerikalıların tefevvuk ve terakkilerine karşı Almanlar uzun müddet mukavemet edemeyerek birinci batında Almanlıktan çıkıp Amerikan oluyorlar. Hatta zaman ile lisanlarını bile unutup İngilizceyi lisan-ı maderzad olarak kabul edi-

yorlar? O pek büyük zann olunan eski dünyada ise bugün Almanların temellük edebileceği müstemleke kalmadı.

Yalnız şurada hâlet-i nez'e gelmiş bir Memâlik-i Osmaniye var; Dünyanın en zengin, en mümbit bir iklimi; insandan hali; Almanya için bundan güzel, bundan muvafık bir müstemleke tasavvur olunabilir mi? Bâhusus bu kıta, bir Alman şimendiferi ile Haydarpaşa'ya oradan Köstence'ye ve Berlin'e rabt olunursa o koca Elcezire'nin, Suriye'nin, o vasi Anadolu'nun; Berlin dilruba bir çarşısı olacak her beş senede bir, Almanya'nın bir büyük şehrinde bir şark sergisi açılacak Berlin'de, Hamburg'da, Hannover'de Frankfurt'ta Leipzig'te daimi Suriye pazarları olacak; bedbaht fakir Anadolu'nun, Suriye'nin, Arabistan'ın ahalisi bir kaşık bulgur, bir avuç hurma ile yirmi dört saatte on dört saat çalışarak kazandığını mahsulâtı Alman muhtekirlerine yok pahasına verecek; akın akın Almanya'dan gelen muhacirler o mübarek, o zengin memleketleri çekirge haşaratı gibi istilâ edecekler; meselâ Diyarbakır'ın iki saat uzak bir mesafesinde muazzam-ı muhteşem bir "Wilhelm-ştad" yahut bir "Bismarck-ştad" kasabası yapılacak; Halep civarındaki altın yahut kömür madenlerinin pazar-ı revacı Hamburg olacak. Bilahare Basra'da bir Alman (résident) mukim-i mahsusu bulundurulacak, biraz vakit sonra da bir hıdiv olması (vice-roi) muhtemel olan bu Alman memurunun yerli ahali nazarında azam-ı ehemmiyet ve temin-i nüfuzu için Basra Körfezi'nde daima mehib ve müdhiş bir kuvve-i bahriye bulunacak: Dicle, Fırat üzerindeki kelekler ve karadaki karpuzlar yerine serîü's-seyr nakliye vapurları, şimendiferler Elcezire ve Suriye mahsulatını Birecik'e kadar getirecekler; oradan da Almanya ve Anadolu'nun Alman tasarrufuna geçen mahsulat ve mamulatını Bağdat'a kadar bütün Fırat ve Dicle sevahiline tevzi edecekler...

İşte Alman muhacirlerini Elcezire ve Suriye'ye sevk etmek isteyen Alman muktesitlerinin, Cermen hicret cemiyetlerinin velhâsıl Alman hükûmetinin ve kendine üç yüz milyon islâmın dostu ünvanını veren Kayzer Wilhelm'in hülyaları.

Alman müsteşriklerinden Dr. Springer Babil kıt'ası -mazinin en zengin arazisi ve hal-i hazırın zemin-i istimârı *Champ de Colonisation* namındaki eserinde hemşehrilerinin nazar-ı dikkatini Asya'nın bu cihetine doğru celp ederek diyor ki: "Suriye ve Elcezire istimâr ve istimlâk nokta-i nazarından küre-i arzın her cihetine müreccahtır. Bu kıtada hilkatten beri balta görmemiş vahşi ormanlar bulunmadığı gibi ziraat için müşkilat-i tabiiye de yoktur. Toprağı biraz eşeleyip tohum ekmek feyizli bir mahsul almağa kifayet eder. Şarkın henüz hiçbir Avrupa devleti tarafından işgal ve inhisar altına alınmayan bu kısmı istimlâk ve imar için en mükemmel en muvafık bir kıtasıdır. Eğer Almanya, Kazaklar elini atmadan evvel bu parçayı yakalamak fırsatını kaçırmazsa, Memâlik-i Osmaniye'nin taksiminde en zengin, en müreccah parçayı yakalamış olacak."

Yalnız Elcezire arızasız, hali, vâsi dört yüz bin kilometre murabbaında bir arâzidir. Nil'in Mısır'ı iska ettiği gibi, Elcezire'yi de Dicle ve Fırat boydan boya iska ve müteressiben bıraktıkları ince bir çamurla bu kıtanın toprağına muhayyirü'l-ukul bir kuvve-i nabite ita ederler. Fırat'ın menbaı Erzurum'a takriben 36 kilometre bu'd-ı mesafede Ararat Dağı'ndadır. Bu nehir Arabgir'e karib bir mahalde Murat Çayı ile birleşerek Halep'e doğru çıkar ve oradan vasi Elcezire Ovası'nı yılankavi dolaşarak Kurna'da Dicle ile birleşip Şattü'l-Arab'ı teşkil eyledikten sonra Basra Körfezi'ne mensûb olur. Fırat'ın derinliği iki ile beş metre arasında tahallüf ediyor. Yaz mevsiminde nisandan itibaren Erzurum dağlarından karlar erimeğe başlayınca Fırat'ın umku bazen yedi metreyi bulduğu gibi yüz yirmi metreden ibaret olan en geniş mahallinde de sular iki kilometreye kadar arz peyda eder. Dicle, Diyarbakır Cezire, Musul, Bağdat şehirlerinden geçer. Umku seyr-i sefaine müsait derecede ise de Bağdat'tan sonra cereyânı pek ziyade kesb-i sürat eylediğinden ancak Bağdat'a kadar gidilebilir.

Diyarbakır'la Tikrit arasında hâlâ daha üç bin sene evvel istimâl olunduğu müverrih-i Yunani Heredot'un şahadeti ile sabit olan ve kelek tesmiye edilen şişirilmiş tulumlardan müteşekkil sallar, yegâne vâsıta-i nakliye olmak üzere müstameldir. Fırat Birecik'e kadar ufak nehir vapurlarıyla seyr-i sefaine müsaittir.[25]

Bu iki nehir kıtanın ruhu mesabesindedir. Mahsulâtın nakline medâr-ı azim olduktan başka tuğyanlarıyla da bu araziye fevkalade feyiz ve bereket verir. Esasen Elcezire vasi bir nehrin getirdiği çamurlardan "türab-ı nebati" teşekkül etmiş bir ada olduğundan kuvve-i inbatiyesi bugün vesait-i kimyeviye ile terbiye edilen Avrupa tarlalarından iki üç kat fazladır. Hazret-i Ömer zamanında 1.150.000 dönüm mezru Elcezire tarlalarından alınan aşarın bugünkü para ile 85 milyon Franka baliğ olduğu tarihçe sabit. Elcezire köylüleri "Gur" tabir ettikleri sazlık ve bataklık arazinin müsait bir kısmını toprağı sürmeğe bile lüzum görmeden biraz arpa yahut buğday serptikten sonra tohumu toprakla örterler; tohum yeşillenmeğe başlar başlamaz hayvanatı tarlalara bırakırlar. O gürbüz mahsulün içinde bir hafta kadar hayvanat otlar; dört ay sonra da, Nisanda mahsul kemale gelir ve en feyizsiz senede bire otuz mahsul alınır.

Elcezire'nin mahsulâtı arpa ile buğdaya münhasır değildir; Dicle'nin yemîn ve yesârında Musul'a kadar dut ve zeytin ağaçları şâyân-ı hayret bir kuvvetle yetiştiği gibi Fırat sevâhilinde de pamuk ve hurma mahsûlü

25 Elyevm nakliyat küçük yelken kayıklarına münhasır olup vapur mevcut değil. Şehid-i muhterem Midhat Paşa merhumun valiliğinde müşârünileyh tarafından bilhassa Şatt-ül-Arap ve Fırat'ta nakliyatı teshil etmek üzere İngiltere'den iki vapur celp olunarak muntazaman eşya ve yolcu taşımağa başlanmıştı. Merhumun azlinden sonra bıraktığı bütün müessesat-ı hayriye gibi bu da lağvedilmiştir. "Midhat" ve "Fırat" namını elan bu iki vapur bilahare İstanbul'a getirilmiş ve ünvanları "Nüzhetiye" ve "Kadriye"ye tahvil olunarak adalar hattına tahsis olunmuştur.

pek mebzûldür. Afyon, pamuk yetişen cihetler de pek çok yetişir. Şeker kamışı ise hükûmetimizin adem-i himmet ve teşvikiyle beraber yine Elcezire'nin her tarafında âdetâ hudâyi-nâbit bir halde mevcut.

Servet-i tabiîsiyle Asurîler, Keldânîler. Medyalılar, İraniler, Araplar zamanında Mısır'a rekabet eylediği halde bugün yılanlara, vuhuş ve tuyura me'va olan Elcezire vaktiyle mehib ve muazzam bir medeniyetin haver-i zuhûru olmuştur. Dârâ'nın bir milyon askerden mürekkep mahşernümûn ordusunu bir sene besleyen bu kıtanın bugün bir avuç kuskus ile kanaat eden köylülerini besleyemediğini görüp de dilhûn olmamak kabil değil? Ezmine-i sabıka elli milyonu tecavüz eden Elcezire ahalisinin, adedi bugün altı milyona çıkmıyor.[26]

Harunü'r-Reşid'in zaman-ı hilâfetinde Bağdat'ın nüfusu bir milyondu. Yalnız nefs-i Bağdat'ta dört yüz hamam vardı. Bugün ise Bağdat'ın nüfusu ancak 130.000'dir. Bağdat'ta tahsil etmiş etibba, İran'a, Hindistan'a, hatta Avrupa'ya kadar bilhassa hükümdarların tedavisi için celp olunurdu. Bu şehir şimdiki Paris gibi dünyanın her köşesine, medreselerinden, müessesat-ı fenniyesinden, tabip, heyet-şinas, riyazî gönderirdi. Bugünkü Bağdat İstanbul'a mürekkebci yahut Ebu'l-hüdâ gibi hokkabaz, falcı göndermekten başka bir meziyet gösteremiyor. Basra'nın üç yüz bin nüfusu vardı, zamanımızda on sekiz bin nüfusluk harap bir köye münkalib olmuş duruyor; Musul'un, Diyarbakır'ın, Urfa'nın umrân-ı sabıkaları ile hal-i hazırları, Bağdat ve Basra'nınkinden farksızdır. Sultan Abdülmecîd'in zaman-ı saltanatında Elcezire'de yüz elli haneli, bağlı, bahçeli, çeşmeli, hanlı, mamur ve abadan köyler vardı. Devr-i hazırda ise bu köylerin bazısını yerlerinde çakallar, sırtlanlar dolaşıyor, bazısı da on beş hanelik harabelere tebeddül eyledi. Biçâre köylüler, memurların, zaptiyelerin tecavüzünden, hakaretinden, dayağından kurtulmak için bir çadır tedarik ile göçebe hayatına katlanarak beş on koyunu, bir iki devesiyle o vasi Elcezire'nin sahralarına dalıp, mevsime göre şimal ile cenûb arasında dolaşmakla imrâr-ı ömr ederek ne evlâdını terbiye edebiliyor, ne de insan için gaye-i makasıd olan beni-nevine bir hizmette bulunabiliyor.

Elcezire Ovası, bugünkü Mısır gibi kanallarla iska olunurdu. Asurîler

26 Sultan Aziz zamanında altı milyon olduğu istatistiklerden anlaşılan Elcezire nüfusu otuz seneden beri hayli tenezzül eylemiştir.. Son istatistikler bu kıtanın nüfusunu beş milyon yüz on dört bin olmak üzere irae ediyorlar.

Vilayat	**Nüfusu**
Diyarbakır	717000
Urfa Sancağı	56000
Zor ve Deyr Sancakları	340000
Musul ve Bağdat	2314000
Basra	790000
	5114000

Sayılarda bir hata var! Zira verilen rakamların toplamı 4217000 ediyor!]

zamanında inşa olunan kanallardan bazılarının tulu dokuz yüz kilometreye baliğ idi. Bu kanallar nehreyni, Fırat ile Dicle'yi birleştirirlerdi. Abbasiler, Yunaniler ve Romalıların istilâlarından sonra harap ve metruk kalan bu kanallardan bazılarının, tamir ve ihyaya muvaffak olmuşlarsa da Hülâgû'nun istilâsında kanallar yine tahrip edilmiş ve ta o zamandan beri tamir ve ihyaları için hiçbir eser-i himmet ibraz eden olmamış. Hükûmet-i müstebide-i hâzıra olanca dirayet (!) ve gayretini ahalinin cebren ve kahren maariften, hürriyetten mahrum olarak daima bahaim menzilesinde kalmasına hasr eylediğinden Elcezire'yi de vilâyât-ı saire gibi mürtekip ve cahil valilerin ellerine bırakarak otuz sene zarfında bu kıtayı bütün bütün tahrip eylemiştir; Mesela Sincar'ın ve Karacadağ'ın ormanları Eflâk'a ser çekmiş cesîm, a'sâr-dîde meşe, ceviz, kavak, söğüt ağaçlarından mürekkep iken bugün üç ağacı bir yerde görebilmek enderdir.

Elcezire her türlü vesait-i umrândan mahrum, bu acınacak hale gelmekle beraber yine Memâlik-i Osmaniye'nin en feyz-nak, en mahsuldar bir kısmıdır. Basra Vilâyeti'nin senevi buğday, arpa, mısır, yulaf ve bakla mahsulü üç milyar okkaya baliğ olmakta. Musul'unki yüz seksen milyon kile tahmin edilebilir, Diyarbakır'ın mahsulâtı ise Musul'unkine yaklaşıyor. Fakat vesait-i nakliyenin ve asayişin fıkdanından bu mahsulatın ancak dörtte biri ihraç olunabilmekte, dörtte üçü aşar memurları valiler, mutasarrıflar, kaymakamlar, adliye memurları "ilâh" tarafından çalınıyor. Elcezire'nin imarı büyük bir fedakârlığa muhtaç değil. Feyyaz-ı tabiat bu memleketi arızasız, mâniasız bir ova halk eylediğinden nakliyat için yollar açmak, kısmen harap bir halde mevcut olan kanalları tamir etmek pek kolay. Basra'dan memâlik-i muhtelifeye senevî on milyon franklık hurma, üç milyon franklık afyon, iki buçuk milyon franklıktan zamk-i arabi ihraç olunuyor. Nakliyat için vesait-i mükemmele olsa bu ihracatın iki üç kat tezâyüd etmesi tabiîdir.

Elcezire'nin servet-i tabiîsi yalnız toprağının fevkalâde kuvve-i inbatiyesine münhasır değil, maâdininin kesret ve tenevvü cihetiyle de pek zengin; sad-hayf ki bu cesîm servet, toprağın sine-i hissetinde mahfuz ve mestur kalmış. Musul havalisinde altın ve arsenikli kükürt kesretle mevcud ise de işletilmiyor. Ergani'de gümüş ve bakır madenleri eski usûllerle pek fena bir surette işletilmekle beraber yine de miktar ihracât üç bin tonilatoyu buluyor. Bağdat civarında ale'l-husus Hille'den Rusya petrollerine min külli'l-vücûh faik petrol menba ve kuyuları mevcut olup hazine-i hassa tarafından keyfe mâyeşâ zapt edilmiştir.[27]

Bağdat vilâyetindeki tuz madenlerinin ihracatı senevî 4500000 okka-

27 Hakkâri'de o kadar çok, o kadar saf petrol menbaı mevcuttur ki, bunlardan akan petrolün teraküm ettikleri mahalde adetâ küçük bir göl hâsıl eylediklerini ve Kürtlerin bu gölden istedikleri kadar petrol alıp bilâ-tasfiye istimâl ettiklerini Memâlikin bu kısmında seyahat eden memurların nakliyle müsbettir.

ya yakındır. Basra'da ihraç olunan maden tuzunun miktarı ise 2300000 okkadır. Musul civarında keşf olunan tuz madenleri Bağdat, Basra tuz madenlerinden kat kat zengin olmakla beraber henüz işletilmiyor. Miyah-ı harre menabi her tarafta mebzulen mevcut; bilhassa Basra'dakilerin romatizma ve cilt hastalıklarına pek nafi olduğu bi't-tecrübe tahakkuk etmiş. Elcezire'nin mamûlatı mazhar-ı terakki olmak şöyle dursun, revâc-ı sabıkını bile zayi ediyor.

Diyarbakır'da pek iptidaî tarzda kaval tüfek, şeşhane, çakmaklı tabanca gibi esliha imal olunur. Bağdat'ın taban demirleri hâlâ meşhurdur. Bağdat, Diyarbakır, Musul, Mardin ve Urfa'da bir kaç yün ve ipek iplikhaneleri varsa da vasita-i ihraciyenin fıkdanından mamulâtları mahallinde ve civar vilâyatta sarfa kifayet edecek miktarı tecavüz etmiyor. Basra körfezinde senevî on milyon beş yüz bin franklık inci ve bağa sayd olunur. Yazık ki bu mühim ticaret de kâmilen İngilizlerin ve bir kaç seneden beri de kısmen Almanların ellerine geçmekte.

Altı sene evvel Kuveyt meselesinin tekrar iştigal ettiği bir zamanda sabık Hindistan valisi Lord Curzon'un Basra körfezini ziyaretini müteakip Elcezire'nin ahvâl-i iktisâdîyesini irvâ ve iskası meselesiyle, nehren ne suretle nakliyatın müreccah ve mümkün olacağını tahkik ve tedkik etmek üzere cenûbdan şimale doğru kıta-i mezkûrede bir seyahat icrâsına İngiltere tarafından memuren gönderilen "Sir William Vilcox" ameliyatın tacili için iska olunacak araziyi beş mıntıkaya taksim ile Bağdat'a karib bir mahalde Dicle'yi Fırat ile birleştirecek kanalın hafrına başlamak lüzumunu ve diğer kanalların bu birinci kanaldan hâsıl olacak vâridâtın müsait olduğu mertebede tedricen açılabileceğini izah ve ispat ediyor. Bu beş büyük kanalın hitamında dört milyon hektar arazinin iki milyonu ziraata salih bir hale geleceği gibi nakliyat için seyr-i sefain dahi temin olunacaktır. Mesarif-i mecmuası beş milyon franka baliğ olacak olan bu ameliyatın senevi elli milyon hâsılat-ı safiye temin edeceği tahmin olunuyor.

Almanların Bağdat şimendifer imtiyazından pek ziyade istifade edecekleri ve sermayesizliğin bu hususta kendilerini dûçâr-ı mevani edemeyeceği, çünkü Almanların yalnız Bağdat şimendifer imtiyazını değil, hattın imtidad ettiği mahallerin her iki cihetinde bulunacak maadinin de alelumum imtiyazatını elde ettiklerinden bu maadinin işletilmesiyle hattın inşasına kifayet edecek sermaye tedariki kolay olduğu "Sir William Vilcox"un cümle-i beyanatındandır.

Yalnız Han-ı Şirini'de bulunan petrol madenleri Alman kumpanyasına pek büyük ümitler bahşediyor.

Görülüyor ki Almanya sessiz sedasız servet-i millînin istikbalde en ziyade istinâd edeceği zengin bir kıtaya pençe-i istilasını atmış.

Ermeni kumbaralarının sâmia-çâk-i tarakkaları, menfilerin, işkenceye vurulan mazlumların feryat ve enînleri arasında Elcezire'de Almanların

yangın soyguncusu gibi ilerlediklerini hissedenler pek az! Almanlar bir kere vatanımıza yerleşirlerse âsâr-ı sabıkadan beri başlıca sanat ve meşguliyetleri ticaret olan Ermenilere artık vatanlarında ekmek kalmamış demektir. Hariçten tecavüz vuku bulduğu zaman dâhilî ihtilâfatın unutulması ve müttehiden müdafaa-i menâfi olunması elzemdir. Kürtlerin de bunu nazar-ı itibara alarak artık vatanlarının tehlikeye maruz bulunduğu bu buhranlı hengâmda şu kanlı arbedelerden vazgeçmelerini, insaniyet ve beka-yı vatan namına rica ederiz; din ve vatan düşmanlarını komşuları Ermeniler arasında aramakla izâa-i vakit etmeyip asıl fenalığın esbâbına nasb-ı nazar etmeli.

Vakit kaybedebilecek sıralarda değiliz. Almanlar, Elcezire'yi kâmilen zaptetmeden evvel istikbal-i milli ve vatanımızı kurtarmanın çaresine bakalım!

M[im.] A[yın]

*Vatandaşlarımıza**

Sürûr ve iftihar ile okuduğum bu mektup[28] vatanın otuz senelik gecesinden, vicdanları mefkûreleri kefen-pûş-ı zulmet eden bu kara gecenin tasallub edecek gibi duran karartılarından bir fecr-i faaliyetin tulûunu, bir tulû-i Osmaniyi müjdeliyor... Kim umardı ki merkez can verirken bir vilayet canlanabilsin! Kim zannederdi ki Müslümanlar Allah'a değil zulme secde ederken bir Erzurum zulme karşı kıyam etsin!.. Otuz sene bizi kesip biçen, kasıp kavuran merkeziyet-i idarenin İstanbul'da intaç ettiği müteaffin kangreni Erzurumlular ilk hamlede istihsal eylemeseler bile Yıldız'a âlet-i kahır olmak isteyen esâfil-i memûrîni beldelerinden tard etmekle bütün Osmanlılığa derin bir nefha-i hayat bahşediyorlar.

Şüphesiz, zulüm yalnız hükûmetin efaliyle değil ahalinin o efale iştirakiyle temelleniyor, milletin parası, milletin kanıyla katmerleniyor. Eğer vergi ile askeri verenler, bunu ne için verdiklerini, ne için vermeleri lazım geldiğini bilseler, ne için vereceklerini bildirseler ortada ne zalim ne de mazlum kalır! Milletin kanını eme eme yaşayan bir hükûmetin kesesine âlet-i zulmü olan parayı millet eliyle koydukça, eliyle âlet-i istibdadı olan askeri teslim ettikçe tabii değil midir ki o hükûmeti zulmünde ve istibdadında ısrar eder!.. Artık ne için padişah bize zulüm ediyor sualini vazetmek, ne için insaniyet iyiler ile kötülerden mürekkeptir suali kadar büyük bir safdillik olmaz mı? felâketlerimizin esbâbı bir şahsın mesâvisinde arayacak kadar kûteh-bîn olmakta devam edersek emin olalım ki felâketten hiçbir vakit kurtulamayız. Yirmi seneden beri devam eden neşriyatımız iyilik ile fenalığın cümlesini merkezden bekleyeceği, bir hükümdar-ı alilin küçüklüklerini tadâd ile küçüleceği yerde, o küçüklükten doğan zulümleri büyüten esbâb-ı ictimâiyi tedkike, netayic-i tedkikatını da açık ve sade bir lisan ile vilayetlerde tamime çalışaydı menâfi-i mütekabilelerinin ayniyetine rağmen birbirlerine yabancı kalan ecza-yı mütemmime-i vatan

* Sabahaddin; "Vatandaşlarımıza" *Terakki* [No: ?] [Teşrin-i Sâni 1906] s. 2-3.

28 Makalenin hemen başında, birinci sayfada yer olan "Tebşir-i Azim, İstanbul'dan" başlıklı yazı kastediliyor.

arasında bir hatt-ı ittisal vücuda getirir, hayat-ı istibdada kısa bir hatme çeker idi!.. Bunu demekle ilk teşebbüslerin daima eksik ve hatalı olduğunu, terakki ve mükemmeliyetin bir sa'y-ı sebat-perverin son mükafatını teşkil ettiğini unutmuyorum. Fakat halimiz ve efalimizden mütemâdiyen memnuniyet terakkiden başka bir şeye delalet eder!

Şarkta ve herkesten ziyade bizde meş'ûm bir âdet var: İçimizden biri veya birkaçı menfaat-i umumiyeye hizmet için bir fedakârlık gösterirseler, hatta hayatlarını tehlikeye koysalar kendilerine uzaktan seyirci kalmakla iktifa ediyoruz. Müteşebbislerin bir felâkete uğradıklarını görünce de şeamet-i istihzayı tecessüm ettirir bir tarz-ı menfûr-ı hodperestane ile "ihtiyatsızlığın cezası" diyoruz. Düşünmüyoruz ki onların felâketlerine bizim kayıtsızlığımız, bizim hissizliğimiz, bizim vicdansızlığımızdan başka sebep yok! İnsaniyet-i müdrike için ağlayacak çehrelerin sırıtması kadar feci bir manzara olmasa gerek!

Kastamonu'dan sonra Erzurum'un kıyamı memlekette dalga dalga köpüren zulme karşı sırıta sırıta sararan çehre-i milletin bir köşesinde bir köşesinde olsun ihmirar-ı celâdet tecelli ettiriyor! Fakat bu celadet sima-yı Osmaniyetin yalnız bir yerinden değil heyet-i umumiyesinin her cihetinden lemeân edercesine tabiat-ı milliyeye amiken nüfuz etmelidir. Bütün Osmanlılar hukuk-i milliyelerinin etrafında toplanmalı, Kastamonu ve Erzurum hareketlerinin diğer vilayetlere intikaline çalışmalı. Erbâb-ı namus her yerde maruftur. Sancaklar, kazalar, vilayetlerdeki hissiyât-ı necîbe ile mütehallik vatandaşlarımız, aralarında küçük küçük cemiyetler teşkil eylemeli ve bunları muhaberât-ı müselsele ile yekdiğerine rabtetmelidirler. hüsn-i niyet sahibi hiçbir Osmanlı tasavvur edemeyiz ki bu hareket bir suretle faydası dokumasın. Cahil, alim, fakir, zengin herkes istitâatı derecesinde hizmet edebilir ve etmek vazifesiyle mükelleftir. Kudret-i maddiye ve maneviyeleri daha ziyade olanlar tabii cemiyete ve o nisbette iyilik etmeye borçludurlar. Etmemeleri vatana, insaniyete, tabiata karşı bir küfran-ı nimet olur. Ah! Bir kere, âlâmımızdan başka elemlerle başka elemlerle müteellim, saadetimizden başka saadetlerle mesut olmaya, mevcudiyet-i şahsiyemizin hudud-i hakiranesi haricinde açılan âfâk-ı dûrâ-dûr hayatı yaşamayı idrak edebilsek idik!..

Erzurum'un misal-i faziletini takip edelim. Hele padişah hastadır, hastalığı mühliktir, yapılacak şey de sabretmekten ibarettir demeyelim... Hayatımızı bir ölümden beklemek ölümden beter bir hacâlet oluyor!

10 Teşrin-i Sâni 1906
Sabahaddin

*Nasıl Hıristiyanlar Vatanımızda Adem-i Merkeziyetten Müstefit Olageldikleri Halde Müslümanlar Merkeziyetin Mahkûmu Oluyorlar**

Evet, Mahmud-i Sani devrinde dâhilî ve hâricî entrikalarla devletimizin başına bir Mora İsyanı çıktı. Avrupa'nın zaafından mütevellid müdahalesi neticesi olarak Fatih'in millete yâdigâr ettiği şu şanlı mâzili kıtada müstakil bir Yunanistan teşekkül etti.

Biraz sonra sevda-yı istiklâl Sırbistan'a, Bulgaristan'a, Romanya'ya Girit'e sirayet ederek her biri döktüğü birçok kanlar bahasına garbın müzâheretini taleb etti. Devletler de kendi menfaatlerine zarar vermeyecek tarzda bunların istiklâlini temin ettiler. Şu suretle, hududumuz etrafında büyümeğe hâhiş-ger genç devletler türedi.

Hükûmetimiz "ne yapalım?" dedi. "Elimizden geleni yaptık. Fakat Avrupa müdahale etti. Altı devlete de karşı durulmaz ya!" Bu durulmaz ya teranesini lisanına pek yakıştıran Saray memleketimiz dâhilinde istiklâl kazanmağa çalışan anâsır-ı muhtelifeye idaresizlik zulmüyle âleme karşı hak kazandırmakta devam etti.

Malum olduğu üzere Hıristiyan vatandaşlarımız Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u zaptından sonra Rumlara verdiği ve bilahare umum Hıristiyanlara teşmil edilen cemaat imtiyazatı ile kendi işlerine ait mesâilde hükûmetin müdahalesinden masun idiler.

Ecdadımız Hıristiyanları siyaseten, içtimâen kendilerinden ayrı vaadi addetmesi, yalnız harç vermekle mükellef kılarak onlardan asker almak-

* [Sabahaddin?]; "Hıristiyanlar Vatanımızda Adem-i Merkeziyetten Müstefit Olageldikleri Halde Müslümanlar Merkeziyetin Mahkûmu Oluyorlar" *Terakki* (10 Kânun-i Evvel 1906) s. 3-10. Bu makalede herhangi bir imza yoktur. Nezahet Nurettin Eğe'nin kitabında bu makalenin Sabahaddin'e ait olduğu bilgisi vardır bkz. Nezahet Nurettin Eğe; *a.g.e.*, s. 79-89.

tan vazgeçmesi kendilerini bizden büsbütün soğutuyor, ayrılmağa, mahkûmiyetten hâkimiyete geçmeğe sevk ediyordu.

Hıristiyanlar da bu meyelan-ı fikriyi neşre vâsıta olan ve hukuk-i siyasiyelerinin istirdadı arzusunu ilka eden mektepler kürsülerinde milliyetperverlik talim edilen kiliseler eskiden beri hükûmetin her türlü taarruzundan beri olarak cemaat efradını isyana, seviye-i ictimâiyelerini de ilâya hazırlıyorlar idi. Yani biz Türklerde elli seneden beri hükûmet-i müstebite aleyhinde başlayan nefret ve istikrah hisleri, hürriyet ve müsâvât arzuları Hıristiyanlarda birkaç asırdan beri besleniyordu. Nihayet vatanın muhtelif nikatında Rum, Sırp, Ulah, Bulgar, Hırvat, Ermeni isyanları zuhûr etti. Millet-i hâkime ile mahkûme arasında sel gibi kanlar döküldü. Netice Avrupa kabiliyetsizliğimiz neticesi olarak kıyam edenleri teşci ve hatta kendilerini müsellahan himaye ve müdahaleden bile çekinmedi.

Yalnız nazar-ı itibara alınacak bir nokta var ki o da bizden zulüm ve sefaletin girmediği bir kıyısı bucağı kalmamış bir halde ayrılan bu memleketler bir zaman sonra hayat-ı milliyelerinin temin-i istikbali çaresine tevessül ve medeni hükûmetlere yakışacak müessesata mâlikiyetle kıyamdaki haklarını, terakkiye olan istidatlarını âleme karşı ispat ettiler.

Adem-i merkeziyet hakkında hiçbir fikir edinmemiş olan zevât, müdafaa etmekte olduğumuz usûlü Hıristiyanlar ile Avrupalılara karşı bir cemîle olmak üzere telakki ediyorlar. Bilmiyorlar ki, el-haletü hazihi bu idarenin temin ettiği hukuk-i muhtelifenin kısm-ı azamı, bazen de fazlasıyla Hıristiyan Osmanlılara temin edilmiş bulunuyor. Bunu ispat etmekten kolay bir şey yok:

Rum, Ermeni, Bulgar... ilh. kiliseleri intihab-ı millî ile tayin olunan patriklerin nezaret ve riyâseti altında yine intihab-ı umumî ile tayin olunmuş ruhânî ve cismânî iki meclis vâsıtasıyla milletlerinin mesâil-i mülkiye ve ruhaniyelerine ait bilcümle mesali serbestî-i mutlaka ile rüyet ederler. En mühimlerini gözden geçirelim.

1) Vergi: Hıristiyan vatandaşlarımız İstanbul'un fethinden Tanzimât-ı Hayriye'ye kadar haraç, ve cizye nâmı altında cemâât hesabına muayyen bir vergi verirlerdi. Gülhane Hattının ilanından beri kendileri için haysiyet-şikenane olan bu usûl lağvedilmiş ve bedel-i askeri müstesna olarak Müslümanlar gibi aynı vergi ile mükellef kılınmışlardır. Fakat suret-i tahsilinde aramızda büyük bir fark var. Hıristiyanlar vergilerini köy, mahalle, nahiye hatta bazı yerlerde kaza mecmu-i nüfus-i muhammenesi üzerine muayyen olarak beynlerinde tevzian taksim ediyorlardı. Meselâ, bundan kırk sene evvel üç yüz nüfuslu bir köyde ne miktar vergi kayıt ve kabul olunmuşsa bugün köyün nüfusu bir kaç misli tezâyüd ettiği halde yine aynı vergi veriliyor. Bu noktada Hıristiyanlar kanunen değilse bile fiilen adem-i merkeziyetin temin edeceği hürriyetten daha fazlasına adetâ

bir muhtariyet usûlündeki imtiyaza temellük ediyorlardı.[29] Hükûmet sırf Hıristiyanların iskân ettikleri yerleri Müslümanlarınki gibi teftiş edemiyor. Bir müdahale vukuunda mutlaka muhtar veya meclis-i milliyi evvelden haberdâr etmesi şart. Bundan mâadâ Hıristiyanlar, verginin cemiyete tevzii suretiyle istihsalinden başka suretle de müstefid oluyorlar. Meclis-i milli fakir ile zengini aynı suretle teklif etmiyor. Mesela bir şahıstan kanunen yüz kuruşluk vergi alınacak ise cemaat vergiyi o şahsın iktidar-ı maliyesine göre tadilen ahz ediyor. Zengin ise daha ziyade, fakir ise daha az alıyor yahut büsbütün hıfz ediyor. Bu suretle fakirler vergi ile bir kat daha fakirleşmekten vikaye edildikleri gibi zenginler de onların hesabına biraz fazla para vermekle hiçbir zarara dûçâr olmuyorlar. Halbuki Müslüman köylerinde hükûmet hiçbir şahsiyet-i mülkiye tanımadığı için ahaliyi ferden teklif ediyor ve zengin ve fakir vergiyi müsâvâten verdiği için fakirler fakr ü sefaletlerinin elinden hiçbir vakit kalkamayacak bir hale geliyor. İşte, vergide adem-i merkeziyetten müstefid olan Hıristiyan köylüleriyle, merkeziyete esir olan Müslüman köylüleri arasındaki fark!

2) Mehâkim: Mecalis-i ruhaniye ve cismâniyenin vekilleri metropolitlik veya piskoposluklarda teşkil-i mehâkim ile ahvâl-i mecbureden kat-ı nazar aralarında zuhûr eden her türlü deâviyi istedikleri gibi rüyet ediyorlar. Mehâkim-i şeriyemizin daire-i salahiyeti nasıl tahdit edilmiş ise, Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnu ve müteakiben neşredilen nizamat ve kavanin-i muhtelife ile Hıristiyanlara verilen imtiyâzât-ı adliye de öylece tahdit edilmek istenmişse de bir türlü muvaffakiyet hâsıl olamamış ve bu yüzden patrikhaneler ile adliye nezareti arasında ihtilaf-ı daimi hükümran olagelmiştir.

Şu suretle Hıristiyanlar hukuk-i mülkiyeye ait deaviyi daha büyük bir sürat ve adaletle aralarında hallettikten başka bir haksızlık vukuunda bizim mehâkime de müracaat ederek veya müracaat tehdidinde bulunarak ihkak-ı hakka muvaffak oluyorlar. Halbuki Müslümanların ve hususiyle biçare Türklerin hukuku kuvve-i merkeziyenin elinde basit bir oyuncak hâline gelen mahkemelerin oyuncağı olup gidiyor.

Zaten mehâkimi merkezin müdahalât-ı daimesinden kurtarmadıkça istiklâllerinin temin edilemeyeceği her milletin tarihindeki edille-i katiye ile müsbet bir hakikattır.

3) Maarif: Hıristiyanlar, Maarif Nezareti'nin teşekkülünden evvel aldıkları fermanlar mucibince köylerinde, mahallerinde istedikleri gibi mektep açarlar, istedikleri şeyi okuturlar, hükûmetin taarruzuna da hiçbir veçhile maruz kalmazlardı. Maarif Nezareti'nin teşkilinden beri mektep küşadı Nezaret'in ruhsatına tâbi tutulmuştur. Fakat bu kanunun haki-

29 Hatta bazı yerlerde Hıristiyan vatandaşlarımız yalnız kendi aralarında muteber olmak üzere kiliselerinin bir işaretini havi markaları sikke makamında istimâl ederek büsbütün muhtariyet-i idareye yaklaşıyorlar.

kat halde hiçbir tesiri olmuyor. Maarif Nezareti'nin neşrettiği birkaç salname açılınca sayfalarının birçok ruhsatsız açılmış Hıristiyan mekatibinin isimleriyle memlû olduğu görülür. Maarif bütçemizin karşılığı İslam ve Hıristiyan umum tabanın verdiği aşar zammı ve musakkafat vergisi vâridâtından çıkarıldığı halde bundan yalnız mekatib-i resmiye-i müslime istifade ediyor. Bir taraftan bu haksızlık diğer taraftan eski fermanların bahşettiği imtiyazat saikesiyle Hıristiyan vatandaşlarımız maarif-i umumiyelerine ait bilcümle mesâili hükûmetin her türlü müdahalesi haricinde olmak üzere hallediyorlar. Hükûmet istediği anda Hıristiyan mekteplerini, programlarıyla kitaplarını teftiş etmek hakkını haiz ise de bu haktan fiilen hiçbir veçhile istifade edemiyor. Müfettişleri Hıristiyanların mekteplerine habersiz giremediklerinden teftişleri de gayet sathî bir muamele-i resmîyeden ibaret kalıyor. Ziraatları, sanayileri, ticaretleriyle hükûmetin müdahalat-ı muzırra-ı dâimesi haricinde çalışan Hıristiyanlar, müslümanlarla nisbet kabul etmeyecek surette zenginleşmiş bulunduklarından evlâtlarının tahsil ve terbiyesi için lâzım gelen parayı aralarında tedarik ediyor ve sırf teşebbüs-i şahsî ile toplanılan bu para ile maarifte umum müslümanları fersah fersah geçiyorlar.

İşte Hıristiyanlar istedikleri gibi mektepler açtıkları halde bu imtiyaz müslümanlardan dirîğ ediliyor. Ne zaman bir müslüman hususî bir mektep açmağa kalkışsa daima hükûmet müşkilât ve mümanaatına dûçâr oluyor. Farz-ı muhâl olarak bunları iktiham etse bile sansürün müdahalat-ı daimesinden yakasını kurtaramıyor. Şu takdirde cemiyetimizde serbest mekteplerin devam ve terakkisi kabil olamayacağından maarif-i umumiyemiz, bir inhisar-ı resmî altına geçerek ensâl-i atiyenin dimağları daha tevessüe vakit bulmadan evvel resmî bir kalıba dökülüyor ve müslümanları atiyen de Hıristiyanlarla rekabet edemeyecek bir hale getiriyor. İşte mâliyede ve adliyede umûrunda olduğu gibi maârifte de Hıristiyanlar vâsi bir adem-i merkeziyetten müstefid olageldikleri halde müslümanlar en müdhiş bir merkeziyetin pençesinde ezim ezim eziliyorlar.

* * *

Adem-i merkeziyetten maksat ne olduğu sualine karşı vaktiyle kendisine verdiğimiz bir programı *Şura-yı Ümmet* birkaç ay evvelki nüshasında tenkid ettiği sırada Doktor Bahattin Şakir Beyin kalemiyle şu neticeye vasıl oluyordu:

"Bu programda her Ermeni, Rum, Bulgar komitecileri gibi anâsır-ı müştekiye-i Hıristiyaniyeyi tatyib hem hükûmât-i ecnebiyeye temelluk?!.. Hem de menâfi-i milliyeyi sıyanet hususları tevhîd edilmek istenilmiş ve esefa ki üçe inkısam eden bu menâfi ve makasıd şimdilik birbirine zıt olduğundan bu meyanda asıl kaybolup giden menâfi-i esasiye-i milliyedir."

Sahib-i makale eğer ufak bir zahmete katlanarak Hıristiyanlara verilen imtiyâzât fermanlarını gözden geçirse idi görürdü ki kendilerini istiklâl bahşedeceği korkusuyla Müslümanlara vermekten ihtiraz ettiği adem-i merkeziyete mahsus imtiyazatı devlet Hıristiyanlara kavanin-i resmîye ile temin etmiş! Bu bir hakikat-i riyazî gibi meydanda duruyor. İhtimal ki merkeziyet taraftarları makam-ı itirazda: madem ki müdafaa ettiğiniz usûl anâsır-ı muhtelife-i Osmaniyenin temin-i ittihâdına hadim imiş ne için Hıristiyanlar bu hukuku haiz oldukları halde sevda-yı istiklâlden feragat etmiyorlar suâlini vazedecekler. Zaten demiyorlar mı ki[30] Rumeli-i Şarki ile Girit bu nevi adem-i merkeziyetin neyi intâc ettiğini gösterir mukni birer misaldir!.. Fakat bu itiraz da adem-i merkeziyetin merkeziyet usûlüne tefevvukundan başka hiçbir şeyi isbat etmez. Filhakika bu ana kadar millet-i mahkûme olarak telakki edegeldiğimiz Hıristiyanlar teşebbüsat-ı şahsiyelerine yani ziraatta, sanâyide, ticarette terakkilerine mâni olmayan adem-i merkeziyet sâyesinde; bunların cümlesine toptan mâni olan usûl-i merkeziyet ile idâre olunan millet-i hâkimeyi o kadar geçmişler ki, bugün arada hiçbir muvazene-i içtimâî kalamamış. Mazide ve hazırda, her milletin tarihinde cereyân eden vukuat ile müsbet bir hakikat ki, ne vakit, millet-i mahkûme içtimâen millet-i hâkimeye tefevvuk ederse zaman ile mahkûmiyetten hâkimiyete geçiyor, hiç olmazsa evvelki hâkimlerinden ayrılıyor. Binaenaleyh, Girit ve Bulgaristan müslümanlarının felâketlerini diğer müslümanlara da teşmil etmek istemezsek, Saltanat-ı Seniye-i Osmaniye, Devlet-i Selçukiye-i Rumiyenin inkırazından Osmanlılar ve onların sevgili ve büyük hanları Sultan Osman tarafından şan ve şeref-i Osmaniyan için tesis edilmiş ve ilâ maşallahi teâlâ devâm ve bekası memûl ve müsted'â bulunmuş."

Yahut "Hilâfet-i muazzama-i İslamiye, Osmanlı padişahı, kurretü'l-ayn-ı selâtin Yavuz Sultan Selim Han tarafından iktisap ve saltanat-ı seniye-i Osmaniye'ye biliftihar ilave ve ilhak edilmiş bir vazife-i kudsiye-i şerifedir ki ilâ yevmi'l-kıyâme müslimin-i cihânın merkez ittihaz ve inkıyadı olacağından şüphe yoktur."

Veyahut: "Osmanlılar Osmanlılık veya İslamın şeref ve ikbaline vakf-ı hayat etmiş bir fedakâr millettir." gibi mütalaalarla kendi kendimizi alkışlamaktan katiyen vazgeçilmeliyiz. Bunun yerine ne için anâsır-ı Hıristiyaniyenin bizden birer birer ayrıldıkları ve ayrılmak için mallarını kanlarını her şeylerini feda ettikleri ve bu suretle istiklâle kabiliyet gösterdikleri halde otuz senelik tarihimizin havsala-i idrake sığmayan yığın yığın hacaletlerine mukabil son zamana kadar bir Müslümanın burnu bile kanamadığını, felâketi tevkif için hiçbir fedakârlık izhar edemediğinin esbâb-ı ic-

30 Rumeli-i Şarkiyi nasıl bir hafiye jurnali ile kaybettiğimizi *Terakki*'nin gelecek nüshasındaki cevaba derç edeceğimiz için burada nakline lüzum görmedim.

timâiyesini tedkike çalışmalıyız. Bu lüzumu bir an evvel hissetmeyecek olursak ve ilâ maşallahi teâlâ başımız dertten kurtulmaz.

* * *

Bir millet, hükûmetin vereceği hürriyetten ziyade kendi kâr ve kesbiyle mesut olabilir. Zaten âdil hükûmetler, teşebbüsat-ı şahsiyeleri terakki eden milletler arasında görülüyor. Şark ve Garb arasındaki fark güneş gibi meydanda! İstihsalsiz istihlâkin sevk edeceği yol doğruca iflastır. İşte Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki en ziyâde nazar-ı dikkate alınacak ve hamdolsun alınmağa başlayan nokta burası.[31] Biz hükûmet memuriyetlerinde sürünür durur yahut ceplerimizi başkalarının parasıyla şişirerek bir istiskal-i manevi ile can çekişir iken Hıristiyanlar araziyi istimlâk ediyor ve bu arazi üzerinde teşebbüs-i şahsîleri sayesinde bir servet tesis ediyorlar... Fatih'in İstanbul suru önünde dehşet-nümâ-yı zuhûr olduğu gün, Bizans İmparatorluğu da bizim şimdiki halimiz gibi atalet ve safahat içinde çürüyüp gidiyordu. Unutmayalım ki, Roma'nın ikinci payitahtını düşüren mesai-i şahsiyenin tedennisi oldu. Fakat Fatih muzafferiyat-ı askerisini sû-i istimâl etmedi. Bir avuç Türk aşiretini Avrupa'nın en büyük payitahtlarından birine yerleştirebilmek için fütûhât-ı maddiyenin kifayetsizliğini pekiyi anladı. Bilad-ı meftuha ahalisinin serbestî-i maişet haklarına mecbur edilmeden riayet etti ve Hıristiyanların kıyamını bir kaç asır tevkife sebep oldu. Bundan dolayıdır ki, Fatih'te büyük bir asker ile birlikte büyük bir siyasîyi tâzîm etmeliyiz!

Müşârünileyhin verdiği bu imtiyazattan istifade ederek Hıristiyanlar, hükûmet dedikodularıyla itlaf-ı hayattan kurtuldular. Mesai-i ciddiye-i maişete süluk ettiler; Biz sarf ederken onlar kazandılar.

Sanayi ve ticaretten kâmilen bî-nasîb olduğumuz için vatanımızın içinde yaşayan anâsırın cümlesine yabancı kaldık. Vesait-i nakliyenin terakkiyat-ı azimesiyle ahvâl-i umumiye-i âlemin değiştiği gün de Osmanlı zannettiğimiz akvamın hemen kâffesi, İslâm ve Hıristiyan, karşımıza bir hiss-i husumetle çıkıverdiler.

Nasıl, Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar bizden memnun değilseler Kürtler, Araplar, Arnavutlar da memnun değil. İlk fırsatta aleyhimize istimâl-i silâh ediyorlar. Yalnız birincileri ikincilerden ayıran şey, teşebbüsat-ı şahsiyelerinin terakkisidir. İşte bu sayede Hıristiyanlar tedâfüden tecavüze geçerek ekseriyet teşkil ettikleri yerlerin cümlesinde istiklâl kazandılar. Vatandaşlarımızın çoğu bunu Hıristiyanların terakkisinden ziyade Avrupa'da mazhar oldukları himayeye atfediyorlar. Düşünmüyorlar ki, bu hi-

31 Münderecatı gittikçe ehemmiyet kesbetmekte olan *Türk* gazetesinde bu yolda makaleler çoğaldığını görmekle bahtiyar oluyoruz. Devamını ve hareketin matbuat-ı sairemize de sirayetini temenni ederiz.

maye onlara gökten zembil ile düşmedi. Hıristiyanlar, nasıl ziraatta, sanayide, ticarette bizden daha büyük bir teşebbüs izhar ettiyseler, mağduriyet-i hâzıralarını hukuk-i milliyelerini âleme karşı müdafaada yine bizimki ile nisbet kabul etmeyecek bir kabiliyet gösterdiler. Evvelâ kendi aralarında büyük bir mikyasta neşriyâta koyuldular. Bu sayede kavmiyetlerinin şahsiyetini takviye ettiler. Hükûmetin imtiyazat-ı mevcude haricindeki zulümlerine ve rezaletlerine karşı isyan ettiler. Mevcudiyet-i milliyelerini Avrupa'ya tanıttılar. Bizden kat kat zengin oldukları için bu hususta lazım gelen maddi fedakârın hiçbirinden kaçınmadılar. Muharrirlerini, müelliflerini cihânın muhtelif noktalarına gönderiler. Konferanslar tertip ettiler. zevât-ı siyasiye ile münasebete giriştiler. Matbuat vâsıtasıyla efkâr-ı umumiyeyi lehlerine ve aleyhimize çevirdiler. Bu tuğyan-ı efkâra karşı düvel-i muazzama Bâbıâlî'ye evvela bâzı nesayih ve ihtaratda bulundu. Fakat Avrupa, ihtaratına karşı hükûmetimizin hapisler, nefyler, katliamlar ile cevap verdiğini görünce Hıristiyanların şikâyetlerinde, feryatlarında cidden haklı olduklarını teslim ederek memleketimizdeki müdahalatını müzmin bir hale getirdi. Unutmayalım ki Avrupa kıyamcılar arasında bir esas, bir intizam, bir kuvvet hâsılı istiklâl ve himayeye bir istidad görmeden kimseyi alenen himayeye kalkışmadı. Kalkışsalar idi de hiçbir netice istihsal edemezdi. İnkâr edilebilir mi ki dün bizden ayrılan kavimler bugün bizden daha mesut yaşıyor?

* * *

Saadet-i ictimâiyenin mesai-i şahsiyeden doğduğunda efradının kuvve-i müstahsilesi nisbetinde terakki ettiğinde şüphe yok efradı ne kadar fazla kazanırsa cemiyet o kadar çabuk terakki eder. Teşebbüsat-i şahsinin ilerlediği her yerde menfaat-i şahsiye ekseriyetle menfaat-i umumiyenin bir cüz'üdür. Teşebbüsat-ı şahsiyenin mefkut olduğu cemiyetlerde ise, menfaat-ı şahsiye ekseriyetle menfaat-i umumiyenin aksidir. Şu halde yegâne çare-i selameti; teşebbüs-i şahsîyi yani milletin kuvve-i istihsaliyesini arttırmakta aramalı. Ne zaman, siyaseten işgal ettiğimiz Memâliki iktisaden de işgal edersek o zaman Şark Meselesini menfaatimize ve menfaat-i umumiye en muvafık surette hal etmiş oluruz. Fakat bu neticeyi hangi vâsıta ile elde edebiliriz? müsbet ve menfi olmak üzere iki vâsıta var: Birincisi terbiye. Bizde tahsil ve terbiye ikiye ayrılır. Bunları mezc etmek lâzım. Çocukluğumuzdan beri aldığımız terbiye günü gününe keskinlenen rekabet-i umumiyeye bizi hiçbir vechile mukavemete hazırlamıyor.

Nasıl devr-i istilamızda hayır ve şerri kılıcımızdan bekledi isek, bugünde her şeyi hükûmetten, bu aciz, bu menfur hükûmetten bekliyor, yani, mazide ecnebi zararına yaşarken şimdi kendi zararımıza yaşıyoruz. Teşebbüs-i şahsîye bidayeten mâlik olduğumuz gibi bugün de mâlik değiliz. Halbuki

Kırım muharebesinden beri Avrupa ile ihtilatımız sıklaştığı için ihtiyâcât-ı mübreme-i hayat şiddet ve vüsat kesb etti, fakat ihtiyâcâtımızın çoğalmasına mukabil kazanmağa liyakatımız artmadı. Vâkıâ, eskiden sırf dalkavuk yetiştiren vükela konakları, Enderun-i Hümâyûn yerine hükûmet maarif-i hâzırayı neşredecek mektepler tesis ettiyse de, bu mekteplerde tahsil ve terbiye ikiye ayrıldığı ve ikincisi ihmal edildiği için hayat-ı ictimâîmizde büyük bir tebeddül hâsıl olmadı. Çünkü teşebbüs sırf hükûmetten geliyor, ailelerimiz evlâtlarının istikbaline kâfi derecede menfaattar olmuyorlardı. Hükûmet ise her şeyden evvel mesleğini idame edecek adamlar yetiştirmeğe çalışır. Tesis ettiği mekteplerde verdiği terbiyenin hedefi, hükûmet kasasından devlete körü körüne itaatle alınan veyahut bizde resmen olduğu veçhile "sadaka-i ser-i meali-efser-i hazret-i padişahî olmak üzere" dağıtılan bir kaç kuruşa mukabil, müddet-i hayatında hiçbir teşebbüs izhar etmeyecek, her zillete boynunu eğecek esirler yetiştirmekten ibarettir. Mekâtib-i resmiyemizden fevkalâde bir diploma ile çıkan gençlerimiz memurluktan başka bir meslekte temin-i maişete muktedir değillerdir. Müslümanlar arasında ticaret, sanayi, bâ-husus ziraat gibi bir cemiyetin başlıca istinâd edebileceği erkân-ı kaviyye-i saadet elan hakaretle telakki ediliyor. Ailelerimiz kızlarını istikballi bir tacire, mahir bir sanatkâra, gayretli bir zürrâa tercihan, ayda yüz elli kuruş kazanan bir kâtibe yahut günde bir çift ekmeği olan bir mülazime veriyor ve bu suretle evlatlarının felâketine sebep olduktan sonra onlardan doğacak nesli de sürünmeğe mahkûm ediliyorlar.

Aksa-yı emel ve saadet hükûmete yaltaklana yaltaklana günün birinde onun büyük memurlarından daha doğrusu cellâtlarından biri olmak ve birçok felâketlere katlandıktan sonra birçoklarının de felâketine sebep olarak mesut olmağa çalışmak! İnsaf edelim: böyle bir memlekette istibdâd olmaz da ne olur?

Her şeyden evvel düşünmekliğimiz lazım gelen mesele terbiyedeki hedef-i ictimâiyi değiştirmek olmalı. Şüphesiz bir milletin ihata-i fikriyesi, âdâtı, ananatı bir günde değiştirilemez. Fakat bunları bir an evvel tebdil edebilmek için bir an evvel lazım gelen teşebbüse sarılmalı. Bunun için hükûmetin değişmesini beklemek lazım değil. Hatta maddeten, manen müstakil adamlar yetiştirmek teşebbüsü, hasbe'l-meslek istiklâli sevmeyen hükûmetin haricinde izhar edilmelidir. Maksada vüsul için de en evvel serbest matbuatımızın sütunlarını başlıca bu zemindeki mütalaat ve tedkikata hasretmeli.[32] Matbuat-ı mevcudemiz bu maksadı temine kâfi olmadığından vatanın muhtelif nikatında yaşayan vatandaşlarımıza ecnebinin fa-

32 Bu nokta-i nazardan *"Şura-yı Ümmet"* de ilk defa olarak tesadüf ettiğimiz 1 Teşrin-i Sâni nüshasındaki "Memleketimizde memuriyete inhimakın mahaziri" ünvanlı makale cidden şâyân-ı takdir olduğu gibi *"Türk"* ün 8 Teşrin-i Sâni tarihli nüshasındaki Mahir Sait Beyin azim ve arzu ünvanlı makalesi de büyük bir kıymeti ihtiva ediyor. Genç muharriri aynı gazetede tekamül-i terbiyeye dair neşretmekte olduğu silsile-i makalatdan dolayı ayrıca tebrik ederiz.

aliyet-i maddiye ve maneviyesini takip ettirecek irili ufaklı gazete ve risaleler ihdâsı lazım. Büyük şehirler ahalisi için yazılan gazetelerden köylüler istifade edemeyecekleri gibi bunlar için yazılacak gazetelerden de şehirliler edemez. Binaenaleyh matbuatımız her sınıfın ihtiyâcât-ı fikriyesini teskin edecek kadar çoğalmalı. Hükûmet-i hâzıranın devam ve bekası bizi boş durmağa yahut boşluklarla iştigale sevk etmemeli. Bilakis bu idare şeref-i istikbali kurtarmağa daha ziyade çalışmak için bir tâziyâne-i teşvik gibi telakki edilmeli. Kudret-i maliyeleri müsait bulunan vatandaşlarımız da evlatlarını bir gün vatansız bırakacak bir halin önünde bikayd u tesir kalmamalı; maarif-i hâzıranın Türkçeye nakline, genç müfekkirlerin ana lisanında perveriş-yâb-ı kemâlât olmalarına sa'y etmelidirler. Elsine-i medeniye gittikçe derinleşen bir define-i irfan ile etrafa intişar ediyor. Asâr-ı ilmiyelerinden hiç olmazsa en mühimlerini lisanımıza nakledelim. Birçok gençlerimiz var ki Türkçedeki kudretlerinden başka elsine-i garbiyeye de hakkıyla temellük edebiliyorlar; Sayelerinde akvam-ı müslimeden hiçbirinin temellük etmedikleri azim bir kuvvete mâlik bulunuyoruz. Ne için kendilerinden istifade etmemeli? Ne için maişetlerini muntazaman temin eyleyerek vâsıtalarıyla garbın efkâr-ı fenniyesini lisanımıza nakletmemeli? İçinde bunu yapacak bir kaç sahib-i hayr yok mu? İşte zenginlerimize hedef, hayat-ı hâzıralarının mucib-i şeyn ve cehalet olan bu boşluklarını dolduracak mesut ve mübeccel bir hedef! Buna vüsul için büyük bir fedakârlık da lazım değil. Eğer istihsal edilecek neticenin azametine karşı ihtiyar edilecek fedakârlığın azlığı yine zenginlerimizi lakayd bırakırsa o halde fakirlerimiz, ekseriyet-i azimeyi vücuda getiren fakirlerimiz var. Bunlar ittihâd etmeli. İnsan ne kadar ihtiyaç içinde olsa ara sıra bir maksad-ı ilmiye hizmet edecek bir kaç kuruş tedarikten büsbütün aciz olamaz.

Kendisi veremese bile yanında verecek bir diğerini bulur; bu suretle izhar edilecek fedâkârlık cihân-ı medeniyet ile aramızda bir râbıta-i fikriye vücuda getirir; bu münasebet-i maneviyenin semerat-ı maddiyesini az zamanda iktitaf ederiz. Ahen-fersâ mesâileriyle ruy-i zemini istedikleri şekle sokan eski ve yeni dünya şirketlerinin sermayeleri zenginlerin altınlarından ziyade erbâb-ı ihtiyacın bin müşkilat ile biriktirdikleri bakırlardan terekküb ettiler. Fakat onlar muayyen maksatlar için aralarında ittihâd ettikleri halde biz bilakis ayrılıyoruz. Onlar ferde ve cemiyete hayırlı teşebbüsleri ale'l-ekser himaye ederken biz ale't-tevali inkâr ediyoruz. Çalışmak istiyoruz da vâsıta mı yok? Hürriyet istiyoruz da reddeden mi var? Asırların en büyün müstebiddinin insanların en korkağı olduğunu da bilmeyen mi kaldı. Fakat ne zaman terbiyemiz sa'yiyle yaşamağa kadir adamlar yetiştirirse işte o zaman hürriyete istihkak-ı kesb edecek dünyanın hiçbir müstebitinden korkumuz kalmayacak!..

* * *

İstiklâl-i millî ancak istiklâl-i şahsî ile temin edilebilir. Müstakil insanlar yetiştirmek için de birinci çâre ailelerimizin bu maksadı husûle getirecek terbiyeyi memleketimizde tatbik etmeleri ise, ikinci çâre de bunu tatbike muhâlefet etmeyecek, bu terbiye ile mücehhez gençlerin terakkilerine mânî olmayacak bir tarz-ı idârenin adem-i merkeziyet usûlünün vatanımızda bir ân evvel tesîsidir.

Hıristiyan vatandaşlarımızın bundan nasıl müstefit olageldiklerini ve ne suretle ziraâtta, sanâyi ve ticarette bizi fersahlarla geçtiklerini gördük. O kadar ki, bugün arada hiçbir muvazene kalmamış. Halbuki vatanımızın istikbali, haleldar olan bu muvazene-i ictimâînin sür'at-i mümkine ile tanzimine vâbeste. Bunun için iki çâre var: Ya Hıristiyanların hükûmete karşı serbestî-i şahsîlerini temîn eden bütün imtiyazatı lağv ile Türkiye'yi baştan başa merkeziyet ile idâre etmek yahut Hıristiyanların müstefid oldukları adem-i merkeziyet usûlünü şerâit-i makule dâhilinde bütün mütemekkin müslüman vatandaşlara teşmil etmek.

Birinci usûlü tatbik edebilmek için Fâtih'in ve selatin-i sairenin Hıristiyanlara verdikleri hukuk-i mülkiyeyi kendilerinden selbetmek; dört yüz elli seneden beri tahkim ettikleri kuvâ-yı milliyeyi keenlemyekün hükmünde tutmak, Avrupa'yı gayr-i mevcut farz etmek, hâsılı yirminci asırdan an beşinciye dönmek lâzım!.. Şu halde akl-ı selîm ashabına düşünülecek ikinci çâre kalıyor. Gün gibi aşikâr ki, selamet-i Osmaniye, Türklerin bais-i felâketi olan bir usûl-i idareyi Hıristiyanlara tatbike kalkışmakta değil, fakat Hıristiyanların badi-i terakkileri olan bu usûlü Türklere ve umum mütemekkin müslümanlara teşmilde aranmalı. Zâten, Kanun-i Esâsimizin 108 inci maddesinde, vilâyatın idâresine adem-i merkeziyeti esas ittihaz ederek, derecatının nizamat-ı mahsusa ile tayin edileceğini vaat ediyor. İşte, vatandaşlarımızın nazar-ı dikkatlerini Kanun-i Esasi ile birlikte salname sayfalarında küflenen bu vaat üzerine celp etmeğe çalışıyoruz... Teşebbüs-i şahsî ile adem-i merkeziyet yekdiğerinin lâzım-ı gayr-ı mufarıkıdır! Birincisi, bir milleti yaşatan sa'yi, ikincisi de o sa'yin serbestîsini temin ediyor. Bundan dolayıdır ki bu satırlarda teşebbüs-i şahsînin hangi şerâit dâhilinde doğduğunu, terakkiyat-ı beşeriyenin hangi şerâit dâhilinde temin edildiğini teşrih kıyası milele müsteniden talim eden fenn-i içtimâî ile adem-i merkeziyet usûlünü neşre çalışıyoruz. Şüphesiz, maksadımızın mukaddeme-i husûlünü görmeden evvel senelerce uğraşmak, fırtınalara göğüs germek lâzım. Fakat hayata çalışmak için geldik. Çalışmak da, iktiham-ı müşkilat etmektir.

Bir Teessüf[*]

Dâhilden gelen mektuplarda bildiriliyor ki: Adem-i merkeziyet taraftarlarının güya bir taraftan Ermeni ve Bulgar komiteleri diğer taraftan da Roma kilisesinden gördükleri muavenet-i maddiyeye!! mukabil menâfi-i milliyeyi feda ettikleri yahut memleketi kendilerine bağışlamağı!! va'd eylediklerini *Terakki*'nin meçhul hayır-hâhâne İstanbul'daki bazı vatandaşlarımıza ihbâr ediyorlarmış... Aleyhlerinde bu gibi vesaite müracaat edilen zevâtın yedi seneden beri menfâ-yı ihtiyarilerinin bitmez tükenmez meşakkatleri ile pençeleşmeğe, yedi seneden beri efrad-ı ailelerinin İstanbul'daki ikametgahlarında mahsûriyetlerini temâşâya, vaktiyle bir kaşane-i saadet olan o ikametgahın ihtiva ettiği aziz vücutlara bugün bir mezar-ı âlâm olduğu, yüzlerine bakılmaktan istikrah edilecek esâfil-i mahlukatın da orada birer bûm-i şeamet gibi tahakküm ettiklerini görmeğe katlanmaları, hayatı kemiren ve zehirleyen bu felâketleri bütün bu feci seneleri yaşamaktan maksatları bir refah-ı maddiye konmaktan ibaret ise ne için buna fazlasıyla temellük ederken terk ettiler?!.. Bir saray-ı saltanatın kapıları kendilerine her dem küşade dururken ne için seneler senesi ıztırabat-ı maddiyenin bi'l-ihtiyar esiri oldular?!.. Mazideki vüsat-i maişetle bir kere kat'-ı râbıta ettikten sonra da bu hareketlerinden pişman olduysalar bir padişahın her türlü teminat itasıyla yedi seneden beri devam eden, bugün de tekerrür eden müracaatlarını kabul etmek dururken nasıl oluyor da Bulgar çetelerine yahut Separasyon Kanunundan beri her zamandan ziyade muhtac-ı iane bir hale gelen Katolik Kilisesine müracaat ediyorlar?!. Böyle bir müracaatı edecek humakanın mevcudiyetini farz-ı muhal olarak kabul etsek alacağı cevabın ne olacağını olsun düşünmek yok mu? Saadet veya felâkette alâ kadri'l-istitaa vatanlarının müdafaa-i

* *Terakki*; "Bir Teessüf" *Terakki* (10 Kânun-i Evvel 1906) s. 10. Bu makale adem-i merkeziyet fikrinin o dönemde nasıl algılandığına, bu konuda duyulan rahatsızlığa dair olduğu için kitabımıza alınmıştır. Suçlamalara verilen yanıt Sabahaddin tarafından veya Sabahaddin'in kontrolünde yazılmış izlenimi uyandırmaktadır.

hukukuna hasr-ı ömr eden Türklere bir Türkün bu gibi zilletler isnadına kalkışmasından daha zelîl ne tasavvur olunabilir?

Vicdan, o müdrik-i miyar-ı ef'âlden mahrum oldukları için huzur-ı bâl ile icrâ-yı şekavet eden birtakım namus haydutlarının hiçbir delile istinâd etmeyen ve etmek ihtimali de olmayan bu arsızca iftiralarını şahsen her türlü ehemmiyetten âri addetmekle beraber hürriyet-i matbuatı isteyen bir milletin içinde bu kabil zilletleri istisna kabilinden bile görmek istemeyiz!..

Terakki

2 *Gençlerimize Mektuplarım: Bizde Tenkid**

Görüyoruz ki maarif-i Şarkıyede, Hint, Çin, Mısr-ı kadîm, Arap, İran, Türk, edebiyatlarında tenkid ya büsbütün mefkud yahut mefkûd denecek derecelerde mevcut! Maarifin Şarkta daima küçük bir muhit içinde mahsur kalışı buna bir sebep teşkil edebilir. Çünkü garbda da tenkid tıbâatın icadından sonra ilerliyor, ancak on dokuzuncu asrın fünûnu, felsefesi, edebiyatı, sanatı, tefahhusat-ı tarihiye ve ictimâiyesinde mühim mevki tutuyor. Âlemde hiçbir şey yoktur ki faydasının yanında bir mahzuru bulunmasın. Tenkid de münekkidlerin derece-i kabiliyetine göre bazen iyi bazen fena neticeler veriyor. Yalnız iyiliği fenalığı unutturduğu için fayda ve lüzumu aşikârdır. Avrupalılar sair hususlarda olduğu gibi tenkidde de bizden evvel çalışmaya başladıklarından bizi pek çok geçmişler. Fakat mütekaddimlerin müteahhirlere karşı büyük bir tefevvukları bulunmakla beraber müteahhirler de önlerindeki numûneden istifade edebildilerse kendilerine bir cihet-i tefevvuk temin etmiş olurlar. Medeniyet-i hâzıra vadisinde garblılarla aramızdaki fasılayı süratle kazanıp onlarla baş başa bir müsabaka-yı sa'y ve terakkiye girişebilmek, mesai-i muhtelifelerinde muvaffakiyet veya muvaffakiyetsizliklerini intaç eden esbâbı tanıyıp birincilerine temellük ve ikincilerinden kendimizi korumakla hâsıl olabilir... Şüphe yok ki fikr-i tenkid seviye-i idrak-i umumiyi yükseltiyor, tatbik olunduğu muhtelif zeminlerde hakikatin tealisine hizmet ediyor. Bu halde henüz ataletten kurtulamayan muhit-i fikrimizin terakkisini tesri için fikr-i tenkidin neşriyatımızda intişarına çalışmalıyız. Maarif-i garbiyede iyi kötü birçok numûneler var. En iyilerin esbâb-ı mükemmeliyetlerini teşrih etmeli ve muhit-i mil-

* Sabahaddin; "2 Gençlerimize Mektuplarım Bizde Tenkid" *Terakki* [Mart 1907?] s. 1-8. Bu sayıda numara olmadığı gibi tarih de yoktur. Ancak Başlığın altında "Teşebbüs-i şahsî ile Kanun-i Esasi ve Adem-i Merkeziyet Taraftaranının Mürevvic-i Efkârıdır" yazısı okunmaktadır. Dolayısıyla makalenin yayınlandığı bu sayının, başlığın altındaki yazıdan yola çıkarak, 1 Mart 1907 öncesine ait olduğu tahmin edilebilir.

limizde sathi ve nakıs tenkidler aleyhine kavi bir cereyân-ı fikrî husûle getirmeli.

Bu ana kadar edebiyat, tarih ve sanayi-i nefisede münekkidler iki usûlü kullandılar: Tenkid-i şahsi, tenkid-i gayr-i şahsi. Büyük münekkidlerin en kıymettar eserleri tenkid-i gayr-i şahsî usûlüyle yazılmıştır. Bunlar, bir eseri tedkik ederken, muhakemelerini yalnız kendi hisleri, kendi fikirleriyle yürütmezler. Tahlil edecekleri eserin mensup olduğu muhit ve zamanı ve bu muhit ve zaman içindeki hakayık-ı malume ile olan münasebatını tayin ederler. Nazarları istiknâhına çalıştıkları âsârın menşelerine, müellif, sanatkâr yahut bütün bir devrin heyet-i mecmua-i mütefekkirini üzerinde en ziyade icrâ-yı nüfuz eyleyen tesirât-ı tabiiye ve ictimâiyeye kadar hulul eder. Kalemleri, bir teşrih bıçağı gibi işler ve tenkid ettikleri parçanın hangi elyâf-ı hissiye ve fikriye ile dokunduğunu sanki parmakla gösterirler. Kendi gözümüzle okurken farkına varamadığımız birçok güzellik ve çirkinlikler, hakikat ve hataları münekkidin gözüyle okurken görmeğe başlar, bir âlem-i manevinin hilkatinde hazır bulunuruz.

On dokuzuncu asrın sonlarında edebiyat ve sanayi-i nefisede olduğu gibi mesâil-i siyasiye ve ictimâiyenin de şahsi muhakematın boğucu darlığından kurtulup tedkikat-ı fenniyeye maruz olmasına tenkid-i gayr-i şahsinin büyük hizmetleri dokundu; mevcudiyet-i müdrike-i beşeriyenin gaye-i ulviyeti olan güzellik, doğruluk ve iyilik gibi üç bedia-i mevcudiyete vâsıta-i intişar oldu.

Asrımız tekâmül-i fikrisini takip etmek istersek Avrupalıların tenkid-i şahsî ile kaybettikleri zamanı, biz tenkid-i gayr-i şahsî ile kazanmalıyız. Maatteessüf edebiyatımızın bir kaç istisna-yı güzininden başka yazılarımızda henüz fikr-i tenkid doğmamıştır denilebilir. Hatta tenkid, bizde sırf muaheze manasına alındığı için su-i telakkiye mazhar oluyor. Halbuki ciddi bir münekkid meşgul olduğu ahvâl ve âdâtı, âsâr ve vukuatı haklarında en doğru malumat edinmek, suret ve sebeb-i tekevvünlerini göstermek fikriyle tenkid eder. Ecsâm-ı gayr-i meriyedeki esrâr-ı hayatı bir hurde-bînin adesesi altında istihraca çalışan bir âlim ne kadar bitarafsa, hayat-ı fikriyenin meçhulât-ı hilkatini usûl-i müşâhedenin menşuruyla tahlil eden bir münekkid de o kadar bitaraftır. Hakikat olan bu perestişleri değil mi ki erbâb-ı sa'ya feza-yı nesiminin fevkinde bir feza-yı fikri halk ettirerek âlemlerin eb'âd-ı âsumânında mana-yı mevcudiyeti aratıyor! Hangi sanat ve meslekte, hangi şube-i fikride olursa olsun keşf-i hakikate vakf-ı ömr edenleri, bir hiss-i ta'zim ve teavünde tevhid ediyor! Bu tevhid, hayatın mazi ve halini kaplayan hodendişlik yerine, bir cihân-ı gayr-endişînin tealisini hazırlıyor!

Şerait-i lazime-i tenkide en ziyade riayet eden hakikatperest münekkidler tenkid ettikleri müfekkirîn hilafgîri olmaktan ziyade şerîk-i mesâileri sayılır. Zaten tenkid-i gayri şahsi yalnız başkalarının tedkik-i âsârı ile

kalmıyor. Ahvâl-i vukuatın izahına da tatbik ediliyor. Fikr-i tenkidden mahrum olan yazılar –tesavir-i edebiye müstesna– en az istifadebahş olanıdır. Yazık, pek yazık ki, eyyam-ı felâket-i vatanda vicdan-ı umumiyi ikaza çalışan neşriyatımız bu kadar mühim bir vâsıta-yı itiladan mahrum!

* * *

Evvelki mektubumda bu acı mahrumiyetten şikâyet etmiş, esaret-i siyasiyemizi halk eden sefâlet-i ictimâiyemizin tenkidiyle meşgul olacak yazıların çoğalmasını temenni eylemiştim. Bazı taraflardan hüsn-i kabule mahzar olan temenniyatımız bazı taraflardan da su-i kabul gördü. *Şura-yı Ümmet*'in bir kaç ey evvelki nüshasında okuduğum bir tenkid-i muarızinin efkârını icmal ediyor. Neşriyat-ı siyasiyemizde tenkide müteallik henüz hiçbir şey yazılmamış olduğundan bu noksanı ikmale çalışmak için önümüze çıkan ilk tenkidi tenkide mecburiyet var. Bir de *Şura-yı Ümmet*'in itirazları tenkid-i şahsî ve şahsiyat ile yürütüldüğünden onlara cevap verirken de bu usûlün mahaziriyle tenkid-i gayri şahsinin fevaidini ameli bir surette görmüş olacağız.

Münekkidimiz Doktor Bahaattin Şakir Bey mensup olduğu Cemiyet azasının kuvâ-yı muhtelifeyi bir noktada tevhide çalıştıkları sırada bizi de unutmadıklarını fakat tekliflerinin kabulünü kendi programımızın kabulüne talik eylediğimizi zikrettikten sonra tenkidatına başlıyor. Teferruatın muhakemesine girişmeden evvel söyleyelim ki daha meselenin bidayetinde bir anlaşılmamazlık var. Şüphesiz "bir nokta-i ittihâdda müctemi bulunmayan fikirleri bir araya toplamak" pek makul ve pek meşru bir teşebbüs! Fakat ne için ve nasıl? Aynı gazetenin 21 Ağustos 1906 tarihli nüshasındaki makalede *"biz şimdi malum olan şu ahvâle karşı ne yapmalıyız? İnsan meydan-ı harb ü cidalde hasmın zayıf hallerinden her türlü illetinden istifadeye çalıştığı gibi Osmanlılar da istirdad-ı hukuk mıa'rızında düşman-ı canları olan Abdülhamîd'in vehim ve telaşını nazar-ı itibara alarak hareket etmelidir."* diyor. İşte anlayamadığımız nokta burası. Kuru bir vehme kapılarak hareket etmek gölgeye kurşun sıkmak kabilindendir. Madem ki Abdülhamîd hasm-ı canımız o halde ne için otuz seneden beri padişahlığını kabul ediyoruz, Bu mecnun-i mader-zadın oyuncağı oluyoruz! Delileri, bâ-husus saldıran takımını herkes tımarhaneye koyduğu halde biz tahta oturtmuşuz. Kabahat delinin mi yoksa elinde esir olan akıllıların mı? İhtimal ki ahalimizin cehlinden bahsedeceksiniz. Fakat dünyayı ziya-yı irfan ile tenvir eden milletlerden hiçbiri hükûmetleri tarafından ikaz edilmemiş ve pek çok defalar hükûmetlerine rağmen vücuda getirdikleri terakki sayesinde zulümden kurtulmuş, kendilerine tasarruf hakkını kazanmışlar!

Bu Abdülhamîd öyle *"bir dâhiye, bir musibet, bir felâket ki terk etmek üzere olduğu saltanatının yarısını düşmana teslim etmiş, denizlerde donanmasını*

batırmış vilayetleri menfa, sancakları zindan memleketleri mezaristan yapmış" yapmış da sonra bu menfalar, bu sancaklar, bu vilayetlerden kimse çıkıp da yahu ne yapıyorsun? Biz seni idaremizin başına koyduysak başımıza bir musibet kesilmen için değil, menâfi-i umumiyemize hizmet için koyduk dememiş! Bedahet-i mutlaka ile görülüyor ki idare-i Hamidiye musâb olduğumuz âfetin sebebi değil, neticesi. İşte otuz senelik zayiatımız meydanda! Memleketin nısfına karibi on sekiz milyon nüfus ile birlikte elimizden çıktı. Kalana da tasarruf edemiyoruz. Sene, ay geçmiyor ki devletlerden birinin ağır bir müdahalesine maruz olmayalım. Daha dün taht-ı tabiyetimizde bulunan Bulgaristan, Sırbistan gibi hükûmet serpintileri, bugün gurur ve azametle Babıâli'ye ültimatomlar tebliğ ediyorlar ve cümlesi de kemal-i suhuletle hazmediliyor. Bu asr-ı tarihimize sığan zilletler izana sığar şeylerden değil! Son zamanlara gelinceye kadar şu idareye karşı durmak için bir Müslümanın burnu bile kanamadı! Biraz insaf edelim. Bu meşum hali görürken nasıl olur da hükûmet-i hâzırayı felâketlerimizin menşe-i aslisi addedebiliriz?.. Abdülhamîd-i Sânî'ye huzur-bâl içinde yüz binlerce cesedi çiğneten, bu şeyn-i beşeriyete zulümlerin aksa-yı hacaletinde otuz sene saltanat sürdüren kim?.. Heyet-i ictimâiyemizdeki noksanlar ve sefaletler değilse?.. Zannederim ki vazifelerimizin en mühimi işte bu noksanları, bu sefaletleri aramak, sebeplerini bulmak, kendimizi hakikatle karşı karşıya getirmektir!

Bu ana kadarki tecrübeler vazıhan gösteriyor ki ne büyük bir hüsn-i niyete istinâd ederse etsin yalnız hükûmete karşı bağırıp çağırmakla vatan kurtulamayacak. Mücerrebi yeniden tecrübeye kalkışmak olduğumuz yerde saplanıp kalmaktır. Tarih-i beşeriyette tek bir misal göremiyoruz ki bir milletin hükümdarının evham ve telaşını nazar-ı itibara almakla istirdad-ı hukuk ettiğini göstersin. İstirdad-ı hukuk kuvvetlenmekle, kuvvetlenmek ziraat, sanayi, ticaret gibi mesai-i müstahsilenin çoğalmasıyla, bu da fikr-i teşebbüse mâlikiyetle husûl-pezir olur. İşte tevlidine çalıştığımız hareket-i fikriyenin esası! Bu ana kadarki neşriyatımızda yalnız hürriyet-i siyasiyeyi istemekle zaman geçirdik. Fakat hür olan milletlerin hürriyeti nasıl kazandıklarını düşünemedik. Ahvâl-i ictimâiyemizin tenkidine yanaşmadık. Neşriyatımız da tesirsiz kaldı. Eğer müstahsil milletlerde gördüğümüz hürriyet ve saadete nail olmak istersek onları bu derece temeddüne yükselten esbâb-ı ictimâiyeyi teşrih ile muhitimizde salim bir hareket-i fikriye tevlîd etmeliyiz. Fiil ekseriyetle fikirden sonra geldiği için her şeyden evvel tanımaya, kendimize temsile muhtaç olduğumuz efkârı neşre çalışmalıyız. Yalnız bu efkâr bir veya bir kaç kişinin mütalaat-ı hususiyelerinden ibaret kalırsa tabiidir ki miyar-ı hakikat addedilemez. Fakat tedkikine koyulan her mütefekkiri vasi bir kanaate mazhar edecek delail-i metîne ve müşahedat-ı fenniyeye istinâd ederse böyle bir hareket başlangıcında da müselsel itirazlar, mükerrer aforozlara bile hedef olsa neşredil-

diği muhitin istikbali üzerinde ister istemez derin ve payidar bir tesir vücuda getirir. Bundan dolayıdır ki *Terakki*'nin birinci icmaline leff edilen mektupta *"hayat-ı hususiyemizde muhtaç olduğumuz ıslahat-ı esasiyeyi, bir an evvel tanımak için fenn-i ictimâa istinâd edeceğiz. Bu nam altında garbda her gün yeni bir eser neşrediliyor. Fakat çoğu bir tecrübe-i felsefiden ibaret. Yalnız Le Play'in tesis ettiği Edmond Demolins'in bir zümre-i ulemâ ile devam ettirmekte olduğu mekteb-i ictimâiyyîn ulûm-i tabiiyeyi fen haline getiren usûl-i tedkik ve tecrübeden birincisini hâdisât-ı ictimâiyenin mütaalasına yetmiş beş seneden beri muntazaman tatbik sayesinde meşgul olduğu şube-i ilmiyi fünûn-i saire derecesine ilâ edebildi. Bu gün mesai-i ictimâiyenin kâffesinde emsalsiz birer rehber-i muvaffakiyet vücuda getiriyor"* demişti. Buna karşı Bahaattin Şakir Bey ne diyor? *"Frenklerin kendi hayat-ı ictimâiyelerini nazar-ı itibara alarak, tertip eyledikleri bir fenn-i ictimâın biz de aleyhinde değiliz. Bu fennin heyet-i ictimâiyemize tatbikine gelince, bugün Avrupa'da bile hiçbir millet tarafından aynen kabul edilmemiş ve arasında zuhûr ettiği millette bile muhtelif aksama ayrılmış birer fennin tercüme suretiyle memleketimize nakli bir deva-yı âcil ve müessir olabilir mi? Şimdiye kadar vukua gelmiş ihtilallerin, inkılâpların hangisini fenn-i ictimâ husûle getirmiş? Fenn-i ictimâ sükûn ve asayiş içinde bulunan her bir memlekette tatbik olunabilir. Ateş içinde yanan bir memlekete ilac-ı müessir ve acil olamaz. Bu iddia ve faraziyatın her geçen günü hayatından büyük bir kısmını alıp götüren bir deva-yı acile muhtaç olan vatana ne luftu olur?"*

Bu deva-yı âcil bir mecnunun evhamıyla uğraşmak mıdır? Bir fenalığa karşı muhakemat-ı fenniye hiçbir işe yaramazsa cünun ve evham ile uğraşmak mı yarar?.. *"Frenklerin kendi hayatı ictimâiyelerini nazar-ı itibara alarak tertip eyledikleri fenn-i ictimâ"* cümlesi münekkidin okumadığı bir şeyi tenkide kalkıştığını gösteriyor. Halbuki her münekkidin ilk vazifesi tenkid edeceği eseri safahat-ı muhtelifesinde ve bütün ciddiyetiyle tamik etmektir. Aksi halde müesser ve kariin hukuku pây-mâl edilmiş olur!..

Eğer sahib-i makale fenn-i ictimâî muhakemeye girişmeden evvel kütüphanesinde neşrolunan eserlerden birini olsun okumak zahmetini ihtiyar etseydi şüphesiz böyle bir fikri kâğıttan değil zihninden de siler çıkarırdı. Fenn-i ictimâ "Fenn-i ictimâ Frenklerin hayat-ı ictimâiyelerini dikkate alarak değil", fakat onu nazar-ı dikkate almayarak, tabakat-ı ictimâiyenin en aşağı tabakasında bulunan vahşilerden en yüksek tabakasını işgal eden mütemeddinlere kadar mazi ve haldeki cemiyat-ı beşeriyeyi birer birer, tahlil ve tasnif ederek, esbâb-ı tedenni ve terakkilerini birer birer izhar ve ispat eyleyerek erbâb-ı sa'ya bir şehrah-ı muvaffakiyet açıyor! Hele "şimdiye kadar vukua gelmiş ihtilal ve inkılâpların hangisini fenn-i ictimâ vücuda getirmiş" suali tıpkı bulutlardan düşen yıldırımları ilm-i hikmet mi düşürüyor sualine benzemez mi? İlm-i hikmet yıldırım düşürmeye değil, yalnız yıldırımın nasıl düştüğünü ve sükûtuna karşı ne yolda müdafaa edilmesini öğretiyor. Fenn-i ictimâda bir memleketi ihtilale sevk

etmeği değil fakat istibdâd ile ihtilallerin ne için husûle geldiği, hürriyet-i şahsiye ve ictimâiyenin hangi vesait ile temin edilebileceğini gösteriyor. İhtilal hiçbir vakit istibdada çare-i katiye teşkil edememiştir. Yalnız bir çare-i muvakkat olabilir. Fakat neticede yine çare-i esasiyeyi yani müstebitlere kurban olmaksızın, ihtilallere lüzum kalmaksızın yaşamak usûlünü bilmeliyiz. Neşriyatımız yalnız hali değil, atiyi de nazar-ı itibara almalı. Hatta halin ataletine karşı en müesser menba endişe-i istikbal ile yürüyen bir sa'y-ı fikirdir!

Memurluk mizacı bize hürriyeti yalnız kanundan bekletiyor. Halbuki hürriyet kanun kuvvetiyle temin edilemez. Çünkü onları tatbik edecek ve ettirecek insanlardır. Bugünkü kanunlarımızın bile mühim bir kısmı muvafık-ı adalet değil mi? Bununla beraber kanunsuz bir memlekette yaşarcasına vahşete şikâr oluyoruz. Bir kanun tatbik edileceği memleketin adat ve temayülatından tabi bir suretle doğmaz yani adat ve temayülat kanuna takaddüm etmezse bunun mevcudiyetiyle adem-i mefkudiyeti müsavi olur. İşte otuz sene evvel Kanun-i Esasi'yi devlete kabul ettiren büyük vatanperverlerin mezarından nişane bile kalmadığı halde bu kanunun ismini yalnız salname sayfalarında görüyoruz!.. Fakat Kanun-i Esasi'miz bir kaç ricâl-i devletin mefkûrelerinden çıkmakla kalmayıp milletin adatından, hiç olmazsa temayülat-ı fikriyesinden neşet etse idi onun lağvına yürüyen bir hükümdar kendisini derhal halline yürüyecek bir cemiyet karşısında bulurdu! Tarihimizin ilk faslı istisna edilince Türklerin içinde Midhat Paşa kadar muktedir ve müteşebbis bir ricâl-i devletin yetişmediği görülüyor. Vücuduyla iftihar ettiğimiz bu büyük adamın akıbet-i feciasına lakayt kalan millet Kanun-i Esasi'yi kazanamadığını açıktan açığa gösterdi. Bunu demekle vatandaşlarımızı itham etmiyor, yalnız hayat-ı fikriye ve ictimâiyemizin noksanlarını itiraf eyliyoruz. O zamandan beri maarif-i garbiye ile münasebetimizin artmasından dolayı efkâr-ı umumiyemizde görülen terakkiye rağmen mesâil-i ictimâiyedeki malumatımız henüz pek nakıs! Hâdisât-ı siyasiyenin esbâb-ı ictimâiyeden doğduğu bugün bedîhî bir hakikat sırasına geçtiği halde biz elan felâketlerimizi siyasi sebeplere atfedebiliyoruz. Bu ana kadar kaybettiğimiz kıymetli zamanları bari bundan sonra telafiye çalışalım. Hükümdar-ı hazırın öldüğü gün felâketimizin sebebi zail olmayacak. Çünkü Abdülhamîd-i Sânîyi başımızdan kaldıracak sırf tabiat veya tesadüf! Fakat gölgesinden korkan bu sefili asırların en büyük müstebidi başımıza getiren kendi zaafımızdır! Ekser bu zaafın esbâbını aramazsak elbette izâlesine muvaffak olamayız. Teşebbüs-i şahsîden mahrumiyetimizi muttasıl memurluğa sevk ediyor. Amele takımı istisna edilince sunuf-i sairenin kısm-ı azamını memurlar yani hükûmetin fukara-yı ümmetten kopardığı paralarla, mahsul-i zulüm ve istibdâdla geçitler vücuda getiriyor. Hüsn-i niyet sahibi de olsalar bir müstebite mukavemet edecek her halde bunlar değil. Esbâb-ı maişetlerini hükûmetin

hakk-ı sükût olarak dağıttığı beş on para ile tedarik edenler üç ayda bir aldıkları bu sadakanın kesilivermesiyle çoluk çocuk her gün sokak ortasında kalmak tehlikesine maruzdurlar. Mümkün mü ki bu sınıf bir müstebite karşı durabilsin!

Memurlukta zenginleşenlere gelince bunlardan da bir teşebbüs beklemek mahz-ı cinnettir. Ömürlerinin kısm-ı azamı bir mutavaat-i külliye içinde geçen bu adamlar birdenbire sebeb-i saadetleri olan bir idareye karşı mucize kabilinden isyan edemezler. En kahramanlarının yapabileceği istifa edip bir köşeye çekilmek. Demek ki selamet, sa'y-ı zatîsiyle yaşacak, vatanını bilfiil imar edecek faal ve müteşebbis adamlar yetiştirmekte! Bunların çoğalması derecesinde ve mücerret bu sayede memleketimiz hür, devletimiz kavi, medeniyetimiz müterakki olabilir. İşte bu hakayıkı izhar için, eski ve yeni bütün cemiyat-ı beşeriyedeki tatbikatıyla isbat için fenn-i ictimâa isnad ediyoruz. Fakat muarızlarımız bu isnadattan hoşlanmıyorlar. Usûl-i sayımızın büsbütün aksini kabul ederek tenkidden şahsiyata geçiyorlar: *"Terakki'nin ilk nüshası hülasa edilecek olsa Sabahaddin Bey vatanın ıslahına çalışan bilcümle Türklere şöyle diyor: şimdiye kadar mesainiz, efkârınız her türlü meziyetten arîdir. Siz cahilsiniz. Ben fenn-i ictimâ tahsil ettim. Her ne olursa bu fenn-i ictimâ ve adem-i merkeziyetle olur."* Bu bedia-i tenkid bize *Terakki*'nin ilk nüshasını yenibaştan okumaya mecbur etti. Zannederim ki münekkide hak kazandıran cümleyi de buldum: "Bununla beraber neşriyat-ı siyasiyemizden şikâyetim seneler senesi her türlü zahmet ve meşakkate sine-güşâ-yı tahammül olarak zülüm ve istibdâd aleyhine kalem kullanmış ashâb-ı himmete bir itiraz addolunmasın.

Hareketin başlangıcında bu neşriyatın da büyük faydası oldu. Bilmem şahsi bir misal zikretmekliğime müsaade eder misiniz? Elan hatırımda! İstibdat aleyhindeki ilk kıraatımı Ahmed Rıza Beyin Sultan Hamit'e verdiği altı layihanın birincisi teşkil etmişti. Ondan sonra Ali Şefkati merhumun *İstikbal*lerini, sırasıyla Murat Beyin *Mizan*'daki makalelerini gizli gizli takip etmiştim. Muharrirleri hakkında ne samimi ve ne büyük bir hiss-i hürmet ile bunları okurdum! Cerîha-yı miliyemizi daimi surette hiss edebilmekliğimize bu sayfaların şüphesiz büyük tesiri olmuştur. Her türlü garaz-i şahsiden âri olarak yalnız evlad-ı vatana edilen zulüm ve hakaretten ve âlemin daima ilerlediği ve yükseldiği bir zamanda bizim muttasıl düşmekliğimizden mütevellid derin, nâ-kabil-i tadil bir ıstırabı duymak, onunla baş başa yaşamak, onunla çalışmak ve sonuna kadar o hatırayı muhafaza ederek çalışmada sebat etmek hal-i hazırdaki en mühim vazife-i vicdaniyemizi teşkil etmez mi? Cihân-ı insaniyetin hisse-çin-i sürûr u şâdmânî olduğu demlerde insanın tek bir elem-i vicdaninin refakat-i ebediyesinde yavaş yavaş merâhil-i hayatiyeyi aşması da bir saadettir. Bu saadeti kendilerine medyûn olduğumuz âsâr-ı fikriyeyi bugün tenkid edebilmekliğimiz yine onlardan ettiğimiz istifadelerin delil-i mantıkisi değil

mi?" Bu sözler "Bu ana kadar vatanın ıslahına çalışanların mesaisi her türlü meziyetten aridir. Çünkü herkes cahildir. Yalnız ben âlimim." tarzında tefsir ediliyor. Vâkıâ muterize karşı hak kazanmak için demediği şeyi dedirtmeye kalkışmak da bir usûl. Fakat bu usûle tenkid-i kabl-et-tufan diyeceğim geliyor! Çünkü kurun-i ulâdan beri bir eser tenkid edilirken sahibinin hukukuna riayet tenkidin tenkidin şerâit-i namusperveranesinden addedile gelmiştir. Münekkid tenkid ettiği zata bir fikir istinâd ettiği zaman bunu meşru gösterecek bir fıkra zikrine kendini mecbur sayar. Eğer *Şura-yı Ümmet*'in aşağıdaki mütalaatını takip edecek olursak şerâit-i esasiye-i tenkide riayet lüzumuna daha ziyade kani oluruz. "Vatan için çalışanların efkâr ve âmâlini nâ-kâfi veya her türlü meziyetten âri addeden Sabahaddin Beyefendi kâh müdahale-yi ecnebiyeyi talep için kongre yapmak –ki bunun zabıtnamesi neşrolunacaktır– ve bunun netayic-i tabiiyesinden olan Fransızların Midilli'de vuku bulan nümayiş-i bahriyelerini alkışlıyor?! Kâh Folkestone'da *Osmanlı* gazetesi çıkararak kendi tabir-i zarifanelerince dayak yemiş (dövülen) bir adamın mucib-i sada olan feryadını tekrar ediyor? Sonra bunların hiçbiriyle iktifa etmeyerek "fenn-i ictimâ ve adem-i merkeziyet" gibi mühim?! ünvanlarla *Terakki* gazetesini neşrediyor." Şahsiyatın mahazirini de bu itirazlarına ra'nâ tecelli ettiriyor. Münekkid sağlam bir esasa istinad etmediği için her kelimede hak ve hakikate veda ediyor. Unutmayalım ki tenkidin hedef-i hakikisi agraz-ı şahsiyeye değil fakat bir hakikat-i müfideye vâsıta-i intişar olmaktır. Mesele-i mevzuada ispat edilecek hakikat de fenn-i ictimâın bize lüzumsuzluğuyla adem-i merkeziyetin mazarratı. Bu halde münekkide lazım olan her türlü hissiyat-ı şahsiyeden tecerrüd ederek bu maddeler hakkında doğru bir fikir vermek ve bu sayede müddeasını ispat etmek idi. Müdahale-i ecnebiyeyi talep için bir kongre akdetmiş olmak, Fransızların Midilli'deki nümayiş-i bahriyelerini alkışlamak Folkestone'da çıkan *Osmanlı* gazetesinde neşriyatımızın mucib-i sada olan feryadını tekrar etmek bu "*mek*"lere bir o kadar "*mek*"ler zamm etsek hiçbir adem-i merkeziyetle fenn-i ictimâın mahiyetlerine dair cüz'-i lâ-yetecezza kabilinden olsun bir fikir verebilir mi?

Evvelki mektubumda –hükûmet-i hâzıra aleyhinde olan neşriyat-ı siyasiyemiz mükerreri ale't-temâdi tekrar ettiği için dövülen adamın feryadından başka hiçbir şeye benzemiyor ve okuyanlara usanç gelmiş artık neşriyata kimse menfaattar olamıyor demiş idim– bu hakikati Bahaattin Bey'in mensup olduğu Cemiyet azasından bulunan ve on seneyi mütecaviz bir zamandan beri neşriyata hasr-ı ömr eden Ahmed Rıza Bey bile *Meşveret*'te "Fırkamızın faaliyet-i muhakematı neşriyata münhasır idi. Maatteessüf bu şimdiye kadar ehemmiyetsiz neticeler verdi" fıkrasıyla tasdik ediyor. Muaheze edilen cihet neşriyatımızın dövülen bir adamın feryadına teşbihi mi? Vâkıâ teşbih pek hoş değil fakat maatteessüf hakiki!

Hatta efrad-ı vatan yalnız dövülmekle kalsa yine bir nimet! Fakat dövülüyor, soyuluyor, öldürülüyor ilh... Neşriyat-ı siyasiyemiz de bu halden şikâyet ediyor! Başka bir şey yapıyorsa münekkid göstermeli idi. Hareketin başlangıcında bu şikâyetlerin de faydası olduğunu inkâr etmiyoruz. Fakat daima şikâyetle aynı fikirleri tekrar etmeyelim. Biraz da bizi şikâyete sevk eden vukuatın esbâbıyla meşgul olalım diyoruz. Bunu demek iddiayı mükemmeliyet etmek midir?

Osmanlı gazetesi ile olan münasebetimiz de esasen muavenet-i maddiyeden ibaret olmakla beraber dört sene evvel bu risalenin de tedkikat-ı ictimâiye ile meşgul olmasını temenni etmiş idim. Fakat bu yolda yazılacak yazıları kimsenin okumayacağını halkımızın ilmi makalelerden ziyade havadis öğrenmeye müştak olduğu cevabını aldım. Bununla beraber kendimi umumi bir surette yürüttüğüm tenkidatın haricine çıkarmak bir an hatırımdan geçmediği için *Terakki*'nin aynı nüshasındaki mektubun sonunda *"Cemiyetimizin esbâb-ı tedennisini vücuda getiren nekaisi kendimizde de gördüğümüzden tanzime çalıştığımız sa'y-ı müşterekin semeredar olmasını temin edecek bir rehber arıyorduk. Senelerden beri aradığımız bu rehberi nihayet hayat-ı medeniyenin miftah-ı muvakkatiyetine temellük eden fenn-i ictimâda bulduk. Mesaimize riyaset ettiği gün asrımıza yetişmek için büyük bir zaman kanacağız."* demişim.

Kusurlarımızın farkına varıp onları zamanında düzeltebilmek için tarz-ı hayatımızı başkalarınınki ile mukayese etmeliyiz. Halbuki muhitimizde tenevvü yok ki mukayese kabil olsun! Bundan başka ömrümün en uzun devresini içinde geçirdiğim saray muhit-i millimize nisbeten daha kapalı bulunduğundan diğer vatandaşlarıma nisbeten de daha çok noksanlar ve daha çok hatalara maruz olmaklığım pek tabiidir. Bu hakikati unutmadığımız için değil mi ki neşriyatımızın esasını değersizliğini bildiğimiz mütalaat-ı şahsiyemize değil fakat değerini takdir eylediğimi delail-i ilmiyeye istinâd ettiriyoruz! *Şura-yı Ümmet "Gençlik ve tecrübesizlik ve ahvâl-i âleme vukufsuzluk neticesi idi ki diyor bir zaman vatanımızın ıslâhı ecânibin müdahalesini istemek gibi bir dahiye-i necat addolunuyor idi. Acaba müdahale-yi ecnebiyeyi istemek fenn-i ictimâ mukteziyâtından ve vasi adem-i merkeziyet levazımdan mı idi!"....* Bu barika-i tenkidden fırlayan lehib-i hıred-sûz üzerinizden, ne hafif bir lerziş-i nevâzişle sıyrılıyor!

Terbiye-i cismaniyemizdeki noksanların misak-ı hayata karşı mukavemetsiz bıraktığı vücudunuzun zeval-i na-be-hengâmını teyide pür-şitab olan saçınızın ilk beyaz tellerindeki feryad-ı sâkit-âneyi düşünürken işte gençliğinizden bahsediliyor; bir an için olsun hüzn-i istikbali yaşamaktan kurtuluyorsunuz. Artık vukufsuzluk ve tecrübesizliğinize karşı kazandığınız senelerle müteselli olmazsanız cidden müşkilpesendsiniz!..

Muarızîn-ı kirâm müsterih olsunlar! Müdahale-i ecnebiye ne fenn-i ictimâ ne de vasi adem-i merkeziyet mukteziyatındandır. Hatta bunların

tatbik edildikleri yerlerde müdahale-i dâhiliyeye en kavi bir mânia oldukları için haricin müdahalesine karşı da en metin bir müdafaa teşkil ederler. Taraftarlarına gelince bugün müdahalenin ne kadar aleyhinde bulunuyorsalar dün de o kadar aleyhinde idiler. Hatta "müdahale-i ecnebiyeyi talep için kongre yapanlar" akdi için gönderdikleri davetnamede "efkâr-ı ahrârın teşettütünden istifade fikri yalnız Yıldız Sarayına münhasır kalsa idi yine bir şey değil. Fakat o hırs-ı intifa komşularımıza da sirayet etmiş. İdare-i hâzıra bir felâket-i muvakkate demektir. Ecnebilerin müdahalesi ise (netice itibariyle) bir âfet-i daime olacak!" demişlerdi. Kongre esnasında ekseriyet aza Devlet-i Osmaniye'nin istiklâl ve tamamiyet-i mülkiyesini tasdik eden 1856 senesi muahede-namesiyle 1878 senesi Berlin Muahede-namesini imzalayan devletler nezdinde Babıâli'yi ahkâm-ı muahedatı tatbike ve ıslahat-ı umumiye icrâsına davet etmek için bir müracaatta bulunulmasını teklif ettiler. Her gün vuku bulan ve her gün vahameti artan müdahale-i ecnebiyenin devamına karşı ilk müdafaa-i maneviyeyi ihmal etmemek fikriyle vuku bulan bu teklifi müdahaleyi celb etmek makamında telakki eyleyen zevâtın itirazlarına cevap verirken yukarıdaki maksadı biraz daha izah etmiştim. *"Bugün vatanımız büyük bir meyl-i istibdad ile şedid bir ihtiyaç-ı hürriyete cidal-gâh teşkil ediyor. Fakat bu ma'rekeden garba akseden sedalar pek karışıktır. Korkarım ki vatanımızda kesreti teşkil eden unsur-i azimin maksadını isal edecek olan seda-yı mazlumiyet en az işitilen bir seda oluyor. Bu kadar az işitildiği içindir ki zulümden kendisi de hissedar addediliyor. Halbuki bu sedanın işitilmesi anâsır-ı sairenin menfaat-i hakikiyeleri icabındandır. Fakat onlar bu tarikte hayli yol almışlar, mazlumiyetlerini düvel-i muazzamaya tasdik ettirmişler. Bu tasdik bugün bir hak şeklini almış. Bu hak icrâ edilmiyor. Avrupa kulak asmıyor, diye kendi kendimizi aldatmayalım. Zaman bir hakkı evvela tanıttırır. Sonra icrâ memurluğunu deruhte eder. Dün Romanya, Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan, Rumeli-i Şarki ve Girit için vukua gelen müdahaleler yarın Anadolu'nun ta göbeğinde payitahtın kapısı önünde icrâ edilecektir. Binaenaleyh her ne surette olursa olsun bir müdahalenin önüne geçmek lazım değil mi? Bu ne ile olacak? Sedamızı işittirmek ve dinlettirmek ile. Fakat bu sedayı işittirmek için Avrupa'ya evvela kendi sedasını işittiğimizi isbât etmek iktiza eder. Onun için umum anâsır-ı Osmaniye azasından mürekkep bir heyet-i ciddiye ile vatanımızda arzu-yu umumiye rağmen hükûm-ferma-yı istibdâd olan hükûmet-i hâzırayı icrâ-yı ıslahata ve tasdik ettiği muahedatın ahkâmını mevki-i tetbike koymaya davet eylemesi için düvel-i muazzamının vesatet-i hayr-hahanelerine müracaat eylemeği cümle-i vazife-i vatanperveranemiz iktizasından addederim."* ilh...

Avrupa'nın haklı haksız müdahalelerine karşı başka türlü protesto edebilir miydik? Müdahale-i ecnebiyeyi kökünden budamak idare-i hâzıramızı temelinden temizlemekle olabilir. Devletlere işimize karışmayın demek için karıştırmayacak bir idareye mâlik olmalı. Yıldız Sarayı her

gün artan şekavetiyle her gün müdahaleyi celp ederken, anâsır-ı Osmaniye'den her birinin onu kendi hesabına talep eylerken ecnebilere işimize karışmayın demek kendimizi gülünç bir vaziyete sokmaktır. Fakat menâfi-i müteferrikamız lehine ve Osmanlılık zararına vuku bulan müdahelatın menâfi-i umumiyeye ve Osmanlılık lehine tahavvülatını istemek yani Şark Meselesinin sulh-i umumiye en muvafık halli İstanbul'da meşrutiyetin ilanı ve Avrupa'nın kavlen kabul ettiği tamamiyet-i mülkiyemize fiilen de riayet eylemesiyle hâsıl olacağını söylemek bir hak ve hakikati müdafaa etmektir. İşte bir kaç sene evveline gelinceye kadar Türklerin hikaye-i vahşetle sütunlar dolduran matbuat-ı garbiyenin mühim bir kısmı bugün aynı sütunları fazail-i milliyemizden bahis makalelere açıyor; Kendimize düşman zannettiği hükûmetler Türkiye'de bir devr-i hürriyetin küşadını görmekle bahtiyar oluruz diyorlar!.. Türkler tarafından, ciddi bir hareket, hürriyet için tek bir hareket efkâr-ı umumiyeyi hemen kâmilen lehimize çevirecek! Hükûmet-i müstakbele icrâ-yı ıslahat için vakit kazanacak! Asya'nın aksa-yı şarkında olduğu gibi aksa-yı garbında da bir devlet-i muazzama doğacak! Fakat bu istikbali kazanmak için tabiat-ı milliyemize bir kaç fazilet daha ilavesine muhtacız. Bunların en mühimlerinden biri fikr-i teşebbüse mâlikiyetse diğeri de şüphesiz hiss-i müzaheret-tir. Hayırlı bir teşebbüs, doğru bir fikir nefret ettiğimiz adamlardan da gelse hüsn-i telakki etmeliyiz. Kendimize helal saydığımız efkâr ve ef'âli başkalarına haram görmekte devam edersek hiçbir vakit ciddi bir iş göremeyiz. Büyük bir millet olamayız. Fikrimize mutabık gelmeyen her fikri vatana karşı bir ihanet makamında telakki edeceksek liberallik ünvanına ne lüzum var?

Müteferrik bir halde bulunan ve efkâr ve mesâileri ekseriyetle yekdiğeri aleyhine çevrilen Osmanlı hürriyetperverlerini bir nokta-i ittihâda celb etmek maksadıyla teşekkül eden ve pek çok zahmet ve meşakkat bedeline inikat eyleyen Kongreyi müteakip *Meşveret*'in alicenabane hücumlarına karşı *Osmanlı* gazetesi 16 Nisan 1902 tarihli nüshasında aynen şu satırları neşretmişti: *"Biz tarafeyni teşkil eden zevât-ı muhteremenin efkâr ve itikadatına bir hürmet-i dindarane ile ta'zim ediyoruz. Çünkü her iki fırkanın muhaleset-i kalbiyelerine, âmâl-i hayr-endişanelerine, hissiyat-ı vatan-perveranelerine emniyet-i kâmilemiz vardır..." "Bu babdaki ihtilâf-ı efkârsa bizce hükümsüzdür. Çünkü esas-ı ihtilaf maksad-ı mukaddeste değil ona vusûl için ihtiyar olunan tarik-i mesaidedir. Bir gün gelecek ki aynı noktada ihvan-ı cemiyetimizle birleşeceğiz..."*

Şura-yı Ümmet'in tenkidatına bakılacak olursa henüz o günün gelmediği anlaşılıyor. Elân beş sene evvelki bir münakaşa-i fikriye ile uğraşıyor! Bari biz de on bir sene evvelki *Meşveret*'le tenvir-i bahs edelim. İşte on altıncı nüshasında Avrupa kabinelerine ve ecnebi milletlerine müracaat ünvanlı bir bentte:

L'Europe feignit de croire les Ottomans incapables de s'accommoder d'une Constitution, alors qu'elle en jugeait dignes les Serbes et que la Russie en dotait les Bulgares.

Mais pourquoi, au moins, *n'obligeait-elle pas le Sultan* à revenir au système du Gouvernement par la Porte, a une sorte de Ministère responsable, au respect du Tanzimat et des lois existantes?

Les reformes sont nécessaires partout, et la Turquie n'échappe pas, sous ce rapport, a la loi commune; mais elles seront irréalisables tant que L'Europe persévérera dans sa politique actuelle, et tant que le despotisme du Sultan demeurera intact.

deniyor Garbın müdahalesi isteniyor!..

21 inci nüshasında "Ne için Avrupa Türkiye'de meşrutiyetin yeniden tesisini talep etmiyor?" ünvanlı bir makalede Ahmed Rıza Bey idare-i meşrutayı hünkara kabul ettirmediğinden dolayı Avrupa'yı takbih ediyor!..

On se demande vraiment pourquoi L'Europe n'exige pas du Sultan l'application de cette Constitution qui seule mettrait à la fois un frein au despotisme d'Abdul-Hamid et garantirait le bon ordre financier corollaire du bon ordre politique.

Non seulement elle ne la demande pas, mais elle semble craindre de prononcer son nom pour des raisons qui ne font certainement pas honneur aux principes de libéralité dont se targuent les puissances civilisées.

17 inci nüshasında bir cevap ünvanlı bentte:

Du moment que l'Empire ottoman est malheureusement bien loin d'avoir la même situation que la France; du moment que le Sultan a signé des actes autorisant *l'intervention* de l'étranger dans l'accomplissement des reformes; du moment enfin que les *ingérences* se sont toujours exercées et ont toujours été admises par le Sultan; était-ce un crime que de regretter que ces *ingérences* ne se soient pas manifestées pour obliger au moins Abdul Hamid à exécuter les lois existantes, c'est-à-dire à réaliser des reformes, non pas isolées par exemple en Crète, mais générales et par conséquent profitables qué corps du pays tout entier.

Ve daha aşağıda:

L'historie montre au surplus que tous les libéraux, tous les opprimés du monde entier ont sollicité et souvent obtenu le concours pécuniaire et même militaire de l'étranger, sans mériter aucun blâme. Or, nous n'avons, nous, rien fait de tout cela. Nous nous sommes bornés à soumettre aux Cabinets et aux nations étrangères un programme parfa-

itement légal, parfaitement raisonnable, parfaitement modère, car, calomniés par une foule d'organes stipendiés, nous tenions simplement à éclairer les puissances et l'opinion publique.

deniyor cihândaki umum liberallerin ecnebinin muavenet-i nakdiye ve askeriyesine müracaatı bile mazur gösteriliyor!.. ilh...

Halbuki biz Kongre esnasında daha mutedil bir lisan kullanmış Şark Meselesinin Şarklılar tarafından halli lüzumunu dermeyan etmiştik!

Vatanın itila-yı şan u şerefinden başka bir maksada tahsisi adimü'l-imkân olan kalemimizin bugünkü Fransız ricâl-i devletinin bile takbih ettikleri Midilli nümayiş-i bahriyesini alkışlayamayacağını söylemeye hâcet var mı? O feci günlerde reis-i cumhura yazdığımız mektupta vukua gelen halden milletimizin mesul olmadığını ve herkesten ziyade onun hukuku pây-mâl olduğunu zikretmiş mesâil-i Şarkiyede Avrupa'nın tuttuğu mesleğe karşı teessüfümüzü gizlememiştik. Midilli nümayiş-i bahrisi böyle mi alkışlanır?

Mademki hepimiz bir hakkı ve hukukun en mukaddesi olan vatanınkini ihkaka çalışıyoruz. Onu her şeyden evvel müstahak olduğu asâlet-i ruhiye ile müdafaaya mecburuz! Hakikati teşrih edelim. Fakat tagyir etmeyelim![33]

Sabahaddin

33 İtirazât-ı saire de bu mektubun mabadında tedkik edilecek.

İttihâd

*Anadolu Kıyamları:**

Enformasyon Telgraf Şirketi'ne İstanbul'dan 2 Nisan tarihiyle çekilen telgrafnamede bildiriliyor:

Hükûmet Erzurum'daki başlıca eşrâfı toplayarak kendilerine son ihtilalden dolayı maznunin hakkında takibat-ı kanuniyede bulunulmayacağına, hayvanat-ı ehliye rüsumu teklif-i şahsiyeden mâadâ diğer eski vergilerin affına dair irade-i padişahîyi tebliğ ile buna mukabil kendilerinden de padişaha teşekkür telgrafı keşidesini talep etmişse de eşraf-ı memleket gerek telgrafı gerek vergiler hakkındaki tekâlifi reddetmişlerdir. Bunun üzerine hünkâr Anadolu ve Rumeli'nin her tarafından hayvanat-ı ehliye rüsumu ile teklif-i şahsiyi lağvetti.

İstanbul mehâfil-i siyasiyesinde hayvanat-ı ehliye rüsumu ile teklif-i şahsînin lağvı Erzurum, Trabzon, Sivas, Kayseri isyanlarına karşı hükûmetin âciz kaldığına atfediliyor!..

İstanbul gazetelerindeki tebligat-ı resmiye:

Vergi-yi şahsi ile hayvanat-ı ehliye rüsumunun af ve ilgası hakkındaki ferman-ı hümâyûn-i merahim-nümûn-ı cenab-ı padişahî ahkâm-ı münifesi Babıâli cânib-ı samisinden telgrafla tamimen vilâyât-ı şâhâneye ve elviye-i gayr-i-mülhakaya ve ba-tezkere devair-i merkeziyeye tebliğ edilmiştir.

İttihâd!

Bakınız! Erzurum'daki bir avuç halkın ittihâdı nasıl koca memleketi yeni bir zulümden kurtardı! Bu kurtuluş kalbimizde Erzurumlu vatan-

* M[ehmed] Sabahaddin; "İttihâd" *Terakki* No: 10 [Mart 1907], s. 5.

daşlara karşı derin bir muhabbet, daimi bir minnettarlık uyandırmıyor mu? Ecnebiler vatanımızın taksimi çarelerini arar, biz yine korkunç ve iğrenç bir atalet içinde uyurken birden bire haysiyet-i millliyemizi müdafaa ile uyanan ve cümlemizi uyandıran Erzurumlulara karşı, minnettarlığımızın tevlîd ettiği vazifeyi inkâr edebilecek miyiz? Hepimiz; zâri, tacir, esnaf, ulemâ, eşraf, memur, asker, müslim ve gayr-i müslim hepimiz bütün varlığımızla birleşip zulmü ezmeğe, esaretler içinde pây-mâl edilen hukukumuzu kurtarmağa, azmetmeyecek miyiz? Gölgesinden titreyen bir padişah ile cinnet ve cinayetine tapınan esafilin bunca zamandır baziçesi olduysak emin olun ki kabahat doğrudan doğruya kendimizin!..

Hükûmet komşumuzun ocağını söndürür, ailesini nefye gönderirken biz bu haksızlığa göz yumuyor, bir ses sahibi olduğumuzu unutuyoruz. Sonra aynı musibet kendi başımıza geliyor, diğer komşumuz da bizim gibi susuyor!.. İşte bu meşum bir ahlâksızlık ki Yıldız'ın memlekete vurduğu melun darbelerle bütün âleme teşhir edilmede!.. Pençesinde ezileceğimiz zulüm, çamurunda yuvarlandığımız hakaret ceza-yı sezamız!..

Fakat ne yüzle ümmet-i Muhammed câmilere koşuyor, âlih-i adalete ref-i münacat eyliyor. Her günkü haksızlığı, her günkü kayıtsızlığı artırırken ne yüzle Allah'tan inayet bekliyor. Evet ne yüzle haftanın her cumasında "İnallahu Yemru bi'l-adli ve'l-ihsan"ı işitiyoruz, yine Abdülhamîd-i Sânîye halifesin diyoruz!

Utanalım!.. Vatan en hayasız haydutların pay-ı tagallübleri altında çiğnenirken yükseklere doğru avuç açmaktan utanalım!.. Bütün gün o sefillerin rikab-ı zilletlerinde sürüklenen cephelerle mabedlerin secdegâh-ı ismetini telvis etmekten utanalım!.. Yükselmek için doğan dualar şüphesiz hacâletler içinde edilen bu ibadetler değil!.. En ulvi ibadet hangi din ve meslekten olursa olsun beşerin, hatta zevi-l-hayatın teskin-i ıstırabına koşmaktır. Biz, evlatlarımızın bile felâketlerine yabancı kalıyoruz!..

Mümkin mi ki bu hal devam edebilsin: Ya olmalı ya ilerlemeli! İşte Erzurum hayat ve haysiyete doğru ilk adımı attı: Eğer birleşirsek, ikinci adımı birlikte atarsak şüphesiz ki vatan kurtulacak. Kurtarmak için ittihâd edelim!

Unutmayalım ki hükûmet milletin parası, milletin kanıyla hükûmet oluyor!.. O halde vergi ile askeri teftişimize tâbi bir hükûmete verelim! Yıldız bu hakkı tanıyıp millet meclisini açmadıkça, Kanun-i Esasi'nin ahkâmını kabul etmedikçe, vilayetlerin idare-i mahalliyesini yine ahali-i vilayete teslim eylemedikçe ne bir para vergi, ne de bir nefer asker vermemek için ittihâd edelim. Ettiğimiz gün vatanın sahibi, hükûmetin âmiri, cihânın muhteremi olacağız!.. Yalnız... ittihâd edelim!..

Sabahaddin

*Vilayetler Ahalisine Bir Davet**

Naklettiğimiz masal değil: Her gün içinizde geçen bir hal! Dediklerimiz doğru değilse sedamızı işitmemekte yerden göğe kadar haklısınız. Fakat doğruysa bu beladan kurtulmak, medeni memleketlerdeki insanlar gibi insanca yaşamak istemez misiniz? Elbette istersiniz. Yalnız istemek kâfi değil; Teşebbüs lazım. Vâkıâ siz de teşebbüs ediyor, başınız pek sıkıştıkça Padişaha müracaat ediyorsunuz. Fakat eski hal devam ediyor! Emin olunuz ki siz böyle padişahtan meded ummakta devam ettikçe padişah size zulm etmede ısrar edecek! Bunda şaşılacak hiçbir şey yok; çünkü padişah da sizin gibi insan, insanların iyisi fenası olduğu için padişahların da iyisi fenası olmak tabiidir. Şimdiki padişahımızsa fena bir padişah olduğu için umumiyetle fena memurlar seçiyor. Valiler, mutasarrıflar, kaymakamlar, mal müdürleri, mültezimler... birbirinden beter! İçlerinde iyisi varsa ya tesadüf, ya iğmâz, ya teb'id neticesi! Kim hırsız, kim casus, kim haydutsa rütbeler, nişanlar, maaşlarla taltif ediliyor ve bu mükâfâtlar sizin kesenizden çıkıyor. Demek ki yalnız zulm görmekle kalmıyor, zulm etmeğe de âlet oluyorsunuz. Bin zahmetle kazandığımız beş on para memlekette hırsızlığı, casusluğu, katilliği artırmağa yarıyor. Kabahat bizim mi diyeceksiniz? Şüphesiz ki sizin. Çünkü vergi veriyor, nereye sarf olunduğunu sormuyorsunuz. Siz bu kayıtsızlığınızla fena bir padişahı yola getirmek şöyle dursun iyisini bile yoldan çıkarırsınız. Vergi vermekten maksat memleketi imar etmektir. Bizde ise imar yerine tahrip ediliyor. Çünkü vergiyi ne maksada mebni verdiğinizi düşünmüyorsunuz. Düşünmediğiniz için paranıza mukabil hükûmetten hiçbir hizmet istemiyorsunuz. İstemediğiniz için paranın sahibi olamıyor, hükûmeti hayırsızlığa alıştırıyorsunuz. Sonra da elinizle beslediğiniz hırsızlardan medet umuyorsunuz! Evet, vergi lazım. Fakat bu ne kadar lazımsa paranın mahall-i sarfından başka yere kullanılmamasını temin etmek de o kadar lazım. Siz bunu temin ediyor musunuz? Hayır! Etmediğiniz

* M[ehmed] Sabahaddin; "Vilayetler Ahalisine Bir Davet" *Terakki* No: 12 [Temmuz 1907], s. 3-6.

için paranız hırsızlarla katilleri yaşatıyor. Demek ki siz mücerret bu haydutları beslemek için yaşamış oluyorsunuz. Kendinize acımıyorsanız bari ebnâ-yı cinsinizden sıkılın!.. Bizim gibi ecnebi toprağında bulunsanız da halkın ne dediğini işitseniz şüphesiz hicabınızdan eriyecek bir hale gelirsiniz. Avrupalı, Amerikalı kiminle görüştüysek hepsinden işittiğimiz aynı söz: Nedir bu Türklerin hali? Bir zamanlar şecaatle dünyayı titretmiş bir millet niçin bugün bir kaç hayâsız memurun maskarası oluyor? Muhataplarımız bu rezil idarenin izâlesine çalışmak azmiyle memleketten ayrıldığımızı bildikleri halde biz yine bu suallerin azab-ı hecaleti altında eziliyoruz!..

Umumun nazarında bizi töhmetlendiren, rezalete tahammülümüz! Tahammülümüz de kabiliyetsizliğimizden. İşte bu kabiliyetsizlikten doğan fenalıklar müteaddid kollarla İstanbul'a akıyor; Yıldız Sarayındaki bataklığı besliyor. Sonra o bataklıktan çıkan taaffünât-ı tabii bir aksülamel ile tekmil memleketi zehirliyor. Bu meşum bataklıktan kurtulmak istersek onu besleyen pınarı kurutmalı, kabiliyet-i ictimâiyemizi artırmalıyız. Kabiliyet-i ictimâiyeden maksadımız insanların temin-i maişette gösterdikleri ehliyettir. Mesela bir dülger, bir terzi, bir çiftçi hayatını kazanmak için her şeyden evvel sanatının ehli olmak lazım gelir; Bir cemiyet de hürriyet ve haysiyetle yaşayabilmek için o tarz-ı hayatın ehli olmalı. Hükûmetin size hürriyet verdim demesiyle biz hür olamayız. Çünkü bizi hür etmek hükûmetin elinde değil, kendi elimizde! İşte bakın Frenklere: bizden daha çalışkan, daha serbest, daha zengin, daha kuvvetli ve binaenaleyh daha mesut! Niçin? Çünkü kabiliyet-i ictimâiyeleri bizimken kat kat fazla. Bu kabiliyeti vücuda getiren de teşebbüsi şahsîdir.

* * *

Teşebbüs-i şahsî bir cemiyeti teşkil eden efraddan her birinin o yahut her hangi cemiyetten olursa olsun yaşamak için –bizde olduğu gibi– ailesi, akrabası, hükûmetine dayanacağı yerde Avrupalılar, bilhassa –İngilizlerle Amerikalılarda görüldüğü gibi– doğrudan doğruya kedine güvenmesi, muvaffakiyetini kendi teşebbüsünde aramasıdır. Müşkiller ve meşakkatlerle her gün yapayalnız çarpışamaya mecbur olan adamlar elbette yaşadıkça kabiliyet-i ictimâiyelerinin arttığını görürler. Biz yaşadıkça azaldığını görüyoruz. Mâniaları ezmek olara eğlence bize işkence oluyor. Onların menfaat-i şahsiyeleri ekseriyetle menfaat-i umumiyenin cüzü; çünkü sa'yleriyle memleketlerinin servetini arttırıyorlar. Bizde ise menfaat-i şahsiye ekseriyetle menfaat-i umumiyenin zıddı, çünkü menfaat-i şahsiyemizi servetin üç menbaını teşkil eden ziraat, sanayi ve ticaretle teminden ziyade onu tahakkümde, zulme alet olmada arıyoruz. Sa'y-i şah-

sî ile yaşamak ve zenginleşmek için malumat, tecrübe, gayret, sebat ve ihtiyat gibi birçok meziyetlere temellük şart! Biz ekseriyetle bunlardan mahrum olduğumuz için çocukluğumuzdan beri aldığımız terbiye neticesi kazanmadan yaşamak, çalışmadan zenginleşmek istiyor ve bittabi hükûmet memurluğuna göz dikiyoruz. Lüzumundan yüz kat fazla memuru olan bir hükûmete çatmak için de yegâne çare liyakat değil, himayedir. Demek ki daha cemiyete birinci adımı atarken bir başkasının himayesine sığınıyoruz. Haysiyet-i şahsiyemize bu ilk vedaı ettikten sonra kayrıldığımız yerde ileri ilerleyebilmek, için yine himayeye muhtacız. Böylece her kademe-i irtifa bir koltuk değneğine ihtiyaç gösteriyor. Kayrılmadan başka hiçbir vâsıta-i terakkisi bulunmayan adam, bir şahsiyet sahibi olabilir mi? Elbette olamaz! Çünkü zavallı kendisinin değil hamisinin istediği şekle girmeğe mecburdur. Onun nazarında beyaz olan kendi nazarında siyah da olsa yine siyahı beyaz kabul etmeğe mahkûm. Âmirlerine karşı tapınmağı vazife edinen bu memurların madunlarından ilk bekleyecekleri iş de kendilerine tapınılmaktır. İşte bu suretle büyük küçük tekmil ricâl-i hükûmet –istisnadan kat-ı nazar– koltuk değneğiyle yürür ahlâk düşkünlerinden toplanıyor. Vâkıâ her memlekette memurlar vazifeleri icabı göreneğe tâbi oldukları için istibdada az çok alet olagelmişler. Fakat tesirleri hiçbir yerde bizdeki kadar meşum değil. Çünkü bizde kuvve-i icrâiyenin istibdadını istiklâl-i şahsileriyle tadil edecek işlek bir sınıf yok. Cemiyetin bunu teşkile en ziyade müsait olan efradı hep memur oluyor. Hükûmetin meşum himayesi altında bir müstehlik sınıfı vücuda getiriyor. Müstahsiller yani kazandıklarıyla yaşayan ve memleketi yaşatanlar köylülerle esnaf ve küçük tacirler. Bunlara ise maddi manevi hiçbir sermaye bulunmadığı için tuttukları işi ilerletemiyor, hatta hükûmetin muttasıl artan zulmüne karşı eski mevkilerini de kaybediyorlar.

Önüne geçilemeyen bir fenalık tabiidir ki büyür. Hükümdar-ı hazır bunu pek iyi ispat etti. Daha bir kaç sene evvel memuriyette şart-ı terakki dalkavukluktu. Şimdi casusluk! Müdahane ile çok zaman kaybediliyordu. Casusluk ile hiç vakit kaybedilmiyor. Bir jurnal hânümânı söndürüyor. Bir caniyi de cemiyetin en yüksek makamına getiriyor. Abdülhamîd kuvve-i icrâiyenin merkezi olduğu için seyyarelerin güneşin etrafında dönmesi gibi milyonlarca efrâddan mürekkeb koskoca bir millet de izmihlâli teşhis eden bu kadîd-i zemheririn etrafında tavaf ediyor!..

Biz merkez-i istinadımızı kendimizde bulacak, hürriyetimizi sa'yimizle kazandıracak bir terbiye almadıkça ne kadar âdil kanunlara mâlik olursak olalım vatanımızı ne zulümden ne de netice-i tabiiyesi olan ecnebi istilasından kurtarabiliriz. Kurtarmak için cemiyetin temelini teşkil eden aile hayatını teşebbüs-i şahsî üzerine temellendirmeli, bunu temine kadar matbuat ile mekteplere mâlik olmalıyız. Bugün matbuat-ı dâhiliyemizle mekteplerimizin her ikisi de hükûmetin elinde zehirleniyor. Demek

ki ıslahata teşebbüs edecek hükûmet değil, fakat onun mesleği bizi mahvetmek ise bizim menfaatimiz mahvolmamak. O halde menfaatimizi müdafaaya kendimiz teşebbüs etmeliyiz!..

* * *

Bir zamandan beri Sultan Hamit'in hastalığını işitiyor, hayatımızı ölümünden bekliyoruz! Abdülhamîd ölsün, yerine gelecekler bizi kurtarsın diyoruz. Böyle düşünen bir milletin kurtulabileceğini ümit edebilir misiniz? Biz ümidi bir hükm-i idam telakki ettiğimiz için vatandaşlarımızı ümit yerine teşebbüse davet ediyoruz. Şüphesiz Abdülhamîd ömrünün son senelerini yaşıyor; fakat ülkemizi kendinden sonra evladına, yani şimdiki haydutlara teslime çalışıyor. Evet Abdülhamîd ömrünün son senelerini yaşıyor, fakat devletimize de son senelerini yaşatıyor. Civarımızdaki büyük küçük hükûmetler hep mülkümüzü parçalamaya hazırlanıyor. Arnavutluk dağlarından Yemen çöllerine kadar memleket kızıl kanda! Fakat Osmanlılar ne yapıyor? Eski dünyanın üç kıtası üzerindeki bu cesîm imparatorluğu vücutlandıran, Şark ve Garbın üzerlerine yürüyen ordularını, bir cihânın kuvâ-yı müttehidesini durduran, vesait-i nakliye-i hâzıranın yüzde birinin mevcut olmadığı bir zaman yüz milyon nüfus üzerinde icrâ-yı adalet eden Osmanlılar bugün haysiyetlerini pây-mâl eden Abdülhamîd hükûmetine karşı ne yapıyorlar? Kendilerini bir canlı cenaze yerine koyarak ilk fırsatta altı yüz senelik bir vatandan kovmağa hazırlanan düşmanlara karşı ne düşünüyorlar?..

Lazım!.. Abdülhamîd-i Sâni'ye sağlığında iken varlığımızı göstermek, İslam Hıristiyan bütün vatandaşlarımıza bir kardeş varlığı göstermek, dost düşman bütün ecnebilere var olacağımızı göstermek, Abdülhamîd'ten sonraki idarenin âdil ve medeni bir idare olmasını temin edecek kuvveti şimdiden var etmek ve varlığımızı merkezden ziyade vilayetlerde tesise çalışmak lazım! Merkez tek bir şehir, vilayetler tekmil vatan! Demek ki vilayetler merkez için değil merkez vilayetler için! Halbuki payitahtın nazarında vilayetlerin bir hayvan sürüsünden fevki yok. Yıldız bunları yolunmak için yaratılmış bir sürü addediyor ve hakkında bir hayvan sürüsüne de edilmeyecek muameleyi reva görüyor. Hükûmet sürüyü yola yola artık yolacak hiçbir şey bulamadığı için şimdi derisini yüzmekle meşgul! İşte ahalideki teşebbüssüzlüğün mahsulü olan merkeziyet-i idarenin, yani vilayetlerin mesâlih-i mahalliyesini ahali-i vilayetin kendi intihâblarına tâbi memurlar ve meclislerle idare edecekleri yerde her hakkı merkeze terk etmelerinin neticesi!.. Bizim padişahla memurlarından medet ummaklığımız koyunların kasap sürülerinden medet ummasından başka bir şey değil. Kasaptan kurtulmak için evvela koyunluktan çıkmalıyız. Hükûmet bizi teşkilâtıyla eziyor; ezilememek için biz de aynı teşkilâtı ihdâsa çalışalım.

Bundan böyle cemiyetimiz, şuabât-ı dâhiliyesini vilayet merkezlerinden tutturup sancak, kaza, nahiyelere teşmile ve bunların yek-diğerine rabta çalışacak. Bu suretle istibdadı teşhis eden kuvve-i icrâiyenin her temellendiği yerde hukuk-i milliyeyi müdafaa edecek bir merkez-i mukavemet teessüse başlar.

Ciddi muhavereler, ciddi neşriyat, ciddi mesai ile Memâlikinde fikri-i teşebbüsü uyandırmak, vatandaşlarımızın vicdanlarını insanlığın büyük vazifelerine kazanmak, müslim gayrimüslim her Osmanlıyı bir hiss-i teavün ve uhuvvette birleştirmek vilâyât ahalisine mesâlih-i mahalliye ile kendileri meşgul olmak mesâlih-i umumiyeyi de İstanbul'a göndereceklerı vekillerle meclis-i mebusanda teftiş ettirmek lüzumunu anlatmak, bu maksadın taraftarlarını çoğalta çoğalta da hükûmeti ifa-yı vazifeye mecbur edecek bir kudret-i milliyeye temellüke çalışmak aza-yı cemiyetin hedef-i sa'yi olmalı.

Şimdi en müteşebbis vatandaşlarımızdan beklediğimiz hizmet bugünkü boşluk ve idraksizliğin içinde bir kuvve-i müdrike, bir hiss-i vazife halk edecek mesaiye bir an evvel teşebbüsleridir...

11 Temmuz 1907
Sabahaddin

*Tenkidinizi Okurken**

Anâsır-ı Osmaniye arasında, muhtaç olduğumuz ıslahata dair birlikte müdavele-i efkâr edilmesini çoktan beri temenni ederdim. Görüyorum ki yavaş yavaş o devre de giriyoruz. Bu kabilden geçenlerde devletlere gönderdiğimiz bir layihayı tenkid eden mektubunuzu arzu buyurduğunuz dikkat ve muhakemeden başka bir de ayrıca memnuniyetle okudum. Makaleniz müteaddit itirazlar serd ediyor. Fakat tenkidin şerâit-i esasiyesine tevfikan yani usûl-i müşâhedeye istinaden yürütülen itirazlar yalnız faideli değil lüzumludur da. Şark edebiyatlarına tenkid-i gayr-i şahsî henüz nüfûza başladığı için ilk tecrübelerin şerati-i lazimeyi ihtivası pek müşkil olmakla beraber kaleminizi bu müşkili iktiham maksadıyla yürütmek istediğinizi biliyor, tenkidinizin tahliline de samimi bir teşekkürle başlıyorum.

Layihamız Şark Meselesinin Avrupa mehâfil-i siyasiyesini yeniden işgal ettiği bir zaman Osmanlılık hukukunu müdafaaya hizmet fikriyle yazılmıştı. Mesele-i Şarkiyenin Türkiye'ye ait cihetini tedkik için de Türkiye'yi vücuda getiren Türklerin vatanlarının bir tarafından dâhil diğer tarafından haricindeki milletlerle olan münasebetleri, onlara karşı şimdiye kadar işgal ettikleri ve bundan böyle etmeleri melhuz olan mevkii tayine lüzum görmüş, hükûmetimiz elli seneden beri vaat edip de tatbik edemediği ıslahatın esbâb-ı teehhürünü izaha çalışmıştık: "Tanzimat-ı Hayriye İslam Hıristiyan tarafında gösterilen kuvve-i atalete karşı tesirsiz kaldı. Müslümanların hoşnutsuzluğu ıslahatı düşünmeği kâfi derecede hazırlanmamış olmalarından Hıristiyanlarınki de aynı ıslahatın vaat ettiği müsâvâtın kendilerine evvelce temin edilen hukuk-i kadîmenin lağvını intaç eylemesi korkusundan doğdu." demiştik. Fikrimizin birinci kısmını kabul ikincisini reddediyorsunuz: "Hıristiyanların kilise imtiyazatını müdafaa eylemeleri müsâvât-ı hukuka mütearrız bulunmalarından değil bila-

* Sabahaddin; "Onüçüncü *Terakki*'de Tenkidinizi Okurken" *Terakki* No: 15 [Teşrin-i Sâni 1907] s. 1-9.

kis müsâvâtın cidden tatbik ve icrâ olunamayacağı korkusundan ileri gelmiş olduğu tarihle müsbet (hangi tarih?) henüz ber-hayat olup da ahvâl-i vukuatı bizzat görmüş olanlar nezdinde (kimler?) gayr-i kabil-i inkâr bir hakikattir." diyor. ihtimal, iddianızı müsbit hiçbir delil zikretmiyorsunuz. Bakalım tarih ne diyor? İşte vukuatı gözüyle görmüş bir Hıristiyan müverrihinin şahadeti[34]; "Türkiye'de idare-i kadîmenin meydana koyduğu tefrika şahsiyet-i akvamı muhafazaya en ziyade yardım ettiği ve idare-i cedidenin esası olan müsâvât-ı hukuk ise bilakis bu şahsiyeti zayıflandırdığı cihetle reaya meyanındaki erbâb-ı nüfuzun, eski idarenin fenalıklarını aradıklarını ve Babıâli'nin idhal ettiği ıslahat-ı mütevaliyeyi saika-i hubb-i milliyetle bi'l-iltizam reddettiklerini defaatle gördüm." Tabii! Çünkü Gülhane Islahatının ilan olunduğu zaman Osmanlı Hıristiyanları meyanında en büyük erbâb-ı nüfuz iktidar-ı ruhaniyle birlikte iktidar-ı cismaniyi de haiz olan kilise ricâliydi. Müsâvât-ı hukukun cidden tatbiki ise kiliseleri imtiyazlarından mahrum edeceği için bu onlardan en çok müstefit olan rüesa-yı mezahib hoşnutsuzluklarını saklamadılar... Rumeli'deki Tanzimat-ı Hayriye'nin tatbikine memur edilen komisyonda kitabet vazifesini icrâ eden Pitzipios Bey de Gülhane Hattının ilanından dört sene sonra çıkan *Bizans İmparatorluğu'nda Islahat* unvanlı eserinin 35 inci sayfasında Hıristiyanların müsâvâtı istemediklerini açıktan açığa söylüyor[35]: "Gülhane Hattı'nın on ikinci bendi bütün tebaa-yı Osmaniye'nin cins ve mezhepçe müsâvâtını ilan ediyor. Nasıl olur da müsâvât-ı cinsiye ve diniyenin mevcut olacağı bir memlekette muhtelif Hıristiyanların ve diğer cemaat-ı gayrimüslimenin imtiyazlarıyla müsaadat-ı diniyeleri muhafaza edilebilir?" Fakat siz "Türkiye'de imtiyazatın mevcut olduğu bile teslim olunamaz diyorsunuz. İmtiyazdan murat hukuk-i umumiye fevkinde hukuka nail olmaktır. Halbuki Hıristiyanlar Müslümanlardan fazla, Müslümanların fevkinde icrââtta değil nazariyatta olsun hukuka mazhariyetleri iddia buyurulmaz zannederim. Olsa olsa Hıristiyanlar ayin ve adatlarının serbestçe icrâsı hakkını nazariyatta haiz olmuşlar ve bu hakkın kaybedilmesinden korkmuşlardır." Ve daha aşağıdaki layihamızdaki "İstanbul'un fethinden beri yalnız gayrimüslim vatandaşlarımıza temin

34 *"Lettre sur La Turquie,* par M.A. Ubucini", 1854. *Türkiye Üzerine Mektuplar* unvanıyla elli üç sene evvel neşredilen bu eser tekmil Avrupa'nın nazar-ı dikkatini celp etmiş ve o zamanın gazete ve kitaplarında Türkiye'den bahis yazılarak pek çoğu Ubucini'nin eserlerinde geniş bir mikyasta istifade etmişlerdi. Müellif büyük bir müdekkik olduktan başka Türkiye'de birçok seneler yaşamış, pek çok müşahedatda bulunmuş ve naklettiği vekayiden birçoğunu da gözüyle görmüş olduğu için eseri cidden kıymetlidir. Kitabın sırf Osmanlı Hıristiyanlarının ahvâl-i siyasiye ve ictimâiyelerinden bahseden ikinci cildinde müslümanlara ve şekl-i idareye hasrettiği birinci cildinde olduğu gibi nafi malumata tesadüf ettim. Maatteessüf eserinden aldığım fıkraların asıllarını nakletmeğe yersizlik mani oldu. Fakat indelhâce tercümenin aslıyla mukayesesini sayfa numaraları teshil edebilir.

35 *L'Orient. Les reformes de l'Empire Byzantin,* par J. G. Pitzipios Bey, 1858.

edilen adem-i merkeziyet imtiyazatı hakikat halde Müslümanları Hıristiyanların cidden madununda bırakıyor." Fıkrasına şiddetle "hücum ederek Hıristiyanların adem-i merkeziyet imtiyazatı hangi kanun, hangi ferman, hangi hatt-ı hümâyûndan istintâc buyuruldu diyorsunuz her kilise idaresi Fatih tarafından ihdâs olunan patriklere havale buyurulmuş olmasına mı adem-i merkeziyet imtiyazatı namı veriliyor? Bu yolda idare dünyanın hangi köşesinde, hangi diyarda, hangi devlette, hangi mezhebe verilmemiştir. Katolik, Ortodoks devletlerinde bile kilise idaresi ruhani rüesasına verilmişti; Hatta Türkiye'de halifenin zîr-i hükûmetinde bile mesâil-i diniyenin idaresi meşîhata terk edilmiştir. Dünyanın her tarafında cari olan bu usûl ve hukuk-i idarenin fevkinde Hıristiyanların nail oldukları imtiyazat nereden geliyor?"... Devletin kiliselere hukuk-i diniye haricinde temin ettiği imtiyazat medeniyeden ileri geliyor. Şu hakikati Hıristiyan müverrihleri de inkâr etmiyorlar.[36] "Reaya sırasında geçen yani haraca mahkûm olan Rumlar serbestî-i mezheb, mehâkim ve kavanin-i medeniyelerini muhafaza ettiler. Patrik nasb ve intihabındaki merasim Bizans İmparatorluğu'ndaki teşrifatın aynıydı. Fatih, yeni patrik Scholarius Gennadius'a dindaşları üzerindeki iktidar-ı cismani ve ruhanilerine alâmet-i mahsusa olarak kendi eli ile bir asa-yı murassa vermiş ve Sarayın kapısına kadar bizzat teşyi ettikten sonra daire-i mahsusasına girinceye kadar Patrik'e refakat etmelerini vükela ve vüzerâsına emredermiş. Bu hali gören Rumlar *Filaminius Isthmiques*'de Rum istiklâlini ilan ettiği zaman Korent sevahilinde yapmış oldukları heyecanlı alkışları aynıyla tekrar ettiler. Fakat bu defaki alkışlar daha muhikdi: Çünkü Sultan Mehmed'in ahd ettiği kapitülasyonu eslafı tamamiyle muhafaza ettiler. Reayanın imtiyazatını tehdit etmeği düşünmek şöyle dursun birçoğu menfaatlerine muhâlif olan o kapitülasyonların tevsiine bizzat hizmet ettiler. Ahkâm-ı muahedata rağmen bazı kiliseler camie tahvil olundu. Fakat asla, hâkimiyet-i Osmaniye'nin en fena zamanlarında bile serbestî-i edyâna müdahale edilmedi. Hiçbir zaman patriklerin hukukuna tecavüz olunmadı." Hakezâ: sayfa 40'ta "Rum milletinin reisi sıfatıyla patriğin imtiyaz ve iktidarı, Gennadius'un tayini zamanında Sultan Mehmed'in neşr ve ilan ettiği hatt-ı şerifte uzun uzadıya tafsil edilmişti. Rumlarca bir kanun-i esasi gibi telakki edilip hal-i hazırda bile birçok maddeleri mer'i'ül-icrâ olan bu hatt patriğe vezaret unvanını tevcih ve kendisine yeniçerilerden mürekkep bir maiyet bölüğü veriyor. Nikâh, talak, teberru, vasiyet, sirkat, ceraim-i adiye gibi bilcümle devai-i medeniye ve cezaiye reis-i ruhani ve İstanbul piskoposu sıfatını haiz patriğin daire-i nüfuzu altındaki bir mahkemeye muhavvedir. Ayan-ı memleketin başlıcalarından mürekkep olup haftada iki defa ictimâ eden bu mahkeme hapis ve bazı ahvâlde kürek ce-

36 *Türkiye Üzerine Mektuplar*, sayfa 8.

zalarını ita etmek salahiyetini haizdir. Kadılar ve bilumum rüesa-yı askeriye patriğin Rum mezhebine mensub Hıristiyanlar hakkında ve metropolitlerin daire-i ruhaniyesi dâhilindeki hüküm ve kararlarını tenkide mecbur tutulmuşlardır. Patriğin Babıâli nezdinde kapı kethüdası namında bir memur-i mahsusu vardır ki bu vâsıta ile mütalaatını divan-ı hümâyûna arz ve fermanlarla evamir-i resmiyeyi ahz eylerdi. Patrik Sen Sinod tarafından müntehap ve hakk-ı riyaseti haizdir. İstanbul'da sakin piskoposlarla metropolitlerden terekküb edip milletin meclis-i kebirini teşkil eden bu heyet, kuvve-i kanuniye, patrik de kuvve-i icrâiye makamındadır. Kiliseye ait bilcümle nizamat ve mukarrerat bu meclisten sadır olduğu gibi piskoposlarla metropolitlerin daire-i ruhaniyelerinde ita ettikleri kararların istinafen rüyeti de aynı meclise aittir." Hakezâ: sayfa 18'de "Türkler Şark İmparatorluğunda mer'i usûl-i idareyi, adatı, silsile-i meratibi kaldırdılar. Fakat yeni tebaalarını kendi kütüb-i diniyelerinde münderic kavanin-i medeniye ve tarz-ı idareyi kabule mecbur etmediler. Para istedikleri zaman hâkim ve kudretli olmaları hesabıyla vergiyi saklamaya lüzum görmeyerek her kıtanın (şehir veya köyün) vermesi icap eden meblağı tahdit ile iktifa ve kefâlet-i müteselsileye raptettikleri ahaliye parayı istedikleri gibi tahsil ve her ferdin hissesini tayin etmek hakkını verdiler." Hakezâ sayfa 20'de "Avrupa'nın mevaki-i sairesinde olduğu gibi Türkiye'de de hal-i tevakkufta kalan Museviler bertaraf edilirse en az tebeddüle uğrayan halk Rumlar, Ermeniler ve Bulgarların bir kısmı gibi esna-yı fetihte belediye teşkilâtına mâlik olanlardır. Arnavutlar, Hırvatlar gibi pek eski zamandan beri rüesa-yı askeriyeye tâbi akvama islamiyet çarçabuk nüfuz etti. Belediye teşkilâtı sayesinde evvelkilerin şerâit tedricen iyileşti. Hele Rumlar fetihten evvelkine nisbetle yüz defa müreccah bir hale geldiler. Montesquieu, Gibbon gibi son asrınkiler de dâhil olmak şartıyla bütün bitaraf muharrirler İmparatorluğun sukutundan sonra Rumların şerâit-i ictimâiyesindeki tebeddülat-ı mesudeye şahadet ediyorlar." Hakezâ: sayfa 21'de (Revnak-ı mamuretini pek elimâne kaybeden mamur Sakız ceziresi ve Asya-yı Sugra'da Ayvalık köyünün mevki-i hazırı üzerine müesses Sideni [Kidonya], müstakil belediye hâkimleri, mektepleri, borsası, kütüphanesi servet-i ticariyesi ile bir kaç senede misli işitilmemiş bir derece-i umrân ve terakkiye vasıl olmuştu. Espezya ve Hydra adalarında bir seyr-i sefain şirketi teessüs ve az zamanda Rum bahriyesine büyük bir terakki temin etti; Karadeniz ile Akdeniz arasındaki münakalat-ı ticariyenin inhisarını da ellerine geçirdi. Bu tebeddül-i seri yalnız Rum kavminin deha-yı medeniyet-cûyânesine atfedilmemelidir. Eğer böyle olsa idi Türkiye'deki Rum köylerinde, müstakil Yunanistan köylerindekinden daha çok refah ve saadet mevcut olmamak lazım gelirdi. Halbuki yeni Yunan Krallığının teşkilinden beri Türkiye'den Yunanistan'a vuku bulacağı zannedilen hicret aksi cihette vaki oldu ve 1834'ten

1836'ya kadar üç senede takriben 60.000 kişi Yunan toprağını terk edip Türkiye'de yaşamağı tercih ettiler." Kim umardı? Hakezâ: sayfa 186'da "Filhakika hâkimiyet-i Osmaniye zahiren pek müstebit idiyse de hükûmetin teşkilât-ı esasiyesinde her şeyi devletin elinde aynı kalıba sokan idare-i keyfiyeden hiçbir eser yoktu. Şekilleri ne olursa olsun Avrupa hükûmetleri kaide ittihaz ettikleri usûl-i merkeziyete tevfîk-i hareketle[37] kavanin-i idare ve siyasiyenin tatbikini yalnız kendilerine hasr eyler, mevkiin adatını, efkâr ve itiyadatın ihtilafatını nazar-ı dikkate almaksızın bilcümle muamelât ve münasebâtı şahıstan şahısa, menfaatten menfaate rabtederlerken Türkiye'de hükûmet mevcudiyet-i şahsiye üzerine hiçbir veçhile bâr olamayan hâkimiyetini daha âli bir mıntıkada yürüterek menâfiden büyük bir kısmının idaresini örf, âdât, efkâr ve ihtiyâcât-ı mahalliyeye bırakıyordu."

Menâfi-i mahalliyeden büyük bir kısmının idaresini efkâr ve ihtiyâcâta bırakmak adem-i merkeziyetten başka bir şey midir? İşte layihadaki şu tabirden maksadımız Babıâli'nin kuvve-i icrâiyeye ait olan hukukundan bir kısmını kiliselere terk etmesiydi. Yoksa herkes bilir ki patrikhanelerin kendi idareleri usûl-i merkeziyete tabiidir. Zaten ahali adem-i merkeziyetten kabiliyet-i ictimâiyesi nisbetinde istifade eder. Seviye-i istihsaliyesi dûn olan memleketlerin kanunları ne kadar serbest olsa yine kuvve-i icrâiye bir kaç müstebit eline düşüyor, yine ahali ya hariçten gelen ya dâhilden çıkan mütegallibelerin esiri olur.[38]

Nasıl ki Bizans İmparatorluğu ahalisinin kabiliyetsizliği yüzünden Türk istilasına uğradı; Türklerin kabiliyetsizliği de kendilerini içlerinden çıkan müstebitlerin esiri etti. Kavanin-i ictimâiyeye hiçbir kuvvet karşı duramaz. Bu hakikate iman ettiğimiz içindir ki hürriyetle kabiliyeti yalnız muhafazaya yarayan meşrutiyet ve adem-i merkeziyeti istemekle kalmı-

37 İngiltere müstesna. Hatta bu satırların yazıldığı zamandan beri Avrupa devletlerinin çoğu idarelerinde adem-i merkeziyet usûlüne temayül ettikleri halde biz bilakis müfrit bir merkeziyete saplandık. Ne kazandığımız meydanda.

38 İspanya tarihi müddeamızı vazıhen ispat eder. Meşhur İngiliz müverrihi Buckle: "...İspanyalıların, diyor, ihtilallerindeki adem-i muvaffakiyetlerinin en şâyân-ı tezkâr ciheti, bu baid zamanlarda bile İspanya'da belediye imtiyazlarının ve İngiltere'dekine müşabih imtiyazât-ı mahalliye-i sairenin mevcudiyetidir. Bu imtiyazlar İngiltere'nin sebeb-i şevket ve azameti addolunduğu halde İspanya'da menafi-i ciddiye husûle getirememiştir. Çünkü o imtiyazat hürriyeti muhafaza eder; halk ve icat edemez. İspanya'da ruh ve esas-ı hürriyet yokken şekl-i hürriyet mevcuttu. Halbuki İngiltere'de hal ber-akisdir. İngiltere'de mana-yı hürriyet eşkâline takaddüm etmiştir. Bundan dolayı da orada serbestî-i idare olanca hücuma rağmen baki kalmıştır.

İspanyalıların İngilizlerden bir asır evvel nail-i hürriyet oldukları sahihtir. İspanyalılar da bununla mağrur ve müftehirdirler fakat... Milletin ahlâk ve tabiatıyla itilaf edemeyen bu müessesat ilk darbe-i rüzgâr ile sukut etti. Bu sukut daha on dördüncü asır nihayetinde mahsustur. On beşinci asır nihayetinde hemen tamamen ortadan kalkmıştı. On altıncı asır bidayetinde ise artık ne şarttan, ne imtiyazdan eser kalmamıştır!" "İngiltere Tarih-i Medeniyeti" medhalinden "İspanya Faslı" mütercimi: Mahir Sait Bey.

yoruz; onları halk eden teşebbüs-i şahsînin lüzum-i katiyesini göstermeğe, teşebbüsü, terbiye-i milliyemize temel taşı yapacak bir hareket-i fikriye tevlidine çalışıyoruz. Fakat itirazlarınızı takip edelim: "Farz-ı muhâl olarak diyorsunuz Hıristiyanların kilise idaresinde adem-i merkeziyet usûlü câri olsa idi bu hal yine Müslümanları Hıristiyanların madununda bırakmış olmasına katiyen delil olamaz. Bilakis her kilisenin hukuk-i idaresine devlet ve müslüman ruhani idaresince müdahale vukuu binlerce vukuat-ı tarihiye ile ispat olunabilir." Etmek müreccahtı. Bununla beraber biz, kiliselerin hukukuna devlet veya müslümanlar tarafından hiçbir zaman tecavüz edilmemiştir iddiasında bulunmadık. Adâlet-i mutlaka içinde yaşayacak bir millet henüz doğmamış! Hürriyet-i şahsiye ve adem-i merkeziyetin en çok ilerlediği Amerika Cemâhir-i Müttefikası'nda bile Amerikalıların zenciler hakkında gösterdikleri vahşetleri ve bugün California'daki Japonyalılara karşı kendi kanunlarına rağmen ettikleri tecavüzleri görüyorsunuz. Dünyanın en müterakki memleketlerinde hal böyle olursa kabil midir ki onlara nisbeten bu kadar geri kalan Türkiye'de bazı feci vukuata tesadüf edilmesin! Fakat hamdolsun hiçbir vakit Türkler bunlar siyahtır, onlar sarıdır, şunlar Rumdur, berikiler Ermenidir diye bir milletin heyet-i mecmuasına husumet etmemişler, bilakis her kavmin mezhep, lisan, âdâtına hürmet edegelmişlerdir. Bununla beraber: "Hele İstanbul'un fethine kadar çıkmayalım; derebeylik zamanlarına gidilirse girdaba düşeriz diyorsunuz. Kanun-i Esasimiz bile İslam mezhebinin resmiyet-i rüçhanını ilan etti. İslam mezhebinin reis-i idaresi olan şeyhülislam vükela-yı devlet sırasında bir mevki-i mümtaza mâlikken Hıristiyan patriklerinin meclis-i vükelaya duhulüne müsaade edilmiyor." Bir dinin resmiyetini ilan edyân-ı saire mensûbîninin hukukuna tecavüz addedilemez. Avrupa'da bile elan Katolikliğin resmiyetini ilan eden devletler var. Şeyhülislam meclis-i vükelaya girdiği halde patriklerin girememesine gelince bu duhul meşihatı patrikhanelerdeki hukukun onda birine bile mâlik etmiyor! Şeyhülislamın azil ve nasbı hünkârın ağzından çıkacak tek bir söze bağlı. Halbuki patrik intihâb ile tayin olunduğu gibi "hakk- nezaret ve teftiş hususunda kavanin-i teşkiliyenin birinci fıkrasının Sen Sinod'a müteallik on ikinci maddesi pek vazıhtır. Patrik taahhüdat ve vezaif-i ruhaniyesinde kusur eder, Sinod'un iki defa ihtarat-ı ihtiramkaranesinden sonra hatt-ı hareketini tebdil etmezse Sen Sinod, Meclis-i Muhtelit-i Daimi ile müttehiden vesayasını tecdit eyler. Israrı halinde iki heyet Babıâli'ye bittahrir müracaat ve azlini isterler. Patrik vezaif-i mülkiyesinde tesamuh gösterirse meclis-i muhtelit-i daimi evvela münferiden sonra Sinod'la müştereken yukarıda söylendiği gibi hareket eder. Mamafih patriğin azli için her iki meclis azasından iki sülüsünün hem-rey olmaları şarttır." Babıâli bu maddeyi kabul etmekle patriği resmen azletmek hakkında vazgeçmiş görünüyor. Bu maksada dolayısıyla vasıl olmak için hükûmet

patrikhaneye merbut iki meclisten birinin vesâtetine müracaatla on dört azanın ekseriyetini kazanmağa mecburdur.[39] Hakezâ: sayfa 110 "sıfat-ı ruhaniyeye haiz biri, bir piskoposu, bir rahip veya sairenin adliyece tevkifi lazım gelirse muamele-i tevkif patrikhane marifetiyle icrâ edilmelidir." Makam-ı meşihat bu hukuku haiz mi? Tanzimat-ı Hayriye'nin kabulüyle birlikte hükûmet şeyhülislamın iktidarını büyük bir mikyasta azalttığı halde patrikhanelerin imtiyazatını bilâkis tekid etti. O halde nasıl olur da meşihatın hukuku patriklerinkinden fazla gösterilebilir? "Hıristiyanlar hukuk-i imtiyaziye değil hukuk-i müsâvâtı haiz olmuş olsalardı ve Müslümanlık ile gâvurluk zehabı resmi ve gayr-i resmi hüküm-ferma olsa idi Şark Meselesi vücut bulmazdı." İtirazınız da pek güçlükle müdafaa edilecek nazariyelerden! Müslümanların ne hukuku var ki ona mâlik olmamak Hıristiyanları isyana mecbur etsin? Eğer Şark Meselesi iddianız vechile yalnız Müslümanlık veya Hıristiyanlık zehabının resmi veya gayr-i resmi hüküm-ferma olmasından neşet etse idi bu zehabın olmadığı memleketlerde meselenin de mevcut olmaması lazım gelmezdi. Halbuki Bahr-i Esfer'den Bahr-i Muhite kadar Şark Meselesi hüküm-ferma! Ne Çin ne de Fas'ta hiçbir Hıristiyan bulunmazken Avrupalılar oralara da girdiler aksa-yı Şarkla Magrib meselesini çıkardılar. Fakat bundan dolayı Avrupa'yı takbih edemeyiz. Çünkü insaniyetin her tarafta, hatta tabiat-i hariciyenin tahavvülatında kuvvet zaifin yerine kaim oluyor. Zaten zaif ve tedennide olan memleketlerde adaletin ismi bile yok. O halde Şark Meselesi din kavga ve davalarından değil, Avrupalıların kuvvet ve kudretlerini artırdıkları bir devrede bizim olduğumuz yerde kalmaklığımızdan ve elimizdeki servet-i cesîmenin muattal kalmasını gören Garblıların o serveti kendi menfaatlerine işletmek istemelerinden zuhûr etti. Asya, Afrika, Amerika, Avustralya'yı istilaları da başka maksada mebni değil. Fakat siz terakkisizlikten doğan her fenalığı müsâvâtsızlığa atfediyorsunuz: "Hatta muhterem ve mukaddes Sultan Mecid müstesna diyorsunuz, Garbın fikr-i teceddüd ve muhassenâtını takdir eden bir kaç ricâl-i devletten bile hiçbirisi ıslâhâtı cidden müsâvât-ı umumiye esasıyla tatbiki arzu etmezdi. Hatta büyük Reşit Paşa hukuk-i hâkime ve mahkûmenin en büyük müdâfilerinden bulunmuş ve bu babda huzur-i şâhâneye mahremâne bir rapor takdim etmiş olduğu isbat edilebilir." İşte bir edilebilir daha ki cidden edilmeğe muhtaç!

İttihad-ı İslam meselesinde fikirlerimiz yine ayrılıyor: "Panislamizm bir taraftan müslüman tebaası bulunan devletlere tehdit makamında dermiyan edildiği gibi (?) diğer taraftan da bu fikir ve hareketin Türkiye'den gelmediği iddia ediliyor. Halbuki efkâr-ı mezkûrenin menba ve naşiri İs-

39 *De la situation légale des sujets ottomans non musulmans*, par le comte F. Van den Steen de Jehay 1906, sayfa 101.

tanbul bulunduğunu kim inkâr edebilir? Aynı efkârın en büyük hamisi Abdülhamîd olduğuna şüphe mi var?" Şüphesiz ki var... Çünkü ittihâd-ı İslam fikrinin menba ve naşiri İstanbul ve en büyük hamisinin Abdülhamîd olduğunu ispat edecek hiçbir delil yok. Sultan Hamid gibi memleketin varını yoğunu kendisine çeken bir hükümdar bu fikri beslese idi onu neşre hâdim müteaddid cemiyet ve gazetelerin mevcut olması lazım gelirdi. Böyle bir şey var mı? Sultan Hamid'in İslam hükümdarlarıyla olan münasebatına bakın: Faslılar Molla Hasan zamanında Türkiye'ye yaklaşmak emeliyle İstanbul'a şeyhlerinden birini göndermişlerdi. Padişah gelen sefirle bir kere olsun görüşmedikten başka gönderdiği haberde "Biz umum müslümanların halifesiyiz. Halifesi bulunduğumuz bir memleketle ittihâd müzakeresine girişemeyiz." dedi. Afganistan Emiri müteveffa Abdurrahman aynı maksatla İstanbul'da bir sefaret tesisine kalkıştığı zaman Sultan Hamid'ten aynı cevabı aldı. Hıdiv Abbas Paşa'yı Rodos'ta seyahat ederken Adadan telgrafla kovdurduğunu müşârünileyhin kendi ağzından işittim. İran Şahı İstanbul'a geldiği zaman Türkiye'ye bir daha ayak basmağa tövbe ettirecek şâhâne! bir kabul gördü. Müslüman ümerasını kazanmaya, müslümanları birleştirmeye çalışan bir adam böyle mi hareket eder? Halifenin siyaset-i diniyesi senede bir kere Cidde'ye bir kaç yüz hacıyı bedava taşıyacak çürük bir gemi göndermek, keramet davasına kalkışan bir kaç serseriyi mabeyne çağırıp mahud nişanlardan biriyle teşhir etmek... Ara sıra medreselere et gönderip softaları dilenci menzilesine ettirmekten ibaret!

Padişahın ahvâl-i ruhiyesini biraz tedkik edenler bilirler ki bu adam büyük işlerden fevkalade ürküyor. Hatta valilere edilen tebligatın bazılarında "Şevket-meâb efendimiz icrâât-ı cesîmeden asla hoşlanmazlar. Sakın vilayetin ıslahı nokta-i nazarından mühim işlere girişeyim demeyiniz. Daima aczinizden bahsedin. Mesela yıkık bir köprünün tamiri lazım gelse kendi sa'yinizle işin altından çıkamadığınızı ve kariha-i ilham-sabihadan şeref-sünuh edecek irade-i keramet-âdeye intizarda kaldığınızı bildirin." mealinde sözler söylenmiş. Nasıl olur da valilerinin yıkık köprülerin tamirinden aciz kalmalarını isteyen bir hükümdar kaç yüz milyonluk koca bir âlemi tevhide kalkışır?.. Vâkıâ ittihâd-ı İslam fikrini yalnız Sultan Hamid'e tahsis etmiyorsunuz: "İki yüz seneye yakın bir zamandan beri diyorsunuz, Şimal ve Garb devletlerinin hücum ve müdahaleleriyle sukut edegelmekte olan Türkiye'ye ittihâd-ı İslam sayesinde eski şevket ve saltanatını iade fikri Reşit Paşa zamanında doğmuş gittikçe ilerlemiştir. Bu fikrin terakkisi neticesidir ki dünyada islam milleti namıyla bir milletin vücudu olmadığı halde en meşhur Türk üdebası "Millet-i İslamiye" tabirini icat ederek o uğurda ciltler dolusu yazılar yazdılar ve elan da yazıyorlar. Edebiyat-i Osmaniye meydanda!.." Evet! fakat biz o meydandan dediğiniz yazıları göremiyoruz. Zât-ı âliniz de bir isim zikretmiyorsunuz.

Eminim ki son yirmi senelik âsâr-ı edebiyemizi gözden geçirirseniz Türk üdebası hakkında başka bir fikir edinecek, hele kendilerinde taassuptan şemme olmadığına kanaat getireceksiniz[40]... "İki yüz seneye yakın bir zamandan beri Şimal ve Garb devletlerinin hücum ve müdahaleleriyle sükût edegelmekte olan Türkiye'ye ittihâd-ı İslam sayesinde eski şevket ve saltanatını iade fikri Reşit Paşa zamanında doğmuş ve gittikçe ilerlemiştir." fikrinin de büsbütün aksine kailim. Milyonlarca efrâddan mürekkep bir millette tabii ittihâd-ı İslamı isteyenler de bulunur. Yalnız bu fikir bizde tamim etmemiştir. Çünkü "Türkiye'nin Şimal ve Garb devletlerinin hücum ve müdahalesiyle sukut edegelmesine" kendi idaresizliğinden başka bir sebep olmadığını bugün çoğumuz anlıyor. Yalnız hilâfetin âl-i Osman'dan başka ellere intikali cihân-ı İslamda büyük bir devr-i iğtişaş açabilir. Mahzâ böyle bir felâketin zuhûruna meydan vermemek fikriyle makam-ı hilâfetin teberrüken İstanbul'da kalmasını temenni ederiz. Yoksa devletimizin kendi menfaatinden başka ayrıca bir ittihâd-ı İslam siyaseti takibinin gerek vatanımızın gerek terakki ve saadetlerini kemâl-i samimiyetle temenni ettiğimiz diğer müslümanların menfaatlerine asla tevafuk edemeyeceğini tasdikte bir an tereddüt etmeyiz.

İttihad-ı İslam meselesinden sonra gelen itirazınızda "şâyân-ı tebriktir ki diyorsunuz, muhtıranızda şu millet-i islamiye tabiri istimâl olunmuş fakat Hıristiyanların her yerde müslümanlara nisbetle ekalliyette kaldıklarından bahis ile güya Hıristiyanların istiklâli meselesi varmış gibi onlar bir istiklâl-i hususi davasında bulunamazlar buyuruluyor. Halbuki bir İslam milletinin vücudu olmadığı gibi bir Hıristiyan milleti de mevcut olmadığından onun ekalliyet ve ekseriyetinden ve bâ-husus istiklâlinden bahsedilemeyeceği tabii değil midir?" Hıristiyanlar demek Hıristiyan milleti demek değildir ki bu itiraza mahal kalsın! "Hıristiyanların İslamlara nisbetle ekalliyette bulundukları makam-ı müdafaada gösterilmekle beraber buna mütenakız olarak Arnavutlar, Araplar, Kürtler, nim-sabit yahut tamamiyle seyyar ve muharib bulunmalarından dolayı aralarındaki cinsiyet rekabetleri Türk olmayan müslümanları mahvetmekte olduğu dermiyan edilmiş. Ve Türk olmayan Müslümanların istiklâl-i siyasiye hazırlanmamış oldukları iskân ettikleri Memâlikin vüsatine nisbetle nüfuslarının azlığı istiklâli imkânsız bıraktığı iddia buyurulmuş"... Bahsettiğiniz tenakuzu hurde-binle aradığım halde bulamadım. Nasıl?.. Memleketimizdeki müslümanların nüfusça Hıristiyanlara tefevvuku içlerinden ba-

40 Lisanımızda ümmet yerine millet, millet yerine de ümmet istimâl ediliyor. Bunun bir galat-ı meşhur olmasına rağmen lugat-şinâsânımız daima itiraz edegelmişlerdir. Mesela millet-i Osmaniye ve ümmet-i İslamiye dediğimiz halde bu iki kelimenin Arapçadaki mana-yı aslilerine göre millet-i İslamiye, ümmet-i Osmaniye demek lazım gelir. Muharrirlerimizden bazıları da galat-ı meşhuru red ile ümmet-i İslamiye yerine millet-i İslamiye tabirini kullanıyorlar. Münekkidimiz kelimenin bu suret-i istimâline bir kaç yerde tesadüf ettiyse tabiri hemen Türk üdeba-yı meşhuresinin cehalet veya taassuplarına atfedivermiş!

zılarının nim-sabit yahut aşiret halinde yaşamalarına mani mi? Hayır. Bu aşiretler arasında mukatelelerin ardı arkası kesilmediği inkâr edilebilir mi? Hayır bazı kimselerin vahim bir devreye giren Yemen İsyanından istifadeye kalkışarak ortaya bir Arabistan istiklâli meselesi çıkardıkları ve bu fikre hizmet maksadıyla da komiteler teşekkül ettiği inkâr edilebilir mi?[41] Hayır. O halde tenakuz nereden çıkıyor? Bunları söylemekle yalnız Osmanlılığı teşkil eden anâsır-ı muhtelifenin müstakil bir devlet teşkil edecek vaziyette bulunmadıkları ve menfaatleri vatanımızdan ayrılmakta olduğunu iddia ettik ki bunu siz de teslim ediyor, "Memâlikimizin tanzim ve tecdidi ve temin-i istikbalinde Devlet-i Osmaniye'deki muhtelif kavim ve milletler müşterekü'l-menfaadırlar. Hiçbirisinin ayrılması, istiklâl kesb edip yaşaması menfaatine muvafık değildir." diyorsunuz. Biz de bunu demiştik ve bunu demeye devam ediyoruz.

İtirazlarınızdan birisi tarihle coğrafyaya yaman bir sual vazetmiş: "Türkiye'de Türkler kimlerdir. Nerede sakindirler; hangi vilayette ekseriyettedirler?.. Bu henüz tahkik ve tayin edilmiş bir keyfiyet değil. Binlerce, yüz binlerce, Rumlar, Gürcüler, Ermeniler... ilh. var ki mazide ve halen de tebdil-i mezhebe mecbur olduktan sonra milliyetleri artık yad olunmayıp Türk ve Müslüman ismiyle telkib ediliyorlar!!!.." Acaba Türkiye'de Türkler kimlerdir sual-i acîbânesini Ermeniler yahut Rumlar kimlerdir şeklinde size irad etseydik ne buyururdunuz???.. Memâlik-i meftûhe ahalisini tebdil-i dine icbarın mukaddes sayıldığı, hatta Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra bile Musevilerle Arapların çarmıhlara gerildiği, ateşlerde yakıldığı edvâr-ı cinnet ve cinayetin kızıl şafakları sökerken Hıristiyan kiliselerine serbestî-i mezhebden başka hiçbir mecburiyet altında olmaksızın bir de imtiyazât-ı medine temin eden Türklere karşı böyle bir lisan kullanmak!

İçimizde Türk olmadığını iddia eden varsa aksini isbata kalkışacak her halde biz değiliz. Fakat bazılarımıza müslümanlığın cebren kabul ettirilmesinden dolayı koca bir Osmanlı İmparatorluğu'nu yaratan, asırlarca müddet tek başına Avrupa kuvâ-yı müttefikesine karşı duran Türk'e sen kimsin demek!.. Zannederim ki Osmanlı Devleti'nin 618 inci sâl-i mevcudiyetinde yaşadığımızı büsbütün unutmaktır. Bir coğrafya kitabına göz gezdirmekle görürsünüz ki Anadolu'nun hemen her tarafında Türkler ekseriyet teşkil eyliyor.[42]

Ermeni vekayi-i elimesinde de en büyük mesuliyetin Kürtlerle hükûmete râci olduğu hakkındaki fikrimize iştirak edemiyor, Ermeni katliamlarının suret-i icrâsından malumat-ı tammeniz olsa idi diyorsunuz, Ermenilere hücum için yalnız Kürt aşiretleri istimâl olunduğu iddia buyurul-

41 *L'Indépendance arabe*, Revue mensuelle.

42 Elisée Reclus *Coğrafya-yı Umumi*'nin dokuzuncu cildinin 537'nci sayfasında: İçeride dağlık Ermenistan'la Adalar Denizinin dişli sahilleri arasında sakin akvamın ekseriyetini Türkler teşkil ediyor.

mazdı. Türklerden avam-ı nâsın ekabir-i ulemâ ve asakir-i şâhâne ile beraber Ermenilere hücum ve katlettiklerini gözümle gördüm.[43] Ermeni

43 Bir milletin fenalarından bahsedince iyilerini de unutmamak lazımdır. Ermeniler, Türklerde yalnız mütecaviz değil müdafaa da buldular. Cemiyetimiz azasından ve ilk mücahidin-i hürriyetten olan Doktor Sabri Efendinin notalarında gördüğüm ve Ermeni vatandaşlarımızdan birçoğunun da tasdik edeceklerini umduğum bu vekayiden bir ikisini kaydediyorum. Zannederimki ömrünü bir maksad-ı gayr-endişiye hasr eyleyen ve bu yüzden yedi senelik hayatını menfada geçiren bir vatanperverin samimiyetinden şüphe edilemez: (İstanbul'da 1311–1312 senelerine tesadüf eden Ermeni ihtilali esnasında Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'nin müntehi sınıfında idim. Vukuatı bizzat takip etmek üzere Cemiyetimiz –İstanbul'daki İttihâd ve Terakki Cemiyeti– her tarafa müteaddit memurlar tayin etmişti. Bu meyanda bir kaç refikimle beraber ben de Samatya'nın teftişine memur oldum. Vazifemiz Ermeniler aleyhinde husûle gelen heyecan-ı efkârı teskine çalışmak ve o esnada Heyet-i Merkeziyenin Ermenilerle ittihâda çalıştığını halka neşrederek efkâr-ı umumiyeyi taraflarına celp etmekti. Fakat maatteessüf ihtilalin takip ettiği istikamet sa'yimizi neticesiz bıraktı.
Vukuat esnasında İstanbul'da gözümle gördüğüm bir vaka: Bir akşam Galata Köprüsünün önünden geçerken Karaköy cihetinde bir gürültü koptu. Derhal köprünün üzerindeki izdihama karışarak vakayı yakından görmeye gittim. Aziziye Karakolunun karşısındaki cesîm binaların pencerelerinden Ermeniler ahalinin üzerine kurşun sıkıyorlardı. Asker ebniyeyi muhasara etmiş, her silah atılan pencereye şiddetli bir yaylım ateş ediyorlardı. Ermeniler artık pencerelerden başlarını çıkaramaz olduklarından kurşunları köprü üzerindeki izdihama ve Sirkeci taraflarına sıkmaya başladılar. Halk dehşet içinde şiddet ve heyecanla birbirine karışarak kaçarken içlerinden bir kaçı vurulmuş oldukları haberi şayi oldu. Bu meyanda Sirkeci İskelesine çıkan bir yolcu arkasından bir kurşun yarası alarak derhal vefat etmiş... O akşamdan itibaren efkâr-ı umumiyeyi büyük bir heyecan sardı. Aynı vukuatın Beyoğlu ve Divanyolu gibi birçok cihetlerde vukua gelmiş bulunduğunu herkesle beraber refiklerimden de görenler oldu. Bir kaç gün sonra bir arkadaşımla Samatya'yı teftişe gittim. Fakat sokaklarda askerden başka kimsenin geçtiği görülmüyor, ıssızlıktan kalbe korku geliyordu. Sokakların boşluğu içinde pek göze çarpan hal ve kıyafetimiz –tabii kıyafetimiz– bizi askerin göz hapsine koydu. Müslüman mahallelerine geçmeye mecbur olduk. Burada kollara tesadüf etmedik. Fakat bir kaç evin önünde boş durduğunu gördüğümüz kupa arabalarının kenarından bir kaç müslüman kadının kaçışları gözümüze ilişti. Arabanın içinde bir Ermeni ailesi vardı. Muhaverelerinden ailenin hanımlara veda ve teşekkür ettiklerini işittik: Bunlar vukuat esnasında bu eve iltica etmiş ve o güne kadar muhafaza edilmişlerdi. Hanımlara insaniyet namına teşekkür ettikten sonra diğer arabaların yanına sokulduk. O zaman bütün bu evlerde müteaddit Ermeni ailelerinin barınmış olduklarını gördük.
Vilayetimizde de Türklerin ihtilal esnasında masum ve silahsız birçok Ermeni ailelerini himaye ve muhafaza ettiklerine dair daha büyük bir delil-i insaniyeti menfada öğrendim. Dört sene evveline gelinceye kadar Musul'da menfi idim. Musul'un o zaman Duyun-i Umumiye Müdürü Dağıstanlı Mehmed Zeki Beydi. Bu nazik ve haluk dostumun geçen sene vefatı haberini aldığım vakit nihayet derece müteessir oldum. Ermeni İhtilali esnasında Zeki Bey Van Duyun-i Umumiyesi müdürü imiş. (Evimin istiap edebildiği derecede birçok Ermeni aileleri bana iltica ettiler. Bir cem-i gafir teşkil eden bu adamların bigünah olduklarını bildiğim için aşairin şiddetli hücumlarına karşı kendilerini muhafaza ettim. Bütün kolcularım müsellah olarak evimin içinde idiler. Aşair fevç fevç etrafımızı muhasara ediyor ve hayatımı bile tehdit ediyorlardı. Fakat buna hiç ehemmiyet vermedim. Yalnız bu kadar cana yiyecek tedariki zihnimi tırmalamaya başladı. Kolcularım aşairin pek ziyade hiddetini celp ettiğinden sokağa çıkıp erzak tedarik edemiyorlardı. Muhasırlarsa geceleri de hanemi nöbetle bekliyorlardı. Valiye müracaat ettiysem de vali "ihtilal esnasında bu kabil umûr-ı hususiyeye karışamayacağını" bildirerek misafirlerimin asi değillerse hükûmete teslim olmaları lüzumunu işar etti. Biçarelerin fikirlerini sordum: "Açlıktan öleceğiz, hükûmete emniyetiniz yok mu?" dedim. "Hükûmete teslim oluncaya kadar gideceğimiz yollara emniyetimiz yok!!!" Dediler. Onun üzerine asker ve kolcularımın taht-ı muhafazasında kendilerini salimen hükûmete teslim ettim. Dedi. Filhakika hükûmet de cümlesini tehlikeden muhafaza etmiş... M. Sabri
Bu kabil vâkıanın birçok yerlerde tekrar tekrar ettiği kabil-i inkâr değildir.

katliamının tertip olunmasında "Türk hürriyetperveranının ilerideki müttefiklerini hazf etmek" fikri de belki Mabeyn-i Hümâyûn ve Babıâli'ce düşünülmüş olsun. Fakat vilayetlerdeki ümera, ekâbir, ulemâ, avam indinde o fikir katiyen mevcut değildi. Onlarca sebeb-i yegâne-i katl Ermenilerin talep ettikleri hukuk-i insaniye, ıslahat ve adem-i merkeziyet-i idare idi ki bundan dolayı gavurun malıyla canı müslümana helal edildi! Zannederim ki tarafgirliğin bu kadarı mazlumiyetlerini bizim de tasdik ettiğimiz Ermeni vatandaşlarımızın hukukunu pek fena müdafaa ediyor! İddianız doğru olsa idi, yani Ermeniler hukuk-i insaniye istiyorlar diye mallarıyla canlarının nez'ini Türkler kendilerine helâl sayacak derecede vahşi olsa idiler kılıçlarını önünde Avrupa'nın titrediği bir asırda Anadolu'nun içinde tek bir Ermeni bırakmazlardı. Bilakis cihânın kızıl bir taassuba büründüğü zamanlarda bile diğer Hıristiyanlarınkine olduğu gibi Ermeni kilisesine de imtiyaz-ı medeniye temin ettiler. Hukuk-i insaniyeyi ihrâza çalışanların bu eser-i insaniyeti unutmamaları lazım gelir. Hatta Hıristiyan Osmanlıların çoğu selameti hep devletimizden ayrılmada gördükleri halde Ermeniler onu idaremizin tecdidinde aramış ve haricin müdahalesini celp için sarf ettikleri kuvvetin onda birini Türklerle ittihâda sarf etmiş olsa idiler şüphesiz tarih-i Osmanî'de pek muhterem bir mevki kazanacaklardı![44] Yazık ki bu hakikat pek geç anlaşılmaya başladı.

Biz Osmanlılar arasında samimi bir muaşeretin tesisini temenni ettiğimiz için aradaki münafereti artıracak mebâhisi kurcalamaktan mümkün olduğu kadar çekiniyoruz. Fakat siz bütün bu cinayetleri Türklerin dûş-i mesuliyetine tahmile kalkışmakla arzumuza rağmen bizi de unutmağa çalıştığımız o feci maziden bahse mecbur ediyorsunuz. Layihadaki davamız Ermeni katillerinin hükûmetin teşvik veya iğmazıyla Kürtler tarafından vukua geldiği idi. Bununla beraber Türklerden de bu kıtale iştirak edenler olmadı demedik. Biliyorum ki bunu diyecek kadar bahtiyar değilim! Fakat dünyada hiçbir millet yoktur ki vatandaşlarından bir kısmının ecnebiyi müsellemen memlekete sokmak için bankaları uçurmağa kalkıştığını görsün de buna karşı soğukkanlılığını muhafaza edebilsin!.. Hatta hukuk-i insaniyeyi istemek için silaha sarılanlar bile fişenklerinin ilk dumanında hedeflerini kaybediyorlar! Bakınız Zeytun vekayini en tarafgîr bir gözle gören Ermeni müverrihi ne diyor:[45] (Firarilerin bir kısmı, yetmiş yedi kişi muhariplerimizin eline düştü. Onlar da bu firarileri Zeytun'a esir alarak götürmek istediler. Fakat yolda Gançi Geçidini geçerlerken bundan beş asır evvel Müslümanların son kralımız olan Altıncı Le-

44 Fart-ı saadetle görüyoruz ki artık Ermeni vatandaşlarımız selametlerini umum Osmanlılarla ittihâdda aramaya başlıyorlar. Eğer her tarafın müteşebbisleri Anadolu kıyamlarından bilistifade müttehiden istibdâd aleyhinde yürüyebilirlerse şüphesiz meşrutiyet-i idare temin ve bunca seneden beri beklediğimiz devr-i terakki idrak edilir.

45 *Zeitoun*, par Aghassi, p. 232.

o'nun esir ettikleri askerlerini burada boğazladıkları hatıra-i elimesi kendilerini heyecana getirdi. Ve esirlerini orada öldürdüler. Fakat evvelceden zevceleriyle çocuklarını incitmeden Andırın'a nakletmişlerdi.) Görülüyor ki Hıristiyanlar arasında da komşuları Müslümanlar da olduğu gibi icabında insan kesmekten zevk alacak adamlar yok değil. Vâkıâ Ermeniler meyanında zikrettiğiniz hukuk-i medeniyeyi anlayıp isteyecek adamlar nüfus farkına nisbeten Türklerinkinden daha çok. Hükûmet memurluğuna bizim gibi dadanmadıklarından içlerinde sanat ve ticaretlerini ilerleterek hürriyetin kıymetini bilfiil takdir eden müteşebbis bir sınıf yetişti. Fakat hepimiz biliriz ki hukuk-i medeniyenin manasını Türk köylüsü ne kadar anlıyorsa Ermeni köylüsü de işte o kadar anlar!.. Bir cehli itiraf etmek izâlesine doğru ilk adımı atmak demek olduğu için zannederim ki biraz daha munsif olmakta hepimiz kazanacağız. Bununla beraber Ermeniler tarafından vuku bulan tecavüzler hiçbir vakit Müslümanların yahut hükûmetinkileri meşru gösteremez. Zaten hükûmet vazifesini zerre kadar idrak etseydi bu kıtaller asla vuku bulamazdı. Fakat mademki hükûmet ile vazife bugün büsbütün ayrılıyorlar, mademki asayiş-i umumiyenin teminine memur olan hükûmet onun mahvına çalışıyor, o halde Türk ve Ermeni münevverleri, fecâyi-i maziyenin tekrarını imkânsız bırakacak vesaite el birliğiyle sarılmalı, İslam Hıristiyan aynı vatan evladı aynı vatan evladına yakışacak bir ittihâdla yaşamalı!..

15 Teşrin-i Sâni [1]907
Sabahaddin

"Nihayeti gelecek nüshada"

[Bu yazının devamı *Terakki*'nin izleyen 16. sayısında değil, 19-20. sayılarında yayınlanmıştır.]

*Gençlerimize Mektuplarım: Hayata Doğru**

Saltanatı işgalinden evvel ve işgal hırsıyla Kanun-i Esasi'yi kabul ederek millet meclisini açacağını Midhat Paşa'ya yeminlerle vaat ettiydi. Otuz iki sene sonra sormaya yine hakkımız yok mu? Peygamber postundayım diyenin yeminleri ne oldu? Meclis-i Mebusan ve müdafileri ne oldu?!.. Milletin hakk-ı teftişini selb etti; iyiliğine çalışanları mahvetti; vicdanlara sükut emretti!.. Fakat vatan ne oldu?..

Bulgaristan, Rumeli-i Şarki, Bosna Hersek, Kars, Batum, Teselya, Kıbrıs, Mısır, Girit gitti; muttasıl da gidiyor. Sulh, harp, galebe, hepsinde kaybettik.. Sükût, o yine sükût emretti!!! Fakat hak ve haysiyet ne oldu?

Köylünün kırık çömleğini, geceleri sarıldığı yırtık pöstekisini de zaptediyor. Anadolu'nun bazı yerlerinde insanları ağaç kovuklarında, hayvanat-ı vahşiye inlerinde inletiyor! Artık ne yiyecek ekmek, ne yatacak yer... hiçbir şey yok... Hükûmet-i seniyesi bütün varlığını işte bu yokluktan çıkarıyor!

* * *

Kurun-i maziyenin bî-behâ medeniyetlerine mehd-ı zuhûr olan bir kıta-i bî-nazîr-i hilkatin elimizde mezaristana çevrildiğini temâşâ etmek; bu temâşâda devam için de cellatlığa değilse, hiç olmazsa mezarcılığa katlanmak!.. Gömülmemek için gömmeğe çalışmak!.. Hududumuzun öbür tarafında cuşiş-i sa'y ve teşebbüs, vasi bir itila-yı medeni!.. Bu tarafında meşum bir meskenet, kapkara bir kitle-i hacâlet!..

Seneler zehirli bir betaetle geçiyor; geçtikçe mezarcılar göme göme çoğalıyor, haysiyetimiz derece derece alçalıyor... Vatanımız parça parça elimizden çıkıyor. Fakat... O yine sükut emrediyor!.. Abdülhamîd?.. Merkez-i istinadını kendinde bulamayan millet!..

* Sabahaddin; "Gençlerimize Mektuplarım: Hayata Doğru" *Terakki* No: 16 [Kânun-i Sâni 1908] s. 2-3.

Ötekiler ziraat, sanayi, ticaretten masnu bir yed-i icaz-kârla kavradıkları kara topraktan bir mabed-i nefais, bir vatan-ı mukaddes çıkarıyorlar! Onlara mehd-i hayat olan toprak bize yalnız kabristan... Hürriyet ve haysiyetimizi gömdüğümüz bir hiçistan!

* * *

Şükür ki zaman pâyânsız bir tekâmül! Onunla değil mi ki idrakimizin erişemediği fakat yüreklerimizin hissettiği bir kudret-i ulviye madenpareden gayr-endiş bir vicdan, âlem-şümûl bir muhabbet yetiştiriyor!.. Taşlara ilka-yı ruh eden bu büyük hareketten yalnız biz mi mehcûruz?..

Üstümüze çöken, ciğerlerimize işleyen, kanımıza karışan bu melun istibdadın bî-aman pençesinde kanaya kanaya Babil, Ninova, ve İkariyorum küllerine mi karışacağız? cihân-ı terakki pür-velvele-i gayret, keşfiyat, pey-â-pey vürud ile vüsatleşirken... bir tabut-i inkıraz içinde mi kilitleneceğiz?

Bir kaç kalbin milli bir elemle kanadığı, şahsi bir teşebbüsle birleştiği gün... mezarcılar isterse milyonlar olsun, gömmeğe çalıştıkları hayat içinden gayr-endiş bir vicdan, âlem-şümûl bir muhabbet, gömülmeyecek bir vatan inkişaf etmiştir.

14 Kânun-i Sâni 1908
Sabahaddin

*Rumeli'deki Türk Vatandaşlarımıza Bir Davet**

1900 senesinden beri Rumeli yangını gittikçe yükseliyor! İptida Avrupalılar bazı düşman ilkaâta kapılarak sizi cellât ve cani telakki ediyorlardı; çok sürmedi, hakikat meydana çıktı. Rum, Bulgar, Sırp, Ulah tasvir ve tasavvura sığmaz bir vahşetle boğuşmağa koyulunca zaman bu hallerin başlıca sebebi hükûmetimizin idaresizlik sû-i niyetine atf olundu. Şüphesiz, siz de bilirsiniz ki idaremiz dünyanın en rezil, en alçak mahlûklarının elinde! Öyle iken aleyhinde hiçbir harekette bulunamıyorsunuz! Hıristiyanların ardı arkası kesilmeyen isyanlarına karşı sizin meşum bir tezat teşkil eden bu hareketsizlik, bu kayıtsızlığınızı temâşâ eden Avrupalılar Türklerin idare-i hâzıra taraftarı zannediyor ve Türk milletiyle hükûmeti arasıda hiçbir fark görmez oluyor!

Bu hatayı behemehal tashih etmeliyiz. Vilayet-i selasede bugün iki hükmet var. Biri bizim, öbürü ecnebilerin! İkisine karşı da hukukumuzu müdafaaya mecburuz. Bakın: Hıristiyanlardan biri öldürüldüğü zaman hemcinsleri kıyametler koparıyor, katilinin cezalandırılmasını musirren talep ediyor. Halbuki Bulgarlar ve diğerleri müslüman köylülerini yaktıkları, müslümanları kesip biçtikleri zaman siz ses bile çıkarmıyorsunuz! Hıristiyan vatandaşlarınız, içlerinden birine ufak bir tecavüzde bulunulsa meseleyi derhal düvel-i muazzama murahhaslarına duyurduktan başka hariçte menfaatlerini müdafaa eden gazetelere sayfalar dolusu malumat veriyorlar. Siz hukukunuzu müdafaada hiçbir teşebbüs göstermiyorsunuz! Sizden istediğimiz, beklediğimiz teşebbüs Rumlarla Bulgarlar gibi haydut çeteleri teşkil ederek insan avına çıkmak değil! Haksız tecavüzlerden nihayet derece kaçınmakla beraber müdafaanıza son gayretle sarılmak! Bu müdafaa ikiye ayrılmalı: Biri ve en mühimi kendi hükûmetinize,

* Sabahaddin; "Rumeli'deki Türk Vatandaşlarımıza Bir Davet" *Terakki* No: 18 [Nisan 1908] s. 5-6.

öbürü ecnebi hükûmetlerine karşı olmalı. Kendi hükûmetiniz kendi verdiğiniz vergi ve askerle besleniyor, eline terk ettiğiniz hak nisbetinde haksızlık ediyor! Hakkınıza ne kadar sahip olsanız dûçâr olduğunuz haksızlık o nisbette azalacak. Fakat hükûmetin, her tarafta mafsallı bir kuvvet şeklinde tecessüm etmesine karşı siz her tarafta toz gibi darmadağınsınız. Birleşmeye, menâfi-i umumiyenizi birlikte müdafaaya kudret-yab olamamanız istibdâd, zulüm, hıyanet doğuruyor!

Şükür ki bu hakikati anlamaya başlayanlar içimizde çoğalmaya başladı. Fakat her anlayan anlayışının vicdanına tahmil ettiği borcu ödeyemiyor. Çünkü o mukaddes borcu ödemek sağlam bir fikrin, ulvi bir vicdanla birleşmesine müftekır. Şu halde en büyük mesuliyet içinizde bu en iki fazilete en çok yaklaşanlarda! Duyan ve düşünen onlar olduğu için duymayan ve düşünmeyenleri duyurup düşündürmeye çalışmak mesainin bu en mukaddesine hasr-ı nefs etmek de onlara borç oluyor! Hayatımız, namusumuz bu borcu ödeyenlerin çoğalması, çoğalanların tanışması, tanışanların teşebbüslerini ilerletmesine tâbi! Ancak bu sayede teşkilâtımız mafsallanacak, vüsatlanacak ve bu kuvvetle bütün hainler süpürülecek! Fakat buna muvaffak oluncaya kadar çetelerin her cinayetine, ecnebilerin her tecavüzüne göz mü yummalı?.. Vilayet-i selasenin de Rumeli-i Şarki ile Girit gibi elimizden çıkmasını rezil bir meskenetle mi seyretmeli???.. Bakın, bir Yunan başvekili vilayet-i selasede müstakil vali tayin edilirse bu hal Bulgar menâfiinin büyümesine büyük yardımı olur diye Yunan Parlamentosunda bar bar bağırıyor, Makedonya'da sakin akvamın ekalliyette oldukları yerlerden ekseriyet teşkil ettirdikleri yerlere geçerek taksimi teshile çalışmalarını teklif ediyor! Halbuki siz, müslüman müstemlekeler, elinizdeki araziyi satıp ekseriyet teşkil ettiğiniz yerlerde bile ekalliyette kalmaya çalışıyorsunuz! Ayıp değil mi?.. İşte Yunan Başvekilinin protestosuna karşı da Bulgar Hariciye Nazırı Avrupa kabinelerine gönderdiği notada İngiliz Projesinin tatbikini istiyor. Hâsılı memleketin sahiplerinden başka herkes işe son derece menfaatdar oluyor ve bu menfaatle mütenasip bir faaliyet izhar ediyor. Yalnız siz Müslüman ahali bu vilayet-i selasede ekseriyet vücuda getirdiğiniz halde hayat ve mematınıza müteallik böyle bir meselede bir tiyatro oyunundaki temâşâcılar kadar olsun heyecan göstermiyorsunuz!.. Halbuki şu vak'ada size farz olan ilk hareket vilayet-i selasede İngiliz konsoloshaneleri nezdinde dostane fakat merdane bir lisanla müstakil vali projesini protesto etmek, hürriyet ve ıslahat-ı cedidenin en büyük taraftarı olmakla beraber hiç vakit Makedonya'nın müstakil bir idare ile Osmanlı Devleti'nden ayrılmasına razı olmayacağınızı ve ısrar halinde kanınızı son damlasına kadar dökeceğinizi bildirmekti! Hatta şu harekete bütün Türkler iştirak etmeliydiler!.. Bu kabil teşebbüslerdir ki âleme yaşadığımızı gösterecek, hükûmetlere bir hak ve haysiyet sahibi olduğumuzu teslim ettirecek!..

Fakat bunu yapabilmek için tehlikeyi gören vatandaşlarımızın kader gibi durmaz bir meşy ile mesaimizi ilerletmeleri, hukuk-i insaniyemizi insanca müdafaa etmeleri şart!..

10 Nisan 1908
Sabahaddin

*Tenkidinizi Okurken**[46]

İtirazlara cevap: Şark Meselesi ve dâhili suret-i halli. – Türk milletinin iki unsur-i medenisi: Köylüler, mektepliler. – Nesli cedit ve inkılâp fikri. – Tesisat-ı mümtaze-i müçtemi usûlü bizde kabil-i tatbik midir? – Zeyl. Islahat-ı idare: Meşrutiyet ve adem-i merkeziyet. – Islahat-ı askeriye: kuvve-i tecavüziyenin temini kuvâ-yı bedeniye, fikriye ve ahlâkiyenin tezyidi – Terbiye-i milliye ve ıslahat-ı şahsiye: Terbiyemizin mihveri görenek neticesi esaret. – Hürriyet terbiyemizin mihverini görenekten teşebbüse çevirmekle temin edilebilir. – Cemiyetimiz ve takip ettiği maksat: teşkilât; Teşebbüs, ittihâd, icrâât mektepleri. – Anadolu kıyamları ve hareket-i milliye!

Muhtıramızın Türklere ait bir fıkrasını tenkid ederken "Türkler Asya-yı vustadan ne vakit ve ne miktar geldiler? Onların vatanlarını terk edip Memâlik-i baide-i ecnebiyeye hücum etmeleri fazail-i ahlâkiyeleri eseri midir? Bu cihetleri erbâb-ı tarih bî-tarafane tayin ve tedkik etmiş ve etmektedir. Alakadar olanlar bitaraf olamayacakları hasebıyla şahadetimiz ahvâl ve vukuatı tagyire medar olamaz." demişsiniz. Halbuki biz Türklerin Memâlik-i baideye hücumları fazail-i ahlâkiyeleri neticesi olduğunu iddia etmedik. Böyle bir iddia gülünç olurdu: "Osmanlı Devleti'nin teessüsü yalnız zaptettiği memleketlerin tefessühüyle husûle gelmedi. Türkler Asya-yı vustadan getirdikleri Türk köylüsünü sekene-i arzın en namuslularından biri yapan kuvve-i maneviye (ahlâk)nin de büyük bir dahli oldu." demiştik. Bu satırların Türk olduğum ve Türklüğün körü körüne müdafaasını kendi kendime farz addettiğimden dolayı değil fakat

* Sabahaddin; "Tenkidinizi Okurken" *Terakki* No: 19-20 [Haziran 1908] s. 1-10.

46 Mensup olduğum cemiyette mühim bir mevkii işgal eden Hıristiyan vatandaşlarımızdan bir zatın on üçüncü *Terakki*'de neşredilen uzun tenkidine on beşinci nüshada kısmen cevap verilmişti. Cevabımızın bugünkü makalede mevubahs edilen kısmi mesâil-i hâzıraya taalluk eyliyor ve başlı başına bir makale teşkil ediyor.

Türklerin Asya-yı vusta hayatlarından şimdiye kadar geçen vekayi takip ettikten ve Anadolu'nun her tarafını gezmiş yerli ecnebi birçok zevâtın müşahedatını topladıktan sonra bir kanaat neticesi olarak yazmıştım. Zaten uzaklara gitmeğe ne hâcet? Kendi makalenizin bir sayfa ilersinde yeni Müslümanlardan şikâyet ederken eskileri hakkında "Onların ahlâkı bozulmamış, söz ve vaatlerinde sadık ve mert insanlardır." Mütalaasıyla müddeamızı tasdik ediyorsunuz. Biz de Türkiye'nin teşkilinde Türk köylüsündeki ahlâkın büyük dahli oldu demekle işte o eski Müslümanlardan bahsetmiştik. Şurada istitrad kabilinden bir sual vazedebilir miyim? "Alakadar olanlar bitaraf olamayacakları hesabıyla şahadetimiz ahvâl ve vukuatı tagyire medar olamaz" fıkrasıyla bizi sadece ahvâl ve vukuatı tagyire çalışanlar zümresine geçiriyormuşsunuz. Lâ-yuhtilik iddiasında bulunmuyoruz. Yalnız bir fikri layıkıyla tedkik etmeden ileri sürmediğimiz için layihada hiçbir fıkra bulamazsınız ki sıhhatini müteaddit delillerle müdafaa edemeyelim. Kalem hatalarının top kalelerinden daha mühlik olduğu bir zamanda hakikatine kanaat getirmediğimiz efkârın müdafaasını aynı cinayet addediyoruz. Bununla beraber en fenni kanaatlerin bile tebeddüle maruz olduğunu gördüğümüz için efkârımızın adem-i sıhhatini izhar lutfunda bulunacaklara karşı olmaklığımız pek tabiidir. Fakat itiraf etmeli ki bu his ile mütehassis olanlar hiçbir vakit hakikati tagyire çalışanlar zümresine geçirilemez. Nasıl oluyor da her sayfasında hukuk-i insaniyeden dem vuran bir makalede tenkid ettiğiniz makale sahibinin hukukunu bu kadar suhuletle unutabilirsiniz? Şu küçük şikâyeti tevlîd eden sebebe yalnız makalenizde tesadüf etse idim bunu kaleminizin ucundan kazaen düşmüş bir mürekkep lekesi addiyle sizi taciz etmeyecektim. Fakat büyük bir teessüfle görüyorum ki haktan dem vuranlarımızın çoğu İslam Hıristiyan fikirlerine muarız bir fikre çatar çatmaz hakkı pek çabuk unutuyor, haksızlıkla pek çabuk ülfetleşiyorlar. İnsan fikrine muhâlif bir fikre çattığı zaman ekseriyetle tecavüze meyleder. Onu yapmamak, fikrimize uymayan bir fikirle karşılaştığımız zaman bu muarız fikri nasıl tahrip edeceğimizi düşünmeden evvel bir kere usûl-i müşâhedenin menşurundan geçirmek lüzumlu bir kuvvettir. Buna behemehal temellük etmeliyiz. Ettiğimiz gün Türklük, Ermenilik, Rumluk, Bulgarlık, nefret, husumet, hiçbir şey kalmaz, mülevves garazlar süpürülür, kâinat meçhulât içinde her gün yeni bir sitare-i marifet keşfine yürüyen hakikat yolcuları kalır! Niçin bu yolun yolcusu olmayalım?..

Şüphesiz muhterem münekkid! Müsâvât-ı hukuki isteyen beyanatınıza kâmilen iştirak ederim. Yalnız bu müsâvâtı Türklerin bugün haiz oldukları hukukta arıyorsanız o müsâvât sizin için fena bir darbe, büyük bir musibet olur! Biçare Türkün hukuki iki değirmen taşı arasında ezilen buğday tanelerinkinden bir zerre fazla değil! Eski idaremiz Hıristiyan vatandaşlarımıza hiç olmazsa mevcudiyet-i milliyelerini temine hadim bazı im-

tiyazlar vermiş! Kiliseler yalnız vezaif-i ruhaniye ile meşgul olmuyor; Vergi, maarif, mehâkime de karışıyor, mensûbînini hükûmetin keyfi müdahalatına karşı az çok himaye ediyor: bazı yerde bu himaye Avrupa'nın muavenetiyle de kuvvetleşiyor. Fakat Türklerde saydıklarımızdan hiçbirisi yok! Bununla beraber zannetmeyin ki sizi mesut addediyoruz. Bugün sizin hukukunuzun da –bâ-husus Ermenilerin– pây-mâl edildiğini tasdik ediyoruz. Yalnız Türk vatandaşlarımıza demek istediğimiz şu: "Bakın! Biz şu topraklara can pahasına yerleştiğimiz ve asırlardan beri kanımızla sulayarak muhafaza ettiğimiz halde bakın, memleketlerini işgal ettiğimiz Hıristiyanlar bizi nasıl geçtiler? İşlerine hükûmetimizin Müslümanlarınkinden daha az müdahalesi bizim tedennimize karşı onların bilakis terakkilerine hizmet etti! Biz onlardan ziyade merkeziyete kurban olduğumuz için memleketi askerle işgal etmişken onlardan fazla zulüm görüyoruz![47]

Bari gözümüzün önündeki vekayiden ibret alalım da merkeziyetle istibdada nihayet verelim. İslam Hıristiyan bütün mütemekkin Osmanlıları meşrutiyetle adem-i merkeziyetten müstefit etmeğe çalışalım, ancak böyle bir idare husumet-i mevcudeyi kaldırmaya, akvam-ı muhtelifenin tenevvü-i ictimâisinde Osmanlılık vahdet-i siyasiyesini temine hizmet edebilir." Siz layihanızdaki "Türkler, vatanlarının müsteciri değil, bilakis müstemlik-i meşruu olduklarını âleme izhar ve ispat edecekler." fıkrasını da muaheze ederek "Şark meselesinin halli bu yolda fikir ve iddialara mütevakkıf değildir. Bu mütalaa belki lisan-ı siyasetle imtizaç ettirilebilir, fakat efkâr-ı münevvere ashabı bilirler ki efkâr-ı resmiye ile gayr-i resmiye bundan böyle artık imtizaç edemeyecek." diyor. "Efkâr-ı münevvere-i gayr-i resmiyenin" methine girişiyorsunuz. Bir fikrin münevverliği eğer hak ve hakikate merbutiyeti nisbetinde ise efkâr münevverenin resmi ve gayr-i resmi namlarıyla ikiye ayrılması icap eder. Muntazaman okuduğunuzu zannettiğim bu sayfalarda görmekliğiniz lazım gelirdi ki biz resmiliğe hizmet etmiyoruz. Zaten efkârı teşebbüs-i şahsî lehine ve memuriyet aleyhine çevirmeğe çalışan bir cemiyet nasıl efkâr-ı resmiyeye hizmet edebilir?!..

Muahezenizi celb eden yukarıdaki fıkra bile bir fikr-i resmiyi cerhe çalışıyor. Filhakika Garb mehâfil-i siyasiyesinde kökleşmiş bir fikre göre Türkler Türkiye'de çadır kurmakla iktifa etmişler! Bazen bu semahat bile çok görünüyor. Bir kaç ay evvel Fransa'nın meşhur müverrihlerinden biri konferanslarının birinde "Türkiye'de Türk unsuru da varmış!" diyordu.

47 Son kıtallerden beri Ermeni vatandaşlarımızı istisna etmeli. Fakat Osmanlı Hıristiyanları yalnız Ermenilerden teşekkül etmiyor. Ezcümle Anadolu'da mühim bir kuvvet vücuda getiren Rumlar Yunanistan'daki ve Makedonya'daki Bulgarlar Bulgaristan'daki hemcinslerinden daha az mükelleftirler. Hele Müslümanlardan hiçbiri Anadolu Rumları kadar hükûmete karşı serbest değil. Makedonya'ya gelince burada zulmün müteaddit menbaı var. Muhtelif çetelerin ika ettikleri vahşetler hükûmetinkine bile taş çıkardığını Avrupalılar da teslime başlıyor.

Halkı güldüreceğim diye bu gibi şaklabanlıklara tenezzül doğrusu az tenezzüllerden değil! Fakat inkâr edilemeyecek bir hakikat var ki o da tarz-ı maişetimizden doğan hükûmet-i Hamidiye'nin medeniyet-i hâzıra tesiri altında terakkiye yüz tuttuğumuzu görür görmez istibdadı var kuvvetiyle teşdid etmesi ve bu şiddete karşı bir milletin haysiyet ve saadetle yaşamasını yegâne temin eden ziraat, sanayi ve ticaretin bizde meşum bir sekteye uğramasıdır. Bundan dolayı Türkiye mütedenni bir memleket manzarası arz ediyor! Şu hali yalnız sathi bir surette gören yerli ve ecnebiler Türklerin hiçbir terakki hiçbir terakkiye istidatları olmadığı ve şimdiki istiklâllerini de bir taraftan kuvve-i askeriye diğer taraftan rekabet-i düveliye sayesinde muhafaza ettiklerini, bu suret-i muhafaza ise bittabi suni ve arızi olacağı için devam edemeyeceğini düşünüyor; Türklerin memleketlerinin sahibi değil kiracısı olmak üzere telakki ediyorlar. Fakat kiracıların çıktıkları gün yerlerini kim işgal edecek? İşte Şark Meselesi!..

Türkler bulundukları yerlerin hemen cümlesinde –istisnadan kat-ı nazar– aşiretliğinden çıkmış, toprağa yerleşmişler ve bu yüzden diğer Müslümanlardan ziyade hükûmetin zulmüne hedef oluyorlar. Vergi ile asker almaya gelen memurlara karşı Arabistan çölleri, Arnavutluk yahut Kürdistan dağları ekseriyetle gayr-ı kabil-i iktiham bir mania vücuda getirdiği gibi Kürtler, Arnavutlar, Araplar muhit-i tabii ve ictimâileri neticesi silah-be-dest olarak yaşıyor, bundan dolayı da hükûmetin zulmüne nisbeten daha az maruz bulunuyorlar. Fakat Türklerin kılıca bedel sapana dayanmaları şerâit-i hâzıra dâhilinde kendileri için büyük bir zaaf teşkil etse bile istikballerinin selametini yine bu hayat-ı sabite, bu hayat-ı ziraiyeye ihzar ediyor. Filhakika onların Anadolu'da yerleşik ve müçtemi bir halde bulunmasıdır ki devletin şimdiki yarım istiklâlini temin edebildi. Anâsır-ı muhtelife-i Osmaniye'nin ecnebiler elinde bir milliyet serpintisi haline gelmesine mani oldu. Elan birbirlerini mahva koşan Osmanlı Hıristiyanları arasında bir unsur-i muvazene husûle getiriyor!..

Yarım asırdan beri büyük şehirlerimizde medeniyet-i Garbiyeye karşı açılmış ufak bir pencere teşkil eden mekteplerimizde yetişen nesl-i cedit ise uzaktan da olsa bu medeniyetin tefevvukunu idrak ediyor ve yavaş yavaş müktesebat-ı fikriyesini tamime, mevcudiyet-i milliyesini temine çalışıyor.

Artık anlamaya başlıyoruz ki yalnız siyaset ve kuvve-i askeriyeye istinâd eden bir istiklâl istiklâl-i hakiki değildir. İstiklal-i hakiki istihsal-i maddi ile kaim! Ne zaman Türk münevverleri maişetlerini hükûmet kapısında değil, fakat çiftlikler, dârü's-sınâalar, ticarethanelerde temine koyuluyor, mesai-i müstahsiledeki teşebbüsleriyle memleketlerinde mübadele-i serveti tesrie muvaffak olurlarsa o zaman ve mücerret o zaman hürriyet ve istiklâllerini temin edecekler, bu hakikatin içimizde tamim ettiği gün –ki infilakını yaşamaktayız– Türklere içlerinden yetişen memurların

azalmasına ve nisbet-i nüfus itibariyle diğer anâsıra mensup memurların çoğalmasına mani olmaktan başka bilakis bu hareketi büyük bir memnuniyetle telakki edecekler. Zaten öteden beri akvam-ı muhtelifenin lisan, mezhep, adalete hürmet edegelen Türklerin memleketlerinde bir devr-i hürriyet açıldıktan sonra vatandaşlarının hüviyet-i milliyelerine daha ziyade hürmet göstermeleri tabii değil midir?

Bugünlü Türk cemiyeti iki unsur-i medeniye temellük ediyor: 1-Takib-i a'sâr içinde göçebelik ve hayat-ı râiyâneden basit fakat sabit bir hayat-ı ziraiyeye geçen ve ismet-i ahlâkını henüz kaybetmeyen köylüler. 2-Medeniyet-i garbiye ile münasebet-i fikriyede bulunan ve hükûmetin aleni himayesi altında gittikçe büyüyen fesad-ı ahlâka gittikçe husumet eden mektepliler. Bu iki unsurun imtizaç ettiği gün yani Türk münevverlerinin mahut memurculukla kalmayarak arazi-i metrukemizi şerâit-i fenniyeye tevfikan işletmeğe; mesai-i iktisadiyeleriyle köylülere bir rehber-i terakki olmaya başladıkları zaman Türkler vatanlarını bir sa'y ve terakki vatanı haline getirecek ve böyle bir vatan şüphesiz İslam Hıristiyan umum evladının terakkisini görmek ve teshil etmekle bahtiyar olacak! O zaman âlem, Türkiye'de müstecir değil fakat meşru müstemlikler karşısında bulunacağından ortada istimâl edilecek yer kalmayacak ve binaenaleyh devletler beyninde yakın şarka dair temadi eden husumet de ister istemez süpürülecektir!.. İşte Şark Meselesinin dâhili halli!

Bu suret-i hal hem Osmanlıların hem diğer milletlerin menfaatine muvafık! Çünkü hiçbir menfaat-i meşruaya ihlal etmedikten başka devletlerin mühlik rekabetlerini yavaş yavaş nafi müsâbakatlara çevrilecek ve bu sayede hududumuz haricinde bile en faal teşebbüslerle en metin gayretleri mazhar-ı teşvik edecek. Filhakika devletlerin sırf siyaset veya muharebe ile ticaret-i milliyelerine mahreç bulmağa sarf ettikleri himmetlerin akamete mahkûmiyeti her günkü vukuatla teyit ediyor. Bir memleketin mahsulatını harice sevk için her şeyden evvel kendi kabiliyet-i istihsaliyesini artıracağı yerde diğer bir memleketin zayıf kalmasına çalışması kendi ahalisinin tembel kalmasına bir ikramiye vermekten başka bir şey değil! Şu halde Şark Meselesinin müdafaa ettiğimiz suret-i halli umum âlem-i medeniyetin menâfiiyle tamamen hem-ahenk oluyor.[48] Zaten bu suret-i halli teferruat farkıyla siz de kabul etmekle beraber "Şarkta hürriyet, müsâvât, adalet ve medeniyet kapılarını açıp orada mütemekkin milel ve akvam-ı muhtelifenin hayat ve terakkisini temin edebilmek için meseleye yalnız Türk nokta-i nazarından bakmamalı, meselenin en ziyade alakadarı olan Türkler denilmemeli" demekten kendinizi alamamışsınız. İhtimal unutuyorsunuz ki ıslahat talep eden Türkler kendileri için hiçbir şey istemiyorlar ki onu aynıyla ve tamamiyle diğer Osmanlı vatandaşları

48 Garb matbuatındaki neşriyatımız da hep bu esasa müstenit.

için de istemesinler Binaenaleyh meseleye Türk nokta-i nazarından bakmak hemen her nokta-i nazardan bakmaya geliyor. Çünkü Rum, Bulgar, Arnavut, Arap ilh. muhâlifîni gibi Türkler meselenin yalnız bir köşesini değil fakat heyet-i umumiyesini kavramaya mecburdurlar. Mesela Bulgarların, yalnız Bulgarlığa, Rumların yalnız Rumluğa merbutiyeti gibi Türkler tek bir millete bağlanmakla kalmıyorlar. Nasıl olurda yine herkesten ziyade meseleye alakadar olmazlar? Ne kadar isteriz ki mevcudiyet-i Osmaniye'nin en ziyade menfaatdarı olmaktan kurtulalım da onu umum vatandaşlarımızla müştereken müdafaa edelim!.. Fakat bu neticeye varmak için siz davamızı kâfi görmüyorsunuz: "Zamanımızda Avrupa'da bile (!) o türlü idare-i meşruta ve adem-i merkeziyet mevcut! Fakat en ziyade heyet-i muhteremenizin malumu olmalıdır ki bu kabil meşrutiyet ve adem-i merkeziyetlerden hiçbirisi ait bulunduğu memleket ve devletin mehâfil-i muhtelifesini memnun edemiyor. Merkez-i medeniyet olan Avrupa'da ahvâl-i idare o merkezde iken bu usûlün Türkiye'de tatbik olunması vâkıâ Türkler için yeni bir devir açabilir. Fakat milel ve akvam-ı muhtelifenin hangi mezhepten olursa olsun hürriyet ve müsâvâtı kayd ve taaddiden âzâde kalamaz. İddiamız bir faraziye değil vukuat ile sabit hakikattir. Müsaade buyurulursa binlerce emsalinden birisini arz edeyim." Dedikten sonra Midhat Paşa'nın Trabzon köylerindeki Ermenilerin dûçâr oldukları zulmü neşreden gazetecilere Babıâli'de fevkalade bir şiddet gösterdiğini ve hatta içlerinden birisinin korkudan vefat ettiğini zikrediyorsunuz. Bu rivayet hiçbir delile istinâd etmediği için fazail-i adidesiyle umumun hürmetini kazanan ve âkıbet Taif zindanlarında cellatlar elinde can veren Midhat Paşa'dan böyle bir küçüklüğü istib'âd edersem çok görmemelisiniz! Fakat bu misal doğru olsa bile yine iddianızı ispata medar olamaz. Müdafaa edegeldiğiniz adem-i merkeziyete müstenit bir meşrutiyet ne zaman memlekette tatbik edildi ki akvam-ı muhtelifenin kayd ve taaddiden âzâde kalamadığını binlerce emsal ile ispat etmek mümkün olabilsin?!.. Zikrettiğiniz emsalin toplanabilmesi için bu usûlün hiç olmazsa bir nesil yetiştirecek kadar devamı lazım gelirdi. Meclis-i Mebusanımızsa çalışmaya başlarken kapatıldı. Öyle iken doğmadan ölmüş bu usûlün dûş-i mesuliyetine binlerce emsal-i mezâlim tahmili câiz olabilir mi? Bunu nazar-ı insafınıza havale ettikten sonra yeni Müslümanlar hakkındaki efkârınıza geçelim: "Islahat ve serbesti taraftarları görünenlerden ekserisi ahlâkça o kadar bozukturlar ki fırsat buldukları, makam-ı iktidara geldiklerinde bugünkü müstebitlerden ziyade zulmetmiş ve etmekten çekinmezler." dedikten sonra bu yeni ahlâksız Müslümanlara nisbeten "eski dindar Müslümanlar kat kat müreccahtırlar. Çünkü onların ahlâkı bozulmamış, söz ve vaatlerinde sadık ve mert insanlardır: düşmanına karşı açık açık düşmandır. Hukuk-ı müsâvâtı tanımıyorsalar kendilerine emanet bildikleri gavurları himaye ve muhafazaya borçlu bulunduklarını

tanıyarak ifa-yı vazifede hıyanet etmezler." buyuruyorsunuz. Pekala!.. Fakat bugünkü köylüler eski Müslümanlar değil mi? İnsan muhit-i ictimâisinin mahsulü olduğu ve köylerdeki muhit ise ezmine-i sâlifeye nisbeten esaslı bir tebeddüle uğramadığı için köylerimizin eski ahalisi ne ise bugünkü ahalisi –bittabi daha fakirleşmiş olarak– yine o!.. Yeni müslümanlara gelince bunlar İstanbul ve bazı büyük şehirlerde az çok tahsil gören ve Garb medeniyetinin tesirine maruz olan kısım. Bundan dolayı gözleri az çok açılmış, fikirleri idare-i hâzıra aleyhine çevrilmiş ve bu nefret her tarafta görülüyor, duyuluyor. Sanki el ile tutuluyor! Bununla beraber kimsenin kimseye emniyeti yok. Fakat şu emniyetsizlik içindeki hayat da hükûmete karşı olan nefreti artırıyor ve aleyhinde vuku bulacak ciddi bir harekete daha müsait bir zemin-i milli ihzar ediyor; Hiç şüphe yok ki yirmi otuz sene evveline nisbeten şehirlilerimizin tarz-ı tefekkürlerinde büyük tahavvül var. Bu tahavvül idrak-i millinin en mükemmel mizanını teşkil eden lisanda göz kamaştıracak bir vuzuhla mütecelli! İtiraf ederim ki yarım asır evvelki ana lisanımızı anlamakta büyük müşkilata uğruyorum. Bugün elsine-i garbiyede intişar eden ilmi, edebi hiçbir eser yok ki zahmetine katlanıldığı halde Türkçede hemen aynı kuvvetle, bazen de fazlasıyla ifade edilemesin. Edebiyatımızın son safha-i tekâmülünü takip buyurmadığınızı yukarıdaki tenkidatınızdan istidlal ettim. Türkçedeki vukufunuzu gördükten sonra diyebilirim ki âsâr-ı ahire-i edebiyemizi gözden geçirseydiniz teslim ederdiniz ki bir darbe-i kalemde çürüklüğe çıkardığınız yeni Türklerin içinde ulûm ve fünûnla, sanayi ve edebiyatla terakkiyat-ı hâzıra-i medeniyeyi yakından takip eden ve o terakkiye belki müessirlerininki kadar derin bir muhabbetle merbut olanlar da var! Vâkıâ bunların küçük bir zümre, fakat mevcudiyetleri bir inkılâb-ı ictimâinin infilakını göstermiyor mu?.. Akka, Trablus, Sinop, Bodrum, Erzurum ve sair yerlerde bend edilenlerin ekserisi adi bir şüphe altına düşmüş fakat hürriyet-i hakikiye ve müsâvât-ı umumiye fikrine temellük edememişlerdir." diyorsunuz. Etmemişlerse etmek yolunda yürüyorlar. Bununla beraber içlerinde o efkâra cidden sahip olanlar da var. Ve her zulme rağmen mademki vardırlar, varolacak, varlığımızı temin edecekler!.. Artık ne Abdülhamîd'in hıyanetleri, ne hempalarının cinayetleri hiç, hiçbir şey bizi istikbalden mey'ûs edemez. Evet! Biliyoruz ki yeni fikirli vatandaşlarımız arasında vezaif-i vataniyesini hakkıyla takdir eden müteşebbisler bir ekalliyet! Fakat bir kaç sene evvel bu da yoktu. Bugün var ve gittikçe çoğalıyor. Yarın daha ziyade çoğalacak, hayat-ı hâzıra-yı medeniyeyi tekmil kuvvetiyle yaşar yeni bir Türkiye halk edecektir!..

Tenkidinizi bir yerinde Ermeni vatandaşlarımızın felâketlerinden bahsederken "bunları işiten Ahmed Rıza vesaire mektebine mensup olanlar bir meserret hissetmiyorlar mı?" sualini vazetmişsiniz. Ahmed Rıza vesaire mektebi ile ne demek istediğinizi hakkıyla anlayamadım. Eğer bu-

nunla Ahmed Rıza Beyin mensup olduğu İttihâd ve Terakki Cemiyeti ile diğer Türk muhâlifîn cemiyetlerinden bahsetmek istiyorsanız içlerinden hiçbirinin vatandaşlarının felâketinden memnun olabilmesini fikrim istiab edemez; kanaatimde yanılmadığımızı ispat edecek en büyük delil de ahiren inikad eden kongrede Rıza Beyle diğer rüfeka-yı sa'yimizin Ermenilerle hükûmet-i hâzıra aleyhinde alenen ittifakı! Meşru bir sebep bulunmadıkça hayvanların bile itlafına isyan etmesi lazım gelen müdrik bir insanın hemcinslerinin katliama uğratılmasından memnun olması için sıfat-ı insaniyeden bütün bütün tecerrüt etmesi lazım gelir. Delil bu kadar müdhiş bir itham, fakat başkalarının hukuk-i maneviyesine cüzi bir tecavüzde bulunmadan evvel onu behemehal kati delillere istinâd ettirmeli!

* * *

Şimdi "hal-i hazırdan müşteki olup da hürriyet ve müsâvâtı mübhem bir surette arzu edenlere açık bir fikir vermek" maksadıyla yazdığımız kanun layihasını gözden geçirelim: Programınızın bent bent tedkikine girişmeyeceğim. Yalnız "hey'at-ı mümtaze-i müçtemia" usûlünün şerâit-i hâzıra dâhilinde kabil-i tatbik olup olmadığını tedkike çalışacağım. Siz bu usûlün rüchanını ispat için hariçten misaller getiriyor "düvel-i muazzama diyorsunuz, tabiiyetleri altındaki milletlerin hüviyet ve şahsiyet-i mahsusalarını mahvetmeğe ne kadar çalışıyorsa yine derece derece onların arzu ve taleplerine muvaffakiyet göstermeye mecbur oluyor.

"Hangi devlet bu lüzum-i mecburiyeti vaktinde kabul ederse diğerlerinden ziyade kuvvet ve kudrete temellük ediyor.

Amerika Cemâhir-i Müttefikası, İngiltere müstemlekatı, Almanya İmparatorluğu, Cenevre Kantonları iddiamızın en büyük delilidir." Evet, fakat bu memleketlerin cümlesinde bir milliyet-i hâkime var: Almanya'da Almanlar, İngiltere müstemlekat-ı mümtazesinde İngilizler, İsviçre'de İsviçrelier, Amerika'da Amerikalılar gibi. Bununla beraber aradaki farkı da görmek lazım. Mesela Almanya heyat-ı mümtazesiyle Amerika heyat-ı mümtazesi arasındaki müşabehet bir isim müşabehetinden başak bir şey değil. Çünkü birincisindeki imtiyazat Alman milletinden ziyade Alman hükûmetlerine ait bir imtiyaz. Eskiden beri birçok prensliklere ayrılan Almanya'da Prusya Krallığı bütün bu prenslerin hukuk-i hükümdarilerine tecavüzü menfaatine muvafık görmediği için teamüle riayete mecbur oldu. Amerika hükûmet-i müçtemiasının imtiyazatına gelince bunlar doğrudan doğruya Amerika milletinin hukukunu teşkil ediyor. Demek ki Amerikalıların nail olduğu hürriyet Almanlarınkinden pek çok fazla! Bu tefevvuk Anglo-Sakson ırkına mensup olan yanki de teşebbüs ve istiklâl-i şahsinin Almanlardakinden pek çok ziyade olmasından geliyor. Siz programınızın altıncı bendinde "Devlet-i Osmaniye'de ne Osmanlı Milleti ve

de millet-i İslamiye var. Osmanlı Devleti dâhilinde Türk, Kürt, Ermeni, Arnavut, Laz, Gürcü, Rum sair kavimler var." Diyorsunuz. Halbuki zikrettiğiniz hükûmet-i müçtemiada bu iddianın külliyen aksini görüyoruz. Almanya'da siyaset-i dâhiliye herkesi Almanlaştırmak! Bu yüzden Polonyalılara edilmedik zulüm ve hakaret kalmıyor. Leh çocukları kendi mabetlerinde ana lisanında dua etmekten bile mahrum edildikleri gibi şimdi de Polonya ashab-ı arazisinin toprakları cebren ellerinden alınmaya karar verildi! Bize örnek diye gösterdiğiniz idare bu mu?.. İsviçre ahalisi anâsır-ı muhtelifeden mürekkep olduğu halde aralarında Latinlik veya Cermenlik kavgası yok; Almanca yahut Fransızca söyleyen İsviçreli her şeyden evvel bir İsviçreli kalıyor. İngiltere'nin muhtariyet-i idareye nail olan müstemlekatı da hep Anglo-Sakson unsuruyla meskûn olanlar. Hindistan gibi 250 milyon nüfusa mâlik bir memleket bu hukukun onda birine mâlik değil. Çünkü İngilizlerdeki kabiliyet-i ictimâiye Hintlilerde henüz mefkud! Zaten ahalisinin kabiliyetsizliği, nifak ve şikaka olan meylidir ki bu koskoca kıtayı bir İngiliz kumpanyasına esir etti!.. Amerika'ya gelince bu her yerden ziyade nazar-ı dikkatimizi celbe şayan! Çünkü Avrupa'nın akvam-ı muhtelifesinden mürekkep yüz binlerce efrâd her sene Amerika'ya taşındıkları halde Amerika'da Amerika'da yerleş bu muhacirlerden hiçbirisi ayrı bir kavmiyet iddiasında bulunmuyor. Bir iki batın sonra Alman, İtalyan, İsveç, Danimarka veya İrlandalı, ana lisanına varıncaya kadar adat-ı milliyesinin cümlesini unutuyor. Amerika bayrağı altında İngilizce ile mütekellim bir milliyet-i vâhide teşkil ediyor. Müsâvât-ı hukuka nailiyet de Amerikalılaşmaya mütevakkıf. Zenciler –siyah doğduklarından dolayı– bu şerefe müstakilen nailiyetleri bile kabul edilmiyor ve hukuk-i umumiye haricinde addedilerek kanları beyazlara helal sayılıyor! Demek ki zikrettiğiniz misallerden hiçbirinde Türkiye'ye benzetilecek bir memleket yok! Osmanlı milletini reddedeceğiniz yerde Türkiye'de yaşayan Türk, Kürt, Ermeni, Arap... ilh. kavmiyetlerini ikinci dereceye bırakıp Osmanlık milliyet-i vahidesi altında hey'at-ı mümtaze-i müçtemiyeden müteşekkil bir hükûmet teşkil etsinler dese idiniz arzunuz kabil-i tatbik olmamakla beraber hiç olmazsa zikrettiğiniz misallerle arasındaki zahiri bir müşabehet bulunmuş olurdu. Halbuki bu memleketlerde daimi bir milliyet icrâ-yı ahkâm ederken siz aynı usûlün Türkiye'de kabulünü reddediyor, ayrı ayrı hisler, ayrı ayrı emeller, daha doğrusu ayrı ayrı husumetlerle mücehhez akvam-ı muhtelifeyi büsbütün ayırdıktan sonra "Osmanlı Devleti yekdiğerinden nâ-kabil-i infikâk hey'at-ı mümtazesinden teşekkül etmeli." Diyorsunuz. Bir kere Makedonya'ya bakın: Rum, Bulgar, Sırp, Ulah akvamının ne büyük bir vahşetle birbirlerinin kanlarını içtiklerini göz önüne getirin, sonra da yekdiğerinden müfarekatı gayr-i kabil hey'at-ı mümtâze-i müçtemiayı düşünün!!!.. Fakat hangi kuvvetle canavar avına çıkarcasına birbirlerini öldürmeye koşan bu can düşmanları-

nı ayrılmadan men edeceksiniz? Eğer iştirak-i menfaat ise evvela bunu takdir edecek insanlar yetiştirmeli. İcraatını menfaat-i hakikiyesine tevfikan yaşamak medeniyetin son sözüdür; İnsaniyet en yüksek mıntıkalarında bile bu raddeye gelmemişken henüz derecat-ı sâfilesinde bulunan memleketimiz ahalisinden böyle bir ciddiyete nasıl intizar edebiliriz? Adem- i merkeziyete müstenit bir meşrutiyeti kâfi görmüyorsunuz da "bu kabil meşrutiyet ve adem-i merkeziyetlerden hiçbirisi ait bulunduğu devlet ve memleketin mehâfil-i muhtelifesini memnun edemiyor. Merkez-i medeniyet olan Avrupa'da ahvâl-i idare o merkezde iken bu yolda bir usûlün Türkiye'de tatbiki vâkıâ Türkler için yeni bir devre açabilir. Fakat milel ve akvam-ı muhtelifenin hangi mezhepten olursa olsun hürriyet ve müsâvâtı kayd ve taaddiden âzâde kalamaz." Diyorsunuz. Avrupalıların nail oldukları hürriyetten daha fazlasını istemek için evvela onların derece-i temeddününe varmalı! Arabistan çöllerinde, Kürdistan, Ermenistan dağlarında, Makedonya ve Arnavutluk havzalarında bir mukatele-i daime içinde boğulup kalan akvamı Avrupalıların nail oldukları hürriyetten daha ziyadesine layık görmek, memleketlerinin bir kısmını salhaneye çevirmek vatandaşlarımızın terviç ettiğiniz usûl-i idare ile hürriyet-i tammeye nail olacaklarını ümit etmek yirminci asrın başlangıcında mucize beklemekten başka bir şey değil!

Programınızın "Heyat-ı mümtaze-i müçtemia vilayetleri ahalinin lisan, milliyet ve mevki-i coğrafisine taksim ve teşkil olunmalı" bendiyle hizmet-i askeriyeyi lağveden, kuvve-i berriye ve bahriyeyi milislere bırakan diğer bendi hey'at-i mümtazenin yekdiğerinden büsbütün tefrikini hazırlıyor. Programı kabul ettiğimiz takdirde Türklere söylenecek bir söz kalır: "Altı asırlık tarihinizi unutun; hakikati rüya farz ederek mechul bir vadide yeni bir devlet teşkiline çalışın!.." Bunu söyleyecek bulunsa bile dinleyecek bulunmaz. Şerait-i hâzıra dâhilinde hiçbir ihtimal muvaffakiyet arz etmeyen bir mesele ile uğraşmaksa vaktimizi büsbütün kaybetmeye gelmez mi?!..

Zeyl Islahat-ı İdare

Vatanımızın, her şeyden evvel vahdetine halel getirmeyecek ve cümlemizin hukukuna aynı suretle riayet edecek afif ve muntazam bir idareye muhtaç! İlk adım şüphesiz mebusan meclisini açmak, can, mülk ve hukuk-i saireyi tecavüzden kurtarmaktır. Onu müteakip ahaliyi yavaş yavaş idare-i hükûmete teşrik yani hükûmetle milleti yekdiğerine muarız iki kuvvet olmaktan kurtarıp birleştirmek ciheti kalır ki bu da adem-i merkeziyetten başka bir şey değil! Eğer fert canının sahibi olduğu kadar malının da sahibi ise o halde verdiği verginin de sahibi olmak ve binaenaleyh ma-

hall-i sarfını teftiş ve tayin hakkına temellük etmesi lazım gelir. Eğer bu hakkı bir hükümdara bırakırsa memleket müstebit bir idare altında kalır. Merkeze göndereceği mebuslara tevdi ile iktifa ederse o idare merkeziyete müstenit bir meşrutiyet olur ve millet bir yerine bir kaç yüz müstebite esir olur. Eğer hakkını hiç kimseye vermez de bir taraftan mebusları vâsıtasıyla idare-i merkeziyeye tevdi ettiği iktidarın suret-i istimâlini teftiş, diğer taraftan mesâlih-ı mahalliyeyi intihâb eyleyeceği muteberanı vâsıtasıyla –fahri olarak– rüyet ettirirse o meşrutiyet adem-i merkeziyete müstenit olur. Bizim taraftaranını çoğaltmaya çalıştığımız usûl-i idare bu üçüncü tarzdır. Yani kanun-i esasimize defnedilen 108 inci maddenin icrâsını istiyoruz. Şu madde hakkıyla tatbik edilirse memurlardan kısm-ı azamının anâsır-ı muhtelifenin nisbet-i nüfusuna göre ahali-yi mahalliyeden tayini yalnız büyük memurların merkez tarafından nasbı lazım gelir. Bu takdirde muktedir ve muhterem adamlardan intihâb olunacak valilerin iktidarları tevsi edilmeli, fakat ahali tarafından bir şikâyet vukuunda ve bu şikâyetin aslı mahkemece tebeyyün ettiği takdirde derhal cezalandırılmalı. Valilere her sene riyaset-i idaresinde bulundukları vilayetin idari, iktisadi, siyasi mesâil-i muhtelifesine, tatbik edilen veyahut edilmeye ihtiyaç hâsıl olan ıslahata dair mufassal bir layiha tanzim edip hükûmet-i merkeziye, mahalliye ve matbuat-ı dâhiliyeye tebliğ etmelidirler. Şu suretle ahali, hükûmet ve meclis-i mebusanın nazar-ı dikkati mesâlih-i umumiye üzerine mütemâdiyen celp edilmiş olacağı gibi memurlar da vazifelerini imkân derecesinde hüsn-i ifaya teşvik edilmiş olurlar.

Biz kabil-i tatbik olan ve tatbikine cidden ihtiyaç messeden ıslahat-ı idarenin hutut-i esasiyesini çizmekle iktifa ediyoruz. Teferruata girişmedik. Çünkü kanun yapmak hakkını haiz olmadığımız gibi hürriyetin kanun kuvvetiyle temin edilemeyeceğinden de katiyen eminiz. Devama kabiliyeti olan kanunlar mücerret adat-ı ictimâiyeden doğanlardır. Onun için bu adatın ıslahına ve ıslahatın cümlesine karşı koyan idare-i hâzıranın lağvına çalışmak mesaimizin üssü'l-esasını teşkil ediyor!

Islahat-ı Askeriye

Medeniyetin bugünkü halinde hizmet-i askeriyenin mecburîliğine mübrem bir ihtiyaç olduğu için bu hizmet cins ve mezhep farkı gözetilmeksizin umum Osmanlılara teşmil edilmeli. Ordumuz da nazar-ı dikkate alınacak üç esaslı ıslahat var: Evvela: Vatanın her hangi düşmana karşı olursa olsun müdafaasını temine kâfi bir kuvvet teşkili. Avrupa'nın en büyük münekkidin-i askeriyesini dinleyecek olursak görürüz ki muharebede kuvve-i tecavüziyeye mâlik olamayan bir ordu müdafaadan aciz kalır. Bu sözle Memâlik-i sairenin hukukuna tecavüze hazırlanalım demek istemiyoruz. Dâ-

hilde olduğu gibi biz hariçte de tecavüz politikasının külliyen aleyhindeyiz. Yalnız zamanımızda muharebeyi men edebilecek en müessir çare yine kuvvetli olmaktır! Bu kuvvet de ordunun kuvve-i tecavüziyesini devletin kuvve-i maliyesiyle mütenasip bir surette artırmakla doğabilir ki hiçbir vakit milis askeri şu maksadı temin edemez. Saniyen Efradın hizmet-i askeriyeleri müddetince kuvâ-yı bedeniye, fikriye ve ahlâkiyelerini artırmak.

Ezmine-i kadîmeden beri "sağlam fikir sağlam vücutta" hakikati teyit edegeliyoruz. Kuvâ-yı bedeniye vücudu her gün en muvafık şerâit dâhilinde işletmekle artırılabilir. Şu halde umumi talimlerden mâadâ efradı az zamanda yapılabilecek hususi cimnastiklere alıştırmalı. Isparta ve Romalılar ezmine-i kadîmenin en büyük kahramanları yapan cimnastiklere verdikleri müstesna ehemmiyetti. Zamanımızda Anglo-Saksonları milel-i sairenin cümlesine tefevvuk ettiren esbâbın başlıcalarından biri şüphesiz yine vücutlarına ettikleri hizmettir. Cimnastikleri memleketimizde tamim için her sene yüz binlerce efradı buna alıştırmak, ırkın istikbal-i maddiyesine büyük bir hizmet olur. Bir faydayı ancak fiilen takdir edenler ve adat-ı yevmiyeleri sırasına geçirenlerdir ki onu evlatları üzerinde hakkıyla tatbik edebilirler.

Hizmet-i askeriyenin imtidadı müddetince melekat-ı bedeniyenin tezyidine çalışırken melekat-ı fikriyenin de tevsiine her gün kısa fakat muayyen bir zaman tahsis edilmeli. O suretle ki askerliğini bitiren her vatandaşımız Türkçeyi oldukça okuyup yazabilsin. Coğrafya ve tarih hakkında mücmel de olsa esaslı bir kaç fikir edinsin. Eğer kışla böyle ameli bir mektep haline getirilirse vatanın müdafaası daha iyi temin ettikten başka müslim ve gayrimüslim gençlerimizin sıhhat-i bedeniye ve fikriyelerinin tahkimine ciddi surette hizmet etmiş olur. Salisen: hizmet-i askeriyeyi umum efrad-ı vatana teşmilin anâsır-ı muhtelife arasındaki rekabetlerin tedricen bir uhuvvet-i ictimâiyeye tahavvülü nokta-i nazarından da büyük faydası var. Fakat İslam Hıristiyan bütün Osmanlılarm diğer memuriyetlerde olduğu gibi askerlikte de en yüksek mevkii işgal etmeleri için yegâne şart iktidarla ahlâktan başka bir şey olmamalıdır. Gayrimüslim vatandaşlarımıza bu suretle göstereceğimiz emniyet ve cümlemizin aynı sancağın altında aynı hukuku müştereken muhafazaya alışmaklığımız bugünkü zelil husumetlerin aramızdan bir an evvel kalkmasına, uhuvvet-i Osmaniye'nin de o nisbette artmasına şüphesiz büyük yardımı dokunacak!..

Terbiye-i Miliye ve Islahat-ı Şahsiye

Fakat hüviyet-i ictimâiyeyi vücuda getiren terbiye-i milliye salim bir vadide yürümezse mülkî, askerî bilcümle ıslahat projeleri hep kağıt üstünde çürümeğe mahkûm olur. Bedîhî ki bugünkü sefaletimiz kelimenin bütün kuvvetiyle bugünkü terbiyemizin çürüklüğünden geliyor. Her

memleketin olduğu gibi Türkiye'nin de selameti terbiye-i milliyesinin ıslahına bağlı! Terbiyenin iki amil-i esasisi olan aile ve mektep kendilerinden beklenilen vazifeyi edemiyorlar. Hıristiyanlar bize nisbetle daha müterakki bulunmakla beraber Avrupalılar, hususiyle Anglo-Saksonlara karşı topumuz yine pek gerideyiz. Terbiyenin üssü'l-esası vücut, fikir, ahlâk, şu üç nokta-i nazardan kabiliyet-i şahsiyeyi artırmaktır. Halbuki bizde ale'l-husus hükûmet mekteplerinde terbiye-i bedeniye külliyen mühmel. Hayatta muvaffakiyet her şeyden evvel sağlam bir vücut, devamlı bir sıhhate temellükü icap ettirirken bizim mekteplerimiz vücutlarımızın takviyesine değil bilakis tahribine alet oluyor. Bari fikrimize layıkıyla hizmet edebiliyor mu?.. Malumat-ı beşeriye başlıca iki büyük kısma ayrılmada: Elsine ve edebiyatla ulûm-i tabiiye ve ictimâiye. Bu iki pınarın hemen bütün şuabatında muvaffakiyet-i tahsilin amelileşmesine mütevakkıf! Kaide ezberlemekle lisan öğrenilemediği gibi nazari derslerle de fen tahsil edilemez. Ulûm-ı tabiiye on dokuzuncu asırdaki o harikulade terakkisini hep müşâhede ve tecrübe usûlünün tatbikine medyûn! Mesâil-i ictimâiyede tecrübe kabil olmadığı için yalnız müşâhede-i fenniyenin tatbiki ortaya hikmet ve kimya kadar esaslı bir ilm-i ictimâ vücuda getirdi.[49] Demek oluyor ki fenni yaratan müşâhede ve tecrübe ameliyatla kaim. Bizim tahsilimizse büsbütün nazari! Eğer nazariye ameliyattan mantıken doğarsa şüphesiz lüzum ve ehemmiyeti inkâr edilemez. Fakat tahsilin esası behemehal ameli olmalı. İşte mekteplerimizde gerek lisan, gerekse fen umumiyetle nazari ve ister istemez sathi bir surette talim edildiği için müktesebat-ı fikriyemiz büyük mikyasta semeredâr olamıyor. Âdât ve tabiat-i ictimâiyemize gelince bu her şeyden ziyade muhtaç-ı ıslah! Ahalinin evladına verdiği terbiye onlarda teşebbüs ve istiklâl yerine bilakis görenek ve esaret besliyor. Bu intihar-ı manevi mekteplerimizde bir düstûrü'l-amel haline gelmiş; hükûmetin yegâne emeli şahsiyeti boğmak; bir düşkünler nesli yetiştirmek! Kuvve-i icrâiyeye temellük eden o arsızlar kafilesi şahsiyetin her tecelli-i ulvisine hayvanca saldırıyorlar! Tâ ki darabât-ı istibdâd altında hiçbir baş kalkamasın, seviye-i zillette herkes hem-ayâr olsun!.. Fakat bu canavarları içimizde türeten yine bu meşum terbiye!

İsmet-i ahlâkiye yekdiğerine büsbütün muhâlif iki şart dâhilinde tesadüf ediliyor. Biri maişetin sadelik ve kolaylığından doğma ki sebep zail olunca netice de ortadan kalkıyor; diğeri hayatın müşkilatına rağmen kökleşen ismet-i ahlâka müşkillerin çoğalması nisbetinde o bilakis kuvvetleşiyor!

Anadolu köylüsündeki ismet-i ahlâk maişetin sadelik ve kolaylığı mahsulüdür. Fakat bu hayat köylüyü faal bir sa'ya alıştırmadığı için tevlîd ettiği terbiye teşebbüs yerine göreneğe, istikbal yerine maziye müteveccih!

49 *La Science sociale. Suivant la méthode d'observation.* Revue mensuelle. 56, rue Jacob, Paris.

Bundan dolayı da kavmin kuvve-i istihsaliyesi ilerlemiyor. Rekabet-i umumiyenin bıçak gibi keskinleştiği bir devrede evvelki kolaylığın yerine müdhiş bir sefalet kaplıyor! İdare-i hâzıra şu sefalete yegâne sebep gösterilmede. Vâkıâ hükûmetimiz bizi mücessem bir sefalet haline getirdi fakat müşahedat-ı ictimâiye sarahaten gösteriyor ki bu tarz-ı idare asırlardan beri temadi edegelen tarz-ı terbiyemiz neticesi! Maişet ve saadetimizi teşebbüsümüzle sa'yimizden bekleyecek surette büyümediğimiz için merkez-i istinadımızı şahsiyemizde bulamıyor. Cemiyete karşı kuyûd-i şedide ile mukayyet kalıyoruz. Görenek ve ataletle beslenen bu muhitin mahsulü de ister istemez istibdâdla esaret oluyor. Vaktiyle Müslümanlarda dere beyleri, yeniçeri ağaları, vüzerâ, ümera; Hıristiyanlarda papazlar, voyvodalar ilh... gibi bir sürü halkın mahkûmu idik. Mal, can, haysiyetimiz bu zorbaların insafına mahveldi. Şimdi medeniyet-i hâzıranın tesiri altında hukukumuz biraz daha yükseldi. Ünvanları değişen eski zorbalar hukukumuza taarruz edecekleri zaman artık kendilerinden daha kuvvetli bir noktaya dayanmak lüzumunu hissediyorlar ve zulümlerini kuvve-i icrâiyeyi büsbütün elinde temerküz ettiren hükümdar namına yürütüyorlar. Tabiidir ki mazlumlar zalimlere karşı haklarını müttefikan müdafaa etmedikçe zalimin şiddeti artar... Terbiyemizin çürüklüğü kuvve-i icrâiyenin istibdadını istiklâl-i şahsiyeleriyle tadil edebilecek işlek bir sınıf yetiştirmeğe mani olmadığından cemiyetin bu sınıfı teşkile en müsait olan efradı hep memur oluyor ve hükûmetin meşum himayesi altında bir müstehlik nesli yetiştiriyoruz. Müstahsiller, kazandıklarıyla yaşayan ve memleketi yaşatan köylülerle esnaf ve küçük tacirler. Bunlarda ise ale'l-ekser maddi ve manevi hiçbir sermaye bulunmadığı için tuttukları işi ilerletemiyor ve ecnebinin her gün çoğalan rekabeti ile hükûmetin her gün artan müdahalesine karşı eski mevkilerini de kaybediyorlar. Mevaki-i âliye sırf kuvve-i icrâiye tarafında, yani memurlarda. Onların maaşı ise aldıkları maaşa ve bittabi o maaşın geldiği tarafa bağlı. Nasıl olmasın ki hükûmet kapısından çıkar çıkmaz sokakta kalacaklarına hepsi iman getirmiş! Bu halde servet, ikbal, iktidar her şey hükümdardan geleceği için bütün gözler onun gözüne girmeğe onun gözü ise tahakkümünü arttırmaya dikiliyor!

Bugünkü merkeziyetle zulüm şüphe yok ki tarz-i terbiyemizden doğan aczin mahsulü. Merkezlerini kendilerinde bulamayan aceze-i ümmet onu bittabi aile, cemaat, hükûmetlerinde arar ve bu suretle tepeden tırnağa kadar her tarafta istibdadın kökleşmesine yarar. Böyle bir cemiyette insan fıtraten ne kadar afif olsa zamanla her haksızlığa, her zillete rüsvalığa katlanmağa, katlana katlana da ismet-i ahlâktan bütün bütün tecerrüde mahkûm olur. Şu tecerrüt, istikbalimizi tehdit eden âfetlerin en fenası!.. Ecnebi istilasına uğrayan bir millet ahlâkı büsbütün bozulmamışsa hukukunu yavaş yavaş istirdat edebilir. Fakat ahlâksızlığın damarlarına işlediği bir milleti hiçbir şey kurtaramaz!

Teşkilât

Rekabet-i ticariye-i âlem şerâit-i hâzıra-ı iktisadiyenin tesiri altında baş döndüren bir süratle ilerliyor! Artık eski sâdegî ve suhulet-i maişete elveda!.. Şimdi yeni ihtiyaçlar ve yeni insanlarıyla büsbütün yeni bir âlem karşısındayız! Onun her lahza önümüze fırlattığı engelleri irkilmeden kavrayıp ezecek, eczasından bir âlet-i zafer dökecek çelik pençeler, faaliyet-i cihân-neverdiyle bir dârü's-sınâ'a-i hilkat haline gelen müfekkireler lazım!.. Bu yeni âlem müstemlikinin çabası teşebbüs-i şahsî; onu kullanacak iki kol: Marifetle istikamet!.. Acep ne zaman istikbal yolcularımız bu âleme dâhil olacaklar? Şüphesiz ebeveynimizle mekteplerimiz bizim elimize de bir âlet-i maişet veriyor. Fakat bu âlet, marifet ve istikametle kullanıldığı zaman insanlara bir cihân-ı hak ve hürriyet yaşatan teşebbüs-i şahsî değil; fakat bir insan taslağı olan müstebitin hâk-i pây-i inayetine uzatılan bir keşkül-i tese'ül!

Demek ki istiklâl-i şahsî ve hürriyet-i siyasiyeyi temin edecek bu müesseseler değil. O halde en kati bir ihtiyaç mekteplerimizi kelimenin bütün kuvvetiyle adam yetiştirmeğe muktedir bir hale getirecek ve getirmeyi istemeyen şu katil hükûmeti kalbinden vuracak milli bir kuvvet teşkilini emrediyor!

Eğer Yunan-ı kadîmler, Romalar, Bizanslar, Gırnataları kül kömür eden ve yüzlerce sene sonra tahattürünü tüyleri ürperten o sâri ve umumi ahlâksızlığın seyl-i istilasıyla süpürülmek, Abdülhamîd-i Sânî ile hempalarından sonra da milyonlarca ecnebi ayakları altında çamur gibi çiğnenmek istemezsek köylüyü henüz ismet-i fıtriyesini kaybetmeden evvel maksadımıza kazanmalı, kazandıracak faal ve müselsel merkezler teşkil etmeliyiz. Bunlar şifahi ve tahriri neşriyatla, açık fakat ilme, hakka, hakikate müstenit neşriyat ile idrak-i milliye vüsatli bir âfâk-ı ictihâd açmalı! Atâlet-i umumiyeden doğan istibdâd ancak faaliyet-i umumiye ile lağvedilebilir. Bu umumi faaliyeti vücuda getirecek de hususi teşkilâttır. Yalnız mesaiyi taksim ve idaresini muktedir ellere tevdi etmek şart! Mesela ekseriyeti vücuda getiren köylüyü kazanmak için eşrafın iyilerini kazanmak, onlara müşterek bir maksadı müşterek bir sa'y ile takip usûlünü göstermek; hükûmeti istila için küçük memurların iyilerinden mürekkeb cemiyetler teşkil etmek lazım: hilkaten hodperest olan insan –bizde olduğu gibi– eğer ahlâksızlığıyla değilse her halde buna göz yumması sayesinde büyük bir memuriyete geçtikten sonra kendisinden menfaat-i umumiye namına bir teşebbüs beklemek ayn-ı cinnet olur! Fakat adalet ve hürriyet taraftar bir kuvve-i galebe karşısında bulununca bu adamların derhal serfüru edeceklerinde şüphe yok. Şu halde en büyük ehemmiyeti küçük memuriyette bulunan gençlerimize vermeliyiz. Kezalik orduyu yine küçük zabitler, onların vicdanperverâne ilkaatı, vatanperestane tahrikâtı saye-

sinde kazanabiliriz. Genç zabitlerimiz terbiye-i milliyemizin o fahiş noksanlarına rağmen az çok fenni bir tahsil gördükleri ve bazıları malumatlarını meziyât-ı ahlâkiye ile de i'lâ ettikleri için muntazam bir teşkilât çerçevesi içinde kendilerinden büyük hizmetler beklenebilir. Hâsılı köylü, eşraf, tüccar, memur, zabit sınıf-ı muhtelife efradına karşı bu teşkilât bir mekteb-i teşebbüs bir mekteb-i ittihâd, bir merkez-i hareket... Milli bir istinâdgâh olur. Hükûmet-i hâzıra devrildikten sonra da hükûmet-i müstakbelenin meşru bir zeminde temellenmesini temin eder! Hürriyet muharebeleri yalnız bir kaç kişinin fedakârlığı ile kazanılamaz. Cemiyetten mühim bir kısmının erbâb-ı gayrete iltihakı şart!

Bazılarımızca böyle bir teşkilâtın vücuda gelmesi en aşağıdan otuz kırk senelik mesaiye muhtaç görülüyor, bu doğru olsa bile en kısa yol insanı maksada götürendir. Bununla beraber iki seneden beri temadi edegelen Anadolu kıyamları yukarıdaki iddiayı kökünden cerh etti. Abdülhamîd-i Sânîyi telgraf başına çağıran, vergilerini geri çektiren, soygunculuğa çıkardığı valileri paçavra gibi birer birer yüzüne çarpan Kastamonu, Erzurum, Bitlis erbâb-ı kıyamı zeminin milli bir kıyama ne derecelerde müsait bulunduğunu ispat etti. Buna karşı Erzurum mağlubiyeti mi?.. Fakat bu mağlubiyette kıyama istidatsızlığı değil teşkilâta olan şiddetli ihtiyacı gösteriyor. Eğer beş altı vilayet ahalisi evvelki gibi ayrı ayrı ve küllisi güzel hareket etmez de müşterek ve ameli bir plan dâhilinde istibdada karşı müttehiden yürür, hükûmet-i mahalliyeyi ele geçirmesine[50] müstebitlere hakkı tanımaktan başka yapacak ne kalır?

Şimdi en mühim ve müstacel vazifemiz hukuk ve haysiyetimizi müşterek müdafaaya kudret-yab olduğumuzu gösterecek muntazam teşkilâtla milli bir hareket tevlidinde! Cemiyetimiz işte bu vazifeyi ifaya çalışıyor.

Muhterem münekkidimiz makalesinde "hey'at-ı mümtaze-i müctemia" programını izah ettikten sonra "Bu efkârdan bir kısmına Türkler meyanında nadir taraftar bulunması pek muhtemeldir; Fakat efkâr-ı münevvere ashabı şimdiden terakki ve medeniyetin istilzâm ettiği efkârı neşrederek devr-i cedit mektebini tesise çalışmalıdır" demiş. Bunun lüzumunu biz de tasdik ediyoruz. Yalnız terakki ve medeniyetin istilzâm ettiği yol kanun yapmaktan ziyade adam yetiştirmektir. Bu ise terbiyemizin esasından ıslahına müftekır! Şu halde selamet-i ictimâiyeyi tabiat-ı milliyenin ıslahından, yani şahsın manen ve maddeten kudret-i istihsaliyesini artırmak, matbuat ve mekteplerimizin arttırılacak bir hale getirilmesinden bekliyoruz. Bu hakikatin şimdiden memleketimizde intişarına çalışmak mübrem bir ihtiyaç! Terbiye-i milliyemizin ne yolda ıslahı lazım gel-

50 Erzurum vakasında hükûmet-i mahalliye bir aya yakın erbâb-ı kıyam elinde kalmıştı o zaman aldığımız mektuplar emniyetin hiçbir vakit bu kadar göze çarpar bir hale gelmemiş olduğunu tebşir ediyor!

diğini mevcut terbiyeler arasında yapılacak fenni mukayeselerden[51] istintac ederek muhit-i millîmizden bir kısmı olsun bu meseleye, bu hayat ve memât meselesine şiddetle alakadar etmeli, şimdiden maksada kani taraftarlar kazanmalı ve mihver-i fikrimizi görenekten teşebbüse, geçmişten geleceğe döndürmeli. Teşkilâtımız bu cihetten de bize büyük hizmetler edecek!

* * *

Muhterem münekkidimizle birçok noktalarda hem-efkâr olamadığımıza cidden müteessifim. Fakat zannederim ki ihtilafımız esasi olmaktan ziyade fer'i! Çünkü hangi şekl-i idareyi istersek isteyelim maksat şüphesiz hürriyet-i şahsiyeyi artırmak! İdare-i hâzıranın yerine daha adil bir idarenin geçmesi ise mutâlebât-ı meşruadan cümlesinin tatbikini teshil edeceği için menfaat-i umumiye müslim gayrimüslim bütün erbâb-ı namusun hükûmet-i hâzıra aleyhinde birleşmesi istilzâm ediyor. Son Kongre bu ittifakın küçük çapta bir numûnesini arz etti. Her şey gösteriyor ki fikr-i ittihâd burada kalmayacak; yükselecek uzak ufukları bir şebeke-i vifak içinde der-âgûş edecek teşebbüslerin çoğalması, ittihâdın büyümesi, teşkilâtımızın kuvvetlenmesi nisbetinde idare-i hâzıranın devrilmesine hak kazanmış olacağız.

Hele bir kere memleket canavar pençesinden kurtulsun, hukuk-i ahire riayet şartıyla düşündüğümüzü söylemek, istediğimiz gibi çalışmak hakkını kazanalım... Medeniyet-i hâzıraya doğru o kat'i adımı atalım!..

O zaman kim daha iyi ve daha çok çalışırsa şüphesiz maksadına o nisbette yaklaşmış olur. El-hakku yalu velayüla aleyh!

Her halde bizi ciddi ve samimi bir zeminde müdavele-i efkâra davet ettiğinden dolayı muarız-ı muhtereme teşekküratımızı takdim eylerim.

1 Haziran 1908

M.[ehmed] Sabahaddin

51 *A quoi tient la supériorité des Anglo-Saxons; L'éducation nouvelle*, par E. Demolins; *Les trois formes essentielles de l'éducation; leur évolution comparée*, par Paul Décamps. *Bureaux de la Science sociale*, 56, rue Jacob.

*Aziz Vatandaşlar!**

Aziz Vatandaşlar!

Meşrutiyetin bu ikinci ilanından dolayı cümlenizi tebrik eder ve erbâb-ı kıyama hayrı kabil-i zeval olan minnettarlığımızı takdim eyleriz.

...

"Islahatı hususiye"

Terbiye-i milliyemizin mihveri görenekten teşebbüse çevrilmeli!

Eğer istibdâd memleketimizde neşvünemasına cidden müsait bir zemin bulmasaydı, mümkün değil bu kadar cesîm bir mikyasta teessüs edemezdi. Koca bir milletin bunca senedir birkaç haine esir oluşu o bir kaç hainin kuvvetini değil, fakat o koca milletin zaafını ispat ediyor! Bu zaafın sebebi hep cehaletimize atfedilmede! Vâkıâ cehalet de bir sebep; fakat asıl sebep; istibdadı tevlîd eden tarzı maişetimizdir ki aynı zamanda cehli idame ediyor. Başlıca milletler hükûmetleri haricinde veya hükûmetlerine rağmen tenevvür edegeldikleri halde, biz hükûmetimize itbaen cahil kaldık. Bazılarında milletin memuru olan hükûmet bizde amir-i mutlak kesildi. Müşahedat-ı fenniye sarahaten gösteriyor ki hürriyetle istibdâd efradın kabiliyet veya adem-i kabiliyetinden doğuyor. Kabiliyet-i ictimâiyeyi vücuda getiren en büyük kuvvetse teşebbüs-i şahsîdir. Halbuki bizim gerek aile, gerek mekteplerde aldığımız terbiye ataletle görenek besliyor. Maişetimizi kimseye muhtaç olmadan temin edecek, tuttuğumuz işi teşebbüsümüzle ilerletecek surette büyümüyoruz. Onun için ömrümüzün en kıymetli zamanı, şahsiyeti ezen, olanca esaretiyle bir kışla hayatı yaşatan mekteplerde tebah olduktan sonra oradan ve ekseriyetle her zillete katlanacak bir müstehlik, aciz bir memur olarak çıkıyoruz. Eğer ahalimizin kabiliyet-i istihsaliyesi artar, artması için terbiye-i milliyemiz görenek yerine teşebbüs-i şahsînin tahkimine hizmet etmezse memleket ne kadar serbest ve âdil kanunlara mâlik olsa yine sefaletle istibdadın mahkûm-i

* Ahmed Bedevi Kuran; *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele* (İstanbul: Baha Matbaası 1956) s. 438-439 ve aynı metin, Ahmed Bedevi Kuran; *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler* (İstanbul: Tan Matbaası, 1945) s. 260-261 yer almıştır.

daimisi olmaktan kurtulamaz. Çünkü ahalisi manen ve maddeten kazanamayan, kazanmak için icap eden hasail-i esasiyeden mahrum olan bir memlekette hürriyet payidar olamaz. İşte bundan dolayıdır ki neşriyat-ı sabıkamızda yalnız hükûmetin mesavisini saymakla kalmadık; onları doğuran, besleyen, çoğaltan nekayis-i milliyeyi de teşrihe çalıştık. Tamimine şiddetle muhtaç olduğumuz bu ilmi hakikatleri yarın daha büyük bir mikyasta neşre çalışacağız.

...

İsteriz ki mekteplerimiz kendilerine teslim ettiğimiz istikbali bu kuvvetlerle teçhiz etsin! Faaliyet-i beşeriyenin bilcümle şuabatında füturnâpezir bir gayretle yürüyecek müteşebbis insanlar yetiştirsin! Terbiye-i milliyemizin mihveri görenekten teşebbüse, geçmişten geleceğe çevrilsin.

...

Tekâmül-i ictimâimize kimsenin inanmadığı o feci senelerin öldürücü tahkirleri karşında: "Türkler var, Türkler var olacak; müslim, .gayrimüslim umum, Osmanlı kardeşlerinin haklarını kendi haklarından ayırmayacak bir hırs-ı adaletle var olacak; cihânın medeniyete bir fâzıla-i metîni faziletle iltihak, edecekler!.." demiş; dokuz seneden beri eski ve yeni dünya matbuatında olanca kanaat-i kalbiyemizle bu hakikati ilân etmiştik. İşte akvalimizi, efalimizle ispat edecek zaman!

Ey fazilet! Bütün varlığımızla varlığına vakf-ı ömr etmek istiyoruz!

Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet
Cemiyet-i Merkeziyesi namına
Sabahaddin

İKİNCİ BÖLÜM 1908-1913:

ÇOK PARTİLİ MEŞRUTİYET'TE SİYASET

*Prens Sabahaddin Beyefendi ile Mülakat-Vapurda**

İki gün evvel, Çarşamba günü Prens Sabahaddin Beyi İstikbal için İstanbul'dan Çanakkale'ye bizi götüren Romanya'nın Prens Maria vapuru, Prens Hazretlerini alınca veche-i azimetini Dersaadet'e tevcih etmiş... Gelibolu, Lâpseki, Çardak, önlerini geçtikten sonra gittikçe genişlemeye başlayan iki sahil arasındaki Marmara'nın, sertçe bir meltem ile câ-be-câ köpüklenen sath-ı laciverdisine dalarak yollanmış, kef-nisâr sürat oluyor idi. Vapurun içinde herkes, bu yirmi dört saatlik kısa seyahatin intibaat-ı latifesinden, Prens'in bahtiyarî-i istishâbından memnun ve şâdân bulunuyordu. Diller, zevk-i nûşin uhuvvetle meşhûn kalplerin tercümanı olarak hissiyat-ı nezihe-i vatanperveraneden, refakatiyle müşerref bulunduğumuz mücâhid-i âli-i hürriyete ait menakıbdan bahsediyorlardı.

Bu sırada idi ki Prens Sabahaddin Beyefendinin mülakatlarıyla müşerref oldum. Kendilerine doğru ilk adımlarım biraz müteredditane idi. Çanakkale'de umum sırasında kendilerine takdim olundum ise de bu hal bana o kadar cesaret bahşedemedi; Muhatabımın nazarımdaki ulviyeti beni nîm-muhteriz-âne ettirdi. Fakat Prensin uzattığı dest-i samimi-i musâfaha, benden evvel başladığı iltifatkarane mukaddeme, gösterdiği simâyı beşuş bu cüzi ihtiraz ve tereddüdü mahvediyordu. Beni bir tevazu-i asilâne ile yanlarına ik'âd buyurdular. Ve hemen bâb-ı musahabeyi küşad ederek:

"— *Servet-i Fünûn*'u pek ziyade takdir ederim. Efkâr-ı münevvere ve ashâb-ı vatanperveranenin gençler arasında tamimine gazeteniz çok hizmet etmiştir. Ve bu ana kadar da neşriyat-ı ciddiyesiyle, istibdada rağmen daima bir hüviyet ve mevcudiyet gösterebilmiştir."

* İsmail Suphi; "Prens Sabahaddin Beyefendi ile Mülakat-Vapurda" *Servet-i Fünûn* No: 63 (24 Ağustos 1324) s. 1-2.

Dediler. Bu takdirat-ı mültefit-âneye teşekkürler ettim. Prens'in, Çanakkale'de Vapurumuzu teşrif ettikleri sırada söyledikleri bazı sözlerden talâkat-ı beyanları hakkında bir fikr-i mahsus peyda edebilmiştim. Bu defa yakından görüşmek ise, beni meftun-i fazaili, meshur-i kemalatı etti.

Sabahaddin Beyefendi, bedenen hilkatin mürüvvet-i bezl-kârânesine mazhar olamamıştır. Bünyeleri nahif, boyları ortadır. Daimi bir cehd ve faaliyete dâll surette ser-i mütefekkiri öne doğru temayül ederek iki küreklerinin arasında, gençliğine rağmen, ancak mahsus bir inhidâb husûle getirmiştir. İki tâbân nazar ile cilâ-dâr, her adalesinde şiddet-i hassasiyet manzur olan küçük, müdevverce siması ufak bir çene ile nihayetlenmiştir. Aşağı doğru düşük gibi duran bıyıklarının altında daima ciddiyâta küşade, söyler iken şefeteyni ihtizaz eder. Bir dehan-ı hikmet-beyân muhtefidir.

Çehrelerinde nur-i necabet parlar. Çeşmâni ekseriya fikret-nümun, muhatabını taltif için nadiren mütebbessimdir. Kendisi otuz iki yaşlarındadır. Fakat senelerden beri mücahedat-ı vatanperverane ile bila-ârâm iştigal etmesi, mütalaat ve tetebbua hasr-ı evkât eylemesi bu zeka-feşan çehrede nazar-ı tedkike bir zıll-i hafif-i taab gösterir.

Tavırlarında, reftârlarında büyük bir mekânet-i kibârâne, tevazu ile mümtezic bir vakar, sözlerinde fevkalade bir ahenk ve ıttırâd vardır. Kelamına vakf-ı nefs ederek söyler; muhatabının her sözünü bir sükûn-i amîk ile dinler. Beliğ bir mütekellim, kerim bir sâmidir. Dimağ-ı dehaet-nümûnuna masdar-ı efkâr olan dehanından her kelime bir intizam mihaniki, bir telaffuz-i müteenniyâne ile çıkar. O kadar ki tarz-ı telaffuzu her kelimenin kıymetini gösterir. Adi bir kelime olsun hatibanede bir nüfuz-i şedîd iktisap eder. Muhatabının fikrine hâkim olur. Her cümle-i beyanı bir numûne-i belagattır. Fikrini kemal-i suhuletle, parlak, sektesiz, revan bir ifade ile söyler. Büyük bir hatip, nevadırdan bir nâtıkdır. Söze başlayınca muhatabının meshur olmaması müstahildir.

Ben de, birden bu harika-i zeka ve irfana, o fikr-i rezine meftun oldum. Kalbimde o derece bir muhabbet, öyle bir hürmet galeyan etti ki eski bir arkadaş, hemdem bir kardeş gibi o pak ve afif kalbe keşf-i hissiyat ettim. Musahabemiz adi bir mülakat derecesini geçti; Bir muânaka-yı hissiyat halini aldı; uzadı gitti...

* * *

Prens Sabahaddin Bey şöyle diyorlardı:

"— Ben en ziyade memleketimizin atisi, sizin gibi münevver fikirli,[52] uyanık gençlerimize müstenit görüyorum. İtimadım sizlerdedir. Hele

52 Burada tevazu, vâkii tahrirden beni men edemedi.

âlem-i matbuatta gençlerimizin kalemleri vatana pek çok hizmet eyleyecektir."

Buna teşekkürler ettikten sonra kendilerinin vatana olan hizmet fedâkârlıklarını, maksad-ı vatanperveraneleri uğrunda kim bilir ne kadar müşkilata uğradıklarını zikrettim. Şu yolda mukabele etti.

"— Dokuz senedir, hakikat, çok felâketler çektim. Gözümün önünde pederim vefat etti. Büsbütün bikes, garîbü'd-diyâr kaldım. Ailem hal-i mahbesiyette bulunuyordu. Bütün bunlara karşı beni teşci eyleyen şey vatan muhabbeti idi. İptidaları çok yorulduk; çok sıkıntı çektik. Çünkü hükûmet-i müstebite milyonlara mâlik idi. Bütün gazeteleri satın alıyordu. Bir gün bir gazetede müdürünü, uzun uzun münakaşat neticesinde ikna ediyorduk; ertesi gün ise hükûmet-i müstebitenin parasına mağlup olduğunu görüyorduk. Bir de Avrupa Şarkı, Türkleri, Osmanlıları hiç tanımıyordu. Bizlerde hiç kabiliyet olmadığını zannediyor, Osmanlıları terakkiye istidatsız görüyorlardı. Fakat senelerce sarf-ı mesaiden sonra yavaş yavaş onlara kanaat geldi. Türklerin, Osmanlılar ve ale'l-husus nesl-i cedidinin terakki-perverliğini, istidadını anladılar. Gazetelerini diriğ etmediler. Artık safaif-i neşriyat bizim için ebvab-ı kabulünü açtı.

İlk zamanlarda neşriyatımızı memlekete ithal etmek, taraftar bulmak da müşkil idi. Fakat yavaş yavaş her tarafta münevver fikirler, vatanperver gençler buluyorduk; Bu yollardan neşriyatımızı vatana ithal kabil oluyordu. Son zamanlarda Avrupa ve Amerika'nın en büyük gazeteleri Genç Türklerin efkârına muvafık neşriyata zemin oldular. Avrupalılar Genç Türklerdeki kabiliyeti, istidadın mahiyetini, sebebini anladılar. Benim de en ziyade ehemmiyet verdiğim bu idi. Avrupa efkâr-ı umumiyesini kazanmak cidden büyük, memlekete nâfi bir muvaffakiyet oldu. Bunda sonra biz de hareket ve mesaimizle buna liyakatimizi ispat etmeliyiz. Gençlerimize, nesl-i cedide itimadım var. Onlarda bir kabiliyet, bir hüviyet-i terakki görüyorum. En evvel derpiş ettiğimiz şey, nekais-i ictimâiyemizi ıslah, efkâr-ı siyasiyemizi, terbiye-i ictimâiyemizi tekemmüle sevk etmektir. Buna da genç kalemlerimiz, matbuatımız vâsıta olacak. *Servet-i Fünûn* bundan sonraki neşriyatında memlekete nâfi ve bu maksad-ı esasiye hadim olacağını tahmin ediyorum."

Bundan sonra bahsi yine *Servet-i Fünûn*'a intikal ettirerek.

Devr-i sabıkta Servet-i Fünûn'ün en büyük hizmeti lisanımıza olmuştur. Onun sahaif-i neşriyatı, orada yazı yazanlar sayesindedir ki bugün lisanımız rakik-i hissiyatı ifadeye kabil bir şekil almış, itila etmiştir.

Bu söz üzerine geçenlerde *Times*'ın yazdığı bir makalede, lisan-ı Osmaninin tedrisat-ı idâdiye ve âliyeye tahammülü meselesi cay-ı teemmül olduğu ifade edildiğini söyledim. Bunu katiyen reddettiler. Osmanlı lisanının fevkalade istidadı bulunduğunu ve ıslah-ı lisan emrinde çalışacak

olursak az müddette pek vasi ve mükemmel bir lisan elde edeceğimizi söylediler.

Bundan sonra söz, Osmanlılar arasındaki ittihâdın daima kuvvetle payidar olması lazım geleceği bahsine geçti. Ve (*Manzume-i Efkâr*) gazetesinin Ermeni ve Rum vatandaşlarımız arasındaki hissiyat-ı muhabbeti haleldar edecek surette yazdığı makaleyi takbih ettiler; "Biz şimdi hepimiz Osmanlıyız." dediler.

Artık yemek vakti takarrüb etmişti. Bu mülakatın, *Servet-i Fünûn* sayfalarını tezyin etmesine müsaade edip etmeyeceklerini sordum.

"— Eğer sözlerimin değeri varsa ben size şimdiden teşekkür ederim."

Cevabında bulundular. Bu suretle, beni mağlub-i tesiratı eden şu mülakata nihayet verdik.

İsmail Suphi

*Varyete Tiyatrosu Konferansı**

Dün saat sekiz buçuk râddelerinde gazetemiz sahib-i imtiyazı Mihran Efendi, bize bir davet varakası verdi.

— Hazır olunuz, gideceksiniz, dedi.

Davet varakası şöyle yazılmıştı:

"Mehmed Sabahaddin Beyefendi'nin meslek-i siyasi ve ictimâiyesine dair, Eylülün üçüncü çarşamba günü, saat dokuzda Beyoğlu'nda Varyete Tiyatrosunda verecekleri konferansa med'uvv zevâta mahsustur."

Sabahaddin Beyefendi'nin bizzat verecekleri konferansı, istima etmek hakikaten nadir tesadüf olunur bir fırsattı. Sevindik. Derhal bir arabaya binerek, Varyete tiyatrosuna gittik. Tiyatro hıncahınç dolmuş. Biraz sonra tiyatro içinde yer bulunmuyordu. Kırmızı kadifeden yapılmış, bir perde yukarıdan sahne üzerine doğru inmiş. Tiyatronun orta yeri, locaları hatta paradisi bile, dinleyicilerle dolmuş. Ramazan gecelerinde, Şehzadebaşı tiyatrolarında, cereyân-ı ahvâl gözümün önüne geldi. Bir kanto işitmek için, halkımızın gösterdiği inhimaki düşündüm. Varyete tiyatrosunda ise böyle bir hal yok. Herkes edep ve terbiye ile, gayet sakin oturuyor. Çünkü pederi cennetmekânı ve birader-i âlisiyle beraber, terk-i vatan felâketine ve gurbet acısına, saburane tahammül etmiş, nazenin vatanın ta bir nefes-i hürriyet alıncaya kadar, çektiği âleme uzaktan müteessifane kalben iştirak etmiş biri bela-yı istibdadın, pençe-i kahrından kurtaracak tedbirlere hasr-ı fikr eylemiş bir Prens, bir gambide-i felâket hemen hemen sahneye çıkıp, söz söyleyecek, şimdiye kadar, duymadığımız bir belagat-ı beyanla bizi zevkyab ettirecekti. Sahneye yakın bir locada oturduktan sonra, perdenin ortasındaki yer aralandı ve bir bahriye zabiti görüldü.

— Şimdi çıkacaklar.

* Selanikli Tevfik; "Mehmed Sabahaddin Beyefendi'nin Konferansları" *Sabah* No: 6818 (21 Şaban 1326 Perşembe/4 Eylül 1324/17 Eylül 1908) s. 1 ve No: 6818 (22 Şaban 1326 Cuma/5 Eylül 1324/18 Eylül 1908) s. 1.

Sözlerini söyleyince biraz sonra bir kahraman-ı hürriyet görülecek ümidiyle, herkesin kalbinde hafif bir ihtisar hâsıl oldu. Lakin bu ihtisar-ı hazifin geçip geçmediğini anlamaya meydan bulmazdan evvel, saat dokuzu yirmi geçerken, perde tekrar aralanarak şimdiye kadar birçok yerlerde, safahat-ı matbuatta, resmini görmekle mübahi olduğumuz Sabahaddin Beyefendi göründüler.

Bu sırada herkesin gözü sahneye, küçük bir masa önündeki Sandalyeye oturmuş belîğ-i hürriyete matuf.

Bir an geçti, geçmedi natûk-i hürriyet-i aşina söze başladı, dedi ki:

— Söze başlamazdan evvel, teşekküre müsaade etmenizi rica ederim. Uzun bir esaretten sonra, uzun bir iyd-i milli pek becâdır. Bir saatinizi olsun bana hasretmiş olmanızdan dolayı, size beyan-ı teşekkür ederim.

Fakat vaktinizin ziyaına meydan vermemek için hemen mevzubahsimize girişeceğim.

Bugün heyet-i muhteremeye arz edeceğim şey, dokuz seneden beri dûçâr olduğum, bela-yı gurbet esnasında makasid-ı ictimâiye ve siyasiye hakkında vuku bulan tedkikatıma dair bir kaç söz söylemeye münhasır olacaktır.

İstanbul'a vürudumuzdan beri, matbuatımızın sayfalarında "Teşebbüs-i Şahsî" ve "Adem-i Merkeziyet ve Meşrutiyet-i idarei" usûlüne dair mütalaa görülüyor. Birçok mübahaseler cereyân ediyor. Bunlardan bazıları,bazılarının leh veya aleyhinde idare-i kelam ediyor ki, bu gibi mütalaa tabiidir. Bazı vatandaşlarımız, adem-i merkeziyeti muhtariyet-i idare gibi telakki ediyorlar. Burası şâyân-ı tashihdir. Bu bâbda bir kaç söz söyleyelim. İdare-i sabıkanın en ziyade menâfi-i memlekete muzır olan ciheti merkeziyet-i mutlaka usûlünü takip eylemesi idi. Hatta bu takip yüzünden bazı mesâilde o kadar lüzumsuz ısrar gösterildi ve memlekette o kadar fenalıklar oldu ki, bilahare müdahalât-ı ecnebiyeyi tevlîd ve ihzar eyledi. Halbuki Osmanlılar katiyen kabul edemezler. (Alkışlar) Ve müesses bulunan cemiyetlerimiz hiçbir vakitte böyle bir müdahaleyi programlarına idhal edemezler.

Adem-i merkeziyet nedir?

Adem-i merkeziyet iki kısımdır. Biri adem-i merkeziyet-i siyasiye ki muhtariyet-i idaredir. Mesela Kanada ile İngiltere gibi. Kanada muhtariyet-i idareye mâliktir. İngiltere'ye olan râbıtası, küçük bir râbıta-i siyasiyedir. İngiltere'ye tabi olmakla beraber, muahede-i ticariye vesaire akdinde muhtardır. Buna adem-i merkeziyet-i siyasiye derler. Adem-i merkeziyet-i idare de vardır ki hudutları kesindir. Bunları izah etmeden evvel asıl maksadın husûlüne müteallik olan bazı cihetleri beyan etmek lazımdır..

Usûl-i merkeziyetin hâsıl eylediği neticeyi otuz senelik tecrübe göstermiştir. Bu usûl a'sâr-ı kadîmede dahi cari idi. Şark memleketleri umum bu tarzda idi. iyetle merkeziyet usûlüyle idare edilirdi. Kuvâ-yı umumiye

bir veya bir kaç elde bulunur, kuvvet bir elde bulunursa her şey ona vâbeste olur, memlekete gittikçe kuvvetini kaybeder. Hatta istilasına hazırlanır. (Alkışlar...)

Bir hükûmet uzun bir müddet usûl-i merkeziyeye tâbi bulunsun da o devlet düşmesin bu mümkün değildir. Tarihin delâiliyle sabit bir hakikattir. Denilecek ki usûl-i merkeziyet bizde fena neticeler hâsıl edecektir. İstanbul'da Meclis-i Mebusanın küşadı usûl-i merkeziyeye mani olmayacaktır.

Buna cevap vermezden evvel, meşrutiyet hakkında beyan-ı malumat edelim. Meşrutiyet, idare-i hükûmete ahalinin nezaret etmesi demektir. Meşrutiyet olmazsa ahali idare-i devlet hakkında bir hakk-ı teftişe mâlik bulunmaz. Yine istibdâd meydana çıkar. O zaman istibdâd bir kişiden bir kaç kişiye intikal eder. Bizim lüzum gördüğümüz usûl ise hakk-ı teftişin tekmil vilayetlere teşmîlinden başka bir şey değildir. Hatta bu usûl, Kanun-i Esasinin 108 inci maddesinde dahi sarahaten mündericdir.

"Tevsi-i mezuniyet" adem-i merkeziyet demekten başka bir şey değildir. Bunu vilayetlerde nasıl tatbik edeceğiz? Bu usûl-i idare evvelden mevcut idi.

Mecalis-i idareden başka her sene vilayâtta teşekkül etmek üzere, birer meclis-i umumi akdine vilayetlerin hakkı vardır. Fakat bu hak birçok hukuk-i saire-yi millet gibi otuz seneden beri icrâ edilememiştir. Vilayet meclisleri Kanun-i Esasi gibi hükümden sakıt olmuştur. Meclis-i mebusan ile beraber, mecalis-i vilâyât da küşad edilmelidir. Tabiidir ki devletimiz, yalnız İstanbul'da inikat edecek bir meclis-i umumi ile hakk-ı teftişini icrâ edemez. Usûl-i merkeziyet icabınca, meşrutiyet vilâyâtta yalnız valilerin emrine kalacak. Halbuki vilâyâtda dahi icrâât-ı hükûmet bir teftişe tabi bulunmalıdır. Ancak o suretle mükemmeliyet-i idare hâsıl olabilir. (Alkışlar) Ahali verdiği verginin nereye sarf edildiğini anlamalıdır. Vilayatta vergileri veren ve kanlarını vatanları uğruna şecaatli surette feda eden köylülerin verdikleri verginin nereye verildiği bilmeleri lazımdır. Çünkü vergiyi veren de onlar, vatanları uğruna şanlı surette feda-yı can eden askerleri tedarik eden onlardır. (Alkışlar)

Bu husus vilayetlerin imarına, bir kat daha hizmet eder. Binaenaleyh hükûmetin, husûl-i merkeziyete değil, adem-i merkeziyete tabi olması, memleketimizin atisi nokta-i nazarından şarttır, elzemdir.

Ahali bu suretle kendi hukukunun ehemmiyetini ve lüzum-i muhafazasını takdire meydan bulur, onları müdafaa eder. Müdafaa edilmeyen bir hak daima zâildir. (Alkışlar)

Eğer birinci Mebusan tatil edildiği zaman, bir kaç milyon kıyam edip de müdafaasına muktedir olsaydı, memleketimiz bugün şu hale gelmemiş olacaktı. (Alkışlar)

Zaten adem-i merkeziyet usûlü Kanun-i Esasimizin icâbâtındandır. Kanun-i Esasimiz bunu icap etmesiydi dahi yine onu yapacak idik. Fakat

hamdolsun ki o kanun-i mübeccel bize onu çoktan temin etmiştir. Hatta Midhat Paşa gibi eâzım-ı ricâl-i devletimiz bu usûlü Kanun-i Esasiye derç ettirmek suretiyle asâr-ı iktidar göstermiştir.

İşte adem-i merkeziyet usûlünü bizden çok evvel düşünen zat bugün habgâh-ı ebedisinden onu talep ediyor. Biz de onun eserine devam etmeyi talep ediyoruz. İşte şu tafsilata göre adem-i merkeziyet denilen şey muhtariyet-i idare demek değildir, katiyen değildir.

Bugün memleketimizde Türk, Arap, Arnavut, Kürt, Rum, Ermeni vesaire gibi birçok anâsır-ı muhtelife vardır. Bunların umumunun menâfi'i vahdet-i siyasiyemize halel getirmemek noktasına matuftur. Bu muhtelif memleketler, bu muhtelif milletler bir sancağın, bir Osmanlı sancağı altında bir heyet-i muazzama teşkil etmeğe müstaiddirler. (Alkışlar)

Bunu vücuda getirmeğe müsait olan şey ise adem-i merkeziyete müstenit bir meşrutiyettir. Meşrutiyetin temin-i bekası, hürriyete mâlikiyetle kabil olur. Hürriyet ise verilmez, fakat kazanılır. (Alkışlar)

Hürriyet hiçbir vakit sadaka değildir. Hürriyet Cenab-ı Hakkın insanlara bahşettiği nimetlerin en büyüğüdür. En büyüğü olduğu için, onu kazanmak dahi en büyük sa'ya mütevakkıftır.

Nutkun buraya kadar olan kısmı hemen aynen zapt edildiği gibi, aşağı tarafları da kaydedilebilmiş ise de, vaktin geç olmasına mebni, dün gece tamamiyle tertip ettirilemeyip, mabadının yarınki nüshamızla neşri mukarrer bulunmuştur.

"Mehmed Sabahaddin Beyefendi'nin Konferanslarının Mabadı"

[*Sabah* No: 6819 (22 Şaban 1326 Cuma/5 Eylül 1324/18 Eylül Efrenci 1908)]

Meşrutiyet milletin icrâât ve harekât-ı hükûmeti teftiş etmek hakkına mâlikiyetidir. Adem-i merkeziyet-i idare de bu hakkı tekmil vilayetlere teşmil etmektir. Fakat bu teftiş hakkı esasen elzem olmakla beraber, onu layıkıyla icrâya müstait bir dimağa mâlik olmak da şarttır. Otuz seneden beri milletin çektiği sefalet nazar-ı dikkate alınırsa bunun sebebini tedkik etmek lazım gelir. Bu tedkik neticesinde görülür ki heyet-i ictimâiyemizde büyük bir noksanlık var. Filhakika bu istibdâd acaba kuvvetini nereden aldı? Buna herkes bir noktayı işaret ederek şöyle diyor: "Hükûmette." Fakat istibdadın mahall-i zuhûru hükûmet değil, biziz. (Alkışlar)

Noksan bizdeki adem-i kabiliyet, bunlardan başka bir şey değildir. Bu noksanlar acaba neden neşet ediyor?

Kürre-i arz üzerindeki heyet-i ictimâiye beynin gördüğünüz farklar şüphesiz terbiyelerindeki tefevvukundan neşet ediyor. Bir milletin te-

şekkül- ictimâiyesini anlamak için, tarz-ı terbiyesini, teşrih etmek lazım gelir.

Sûret-i umûmiyede halledersek, görürüz ki umum milletlerde esasen terbiye iki, kısımdır. Birincisinde her fert nokta-i istinadını kendisinde bularak ailesinde arıyor. Peder ve validesi de mensûb olduğu cemaatlerine istinâd ediyor. O cemaatler de hükûmetlerine ve mensup oldukları cemaatlere istinâd ediyor. Bütün efrad-ı millet koltuk değneğiyle yürüyenler, düşkünler sıfatını iktisâb ediyordu. (Alkışlar)

Maatteessüf heyet-i ictimâiyemiz bu sınıfa dâhildir. Bir millet bu terbiyeden ne kadar kurtulursa, seviye-i medeniyesi de o nisbette yükselir. Buna en güzel numûne Anglo-Saksonlardır. Böyle bir cemiyet elbette, cemiyât-ı saire arasında temeyyüz eder. Biz kendi kendimizi idareden aciziz. Bizde bir fert istikbalini sa'y ile temin etmek salahiyetini kazanamamıştır. Fakat bundan dolayı mevcut nesli ta'yîbe hakkımız yoktur.

Bir vazifemiz vardır ki o da kendimizde mevcut noksanları, hataları nesl-i atiye intikal ettirmemektir. Kendimizde mevcut olan noksanları ıslah ile istikbalimizi parlatmak lazımdır. (Alkışlar)

Terbiye-i milliyemizi bu kavi esaslara bina etmelidir. Çalışmalıyız, kazanamayan bir cemiyet payidar olamaz. Memleketimizin bütün arazisi mübarektir.

Mezapotamya arazisi bütün âsâr-ı kadîmeyi, bütün imparatorlukları yaşatmaya muktedirdir. cesîm Roma İmparatorluğu buranın mahsulâtıyla beslenmiştir. Bir de şimdiki Mezapotamya'ya bakınız. Ticaret, sanaat külliyen mefkûd. Sa'y ve himmetle oralarının ihyası lâzımedendir.

Biz eğer kuvve-i istihsâliyemizi mesa'i-i zatiyemizle temîn etmezsek, kanunlardan, hükûmetten bir fayda olamaz ve meşrutiyet nasıl büyük bir nimet olursa olsun, yine esir oluruz. Fakat istibdâd-ı siyâsiden, istibdâd-ı iktisâdiye düşeriz. Binaenaleyh bizi hür edecek ne kanunlar, ne ricâl-i devlet ne de hârici politikadır. Sadece kendi sa'y-i şahsimizdir. Çalışkan ve kabiliyetli adamlar yetiştirelim. istikbal bizimdir. (Alkışlar)

Bugünkü mesudiyet otuz senelik bir istibdadın dûş-i [okunamadı] tahmil eylediği hacalet, nesl-i sabıkın hatalarıdır. Gözümüzü kavânîn-i siyasiyeye dikerek saadeti ondan beklememeliyiz. Evlâdımızı kendi zevkimiz için değil, kendi saadetleri için yetiştirmeliyiz. Biz ilelebet keşkûl-i tese'ül açarsak, bir şey alamayız. Hür olamayız.

Hürriyet-i hakikiyeye vâsıl olmak için, siyâsi bir hürriyete mâlik olmalıyız. Asâyişin teessüs etmediği bir memlekette teşebbüs-i şahsî tatbîk edilemez. Bunu temin için hükûmetin ahaliye ve hukûk-ı milliyeye riayet eden bir hükûmet olması lazımdır. Ahalinin hukûkuna, hükûmetin müdâhalesi oldukça memleketin ilerlemesi mümkün olamaz. Bugün bu büyük neticenin, daha doğrusu, bu mukaddes mukaddemenin husûle gelmesi iki batının tekâmül-i fikrîsi eseridir.

Ahali her zaman hukûkunu müdafaa edecek hissiyat ile mütehassis bulunmalıdır. Böyle olunca her kanun, her nizam yaşayabilir. Midhat Paşa'nın teşebbüs-i ıslahat-perveranesinin yaşayamamasına sebep nedir? Şüphesiz yaşayabilmek için bir kuvvet, bir müzâhir bulunmamış olmasıdır. Bugün ise vicdan-ı milli muhakeme etmeyerek bile hissediyor ki bu hal değişmeye muhtaç idi.

Bugün ise, kuvvet ve müzâheret mevcuttur. Otuz seneden beri devam etmiş dünyanın en meşum istibdâdlarına rağmen bugün Rumeli'nin bir başından öbür başına kadar bir seda işitiliyor. Vicdan-ı milli bunu hissediyor. Bu sürûr-i milli karşısında emin olmalıdır ki hürriyet-i siyasiyemiz devam edecektir. (Alkış, inşallah sedaları)

Fakat hürriyet-i siyasiyeye temellük kâfi değildir. Hürriyet-i iktisâdiyeye mâlik olmak da lazımdır.

Eğer hükûmette, tarz-ı idaremizde, meşrutiyetimizi adem-i merkeziyete istinâd ettirmek lazım ise teşebbüsât-ı hususiyemizde, terbiye-i milliyemizde de esas sa'yimizi teşebbüs-i şahsiye istinâd ettirmeliyiz. Bundan sonra istikbalimizi hükûmet kapısında değil, vatanımızın o zengin, mukaddes topraklarında aramalıyız. (Alkışlar) O toprakları meşru, metin bir sa'yla imar etmeliyiz. Eğer bunu yapamayacak olursak bu gün ecnebiler yapacak. Kendi evimizde, başkalarının hizmetkârı olmak hacaletine giriftar olacağız.

Bir milletin seviye-i iktisadiyesi nasıl ki evlâdını fikr-i teşebbüse mâlik etmekle husûle gelebilirse, seviye-i ahlâkiyesi de ayn-ı terbiye ile husûle gelir. Seviye-i ahlâkiyemizi ilâ etmeliyiz. Binlerce insan bütün âlem-i medeniyete karşı alınlarımızı indiren istibdâda niçin ser-füru ettiler? Acaba niçin ettiler? Hiç kimseyi memnun etmeyen bir idarenin neden dolayı münkâd-ı evâmiri oldular? Bu idareyi kendilerine kâbil-i tatbîk gördüklerinden dolayı mı ser-fürû ettiler? Bu uzun mütavaat ahalimizin nokta-i istinâdlarını şahıslarında bulamamalarından neş'et eylemiştir.

İnsan hayatta daima bir nokta-i istinada dayanmak lüzumunu hisseder. O nokta-i istinadı kendisinde bulamayanlar başka yerde aramaya mecburdurlar.

İşte terbiyemizin bu noksanıdır ki bizi istibdada boyun eğdirdi. Âlem-i medeniyete karşı milliyetimizi utanacak bir hale gelmiştik. Biz biliyor ve hissediyorduk ki böyle bir idareye layık değildik. Avrupa efkâr-ı umumiyesi buna inanmıyordu. Türklerde bir kabiliyet bulunduğunu tasdik etmek istemiyordu.

Biz senelerden beri Avrupa'da bu idare ile uğraştık. Bize istibdâd mukabele etti. Lakin yine uğraştık, yine çalıştık. O idare-i müstebide nihayet cesaret-i fikriye önünde birden bire çöktü. Ordumuz hususiyle üçüncü ordumuz büyük bir metânetle hareket eyledi. (Alkışlar) Tekâmül-i milliyeyi, büyük bir uluvv-i cenâb ile, büyük bir metânetle hîz ârâ-yı husûl etti. (Alkışlar)

Bundan dolayı son hareket-i milliyemizin ilk mütesaddîsi olan Rumeli'deki vatanperverlerimizi, Üçüncü Ordu erkân-ı muhteremesini tebrik eylemeyi bir vazife-i esasiye addederim. Fakat bunu yalnız bir teşekkürle bırakmamalı. Onların hareketine biz de bir kanaat-i vicdaniye ile imtisâl etmeliyiz.

Bugün terbiye-i milliyemiz hakkında bir hülasat'ül-hülasa olmak üzere arz ettiğim sözler arasında, anâsır-ı muhtelife efkârına dair bir kaç söz söylemek lazımdır.

Hepimiz biliriz ki devr-i sabıkta hükûmet hayât-ı hususiyesini temdit edebilmek için anâsır-i muhtelifeyi bir birine düşürmeğe çalışmışdır.

Ben dokuz sene müddet menfâ-yı ihtiyarimde bulunduğum esnasında bu anâsır-ı muhtelifeye mensup birçok kimselerle görüştüm. Rum, Ermeni, Musevi, Arap, Arnavut hâsılı müslim ve gayr-i müslim anâsır-ı muhtelife efradından birçok heyetlerle münasebâtta bulundum.

Hepsinin ahvâl ve efkârını teşrih ettikten sonra gördüm ki, bir heyet-i adile-i Osmaniye teşekkül ettiği gün hepsi de aziz vatanlarının hayatına alakadar olacak ve hiçbir kuvvet bizi bu muhabbet-i vataniyeden ayıramayacaktır. (Şiddetli alkışlar, bravo!)

İşte bu samimi alkışlar da o muhabbetin en büyük bir tercümânından başka bir şey değildir. (Tekrar alkışlar)

Bizi ve vatanımızı tehlikeden kurtaracak yegâne kuvvet muhabbet-i Osmaniye'nin bir an evvel teessüsüdür. Bugün Ermeni, Rum, Bulgar, Arnavut vesaire gibi fırkalar nazar-ı dikkate alınmamalıdır. Otuz beş milyonluk bir heyet-i muazzama-i Osmaniye karşısındayız. Bunların en büyük vazifesi aralarındaki rişte-i samimiyeti gittikçe kuvvetleştirmektir. Yek-dest-i vifâk olarak ittihâd-ı Osmanî'nin muhafazasına çalışmalıyız. Hükûmetimiz bizim iltizam ettiğimiz ve cemiyet-i muhteremenin kabul eylediği program ve usûl dairesinde yaşayacak olursa hiç şüphe yok ki bütün vatandaşlarımız vatanımızı en aziz, en mukaddes vatan olmak üzere takdis eyleyecektir. Çünkü menfaatleri bunu icap eder. (Alkışlar) Onlara icrâât-ı hükûmeti teftiş etmek hakkını vermeliyiz. Vermeliyiz ki onlar da vatanımızın müdafaası için kanlarını dökmeyi bir vazife addetsinler. (Fevkalade alkışlar)

İstibdat ile aramızda açılan harp otuz kırk seneden beri devam ediyor, Bu harp bir şahsa veya eşhasa münhasır değildir. Bizim nazarımızda falan efendi, falan bey, falan paşa, falan padişah yok. İstibdat ile aramızda açılan muharebe faziletin redaete karşı galebesini temin etmekten başka bir şey değil. (Alkışlar) Maksadımız faziletin redaete galebesini temin etmekten ibarettir. Roma'yı müdhiş kılıcı altında titreten (Brütüs) ölürken bir söz söylemişti: "Ey fazilet! Sen kuru bir namdan ibaret imişsin." demişti. Biz ise bugün "Ey fazilet! Sana vakf-ı nefs ediyoruz" demeliyiz. (Alkışlar)

Meşrûtiyetin ilânından beri bütün insaniyetimizi, bütün mevcudiye-

timizi işgal ederek semâvâta doğru yükselen alkışlar faziletin sefalete galebesini bütün cihân-ı medeniyete karşı tebşir ediyor. (Alkışlar)

Heyet-i ictimâiyemizin ekserisinde adalete karşı zeval-i nâ-pezîr bir muhabbet vardır. Bu muhabbet, mukaddes bir kuvvettir, bu kuvveti hüsn-i isti'mâl edersek şüphesiz ki bizi ilâ eder. İstikbal bizimdir.

Korkmayalım ki memleketimizde Ermeni, Rum, Bulgar, vesarie gibi anâsır-ı muhtelife var; muhtelif kavmiyetler mevcut. Bilakis bunlar büyük bir medeniyetin tesisine hâdim kuvvetlerdir. Yalnız bunları bir nokta-i esasiyeye cem ve tevhîd etmelidir.

Bunu da temin için ahaliye, bu anâsıra hakk-ı teftîş vermelidir. Bu da adem-i merkeziyet ile olabilir. Evlad-ı vatanı verdikleri paranın mahall-i sarfını teftiş edebilmeğe alıştırmalı. Bu şüphesiz ki mükemmelen tatbik edilmelidir. Bugün otuz sene evvelki bir kanun ile iktifa ediyoruz. Fakat ahaliye yalnız hakk-ı teftiş vermek kâfi değildir. O hakk-ı teftişi en mantıki ve menfa'at-ı milliyeye en muvafık olacak bir terbiye ile vermek lazımdır.

Bundan dolayıdır ki hayât-ı siyasiyemizde adem-i merkeziyeti nasıl müdafaa ediyorsak, hayât-ı hususiye-i ictimâiyemizde de teşebbüs-i şahsîyi öylece rehber ittihaz etmeliyiz. Bundan sonra istikbalimizi ticarette, ziraatta aramalıyız. Kazanmayı bilmezsek hüsn-i idare kâfi değildir. Fikr-i teşebbüs, hayât-ı ictimâiyenin terakkiyât-ı medeniyenin üssü'l-esasıdır. Medeniyet teşebbüsle kâimdir. Teşebbüsün olmadığı bir memlekette medeniyet olmaz. Bakınız milel-i vahşiyeye, teşebbüsleri yoktur. Terakkileri de mefkûddur. Teşebbüsleri çok olan milletler ise müterakkidirler.

Medeniyetin en yüksek noktalarındaki milletler en çok teşebbüs-i şahsîye mâlik olanlardır. En çok müstahsil olan kavimlerdir. O halde terbiye-i milliyemizi bu metin, bu muhkem esasa istinâd ettirmeliyiz. Usûl-i idaremizi fikr-i teşebbüse mâni' olan merkeziyete değil bilakis adem-i merkeziyete istinâd ettirmeliyiz.

Bugün âlem-i medeniyet bizden büyük bir vazife bekliyor. İki asırdan beri Şark Meselesi zuhûr etmiştir. Biz bu ana kadar memleketimizin iktisâden ve ictimâen sahibi olamadığımız için sahib-i hakikisi de olamadık. Ecnebiler de onun için memleketimize göz diktiler. Lakin bizde azıcık hüsn-i niyet eseri gürünce hemen imdada koştular. İşte Kırım Meselesi meydandadır. Şarkın za'afı Avrupa'yı büyük bir tehlikeye düşürüyor. Avrupa bu tehlikeden kurtulmak için bizim kuvvetli olmamızı istiyor. Hatta bunun içindir ki Avrupa senelerden beri bize meşrutiyeti tavsiye etmiştir.

Bundan dolayı Avrupa kabinelerine gönderilen notalarda, İstanbul'da meşrutiyet-i Osmaniyenin bir an evvel tesisini teklif etmiştik. Ve hamdolsun bugün meşrutiyetimizin ilanı bu devam eden müdafaamızın hizmetini herkese takdir ettirdi. [okunamadı] tahsine mecbur eyledi. Bundan sonra bütün vatandaşlarımız mukaddes bir maksadın icrââtında yek-

dest-i vifâk olarak Osmanlı toprağını, Osmanlı vatanını, Osmanlı sancağını, Osmanlı mesaisiyle müdafaa edecektir. (alkışlar) Hükûmetin vazifesi, selahiyet-i siyasiyesini tecavüz etmeyerek vezaif-i esasiyesini hakkıyla tatbik etmeğe vâbestedir. Hükûmetten bunu bekleriz. Cemiyetin vazifesi ise ahalinin fikrini tenvir ederek istibdadın yeniden vücuduna karşı gayet metin, gayet emin bir kuvvet mevcut bulundurmaktır. (Alkışlar)

Demek ki hükûmetin vazifesiyle cemiyetin vazifesi yekdiğerinden ayrı ayrı şeylerdir.

Bugün tebşir edebilirim ki saadet-i vatana çalışan cemiyetlerimiz arasında ne fer'i ne esasi hiçbir ihtilaf kalmamıştır. (Ziyade alkışlar)

Hepimizde aynı vatanın samimi evlatları, samimi hâdimleri olmağla müftehir ve mübâhîyiz. Bundan sonra cümlemizin çalışmak istediğimiz, vakf-ı ömr etmek üzere arzu ettiğimiz maksad, Osmanlı toprağını bir makarr-ı fazilet hale getirmektir."

Nutkun burada hitam-pezir olduğu Sabahaddin Beyefendi'nin oturdukları yerden kalkarak sahnenin içerisine doğru gitmeleriyle anlaşıldı. Perde yavaş yavaş iniyor. Fakat alkışlar yine devam eyliyordu. Sabahaddin Beyefendi bir kere daha halka göründüler, derhal fevkalade şiddetli alkışlandılar.

Bu sırada saat onu çeyrek geçiyordu. Sabahaddin Beyefendi, Manyasizade Refik Beyefendi'nin bulundukları locaya gelmişlerdi. Nezd-i nezaket-perverilerine gittik. Şeref-i mülâkâtlarını ihrâz eylediğimiz sırada:

Osmanlı prensleri arasında bunca halkın muvâcehesinde ilk defa bir nutk-ı beliğ-i hakîmâne irâd etmek şerefinin zat-ı âlilerine ait kaldığını tarih-i Osmanî maal-iftihar yazacaktır. Muvaffakiyetiniz tebrik olunur."

Diyerek locadan ve müteakiben tiyatrodan çıktık. Dışarıdaki izdiham kat kat ziyade olmuş. cesîm ve geniş caddeden geçmek imkân haricine çıkmıştı. Mu'ahharan Sabahaddin Beyefendi ehibbâ-yı kirâmıyla arabaya binmek üzere, caddeye çıktıkları zaman halk kendisini fevkalade alkışlamıştır.

* * *

Birçok zevât locaya duhûl ile o nutk-i beliğ ve fasîhin sermest-i neşesi olarak ve Sabahaddin Beyefendi'ye doğru yürüyerek, "gül ağzından öpeyim" diyorlardı. Bunun üzerine locada bulunan bir zat "o ağız öpülmez. Zira o şükûfezâr-ı vatanda nev-şükufte bir gül-gonca-i ümid-i milletdir, biz ona temas etmeyerek, üzerine titremeliyiz. Fakat makâm-ı takdîr ve takdîste o mübârek ellerini öpebiliriz" diye, hüzzârı mir-i müşârünileyhin elini öpmeye davet etmiştir.

Selanikli Tevfik

*Teşebbüs-i Şahsî ve Tevsi-i Mezuniyet Hakkında Bir İzah**

Muktatıfın İfadesi

Memleketimizde gittikçe şiddetini artıran istibdâd, hayatı bir bâr-ı ıztırâb haline getiren vahşet ve mel'anetiyle fermân-fermâ olduğu müddetçe tabii olarak kendisine karşı ruh-ı millette bir kuvve-i mukaveme uyandırmıştı. Zâhirde sefil ve âciz olan bu kuvvet, hakikatte istibdâdla birlikte büyüyerek en nihayet kahraman ordumuzun ona, o vahşete karşı çaldığı şanlı ve pür-iftihar galebe şeklinde hatf-ı enzâr eyledi. Şimdi biz de bu suretle bir esâret-i siyasiyeden yakamızı kurtardık.

Hâtıralarımızda korkunç hayaller bırakan şu karanlık ve mülevves mâzinin ihâtaya sığmaz fezâyihinin hangi kuvvetin tesiriyle vukua geldiğini, bütün fenalıkların masdar ve menbaı, ona katlananların şahsi ve ictimâî terbiyesindeki noksan ve zaaf olduğunu, istibdadın buradan doğduğunu en mukni ve muciz berâhîn ve delâile müsteniden tebliğ ve ifhâma himmet buyuran mücâhid-i şehîr-i hürriyet Sabahaddin Beyefendi hazretlerinin beyanat-ı irfan ve hamiyetleri fikrimce vatan ve millete -içinde bulunduğu şu devr-i nekahatte- en ziyade nâfi bir çare-i terakki ve umrân olduğundan bundan böyle hayat-ı hususiye ve ictimâiyemize dair teşebbüs-i şahsî ve tevsi-i mezuniyet esaslarına müteallik makâlât ve beyanatın münevver muhitlerimizde tevlîd ettiği kıymetli ve faideli ihtizâzâtın temin-i devamı için bir silsile-i neşriyat takip ederek risaleler şeklinde eyâdî-i istifadede, tedavülüne hizmet arzusundayım.

Çünkü teşebbüs-i şahsî; medeniyet-i hâzıranın ruhu, tevsi-i mezuniyet ise bais-i inkişafıdır.

* M[im]. Sabahaddin: *Teşebbüs-i Şahsî ve Tevsi-i Mezuniyet Hakkında Bir İzah* (Muktatıfı Satvet Lutfî) (Dersaadet: Matbaa ve Kütüphane-i Cihân, [1324]). Bu makale önce *İkdam*'da iki sayı olarak yayınlanmış, ardından kitap olarak basılmıştır. Bkz. Sabahaddin; "Bir İzah"; *İkdam* (5 Teşrin-i Evvel 1324) s. 1 ve Sabahaddin; "Teşebbüs-i Şahsî"; *İkdam* (6 Teşrin-i Evvel 1324) s. 1.

Teşebbüsten mahrum olan efrâd, ecdadının ve tabiatın bir miras-horu olarak bir müddet temin-i hayat edebilirse de akıbet birisinin bitmesi, diğerinin dûçâr-ı akâmet olması sebebiyle her taraftan bir ihtiyac-ı şedit içinde kalır ve nihayet ölmeyecek kadar bir yiyecek bulmak için tabiatın elinde her türlü cevr ve siteme katlanmağa mahkûm olur. Teşebbüs-i şahsîye adem-i mâlikiyetinden dolayı her zillete alışan bir millet, vatanının günden güne tedennisine ve en nihayet mahv u inkırâzına sebep olur: Çünkü bir memleketin teali ve terakkisi, onu teşkil eden sekenesinin mesai-i münferidesinin heyet-i mecmuasından başka bir şey değildir.

Tevsi-i mezuniyet; tabir-i fennisiyle "adem-i merkeziyet-i idari - décentralisation administrative"den mahrum bir suret-i idare ise bir millette vücudu en ziyade muktazi olan teşebbüs-i şahsîyi kurutacağı gibi ihtiyâcât-ı medeniyeyi en iyi idrak edenlerin mesaisini neticesizliğe mahkûm eder ve kendilerini, bu ihtiyacı idrak ve tayinden âciz olan merkezin evâmir ve tebligatına boyun eğmeğe muztar bırakır ki bunun tevlîd edeceği zaaf ictimâî hayat için mücadele kaydında bulunan milletler arasında merkeziyetle idare olunanları en âciz ve sefil bir derekeye tenzil eyler. Binaenaleyh bugünkü sukut ve tenezzülden bizi kurtaracak, milletteki kabiliyet, memleketteki istidada lâyık bir derece-i-tekâmüle is'âd ve isâl edecek çare-i yegâne, usûl-i idaremizi adem-i merkeziyet ile tetvîc etmektir. Bâ-husus memleketimizin umrân ve terakkisine şiddetle irtibatı olan vesait-i nakliyenin hemen yok denilebilecek bir halde olduğu şu zamanda merkeziyetle idare usûlünün devamı sevgili vatanımızı meşrutiyetin menâfi'ini hakkıyla iktitâftan mahrum bırakacaktır ki bu da hubb-i me'âlî hisleriyle çırpınan kalplerin dûçâr-ı ye's olmalarını intâc edecek.

Usûl-i merkeziyetin Fransa'daki netâyici tedkik bile edilse görülür ki bu mutedil iklimin, cevvâl ve âteşin zekânın her türlü kabiliyet-i tekâmülüne rağmen sahne-i rekabet-i ümemde en ileridekiler arasında bulunamaması hep o hatî'e-dâr idarenin îrâs ettiği acz ü akâmet mahsulüdür. Çünkü orada aksam-ı hükûmet merkezin hevesât-ı agrâzı için kurulmuş bir makine halindedir. Merkezden ne telakki ederse onu yapar, kendi idrak ve azmiyle terakki-i mahalliyeye ait hiçbir teşebbüsü merkezden istizan etmeden mevki-i fiile çıkaramaz. Denilebilir ki bugün merkeziyet-i idare yüzünden Fransa gittikçe kuvvetleşen bir istibdâd altında zebûn ve deha-yı millisinin namzet bulunduğu zirve-i medeniden o nisbette mütebâ'iddir.

"Décentralisation"la idare olunan "Anglo-Sakson" kavmi ise terakkiyat-ı müselselesini başlıca bu usûl-i idare ile temin ediyor.

Gariptir ki otuz sene evvelki Kanun-ı Esasi'mizin bile ihtiva ettiği bir usûl-i idarenin tebyin-i menâfi'ine elan mecburiyet görüyoruz.

Bu mecburiyet en süfli menfaatleri, en ulvi maksatlara feda etmekten sıkılmayan bir sürü garaz-kârların efkâr-ı umumiyeyi iğfale çalışmalarından

neşet ediyor. Fakat, nesl-i cedîd-i münevver hakikati neşr ü tamime âzim bulunduğu için garazkârlar vicdan-ı millîyi daima iğfâl edemeyecekler.

Bundan dolayıdır ki hayât-ı hususiyemizde teşebbüs-i şahsî, hayat-ı umumiyemizde ise adem-i merkeziyet-i idarinin lüzumuna dair mücmel fakat mükemmel bir mevzu teşkil eden Sabahaddin Beyefendinin *İkdam* gazetesinin 5 ve 6 Teşrin-i Evvel sene 324 (18 ve 19 Ekim 1908) tarihli nüshalarında neşrolunan "Bir İzah" unvanlı makalelerini, teşkil edilen kütüphanenin birinci adedi olmak üzere neşre delalet ediyorum.

-12 Teşrin-i Evvel 324- (25 Ekim 1908)
Hersekli Satvet Lütfî

Bir İzah

Meşrutiyet-i idareyi tesise hizmet azmiyle vatandan ayrılalı dokuz sene oldu. Bu müddet zarfında rüfeka-yı sa'yimizle birlikte üç esaslı maksadın takibine çalıştık:

1- Türkler ve umumiyetle anâsır-ı müslime-i Osmaniye'ye karşı istibdadın bir veya birkaç kişi tarafından değil fakat tarz-ı maişet ve nekayis-i ictimâiyemizden neşet ettiğini göstermek, efkâr-ı umumiyeyi terbiye-i milliyemizin ıslahı lüzumuna kazanmak, buna mâni olan istibdadın lağvına çalışmak için de vatanımızın muhtelif yerlerinde müselsel merâkiz-i sa'y u mukavemet tesis etmek.

2- Hıristiyan vatandaşlarımıza karşı Müslümanlarla samimi bir ittihâdın lüzumunu yani Rum, Ermeni, Bulgar... ilh. cins ve mezhep farkı gözetilmeksizin Osmanlılığı teşkil eden anâsırdan hiçbirinin muhtariyet-i idare veya istiklâl siyaseti takip etmemeleri lüzum-i katiyesini izhar etmek.

3- Âlem-i medeniyete karşı da milletimizin idare-i sâbıkanın pâyânsız zulümlerine müstahak olmadığını edille-i lazime ile ispata çalışmak, otuz seneden beri zindanlarda işkenceler altında mahvedilen vicdan-perverân-ı milleti ona tanıtmak ve büsbütün aleyhimizde bulunan efkâr-ı Garbiyeden bir kısmını olsun dava-yı millimize kazanmak.

"Vahdet-i Siyasiye-i Osmaniye"mizin yalnız muhafazası değil fakat tahkimi lüzumunun matbuat-ı muhtelifede senelerden beri devam eden neşriyatımızın üssü'l-esâsını teşkil ettiği nazar-ı dikkat ve insafa alınırsa adem-i merkeziyet programı altında muhtariyet-i idareye asla taraftar olmadığımız derhal tebeyyün eder. İdari izafiyetiyle mahiyet-i hakikiyesini daha ilk cümlede tasrih ettiğimiz bu tarz-ı idarenin muhtariyet veya heyet-i mümtaze usûlleriyle hiçbir münasebeti olamayacağının bedîhîyetine rağmen idare-i sabıka taraftarlarının teşvikât-ı mütemâdiyesi altında kelimenin manası büsbütün tagyir ediliyor. Fakat haksızlık, hakkı uzun müd-

det setr edemez. Biz hiçbir delile istinâd etmeyen bu indî isnadata karşı kati delail ile cevap vermek için takriben üç sene evvel düvel-i muazzamaya Cemiyetimiz namına gönderilen ve *Times* gazetesinin 2 Kânun-ı Sâni (Ocak) 1907 tarihli nüshasında "Şark Meselesinin Esaslı Bir Suret-i Halli" unvanı altında neşredilen uzun bir muhtıranın mesele-i mevzuaya müteallik bazı fıkralarını aynen nakledelim:

"Cezayir-i Bahr-i Sefid sekenesi istisna edildiği takdirde Osmanlı Hıristiyanları her yerde Müslüman vatandaşlarına nisbetle ekalliyette kaldıklarından bir istiklâl-i hususi davasında bulunamazlar. Bundan dolayı hükûmet-i müstebidenin yerine bir meşrutiyet vazıyla başlayacak ıslahatın umum vatana teşmiline çalışmak menâfi-i esasiye-i milliyeleri icabındandır. Şu hakikatin bedaheti Türklerden müddet-i medideden beri ayrılan Balkan akvamının bile ıslah edilmiş bir Türkiye'ye ihtiyaçlarıyla sabit! Çünkü kendilerine nisbetle pek büyük bir kuvvete mâlik bulunan akvâm-ı şimaliyenin önünde saman çöpü gibi süpürülmelerini men edecek yalnız bir Osmanlı Devleti var!!."

Hakezâ:

"Eğer cins rekabetleri –vilayet-i selâsede olduğu gibi– Osmanlı Hıristiyanlarını mukâteleye sevk ediyorsa aşiret rekabetleri de Türk olmayan Müslümanları mahvediyor. Türkler uzun bir hayat-ı zirai sayesinde sulhperver ve sabit bir hayata geçtikleri halde Araplarla Kürtlerin kısm-ı azamı nim-sabit yahut tamamiyle seyyar ve muharip bulunuyorlar. Binaenaleyh bir istiklâl-i siyasiye katiyen hazırlanmamış oldukları gibi iskân ettikleri memâlikin vüs'atine nisbetle nüfuslarının azlığı bu istiklâli imkânsız bir halde bulunduruyor! Zaten ekseriyetin böyle bir şeyi düşündüğü yok. Hal ve mevkii az çok idrak eden rüesa ise Osmanlı kalmaktaki muhassenat-ı azimeyi takdir eyliyor, müfârakatın kendilerini çarçabuk bir ecnebi boyunduruğu altına geçireceği ve mütemâdi isyanlar tevlidiyle daha birçok zaman istikballerini tehlikeye maruz edeceğini anlamağa başlıyor."

Hakezâ:

"Avrupa ile Amerika'nın da Türkiye'nin terakkisinde menfaat-i azimeleri derkâr olduğu için cihânın bütün mütemeddin devletleri Şark Meselesinin bizzat Osmanlılar tarafından hallini temenni etmelidirler. Çünkü yalnız bu suret-i hal hiçbir menfaati ihlal etmeyecek, bilakis devletler arasındaki mühlik rekabetleri yavaş yavaş nâfi müsâbakatlara tahvil eyleyecek, bu müsâbakatın netâyic-i ameliyesi de en faal teşebbüslerle en namuskar gayretlerin muvaffakiyeti olacak!.. Maatteessüf son zamanlara kadar Şark mesâiline Avrupa'nın müdahalesi menâfi-i meşrûanın kâffesine zıt olan Saray'ın nüfuzunu tahkimden ve aynı menâfiyle hem-ahenk olan Türk kavminin hukukunu ihlalden başka bir netice vermedi. Bugün Türk efkâr-ı umumiyesi arzusu haricindeki ilcâ'ât ile memleketin tekâ-

mülüne târi olan teehhürün, bütün felâketlerin müsebbibi olduğunu anlamakta güçlük çekmeyecek kadar müterakki bulunuyor ve şimdi her zamandan ziyade memleketini zulümden kurtarmağa çalışıyor!

"cihân-ı medeniyet bilmelidir ki taaffün ve tefessüh eden resmi Türkiye'nin arkasında meftun-ı sa'y u adalet bir ictimâî Türkiye yükselmede! Manen hâsıl olan bu terakkiyi ilk fırsat maddeten de inkişaf ettirecek ve hürriyetperver Türkiye'nin "Osmanlı Devleti Osmanlılarındır" rükn-i siyasisini düvel-i muazzamanın fiilen kabul ettikleri gün sulh-i umumi metinen takarrür eyleyecek!"

Efkâr-ı umumiyeyi aldatmak, hürriyet hadimlerini yalnız bırakmak kastıyla idare-i rezile-i sâbıka erkânı tarafından her gün başka bir kisvede neşredilen ekâzib-i müselsele arasında bizim bir de Ermeni vatandaşlarımızın mazhar-ı istiklâl olmalarına çalıştığımız fikri ileri sürülüyor. Dünyada hak namına her ne var ise onu çiğnemekle beslenen bu müfterilere verilecek en lüzumlu cevâb, vatanımızda, nesillerini kesecek bir terbiye-i vicdan-perverâne tesis etmektir. Fakat bunu demekle Ermeni meselesi hakkında bize isnat edilen efkârı cevapsız bırakmayacağım: Yukarıdaki fıkraların bu isnâdâtın ne büyük bir haksızlık olduğunu göstermesi lazım gelmekle beraber bu hususta ittihaz ettiğimiz hareketi sarahaten ispat edecek yazılar meydanda! İşte Ermeni kıtallerinde Türklerin esasen zîmethal olmadıklarına dair vuku bulan neşriyatımızı cerh etmek isteyen Ermeni muharrirlerinden birinin itirazına daha bir kaç ay evvel vermiş olduğum cevap:[53]

"Eğer –dediğiniz gibi– "Ermeniler hukuk-ı insaniye istiyorlar diye mallarıyla canlarının nez'ini Türkler kendilerine helal sayacak" derecede vahşi olsa idiler; kılıçlarının önünde Avrupa'nın titrediği bir asırda Anadolu'nun içinde tek bir Ermeni bırakmazlardı. Bilakis cihânın kızıl bir taassuba büründüğü zamanlarda bile diğer Hıristiyanlarınkine olduğu gibi Ermeni kilisesine de imtiyâzât-ı medeniye temin ettiler. Hukuk-ı insaniyeyi ihrâza çalışanların bu eser-i insaniyeti unutmamaları lazım gelir! Hatta Hıristiyan Osmanlıların çoğu selameti hep devletimizden ayrılmada gördükleri halde Ermeniler onu idaremizin tecdidinde aramış, haricin müdahalesini celp için sarf ettikleri kuvvetin onda birini Türklerle ittihâda tahsis etmiş olsa idiler şüphesiz tarih-i Osmanî'de pek muhterem bir mevki kazanacaklardı. Yazık ki bu hakikat geç anlaşılmağa başladı."

Aynı makalede banka hücumları ve buna mümasil diğer Ermeni ihtilallerini muaheze ettikten sonra:

"Bununla beraber eğer hükûmet vazifesini zerre kadar idrak etseydi bu kıtâller asla vuku bulamazdı. Fakat mademki hükûmet ile vazife bugün büsbütün ayrılıyorlar, mademki âsâyiş-i umuminin teminine memur

53 *Terakki*'nin on beşinci nüshasının dokuzuncu sayfasında.

olan hükûmet bilakis onun mahvına çalışıyor, o halde Türk ve Ermeni münevverleri fecâyi-i maziyenin" tekerrürünü imkânsız bırakacak vesaite elbirliğiyle sarılmalı, İslam Hıristiyan aynı vatan evladı, aynı vatan evladına yakışacak bir ittihâdla yaşamalı!"

Demiştik. Ermeni istiklâli böyle mi müdafaa edilir?!.. Ermeni krallığı böyle mi teşkil edilir?!.. Bu kati delillere karşı acaba neşriyatımız arasında aksini ispat edecek tek bir kelime bulmak mümkün müdür???..

Şimdi adem-i merkeziyet ve tevsi-i mezuniyet hakkındaki efkârımızı hulâsaten izah edelim:

Eğer meşrutiyet Meclis-i Mebusan vâsıtasıyla hakk-ı teftişin merkezde tesisi demek ise adem-i merkeziyet-i idari de şüphesiz mecalis-i umumiye[54] vâsıtasıyla aynı hukukun vilayetlere teşmili demektir. Usûl-i merkeziyete tâbi memleketlerde –bizde olduğu gibi– bir sancak dâhilinde köprü, yol, mektep, hastane gibi doğrudan doğruya ihtiyâcât-ı mahalliyeyi temin eden inşaata teşebbüs edilmek lazım gelse sancak merkez-i vilayete, merkez dâhiliyeye, dâhiliye nâfıaya, nâfıa sadarete, sadaret saraya müselselen müracaat mecburiyetindedir. Bitip tükenmek şanından olmayan o batî' muamelat-ı resmiye içinde memleketin hayat-ı iktisadiyesi heder olup gidiyor. Bir gün mezâyâ-yı adidesiyle temeyyüz eden ricâl-i devletimizden biri, Bolu Sancağı Mutasarrıfı iken üç saatlik bir yolu yaptırmak için altı sene uğraştıktan sonra akıbet işten vazgeçmeğe mecbur olduğunu anlatıyordu. Bu müddet zarfında biçare ahalinin çektiği mihnetleri tasavvur edin![55] Bazen bir yolun yapılmaması yüzünden bir kaza, bir sancak hatta tekmil bir vilayetin ticareti sukut eder! Yollar için böyle olduğu gibi diğer umûr-ı nafıa ve idare-i mahalliyeye müteallik mesâilin kâffesi için de hal bu merkezde! Usûl-i merkeziyet devam ettiği müddetçe vatanımızda fikr-i teşebbüs mümkün değil ilerleyemez. Bunsuz da vilayetler imar edilmez ve binaenaleyh memleket manen ve maddeten sefa-

54 *Düstûr*, Cild-i Evvel, sayfa 639: Fasl-ı Evvel; Meclis-i Umuminin Vezaifi- Altmış İkinci Madde: Meclis-i Umumi turuk ve maâbirin tesviyesini bir sene zarfında vilayetçe yapılması elzem görünen yolların mesâfât ve derece-i ameliyat ve masârifâtı hakkında nizam-ı mahsusu mucibince yapılacak cetvellerin ahkâm ve münderecatını ve ticaret ve sanayiin teshil ve terakkisini ve maarif ve terbiyenin intişarını ve verginin kemiyet-i asliyesine halel gelmemek üzere taksim ve tadilini ve yeniden tekâlif vazını ve her nevi hububat tohumunun ve hayvanat cinsinin ıslahını ve ale'l-umum esbâb-ı ma'muriyetin taharrisi ve meydan ve çayır ve mesire misilli menafi-i umuma müteallik olan emlak-i umumiyenin bey' ü şirâ ve mübadelesini ve hastane ve ıslahhane gibi ebniye-i umumiyenin tamir ve tecdidini ve bunların keyfiyet-i idaresini ve menafi-i umumiyeye dair arz olunan taahhüdât ve mukâvelât ve onların masârıfına müteallik iânâtı ve ameliyat-ı fevkalade ile vücuda gelecek tesisat-ı nafıanın suret-i icrâsını müzakere eder.

Altmış Üçüncü Madde: Meclis-i Umumi her sene tekâlif-i seneviye-i vilayetin tevzi defterlerini ve tadil ve tesviye-i emval-i mürettebe hakkında liva idare meclislerinden tanzim olunan mazbataları rüyet eyler. [Biz tatbik edilmeyen bu maddelerinin tatbikini talep ediyoruz.]

55 Ahiren Manastır'a vuku bulan seyahatim esnasında Manastır'la Elbasan arasındaki yolun yirmi beş seneden beri ikmal edilememiş olduğunu öğrendim!

letten kurtulmaz. İşte inkâr edilemeyecek bir hakikat: Amerika-yı cenûbî cumhuriyetlerine bir göz gezdirsek görürüz ki çoğunda haydutlar hüküm-fermâ! Eğer şekl-i hükûmetin ciddi bir ehemmiyeti olsaydı Meclis-i Mebusan'ın kefaleti altında en serbest kanunlarla idare edilen bu cumhuriyetlerde hukuk-ı efradın tecavüzden masûn olması lazım gelirdi. Halbuki Meksika, Uruguay, Guatemala gibi müteaddit cumhuriyetlerde insanların hukuku sineklerinkinden pek de farklı değil! Reis-i Cumhur Meclis-i Mebusana aza sıfatıyla giren haydutların çoğuyla birleşerek istediğini asıp kesiyor; serbestî-i matbuata rağmen de kimse ses çıkaramıyor. Çünkü ses çıkaran öldürülüyor! Tarz-ı terbiye fikr-i teşebbüsün terakkisine değil bilakis mahvına sebep olduğu için nokta-i istinadını kendinde bulamayan efrâd-ı millet onu ister istemez mütegalliblerde arıyor ve merkeziyet usûlüyle büsbütün ifsat edilen bu cumhuriyetlerde en kerîh, en meşum bir istibdâd devam edip gidiyor!!!..

Yarın meclis-i mebusanımız açıldığı zaman ne ile iştigal edecek? Bugün umum vilayetlerimiz sefil ve perişan bir halde! Vazifesini idrak eden bir meclis elbette bunların suret-i idaresini tebdile mecbur olacak. Bu tebdil yine bizi felâketten felâkete düşüren usûl-i merkeziyete mi istinâd edecek? Vilayet memurları, vilayet meclisleri merkeze karşı yine kundak çocukları gibi sımsıkı bağlı mı kalacaklar?.. Eğer bağları çözülecek, bir hak ve vazife sahibi olacaklarsa vilâyâtımızın usûl-i idaresi adem-i merkeziyet-i idari yahut tevsi-i mezuniyete tâbi olacak demektir. Bu ise elzem!!..

Çünkü onsuz memleketimizi imar kabil olmadıktan başka bir vilayetimizdeki usûl-i idarenin diğerinde aynısıyla tatbiki muhal! Mesela Yemen ile Selânik ahalisinin tarz-ı maişetleri arasında azim farklar var! Bunları yakından görecek, her iki vilayetin ihtiyâcât-ı hakikiyesini en iyi idrak edecek elbette İstanbul'da yaşayan memurlar değil, fakat Yemen ile Selânik'te bulunanlardır. Binaenaleyh adem-i merkeziyet-i idari unvanı altında öteden beri isteye geldiğimiz ıslahat, vali ve diğer memurların salahiyetini artırmak, meclis-i umumiyeyi bir an evvel açtırmak ve bu suretle ahalimizi verdiği verginin mahall-i sarfını en muvafık bir surette tayin ve teftişe alıştırmaktan ibaret kalıyor. Bundan dolayıdır ki adem-i merkeziyete müteallik neşriyatımızda daima Kanun-ı Esasi'nin 108'inci maddesine istinâd ettiğimiz, daha doğrusu bu maddenin ehemmiyet-i azimesini efkâr-ı umumiyeye izaha çalıştığımız gibi İttihâd ve Terakki Cemiyeti programının aynı esasa müstenit bulunan maddesini de ciddi bir memnuniyetle kabul ettik. Şu halde adem-i merkeziyet tevsii-i mezuniyet ve tefrik-i vezaiften başka bir şey değil; yalnız tevsii-i mezuniyet adem-i merkeziyet-i idarinin ismi değil, tarifidir[56]. Bu iki tabir arasında hiçbir

56 Bununla beraber biz isme değil cisme ehemmiyet verdiğimiz için [adem-i merkeziyet-i idari] yerine [tevsii-i mezuniyet] tabirinin kullanılmasında hiçbir mahsur tasavvur edemeyiz.

mübayenet bulunmamakla beraber matbuatımızda ekseriyetle tabirle tarif karıştırıldığı için ezhan-ı umumiye teşvişe düşüyor. Ümit ederim ki, artık bu izahattan sonra olsun su-i tefehhüme meydan kalmaz. Erbâb-ı vicdanın vazifesi, lüzum ve faidesine kanaat getirdikleri efkârın neşrine çalışmaktır. Biz imkân derecesinde bu vazifeyi izaha çalışıyoruz. Müdafa-a ede geldiğimiz efkârın mahiyetini tedkik ettikten sonra kabul edip etmemek umuma ait bir mesele! Yalnız erbâb-ı insaftan edeceğimiz bir rica varsa o da hiçbir delile istinâd etmeyen isnâdât-ı gayr-i meşruayı kable't tahkik kabul etmemeleridir. Hak-perest bir milletin mihver-i hissiyatı garaza değil uhuvvete, muhabbete istinâd eder!

Teşebbüs-i şahsî

Kuran-i Kerim'de "aleyküm enfüseküm" ve "leyse li'l-insâni illâ mâ se'â" âyât-i fâhiresiyle lüzum-ı katisine işaret buyrulan teşebbüs-i şahsîye gelince, bu "bir cemiyeti teşkil eden efrâddan her birinin o yahut her hangi cemiyette olursa olsun yaşamak için ailesine, akrabasına, hükûmetine dayanacağı yerde doğrudan doğruya kendine güvenmesi; muvaffakiyetini kendi teşebbüsünde aramasıdır. Müşkiller ve meşakkatlerle her gün yapayalnız çalışmağa mecbur olan adamlar elbette yaşadıkça kabiliyet-i ictimâiyelerinin arttığını görürler; biz yaşadıkça azaldığını görüyoruz. Maniaları ezmek onlara eğlence, bize işkence oluyor. Onların menfaat-i şahsiyeleri ekseriyetle menfaat-i umumiyenin cüzü! Çünkü işleriyle memleketlerinin servetini artırıyorlar. Bizde ise menfaat-i şahsiye menfaat-i umumiyenin zıddı! Çünkü menfaat-i şahsiyemizi servetin üç menbaını teşkil eden ziraat, sanayi ve ticaretle teminden ziyade onu tahakkümde, zulme âlet olmada arıyoruz. Sa'y-i şahsî ile yaşamak, zenginleşmek için malumat, tecrübe, gayret, sebat ve ihtiyat gibi birçok meziyetlere temellük şart! Biz ekseriyetle bunlardan mahrum olduğumuz için (çocukluğumuzdan beri aldığımız terbiye neticesi) kazanmadan yaşamak, çalışmadan zenginleşmek istiyor ve bittabi hükûmet memurluğuna göz dikiyoruz. Lüzumundan yüz kat fazla memuru olan bir hükûmete çatmak için de yegâne çare liyakat değil himayedir. Demek ki daha cemiyete birinci adımı atarken başkalarının himayesine sığınıyoruz. Haysiyet-i şahsiyemize bu ilk vedaı ettikten sonra kayrıldığımız yerde ilerleyebilmek için yine himayeye muhtacız. Böylece her kademe-i irtifa bir koltuk değneğine ihtiyaç gösteriyor. Kayrılmadan başka hiçbir vâsıta-i terakkisi bulunmayan, bir şahsiyet-i kaviye sahibi olabilir mi? Elbette olamaz! Çünkü zavallı kendisinin değil hâmisinin istediği şekle girmeğe mecbur; onun nazarında ak olan kendi nazarında kara bile olsa yine karayı ak diye kabule mahkûm! Âmirlerine karşı tapınmağı vazife edinen bu memurların ma-

dunlarından ilk bekleyecekleri iş de kendilerine tapınılmak! İşte bu suretle büyük küçük tekmil ricâl-i devlet –istisnadan kat-ı nazar– koltuk değneğiyle yürür ahlâk düşkünlerinden toplanıyor. Vâkıâ her memlekette memurlar vazifeleri icabı göreneğe tâbi oldukları için istibdada az çok alet olagelmişler. Fakat tesirleri hiçbir yerde bizdeki kadar meşum değil. Çünkü bizde kuvve-i icrâiyenin istibdadını istiklâl-i şahsileriyle tadil edecek işlek bir sınıf yok! Cemiyetin bunu teşkile en çok müsait olan efradı hep memur oluyor; hükûmetin meşum himayesi altında bir müstehlik sınıfı vücuda getiriyor. Müstahsiller yani kazandıklarıyla yaşayan ve memleketi yaşatanlar köylülerle esnaf ve küçük tacirler. Bunlarda ise maddi manevi hiçbir sermaye bulunmadığı için tuttukları işi ilerletemiyor, hatta hükûmetin muttasıl artan zulmüne karşı eski mevkilerini de kaybediyorlar.[57]"

"Eğer hüviyet-i ictimâiyeyi vücuda getiren terbiye-i milliye salim bir vadide yürümez, yürümesi için lazım gelen vesaite tevessül edilmezse ıslahat-i siyasiye projelerinin cümlesi kâğıt üstünde çürümeğe mahkûm olur. Bedîhî ki bugünkü sefaletimiz kelimenin bütün şümûlüyle bugünkü terbiyemizin çürüklüğünden geliyor. Her memleketin olduğu gibi Türkiye'nin de selameti terbiye-i milliyesinin ıslahına bağlı! Terbiyenin iki amil-i esasisi olan aile ve mektep kendilerinden beklenilen vazifeyi ifa edemiyor. Terbiyenin üssü'l-esası beden, fikir, ahlâk, şu üç nokta-i nazardan kabiliyet-i şahsiyeyi artırmaktır. Halbuki bizde ale'l-husus hükûmet mekteplerinde terbiye-i bedeniye külliyen mühmel. Hayatta muvaffakiyet her şeyden evvel sağlam bir vücut, devamlı bir sıhhate temellükü icap ettirirken mekteplerimiz vücutlarımızın takviyesine değil bilakis tahribine alet oluyor. Bari fikrimize layıkıyla hizmet edebiliyor mu?.. Ne mümkün! Bugün ulûm ve fünûnun bütün şuabatında muvaffakiyet tahsilin amelileşmesine mütevakkıf! Kaide ezberlemekle lisan öğrenilemediği gibi nazari derslerle de fen tahsil edilemiyor. Ulûm-ı tabiiye on dokuzuncu asırdaki o harikulade terakkisini hep müşâhede ve tecrübe usûlünün tatbikine medyûn! Mesâil-i ictimâiyede tecrübe kâbil olmadığı için yalnız müşâhede-i fenniyenin tatbiki ortaya hikmet ve kimya kadar esaslı bir ilm-i ictimâ vücuda getirdi. Demek oluyor ki fenni vücuda getiren müşahedat ve tecrübe hep ameliyatla kaim. Bizim tahsilimizse büsbütün nazari! Eğer nazariye ameliyattan mantıken doğarsa şüphesiz lüzum ve ehemmiyeti inkâr edilemez. Fakat tahsilin esası behemehal ameli olmalı. İşte mekteplerimizde gerek lisan, gerekse fen umumiyetle nazari ve ister istemez sathi bir surette talim edildiği için müktesebat-ı fikriyemiz hakkıyla semeredâr olamıyor.

57 On ikinci *Terakki*'den [Bu makale *Terakki* No: 12 s. 3-6'da yayınlanmıştır. Bu derlemede yer almaktadır. Metinler karşılaştırıldığında bazı farklılıklar görülmektedir.

Âdât ve tabiat-i ictimâiyemize gelince bu her şeyden ziyade muhtaç-ı ıslah! Ahalinin evladına verdiği terbiye onlarda teşebbüs ve istiklâl yerine bilakis görenekle ve esaret besliyor. Bu intihar-ı manevi mekteplerimizde bir düstûru'l-amel haline gelmiş; hükûmetin yegâne emeli[58] şahsiyeti boğmak; bir düşkünler nesli yetiştirmek! Kuvve-i icrâiyeye temellük eden o arsızlar kafilesi şahsiyetin her tecelli-i ulvisine katilce saldırıyorlar! Tâ ki darbât-ı istibdâd altında hiçbir baş kalkamasın, seviye-i zillette herkes hem-ayâr olsun!.. Fakat bu canavarları içimizde türeten yine bu meşum terbiye!

"Demek ki bugünkü merkeziyetle zulüm şüphe yok ki tarz-i terbiyemizden doğan aczin mahsulü... Nokta-i istinâdlarını kendilerinde bulamayan aceze-i ümmet onu bittabi aile, cemaat, hükûmetlerinde arar ve bu suretle tepeden tırnağa kadar her tarafta istibdadın kökleşmesine yarar. Böyle bir cemiyette insan fıtraten ne kadar afif olsa zamanla her haksızlığa, her zillete katlanmağa, katlana katlana da ismet-i ahlâktan bütün bütün tecerrüde mahkûm olur. Şu tecerrüt, istikbalimizi tehdit eden âfetlerin en fenası!.. Ecnebi istilasına uğrayan bir millet ahlâkı büsbütün bozulmamışsa hukukunu yavaş yavaş istirdat edebilir. Fakat ahlâksızlığın damarlarına işlediği bir milleti hiçbir şey kurtaramaz!

Rekabet-i ticariye-i âlem şerâit-i hâzıra-ı iktisadiyenin tesiri altında baş döndüren bir süratle ilerliyor! Artık eski sâdegî ve suhulet-i maişete elveda!.. Şimdi yeni ihtiyaçlar ve yeni insanlarıyla büsbütün yeni bir âlem karşısındayız! Onun her lahza önümüze fırlattığı engelleri irkilmeden kavrayıp ezecek; eczasından bir âlet-i zafer dökecek çelik pençeler, faaliyet-i cihân-neverdiyle bir dârü's-sınâ'a-i hilkat haline gelen müfekkireler lazım!.. Bu yeni âlem müstemlikinin çabası: Teşebbüs-i şahsî; onu kullanacak iki kol: Marifetle istikamet!.. Acep ne zaman istikbal yolcularımız bu âleme dâhil olacaklar?.. Ebeveynimizle mekteplerimiz vâkıâ bizim elimize de bir âlet-i maişet veriyor. Fakat bu âlet, marifet ve istikametle kullanıldığı zaman insanlara bir cihân-ı bülend-hürriyet yaşatan teşebbüs-i şahsî değil; fakat bir insan taslağı olan müstebidlerin hâk-i pây-i sefaletlerine uzatılan bir keşkül-i tese'ül!

Demek ki istiklâl-i şahsî ve hürriyet-i siyasiyeyi temin edecek bu müesseseler değil; o halde en kati bir ihtiyaç mekteplerimizi kelimenin bütün kuvvetiyle adam yetiştirmeğe muktedir bir hale getirmeği emrediyor!"[59]

Bundan sonra takip edeceğimiz maksat terbiye-i millimizin işte bu vadide ıslahına çalışmak olacak. Fakat mesaimizin ve mesai-i meşruadan kâffesinin semere-dâr olabilmesi için dâhilen ve haricen uzun ve haysiyetli bir sulha ihtiyaç var!

58 Bu satırlar Meşrutiyetin ilanında bir ay evvel yazılmıştı.
59 Yirminci *Terakki*'den.

* * *

Onyedinci asır bizde barbarlar, on sekizinci asır düşkünler, on dokuzuncu asır muhtazırlar görüyordu... Yirminci asır, istikbalini görmeli! Biz göreceğine, istibdadın en meşum günlerinde kanaat getirmiş, tekâmül-i ictimâiyemize âlem-i medeniyetin inanmadığı o feci senelerin öldürücü tahkirleri karşısında "Osmanlılar var, Osmanlılar var olacak, cihân-ı medeniyete bir fazala-i faziletle iltihak edecekler!" demiş, dava-yı millimizde daima sabit-kadem kalmıştık... İşte akvâlimizi efalimizle ispat edecek zaman!

5 Teşrin-i Evvel sene 324
Sabahaddin

Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Hakkında İkinci Bir İzah*

Muktatıfın İfadesi

Sabahaddin Beyefendi'nin fikir ve mesleklerine dair verecekleri konferanslar, yazacakları makalelerle teşebbüs-i şahsî ve adem-i merkeziyet hakkında vuku bulacak sair neşriyat-ı müfidenin risaleler şeklinde mevki-i tedkike vazını vaat etmiş ve bu lüzumlu kütüphanenin birinci adedi olmak üzere geçenlerde "Bir İzah"larını karilerime takdim eylemiştim. Şimdi, bu silsilenin ikinci adedini, "Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Hakkında İkinci Bir İzah"ı neşrediyorum.

Tanin gazetesi 26 Teşrin-i Sânî sene 1324 (9 Aralık 1908) tarihli ve "İntihabat Entrikaları" unvanlı bir makale yazmıştı. İki gün sonra, bir hüsn-i tesadüf eseri olarak mekâtib-i âliye talebesi tarafından edilen istirham üzerine Sabahaddin Beyefendi Şehzadebaşı'nda Fevziye Kıraathanesi'nde bir konferans verdiler. Tam intihâb gecesiydi, reyler sandıklara atılmış, ertesi sabah mebusların kim oldukları anlaşılacaktı. Bir kaç haftadan beri şehrimizin hevâ-yı hârr-ı siyasetle kabaran sine-i ihtirasında gerginlik son derecede idi: O zamana kadar Sabahaddin Beyin mebusluğa namzetliğini vazetmediğine, hatta müntehib-i sanilerden bazıları tarafından vuku bulan istizahlara cevab-ı red verdiğine dikkat bile edilemeyerek müşârünileyhin mebus olmak istedikleri zannediliyordu. Konferans bir gün evvel verilmiş olsaydı sahibinin celb-i kulûb etmeye çalıştığına, bir gün sonra verilseydi muvaffakiyetsizlik acısına haml olunabilecekti.

* Sabahaddin; *Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Hakkında İkinci Bir İzah* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1324).

İşte böyle bir anda ve zikrettiğimiz konferansta Sabahaddin Beyefendi mesleklerini izah ederlerken: "Biz ne mebusluğa, ne memurluğa namzet olduk. Hiçbir kuvve-i beşeriyeden hiçbir muavenet talep etmedik. Devletimizden şahsımız namına isteyeceğimiz tek bir lütuf varsa o da: Gölge etme, başka ihsan istememden ibarettir!" demişlerdi ki bununla sade Hüseyin Cahit Beyin o makalesine değil, öteden beri aleyhlerinde gizli veya âşikâr çalışmakta bilmem ne menfaat gözetenlerin şu küçüklüklerine karşı ne vakur ve muhteşem bir cevap vermiş oldular?

Artık itiraf edelim: Ortada bir münakaşa-i fikriyeden ziyade ağrâz-ı siyasiye var! Bu ağraz, *Tanin*'in risale-i hâzıraya derç ettiğim makalesinin hemen her satırından dökülüyor. Cümle-i atiye iddiamıza en kati bir delil teşkil eder. Cahit Bey:

(Adem-i merkeziyet demek; Midilli'nin, Sakız'ın ve sair adaların hep bir bir Girit olması, ... demektir.) diyor. Halbuki yine *Tanin*'in 6 Eylül 1324 (19 Eylül 1908) tarihli nüshasında, "Adem-i Merkeziyet" serlevhası ve aynı muharririn imzasıyla neşredilen diğer bir makalede aynen şu satırları okumuştuk:

"Sabahaddin Beyefendinin geçen gün "Varyete" tiyatrosunda meslek-i siyasi ve ictimâlarına dair verdikleri konferans cidden şâyân-ı dikkat idi. Çünkü "Adem-i Merkeziyet" tabirinden maksatları ne olduğunu, kendi lisanlarından işiterek meseleyi hakkıyla anlamış olacaktık.

Uzun münakaşalar ekseriya bir tabirin yanlış anlaşılmasından tevellüt eder. Birçok sû-i tefehhümden sonra tarafeyn birden maksatta, fikirde müttehit olduklarını anlayıverirler. "Adem-i Merkeziyet" tabiri de işte böyle sû-i tefsire uğrayabilecek cümlelerden biridir. İptida İkdam *gazetesinde mevzu-ı bahs edildi, bundan bir nevi "muhtariyet-i idare" anlaşıldı; böyle olmadığı söylendi, sonra* Tercüman Hakikat'*ta cümlenin maksadı bir yalnız rivayet-i muhtelif olduğu yolunda beyan-ı mütalaa edildi, nihayet Sabahaddin Beyefendinin bu meseleye dair bir konferans vereceği işitilince tabii bu haber kemal-i memnuniyetle telakki olundu.*

Sabahaddin Bey konferansında verdiği teminat ile bu memnuniyeti kat kat takviye etmiş oldu."

Dedikten sonra:

"Bâ-husus Türklerin gayr-i anâsır-ı İslâmiyenin işe verdikleri ehemmiyet ve Sabahaddin Beye karşı bu fikirlerinden dolayı gösterdikleri merbutiyet onların da adem-i merkeziyeti vahdet-i Osmaniye'ye mugayir bazı emellerle kabil-i telif olacak bir surette tefsir ettikleri zannını hâsıl ediyordu. Ve asıl bizi endîş-nâk eden de bu idi. Sabahaddin Beyin bu emellere, endişelere kati bir hatime çekmeleri[60]

60 Sabahaddin Bey zaten on senelik mesai ve neşriyatında Türkiye'nin vahdet-i siyasiyesine halel getirmemek şartıyla anâsır-ı Osmaniye'nin itilafına çalışmıştı. Bunu şimdi anlamak ve verdiği bir konferanstan istidlâl etmek o mazi-i pür-mesaiyi bilmemekten başka bir şeye delâlet etmez!

bilhassa şâyân-ı teşekkürdür."[61] fıkrasıyla Sabahaddin Bey'in "adem-i merkeziyet-i idari" tabiriyle muhtariyet-i idareye asla taraftar olmadığını Cahit Bey de alenen tasdik etmiş oluyor.

O halde zevahiri olsun kurtarmak için iftiraya hiç olmazsa tebdil-i şekl ettirmek lazımdı!!

Hüseyin Cahit Bey mebus olmayı istemiş, olmuş. Buna kim mümanaat etti? Fakat başkalarını lekeli göstermek maksadıyla delilsiz iddialara kalkışmak yahut *Tanin*'in yaptığı gibi kendi kendini açıktan açığa tekzip eylemek, hakikat yerine bâtıla, uhuvvet yerine garazkârlığa vâsıta-i intişar olmaktır.

Bazılarımızın tagallüp ve tahakküm ve siyasi hevesleriyle kavrulduğu, şu seyl-i azîm-i şan-peresti altında örtülmemek, (mutlak) görünmek için çırpındığı bir devirde, bu tufan-ı ihtirâsâta karşı eğilmeyen cepheler arasında Cahit Bey'in nâsiye-i faziletini görmek; en kavi ümitler, en samimi temennilerimizdendi. Yazık ki o, bizi; bühtanlar, iftiralara kadar eğilen bir cebhe-i gubâr-âlûd ile karşılıyor... Mazi-i edebisine şerefler bahşeden tesâvîr-i nefâ'is-perestiyle kalbimizde beslediği o mesut ümitler de şimdi... bir kasırganın savurduğu yapraklar gibi nâ-bedîd olup gidiyor!.. Bu tecelli-i hazin ise, ikbal-i siyasi iptilalarının ahlâk-ı milliyemize vurduğu mühlik darbelere dair Sabahaddin Beyefendinin senelerden beri devam eden neşriyat-ı ictimâiyesinin lüzum ve isabetini teyit etmiş oluyor!.. Müşârünileyh hazretlerinin bu tecavüzlere karşı verecekleri en mukni cevap; efkâr-ı ilmiyelerinin intişarına çalışmalarıdır. İşte *Tanin*'in silsile-i itirazâtını mevzu bahs eyledikleri konferansı müteakip vuku bulan ricam üzerine yazdıkları bu cevap ile Cahit Bey'in o makalesini birlikte neşrederek meselenin kemal-i bîtarafî ile muhakemesini karilerimin vicdanlarına terk eyliyorum.

6 Kânun-ı Evvel: 1324 (19 Aralık 1908)
Satvet Lutfî

61 Hatta *Şura-yı Ümmet* gazetesi bile 24 Teşrin-i Sâni 1324 (7 Aralık 1908) tarihli nüshasında "İdare-i Vilayat" ser-levhalı makale-i müfidesinde yazmıştı ki: "Yoksa suret-i mutlakada bir merkeziyet usûlü her türlü kuvâ-yı teşebbüsiyeyi imha eylemek, muamelatı işkâl ve ta'vîk etmek gibi mahâzir-i azimeyi daidir ki biz bunun acı bir numûnesini ve tecrübesini gördük."
Daha aşağıda:
"İttihâd ve Terakki Cemiyeti'yle birleşen "Usûl-i Meşrutiyet, Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i şahsî Fırkası'nın âmâl ve metâlibâtı da *reisinin* verdiği konferanslardan istinbât olunduğu veçhile taşra hayatına revnak ve faaliyet verecek makul ve mantıki bir tevsi-i mezuniyetten başka bir şey değildir ki bunu kabulde tereddüt edecek kimse olamaz."

Tanin *Gazetesinin 26 Teşrin-i Sâni 324 (9 Aralık 1908) Tarihli Nüshasında Aynen Neşrolunan Makale:*

İntihabat Entrikaları

İstanbul'un pek kalabalık ve efkârın bittabi muhtelif olmasını ahaliyi iğfal ve ızlâl *için büyük bir fırsat addeden bazı kimselerin mebus intihâbâtında arkadan arkaya birtakımentrikalar tertip etmekte oldukları tahakkuk ediyor. İstanbul'da müntehib-i sânîleri celb ile Müslümanları daire-i ittihâddan ayırmak ve araya sokacakları nifaktan güya müstefid olmak üzere hareket edenler bulunduğunu anlıyoruz.*

Halbuki ittihâd kuvvettir, nifak ise mağlubiyettir. Bugün Müslüman müntehib-i sânîleri ağrâz-ı şahsiye uğrunda hareket eden kimselere kapılacak olurlarsa bütün İstanbul mebusları Rum Patrikhanesi'nin bendegânından ibaret bulunacaktır. Ta taşralara varıncaya kadar intihabatta talimat vererek temin-i maksada çalışan Rum Patrikhanesi İstanbul'da da Müslümanlar arasında menfaat-i şahsiye mülahazasını menfaat-i vatan endişe-i mukaddesine feda edecek kimseler bulmuş, İttihâd ve Terakki Cemiyeti aleyhine bu suretle şâyân-ı nefret bir mübareze açılmıştır.

Şimdiye kadar bu acı hakikatler gizli gizli mahsus oluyordu. Fakat artık kurulan tertipler bütün çirkinlikleriyle meydana çıkıyor. Bu bâbda kendi tahminimize kapılıp da aldanmış olmamak için şu entrikaları neden anladığımızı izah edelim ki hüsn-i niyetlerine, muhabbet-i vataniyelerine, hamiyet-i Osmaniyelerine emin bulunduğumuz zevât ashâb-ı agrâzın iğfâlâtına kapılıp da nazar-ı ahlâfda lanetle yâd edilmek gibi bir tehlikeye nefislerini atmasınlar.

Rum gazetelerinin neşriyatına bakılırsa Rum Patrikhane fırkasının uyuştuğu Müslüman namzetleri Sabahaddin Bey fırkasıdır ki Proodos'*un tavsiye ettiği Fazlı ve Ali Kemal Bey'ler de hep bu fırkaya dâhildir.*

Acaba hakikaten arada böyle bir ittihâd var mıdır? Ve varsa şu iki fırka ne suretle birleşmiştir? Birbirlerine karşı ne yolda vaatlerde bulunmuşlardır? Burasını bize dünkü La Turquie *gazetesi ifşa ediyor. Ve bunu da Rum gazetelerini tahti'e ederek seviniyor. Diyor ki:*

"Maatteessüf Rum matbuatı meseleyi pek sathi olarak tedkik ediyorlar, tamik eylemiyorlar. Prens Sabahaddin Bey'in fırkasının Rum Patrikhanesi'nin kendileri Patrikhane imtiyâzât-ı mezhebiyesinin muhafazasını taahhüd edeceklerine dair vuku bulan beyanatına itimat eyliyorlar."

"Halbuki kim bu imtiyâzâta dokunuyor? Kanun-ı Esasi'nin bir madde-i mahsusası bu imtiyâzâtı temin ve vikaye etmiyor mu? Mademki bu imtiyâzât

Kanun-i Esasi ile mahfuzdur, neden bunu bir mesele yapıp bilâ-lüzum bir münakaşa tevlîd etmeli?"

La Turquie'*den naklettiğimiz şu fıkra gösteriyor ki Prens Sabahaddin Bey fırkası intihâbâtta Rum Patrikhanesi ile birleşmiştir. Nokta-i iştirak de tevhid-i menâfidir. Sabahaddin Bey fırkası yahut nam-ı diğerle Fırka-i Ahrâr Rum Patrikhanesi'ne bugün hükûmet içinde hükûmet demek olan ve haysiyet-i milliyeye mugayir bulunan Patrikhane imtiyâzâtını muhafazaya söz veriyorlar, buna mukabil Patrikhane de Rum müntehib-i sânîlere Sabahaddin Bey'i, Ali Kemal Bey'i, vesaireyi intihâb etmelerini emredeceğini vaat eyliyor.*

Bu suretle Rum müntehib-i sânîleriyle Fırka-i Ahrâr'ın celp ettiği müntehib-i sânîler birleşince şu hürriyeti istihsal eden, selamet-i vatanı temine çalışan İttihâd ve Terakki Fırkası'na galebe çalmağı ümit ediyorlar. Fakat zannederiz ki aldanıyorlar. Çünkü Osmanlıların hamiyet-i vataniyelerini agrâz-ı şahsiyeye alet etmeyeceklerini düşünmüyorlar, Osmanlıların ittihâddan, Cemiyetin irşâdâtından ayrılmayacağını bilmiyorlar.

Meselede başka bir nokta daha var. La Turquie *gazetesi bile Fırka-i Ahrâr'ın Osmanlılar nezdinde ehemmiyeti olmadığını bildiği için tuttukları meslekte muvaffak olamayacaklarını takdir ediyor ve meseleyi pek sathi muhakeme ettiklerini yüzlerine vuruyor. Patrikhane imtiyâzâtına kim dokunuyor ki bunu bir mesele yapıyorsunuz? diye soruyor.*

Patrikhane'nin Prens Sabahaddin Bey'den ve Fırka-i Ahrâr'dan muhafaza vaadini aldığı imtiyâzât-ı mezhebiye asıl manasıyla imtiyâzât-ı mezhebiye değildir, bunda birtakım menafi ve âmâl-i siyasiye de dâhildir. Patrikhane'nin telaşı, ve istediği imtiyâzâtı taht-ı temine almak için kendi emeline hizmet eder Müslümanlar bulmağa kalkması da bundan ileri geliyor. Yoksa imtiyâzât-ı mezhebiye namı altında Osmanlılık için muzır başka maksatlar bulunmasa idi Patrikhane'nin bu telaşına –La Turquie'*nin dediği gibi– ne lüzum kalırdı? Adem-i merkeziyet meselesini de tahattur edersek işin hakikatini o zaman bütün bütün vazıh bir surette görürüz. Sabahaddin Bey fırkası, Fırka-i Ahrâr demek Patrikhane nazarında adem-i merkeziyet demektir. Adem-i merkeziyet ise Midilli'nin, Sakız'ın ve sair adaların hep birer Girit olması, hep Yunan âgûşuna atılması için bir hazırlık demektir. Binaenaleyh Patrikhane'nin Fırka-i Ahrâr'a temayülündeki sebep pek kuvvetlidir. Zaten Patrik Efendi geçende Rumların hedef-i âmâle doğru yürüdüklerinden, mazilerini ihyaya çalışacaklarında bahsetmiyor muydu? İşte görünüyor ki çalışıyor, Prens Sabahaddin Bey fırkası ile birleşiyor ve bu ittihâd neticesi olarak Rumların namzedi olmak üzere Sabahaddin Bey, Fazlı Bey, Ali Kemal Bey namları gazetelere yazılıyor.*

Şu tertipte muvaffak olacaklar mı? Buralarını İstanbul müntehib-i sanilerinin hamiyet-i vataniyesi gösterecektir. Menafi-i vataniyenin ne kadar tehlikede olduğu böyle apâşikâr meydanda iken Rum Patrikhanesi âmâline hareket eden bir müslim müntehib-i sani çıkarsa yüreğimiz sızlar.

Dün La Turquie *gazetesinin naklettiğimiz havadisini okurken tecelli eden şu hakikat karşısında müteellim bulunduğumuz sırada hamiyetli Osmanlıların iğfalata kapılmayacaklarını gösterir bir vesika kalbe inşirah verdi.*

Muallim-i muhterem Musa Kazım Efendi gönderdiği bir varakada reyleri dağıtmamak için mebusluktan vazgeçtiğinden kendisi hakkında rey vermek fikrinde olan zevâta vazife-i hamiyet-i ittihâddan ayrılmamaktan ibaret olduğu cihetle İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin namzedi olan Hoca Mustafa Asım Efendi'ye rey vermelerini tavsiye ediyor. İşte biz Osmanlılarda böyle fedâkârlık, böyle bir büyüklük görmek isteriz. Menfaat-i şahsiye Rum Patrikhanesiyle ittihâd etmek değil, temin-i ittihâd için fedâkârlık gösterilmesini bekleriz. Bu fedâkârlığın numûnesini işte Musa Kazım Efendi gösteriyor, vazifesine düşen hisse-i hamiyeti yapıyor. Müntehib-i saniler de kendi vazife-i hamiyetlerini yapmalı, iğfalâtâ kapılmamalı, İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin vesâyâsından harice çıkmamalıdır. Mesele haysiyet ve namus-i milli meselesidir.

Hüseyin Cahit

Tanin gazetesinin 26 Teşrin-i Sâni 1324 (9 Aralık 1908) tarihli nüshasında Hüseyin Cahit Bey'in "İntihap Entrikaları" unvanlı bir makalesini okudum. Hukuk-ı âhara riayetimiz ne kadar vacipse hukuk-ı şahsiyemizi müdafaa da o kadar lazım olduğu için mevzu-i bahs edildiğim bu makaleyi kendi sıramda mevzu-ı bahs ittihazına mecburiyet hissediyorum. "Hayat-ı Muhayyel" müellifi meslek ve efkârım aleyhinde değil, fakat bana atfedegeldiği meslek-i efkâr aleyhinde bu ana kadar birçok şeyler yazdı; adem-i merkeziyet meselesini daima sermaye-i itiraz edindi. Halbuki lisanımıza ancak bu kelimelerle tercüme edebildiğim "desentralizasyon"u idari ve siyasi namlarıyla yek-diğerinden ayıran ben değilim, "hukuk-i idare" mütehassıslarıdır. Müdafaa etmekte olduğumuz tarz-ı idareninse Kanun-ı Esasi'nin 108 inci maddesiyle Vilâyât Nizamnamesi'nde mevcut olan usûlün tatbikinden başka bir şey olmadığını, bu usûlü müdafaaya başladığım zamandan beri iddia edegeldiğim gibi menfa-yı ihtiyariden avdetimden sonra da mükerreren tefsir ve izaha çalıştım. İttihâd ve Terakki Cemiyeti programının idare-i vilâyâta ait maddesi, Kanun-ı Esasi'nin aynı meseleye müteallik fıkrasını tasdik ettiği ve bu program ise Cahit Bey tarafından da kabul edildiği için demek oluyor ki kendisinin itiraz ettiği tarz-ı idare adem-i merkeziyet-i idari değil, adem-i merkeziyet-i siyasi! Fakat buna biz de, hem Cahit Bey'den pek çok evvel itiraz etmiştik. Böyle olduğunu da

evvelki yazılarımızla ispat ettik. Lakin *Tanin* gazetesi bu hakikati inkâr ederek şiddetle aleyhinde bulunduğumuz bir meseleye, adem-i merkeziyet-i siyasiye bizi taraftar göstermekle ısrar ediyor. "Hayat-ı Muhayyel" müellifinin bu itirazlardan bir zevk-i mahsus-i müstesna duyduğunu gördüğümüz için mukabelede bulunmuyorduk. Şu sükût münekkidimizi meslek-i tecavüzünde devama teşvik etmiş olsa gerektir ki bu defa da Rum vatandaşlarımız ve Fırka-i Ahrâr ile İttihâd ve Terakki Cemiyeti namzetleri aleyhinde çalışmış olduğumu iddiaya kalkışmış. Cahit Bey'in ne evvelki, ne de şimdiki isnâdâtında hakikatten şemme bile yok!.. Ben ne mebusluğa namzetliğimi vazettim, ne Rumlara müracaatta bulundum, ne de –lüzum-ı mevcudiyetini tasdik ile beraber– Fırka-i Ahrâr'a iltihak eyledim! Bu fırkanın müessisleri içinde Ahmed Fazlı Bey gibi pek eski ve maksad-ı milli uğrunda maruz olmadığı felâket kalmamış olan bir dostumun bulunması, benim Fırkadan olmaklığımı icap etmez. Eğer öyle olsaydı, hiçbir kuvvet iltihâkımı açıktan açığa söylemekten beni men edemezdi. *Tanin*'in bütün iddialarının esası, *La Turquie* gazetesinden iktibas ettiği şu bir kaç satırdan ibaret: "*Maatteessüf Rum matbuatı meseleyi pek satlı olarak tedkik ediyorlar, tamik eylemiyorlar. Prens Sabahaddin Bey fırkasının [?] Rum Patrikhanesi'ne kendileri Patrikhane imtiyazat-ı mezhebiyesinin muhafazasını taahhüt edeceklerine dair vuku bulan beyanatına itimat ediyorlar. Halbuki bu imtiyâzâta kim dokunuyor? Kanun-ı Esasi'nin bir madde-i mahsusası bu imtiyâzâtı temin ve vikaye etmiyor mu? Mademki bu imtiyâzât Kanun-ı Esasi ile mahfuzdur. Neden bunu bir mesele yapıp bilâ-lüzum bir münakaşa tevlîd etmeli?*" İşte Cahit Bey'in ifşaat dediği fıkra! Evvela ortada bir Sabahaddin Fırkası[62] yok ki o Rum Patrikhanesi'yle birleşmiş olsun. Saniyen Fırka-i Ahrâr'ın programı meydanda, hedef-i sa'yi kâmilen siyasi. Bizse her şeyden evvel ictimâî bir maksat takip ediyoruz. Bu maksat henüz ne İttihâd ve Terakki'nin, ne de Fırka-i Ahrâr'ın programında mevcut! *La Turquie*'nin mahut ifşaatına gelince; bunların heyet-i mecmuası yani "Sabahaddin Bey fırkası" sözü bir vehm-i mahz olmaktan başka bir şey değil!.. Mesleğimizi tanımayarak lehimizde bulunanların bir kısmıyla, aleyhimizde bulunanların cümlesi hangi fikre hizmet ettiğimizi yakinen bilseler zannederim ki iki taraf da iddiasından vazgeçecek. Çünkü bir menfaat-i hususiye-i siyasiye gözeterek lehimizde bulunanlara vaat edecek memuriyetler veya himayelerimiz olmadığı gibi aleyhimizde bulunanların da ellerinden kapmak isteyeceğimiz hiçbir mev-

62 Sekiz senelik bir sa'y-i medîdden sonra teşkil etmiş olduğumuz (Teşebbüs-i şahsî, Meşrutiyet, Adem-i Merkeziyet) Cemiyetini –ki Anadolu'nun muhtelif yerlerinde birçok hizmetler etmeğe çalıştı– ilan-ı Meşrutiyeti müteakip bir tefrikaya mahal vermemek için İttihâd ve Terakki Cemiyeti'yle tevhit etmiştik. Bunu bütün gazeteler yazdılar. O zamandan beri de hiçbir fırka-i siyasiye teşkiline teşebbüs etmedim.

ki yok! Şu halde ikide birde fırkamdan bahsetmekten usanmayanlar onun yerine her neden bahsetmiş olsalar zamanlarını asla kaybetmiş olmayacaklar. Lakin bunu kime anlatmalı? Türkçe, Rumca, Ermenice ilâ-âhirihi birçok gazeteler hakkımızda hatır ve hayale gelmeyecek yalanları bir vaka-i sahiha şeklinde neşredip durdular. Bu hal olsa olsa gazetecilerimizden bir kısmının ciddiyetten ne kadar mahrum olduklarını gösterir. Fakat başkalarının hakkından biz elbette mesul olamayız. Yalnız görüyorum ki Memâlik-i sairede açık bir tebessümle telakki edilecek bu nevi tıflâne şayialar efkâr-ı umûmiyemiz üzerinde icrâ-yı tesirden geri kalmıyor. Mesela; İstanbul'a avdetimden bir kaç gün sonra gazetelerimiz patrikhanelere ettiğim ziyaretlere ait nâkıs ve muhtelifü'l-me'âl fıkralar yazdılar. Zaruri olan şu ziyaretin bir cinayet gibi telakki edileceği hatırımdan geçmediği için neşriyat-ı vâkıayı tashihe lüzum görmemiştim. Mesele hakikaten pek basit idi; menfa-yı ihtiyaride vefat eden pederimin cenazesini vatanımıza naklederken vatandaşlarımızdan bir çoğu tarafından hiç de muntazır olmadığım bir ulüvv-i cenâbla istikbâl edildiğimiz esnada patrikhanelerden de birer heyet-i murahhasa avdetimizi tebrike gelmişlerdi. Ziyaretlerinin iadesi en tabii âdâb-ı muaşeret iktizasından olduğu için bir günümü bunlara hasrederek evvela Bâb-ı Meşihat'e sonra da Rum ve Ermeni patrikhanelerine gittim.

Makam-ı Meşihat'e olan ziyaretimi Şeyhülislam Efendi başta oldukları halde erkân ve memûrîn-i Meşihat de gördüler. Lakin gazeteler bunu kale bile almayarak yalnız patrikhane ziyaretlerini –bazıları da yanlış olarak– hikâye ettiler. Esasen neşrinde faide olmayan bu havadis, birçok kîl u kale sebebiyet verdi. Şu haller gösteriyor ki biz zamanımızı elan dedikodularla geçiriyor, hüsn-i istimâl edemiyoruz. Halbuki vakit, nakit de değil bizzat ömürdür. Onun bir dakikasını bile kaybetmek tazmini muhal bir zarara uğramaktır!.. Fakat münekkidimizi takip edelim. *Tanin*: *"Sabahaddin Bey fırkası yahut nam-ı diğerle Fırka-i Ahrâr Rum Patrikhanesi'ne bugün hükûmet içinde hükûmet demek olan ve haysiyet-i milliyeye mugayir bulunan patrikhane imtiyâzâtını muhafazaya söz veriyorlar."* diyor. İntihabat meselesine külliyen bîgâne kaldığım gibi Fırka-i Ahrâr'ın da benim fırkam olmadığını söylemiştim. "Hükûmet içinde hükûmet demek olan ve haysiyet-i milliyeye mugâyir bulunan patrikhane imtiyâzâtını muhafazaya söz vermek" meselesine gelince Fırka-i Ahrâr bu sözü Kanun-ı Esasi ve İttihâd ve Terakki Cemiyeti'yle beraber veriyor! Bunu Cahit Bey de düşünmüş olmalı ki mütalaasının altına *"Patrikhanenin Prens Sabahaddin Beyden ve Fırka-i Ahrâr'dan muhafaza vaadini aldığı imtiyâzât-ı mezhebiye asıl manasıyla imtiyâzât-ı mezhebiye değildir. Bunda birtakım menâfi ve âmâl-i siyasiye de dâhildir."* iftira-yı sarihini kondurmağa mecburiyet hissetmiş!.. Evvela;

her kim patrikhane yahut mensûbînine karşı böyle bir vaatte bulunduğumu iddia ederse açıktan açığa yalan söylemiş olur. Sâniyen; benim gibi hiçbir sıfat-ı resmiyeyi haiz olmayan, olmağı da katiyen istemeyen bir adamdan patrikhaneyi böyle bir vaat istetmeğe kalkışmak orayı tımarhane yerine koymaktır; bu da âdâb-ı muaşerete asla tevâfuk edemeyecek menfûr bir tecavüz teşkil eyler!

Muârızımızın kendisi de pek iyi bilir ki şerâit-i hâzıra dâhilinde patrikhanelerin imtiyâzâtını lağva teşebbüs; müslim gayr-i müslim anâsır-ı Osmaniye arasında birçok kan dökülmesine ve neticede ecnebilerin işimize müdahale etmelerine sebebiyet verir. Bunu "Büyük Midhat"ımız hakkıyla takdir eylediği için Kanun-ı Esasi'ye mahut maddeyi derç etmiş, aynı hakikati İttihâd ve Terakki Cemiyeti anladığı için o da programına kaydeylemiş. Hüseyin Cahit Bey bize iftiralar fırlatmaktan bir zevk-i mahsus duyuyorsa buna teessüften başka bir diyeceğimiz olamaz. Fakat meseleye diğerlerini karıştırmaktan, bize zaten ısınamamış olan anâsır-ı gayr-i müslimeyi büsbütün tenfire âlet olacak neşriyattan menfaat-i vataniye namına olsun içtinap etmelidir. Şimdi bir de makalesine mukaddime olmak üzere yazdığı şu satırları gözden geçirelim: *"İstanbul'un pek kalabalık ve efkârın bittabi muhtelif olmasını ahaliyi iğfal ve ızlâl için büyük bir fırsat addeden bazı kimselerin mebus intihabında birtakım entrikalar tertip etmekte oldukları tahakkuk ediyor. İstanbul'da müntehib-i sânîleri celp ile Müslümanları daire-i ittihâddan ayırmak ve araya sokacakları nifaktan güya müstefit olmak üzere hareket edenler bulunduğunu anlıyoruz. Halbuki ittihâd kuvvettir, nifak ise mağlubiyettir. Bugün Müslüman müntehib-i sanileri ağrâzı şahsiye uğrunda hareket eden kimselere kapılacak olurlarsa bütün İstanbul mebusları Rum Patrikhanesi'nin bendeganından ibaret bulunacaktır. Ta taşralara varıncaya kadar intihabatta talimat vererek temin-i maksada çalışan Rum Patrikhanesi İstanbul'da da Müslümanlar arasında menfaat-i şahsiye mülahazasını menfaat-i vatan endişe-i mukaddesine feda edecek kimseler (!) bulmuş İttihâd ve Terakki Cemiyeti aleyhine bu suretle şâyân-ı nefret bir mübareze açılmıştır."* Bu kelimeler "Hayat-ı Muhayyel"in o nezih, rakîk, bedî' sayfalarını vücuda getiren bir kalemden mi çıkıyor? Meğer politikacılığın aleyhinde bulunmakta ne kadar haklı imişim! Şu teveccühler bana neşriyat-ı kadîme-i hakîrânemden bir sayfayı yâd ettiriyor. "Kendimizi Asrımıza Tanıtalım" unvanlı o küçük parçayı[63] nakletmekte bilmem mazur görülür müyüm:? *"Hal-i vahamette bulunan hastanın her nefesi -bir kuvvet imdadına yetişmediği halde- son nefesini tacil eder. Hayat-ı medeniyenin her nefesi de dem-i vâpesînimizi tesri ediyor. Bir eşkıya ocağı haline gelen Saray'ın vatana suikastına muka-*

63 *Terakki*'nin birinci nüshasının onuncu sayfasından.

bil milletin bir aksü'l amel-i manevi bile izhar edemeyişini gören hükümât-ı ecnebiye ortada sahipsiz mal bulunduğuna kail olmuş istifade çarelerini arıyor! Son zamanlara kadar efkâr-ı umumiye Türklerin terakki ve temeddüne olan istidatlarından külliyen bî-haberdi. Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar, Sırplar hatta Araplar ve Kürtler bile derece derece mağduriyetlerini, terakki-perverliklerini tasdik ettirmiş yahut ettirmeğe çalışıyorlar; kendilerine manen ve maddeten zahir olacak kuvvetler bulmuş, bulmakta devam ediyorlar. Yalnız biz Türkler, hiçbir şey yapmadığımız için düşman-ı temeddün addediliyor, ehrâm-âsâ yükselen kütle-i ithâmât altında mütemâdiyen eziliyoruz. Şüphesiz başkaları gibi bizim de birçok noksanlar, birçok hatalarımız var; ve bunların en büyüğü de esbâb-ı mevcudiyetlerini elân teşrihe girişmemekliğimiz! Fakat mükerrer de olsa seyyi'âtın fevkinde faziletlerimiz var. Demek ki muzlim de olsa bir istikbalimiz var Saadet-i maddiyeye sefalet- i maneviye bedeline varılan bu eyyâm-ı şeamette bile ismet-i vicdaniyelerini muhafaza etmiş milyonlarca fakir... Fakat âlî-cenâb köylülerimiz var. Evlatları... Mektep sıralarından kaldırılarak menfadan menfaya, mezardan mezara atılan binlerce evlatları bir maye-i hayat ve terakki besliyor, vatanlarına bir istikbal-i bülend-i medeni hazırlıyor. Niçin sükûtumuzla medeniyet düşmanı geçinelim? Okyanusların ufuklarından yuvarlanan dalgalar gibi asırların zulemât-ı eb'âdından kopup gelen mevcât-ı medeniye bütün beşeriyetin darbe-i sa'yiyle yürüyor! Hiçbir millet, hiçbir asır, hiçbir devir, ona tek başına iddia-yı temellük edemez!"

İşte istibdadın en coşkun, en ye's-âver günlerinde neşreylediğimiz efkâr!.. O zaman her tehlikeyi göze alarak umum vatandaşlarımızın ve bilhassa Türklerin pâymâl edilen hukukunu dâhilen ve haricen müdafaaya çalışmakla mı "menfaat-i şahsiye mülahazasını menfaat-i vatan endişe-i mukaddesine" tercih etmiş olduk? Fransa, İtalya, İngiltere hatta Amerika matbuatına varıncaya kadar hepsinde[64] Türklük ve Osmanlılık lehinde bir cereyân-ı fikri tevlidine seneler senesi uğraşmakla mı "menfaat-i vatan endişe-i mukaddesini menfaat-i şahsiye mülahazasına feda" etmiş olduk??..

Asya-yı Sugra'nın şarkından garbı.a kadar müteaddit vilayetlerde muhaberat-ı müteselsilemiz ve bin müşkilatı iktiham ederek gönderdiğimiz vekillerimizle istibdada karşı fikr-i mukavemeti, fikr-i ittihâdı, lüzum-ı meşrutiyeti senelerce müddet tamime çalıştık. Karadeniz havzası, Erzurum ihtilalleri mesaimizin tesirini kısmen olsun ispat etti. Fakat bu tarik-i ictihâdda ne mihnetler, ne azaplar bedeline yürüdük!.. Biz o menfa hayatının ardı arkası kesilmeyen darbeleriyle pençeleşir-

64 Bu neşriyatın kısm-ı azamı mahfuzumuz olduğu için icabında neşredilebileceği bir faide-i zaide kabilinden arz olunur.

ken, İstanbul'daki efrad-ı ailemizin makhûriyyetler içinde kaldıklarını, evimizin sanki cehennemin bir şubesi haline geldiğini gördük! Pederinin ihtizar-ı maddisi karşısında mahbus validesinin ihtizar-ı manevisi için ezilen bir evlat kalbi, mahkûm-ı âfât olup kalan refika-i hayatının felâketleri için sızlayan bir refik kalbi, güneş yüzü görmeyerek büyüyen evladı için parçalanan bir peder kalbi, bizde aynı vakitte ictimâ ediyordu!!!..

Saadetleri yolunda feda-yı canı kendimize bir vazife-i mukaddese addeyleyeceğimiz o aziz vücutları, bunca senelik bir işkenceye niçin elimizle teslim ettik? Ve onlar orada, bir tazyik-i bî-amân altında... Etraflarını kuşatan, ömürlerini kısaltan o melun casus çehrelerinin enzar-ı tagallübleri önünde yaşanılmaz bir hayat yaşarken, niçin kerrât ile maruz olduğumuz ölüm tehditlerine karşı: "Haysiyet-i milliyemizin müdafaasına vakfettiğimiz bir hayatı o uğurda büsbütün feda eylemek lazım gelirse bunu bir fedâkârlık saymaktan bile teeddüp ederiz!" dedik?.. Emin olun ki bunları makam-ı tefahürde değil, ancak makam-ı teessüfte söylüyorum. Vatandaşlarımızın, ... yegâne medar-i tesellimiz olan nesl-i cedidin felâketler içinde kıvrandığı bir devr-i bî-adîl-i şeâmette, bi'l-ihtiyâr çektiğimiz azaplar bizim en metin istinâdgâh-ı manevimizdi. Bunları söylemek, yazmak... bir ailenin esrâr-ı kalbiyesini sahâ'if-i matbuata dökmek, o istinâdgâh-ı vicdaniyi esasından mütezelzil etmektir.

Fakat Hayat-ı Muhayyel müellifi bunu düşünecek bir halde mi?.. O, kendi mevkiinin tahkimini başkalarınınkinin tahribinde arıyor! Bilmiyor, daha doğrusu bilmek istemiyor ki bir darbe-i kalemde "menfaat-i şahsiye mülahazasını menfaat-i vatan endişe-i mukaddesine feda edecek kimseler" arasına geçirmek istediği adam, senelerden beri ailelerimize: "Evlatlarınızı, merkez-i istinâdlarını kendilerinde bulduracak bir terbiye ile techiz edin" diyen, yani yegâne istinâdgâhını kendisinde, meşru mesaisinde arayan adamdır!

Biz ne mebusluğa, ne memurluğa namzet olduk; hiçbir kuvve-i beşeriyeden şahsımız namına hiçbir muavenet istemedik, istemiyoruz. Hükûmet-i sâbıkaya karşı ne kadar müstakil idiysek; hükûmet-i hâzıra ve müstakbeleye karşı da o kadar müstakiliz ve o kadar müstakil olacağız. Bütün emeller ve bütün teşebbüslerimiz nesl-i cedidimizi memuriyet peşinde koşmaktan kurtaracak; şuabât-ı mühimme-i ilmiye, mesai-i müsmire-i medeniyeye sevk edecek vesait-i içtmaiyeyi gittikçe daha ameli bir surette ihzara münhasır! Bu maksadı gaye-i hayal ittihaz edinenlerin, menâfi-i şahsiyeleri namına hükûmetten isteyebilecekleri yegâne lütuf: "Gölge etme, başka ihsan istemem"den mâadâ bir şey olamaz. Biz bir devlet adamı olmayacağız; yalnız hakikatine iman getirdiğimiz efkârın naşirliği, hâdimli-

ğiyle iktifa edeceğiz. Mesai-i müstahsileye, bir teşebbüs-i feyzâ-feyz-i izdiyâdla sülûk etmek üzere hayat-ı hususiyede mahfil-güzin-i ikdam ve ihtimam olanların, hayat-ı siyasiyede mesned-nişîn-i ihtiras olanlardan ziyade cemiyete müfîd olduklarını bilfiil ispata çalışacağız. Bu isbat bugün bize Meclis-i Mebusan'ın lüzumu kadar lazım; yarın daha lüzumlu olacak!.. İnsaf edelim: Fazâil-i ictimâiye ve kuvâ-yı medeniyeyi, mücerred teşebbüs-i şahsînin teessüsünde, faaliyet-i iktisadiyenin tezâyüdünde arayan ve bütün hayatlarını bu efkârı efkâr-ı umumiyeye ilkâya vakfedenler nasıl olur da "İntihâbât Entrikaları"yla uğraşabilirler? Bize edilecek meşru bir itiraz varsa o da başkalarının hukukuna tecavüz değil belki maruz olageldiğimiz haksız hücumlara karşı kendimizi kâfi derecede müdafaaya lüzum görmemiş olmaklığımızdır. Lâkin bu tecavüzler o kadar amiyane, o kadar garazkârâne, o kadar bî-edebâne idi ki çok defalar haysiyet-i milliyemiz namına cevap vermekten utandım!..

Senelerce müddet matbuat-ı muhtelifede bunca yazılar, erbâb-ı kalemle bunca muhaverelerimiz neşrolundu; şu âsâr içinde ne olurdu mütecavizler iddialarını ispat edecek tek bir sayfa, tek bir satır gösterseydiler! Buna imkân olmadığı içindir ki muttasıl iftiraya mecbur oluyorlar. Her gün yeni bir tecavüz, yeni bir bühtan... İşte eserleri!.. Fakat bunlar, bu garazkârlıklar bizi asla mey'ûs etmiyor; bilakis tarik-i mesaimizde daha büyük bir gayretle devama teşvik ediyor. İstibdatla... Ahlâksızlıkla muharebeye tutuştuğumuz zamandan itibaren tecavüze maruz olmadığımız bir an olmadı! Onun için şimdi edilen itirazların hiçbirine yeniden cevap vermeğe muhtaç değilim. Cevaplar neşriyat-ı kadîmemizde fazlasıyla mevcut!.. Aleyhimizde, bir tanîn-i zübâb gibi tekrar edilegelen nakârât-ı bî-mana-yı ithâmât hep Hıristiyan vatandaşlarımıza taraftar olduğumuz, onlardan muavenet gördüğümüz değil mi? Halbuki hak ve hakikatten başka hiçbir kimseye, hiçbir kuvvete taraftar olmadığımız, olamayacağımız, bütün mevcudiyet-i fikriyemizden feveran ediyor. İşte dokuz sene evvel, vahdet-i siyasiyemizi bir meşrutiyet-i adile ile temine çalışmak üzere anâsır-ı muhtelife-i Osmaniye'yi bir mu'temere akdine davet etmiş, matbu olan bu davetnamenin onuncu sayfasında aşağıdaki satırları aynen neşreylemiştik: *"Ortada bir fikir daha var ki o da ecnâs-ı muhtelife-i Osmaniye'nin Balkan hükümât-ı sagîresi gibi ayrıca kesb-i istiklâl etmeleridir. Lakin bu küçük hükûmetler şarkta mevcudiyet-i Osmaniye'nin husûle getirdiği muvazene-i düveliyeden istifade suretiyle yaşayabiliyor. Harita-i âlemde o muvazene, Devlet-i Osmaniye zararına tebeddül ettiği gün anâsır-ı mezkûrenin ihrâz-ı istiklâlleri şöyle dursun fakat hayli zamandan beri kesb-i istiklâl etmiş olan Balkan hükûmetlerinin bile âzâde-i tecavüz kalacakları şüphelidir.*

Sahne-i tabiatta, cidal-i hayat kanun-ı âhenîni devam ettiği müddetçe yaşamak, hususiyle hürriyetini muhafaza şartıyla yaşamak için, onun devamını temin eyleyecek bir kuvvete mâlikiyet iktiza eder. Hatta farz-ı muhal olarak akvam-ı Osmaniye'nin birer idare-i müstakileye mâlik olacakları kabul edilse bile cevânib-i erbaalarından yükselen kuvâ-yı hariciyeye karşı koyacak bir kuvve-i dâhiliye vücuda getirmek üzere mütemekkin oldukları araziden istihsal eyleyecekleri servetin ne büyük bir kısmını ihtiyâcât-ı askeriyelerine sarf etmeleri lazım gelecektir! Halbuki tâbiiyet-i Osmaniye altında bir adâlet-i müteşâviye ile yaşamak; bizi askeri, iktisadi her türlü tecâvüzât-ı hariciyeden masûn bırakacak en salim yoldur. Hatta komşularımızın da –munsıfâne düşünecek olurlarsa– itiraf eylemeleri lazım gelir ki Osmanlılığın ihyası umum âlem-i medeniyete bir hizmet olacak. Çünkü devletimizin mazisi fütûhât-ı cesîme-i askeriyede idi, istikbali fütûhât-ı âliye-i medeniyede bulunacak! Bir milletin saha-i temeddüne ihrâz edeceği fütûhât ise yalnız kendisinin değil, fakat tekmil insaniyetin malı sayılır. Umum Osmanlıların bu büyük maksada vusûl için fırak-ı muhtelife-i ahrârdan mürekkep bir cemiyet-i ciddiyenin teessüs ettiğini görür görmez ona her suretle zahir olacaklarından eminiz!"

Eczâ-yı müctemia-i vatanı hallaç pamuğu gibi atıp dağıtmak kasdında bulunan bir adam bu efkârı mı tamime çalışır?..

Şimdi bir de bu beyannamenin neşrinden yedi sene sonra *Terakki*'nin altıncı nüshasında: "Hıristiyanlar vatanımızda adem-i merkeziyetten nasıl müstefit olageldikleri halde Müslümanlar merkeziyetin mahkûmu oluyorlar?" unvânıyla çıkan bir makalenin en esaslı parçalarını nakledelim: *"Adem-i merkeziyet hakkında hiçbir fikir edinememiş olan zevât, müdafaa ettiğimiz usûlü Hıristiyanlarla Avrupalılara karşı bir cemîle olmak üzere telakki ediyorlar. Bilmiyorlar ki bu idarenin temin ettiği hukuk-ı muhtelifenin kısm-ı azamı bazen de fazlasıyla Hıristiyan Osmanlılara temin edilmiş bulunuyor. Bunu ispat etmekten kolay bir şey yok; Rum, Ermeni, Bulgar ve saire kiliseleri intihâb-ı umumi ile tayin olunmuş ruhani ve cismani iki meclis vâsıtasıyla milletlerinin mesâil-i medeniye ve ruhaniyelerine müteallik kâffe-i umûru serbestî-i tam ile rüyet ederler. En mühimlerini hulâsaten gözden geçirelim:*

Vergi.- *Hıristiyan vatandaşlarımız İstanbul'un fethinden Tanzimat-ı Hayriye'ye kadar haraç ve cizye namı altında cemaat hesabına muayyen ve mukannen bir vergi veriyorlardı. Gülhane Hattı'nın ilanından beri kendileri için haysiyet-şiknâne olan bu usûl lağvedilmiş ve bedel-i askeri müstesna olarak Müslümanlar gibi aynı vergi ile mükellef kılınmışlardır.*

Fakat suret-i tahsilinde aramızda büyük fark var. Hıristiyanlar vergilerini, mahalle, köy, nahiye hatta bazı yerlerde kaza mecmu-ı nüfus-ı muhammenesi üzerine muayyen olarak beynlerinde tevzian taksim ediyorlar. Mesela bundan kırk sene evvel üç yüz nüfuslu bir köyde ne miktar vergi kayd ve kabul olunmuş

ise bugün köyün nüfusu bir kaç misli tezâyüd ettiği halde yine aynı vergi veriliyor. Bu noktada Hıristiyanlar kanunen değilse bile fiilen adem-i merkeziyetin temin edeceği hürriyetten daha fazlasına, adeta bir muhtariyet usûlündeki imtiyaza mâlik bulunuyorlar.

Hükûmet, sırf Hıristiyanların iskan eyledikleri yerleri Müslümanlarınki gibi teftiş edemiyor: Bir müdahale vukuunda mutlaka muhtar veya meclis-i milliyi evvelden haberdar etmesi şart!..

Mehâkim.- *Mecâlis-i ruhaniye ve cismaniyenin vekilleri metropolitlik veya piskoposluklarda teşkil-i mehâkim ile ahvâl-i mecbureden kat-ı nazar aralarında zuhûr eden her türlü daâvîyi istedikleri veçhile hallediyorlar.*

Mehâkim-i şeriyemizin daire-i salahiyeti nasıl tahdit edilmişse Gülhane Hattı ve müteakiben neşrolunan nizamât ve kavanin-i muhtelife ile Hıristiyanlara verilen imtiyâzât-ı adliye de öylece tahdit edilmek istenmişse de, bir türlü muvaffakiyet hâsıl olamamış ve bu yüzden patrikhaneler ile Adliye Nezareti arasında bir ihtilaf-ı daimi hükümran olagelmiştir.

Şu suretle Hıristiyanlar hukuk-ı daâvîyi daha büyük bir sürat ve adaletle aralarında hallettikten başka, bir haksızlık vukuunda bizim mehâkime de müracaat ederek yahut müracaat tehdidinde bulunarak ihkâk-ı hakka muvaffak oluyorlar. Halbuki Müslümanlar, hususiyle bî-çâre Türklerin hukuku kuvve-i merkeziyenin elinde basit bir oyuncak haline gelen mahkemelerin oyuncağı olup gidiyor. Zaten mehâkimi merkezin müdâhalât-ı rûz-merresinden kurtarmadıkça istiklâllerinin temin edilemeyeceği her milletin tarihindeki edille-i katiye ile müsbet bir hakikattir.

Maarif.- *Hıristiyan vatandaşlarımız Maarif Nezareti'nin teşekkülünden evvel aldıkları fermanlar mucibince köylerinde, mahallelerinde arzuları veçhile mektep açarlar, arzu ettiklerini okuturlar, hükûmetin taarruzuna hiçbir veçhile maruz kalmazlardı.*

Maarif Nezareti'nin çıkardığı bir kaç sâlnâme açılınca sayfalarının birçok ruhsatsız küşad edilmiş Hıristiyan mekâtibinin isimleriyle memlû olduğu görülür... Ziraat, sanayi ve ticaretleriyle hükûmetin müdâhalât-ı muzırra-i daimesi haricine çalışan Hıristiyanlar, Müslümanlarla nisbet kabul etmeyecek surette zenginleşmiş bulunduklarından evlatlarının tahsil ve terbiyesi için lazım gelen parayı aralarında tedarik ediyor ve sırf teşebbüs-i şahsî sayesinde toplanılan bu para ile maarifle umum Müslümanları fersah fersah geçiyorlar. Onlar, istedikleri gibi mektepler açtıkları halde bu imtiyaz diğerlerinden dirîğ ediliyor. Ne zaman bir Müslüman hususi mektep açmağa kalkışsa daima hükûmetin müşkilât ve mümanaatına dûçâr oluyor. Farz-ı muhal olarak bunları iktihâm etse bile sansürün müdâhalat-ı daimesinden yakasını kurtaramıyor. Şu takdirde cemiyetimizde serbest mekteple-

rin devam ve terakkisi kabil olamayacağından maarif-i umumiyemiz bir inhisar-ı resmi altına geçerek ensâl-i âtiyenin dimağları daha tevessu'a vakit bulmadan, resmi bir kalıpta dökülüyor ve Müslümanları âtiyen de Hıristiyanlarla rekabet edemeyecek bir hale getiriyor. İşte maliye ve adliye umûrunda olduğu veçhile maarifte de Hıristiyanlar vasi bir adem-i merkeziyetten müstefit olageldikleri halde Müslümanlar en müdhiş bir merkeziyetin pençesinde ezim ezim eziliyorlar!"

Buna karşı "Hayat-ı Muhayyel" müellifi ne diyor?

"Adem-i merkeziyet meselesini de tahattur edersek işin hakikatini o zaman bütün bütün vazıh bir surette görürüz. Sabahaddin Bey fırkası (?) Fırka-i Ahrâr demek patrikhane nazarında adem-i merkeziyet demektir. Adem-i merkeziyet ise Midilli'nin, Sakız'ın ve sair adaların hep birer Girit olması, hep Yunan âğûşuna atılması için bir hazırlık demektir."

El-hayâ' mine'l-îman!..[65]

Eğer Bahr-i Sefid adalarında Yunan âğûşuna atılmak için bir hazırlık varsa onu men edecek usûl merkeziyet değil kuvve-i askeriyedir. Kuvve-i askeriye ise servet-i milliye ile artar; servet-i milliyeyi artıracak şey?.. Teşebbüs-i şahsî... Teşebbüs-i şahsîyi teshil edecek tarz-ı idare?.. Adem-i merkeziyet!.. Tarih-i beşer, o mükerrer delillerle bu hakikati ilan ve ispat ediyor! hâlâ görmeyecek, hâlâ anlamayacak mıyız ki merkeziyet demek; hürriyeti inhisara almak, ekseriyeti ekalliyete çiğnetmek, fikr-i teşebbüsü kahreylemektir!.. Adem-i merkeziyetse teftiş-i milliyi yalnız Meclis-i Mebusan vâsıtasıyla İstanbul'da değil fakat mecalis-i umumiye ile vilayetlerin her tarafında kökleştireceği için Osmanlıları Osmanlı Devletine kalben bağlayacak; ticaret-i milliyemize sürekli bir vüsat vererek harice karşı müttehiden hareket lüzumunu izhar ve bu sayede kavmiyet rekabetlerini söndürmeğe en kuvvetli bir vâsıta teşkil edecektir. Şu halde idareten adem-i merkeziyet; siyaseten merkeziyete müntehi olarak vahdet-i Osmaniye'yi ân-be-ân mütezayit bir kuvvete makrûn eyleyecek!

65 "Teşebbüs-i Şahsî ve Tevsi-i Mezuniyet Hakkında Bir İzah" unvanlı evvelki risalede izahat-ı âtiyeyi vermiştik: "Adem-i merkeziyet-i idari unvanı altında öteden beri isteye geldiğimiz ıslahat, vali ve diğer memurların salahiyetini (kanun dairesinde) artırmak, mecâlis-i umumiyeyi bir ân evvel açtırmak ve bu suretle ahalimizi verdiği verginin mahall-i sarfını en muvafık bir surette tayin ve teftişe alıştırmaktan ibaret kalıyor. Bundan dolayıdır ki adem-i merkeziyete müteallik neşriyatımızda daima Kanun-ı Esasi'nin 108'inci maddesine istinâd ettiğimiz, daha doğrusu bu maddenin ehemmiyet-i azimesini efkâr-ı umumiyeye izaha çalıştığımız gibi İttihâd ve Terakki Cemiyeti programının aynı esasa müstenit bulunan maddesini de ciddi bir memnuniyetle kabul etmiştik. Şu halde adem-i merkeziyet tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaif demektir. Yalnız tevsii-i mezuniyet adem-i merkeziyet-i idarinin ismi değil, tarifi! Aralarında hiçbir mübayenet bulunmamakla beraber matbuatımızda ekseriya tabirle tarif karıştırıldığı için ezhân-ı umumiye teşvişe düşüyor. Ümit ederim ki artık bu izahattan sonra olsun su-i tefehhüme meydan kalmaz."

Hayat-ı vatan nokta-i nazarından bu kadar lüzumlu bir idareyi, devletimizin mahvını mucip olacak bir idare tarzında göstermek âli bir hakikati, süfli bir garaza kurban etmek değil midir?..

Teessüfle görüyorum ki vaktiyle (Bizde Tenkid) unvanı altında karalamış olduğum bir makaleden müfrez şu bir kaç satırın yeniden neşri şimdi de faydadan hali olmayacak:

"Şüphe yok ki fikr-i tenkid seviye-i idrak-i ümumiyeyi yükseltiyor, tatbik olunduğu muhtelif zeminlerde hakikatin tealisine hizmet ediyor. Bu halde henüz atâletten kurtulamayan muhit-i fikrimizin terakkisini tesri için fikr-i tenkidin neşriyatımızda intişarına çalışmalıyız. Maarif-i Garbiyede iyi kötü birçok numûneler var. En iyilerinin esbâb-ı mükemmeliyetlerini teşrih etmeli, muhit-i millimizde sathi ve nâkıs tenkidler aleyhine kavî bir cereyân-ı fikri husûle getirmeli.

Bu âna kadar edebiyat, tarih ve sanayi-i nefisede münekkidler iki usûl kullandılar: Tenkid-i şahsi, tenkid-i gayr-i şahsi. Büyük münekkidlerin en kıymettar eserleri tenkid-i gayr-i şahsî usûlüyle yazılmıştır. Bunlar, bir eseri tedkik ederken, muhakemelerini yalnız kendi hisleri, kendi fikirleriyle yürütmezler. Tahlil edecekleri eserin mensup olduğu muhit ve zamanı ve bu muhit ve zaman içindeki hakayık-ı malume ile olan münasebatını irâe ederler. Nazarları istiknâhına çalıştıkları âsârın menşelerine, müellif, sanatkar yahut bütün bir devrin heyet-i mecmua-i mütefekkirini üzerinde en ziyade icrâ-yı nüfuz eyleyen tesirât-ı tabiiye ve ictimâiyeye kadar hulûl eder. Kalemleri bir teşrih bıçağı gibi işler ve tenkid ettikleri parçanın hangi elyâf-ı hissiye ve fikriye ile dokunduğunu sanki parmakla gösterirler. Kendi gözümüzle okurken farkına varamadığımız birçok güzellik ve çirkinlikler, hakikat ve hataları münekkidin gözüyle okurken görmeğe başlar, bir âlem-i manevinin hilkatinde hazır bulunuruz.

On dokuzuncu asrın sonlarında, edebiyatla sanayi-i nefisede olduğu veçhile mesâil-i siyasiye ve ictimâiyenin de şahsi muhâkemâtın boğucu darlığından kurtulup tedkikat-ı fenniyeye maruz olmasına tenkid-i gayr-i şahsinin büyük hizmetleri dokundu; mevcudiyet-i müdrike-i beşeriyenin gaye-i tekâmülü olan güzellik, doğruluk ve iyiliğe vâsıta-i intişar oldu.

Asrımız tekâmül-i fikrisini takip eylemek istersek Avrupalıların tenkid-i şahsî ile kaybettikleri zamanı, biz tenkid-i gayr-i şahsî ile kazanmalıyız. Maatteessüf edebiyatımızın bir kaç istisna-yı güzininden başka yazılarımızda henüz fikr-i tenkid doğmamıştır denilebilir. Hatta tenkid, bizde sırf mu'ahaze manasına alındığı için su'-i telakkiye dûçâr oluyor. Halbuki ciddi bir münekkid meşgul olduğu ahvâl ve âdâtı, âsâr ve vukuatı haklarında en doğru malumat edinmek, suret ve sebeb-i tekevvünlerini göstermek fikriyle tenkid eder. Ecsâm-ı gayr-i mer'iyedeki esrar-ı hayatı bir hurde-binin adesesi altında istihraca çalışan bir mütefennin ne kadar bî-tarafsa, hayat-ı fikriyenin meçhûlat-ı hilkatini usûl-i mü-

şâhedenin menşûruyla tahlil eyleyen bir münekkid de o kadar bî-taraftır. Hakikat olan bu perestişleri değil mi ki erbâb-ı sa'ya, fezâ-yı nesîmînin fevkinde bir feza-yı fikri halk ettirerek âlemlerin eb'âd-ı âsmânından mana-yı mevcudiyeti aratıyor. Hangi sanat ve meslekte, hangi şube-i fikride olursa olsun keşf-i hakikat vakf-ı ömr eyleyenleri, bir hiss-i tazim ve te'âvünde tevhit ediyor! Bu tevhit ise, hayatın mazi ve halini kaplayan hodbinlik yerine, bir cihân-ı gayr-endîşînin tealisini ihzar eyliyor!.."

.....

Mademki hepimiz bir hakkı, hukukun da en mukaddesi olan vatanınkini müdafaa davasındayız; bari onu her şeyden evvel layık olduğu ulüvv-i cenâb ile müdafaaya çalışalım... Hak-perest bir milletin mihver-i hissiyatı garaza değil; uhuvvete... âlem-şümûl bir muhabbete istinâd eder!

Sabahaddin

Sultanzade Sabahaddin Bey Efendi'nin Ulemâyı Kirama Hitaben Açık Mektupları*

Ey ulemâ-yı âmilin!

"el-Ulemâ veresetü'l-enbiyâ" hadis-i nebevisiyle sizi dinimiz tazim ediyor. İşte İslamın bu büyük hikmetini kalbiyle duyan asker sizi dinliyor, sizden nasihat istiyor. Din nasihattir "ed-dinu'n-nasihatu" medlûl-i münîfince siz de onları müessir nasihatlerinizle doğru yola sevk etmeğe çalışırsınız. Bu hareketinizle de sizi mutaassıp ve meşrutiyet düşmanı zanneden âlem-i medeniyet görüyor ve anlıyor ki siz müslim vatandaşlarımızın olduğu kadar gayr-i müslim vatandaşlarımızın da hukukuna riayet eyliyor, meşrutiyet ve meşrutiyet-i hakikiyeyi bir himmet-i celîle ile müdafaa ediyor ve ictihâdınızı hak çiğnemekte değil, onu çiğneyenleri çiğnetmekte arıyorsunuz. Allah zâlimleri hiçbir vakit sevmez "innalahu lâ-yuhibbu'z-zâlimîn" nass-ı katiyle âmil olmağa çalışıyorsunuz. Meşruiyet-i meşrutiyeti yıllarca müddet hariç ve nihayet dâhil-i vatanda müdafaaya vakf-i nefs eden bizler de size azîm teşekkürler ederiz.

Çalışın, bugün her zamandan ziyade çalışın ki ehl-i İslam zulme alet olmak ihtimalinden büsbütün kurtulsun. Bundan böyle mürüvvet, uhuvvet, faziletten başka bir maksat takip eylemesin!.. Çalışın, bugün her zamandan ziyade çalışın ki yüreklerimiz kin ve garaz çarpıntılarından ebediyen masun olsun. Mürüvveti, ulüvv-i cenabı düşmanlara kadar teşmil edelim. Allah'ın tahsin edeceği ahlâk ile tahalluk edin! "Tahallaku bi-ahlâkullah" diyen ve cenab-ı Hakk erhemü'r-râhimdir buyuran dinimiz bizi en küçük zulümden, en cüzi bir garazdan bile şiddetle men eyler. Çalışın, bugün her zamandan ziyade çalışın ki istibdâd, zulüm ve udvan hudud-i

* Broşür üzerinde, "Meccanen" kaydı dışında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bizim kullandığımız broşür Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kütüphanesi No: 29785'te kayıtlıdır. Ayrıca dönemin gazetelerinde de yayınlanmıştır. Sabahaddin; "Ulema-yı Kiram Hazretlerine" *Osmanlı* No: 33 (5 Nisan 1325) s. 1.

nefsaniyemizden tard edilsin. Allah'ın ihsan ettiği bir hayatı –meşru bir sebep olmadıkça– niza etmek hakkına hiçbirimiz hiçbir vakit mâlik değiliz. Bunu bu hakikat-i diniyeyi en cahillerimize bile anlatmak en mukaddes vazifemizdir. Çalışalım, bugün her zamandan ziyade çalışalım ki dinimizin ahkam-ı ulviyeti hakkıyla ve bütün hakayıkıyla idrak edilsin. Ancak bu sayede toprağımızı daha iyi ekmek, sanayiimizi daha ziyade ilerletmek, ticaretimizi daha süratle yürütmek, hülasa hayatımızı alnımızın teriyle temin etmek lüzumunu anlayabileceğiz.

Furkan-ı mübîn "Leyse li'l-insani ma sa'yi" buyuruyor; bu ayet-i celilesi de teşebbüs-i şahsî meslek-i ictimâisinin azimet-i mevzuunu kasran bast ve temhid eyliyor. İşte bu lüzum-i katiye binaendir ki ya atalet sefaletleri içinde kavrulup giden yahut gayri meşru vâsıtalarla zenginleşen vatandaşlarımıza mebzul ve meşru servetler kazandırabilmek için vatanımızda huzur ve asayiş, hürriyet-i şahsiye, ırz ve namus, mal ve canın muhafazasını ve teftiş-i meşru-i millinin vilayetlerimizde hakkıyla tatbik ve icrâsını temin edebilecek adil bir hükûmete olan şiddet-i ihtiyacımızı daima efkâr-ı milliyeye telkine çalışıyoruz.

Bu gün bu ihtiyacı sizin herkesten evvel takdir edeceğinizden emin olduğumuzdan hakikati umum vatandaşlarımıza anlatmağa çalışmanızı ve aramızdaki ağrâz-ı müselseleye derhal bir hatme-i katiye çekmeğe delalet buyurmanızı menafi-i İslamiye ve Osmaniyemiz namına rica eyleriz.

Alem-i medeniyete izhâr ve isbat edelim ki mülkümüzün üstüne şeriat-i Muhammediyenin saye-i siyanetini yaymak cins ve mezhep farkı gözetilmeksizin umum Osmanlıların hukuk-i milliyelerine hukuk-i zatiyemiz kadar riayetkâr olmak demektir.

"İnnallahu ye'mru bi'l-adli ve'l-ihsân... ilh." seda-yı semedanisini sımah-ı ümmete hakkıyla isâle muvaffak olabilirseniz işte o zaman ulemânın verese-i enbiyâ olduğunu bilfiil ispat eder ve bütün vatanın rehber-i fevz ve felahı olursunuz! Heman feyyaz-ı mutlak hazretleri heyet-i muhteremenizi bu maksad-ı âlem-şümûlun hüsn-i husûlüne muvaffak eylesin!

Mehmed Sabahaddin

Sultanzade Sabahaddin Bey Efendi'nin Osmanlı Askerlerine Hitaben Açık Mektupları*

Asker Kardeşler!

Esselâmün Aleyküm

Bugün şu tehlikeli zamanda şeriat-ı İslamiyeye bağlı kaldığınızdan dolayı size nasıl teşekkür edeceğimizi bilemiyoruz.

Dinimize olan bu büyük muhabbetinizi pek büyük bir iftihar ile gördüğümüz için şeriat-ı mutahharamızı yalnız istemekle kalmayıp onunla amel etmekliğinizi diliyoruz. Çünkü şeriat isteyenler herkesten evvel şeriatın emrine itaat etmelidirler.

Asker kardeşlerim!

Peygamberimiz aleyhü's-salâti vesselâm efendimiz "Ben dünyaya güzel ahlâkı tanıtmak için geldim" buyuruyorlar. *Kuran-ı Kerim*'imizde "Cenab-ı Hak adalet ve iyilik emreder" buyuruyor. Demek ki dinimize uygun bir fetva-yı şer'i almadan hiçbir ferdin canına değil, kılına bile dokunmağa hakkımız yok! Vatana hainlik edenleri Şer'-i Şerifin emriyle kanun cezalandırır. Bunun icrâsı ise milletin ittifakıyla yalnız hükûmete bırakılmıştır. Başka türlü hareket edersek şeriat-ı Muhammediye nazarında (Maazallah) katil görülürüz. Halbuki katillik ile Müslümanlık hiçbir zaman barışık bulunamaz.

Asker kardeşlerim!

Allah'tan nasıl korkuyorsanız zulüm işlemekten hatta zulme âlet olmaktan bile öylece korkunuz. Çünkü Kur'an-ı Mübîn "Allah zalimleri hiçbir vakit sevmez" buyuruyor. İşte biz Allah'ın bu emrini unutamadığımız ve unutamayacağımız için devr-i istibdadın o iğrenç zulümlerine kar-

* Broşür üzerinde, "Meccanen" kaydı dışında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bizim kullandığımız broşür Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kütüphanesi No: 355504'te kayıtlıdır. Ayrıca dönemin gazetelerinde de yayınlanmıştır. Örneğin Sabahaddin; "Asker Kardeşlerimize" *Osmanlı* No: 34 (6 Nisan 1325), (19 Nisan 1909) s. 1.

şı müttefikan kıyam ettik. Düşünün, o kara günleri ki taşradaki asker aç çıplak toz toprak içinde can çekişiyordu. Hükûmet-i müstebidenin Yemen'e gönderdiği efrâd, ekmek yerine çarıklarını gevelemeğe mecbur oluyordu!..

Biz o zaman asker ve milletimizi uyandırmak, bu felâketlerden kurtarmağa el birliğiyle çalışmak için evimizi barkımızı kendi elimizle yıktık, zahmeti rahmet tanıdık. Hükûmetten hakk-ı meşruanızın tanınmasını istedik. Biz kalemimize sarıldık, siz kılıcınıza! Cenab-ı Allah'a bin şükürler olsun ki muvaffakiyet de yüz gösterdi. Asker kardeşler!.. Şimdi siz de bizim dediklerimizi can kulağı ile dinleyin! Şeriat ve meşrutiyete dört el ile sarılın! Fakat unutmayın hiçbir dakika unutmayın ki, Şeriat müslim gayrimüslim, yerli yabancı herkes hatta bütün mahlûkata karşı hayırhah olmayı, iyilik etmeyi emreder. O halde hiç kimseyi, bir karıncayı bile incitmeyin! Derhal zabitlerinizle barışın, kucaklaşın ve emirlerine itaat edin!.. Çünkü (ulü'l-emre) yani kumandanlara itaat emreden, tanrımız teala ve takaddes hazretleridir.

Asker kardeşlerim!

Müslim gayrimüslim bilcümle kadınlara da hürmet ve riayette kusur etmemeğe şer'an mecbûr olduğumuzu asla unutmayalım. Bizleri dünyaya getiren analarımız, bunca zahmetlerimize katlanarak yüreklerimize merhamet, mürüvvet, fazilet tahammüllerini saçan hemşirelerimiz, zevcelerimiz, kızlarımıza son derece iyilik ve tatlılıkla muameleye, mukaddes dinimizce borçlu bulunduğumuzu bir lahza hatırdan çıkarmayalım. Hiçbir müslüman sokakta edep ve namusuyla yürüyen bir kadının üstünü başını parçalamak şöyle dursun ona fena bir gözle bakmak hakkını bile haiz değildir. Şeriat-ı İslamiye kadınlarımızın işlerini güçlerini görmek için çarşıya pazara çıkmalarına katiyen mümanaat etmez. O derecedeki Peygamberimiz (S.A.) in zevce-i mutahharaları hazret-i Aişe radyallahu anhâ validemiz. Kumandaları altındaki askerle bizzat muharebeye gitmişlerdi. Buna cevaz veren dinimiz hiç kadınlarımızın işleri için sokağa çıkmalarına mümanaat eder mi?.. "Cennet analarınızın ayakları altındadır." buyuran Peygamberimiz âhirü'z-zaman efendimiz kadınlara ne derecelerde hürmet etmek lüzumunu bütün müslümanlara emir ve talim buyurmuşlarıdır. Yaşasın Şeriat!..

Asker kardeşlerim!

İşte size söylediklerimi hep ayetler ve hadislerle ispat ettim. İsteriz ki şeriat-ı Muhammediyeyi yalnız istemekle kalmayın, emrini tutun, düşünün, daima düşünün ki din-i İslam bize candan yürekten iyilik emrediyor!.. Şayet bir kaç gün evvel bir hiddet esnasında parçalamak istediğiniz vatandaşlarımıza bugün rast gelirseniz kendilerine müslümanca selam verin ve deyin ki "Biz sizi Allah'a ısmarladık, bir karıncanın bile incinmesine razı olmayan Allah'ın muti kulları olduğumuz için bizden hiçbir va-

kit korkmayın iyilikten başka bir şey de beklemeyin." Böyle der ve yaparsanız işte o zaman şeriat-ı mutahhara-i islamiyeye gerçekten sarıldığınızı ispat eder ve sevgili vatanımızı içinde bulunduğu şu büyük tehlikeden kurtarırsınız. Artık ulü-l-emre, kumandanlarınıza itaat zamanı geldi. Heman Cenab-ı Hak hiçbirimizi doğruluk ve iyilikten ayırmasın!

Mehmed Sabahaddin

*Un Lettre**

Kourou tchesmé, 10 septembre 1909

Cher Ami,

Si j'avais pu trouver ce soir un moment de liberté je me serais rendu avec grand plaisir à la réunion que vous avez eu la bonne pensée de provoquer, du Comité de l'Association de la Presse Ottomane nouvellement constitué.

Vous qui avez été le témoin constant le confident fidèle et dévoués de nos angoisses et de nos espérances politiques, pendant neuf années d'exil volontaire, loin de mon pays, loin de ceux que j'aime, vous savez mieux que tout autre exprimer aux journalistes de Turquie et en même temps, à tous ceux qui en France, en Europe, nous ont aidé et secondé de dans notre tâche, ma gratitude personnelle et la reconnaissance da tous ceux qui ont travaillé et qui travaillent â la complète libération do notre chère patrie.

La presse, comprise comme elle doit l'être, inaccessible aux tentatives et aux sollicitations d'ordre inférieur, soucieuse de sa dignité et de ses responsabilités, pénétrée de l'importance de son rôle, tout de civilisation et de progrès, la presse désintéressée, indépendante, est en ce siècle un des plus puissants et des plus merveilleux agents de régénération politique et sociale.

C'est notre espoir, c'est notre confiance, que les journalistes ottomans, dont un grand nombre a déjà rendu d'éminents services, laisseraient de côté tout ce qui pourrait créer des dissentiments funestes, surtout à cette heure solennelle, et qu'ils contribueraient avec une louable émulation, à l'achèvement de cette évolution, que nous nous efforçons de poursuivre ensemble, pour le bien de la Turquie, la paix du monde et le grand progrès de la civilisation.

Sabahaddine

* *La Turquie, La Moniteur Oriental...* gibi İstanbul'da yayınlanan Fransızca basında yer almıştır. Biz bu metni Orhan Remzy Kazancigil; *Le Prince M. Sabaheddine Grand patriote turc et pionnier de le science sociale 1879-1948 Ses idées – sa carrière* (Paris: 1948) s. 31-32'den aktardık.

*Bir Mektup**

Kuruçeşme 10 Eylül 1909

Sevgili Dostum,

Eğer bu gece serbest bir an bulabilseydim pek isabetli bir şekilde düzenlemeye karar verdiğiniz yeni teşkil edilen Osmanlı Matbuat Cemiyeti komitesinin bu toplantısına büyük bir memnuniyetle gelecektim.

Ülkemden, sevdiklerimden uzakta geçirdiğim dokuz yıllık gönüllü sürgün hayatım boyunca sıkıntılarımızın ve siyasi ümitlerimizin sürekli şahidi, sadık ve vefakar sırdaşları olan sizler, Türkiye'de ve aynı zamanda Fransa ve Avrupa'da bize vazifemizde yardım etmiş, destek vermiş gazetecilere kişisel minnettarlığımı ve sevgili vatanımızın mutlak hürriyete kavuşması için çalışmış ve çalışmakta olanların takdirini ifade etmeyi en iyi bilirsiniz.

Adına layık bir basın, aşağılık soydan tahrik ve girişimlere tamamen kapalı, sorumluluğunun bilincinde, saygınlığını kıskançça koruyan, medeniyet ve terakkideki rolünün ehemmiyetine vakıf bir mahiyette olmalıdır. Tarafsız ve bağımsız basın bu asırda politik ve toplumsal yeniden doğuşun en harikulade ve kuvvetli mümessillerinden biridir.

Ümidimiz ve güvenimiz odur ki pek çoğu daha şimdiden mühim hizmetlerde bulunmuş Osmanlı gazetecileri, özellikle bu tantanalı anda, meşum duygu ayrılıkları yaratabilecek her şeyi bir kenara bırakacak ve Türkiye'nin iyiliği, dünya barışı ve medeniyetin büyük terakkisi için birlikte takip etmeye çabaladığımız bu tekâmülün başarıyla sonuçlandırılmasına takdire şâyân bir hevesle katkı sağlayacaklardır.

Sabahaddin

* Çeviren: Mustafa Görkem Doğan. Bu mektup "Un Lettre"in, [Orhan Remzy Kazancigil; *Le Prince M. Sabaheddine Grand patriote turc et pionnier de le science sociale 1879-1948 Ses idées – sa carrière* içinde (Paris, 1948) s. 31-32] Türkçe çevirisidir.

*İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne Açık Mektuplar Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah**

Muktatıfın Bir Kaç Sözüs

Sabahaddin Bey Efendi, inkılâbdan bir hayli zaman evvel, Paris'ten İstanbul'a gönderdikleri mektuplarında derlerdi ki: "Biz, yalnız tarz-ı idaremizin ıslahını istemek, vatandaşlarımıza müphem bir ittihâd teklif etmekle kalmıyoruz. Asıl tarz-ı maişetimizin ıslahı lüzumunu anlatmak; birincideki fenalığın, ikincideki noksanlardan neşet eylediğini göstermek; maddi manevi ataletimize karşı efkâr-ı umumiyede kuvvetli bir aksülamel hazırlamak istiyoruz. Bir Abdülhamîd'i ortadan kaldırmakla hürriyet ve istiklâl-i şahsîyi hiçbir vakit temin edemeyiz. Sefaletlerimizin esbâb-ı asliyesini keşf ile izâlesi çaresine dört elle sarılmadıkça bugünkü Abdülhamîd'in yeri, hiçbir zaman boş kalmaz; o gider, yerine başkaları geçer!.."

Müşârünileyh, bir taraftan bu sözleri, İstanbul'daki vatandaşlarının bir kısmına işittirirken, diğer taraftan da *"Terakki"*lerle Türkiye'nin merâkiz-i muhtelifesinde vicdan-ı milliyi ilâya çalışıyordu.

İbtidâları, *"Şûrâ-yı Ümmet"* ve *"Meşveret"*lerin Yıldız'a karşı öteden beri gösterdikleri hücum teşvikleriyle perveriş-yâb olan müfekkireler, böyle ilmi tedkikatla vuku bulan hitaplara, bir nevi lâkaydi ile mukabele etmişti. Memleketin baştan başa ateşler içinde kaldığı, kızıl kanlara boyandığı bir zamanda, bu yangınlar, bu cinayetlerin müsebbiblerine karşı tuğyân eden vicdanlar, *"Şûra"*larla, *"Meşveret"*lerin daha ziyade meftunuydular: "Abdülhamîd hükûmetini devirmek, meşrutiyeti ilan eylemek..." İşte yegâne emel!.. Ondan sonra, sanki saadet-i ictimâiye yolları, herkese açık bulunacak! Bu kadar yakın bir yolsa, elbet müreccahtı!

* Sabahaddin: *İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne Açık Mektuplar: Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah* ([İstanbul] Mahmud Bey Matbaası, 1327).

Fakat bilahare, "*Terakki*"nin birbirini vely' ve takip eden nüshaları, bâ-husus '*Şura-yı Ümmet*'lerle vukua gelen müsademeleri esnasında; emraz-ı milliye ve ictimâiyemizin menşelerini taharri, mahiyetlerini teşrih yolunda efkâr-ı münevverede hâsıl ettiği intibâhlar, vücuda getirdiği tekâmüller, ...adeta meselenin can damarına parmağını basarak: "İşte nokta-i halâs!" diye gösterdiği hakikatler, yavaş yavaş dava-yı vatanisi lehinde bir cereyân , hem de pek kavi, ve esaslı bir cereyân, tevlidinden hâlî kalmadı. Bununla beraber umumiyetle ister *Şura* ve *Meşveret*, ister *Terakki* sahipleri olsun o vakit, hemen aynı takdirât, aynı teşvikâta mazhardılar. Zira hepsi, inkılâba kadar, bir yolda birleşiyorlardı: Tahlis-i vatan.!

Zahirde ehemmiyetsiz görünen bu meslek farkları, fiiliyatta pek ziyade icrâ-yı tesir ediyor; Avrupa'daki Genç Türk fırkalarının mesaisini parçalıyordu. Bundan, bittabi en ziyade müstefit olan da hükûmet-i Hamidiye idi!.. Nihayet, bir gün, muhâlifîn fırkaları müştereken alakadar oldukları bu noktada bir zemin-i itilaf buldular; birbirlerine yaklaştılar; inkılaptan bir kaç ay evvelki son kongreyi akdettiler. Bütün fırkalar evvela, hükûmet-i Hamidiye'yi yıkmak hususunda gayretlerini tevhit, kuvvetlerini teşrik eyleyecekler; maksat hâsıl olunca, her biri kendi programının mevki-i tatbike vaz'ına çalışacaktı.

Çok geçmedi; ordumuzun himmetiyle bu maksat da husûle geldi! Pür-şevk ü heyecan gönüller ne derece esaslı olursa olsun bütün ihtilafları bir an için unutur gibi oldular; itilaflar, ittihâdlar akdettiler. Bu meyanda "Teşebbüs-i şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti" ile "İttihad ve Terakki Cemiyeti" de birleşti. Yalnız, maatteessüf daha Avrupa'da iken fikirlere yerleşen ihtilaf ve garaz-i şahsî tohumu, bir türlü izâle edilememişti; edilemedikten mâadâ bu tohum, o sıra daha ziyade beslendi, şişti... Ve nihayet uç verdi!..

İşte bu gün, bu garaz şeceresinin saye-i şeametinde sâye-bânız!

Fakat ikisi de saadet-i milliye maksadında birleşen bu iki kafile-i cihat arasında hiçbir tesâdüm vuku bulmamak lazım gelirken, niçin aksini görmekteyiz, diyeceksiniz! Bu, o gayeye varmak için gidilecek yolların tayin-i mahiyetindeki ihtilaftan ve bazılarının bu faydalı ihtilafı, mütefessih, müteaffin bir garaz derekesine tenzil etmelerinden neşet eyledi!..

* * *

31 Mart facia-i milliyesini geçirdiğimiz günlerde idi: Adem-i merkeziyet fikrine, daha doğrusu bu fikrin müdafilerine karşı, İttihâd ve Terakki'nin öteden beri püsküregeldigi gayz ve husumeti, bu sefer Manastır Heyet-i Merkeziye'sinin naşir-i efkârı olan "*Neyyir-i Hakikat*" gazetesi tezyide kıyam etti. Her satırından zehirler fışkıran o uzun makaleler; hakkındaki ilam, bir kaziye-i muhkeme halini almış bir mücrim için bile

lisan-ı nezahetin cevaz göstermeyeceği tahkirler; hakikat güneş gibi meydana çıkınca sahiplerinin nedamet ve hacâletlerini mucip olacak zanneylemiştik. Ne kadar aldanmışız!!.. Aradan zamanlar geçti; hadisenin gizli veya aşikâr bütün esbâbı tahakkuk etti; müsebbipler bulundu, yakalandı; asıldı, kesildi; ... de o neşriyatın hiç değilse bir su-i tefehhüm, bir hata neticesi olarak vukua geldiği ileri sürülerek, en sathi bir sevk-i haya ile olsun, itizar edilmek lazım gelirken, bilakis, fırsat düştükçe: "...Prens Sabahaddin'in, bu milletin dimağına yadigar-ı nahs olarak ilka ettiği adem-i merkeziyet fikri..." tarzında hücumlarla tecdit-i husumet edildi.

Bu da yetişmedi; cemiyetin murahhas mesulü bulunan bir "tabîb" ile rüfekasının Avrupa gazetelerinde verdikleri müfteriyâne mülakatlar sahne-i gayz ve garazı matbuat-ı Garba kadar tevsi eyledi.

İşte bir taraftan hükûmet-i hâzıranın temsil ettiği bir fırka-i mühimmenin bu yoldaki tecavüzlerine, muhik ve meşru bir mukabelede bulunmak; diğer taraftan senelerin mahsul-i tedkik ve ictihâdı olan bir meslek hakkında efkâr-ı umumiyeye izahat vermek maksadıyla yazılan bu mektupların bir kısmı, takriben bundan bir buçuk, iki sene evvel intişar edecekti. Lakin o vakitler İstanbul efkâr-ı umumiyesinin sükûnete muhtaç olduğu ileri sürüldüğü için neşri tehir olunmuştu.

* * *

Fakat artık, bu izahata lüzum-i kati var. Her günkü vukuatın, sıhhatini mütezayiden teyit edegeldiği bir meslekle müntesiplerinin hedef oldukları vicdan-şikâf tecavüzlere karşı daima sükûtla mukabele, ... cebanetten o meslek hakkındaki kanaatin tezelzüle uğramasından başka bir şeye delalet etmez. Bunu ise, hiçbir sahib-i ictihâd ve namus kabul edemez. *Tanin* ser-muharriri Hüseyin Cahit Bey Efendi'nin bir gün Melis-i Mebusan'da haykırdıkları gibi: *"Açık söylemek, namuslu adamların kârı, hatta vazifesidir!"*

* * *

Paris'e vuku bulan bir seyahatimde Sabahaddin Beyefendi'nin bu mesâile dair kaydettikleri notları görmüş, daha o zaman bu birikmiş iftiralara toptan bir cevap vermeleri lüzumunu hissetmiştim.

Bâ-husus ki, iki seneden beri sükûna muhtacız diyerek ittihaz edilegelen bir sürü tedâbir-i tazyikıye altında efkârın teşettüte uğradığı, şurada burada ihtilal fırkalarının çoğaldığı, memleketin birçok taraflarında, isyanların eski şiddetiyle devam eylediği bir sırada, en faal ve en haysiyetli bir sulh ve sükûn hadimi olan meslek-i ictimâimizin ileriye doğru bir

adım daha atmasına katiyen kanaat getirmiştim. Nihayet, Paris'e icrâ ettiğim son seyahatte, bu fikri Sabahaddin Beyefendi'ye de açtım ve kendilerinin zaman zaman yazıp bir tarafa bıraktıkları notların neşrine müsaade eylemeleri ricasında ibrâm ettim. İşte bu notlar, şimdi efkâr-ı ummiyeye arz eylediğimiz "Son İzah"ı vücuda getiriyor.

Şurasını da kaydedelim ki müşârünileyhin bu mektupları, mahzâ İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin hatalarını saymak, efkâr-i umumiyeyi aleyhine tahrike çalışmak gibi süfli bir maksatla neşredilmiyor; bilakis, memleketin tâlih-i siyasisine riyaset eden bir heyetin, işgal eylediği makama mütezâyiden liyakat kesb etmesi temennisiyle yazılıyor; kendi tabirleri veçhile: "On yıllık bir düşmana, on beş yıllık bir dost gibi cevap veriliyor!"

* * *

Zaten, Sabahaddin Bey, memleketimizin teali-i ictimâisini, teşekkül etmiş veya edecek siyasi fırkalardan ziyade, milletin tekâmül-i fikrisine hulus-ı tam ile vakf-ı sa'y eden zümrelerden bekliyor. Bunun için de, ıslahata kanundan ziyade terbiye ile başlayarak milletin seviye-i ictimâiyesini bilfiil yükseltmek ve ona saadet-i hakikiye yolunu göstermek lüzumuna kanaat-ı katiye ile kani bulunuyor!

Makam-ı iktidara gelen fırkalar, istedikleri kadar kanunlar yapsınlar; efrad-ı millet, onları muvaffakiyetle tatbik edecek bir istidat ve terbiyeye mazhar olmadıktan sonra bu kuru kanunlardan ne fayda beklenir?.. "Bir cemiyeti, cemiyet eden kanun değil; kanunu kanun yapan cemiyettir!"

Tarih-i ictimâî bize ayânen gösteriyor: Kudret-i hükûmetin hükümdar elinden nez'i gibi bir vâsıta-i basite-i meşveretle milletler, hürriyet-i hakikalarını iktisap edemiyorlar. Parlamento hayatında ilerlemiş cemiyetleri nazar-ı dikkate alırsak görüyoruz ki meşrutiyetle idare olunan yerlerde de istibdâd bütün manasıyla hüküm-fermâ olabiliyor; mevcut bir hükümdar yerine, bu defa birçok hükümdar taslakları geçiyor. Usûl-i merkeziyetin bizi sürüklemesinden korktuğumuz bir hafre de işte bu!

* * *

Yazık ki, üç sene mukaddem, iktitâfen neşrettiğim "Birinci İzah"da adem-i merkeziyet tabirinin, bazı muhitlerde uğradığı su-i tefsire karşı yazdığım bir fıkrayı bu gün de tekrara mecbur oluyorum: "Elan otuz iki sene evvelki Kanun-ı Esasi'mizin bile ihtiva ettiği bir usûl-i idarenin, tebyin-i menafiine mecburiyet görüyoruz. Bu mecburiyet, en ulvi maksatları, en süfli menfaatlere fedadan sıkılmayan bir sürü garaz-kârın efkâr-ı umumiyeyi iğfale çalışmalarından neşet ediyor. Fakat, nesl-i cedid-i münevver

hakikati neşir ve tamime azim bulunduğu için garaz-kârlar vicdan-ı milliyi daima iğfal edemeyecekler!"

* * *

Gerek Birinci, gerekse İkinci İzah'ta mesleğimize müteallik makalat-ı tedkikiye ve bilhassa Sabahaddin Beyefendi'nin bu hususta yazacakları yazılarla bir silsile-i neşriyat takip eyleyeceğimizi vaat etmiş ve bu lüzumlu kütüphanenin ilk iki cüzünü karilerimize evvelce takdim eylemiştim. Bu "Son İzah"la da işte bu vaadi ifaya çalışıyorum.

İstanbul: 14 Mart sene 1327 (27 Mart 1911)
Satvet Lutfî

İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne Birinci Mektup

Efendiler!

Şu küçük mukaddimeye büyük bir heykel-sâzın hulâsa ettiği bir fikir ile başlamak istiyorum.

"Güzelle çirkin birleştiği zaman, diyor, güzel zafer-yâb olur. Tabiat, ilâhi bir kanunla daima en iyiye gidiyor; muttasıl "ekmel"e doğru meylediyor!"

Rodin'in, bu ifadesini zemin-i ictimâiye geçirince:

"Hakikatle kuvvet çarpıştığı zaman, akıbet, hakikat zafer-yâb olur!" Kuvveti inhizama sürüklememek için bu kanunu hatırlamak, ilmiyle amellenmek lazım!

* * *

Saadet-i ictimâiye yolunu keşfe çalışan bu mektuplarda, başka bir yolun yolcusu bulunan Cemiyetinizin de iyiliği mutlak bir samimiyetle temenni ediliyor ve bize on yıllık *bir düşman* olan İttihâd ve Terakki'ye on beş yıllık *bir dost* gibi cevap veriliyor. Bir yolda yürümedikse de bir tehlikeye karşı, bir nokta-i müdafaadan yürümeğe başlamıştık. Biz bunu unutmuyor ve ispat etmek istiyoruz ki: "Dostlukla düşmanlık karşılaştığı zaman, akıbet, dostluk zafer-yâb olur! Çünkü:

"Fıtrat, ilahi bir kanunla daima en iyiye gidiyor, muttasıl "ekmel"e doğru meylediyor!"

* * *

Hücumlar Nasıl ve Niçin başladı? Meşrutiyetten Evvel

Meşrutiyetten evvelki neşriyatımızın esası: "Bütün felâketlerimiz istibdâddan, istibdâd ise Sultan Hamit ve hükûmetinden doğuyor! Şu hal-

de hükûmet-i Hamidiye'yi devirir, yerine meşrutiyeti geçirirsek her şey düzelir; memleket kurtulur!" kanaatine müsteniddi. Bu kanaatin bize kanaat-bahş olamadığı zamandan itibaren "İttihâd ve Terakki'deki rüfekayı sa'yimizden fikren tebâ'üde başladık. Gayretlerinin kıymet-i ahlâkiyesini alenen takdir ile beraber[66] muhâlifîn fırkaları neşriyatının cümlesine üssü'l-esâs olan kanaat-i maruzanın bizi hakikatten ayırdığı ve yanlış bir düstûrla hiçbir vakit doğru bir neticeye varılamayacağını söylemeğe kendimizi vicdanen mecbur addettik. Bu mecburiyetin tesiri altındadır ki *Terakki* demişti:

"Biz bunca senedir bir kişinin, oturduğu dalları kesen bir mecnunun seyyi'âtını saymakla kalıyor, fenalığın aslıyla değil, gelip geçici bir şekliyle uğraşıyoruz. Şüphesiz, zamanla bir merkez-i sani-i seyyi'ât haline gelen bu mülevves şeklin, süratle değişmesi lüzumunu biz de tasdik ederiz. Fakat şekl-i hazırın tebeddülü merkez-i asli-i seyyi'âtın sukutunu temin edemez!.. Abdülhamîd-i Sânî'ye, huzur-ı bâl içinde yüz binlerce cesedi çiğneten, bu şeyn-i beşeriyete zulümlerin aksa-yı hacaletinde otuz yıl saltanat sürdüren kim?.. Heyet-i ictimâiyemizdeki noksanlar ve sefaletler değilse!.. Bizce vazifelerin en ehemmiyetlisi işte bu noksanlar, bu sefaletleri aramak ve kendimizi hakikatle karşı karşıya getirmek!"

21 Ağustos sene 1906 tarihli "*Şurâ-yı Ümmet*"inizin:

"Biz şimdi malum olan şu ahvâle karşı ne yapmalıyız? İnsan meydan-ı harp ve cidalde hasmın zayıf hallerinden, her türlü illetinden istifadeye çalıştığı gibi, Osmanlılar da istirdâd-ı hukuk ma'rızında düşman-ı canları olan Abdülhamîd'in vehim ve telaşını nazar-ı itibara alarak hareket etmelidir" fıkrasını *Terakki* haksız yere tenkid etmemişti.

"Tecrübeler vâzıhan gösteriyor, demişti; ne büyük bir hüsn-i niyete istinâd ederse etsin, yalnız hükûmete karşı bağırıp çağırmakla vatan kurtulamayacak; mücerrebi yeniden tecrübeye kalkışmak, olduğumuz yerde saplanıp kalmaktır![67] Tarih-i beşeriyette tek bir misal göremiyoruz ki bir milletin, hükümdarının evham ve telaşını nazar-ı itibara almakla istirdat-ı hukuk ettiğini göstersin, istirdat-ı hukuk mücerret istihsaldeki kuvvetimizi artırmakla olur! Biz hürriyet istedik; fakat hür olan milletlerin onu nasıl kazandıklarını düşünmedik, ahvâl-i ictimâiyemizin tenkidine yanaşmadık; neşriyatımız da bittabi tesirsiz kaldı. Eğer müstahsil milletlerde gördüğümüz hürriyet ve saadeti ele geçirmek istersek, onları bu derece-i temeddüne yükselten esbâb-ı ictimâiyeyi teşrih ile muhitimizde salim bir idrak-i ictimâî tevlîd etmeli, her şeyden evvel tanımağa muhtaç olduğumuz efkârı neşre çalışmalıyız. Yalnız bu efkâr; bir veya bir kaç kişinin mütalaat-ı hususiyelerinden ibaret kalırsa tabiidir ki hakikate miyar ola-

66 *Terakki*: Numara 1. Sahife 3.

67 Bugün selamet-i milliyeyi mücerret "İttihâd ve Terakki"nin sukutunda arayan vatandaşlarımıza kanaat-i fikriyemiz, bizi aynı cevabı vermeğe mecbur ediyor.

maz!.. Fakat tedkike koyulan her mütefekkire vasi bir itmi'nân temin edecek tahlili müşâhedelere, fenni ispatlara dayanırsa böyle bir hareket, başlangıcında müselsel itirazlara, mükerrer lanetlere bile hedef olsa yayıldığı muhitin istikbali üzerinde –ister istemez– derin ve payidar bir tesir vücuda getirir! İlah...

Elim ve medîd senelerin tedkikat ve tahlilatı neticesinde edindiğimiz kanaatlerin tamimini, *Şura-yı Ümmet'lerin* delilsiz ithamlarla karşılaştığını görünce, hilâf-gîrân muhitinde biri ekseriyet, diğeri ekalliyette olmak üzere iki muhâlif cereyân önünde bulunduğumuzu gördük; fakat maruz olduğumuz en çirkin iftiraları bile, Yıldız cinayetleri karşısında görmemeğe, bilmemeğe cebr-i nefs ettik. Daha Erzurum ve civar isyanlarının an-ı zuhûrunda, Paris "İttihâd ve Terakki" Cemiyeti'nin aleyhimizde dâhile gönderdiği gizli mektuplardan şikâyet-hân olan ve (bu iftiralar, Avrupa'da Türk münevverleri arasında ittihâd olamayacağını ispat ediyor) iddiasında bulunan muhabirlere karşı[68] "Eminiz ki, demiştik, hiçbir Türk münevveri, bugün bir hercümerc-i izmihlâl içinde yaşayan vatanının halâsına vakf-ı nefs etmiş vatandaşları aleyhinde böyle bir hareketi kabul etmez!" Ahalimizi hükûmet-i Hamidiye aleyhinde ciddi hazırlıklara davet eylerken de[69] vatandaşlarımız teşebbüsü yalnız bizden beklemekle kalmamalı; şubelerimizin bulunduğu mevkidekiler onların kuvvetini artırmağa, bulunmadığı yerdekiler yeni şubeler teşkiline teşebbüs eylemelidirler. Efkâr-ı siyasiye ve ictimâiyemize iştirak edemeyenler de *meslekleri fikirlerine daha muvafık gelen diğer hürriyet-perver arkadaşlarımızla çalışmalı;* fakat hiçbir vakit boş durmamalı. Çünkü bu boşluk namus-ı millimize karşı affolunmaz bir suikast oluyor." Feryadını ref etmiştik. Meşrutiyetin ilanından bir kaç ay evvel Paris'te Osmanlı Muhâlifîn Fırkalar Kongresi'nin muvaffakiyetle neticelendiğini tebşir eyleyen aşağıdaki satırlarsa, muhâliflerimiz hakkında beslediğimiz hislere alenen tercüman olmuştu:

"Bu ittihâd bir kısmımıza münhasır kalmasın, büyüsün, milli bir kıyam ile medeni bir idare tesis eylesin! Buna muvaffak olmak için Türklerin evvela kendi aralarındaki vifak ve ittihâdı artırmaları, artıracak teşkilâtı usûl ve intizam dairesinde her gün daha büyük bir teşebbüs, daha büyük bir azim ile tevsi etmeleri lazım!"

Bahtiyarız ki evlatlarının cümlesine bir merkez-i azim-i incizâb olması için icap eden vatanımızda hükûmet-i hâzıra muhtelif unsurlara karşı ani'l-merkez bir tesir icrâ ediyorsa Türkler son hareketleriyle ile'l-merkez rolünü çevirmeğe çalışıyorlar. İşte Anadolu, mevcudiyet-i ictimâiyesini izhâr edeliden beri yekdiğerinden mezarlarla ayrılan Ermenilerle Türkler, bu eski ve yeni dostlar, meyl-i adaletten doğma bir incizâb-ı mütekabille

68 *Terakki*: 14.
69 *Terakki*: 16.

birleşiyor! Hareketin devamı şüphesiz anâsır-ı saireyi de cezp edecek! Bugün o büyük ittihâdın küçük bir numûnesini arz eyleyen kongremiz azasını tebrik ederken kendisini unutamayacağımız bir sınıf var: teşkilâtımızı içeride can bahasına canlandıran kahraman refiklerimiz! Hangi fırkadan bulunsanız, tebrike en şâyân olan sizlersiniz!.. Siz, koyun sürüsünden farkı olmayan milyonlarca insan içinde insanlığımızı isbata azım ediyor, bu müte'affin hayattan müterakki bir medeniyet çıkarıyorsunuz!.. Türkiye'de dağlar gibi baş kaldıran müstebitler, kaygısızlığa vurduğunuz muttarid darbelerle tir tir titriyor!.. Kalbinizle ısıttığınız zemin-i milliden kopacak kıyamet-nümûn bir zelzele ile onlar hep göçecek... Ve göçtükleri topraktan bir cihân-ı sa'y ü saadet doğacak![70]

* * *

Meşrutiyetten Sonra

Kaygısızlığa vurduğumuz muttarid darbeler altında devr-i sabık, kıyamet-nümûn bir zelzele ile göçtü!.. Fakat göçtüğü topraklardan bir cihân-ı sa'y ve saadet... henüz muhtaç-ı inkişaf?.. Alkışlar devrinin kapanmasını müteakip endişeler, kederler, isyanlar, facialarla memlû bir devr-i cedid-i meçhuliyet açıldı! Meşrutiyetimizin ikinci senesinde *Tanin*'in "düstûr-ı Islahat" unvanlı makalesinde bir düstûr-ı mûcezle teslim ettiği gibi (ne eski makine kaldı, ne yeni makine işledi.)[71]

Sultan Hamid'in hal'inden, devr-i sabık erkânının büsbütün tenkilinden bunca zaman geçtiği halde hükûmet-i meşrutanın payitahtımızda elan idare-i örfiyeye arz-ı ihtiyaç edişi Türkiye'nin sağlam bir zemin-i terakkide yürüyemediğini ispat etti. Biz, vatanımızın istikbal-i medenisi hakkındaki nikbinliğimizi daima muhafaza ile beraber Meşrutiyetten sonraki vukuatın, Meşrutiyetten evvelki neşriyatımıza her noktada hak verdiğini, buhran-ı ictimâimizin merkez-i sânîsi olan hükûmet-i Hamidiye'nin sukutu, *merkez-i asli-i seyyi'âtın* sukutunu temin edemediğini iddiaya mecburuz.

Merkez-i aslî-i seyyi'ât yalnız şekl-i hükûmeti değiştirmekle bittabi sukut edemezdi; çünkü Türkiye'yi daimi bir zaaf-ı ictimâiye mahkûm eden hastalık;

Hayat-ı hususiyemizde: Âtıl bir görenek, şahsiyetin, müstahsil ve meşru mesai ile yükselmesine mâni bir tarz-ı maişet; bu tarz-ı maişeti nesilden nesile sürükleyen menfi bir terbiye!

70 *Terakki*: 17.

71 "Bağdat Mebusu İsmail Hakkı Beyin *Yeni Tanin*'deki "Düstûr-ı Islahat" makalesinden...

Hayat-ı umûmiyemizde: Hayat-ı hususiyemizdeki atâleti bu zemine geçiren, ihtiyâcât-ı mahalliyeye asla uymayan, bundan dolayı en çok masrafla en az iş gören, Türkiye'yi baştan başa bir kabristan-ı sefalete çeviren merkeziyet!

Bu halde düstûr-ı tedavi:

Hayat-ı hususiyetimizin şiryânlarını, şahsiyet mâhîsini atâletle değil, –müsbet ve ameli bir terbiye sayesinde– şahsiyet bânisi teşebbüsle işbâ!

Hayât-ı umûmiyemizin tenemmüvünü, ihtiyâcât-ı mütezayide-i mahalliyemize uyacak, en az masrafla en çok iş görecek, merkeziyet-i siyasiyeyi kuvvetleştirecek, mefkud olan vahdet-i Osmaniye'yi mevcut edecek, faaliyet-i ictimâiyemizin inkişafına, Âl-i Osman'ın riyaset-i lazimesi altında hâkimiyet ve istiklâl-i millimizin takarruruna âlet olacak bir adem-i merkeziyet-i idari ile temin etmek!

Ta'mîkine şiddetle muhtaç olduğumuz şu hakikatler aleyhine Meşrutiyetten evvelki gibi Meşrutiyetten sonra da Cemiyetiniz hiçbir tedkike lüzum görmeden ilan-ı harp etti. Otuz üç yıllık tahakkümü, Osmanlılar için bir züll-i azim olan devr-i sâbık reisi: "Meşrutiyet-perver hükümdarımız (!) muhterem ve mukaddes padişahımız (!)..." yollu ta'birât ile alkışlanırken muarızlarından kendisiyle uzlaşmayı istemeyenler, bu vatanın en büyük hainleri sayıldı!

Tarafeynin muvafakatiyle ittihâdımızı müteakip Cemiyetinizin müzakeratına iştirak eyler, rüfekanızın bir kısmı tarafından ellerimiz sıkılırken diğer kısmı tarafından hakkımızda isnat edilmedik şenaatler kalmadı. Bütün bunlara rağmen "Teşebbüs-i Şahsî ve Tevsi-i Mezuniyet" unvanlı "Birinci İzah"ımızda tesisini iki tarafın da ilan eylediği ittihâd, bizce o kadar samimiyetle telakki edilmiş, Meşrutiyet-i idarenin kabulüne vâsıta olmuş bir cemiyete bu mülevves neşriyatı o kadar az layık görmüştük ki maruz bulunduğumuz iftiralardan yalnız birinin menbaını zikretmiş; risalemizin yedinci sayfasında vahdet-i siyasiyeyi kuvvetleştiren "adem-i merkeziyet-i idari"nin devleti mukâsemeye uğratacak bir muhtariyet tarzında gösterilmesine karşı: "İdari izâfetiyle mahiyet-i hakikiyesini, unvanında bile tasrih eylediğimiz bu tarz-ı idarenin "muhtariyet" veya "heyet-i mümtâze" usûlleriyle hiçbir münasebeti olamayacağının bedîhîyetine rağmen, idare-i sâbıka taraftarlarının teşvikat-ı mütemâdiyesi altında kelimenin manası büsbütün tagyir ediliyor" cümlesiyle İttihâd ve Terakki'nin iftiralarını yine görmek istememiş, fakat delil namına bir gölgeye bile istinâd edemeyen bu bitmez tükenmez tecavüzlere, gayr-i kabil-i red vesaik ile cevap vermek için imzamız altında çıkan yazıları, parça parça enzar-ı tedkik ve insafınıza vaz eylemiştik. Bu matbu vesaike rağmen Cemiyetinizin "müstakil" bir gazetesi, 26 Teşrin-i Sânî 1324 (9 Aralık 1909) tarihli nüshasında bizim *"intihabat entrikaları"*na karışmış olduğumuzdan tutturarak makâsıd-ı ictimâiyemize külliyen münafi bir meslek-i siyasinin mürevvi-

ci bulunduğumuzu iddia ve bizi "menfaat-i şahsiye mülâhazasını, menfaat-ı vatan endişe-i mukaddesine feda edecek kimseler" meyanında sıralandırdıktan sonra, esna-yı intihabatta "hüsnü niyetlerine, muhabbet-i vataniyelerine, hamiyet-i Osmaniyelerine emin bulunduğu zevâta: "ashâb-ı ağrâzın (!) iğfâlâtına kapılıp da nazar-ı ahlâfta lanetle yad edilmek gibi bir tehlikeye nefislerini atmamalarını" kemal-i hararetle tavsiye eylemişti." Bu amirane tavsiyelerin nereden ve niçin geldiğini anlamakta güçlük çekmemekle beraber "İkinci İzah"da cevabımızı yine bir cihete hasretmiş: "*Tanin*"in bir darbe-i kalemde, demiştik, menfaat-i şahsiye mülahazasını menfaat-i vatan endişe-i mukaddesine feda edecek kimseler arasına geçirmek istediği adam, senelerden beri ailelerimize: evlatlarınızı; nokta-i istinâdlarını kendilerinde bulduracak bir terbiye ile techiz edin, diyen ve istinâdgâhını kendisinde, meşru mesaisinde arayan adamdır!

Fazail-i ictimâiye ve kuvâ-yı medeniyeyi mücerret teşebbüs-i şahsînin terakkisinde, faaliyet-i iktisadiyenin tezâyüdüyle terbiye-i hissiyenin tealisinde arayan ve bütün hayatlarını, bu efkârı efkâr-ı umumiyeye ilkaya vakfedenler nasıl olur da intihabat entrikalarıyla uğraşabilirler.

Biz ne mebusluğa, ne memurluğa namzet olduk; hiçbir kuvve-i beşeriyeden şahsımız namına hiçbir muavenet istemedik, istemiyoruz. Hükûmet-i sabıkaya karşı ne kadar müstakil idiysek, hükûmet-i hâzıra ve müstakbeleye karşı da o kadar, müstakiliz, o kadar müstakil olacağız. Bütün emeller, bütün teşebbüslerimiz nesl-i cedidimizi memuriyet peşinde koşmaktan kurtaracak şuabat-ı mühimme-i ilmiye, mesai-i müsmire-i medeniyeye sevk edecek vesait-i ictimâiyeyi ihzâra münhasır! Bu maksadı gaye-i hayal edinenlerin, menafi-i şahsiyeleri namına hükûmetten isteyebilecekleri yegâne lütuf: Gölge etme başka ihsan istemem! den ibarettir."

Buna karşı 24 Şubat sene 1324 (9 Mart 1909) tarihli *Tanin*'de verilen cevabın en ruhlu kısmını –ehemmiyet-i mahsusasına mebni– aynen geçiriyorum. *Tanin* ser-muharriri, hüsn-i niyetimizden şüphe etmediğini (!) söyledikten sonra:

"Bu bâbda diyor, zerre kadar tereddüdüm olsaydı şu satırları yazmağa lüzum görmezdim. Çünkü insan ne kadar metin bir azme mâlik olursa olsun her gün birtakım kimselerin her satırından kirli bir garaz taşan seyl-i şütûmunu karıştırmakla bazen dûçâr-ı fütûr oluyor. Görülüyor ki böylelerine karşı ne söylense, ne kadar makul ve ciddi delail serdedilse faydası olmayacaktır. Zira onlar ne söylerse dinlememeğe evvelden azmetmişlerdir. Fakat bu gün karşımızdaki merd-i muarızın bu dediğimiz güruh içinde bulunabileceklerini· ihtimal bile vermeği vicdanımıza karşı bir hareket suretinde telakki eyleyeceğimizden kemal-i memnuniyetle şu satırları yazıyoruz. Sabahaddin Bey'in dediği gibi:

"Mademki hepimiz bir hakkı, hukukun da en mukaddesi olan vatanınkini müdafaa davasındayız. Bari onu her şeyden evvel layık olduğu

ulüvv-i cenâb ile müdafaaya çalışalım, hak-perest bir milletin mihver-i hissiyân garaza değil uhuvvece, âlem-şümûl bir muhabbete istinad eder.

İtiraf etmeğe mecburum ki fikirlerimiz ittihâd etmese bile hakkında hürmet besleye besleye mütâlaatını cerh etmek isteyeceğim böyle mert bir muarıza sık sık tesadüf etmemek mahrumiyetindeyim!"

Hakikati velev muvakkaten olsun kabulün, bir fazilet olduğunu teslim ederim. Bu fazileti en faal bir müdafiinizde görmek, iyiliğe muvaffakiyetinizi mutlak bir samimiyetle temenni eden bizlerce kıymetsiz bir teselli addolunmamıştı. Hatta bu satırları Cemiyetinizin (ne söylenirse dinlememeğe evvelden azmeden efradı meyânında) doğruyu doğrulukla kabul eden vicdanlı azaya mâlikiyetini bildiğimiz için yazıyor; İttihâd'ın, yalnız *şâyân-ı hürmet olan vicdanlarına* hitap ediyoruz! Bunu dedikten sonra *Tanin*'i –arzuma rağmen– terke mecburum. Rağmen; çünkü *Tanin*, tenkidin şerâit-i namus-perverîsini bir defa unutsa bile hiç olmazsa diğer defasında unutmadığını göstermeğe çalışıyor; hikmet-i bedayi ile olan ülfet-i kadîmesini büsbütün kesmiyor. Vaziyet-i hâzıra-i siyasiyesinin arkasında: Akşam Tefekkürleri, Ayastefanos Geceleri, Hayat-ı Muhayyel ve Hakîkiye Sahneleri, bütün bir silsile-i nefayisle edebiyat-ı cedidemizin o münevver ufuklarını bir zamanlar mütemâdiyen tevsi edegelmiş bir sima-yı haşin-i edebi daima muhtefi!

Biz muarızlarımızın hitaplarından evvel faziletlerini aramağı kendimize vazife bildiğimiz için *Tanin*'in "İkinci İzah"a karşı hakikati kısmen olsun teslim edişini yalnız kendi hesabımıza değil âdâb-ı umumiye hesabına da memnuniyetle telakki etmiş, istikbalinizden ümitvar olmağa başlamıştık. Eğer neşriyatınız bu istikameti takip edeydi, Cemiyet ve Fırkanız tabî'iyyü'l-vuku olan hitaplarını, –muttasıl örtmeğe çalışacağı yerde– dûr-bîn ve namuskar bir cesaretle tamik ve tenkid ederek ve her şeyden evvel hak ve hakikate tercüman olmak isteseydi, devr-i sâbık curnalcılığının yerini tutan bu devr-i hazır iftiracılığı, vicdanları daima körleştiren şu alacakaranlıklar mevkilerini; yavaş yavaş daha meşru endişeler, daha âlî tahassüsler, daha ciddi tetebbular daha büyük ışıklara terk eder; vatanın en vicdanlı evladı İttihâd ve Terakki de, unvandan ziyade manaya sahip bir inkılâb, rahîm ve şefîk bir âgûş-ı sıyânet keşfetmiş olurdu! Ne yapalım ki vekâyi, sîga-i şartıye ile beslenen bu güzel ümitlerden canlı bir hakikat çıkarmak için daha pek çok çalışmağa muhtaç olduğumuzu gösterdi; neşriyat-ı ictimâiyemizin isabetini bir kere daha ispat etmiş oldu.

Paris, 1910

İkinci Mektup

Mihver-i Hissiyatımız Mütefessih Bir Garaza İstinat Ediyor

İsbatlar:

Acı bir ders-i ictimâî olan 31 Mart fâciasının geçenlerde sene-i devriyesini idrak ederken Manastır Cemiyetinizin resmen sahibi bulunduğu *Neyyir-i Hakikat*'te bize karşı irâd ettiği hutbeyi teberrüken bir kere daha okudum ve bu "ziyafet-i dimağiyeyi" şerefinize tecdid etmek istedim. 120 numaralı *Neyyir-i Hakikat*'ten aynen:

"Sultanzade Sabahaddin Bey'e"

"*İkdam* gazetesinde Osmanlı askerine hitaben bir mektubunuz görüldü. Evvela şurasını söyleyelim ki sizin umum Osmanlı askerine artık hakk-ı hitabınız yoktur. Sizin ancak kimlere para verdiğiniz, kimlerin kalemini satın aldığınız ve hangi neferler sizin fikr-i müfsidinize hizmetkâr ise onlara söyleyiniz; zira; bir caniyi karşısında; elan serbestçe söyletecek asker; buralarda hiç yoktur.

Şeriattan bî-haber kimselerin başkalarına ders vermesi gülünç oluyor. Diyorsunuz ki: "... Şeriat-i mutahharamızı yalnız istemekle kalmayıp onu doğrudan doğruya icrâ etmekliğinizi diliyoruz; çünkü şeriat isteyenler herkesten evvel şeriatın emirlerine itaat etmelidir." Âferin vaiz!.. Ders güzel, fakat tuhafça! Şu satırlarınızı tahlil edersek göreceğiz ki "Ey askerler, siz şeriat istiyorsunuz ama, kendiniz şeriat dairesinde gitmiyorsunuz. Şeriatın emirlerine itaat etmiyorsunuz!" sözleri riyâkâr satırlarınızın altında saklanmıştır. Siz burada doğru söylemiyorsunuz (her yerde söylemeğe çalıştığınız gibi). Vâkıâ "Şeriat isteriz" diyenlerin elebaşları hep paralarınızın (?) sevk-i sefahatiyle İstanbul meyhanelerini mekan ittihaz

eden birtakım alçaklardır, bunlar rakıyı içer, rezaletin büyüğünü yapar ve sabahleyin Meclis-i Mebusan önüne gelerek "Şeriat isteriz" diye bar bar bağırırlar. Halbuki onların alınları ömürlerinde secde yüzü görmemiş, dilleri, belki bir defacık olsun kelime-i tevhit ve şahâdetle teyid-i iman etmemiştir. Meseleyi yalnız bir taraftan yürütmeyelim reisleri sarhoş Vahdeti olan "İttihad-ı Muhammedi" namı altında toplanan asker kaçaklarıyla hafiye süprüntülerinin mahiyeti daha berbattır.. Zât-ı civanbahtaneleri ise bu kabile-i derbederin müdir-i seyyi'âtısınız! Bunu bizden evvel birçok Avrupa gazeteleri de söylediler.[72] Fakat rica ederiz; biraz muhakeme-i vicdana avdet ediniz; şeriat yalnız İstanbul'da mı isteniyor?. Geriye kalan otuz milyon halka İstanbul'un en mübarek ulemâ-yı İslâmiyesinden mürekkeb olan Cemiyet-i İlmiye acaba neden böyle bir davaya kıyam etmiyor?

Her milletin hanedan-ı saltanatı tarihte bir mahiyet-i asliyeyi haizdir. Bir aileden zuhûr edecek bed-tıynet, yalnız kendi sahifesinin muhitinde kalır; fakat siz son harekatınızla Osmanlı hanedan-ı saltanatın müstakbelât-ı tarihiyesini lekedâr ediyorsunuz. Mademki siyasetten çekildiğinizi ilan ettiniz, neden gizli hançerlerle milletin sıhhat-i istiklâlini kanatmak istediniz? Alem-i siyasetten çekilmek sizce âlem-i cinayete girmek midir?..

Siz evvelce istibdâddan kaçmıştınız, şimdi de meşrutiyetten kaçıyorsunuz? O halde siz ne istiyorsunuz? Demek ki siz istibdâdla meşrutiyet arasında bir şey! Yani herhalde kendiniz için faydalı bir şey bekliyorsunuz?..

Hayır necâbet-me'âbâ, millet menâfi-i vataniyesini temin etmezden evvel, hiç kimsenin ihtirasatına esir olmak istemez. Siz madem ki ömrünüzü Avrupa'da geçirdiniz? Mademki yine orada geçirmeğe karar verdiniz artık bizi de rahat bırakınız; işte millet sizin zehrinizle bir buhran-ı hûnîn daha geçirdi.

Şimdiye kadar meflûc duran kaleminiz şimdi neden askere karşı bir ders-i şeriat vermek mecburiyetini hissetti?.. Siz planı tertib edin, cinayeti hazırlayın, milletin mezarını kazın ve sonra da arkanızda kopacak kıyamet-i fesat ve inhidama kulaklarınızı kapayarak kaçın! İşte sizin vatana hizmetiniz!.. Fakat, ey Sabahaddin Bey!.. Bunlar teraküm etmiş birer âh-ı vatandır ki Rabbü'l-intikam Hazretleri hem dünyada hem ahrette sizden bunların acısını çıkaracaktır.

Refikiniz Vahdeti ye gelince, [zavallının, resmini bile görmedim!] O da sizden evvel gazetesinde itiraf-ı cinayet etmiştir. "*Volkan*" namıyla çıkardığı nüsha-i fâsidenin baş tarafında "malum olan beş kişiyi vatan haricine çıkarmazsanız teskin-i galeyan mümkün olamaz" diyordu. Esna-yı ihtilalde ise malum olan beş kişiye hücum edildi. Artık güneş gibi âşikâr

72 Matbuat-ı Garbiyede bu iddianın da tamamiyle aksini ispat edecek elde birçok vesikalar var!

ki tertip ettiğiniz isyan katiyen şeriat uğrunda değil beş kişiden intikam almak, istibdadı istihsal ile para oluklarının altında eteklerinizi açmak ve daha kim bilir, ne kadar sefâhetler icrâ etmek için irtikâb edilmiştir.

Allah büyüktür, eski istibdâdçılardan nasıl intikamımızı aldıysa sizden de öylece alacak; bu millet-i nâciye ümit ettiği mesudiyete nihayet erişecektir. Asker bir defa aldanır; ikinci iğfal şüphesiz kafanızda bir yıldırım dehşetiyle yine kendinizi yakacak, hak yerini bulacaktır."

Ona hiç şüphe yok; biz görsek de görmesek de hakkın yerini bulacağı iddiasını ta'zîmât-ı layıka ile kabul eyledikten sonra diyebilirim ki, Cemiyetinizden mühim bir cüz'ün ahvâl-i ruhiyesini bu kadar iyi tecessüm ettiren bir vesikaya az tesadüf ettim. Diğer bir mürevvic-i fikriniz, aleyhindeki istinadattan şikâyet ederken "marifet söylemekte değil, isbat etmektedir" diyordu. Ne doğru söz! Bakalım *"Neyyir-i Hakikat"*iniz hangi isbata istinaden cinayetime hükmediyor?.. "Bulgar gazetelerinin yazdığına göre diyor, irtica planları Sabahaddin Bey tarafından tertip edilmiştir. Ve yevm-i vakadan iki gün evvel de rivayete nazaran başına şapka giyerek firar etmiştir. Doğrusu vatanperver, hâdim-i millet, büyük bir zât (!) şimdi "marifet söylemekte değil, ispat etmektedir" diyen mantığı *"Tanin"*e sorabilir miyim?.. Ortada mudhik bir yalan var, rezil bir iftiradan başka ispat namına zerre bile yokken ne hakla müdafaa-i hak ve haysiyete münhasır bütün bir ömr-i namuskârı çiğnemek istiyor, yahut bunu isteyen rüfekanızı mazur görüyorsunuz?.. Bir vatandaşınızı cinayetle itham için nazarınızda, lalettayin bir Bulgar gazetecisinin yine muhitinizden çıkma rivayetlerden mülhem olarak naklettiği bin bir gece masallarından başka bir şey lazım değilse, hukuk-ı âhara hürmet emreden dava-yı hürriyete hangi salahiyetle kalkışıyorsunuz?.. Böyle bî-çare yalanlar, âmiyane tecavüzler, gafilane ithamlarla yine bir kısmınız tarafından ahlâk-ı umumiyeye meşum darbeler indirilip dururken hangi sıfatla muhâliflerden ispat bekliyorsunuz?..

Evvela, içinizdekilere meram anlatın, sonra başkalarını hak ve insafa davet edin!..

* * *

Neyyir-i Hakikat'iniz yine aynı nüshasında: "Bu inkılâbı ihzar ile vücuda getiren "İttihâd ve Terakki" Cemiyeti'nin millete medyûn olduğu vazife-i fedâkârîyi ifa ederek bir kenara çekildiğini!" iddiadan (!) sonra "Bu esnada diyor, güya senelerden beri vatan selameti için uğraşan Prens Sabahaddin Bey avdetle "Ahrâr" namı altında bir fırka teşkil etti. Prens cenapları matla'-ı envâr-ı hürriyet tanıdığı Manastır'a da gelmiş ve âlî noktalardan dem vurmak şartıyla vatanperverane nutuklar da irâd etmiş-

ti. Kendisinin birçok seneler vatan-cüdâ yaşaması, merkez-i israfat olan Saray'a sokulmaması, umum nazarında vatanperver tanınmasına sebep oldu, binaenaleyh teşkil ettiği Fırka-i Ahrâr'da şahsına, mesleğine nisbetle zararsız ve belki de selâmet-i vatana hadim ümidiyle emniyetle telakki edildi." "*Tanin*"in vaktiyle "*La Turquie*" gazetesindeki (ısmarlanma) satırlardan mülhem olarak intihabat esnasında neşrettiği bir makalesine "İkinci İzah" da cevap verirken:

"Fırka-i Ahrâr'ın programı meydanda. Demiştik; hedef-i sa'yi büsbütün siyasi!.. Bizse her şeyden evvel ictimâî bir maksat takip ediyoruz. Bu maksat henüz, İttihad'ın, ne de Ahrâr'ın programında mevcut! "*La Turquie*"nin mahûd ifşaatına gelince; bunların heyet-i mecmuası, yani "Sabahaddin Bey Fırkası" sözü bir vehm-i mahz olmaktan başka bir şey değil!.. Mesleğimizi tanımayarak lehimizde bulunanların bir kısmıyla, aleyhimizde bulunanların cümlesi hangi fikre hizmet eylediğimizi yakinen bilseler zannederim ki iki taraf da iddiasından vazgeçecek. Çünkü bir menfaat-i hususiye-i siyasiye gözeterek lehimizde bulunanlara vaat edecek memuriyet veya himayelerimiz olmadığı gibi aleyhimizde bulunanların da ellerinden kapmak isteyeceğimiz hiçbir mevki yok! Şu halde iki de bir de Fırkamdan bahs eylemekten usanmayanlar, onun yerine her ne deseler zamanlarını asla kaybetmeyecekler. Fakat bunu kime anlatmalı?.."

Sualin ne kadar becâ ve elim olduğunu yukarıki yazılar da vâzıhan göstermiyor mu? *Neyyir-i Hakikat*'iniz hakikate olan buğzunu ispat yollu diyor ki: "Prens cenâblarını ilelebed mahrumiyete mahkûm olduğu vatanına avdet ettiren ve onu alkışlar ve hatta ihtiramlarla kabul eden bu vatan ve millete, ne gibi garazı varmış ki, eclâf ve erâzilden (!) mürekkeb bir fırka teşkiliyle milletin başına bela etsin?"

Fakat "ilelebed vatan-cüdâ yaşamağa mahkûm olduğumuzu" ilan ederken bu mahkûmiyetin, kendi vicdanımızdan başka bir mahkemeden sadır olmadığını bir lahzacık düşünme yok muydu?.. Eclâf ve erâzilden vücuda getirdiğimi farz ettiğiniz eski Fırka-i Ahrâr'a gelince bu, Manastır'da misafiriniz bulunurken haberim bile olmadan teşekkül etmiş, İstanbul'a avdetimizden sonra ise, –bir fırka-i muhalefenin lüzum-ı mevcudiyetini tasdik ile beraber– fırkaya iltihakımız için vuku bulan lütufkâr davetlerin cümlesine –mesleğimizde sabit-kadem kalmak azmiyle– itizar eylemiştik. Bizim vesikalarla ispat ettiğimiz hakikatlere; sizin, daima kavl-i mücerredden ibaret iddialarla hücumunuz, insaniyet-i mümtazenin alamet-i farikası olan hissiyât-ı gayr-endîşîye karşı ne feci bir bîganelik gösteriyor! Mühim bir kısmı erbâb-ı namustan toplanmış –ve sizde olduğu gibi– meşrutiyetin istihsali uğurunda menfalarda sürünmüş, zindanlarda çürümüş, bin kahr ile yoğrulmuş vatandaşlarınızdan binlerce Osmanlı'nın, hukuk-ı milliyelerinin müdafaasını yed-i emanetlerine tevdi eyledikleri haysiyetli mebuslardan vücuda gelmiş bir heyete karşı –eğer hakiki manasıyla

adaletten, âdâb-ı medeniyeden gaflet şart ise– bari kendinize, fırkanız mebuslarına riayeten olsun bu "eclâf ve erâzil" sözü kadar bedbaht kelimeler kullanmasaydınız! Ve kullanmasanız! Bu kabil ithamlar, ancak bî-taraf ve âdil bir mahkeme tarafından verilen hükümlerden sonra gelirse meşru olabilir; yoksa ortada hiçbir hükm-i kanunî, hatta bir emare-i mantıkî bile yokken, mahalle dedikodularına yahut kasten vuku bulan iftiralara istinâd ettirilirse o zaman tahkirler sudur eyledikleri beyinlere rücu eder! "Vatan ve millet bu Prens'e ne kadar ulüvv-i cenap gösterse; o da bir zamanlar Saray'ın âdât ve me'lufatına tâbi olduğu cihetle yaranamaz. İyiliğe mukabil behemehal kemlik görür; çünkü istibdâd bu Prens'in de dimağında bir cazibe; bir tesir-i sâhirâne bırakmıştır" fıkrasında da bir lahza duralım: Teşebbüs ve istiklâl-i şahsî lehinde, politikacılık, tagallüp ve tasallut aleyhinde mevki tutanların başkalarına yaranmağa, çalışmalarına nasıl imkân yoksa hiç kimsenin de onlara yaranmağa ihtiyacı yok!.. Fakat Saray'ın âdât ve melûfâtına, bizim bir zamanlık tâbiyetimiz bile dimağımızda istibdada karşı behemehal bir cazibe, bir tesir-i sahirane bırakması icap ediyorsa, Saray'ın âdât ve melûfâtına yalnız bir zamanlar değil fakat her zaman tâbi olagelmiş olan hanedan-ı saltanat erkânının dimağlarında bu istibdadın acep ne yolda bir iz bırakması lazım gelecek? Gazeteniz güya bize hasrettiği şu iki satırında, hatta şu bir "yaranmak" kelimesinde padişahından en küçüğüne kadar yalnız âl-i Osman'ı toptan itham etmekle kalmıyor; umum milleti de bir dalkavuk derekesine indiriyor!! Edep ve terbiyeden mutlak bir mahrumiyet neticesi olarak yazılan şu satırlarda en sathi bir nişane-i mantıki bile yok. Muharririniz, Saray'ın âdât ve melûfâtından dem vururken saray kelimesinin bizde ifade ettiği manadan büsbütün bî-haber bulunduğunu gösteriyor. Filhakika hangi saray? Eğer bununla Yıldız Sarayı kastediliyorsa ora sakinleri de iki sınıftan.. mütegalliblerle mağdurlarından mürekkepti. Hatta Hakan-ı sabıkın öz evlatlarını bu mağdurlar meyanında saymak şüphesiz muvafık-ı insaf ve adalet olur. Fakat biz, Yıldız'da bir gün bile yaşamadık ki şu iddianın tutar bir yeri olsun! Bilakis Yıldız âdât ve melûfâtı aleyhine kıyam içindeki kendimizi âkıbeti meçhul, elim bir hayat-ı menfaya mahkûm ettik!

"Cemiyet, yine "*Neyyir*"iniz yazıyor, istibdâdla en muhataralı zamanlarda pençeleşti, ölüm korkuları içinde uğraştı; fakat efradından hiçbiri gelecek muhatarayı ahere terk ile firar denâ'etini irtikâp etmedi." Herkes bilir ki vaktiyle cemiyetin takip veya tevkif edilen azası, ilk fırsatta kaçmağa çalışırlardı. Bir kaç kişi de bil-ihtiyar menfa yolunu tuttular. Fakat maziden misal getirmeğe ne hâcet?.. Mevzu-i bahs eylediğimiz satırlar daha yazılırken, Cemiyetinizin İstanbul'daki en maruf azası delikten deliğe saklanmağa yahut kaçmağa mecbur olmamışlar mıydı?..

Bununla beraber biz ciddi bir tehlikeden kaçan bu zevâtı muaheze etmiyoruz. Lüzumsuz yere ölmek istemeyen rüesanız için başka çare yoktu.

Lakin daha ilk silah patırtısında bu çareye ne büyük bir süratle tevessül edildiği meydanda durup dururken:

"Cemiyet, istibdâdla en muhataralı zamanlarda pençeleşti, ölüm korkuları içinde uğraştı; fakat efradından hiçbiri gelen muhatarayı ahere terk ile firar denâ'etini irtikâb etmedi!"

Cümlesini nasıl tefsir edersiniz?.. Efendiler! Kendi gazetenizde, "gelecek bir muhatarayı ahere terk ile firar denâ'etini irtikâb etmiş olmakla" itham ediliyorsunuz!.. *Neyyir-i Hakikat*'in bizim aleyhimizdeki en hayasız tecavüzlerini tasvibkâr bir sükût ile geçiştirebildiyseniz bari kendi hakkınızda verdiği şu hükmü redd için olsun bir harekette bulundunuz mu?.. Hayır, onu da yapmadınız! Öyle ise, bizi biraz daha dinlemek zahmetine katlanıverin.

* * *

Meşrutiyetten evvel olduğu gibi ondan sonra da en ziyade mazhar-ı nefreti bulunduğumuz Sultan Hamid'in bütün İstanbul askeri tarafından "Padişahım çok yaşa!" âvâzesiyle alkışlandığı, yüz binlerce fişenklerin yanı başımızda patladığı zaman, firarınızı meşru gören bizler; aynı firarı kendi hakkımızda tecviz etmedik. Biz, Hakan-ı mahlû' aleyhinde *Meşveret*'le *Şura-yı Ümmet*'lerin yaptığı gibi yıllarca müddet, bir lisan-ı medeninin ihtiva eyleyebileceği bütün tahkirleri sarf ettikten, onu "Kızıl Canavar" unvanıyla telkib eyledikten sonra, huzurunda tazimlerle eğilerek kanlı ellerine sarılmadık, o kan döktüren kanlı dudakların temasıyla da cephemizi kirletmedik! Rüesâ-yı muarızinin hemen cümlesi o çürük tahta sarıldıkları halde hemşire-zâdesinin, selamlarına mukabeleden bile istikrâh ettiğini görüp de imzasız mektuplarla kendisini tehdide kalkıştığı zaman, (Dünyanın bütün taçlarını başımda toplasa, bir katil karşısında eğilmeyiz!)den başka cevap almadı!.. Meşum vilâdetini tebriken İstanbul'un donandığı gece, biz evimizin kandillerini söndürdük; yıktığı ocakların altında can veren kurbanlar için Hallâk-ı hayata arz-ı münâcât eyledik!..

Sağlam bir yolda yürüyemedik, izan ve idrak düşkünlerine namınıza söz söyleme hakkını vermek komitacılığı askerliğe kadar teşmil etmek nihayet bize 31 Mart faciasını yaşattı.

Zabitlerinden bir kısmının gece gündüz politikacılıktan ayrılmadığını göre göre, bulanık sularda avlanmağa alışkın bir kısım düşmanlarınızın da sözlerini işite işite nihayet inzibat-ı askeriye açıktan açığa veda ediveren askerin "Şeriat isteriz!" feryadıyla rüesa-yı İttihâd'ı paralamağa yürüdükleri vakit, biz, ordusuz, süngüsüz fakat vicdanımızın olanca kuvvetiyle bu cinayeti alenen takbih ettik!

* * *

İsyanın o ilk günü, ihtilalciler hükûmeti devirmiş, Cemiyeti kaçırmış, lakin mahmisi olan Sultan Hamid'i alkışlamağa başlamıştı. Selânik'ten henüz hiçbir haber yok!.. Hareketin bir katliam icrâsına meydan verebilmesi ihtimali sefaretlerce düşünülerek ecnebi donanmalarına hazır bulunmaları için hafiyen emirler gitmiş; ortada hükûmet namına Sultan Hamid'den başka kuvvet kalmamış, Meşrutiyetle beraber vatanın istiklâli tehlikeye düşmüştü... Biz, o feci dakikada, *Neyyir-i Hakikat*'in dediği gibi başımıza şapkayı takarak Mısır'a kaçmadık, canımızı dişimize takarak donanmaya gittik oradaki askerin Sultan Hamid tarafına geçmişse –bizi süngüleriyle delik deşik etmesi ihtimaline rağmen hürriyet-perver tanıdığımız bir kaç zabitin selamet-i umumiye namına vicdanlarına müracaat eyledik: "Vatanı kurtarmak için Abdülhamîd'in hal'inden başka çare kalmadı; Yıldız, donanmanın toplarına karşı duramaz! Bu halde bir Meclis-i Meşveret akdeyleyin, mümkünse İttihâd ve Terakki azasını da buraya toplayın, müttehit düşerseniz Mehmed Reşat Efendi'yi derhal iclas edin!" dedik.

Fi1hakika Mebusan'la Ayân'ı ihtilalcilerin tehditlerinden kurtarıp donanmaya almak ve hükümdar-ı sabıkı lüzumsuz birçok cinayetlerin ika'ına meydan vermeden kanuni bir hareketle derhal hal etmek her nokta-i nazardan müreccahtı. Fakat bizi, unutamadığım bir nezaketle kabul eyleyen ve mütalaamıza hak veren zâbitlerden bazıları maatteessüf firarı daha kolay gördü, diğerleri de bittabi sükûta mecbur oldu.

* * *

Sultan Hamid'in hal'ine dair ilk teşebbüste bulunduğumuz ve bir emriyle her tarafı kızıl kana boyamağa hazır bir kuvve-i müsellaha karşısında yapayalnız kaldığımızı gördüğümüz zaman, yerimizden yine ayrılmadık. İsyan eden askerin ulemâ-yı din hakkında olsun bir vaz-ı ihtirâm-kâri muhafaza eylediklerini ve bu vaziyetten birtakım serserilerin istifadeye kalkışmasına mukabil ulemânın isyan aleyhinde samimi bir teşebbüste bulunmağa meylettiklerini görünce hissemize isabet eden teşekkürü ifadan sonra, kendilerini isyanın teskinine daha büyük mikyasta çalışmağa davet eyledik; matbu olan bu beyannamede: Çalışın, dedik, bu gün her zamandan ziyade çalışın ki ehl-i İslam zulme alet olmak ihtimalinden büsbütün kurtulsun, bundan böyle mürüvvet, uhuvvet, faziletinden başka bir maksat takip eylemesin!.. Çalışın, bu gün her zamandan ziyade çalışın ki yüreklerimiz, kin ve garaz çarpıntılarından ebediyen masun olsun? Mürüvveti, ulüvv-i cenabı düşmanlara kadar teşmil edelim. Allah'ın tahsin eyleyeceği ahlâk ile tahalluk eyleyin! diyen ve "Cenâb-ı Hak erhamü'r-râhimîndir" buyuran dinimiz, bizi en küçük bir zulümden, en cüzi bir garazdan bile şiddetle men eder. Çalışın, bugün her zamandan ziyade çalışın ki

istibdâd, zulüm ve udvân vicdanlarımızın hududundan ebediyen tard edilsin. Allah'ın ihsan eylediği bir hayatı meşru bir sebep olmadıkça, nez etmek hakkına hiçbirimiz, hiçbir vakit mâlik değiliz! Bunu, bu hakikat-i diniyeyi en cahillerimize bile anlatmak en mukaddes vazifemizdir!"

Şeriat bahanesiyle isyan eden ve isyan eylediğinden dolayı ümerâ-yı askeriye ile râbıtasını büsbütün kırmış olan efrada karşı da şeriatın cinayetle müdafaa edilemeyeceğini açıktan açığa söyledik. Bu ikinci beyannamede: "Peygamberimiz, "Ben dünyaya güzel ahlâkı tanıtmak için geldim." buyuruyor. Kuran-ı Kerimimiz de, "adalet ve iyilikle" emrediyor. Demek ki dinimize uygun bir fetva-yı şer'i almadan hiçbir ferdin canına değil, kılına dokunmağa hakkımız yoktur! Vatana hainlik edenleri şeriatın emriyle kanun cezalandırır. Bunun icrâsı ise milletin ittifakıyla yalnız hükûmete bırakılmıştır. Başka türlü hareket edersek şeriat nazarında katil görülürüz. Katillik ile Müslümanlıksa hiçbir zaman barışamaz." Ve keza: Allâh'tan nasıl korkuyorsanız zulüm işlemekten ve hatta zulme alet olmaktan bile öylece korkunuz; çünkü "Allah zâlimleri hiçbir vakit sevmez!.." İşte bu emri unutmadığımız ve unutmayacağımız için devr-i istibdadın o iğrenç zulümlerine karşı müttefikan kıyam etmiştik. Düşünün o kara günleri ki taşradaki asker aç, çıplak, toz toprak içinde, can çekişiyordu. Hükûmet-i müstebidenin Yemen'e gönderdiği efrâd, ekmek yerine çarıklarını gevelemeğe mecbur oluyordu!..

.....

Fakat unutmayın, hiçbir dakika unutmayın ki, şeriat; müslim gayr-i müslim yerli ve ecnebi herkese, hatta bütün mahlukata karşı hayrhâhın olmağı, iyilik etmeği emrediyor. O halde hiç kimseyi incitmeyin! Derhal zabitlerinizle barışın, kucaklaşın ve emirlerine itaat edin!.."

Bir kere bu sözleri okuyun, bir kere de *Neyyir-i Hakikat*'inizin şu son hitabını dinleyin: "Hadise müsebbibi *alçaklar*! Unutmayınız, Allah adil ve müntakim-i hakikidir. Kumanda ettiği askerine nahak yere kanını döktürdüğünüz zabitler, huzur-ı Kibriyâda o hûn-ı mazlûmiyetle sizden taleb-i hak edecekler.

Bugün o şehitlerin terk ettikleri yetimler, aileler, valideler, bî-çareler hançer-i zulüm ve i'tisâfla ceriha-dâr olan kalplerinden kopan enîn-i mağduraneyi, gözlerinden akan seylâbe-i teessürü Hudâ-yı zü'l-celâl'in bârgâh-ı adaletine döküyorlar. Bugün gunûde-i hâb-ı ebedî olan asker ecdâdımızın bize terk ettiği şöhret-i cihângirâneyi ahlâfı olan askerlere lekedâr ettirdiğinizden dolayı hepinize lanetler olsun!.."

Bu güldeste-i lanet, bu numûne-i fazl u edeb (!) bize Manastır Heyet-i Merkeziye'niz tarafından ihda edilir ve rivayete (!) nazaran, isyanı hazırlayıp sonra da Mısır'a kaçtığımız fart-ı meserretle ilan olunurken Mahmud Şevket Paşa ile o zaman Birinci Divan-ı Harb'e riyaset eden Hurşid Paşa, Harbiye Nezareti'ndeki odama gelerek tevkifimin sebepsizliğinden

dolayı itizar eyliyorlar; talihin daha garip bir cilvesi olmak üzere de yine Manastır İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin evvelce İstanbul Heyet-i Merkeziyesi'ne aza sıfatıyla gönderdiği Binbaşı Remzi Bey şu tahrir-i tarziyeyi matbuata tebliğ lütûfkârlığında bulunuyordu:

Sultanzade Mehmed Sabahaddin Bey'in tevkifini icap ettirecek hiçbir delil mevcut olmadığından hürriyetleri ma'a'l-i'tizâr iade edildiği ilan edilir.

Fî 15 Nisan sene 325
İstanbul Merkez Kumandanı
Erkân-ı Harbiye Binbaşısı
Remzi

Bunca seneden beri ilmi bir davanın, milli bir maksadın müdafaasına âzim vatandaşlarını bir kaç garazkârın sözüyle tevkife kalkışmak hürriyet namına hareket eden Osmanlı Ordusu için şüphesiz garip bir tenakuzdur! Bununla beraber şifahi ve tahriri tarziyeler, edilen hatayı örtüyor; Divan-ı Harp Heyeti'ndeki zabitlerimizin heyet-i umumiyeleri itibariyle hakşinas zevâttan terekküp eylediğini gösteriyordu. Fakat Divan-ı Harp başka, İttihâd ve Terakki yine başka değil mi?.. Şu halde birincinin tarziyesi elbette ikincinin tecavüzlerini unutturamazdı!.. Hudûd-ı esasiyesini çizmekle iktifa ettiğimiz şu levhada vâkıâ başlıca bir kişinin hakkı mevzu oluyor. Lakin ortada meşru bir sebep yokken azasından bir kısmının senelerce müddet –pek yanlış bir telakki neticesi!– kendilerine rakib-i siyasi add edegeldikleri bir vatandaşlarıyla rüfekâ-yı sa'yi aleyhinde hatır ve hayale gelmeyecek şenaatleri hiçbir azâb-ı vicdani hissetmeden irtikap eylemelerine razı olan bir Cemiyet, aceb haksızlığın başkaları hakkında veya başka zeminlerde de tatbikine göz yummaz mı?.. Ümit ederim ki, *Neyyir-i Hakikat*'inizin artık maziye geçen hutbesini bu gün itidal-ı demle okurken sualin meşruiyetini siz de tasdik eylersiniz! Düşünürsünüz ki ister bir kişi, ister bir millet hakkında reva görülsün, haksızlık daima haksızlıktır. Bu sıfatla da mekruhtur, menfurdur, ma'yûbdur! Haksızlığın birine göz yummaksa insanı diğerlerine karşı da göz yummağa ve yavaş yavaş insaf ve adalet haricinde bambaşka bir "hikmet-i hükûmet" icadına sevk eder.

İşte bundan son derece sakınalım!.. İnsaniyetten lâ-yuhtiliğe intizar etmediğimiz, hatta savâba ekseriyetle hatalardan geçilerek varıldığını bildiğimiz için tarafınızdan bir hata vukuunda onu hiç de büyültmek istemeyiz. Elverir ki içinizde hu hatayı görecek, tamirine çalışacak bir kaç müfekkire. Bir kaç vicdan... Kelimenin bütün kuvvetiyle tek bir vicdan bulunsun! Şükran-ı azim ile görüyorum; bu dûr-endîş müfekkireler, bu

meyyâl-i teali vicdanlar muhitinizde de yok değil! Yalnız varlıklarını izhar edince cemiyetiniz kendilerinden yüz çeviriyor ve bu suretle hak ve adalet müdafileri aranızda gittikçe azalıyor! İşte *Neyyir-i Hakikat*'iniz de istikrah ederek tenkid eylediğimiz o mülevves satırların en basit âdâb-ı insaniyeye karşı en sarih bir tecavüz teşkil ettiği resmen bile anlaşıldıktan sonra, içinizden bir kimse çıkıp da "Yahu, neşrettiğiniz bu yalanlardan sıkılmıyor musunuz? Bundan bize de büyük bir hisse-i mesuliyet terettüb eylediğini düşünmüyor musunuz? Bu namus-şiken hareketlerle siz yalnız kendinizin değil, umum cemiyetin namusunu pâymâl ediyorsunuz!" dedi, müfterilerin alenen cezasını istedi mi?.. Hayır! Hücum haksızlığa edileceği yerde bilakis ondan şikâyet-hân olanlara tevcîh olundu. Cinayetlerinin alkışlandığını gören şakilerse dünkü curnalcılığı işte bu günkü iftiracılığa çeviriyor; İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin mihver-i hissiyatını kesîf olduğu kadar mühlik bir garaza istinâd ettiriyor!

Paris, fî 1910

Üçüncü Mektup

Mihver-i Hissiyatınız Âlem-Şümul Bir Muhabbet Olmalıdır!

Vekayi-i sâlifeyi unutmağa çalıştığımız bir zamanda idi ki, rüfekanız, bu sefer de Paris matbuatında bizi unutmadıklarını ispata koyuldular!..

Petit Parisien gazetesi 9 Teşrin-i Evvel 1909 tarihli nüshasında, şahadetinin, gayr-i kabil-i itiraz bir ehemmiyeti haiz olduğunu söylediği, fakat ismini bildirmediği Cemiyet erkân-ı mühimmesinden bir zat ile olan mülakatını ber vech-i âti naklediyor; bu zat demiş ki:[73]

73 Nous n'ignorons rien, a-t-il déclaré, dé ce qui se trame contre nous. Une faction militante, el dont les éléments se sont recrutés dans les milieux les plus différents, s'est constituée pour imposer, à la Turquie, un nouveau retour en arrière. Civils et officiers s'y coudoient, animes d'un égal désir de détruire le système actuel, qui contrarie leurs ambitions. On y trouve d'abord les anciens adhérents de *l'Union libérale*, qui furent jadis dociles aux avis du prince Sabaheddin, et qui reçoivent toujours ses inspirations; puis des majors, des colonels, des généraux qui avaient été indûment promis à la fin du règne d'Abdul Hamid, et que les commissions de révision des grades ont fait rétrograder: les demi-soldes de l'empire; puis des fonctionnaires congédiés à raison des économies reconnues indispensables.

. . . . . .

L'un des centres de la conspiration, vous pouvez le dire, est Paris; le noyau de l'association hétérogène qui s'est développée dans les dernières semaines est *l'Union libérale*.

Le programme que nos adversaires affichent n'a rien que d'anodin. Il s'agirait uniquement de propager des idées constitutionnelles, en opposition avec les nôtres, de réclamer l'extension des libertés, de la liberté de la presse spécialement – et de dénoncer la tyrannie des comites. En réalité, ce programme, qui se reclame du respect de la Constitution, dissimule de tout autres visées. Le complot est dirigé par les hommes qui, de fait, ont suscité, encouragé ou, si l'on préfère facilite le coup d'Etat du 13 avril dernier; et s'ils eussent été les maitres, Abdul Hamid eût continué à régner sur une population ottomane espionnée et asservie.

Aujourd'hui, les mécontents du nouveau régime persistent à regarder vers l'ancien. Abdul Hamid, nous le savons, s'obstine à intriguer; nous n'ignorons pas qu'il fait des dons, qu'on a distribué en son nom de grosses sommes à l'armée qu'il n'a renoncé à aucune de ses espérances.

La conspiration qui, nous en somme avises, ne reculerait devant aucun moyen d'action – certains de ses membres n'ont-ils pas envisagé l'éventualité du meurtre des chefs de la révolution? – est maintenant connue, c'est-à-dire qu'elle sera déjouée. En tout cas, nous veillons.

Metin içinde değinilen bu fransızca metnin tam çevirisi şöyledir:

"Aleyhimizdeki hazırlıkların cümlesini biliyoruz. Türkiye'yi maziye ircâ için, muhtelif muhit ve sınıflara mensup eşhastan bir fırka teşekkül etti. Hırs ve emellerine mani olan idare-i cedideyi tahrip etmek arzusunda bulunan siviller, askerler bu fırkaya dâhil. Vaktiyle Prens Sabahaddin'in efkârına hadim ve hâlâ Prens'in telkinâtına tâbi Fırka-i Ahrâr (?) mensûbîni ile Abdülhamîd devrinde bilâ-istihkak terfi edip Tasfiye-i Rüteb-i Askeriye Komisyonu kararıyla rütbeleri tenzil, muhassasatı tenkis edilen zabitan, icrâsı elzem olan tensikat dolayısıyla açıkta kalan memurlar, bu fırkanın azasını teşkil ediyor.

.....

Merakiz-i ihtilâliyeden biri Paris olduğunu ilan edebilirsiniz. Son haftalarda kesb-i kuvvet eden bu partinin nüvesi Fırka-i Ahrâr'dır.

Husamamızın zahiri programları fikr-i meşrutiyetin neşr ü tamiminden, hürriyet, ale'l-husus hürriyet-i matbuatın tevsiini talep ve Cemiyetimizin mezâlimini ilandan ibaret. Fakat hakikat-i halde meşrutiyet-perver bir program altında büsbütün başka maksatlar muhtefi!

Hareket, 13 Nisan (31 Mart) isyanını hazırlayan, teşci ve teshil edenler tarafından idare olunuyor. Bu eşhas maksatlarına muvaffak olup da mevki-i iktidara gelmiş olsaydılar Abdülhamîd, hafiyelerle mahsur, hür-

"Bize karşı komplo hazırlığı içinde olanlara dair bilmediğimiz hiçbir şey yok, diye konuştu. Çok farklı çevrelerden toplanan gruplar Türkiye'ye irticayı yeniden dayatmak için militan bir hizip oluşturdu. İhtiraslarına ulaşmalarına engel olan bugünkü sistemi yıkma arzusuyla yanıp tutuşan siviller ve subaylar yan yana geldi. Bunlar arasında öncelikle, eskiden Prens Sabahaddin'in fikirlerine karşı saygı duyan ve hep ondan esinlenen *l'Union liberale*'in [Fırka-i Ahrâr] eski mensupları var; sonra, Abdülhamîd'in saltanatının sonunda usûlüne uygun olmayan bir şekilde terfi ettirilmiş ve sonra askeri şura tarafından terfileri geri alınmış binbaşılar, albaylar, paşalar geliyor; bunlardan başka, imparatorluğun yarım-aylıklı subayları ile zorunlu hale gelen tasarruf tedbirleri nedeniyle işten çıkarılan memurlar da vardı bu hizbin içinde.

.....

Bu komplonun, ki bunu böyle adlandırabilirsiniz, merkezlerinden biri Paris'tir; son haftalarda oluşmakta olan bu heterojen birliğin çekirdeği de *l'Union liberale*'dir.

Hasımlarımızın açıkladığı programda suya sabuna dokunmayan önemsiz meseleler dışında hiçbir şey yoktur. Sadece bizimkine muhâlif meşruti fikirlerin propagandası yapılıyor, özgürlüklerin, özellikle de basın özgürlüğünün genişletilmesini talep ediliyor ve komitelerin despotluğu mahkûm ediliyor. Gerçekte meşrutiyete saygı gösterilmesini isteyen bu program bütün diğer amaçlarını gizlemektedir. Komplo, gerçekte, geçen 13 Nisan Darbesinin harekete geçirdiği, cesaretlendirdiği, ya da başka bir ifade tercih edilecek olunursa, bu darbeyi kolaylaştıran insanlarca yönetilmiştir. Başarabilselerdi Abdülhamîd, casuslarca izlenen, köleleştirilmiş bir Osmanlı nüfusu üzerinde saltanat sürmeye devam ediyor olacaktı.

Bugün, yeni rejimden hoşnut olmayanlar eski rejimi özlemle arıyorlar. Abdülhamîd'in entrikalar çevirmekte ısrar ettiğini biliyoruz, bağışlarda bulunduğunu, orduya kendi adına dağıtılması için büyük tutarlarda bağışlar yaptığını bilmiyor değiliz. Hiçbir ümidinden vazgeçmediğini de bilmiyor değiliz.

Haberdar olduğumuz bu komplo hiçbir hale çaresiyle engellenemeyecekti –bazı üyeleri nihayetinde devrimin şeflerini öldürmeyi göze almamışlar mıdır sanki?– artık bilinmektedir: bu demektir ki komploları bertaraf edilecektir. Her halükarda tetikte bekliyoruz." [Çeviren: Mustafa Görkem Doğan]

riyetten mahrum Osmanlılar üzerinde saltanat sürmekte devam edecekti. Bu gün yeni idareden memnun olmayanlar eski idareyi özlüyorlar. Abdülhamîd'in, mutadı olan entrikalarla bahşişler de devam eylediği, namına orduya cesîm meblağlar tevzi ettirdiği ve hiçbir ümidinin münkesir olmadığını biliyoruz.

Her türlü vesait-i fiiliyeye müracaattan çekinmeyecek olan bu heyet-i ihtilaliye, –azasının bazıları, Cemiyetimiz rüesasının katlini bile düşünmüşlerdi– şimdi bizce tamamiyle malum olduğundan müteyakkız davranıyoruz."

Biz, İttihâd ve Terakki namına edilen bu yeni maskaralıkların reddini, yine İttihâd ve Terakki menfaati namına temenni ederken aynı gazetenin ertesi günkü nüshasında Cemiyetinizin mesul murahhası Doktor Nâzım Efendi'nin beyanat-ı sâlifeyi bilakis teyide şitâb eylediğini gördük; murahhasınızın sözlerini de kısmen nakledelim:[74]

"Bu eşhası toplayan Prens Sabahaddin, bir muğfil rolü oynuyor ve zannediyor ki onları sevk ve idare ediyor. (Ne vâsi hayal!) Halbuki sevk ve idâre edilen kendisi!

Prens'in fikr-i hürriyet-perveranesi, onların *fikr-i irticalarına esir olmuş*! Bu fırka azası, halis mürteciler, Abdülhamîd'in eski sağ kolları, menfiler, idare-i cedideden memnun olmayanlar, rütbeleri tenzil edilenler,

74 L'article que *Le Petit Parisien* a publié hier sur la conspiration organisée contre le parti jeune-turc a ému – il convenait de s'y attendre – la colonie ottomane de Paris. Nazim bey, l'un des chers du comite *Union et Progrès*, a bien voulu confirmer nos informations dans une intéressante interview.

— Je ne suis nullement surpris, nous a-t-il déclaré. Nous savons que l'on conspire contre nous et que l'on cherche à nous renverser. Mais nous ne craignons pas nos adversaires.

Le prince Sabaheddin, qui les a groupes, joue un rôle de dupe. Il s'imagine qu'il les mène, et c'est lui qui est mené. Son "libéralisme" est l'esclave de leur réaction: car ce sont de purs réactionnaires, d'anciens "bras droits" d'Abdul Hamid, des mécontents, des exiles, des rétrogrades, des médiocrités portées au pinacle par le favoritisme que la révolution a remises à leur place des personnages compromis dans le coup d'Etat du 13 avril et qui condamnés, se sont empressés de quitter la Turquie.

Ils rêvent un retour en arrière et se servent du prince Sabaheddin comme d'un drapeau, et de ses idées décentralisatrices comme d'un prétexte. En réalité, ils veulent restaurer le despotisme.

[Metin içinde geçen bu fransızca metnin tam çevirisi şöyledir: "Jön Türk partisine karşı örgütlenen komplo üzerine *Le Petit Parisien*'de dün yayınlanan makale –bekleneceği gibi– Paris'teki Osmanlı kolonisini heyecanlandırdı. İttihâd Terakki'nin şeflerinden biri olan Nazım Bey, ilginç bir röportajda bilgilerimizi teyit etmek istedi.

— Buna hiç şaşırmadım, dedi bize. Bize karşı bir komplo hazırlanmakta olduğunu biliyorduk, bizi devirmek için fırsat aramaktalar. Ama hasımlarımızdan korkmuyoruz.

Bunları bir araya getiren Prens Sabahaddin enayi rolündedir. Bunları güttüğünü zannetmektedir ama esas kendi güdülmektedir. Onun "liberalizmi" bunların irticacılığının esiridir: zira bunlar su katılmamış mürtecilerdir, Abdülhamîd'in eskiden sağ kolu olan adamlardır, gayri memnunlardır, sürgünlerdir, örümcek kafalılardır, kayırmacılık sayesinde zirveye tırmanan devrimle de olmaları gereken yere geri dönen vasat insanlardır, 13 Nisan darbesinde açığa çıkan, mahkûm edilen sonra da Türkiye'yi terk etmek durumunda kalanlardır.

Bunlar eskiye dönüşün rüyasını görmekte ve Prens Sabahaddin'i bir bayrak, adem-i merkeziyetçi fikirlerini ise bir bahane gibi kullanmaktadır. Gerçekte, istedikleri istibdadı ihya etmektir." [Çeviren: Mustafa Görkem Doğan]

vaktiyle himaye ve iltimas ile layık olmadıkları makamlara getirilip de ba'de'l-inkılâp mevkilerinden düşenler, 13 Nisan vakasında maznun ve müttehem olup da Türkiye'den kaçanlardan ibaret. Bu adamlar geriye dönmek hülyasına kapılmışlar, Sabahaddin Bey'i bir bayrak gibi ellerinde bulundurmak, müdafaa ettiği adem-i merkeziyet fikrini bir bahane olarak ileri sürmek, hakikat-i halde ise istibdadın yeniden tesisini istiyorlar, ilh."

Efendiler! Meslek-i müttehazına tevfikan hayat-ı hususiyede inzivagüzîn-i namus ve ihtimam olan bir adam hakkında bî-fasıla tasni olunan bu mülevves iftiralar... Devr-i Hamidi curnalcılığını bir ıstıfâ-yı cûş-â-cûş ile devr-i hâzıra tevsian geçiren şu vicdansızlıklar... Yalnız efkâr ve ahlâk-ı umumiyeyi ifsat ile kalmıyor; aynı zamanda izansızlığın da en korkunç numûnelerini tecessüm ettiriyor. İşte, işte mürteciler, (Sabahaddin'i ellerinde bir bayrak gibi kullanıyorlar) fıkrasına bir göz gezdirin! Bilirsiniz ki bir fırka-i siyasiyeye alem veya alemdarlık hizmetini görmek, o fırkayı enzâr-ı umumiyede tecelli ettirmektir. Politika ile uğraşmadığını, politikacılığın en büyük hasmı olduğunu bizzat iddia eden bir adamsa, bir fırka-i siyasiyeye alem veya alemdar olabilir mi?.. Siz aynı zamanda, bir bayrağın hem açık; hem kapalı olduğunu gördünüz mü?!

Eğer biz İttihâd ve Terakki Cemiyeti aleyhinde bir hareket-i siyasiye tevlidine çalışsaydık bu haberi Nazım Efendi'den mi öğrenirdik? Husama-yı siyasiyeniz gibi efkârımızı açıktan açığa müdafaa edemez miydik? (Bu gün yeni idareden memnun olmayanlar eski idareyi özlüyorlar. Abdülhamîd'in, mutadı olan entrikalarla atıyyeler de devam ettiği, namına orduya cesîm meblağlar tevzi ettirdiği ve hiçbir ümidinin münkesir olmadığını biliyoruz!) fıkrasını okurken de bir sahib-i şuur sorsa: "Fakat efendiler! Siz avucunuzdaki bir deliyi idareden acizseniz, mahbesteki bir adamı Osmanlı ordusuna cesîm meblağlar dağıtmaktan mene muktedir değilseniz nasıl oluyor da koca bir devleti idareye kalkışıyorsunuz?"

Dese ne cevap verirsiniz?.. Sırf Cemiyetinizin muarızlarını lekelemek maksadıyla, Osmanlı Ordusu'nun, cinayetleri gözleri çıkaran bir hükümdar-i mahlu'dan –aslı faslı olmadığı halde– cesîm meblağlar almakta olduğunu ecnebilere ilan etmek orduyu, hatta umum vatanı bi-gayr-i hakkın lekelemek değil midir?..

Doktorunuz şu sözleri de söylüyor: (Her türlü vesait-i fiiliyeye müracaattan çekinmeyecek olan bu fırka azasından bazıları, cemiyetimiz rüesâsının katlini bile düşünmüşlerdi.[75] Bu gizli hazırlık, şimdi bizce tama-

75 Meşrutiyetimizden bir kaç ay evvel Paris'te inikat eden Muhâlifîn Kongresi'nde meşrutiyetin suikastlarla değil, müdrik ve milli kıyamlarla istihsal lüzumunu İttihâd ve Terakki'ye karşı müdafaa eden (bu müdafaa kongrenin yevmi müzakeratında aynen münderiçtir.) hürriyet-i hakikiye ve selâmet-i milliyenin ancak kabiliyet-i ictimâiyemizi yükseltecek vesaite bir an evvel tevessülle temin edileceğini bunca zamandır neşre çalışan bizlere şimdi cinayet planları hazırlatmak feci olmasa şüphesiz gülünç olurdu. Her halde muhâlifleri sokaklarda paralatmak usûlünü bu bedbaht vatana sokan ve himaye eden biz değiliz zannındayım!

miyle malum olduğundan müteyakkız bulunuyoruz!) Eğer teyakkuzunuz, namınıza söz söylemek hakkını verdiğiniz azayı bu çeşitten intihâb ise –emin olun!– başka düşmanlar edinmeğe hiç de muhtaç değilsiniz!..

İttihâd ve Terakki Cemiyeti, –menafi-i umumiye namına temenni ettiğimiz vechile– haksızlıktan hakka doğru yükselmek, müstakbelen de bu vatana ciddi hizmetler ifasına muvaffak olmak isterse, en büyük düşmanlarını, cemiyetin haricinde değil, dâhilinde aramalı... Mihver-i hissiyatı mütefessih bir garaz değil, müteali bir· muhabbet olmalıdır!

Dördüncü Mektup

Bir Acîbe-i İdrak!

Sislerle meşbu bir Paris Kânun-i Sânî sabahında hücre-i inzivama giren müvezziinin elinden, (Babıâli - Daire-i Sadaret-i Uzma) unvanlı zarfı aldığım zaman, öteden beri mağduru olageldiğimiz "anlaşılmazlıkların" eşkâl-i resmiyesinden birisiyle daha karşılaştığımız çarçabuk anlaşıldı. Resmi bir tezkire mahrem olamayacağından buraya aynen geçirebiliriz:

"Paris'te Sultanzade Sabahaddin Beyefendi Hazretlerine"

"Dersaadet'e avdeti arzu etmekte oldukları ve fakat İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin tasmimat-ı merviyyesinden tehaşi ederek avdete cesaret edememekte bulundukları valide-i vâlâları devletlü ismetlü Seniha Sultan Hazretleri canibinden atebe-i ulyâ-yı mülûkâneye arz ve ifade olunmuştur. Zat-i necîbânelerinin takibat-ı kanuniyeyi müstelzim bir fiil ve hareketleri hükûmetçe malum olmadığı gibi İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin de hakk-ı âlilerinde bir gûnâ sû-i zannı ve tehâşiyi mucip hiçbir karar ve tasmimi bulunmadığı ve aziz vatanımızın saadet ve terakkiyatına hasr-ı mesai eden Cemiyetten gerek zât-ı vâlâları ve gerek diğer evlad-ı vatandan her kim olursa olsun hiçbir fert hakkında yolsuz bir muamele vukuu müstahil idüği cihetle erbâb-ı ağrazın işâ'âtına zerre kadar itimat edilmeyerek kemal-i itminan ile avdet buyurmaları siyâkında şukka-i senâveri terkim kılındı efendim."

Fî 24 Kânun-i Evvel sene 325 (6 Ocak 1910)
Sadrazam Hüseyin Hilmi

Bir kelimesini bile bilmediğim bir lisanda irticalen bir nutuk irâdı ne

kadar muhal ise, "İstanbul'a gelmek istiyorum amma... İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin tasmimat-ı merviyyesinden tehâşî ederek gelemiyorum." Demek de, bence o kadar muhâl![76] Fakat şu başlangıcın, arkamızdaki devrin alâmet-i farikasından olan başlangıçlarla ne büyük müşâbeheti var?.. O devirde aldığımız tebligat-ı resmiye de şöyle başlardı: "Şevketmeâb efendimiz buyuruyorlar ki: Ben kendilerini affettim. Namus-ı şâhânem üzerine söz veriyorum; avdetlerinde mazhar-ı iltifat olacaklar! Hiç korkmasınlar, ilk trene binip hemen İstanbul'a dönsünler!"

Her yeni tebliğde de bunun son tebliğ olduğu tekrar edilirdi. Hukuk-ı medeniyeden ıskat olunuruz; emlakimiz haczedilir; efrad-ı ailemiz habsolunur; menfa-yı ihtiyarîsinde vefat eden babamızın cenazesi bile elimizden alınmağa kalkışılır; fakat ulüvv-i cenâb-ı Hamidi, kerrat ile reddettiğimiz bu afları, yine kerrat ile tevcihten vazgeçmezdi!..

"Bugünkü idare ile dünkü idaremiz arasında hiç fark yok!" Yahut: "Bugün dünden daha fenayız!" diyenlerin mütalaasına asla iştirak edemem. İstibdatların en koyusuyla meşrutiyetlerin en sathîsi arasında ne fark var ise, bizim dünkü idare ile bugünkü idare arasında o fark var ki bu da ahvâl-i ictimâiyemize göre pek tabiidir. Yalnız bazı muhitlerimizde vücudunu gerçekten hissettiren eşi'a-i teceddüt idrak-i siyasimize tercüman olan muhaberat-ı resmiyemize asla girmemiş. Girseydi, rüyamıza bile uğramayan fikirler –devr-i sabıkta olduğu gibi– bize atfedilmemek lazım gelirdi.

Böyle bir fikri nasıl taşıyabiliriz ki son ihtilalin bütün safhalarında, bir taraftan asilerin: "O hain adem-i merkeziyetçileri de ortadan kaldırmalı!" diye bağrıştıkları, diğer taraftan Selanik'le Manastır'a, bu tuğyânın tarafımızdan tertip edildiğini müşir mahut telgrafların ber-mutat çekildiği, nihayet evimizin gece yarısı Hürriyet Ordusu askerlerinden bir müfreze ile kuşatılarak vatanın en hayasız düşmanlarına bile layık görülmeyen bir muameleye dûçâr olacağımızdan haberdar edildiğimiz zaman, bir kaç gün evvel tehlikeye karşı nasıl davrandıklarını gördüğümüz Cemiyetiniz azasını taklidden kolay bir şey yoktu! O zaman hem Sultan Hamit, hem de aleyhine yürüyen ordunun iğfal edilen zabitleri tarafından paralanmağa layık husama-yı vatandan biri olmak üzere telakki edildiğimizi kulağımızla işitir, iki ateş arasında kaldığımızı gözü-

76 Hakikat-i hal şundan ibaretti: İki üç aylık bir seyahatten sonra vatana avdete hazırlanırken Nazım Efendi ile rüfekâsının katmerli iftiraları intişar etti. *Neyyir-i Hakikat*'in o sütunlar dolusu yalanları İstanbul'da okunurken, cevabını yine İstanbul'da vermekte dûçâr olduğum mevânii unutamadığım için haysiyet-i şahsiyeme vuku bulan bu yeni suikasta karşı ikinci bir menfa hayatı yaşamak zaruri idi. O sırada taraf-ı şâhâneden seyahatimin esbâb-ı temdidi hakkında lütufkar bir sual-i aile-perverî şeref-sudûr eylediğinden bilvâsıta haberdar olunca vuku-ı halin teşekkürat-ı tazim-kârâneme terdîfen arzına yine bilvâsıta müsaraat etmiştim. Haddizatında kürenin filan veya falan köşesinde bulunmaklığımın ne hükmü olabilir ki hükümdarımızı böyle bir "hiç"le tasdia cüret teşebbüsünde bulunayım!

müzle görüp dururken kılımız bile kıpırdamadığı halde, şimdi neden dolayı mahalle dedikodularından endişelere düşelim, makam-ı saltanatı böyle cüziyat ile tasdî'a kalkışalım? Tezkire-i resmiye, mukaddimesine elyak bir netice ile bitiyor:

"Zât-ı necîbânelerinin takibât-ı kanuniyeyi müstelzim bir fiil ve hareketleri (eksik kalan da bu idi!) hükûmetçe malum olmadığı gibi İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin de hakk-ı âlîlerinde bir guna sû-i zan ve tehâşîyi mucip hiçbir karar ve tasmimi bulunmadığı ve aziz vatanımızın saadet ve terakkiyyatına hasr-ı mesai eden Cemiyetten gerek zât-ı vâlâları ve gerek diğer evlad-ı vatandan her kim olursa olsun hiçbir fert hakkında yolsuz bir muamele müstahil idüğü (!) cihetle erbâb-i ağrâzın işâ'âtına zerre kadar itimat edilmeyerek kemal-i itminan ile avdet buyurmaları siyâkında ilh..."

Paris'teki Cemiyetiniz azasından bir kısmı, mesleklerine iştirak edemediğimiz günden beri, bizi, vatana, daha doğrusu kendilerine karşı "Sultan Hamid'den daha muzır" bir düşman görür, fakat fikirlerini küçük mikyasta neşredebilirlerdi, meşrutiyeti müteakip bu iftiralar büyük çaplarda isâgaya başlandı. Bu sayede bir gün Makedonya'yı Bulgarlara bağışlarsak, ertesi günü de behemehal Ermenilere beylik verir; daha ertesi günü Rum Patrikhanesi'ne çeşit çeşit imtiyazlar vaat eder, Papa'dan yüz binlerle franklar alır; günden güne Katolik, Ortodoks, Protestan, Yahudi her mezhebe girer (Franmasonluk müstesna!) her mesleğe karışır; Osmanlı İmparatorluğu'nu kendi çiftliğimiz imiş gibi rast gelene satar; irtica modası çıkar çıkmaz hemen mürtecilerin başı, mürtecilerin alemdarı, Çakırcalılara rahmet okutacak bir şaki kesilirdik. Fakat bütün bu şenâ'atler, bu cinayetler yine kâfi gelmez; o zaman İttihâd ve Terakki klüplerinde ve efkâr-ı umumiyeyi tenvir ve i'lâ sadedinde bize ait mezarlar deşilir, kazılır; senelerce evvel, ecnebi toprağında, bin türlü *cefalar içinde vatani bir davayı müdafaa ederken düşmüş, bugün kemikleri bile kalmamış zevâtın hatıraları çamurlarda sürüklenir*, üstümüze ced-be-ced celb-i lanet, bir emr-i mukaddes sayılırdı!.. Duyguları olsaydı taşlar, topraklar, garazkârlığın bu nevinden istikrah ederlerdi. Komitalarınız, mesul murahhaslarınız tarafından tekziblerimize karşı bile sükutla teyit edildiği veçhile -bize "canilik" isnat olunduğunu bilmeyen kalmadı. Fakat hükûmetimizin res-i idaresine getirdiğiniz muhteremin sanki haberi yok!..

Bir taraftan İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nden böyle bir hal sudurunun imkânsızlığını söylüyor, diğer taraftan –yine Cemiyet içinden çıkan– ashab-ı ağrazın işâ'âtına zerre kadar itimat eylemeyerek kemal-i itminan ile avdetimizi tavsiye buyuruyor!.

Efendiler! Biz de bu vatanın evladıyız! Fakat fikrimiz, izanımız, havsalamız bu göz göre göre söylenen yalanların nasıl ve niçin söylendiğini, bir türlü istiap etmiyor. Esasen buna yalan da denilemez... Yalancılık de-

ğil, mantıksızlık değil, tanınmış âfetlerden hiçbiri değil! Büsbütün başka bir şey!.. Bir acîbe-i idrâk!..

Evet, acâib-i âlemden yeni bir acibe!.. Meşrutiyetin ilanından daha bir kaç gün evvel Cemiyetinizin, o zaman Türkçe yegâne mürevviç-i efkârı bulunan *Şûrâ-yı Ümmet*, Hüseyin Hilmi Paşa'nın Abdülhamîd'in en halis bendesi, ehl-i İslam'ın en büyük düşmanı olduğunu ilan ediyordu. Bir kaç ay sonra aynı cemiyet Hüseyin Hilmi Paşa'yı, iki defa re's-i idareye getirdi. Bir kaç ay evvel sadr-ı sabık, ecnebi gazetecilerinden birine: "İttihâd Terakki Cemiyeti mi? Ben onu bilmem, tanımam" diyordu. Bir iki ay sonra... Yukarıdaki tezkiresinde "Cemiyet'ten ferd-i vahit hakkında yolsuz bir muamele sudûrunun müstahil idüğünü" iddia ediyor! (Uzmâ)lıktan bir türlü geçemeyen makam-ı Sadaret, iki satırlık bir tezkirede acaipten acaibe geçiyor; nihayet İttihâd ve Terakki'nin, lâ-yuhtîliğinde karar kılıyor!. Bu karardan bir kaç gün sonra ise sadr-ı mükerrem, mebusan haricinde alınan bir karar-ı meşrutiyet-perverane ile birden hastalanıyor ve bizi, İstanbul'a davet ederken soluğu Paris'te alıyor!..

Böyle bir acibe-i idrak ile memleketler idaresine gelince bütün kalbimizle yalvaralım: Allah'ım! Acı bizlere!..

Beşinci Mektup

Şekavet, İcabında Fazilet Yerine Geçiyor!

İşte düstûr-ı ahlâkımız!.. Birkaç gün evvel Abdülhamîd-i Sânî bizde zıllullâh fi'l-âlemdi. İnsandık, insanlıktan nasibi olmayan bir galat-ı tabiatın kullarına kulluk ederek dururduk!..

Müslümandık: Mecnun bir katili Halife-i Resul olmak üzere tanır, devam-ı ömr ü şevketine dua-hân olur dururduk!.. Son kerteye gelen idraksizliği, meşrutiyetle de tahkimine çalıştığımız tahtını elinden aldığı zaman, fakat o zaman olunca izzet-i nefsimizle kükredik, tahkir ve tezyifinde müsabakaya çıkıştık. Ulüvv-i cenabımıza kendimiz de şaşıp kaldık!.. Evvelce kutsiyet-i Hamidiye'nin ne büyük bir iman ile kani isek sonra da kutsiyet-i İttihâd'ın aynı iman ile kani kesildik. Bir zamanlar Yıldız'a doğru ref'ine çalıştığımız âvâze-i sıdk u ubudiyeti, bir zamanlar da Şeref Sokağına nakil için yekdiğerimizle mezbûhâne bir cidale giriştik; aynıyla Abdülhamîd-i Sâni'ye yaptığımız gibi rüesa-yı İttihad'ı da perestişlerimizle gaşyettik... Ulüvv-i cenâbımıza kendimiz de şaşıp kaldık!..

Hakan-ı sabıkı tahtında tahkime yeltendiğimiz zamanlar meşrutiyet-i İttihadiye de üç Avcı Taburunu nigehbân edinmiştik. Fikrimizin ne yaman esaslara istinâd ettiğini, bir gün Avcılar bize sarahaten ispata koyuldular; sanâdîd-i İttihâd'ı avlamağa başladılar. O zaman bu yeni kahramanları da alkışladık!.. İstanbul'dan vaktinde savuşabilen aza-yı İttihad, İttihad düşmanlarına; vaktinde çıkamayanlar İttihad rüesâsına lanet-hân!.. Bir kaç gün sonra: İttihâd'ı alkışlamada herkes yine ber-devam!..

* * *

Kurun-ı kadîme şehen-şâhları (icab-ı muhit) ilâh olduklarını zannederler, hışımlarına uğrayan kullarını dünyadan işkencelerle kovarlardı. Kurûn-ı vustâ dindarları din namına kalkar, günahkarları ateşle tathir eyler-

lerdi. Abdülhamîd-i Sâni, Allah'ın gölgesi olduğunu ilan eder, müştekileri hapis ve nefy ile susturmak isterdi! Siz, işinize gelmeyenleri toptan diyar-ı irticaa sürüyor, meşrutiyet namına söz söylemek isteyen sâde-dillere, "Abdülhamîd'in pençesinden sizi kurtaran kimdi?" deyiveriyorsunuz. Bu gidişle yarınki beyler de "Sizi İttihad'ın pençesinden kurtaran kimdi?" deyiverecek, eğilen başlara gürzü indirecek!..

Dün, Abdülhamîd-i Sânî'nin etbâ'ının etbâ'ından birine çatmakla başları göklere erişen siyasiler, bugün ser-âmedân-ı İttihad'dan birine çatmakla başkaldırıyor!.. Onlar, yarınki âmirlerin de ayak tozu olacak, ayaklar başlarına vurdukça, saltanat-ı siyasiyenin Yıldız'lı fezalarında pırıl pırıl uçacak!..

* * *

Cemiyetimiz, başlıca iki büyük sınıftan terekküp ediyor: Ezenlerle ezilenler. Ezenlerin gaye-i hayalisi ezmekte devam; ezilenlerinki –farkında olmayarak– ezenlere karışmak!

Kürenin haricinde bir nokta-i istinâd bulsaydı, âsâr-ı kadîmenin o deha-yı riyazisi, seyyareyi belki de mahrekinden fırlatırdı! Şahsiyetimiz haricinde bir merkez-i istinâd olsaydı, İttihad veTerakki bize belki de istiklâl-i hakiki bahşedebilirdi!.. Yalnız bizim için değil, istinâdgâhlarını şahsiyetleri haricinde arayan bütün insanlar için muhakkak: şekavet, icabında fazilet yerine geçiyor!..

* * *

İkinci Meşrutiyetimizin ilanından bir hayli evvel eski *Terakki*'de ahlâk-ı umumiyemizin esbâb-ı inhitatını tayine çalışan şu satırlar, bugünkü halimize de aynen tatbik edilemez mi?[77]

"Müşkiller ve meşakkatlerle yapayalnız çarpışmağa mecbur olan adamlar, elbette yaşadıkça kabiliyet-i ictimâiyelerinin arttığını görürler; biz yaşadıkça azaldığını görürüz. Maniaları ezmek onlara eğlence, bize işkence oluyor. Onların menfaat-i şahsiyeleri ekseriyetle menfaat-i umumiyenin bir cüz'ü! Çünkü işleriyle memleketlerinin servet ve saadetini artırıyorlar, bizde ise menfaat-i şahsiye, menfaat-i umumiyenin zıddı! Çünkü menfaat-i şahsiyemizi, servetin üç menbaını teşkil eden ziraat, sanayi, ticaretle teminden ziyade tahakkümde, istibdada alet olmada arıyoruz. Sa'y-ı şahsi ile yaşamak, zenginleşmek için malumat, tecrübe, gayret, sebat ve ihtiyat gibi birçok meziyetlere temellük şart! Biz ekseriyetle bunlardan mahrum olduğumuz için (doğduğumuzdan beri aldığımız terbiye neticesi) kazanmadan yaşamak, çalışmadan zenginleşmek istiyor, ve bittabi hükûmet memurluğuna göz dikiyoruz. Lüzumundan yüz kat fazla

77 Numara: 12.

memuru olan bir hükûmete çatmak için de yegâne çare liyakat değil, himaye! Demek daha cemiyete birinci adımı atarken başkalarının himayesine sığınıyoruz. Haysiyet-i şahsiyemize bu ilk vedaı ettikten sonra kayrıldığımız yerde ilerleyebilmek için yine himayeye muhtacız.

Böylece her kademe-i irtifa bir koltuk değneğine ihtiyaç gösteriyor. Kayrılmadan başka hiçbir vâsıta-i terakkisi bulunmayan, bir şahsiyet-i kaviye sahibi olabilir mi? Elbette olamaz! Çünkü zavallı kendisinin değil, hamisinin beğendiği şekle girmeğe mecbur; onun nazarında ak olan kendi nazarında kara da olsa yine karayı ak diye kabule mahkûm! Amirlerine karşı tapınmağı vazife edinen bu memurların, madûnlarından ilk bekleyecekleri iş de kendilerine tapınılmak oluyor! İşte bu suretle büyük küçük tekmil ricâl-i devlet –istisnadan kat'-ı nazar– koltuk değneğiyle yürür ahlâk düşkünlerinden toplanıyor. Vâkıâ her memlekette memurlar, vazifeleri icabı göreneğe tâbi oldukları için istibdada az çok alet olagelmişler. Fakat tesirleri hiçbir yerde bizdeki kadar meşum değil. Çünkü bizde kuvve-i icrâiyenin istibdâd ve ataletini istiklâl ve teşebbüs-i şahsîleriyle tadil edecek işlek bir sınıf yok! Cemiyetin bunu teşkile en müsait olan efradı hep memur oluyor; hükûmetin meşum himayesi altında bir müstehlik sınıfı vücuda getiriyor. Müstahsiller, kazandıklarıyla yaşayan ve memleketi yaşatanlar, köylülerle esnaf ve küçük tacirler. Bunlar da ise maddi, manevi hiçbir sermaye bulunmadığı için tuttukları işi ilerletemiyor. Hatta hükûmetin muttasıl artan zulmüne, (yahut elan devam eden o meşum merkeziyet ve atâletine) karşı, eski mevkilerini de kaybediyorlar."

Bu felâketin önüne ancak terbiye-i milliyemizi ihtiyâcât-ı hâzıraya tevfik eylemek; evler ve mekteplerimizde yaşanılan hayatı, yeni ve sağlam temellere istinâd ettirmekle geçileceği müdâfaa olunduktan sonra: "Bugünkü merkeziyetle zulüm, deniliyor, şüphe yok ki tarz-ı terbiyemizden doğan aczin mahsulü... Nokta-i istinâdlarını kendilerinde bulamayan aceze-i ümmet onu bittabi aile, cemaat, hükûmetlerinde arar, tepeden tırnağa kadar her tarafta istibdadın kökleşmesine yarar. Böyle bir cemiyette insan fıtraten ne kadar afif olsa zamanla her haksızlığa, her zillete katlanmağa; katlana katlana da haysiyet-i şahsiyeden tamamiyle tecerrüde mahkûm olur. Şu tecerrüt, istikbalimizi tehdit eden âfetlerin en mühliki!.. Ecnebi istilasına uğrayan bir millet bile ahlâkı büsbütün bozulmamışsa hukukunu yavaş yavaş istirdat edebilir. Fakat ahlâksızlığın damarlarına işlediği bir milleti hiçbir şey kurtaramaz!.."

Eğer fakr u zarûretimiz, sefâlet-i mütezâyidemizden başka bir de ahlâksızlığın damarlarımıza işlemesini istemiyorsak yegâne çare, sunûf-ı münevvere arasında bugün adedi gittikçe artmağa yüz tutan politikacıları, bu meşum müstehlikleri azaltacak; müteşebbis müstahsilleri çoğaltacak vesaite bir an evvel tevessül etmeliyiz!..

Eski ve yeni muttasıl tekerrür eden misallerle müsbet bir hakikat: Eğer cephe-i faaliyetimizi bu maksada çeviremezsek, emin olun, kuru meşrutiyet, bizi iktisaden olduğu gibi fikren ve ahlâken de son bir iflasın inkıraz uçurumlarına kül kömür olmaktan kurtaramayacak!

* * *

İsterseniz, gözümüzün önünde duran bir misale, İngiltere ile İspanya'ya bakalım: İkisi de meşrutiyetle idare olunuyor. Yalnız, birincisi medeniyet-i hâzıranın ilk, diğeri son basamağında! Şimdi, iki memleket arasındaki bu dehşetli fark, kavanin-i siyasiyeleri arasındaki o cüzi farklardan mı doğuyor? Büyük Britanya ile İberya şibh-i ceziresi arasındaki bu büyük fark, iki milletin hayat-ı hususiyeleri arasındaki esaslı farklardan, İngilizlerin istinâdgâhlarını kendilerinde, İspanyolların ise hükûmetlerinde arayacak bir terbiyeye mazhariyetlerinden!

Amerika'nın şimali ile cenûbuna bakalım: İki taraf da cumhuriyetle idare olunuyor! İki tarafın cumhuriyetleri de ahalinin serbestî-i tammı üzerine müesses! Fakat şimalle cenûb arasındaki fark, gece ile gündüz kadar!.. Şimalde vasi bir hürriyet, dehşetli bir terakki! Cenûbda zahiren aynı hürriyet, batınen müdhiş bir esaret, kökleşmiş bir sefalet! Niçin? Çünkü şimalde servetle medeniyeti, hürriyetle saadeti halk eden unsur, Anglo-Saksonlar; yani istiklâllerini, teşebbüs-i şahsîleriyle teminen; teşebbüs-i şahsîlerini, adem-i merkeziyetle tevsi eden müstahsiller!.. Cenûbda ise gözlerini yalnız iktidar-ı siyasiyi ele geçirmeğe diken, usûl-i merkeziyetle sımsıkı bağlanan İspanyollar; yani istiklâllerini vesait-i siyasiye ile temin hülyasında koşan müstehlikler!.. Cenûbdaki nafıa nezaretleri de harıl harıl işliyor, projeler hazırlıyor, imtiyazlar veriyor. Fakat bunlardan başlıca müstefit olan ecnebiler! Cenûbun bütün menabi-i serveti yavaş yavaş ecnebi ellerine geçiyor. Kendi topraklarında bile İspanyollar, başkalarının kuvvet ve kudretini artırmağa alet oluyorlar. Böyle giderse, apaçık bir hakikat ki Amerika-yı Cenûbî cumhuriyetleri zahirdeki istiklâl-i siyasilerini de kaybedecek!

Mesele Anglo-Saksonlukla İspanyollukta değil, tefevvuk veya teseffül-i ictimâiyi halk ve idame eden şu iki tarz-ı terbiye!

* * *

Serserilerin Başı Kendimiz!

İki sene oluyor, mebuslarımız Serseri Nizamnamesi'yle uğraşırken ellerini tam yaramızın üstüne koymuşlardı. Fakat nizamnamesiyle uğra-

şacakları yerde serseriliği vücuda getiren esbâb-ı ictimâiye ile iştigal etseydiler, hastalığımızın tedavisine doğru şimdiye kadar belki ilk adımı atmış olacaklardı. Kendi başımızdaki derdi başkalarında aramak, bizi bu büyük saadetten mahrum etti. Serserilik esasen vesait-i maişetin kifayetsizlik ve meçhuliyetinden mütevellit bir felâket demektir. Vesait-i maişeti meçhul veya gayr-i kâfi felâketzedeler de biz değilsek... Kim?.. Fakat serseriler ekseriya bulanık sularda avlanırlarmış, politikacılarımız berrak sularda avlanmıyorlar ya!

Devr-i sabıktan evvel mevcut olan fakat o devirde korkunç bir şekle giren bu hastalığımızdan bugün kurtulmağa yüz tuttuğumuzu iddiaya kalkışmak milyonlarca vatandaşımızın felâketleriyle eğlenmektir. Dün olduğu gibi bugün de nahiye, kaza, sancak, vilayet bir silsile-i fakr ü fecâyi demekten başka bir şey değil! Asırlardan beri ezildiğimiz, gittikçe daha ziyade ezildiğimiz, gittikçe daha fazla ezileceğimiz kahırların pençesinden yalnız meşrutiyet, yani hayat-i umumiyemize ait ıslahat-ı şekliye ve sathiye ile kurtulamayacağımızı müdafaa ettiğimiz zaman davamıza inanmak istemeyen vatandaşlarımız bari şu üç seneye yaklaşan kıymetli tecrübeden sonra düşünüyorlar mı? Biliyorum ki halden memnun olmayanlar ekseriyetle cemiyet veya fırkanızı itham ediyorlar. Terakki ve İttihâd'ın, yahut teşkil ettiğiniz kabinelerin hatalarını inkâra kalkışacak değilim. Lakin İttihâd'ın yerinde başka fırkalar, başka hükûmetler de olsaydı bildiğimiz mahûd vesâit-i siyasiye ile iktifa ettikleri müddetçe daha büyük bir iş göremeyeceklerdi. Çünkü hükûmetlerin başlıca vazifeleri mesâlih-i umumiyenin idaresi! Vâkıâ bunun hüsn-i suretle icrâsı elzem. Fakat efradı mesâlih-i hususiyelerini, mesai-i zatiyeleriyle tesviye edemeyen bir memleketin yalnız mesâlih-i resmiyesini, yani sefâlet-i müterakimesini filan veya falan tarzda idare eylemekle o memleket kurtulmuş olur mu?.. Bu tahlisa en iyi bir idare ile muvaffak olamazsak, idare namını verdiğimiz şu idaresizliğimizle nasıl muvaffak olacağız?.. Eğer hüsn-i idare kabiliyetinin de kazanma kabiliyetinden doğduğunu ve hükûmetlerini en iyi idareye muvaffak olan milletlerin ekseriyetle kazanmağı en iyi bilenlerden terekküb ettiğini düşünürsek kendimizi daha iyi kullanmak için de hayatımızı daha iyi kazanma çarelerini aramak, kabiliyet-i ictimâiyemizi maddeten ve manen artırmak lüzumunu aşkın taşkın bir kanaatle teslim eyleriz!

Fakat meşrut bir hükûmete nâiliyetten şimdiye kadar büyük bir faydamız olduysa ıslahat-ı esasiyeye tevessül için zaman kazandırmada oldu! Bunu kazanırsak kurtulacak, kaybedersek batmakta muttasıl ilerlemiş olacağız!

Altıncı Mektup

İlm-i ictimâ Büyük Bir Keşfi!

Kışr-ı arzı vâveylâ-yı hayatıyla dolduran bu milyonlarca insan arasında oynanan dramın ifade ettiği mana nedir? Terakki ve tefevvuk-ı ictimâî hangi şerâit dâhilinde, hangi vesaitle temin ediliyor? İşte senelerden beri mesaimize üssü'l-esâs olan ilm-i ictimâın, bugün halline katiyen muvaffak olduğu o cihân-muhît mesele!.. Nasıl ulûm-ı tabiiye, dün bize büsbütün meçhul kalan esrar-ı hayatı usûl-i müşâhede ve tecrübeviyenin tatbiki sayesinde bugün izaha başlıyorsa ilm-i ictimâ da hayatın en karışık, en yüksek bir ifadesinin, ... hayat-ı ictimâiyenin esrar-ı müselselesini tedricen fakat aynı kuvvet, aynı vuzuhla izah ediyor...[78]

İlm-i ictimâın şimdiye kadar vücuda getirdiği en büyük, en kıymetli eser, yetmiş beş senelik tahlilat-ı fenniyesini tetvic eden tasnif-i ictimâisidir. Bu tasnif, cemiyat-ı medeniyeyi "teşekkül-i tecemmüî" (*formation communautaire*), "teşekkül-i infirâdi" (*formation particulariste*)[79] namlarıyla iki esaslı kısma ayrılıyor. Bu ana damarlardan ayrılan aksam-ı saire de kendi sıralarında tasnif olunuyor...

Şu bir kaç satırda tarih-i ictimâinin hutût-ı esasiyesini çizmeğe kalkışacak değilim. Yalnız ilm-i ictimâın bizce bilinmesi elzem bir keşfini, iki

78 Asrımızda mesâil-i ictimâiyeden bahis neşriyatın haddi hesabı yok! Fakat ictimâiyunun en ileri gidenleri bile hakiki bir usûl-i fenni dairesinde çalışmıyor; birinin başladığı tedkikatı diğeri takip edemiyor. Bittabi tedkikatları, bazen havi oldukları faydalı fikirlere rağmen bir ilimden ziyade bir felsefe-i ictimâî vücuda getiriyor. Yalnız F. Le Play, Henri de Tourville, Edmond Demolins'in bir zümre-i güzide-i müdakkikin ile birlikte –fenni yaratan usûl-i müşâhede ve tecrübiyenin, mesâil ictimâiyeye tatbiki mümkün olan birincisinden asla ayrılmamak şartıyla– yetmiş bu kadar seneden beri devam eden ve beşeriyet-i münevvere için bu gün en kıymetli, en lüzumlu bir hazine teşkil eyleyen tahlilat-ı fenniyeleri, ilmi-i ictimâî hikmet ve kimya kadar müsbet bir fen haline getirdi. Bu mektebin naşir-i efkârı ayda bir kere çıkan, ve her nüshası başlı başına bir mesele-i ictimâiyenin tahliline hasrolunan "İlm-i İçtima (Science Sociale) risalesidir. 56 rue Jacob, Paris.

79 "İlm-i ictimâın ıstılahat-ı mahsusasından olan (communautaire, particulariste) kelimeleri lisanımıza henüz geçirilmediği için daha iyi bir karşılıkları bulununcaya kadar şimdilik (tecemmüi ve infıradi) kelimeleriyle iktifa ediyoruz.

büyük teşekkül arasındaki farkı zikredeceğim. Teşekkül-i tecemmüiye mensup olan akvam (Asya, Afrika, Amerika-yı Cenûbî, Türkiye ile Rusya da dâhil olduğu halde Avrupa'nın bir kısmı ve bilhassa cenûb ahalisi... ilh.) nokta-i istinâdlarını kendilerinde bulamıyor; mensup oldukları sınırlara göre aile, cemaat, fırka ve hükûmetlerinde arıyor. Bazen maarifteki terakkilerine rağmen de kabiliyet-i istihsaliyeleri dûn, cılız cemiyetler vücûda getiriyor. Teşekkül-i infirâdîye mensup olan anâsır ise bu teşekküldeki terakkileri nisbetinde istinâdgâhlarını kendilerinde buluyor, kabiliyet-i istihsaliyeleri yüksek, müteşebbis, müstakil cemiyetler teşkil ediyor. Birinci sınıf mensûbîninde en hürriyet-perver kanunlara rağmen istiklâl-i şahsî serpilemediği halde ikinci sınıfta bu istiklâl bilhassa teşebbüs-i şahsî ile kökleşiyor. Fakat bu hasletin müvellid-i aslisi umumilikten hususiliğe çevrilen, temellük-i şahsiyi halk eden tarz-ı ziraattır!

Asya çöllerinden İskandinavya şibh-i cezиresine dayanan ve orada Norveç fiyordlarıyla bahr-i şimalin akîm sahillerine sıkışıp kalan yeni Cermenler, buraya ilk muvasalatlarında, Selt veya eski Cermenler gibi teşekkül-i tecemmüiye mensup idiler. Aşiret hayatını halk ve idame eden vasi meraların Norveç sevâhilinde külliyen mefkudiyeti kabil-i zer olan arazinin darlığı, iklimin müsaadesizliği, aşiretlerin dağılmasını, ailelerin küçülmesini, efradın bir taraftan sahildeki balık avcılığında olduğu gibi, büyük emeklere karşı cüzi mahsuller veren ziraata münferiden koyulmalarını mecburi kılmıştı. Asya'nın bî-pâyân ovalarında, kışın sürekli ve dehşetli soğuklarını takip eden yazın, o eritici güneşlerinin tesiri altında çarçabuk yetişip serpilen, câ-be-câ bir yeşillik deryası halini alan otlar hiçbir sa'y-ı beşeriye ihtiyaç göstermiyor; vücuda getirdikleri tabii meralara da efrad-ı aşâir müştereken ve muvakkaten tasarruf ediyor. Dördüncü asırda Avrupa'ya yerleşen Barbarların büyük bir kısmı Asya'dakinden daha küçük bir mikyasta olmakla beraber Avrupa'nın tesadüf eyledikleri ovalarında, göçebeliği bazı tadilat ile devam ettirmişlerdi. Burada sadece bir işaretle geçtiğimiz hayat-ı râiyânenin, (Norveç müstesna) hayat-ı ziraiye inkılap eylediği zamanlar bile araziye yine cemaat namına tasarruf ediliyor; müterakki bir ziraata mebde-i hareket olan emlâk-i şahsiyenin[80] kuyûdâttan kurtulması, büyük manialara uğruyordu. Norveç'te sıkışıp kalan Barbarlarda ise bunun büsbütün aksini görüyoruz. Mera hayatına asla müsait olmayan o sert iklimin icabat-ı şedidesi altında balıkçılıkla ekincilikle münferiden sülûka alışan bu yeni Cermenler, taksime elvermeyen küçük mâlikane-i zirâilerini ekber evlâda bırakmak suretiyle diğerlerini daima yeni arazi taharrisine alıştırmış, teşebbüs-i şahsîyi bilmeyerek, nesilden nesile yaşatmışlardı. Artık açılacak arazi kalmayıp da Şimali Almanya'daki Sak-

80 Şarkın nisbeten en müterakki yerlerinde bile mülk-i şahsinin kıymetini tenkis eden kuyûdât-ı muhtelifeden elan kurtulamadığını unutmayalım!

sonya ovasına indikleri zaman yine sert bir iklim, fakir fakat Norveç'tekinden daha vasi bir toprağa çatmışlar, burada balık da bulunmadığı için açtıkları arazi, tesis ettikleri mâlikanelerde bütün ihtiyâcât-ı hayatiyelerini yalnız ziraat ve sanayi-i ziraiye ile tedarike koyulmuşlardı. Her müşkili mesai-i zatiyeleriyle iktihâm mecburiyetinde kalan bu adamlar, mâlikanelerini, tabiatla insanların tecavüzatından kurtarmak, mütemâdiyen imar ve ıslah edebilmek için teşebbüs-i şahsîye ne kadar muhtaç iseler, tedbir ve ihtiyata da o kadar müftekırdılar. Bu faziletlere mâlik olanlar işlerinde bittabi muvaffak oluyor, topraklarında yerleşiyor; mâlik olamayanlar da kendilerinden daha kabiliyetli çıkan ashâb-ı arazi yanında çalışarak istikballerini kabiliyetleri derecesinde temin ediyorlardı.

İşte kedd-i yemînleri, faaliyet-i ziraiyeleriyle kuvvetleşen bu Sakson köylüleri, teşekkül-i tecemmüiden, teşekkül-i infirâdîye doğru burada ikinci adımlarını attılar. Saksonya ovasında artık açılacak toprak kalmayınca ziraattan, çiftlik hayatının beslediği hürriyet ve istiklâl-i şahsiden büyük bir zevk alan bu sulh-perver adamlar teşekkül-i tecemmüiye mensup komşuları gibi etrafı yağmaya girişmediler; ekmek için toprak aramak maksadıyla bir kısmı Fransa'ya, diğer kısmı da İngiltere'ye hicret etti. Bilahare Fransa'nın kısm-ı şimalisinde yerleşen ve cesîm mâlikânelerin başına geçerek Romalıların esarette kullandıkları ahaliye, insanca çalışma, insanca yaşama yolunu gösteren ve bu suretle kendilerini hakiki bir hürriyete mazhar eden işte bu Franklar oldu. Fransa'nın coğrafya-yı ictimâisine dair sathî bir fikir edinmiş olanlar da bilir ki şimal ile cenûb arasında her nokta-i nazardan pek büyük farklar var: Fransa'nın kudret-i istihsaliye, metanet-i ahlâkiyesini halk eden, teşekkül-i infirâdîye mensup olan şimalidir! Bilhassa politika ile uğraşan, politikacılar yetiştiren cenûbda ise zirai ve ticari buhranlar yek diğerini vely ve takip etmede!

Saksonya ovasından, Almanya'nın şimdiki "Ren" vilayetiyle "Vestfalya"ya teker teker hicret eden müstemliklerse, teşekkül-i infirâdîyi Ren nehri sahillerinde de kökleştirmiş, Alman servet-i iktisadiyesinin de merkez-i intişarı yine bu teşekküle mensup yerler olmuştur. Fakat teşekkül-i infirâdî en ziyade Büyük Britanya'da büyüdü. İngiltere, mevki-i coğrafisi icabı teşekkül-i tecemmüiye mensup akvamın tecavüzatına Avrupa'nın diğer mahallerinden daha az maruz kaldığı için Sakson müstemlikleri de tekâmül-i ictimâilerini en ziyade burada temin edebildiler. İngiliz azamet-i medeniyesinin sanayii, Norman müessesatını yaşatan siyasiyunu değil, çiftliklerinin idaresini bizzat deruhte ederek işleri başından asla ayrılmayan ve maiyetlerindeki köylülerin tarz-ı maişetine –sanki aza-yı ailedenmişler gibi– menfaatdar olan centilmen sınıfıdır. (Eşrafımızın halini düşünün!) Sanayi-i cesîmenin ziraattan daha çok kazandıracağı zaman gelir gelmez teşebbüsât-ı şahsiyeleriyle derhal bu yeni âleme de atılıp İngiltere'nin insaniyete elan gıbta-bahş olan o cesîm dârü's-sınâ'alarına ateş

püskürten, dârü't-ticârelerine altın saçtıran, buhar kuvvetini yed-i inhisarlarına geçirircesine nazîri mefkud bir ticaret donanmasıyla, küçük bir ada halkını okyanuslara hâkim yapan işte bu centilmen sınıfı!

Kurun-ı vustada, usûl-i meşrutiyetin henüz hiçbir yerde tatbik olunmadığı bir zaman meşrutiyetlerini *"self-government"* dedikleri adem-i merkeziyet-i idari ile temellendirerek hâkimiyet-i milliyeye kök saldıran ve bu sayede İngiltere hükûmetini dünyanın en mükemmel bir idaresi derecesine yükselten, tepeden tırnağa teşebbüs-i şahsî ile mücehhez, bu metin ve müstakil centilmen!.. Şimali Amerika'daki o dehhâş faaliyetin masdarı ise aynı ailenin, Muhît-i Atlasî'nin öbür eteklerinde sürdüğü gürbüz bir filiz değil mi?..

* * *

Arazi-i cesîmeyi muhtevi fakat daha yeni işletilmekte olan memleketler, teşekkül-i infirâdî sayesinde, sanayi-i cesîme de müterakki bulunan eski memleketlere mahsulat-ı ziraiyelerini satıyor, sermayelerini artırıyor, kendi sıralarında zengin bir ilm-i sanâyi ve ticarete temellük ediyorlar. Amerika Cemahir-i Müttefikası'nın evvela şarkına yerleşen Anglo-Sakson müstemlikleri bidayeten Norveç, Almanya, Fransa, Büyük Britanya'da olduğu gibi burada da yerleştikleri toprakları daha esaslı bir surette işletmek, işlettikleri arazinin hududunu daima genişletmekten geri durmadılar.

Bugün Avustralya'daki Anglo-Saksonlar yine böyle yaşıyor, ıstıfa-yı ictimâî neticesi en çalışkan, en kabiliyetli müstemlikler manen ve maddeten yükseliyor ve yükselenler maiyetlerindekilere kazanma, yükselme yolunu bilfiil öğretiyorlar. Böyle bir hayat-ı zirai bittabi tezâyüd-i servetle beraber ahlâk-ı umumiyenin de tekâmülünü temin eyliyor. Kendi arazilerinde kendi kendilerine kifayete alışan, hükûmete imkân derecesinde az müracaatı meslek edinen bu müteşebbis müstemlikler Büyük Britanya'daki selefleri gibi vakti gelince, hayat-ı ziraiyelerinde kazandıkları kuvvetlerle sanayi-i cesîmeye atılıyor, fabrikalarla ticarethaneleri en muktedir kafalarla işletiyor!

İşte bu teşekkül sayesinde yetmiş, seksen sene evvel, Cemahir-i Müttefika'nın büsbütün zirai şarkında, bugün eski dünyanın sanayiiyle galibane bir rekabete çıkışan koskoca bir cihân-ı sanayi parladı. Fakat nüfusun tekessürü, arazi fiyatının yükselmesi suretiyle mevkiinin büyük bir kısmını sanayie terk eden ziraat, derhal memleketin Garbını kuşattı. *Far-West*'de cesîm bir sahne-i sa'y ü servet küşad etti!..

Saint Germain, Fî 1910

Zeyl

İlm-i ictimâın hal-i hazırına dair mücmel, fakat esaslı bir fikir edinmek için müracaat olunabilecek mehazlar:

Les grandes routes des peuples – Comment la route crée le type social? 2 volumes

Par: E. Demolins

"Bu şâyân-ı hayret eserin, kıymet-şinas ve faâl bir gencimiz tarafından lisanımıza tercüme edildiği ve hatta tabına başlandığını fart-ı saadetle haber aldım. Tavsiyesine kemal-i hararetle müsaraat eylediğimiz kitabın, vatandaşlarımızın bir kısmı tarafından, layık olduğu ehemmiyetle tedkiki vatanımızda en mesut bir inkılap fikrinin mukaddematını ihzar edecek mahiyettedir."

A quoi tient la supériorité des Anglo-saxons?

Par: Demolins

.....

La Classification sociale.

P: D.

La Méthode sociale. (Ses procèdes et ses applications)

p: plusieurs collaborateurs de la science sociale.

.....

La science sociale et sa méthode.

Par: Robert Pinot

.....

Répertoire des répercussions sociale.

Par: Demolins

.....
Les trois formes essentielles de l'éducation: leur évolution comparée
Par: P. Descamps

.....
L'humanité évolue-t-elle vers le socialisme?
Par: P. Descamps

.....
Histoire de la formation particulariste: L'origine des grands peuples actuels.
Par: H. De Tourville

.....
La production, le travail et le problème social dans tous les pays, au début du XXe siècle:
Par: Léon Poinsard

.....
La révolution agricole nécessite de transformer les procèdes de culture.
Par: A. Daupart

.....
L'éducation dans les écoles anglaises.
Par: Descamps

Bu son eser, ilm-i ictimâın yeni muvaffakiyetlerinden birini teşkil ediyor.

Mesai-i takat-fersasının hayatına nâ-be-hengâm olarak hatime çektiği aziz üstadımız Edmond Demolins'in, ilm-i ictimâın bunca senelik mesai-i mechûlesinden bir kısmına tercüman olan meşhur bir kitabında, "*Anglo-Saksonların Esbâb-ı Tefevvuku Neden Neşet Ediyor?*" unvanlı eserinde, teşekkül-i infıradiyi besleyegelen Anglo-Sakson terbiyesinin tercüman-ı ictimâisi bir katiyet-i riyaziye ile ispat olunmuştu. Fakat Demolins bu cihetteki mesaisini ikmale vakit bulamadan hayata veda eyledi.

Takdir-hanlarını tesliyetsiz bırakan vefatından sonra ise mesele takip edilmedi. Biz, teali-i ictimâî yolunda en emin rehberi ilm-i ictimâda bulduğumuz için terbiyenin, memleketimizde (bin şükür!) bir mesele-i küll gibi telakkiye başlandığı bir zaman İngiliz terbiyesinin –ilm-i ictimâın usûl-i fennisi sayesinde– ruhuna nüfuzu elzem addetmiş ve mekteb-i ictimâimizin bugün en metin, en muktedir bir dimağ-ı ilmisi olan Mösyö Descamps'ı bu noksanı ikmale davet eylemiştik. Mösyö Descamps teklifimizi büyük bir memnuniyetle kabul etti ve müştereken çizdiğimiz program dairesinde bu sene İngiltere'ye icrâ-yı tedkikata gitti. Vasıl olduğu neticeler

şimdi, "*İngiliz Mekteplerinde Terbiye*" unvanıyla ilm-i ictimâ risalesinin bütün bir nüshasında neşrediliyor. Şâyân-ı temennidir ki vatandaşlarımız –bize bir menba-ı füyûzât olacak– bu kıymettar eseri lisanımıza geçirerek vatanımıza faydalı bir hizmet arzına daha muvaffak olsunlar"![81]

81 İşbu eserin baladaki eser ile beraber lisanımıza nakledilmekte olduğunu karilerimize tebşir ederiz. Li'l-muktetif.

Yedinci Mektup
Meslek-i İctimâîmiz Nasıl Tatbik Edilebilir?

Türkiye'de Yeni Bir Medeniyet:

Türkiye'nin coğrafya-yı tabiisini cüzi bir tedkik ile de görebiliriz ki bize can çekiştiren şu tufan-ı sefaletten kurtulmamız, toprağa kaviyyen yerleşmek, hayat-ı hususiyemizi temelinden değiştirmekle olacak! Biz de az çok tenevvür eden gençlerin cümlesi ancak bir taraftan alacakları maaşla geçinebilir. Muharrir, muallim, asker, memur ne olursak olalım istinâdgâh-ı iktisadimizi daima başka bir noktada aramağa mahkûmuz. Bu erkân-ı temeddüne ihtiyacımız yok demek istemiyorum. Bilakis, seviye-i fikriyemizi yükseltmek için ehliyetli ve vicdanlı muharrirlerle muallimlerimizin adedini çoğaltmağa kati bir mecburiyet olduğu gibi idaremizi ıslah için afîf ve muktedir memurlara, istiklâl-i millimizi müdafaa yolunda da berri ve bahri mükemmel bir kuvve-i harbiyeye bittabi muhtacız. Fakat bunlar, sarfiyatından ziyade kazanan bir muhitte iş görebilir! Biz kazanamadığımızı sarf ediyoruz. İşte vatanımızı, bu şâyân-ı hacalet musibetten kurtaracak, elimizdeki kıymetli unsurlardan istifadesini hakkıyla temin edecek yegâne çare şimdilik ziraat! Ziraatimizinse ekseriyetle maddi, manevi her iki sermayeden mahrum olan, bundan dolayı da rençberlik derecesinin fevkine yükselemeyen köylüden başka sâliki yok! Bizi nân ü nimetiyle besleyen, Türkiye'yi var eden işte bu köylü olduğu halde her yerde ve her sınıftan ziyade ezilen yine o!

Necât ve selamet, işte bu hamisiz rehbersiz kalan köylülerle mevki-i iktisadileri gittikçe daralan şehirli gençler arasında ziraî ve ictimâî münasebetler yaratarak Anglo-Saksonlar da centilmen sınıfının deruhte eylediği o büyük rolü münevver gençlerimize tahmil etmede!.. Onları müstahsil gayretleriyle zenginleşebilecekleri mâlikâneler başına geçirmeli ve bu suretle sefâlet-i ictimâiye menbaı olan teşekkül-i tecemmüiden saadet-i ictimâiye hâlıkı olan teşekkül-i infiradîye doğru âhenîn bir azim ile yürümeli?

Bugün Avrupa'ya yüzlerce talebe gönderiyoruz. Maksad?.. Memurlarına istikrazsız muntazaman maaş vermekten aciz bir devletin ayaklı memurlarını, yani tabaka-i münevveresi müstahsillerden külliyen mahrum olan bir cemiyette müstehlikleri çoğaltmak, iflas-ı katiye doğru gemi azıya almak!..

Usûl-i idarede istediğiniz kadar mütefennin memurlara mâlik olalım; isterseniz onlardan her birinin bir dâhî kesileceğini farz edelim. Köylünün mesai-i ziraiye, hayat-ı hususiyesine bunlar mı nezaret edecek? Bu lüzumlu nezareti kabil-i icrâ bir hale getiren, terakkiyat-ı ilmiyeye mahall-i tatbik olan çiftlikleri onlar mı idare edecek? Fabrikalarla ticarethaneleri memurlar mı tesis edecek? Hayır!.. O halde bunları kim yapacak?.. Devr-i sabıkın elinden tek tenceresini bile zapt ettiği o teşebbüssüz ve bir parasız köylü mü? Yoksa silah omuzda çölden çöle, dağdan dağa aşan aşiretler mi?..

Kim?.. İyi memur veya iyi bir muallim (mürebbi demiyorum) olmak için behemehal Avrupa'da tahsil etmeğe lüzum yok!..

Eğer mektep kitapları, *Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası*'nda gördüğümüz mesut ve şâyân-ı tebrik numûneler vadisinde vücuda getirilirse çalışkan ve müstait gençlerimiz az müddette müfîd ve amelî bir tarz-ı tedrise temellük eder. Memuriyetlere gelince, ne zaman şart-ı terakki, fırka taraftarlığı değil behemehal, usûl ve intizam dairesinde çabuk ve temiz iş etmiş görmek olursa vicdanlı ve ehliyetli memurlarımız kendiliğinden çoğalmağa yüz tutar. Bununla beraber Avrupa'ya talebe göndermekten yine müstağni kalamayız. Yalnız oraya gidecek talebe münevver bir müstehlik yerine müteşebbis müstahsiller olmak için gönderilmeli! Biz, "teşekkül-i infirâdî"yi memleketimize idhâl edecek usûl-i terbiyeyi tatbike kâdir "mürebbi"leri müstahsillerin en lüzumlularından sayarız. Şu kadar var ki gençlerimizi, memur yetiştirmek için açılan ve kifayetsizliği Fransa'da da birçok münevver zekaların taht-ı tasdikinde bulunan liselere doldurmakla bu maksat temin edilemez. Vâkıâ, ihtiyacât-ı ictimâiyemize cevap verecek mektepler Fransa'da da yok değil. Fakat aramak, bulmak, seçmek lazım!

École des Roches

Yeni tarzdaki Fransız mekteplerinin başında Edmond Demolins'nin Roches'da tesis etmiş olduğu meşhur mektebi zikredebiliriz. Bu müesseseyi bir kaç senelik fasıla ile iki defa ziyaret ettim. Mektep, Paris'ten sürat katarıyla iki saatlik bir mesafede ve gayet havadar bir köyde! . Talebe, uzun boylu çamlar, güler yüzlü ağaçlar arasında büyük birer çiçek demeti gibi görünen dört beş köşke taksim edilmiş; her köşk, ailesiyle birlikte

ikamet eden bir hocanın idaresi altında bulunuyor, ve bu suretle mektebin hayat-ı ictimâiyesi, terbiye-i hissiye ve âdâb-ı muaşeretçe kadınların huzurundan da mütenaim ve müstefidoluyor. Otuz kırk kişiden ibaret sakinleri, bu köy kâşânelerinde –liselerdeki gibi– soğuk bir kışla hayatı yerine her cihetten faal, mesut bir aile hayatı yaşıyor! Köşklerde talebeden her biri birer vazife ile mukayyet! Bu vazifenin ehemmiyeti yaşları ve terakkileriyle mütenasiben artıyor ve fikr-i mesuliyet kendileriyle birlikte büyüyor. Fena adetlerin muhitlerine girememesi için de mektebe dokuz on yaşından büyük talebe kabul etmek istenilmiyor. Çocuklar, "kapiten" denilen büyüklerden birinin nezaret ve emrine tabi! Kapitenler daima arkadaşlarının hürmetini, hocalarının itimadını kazanmış talebeden intihâb olunuyor... İmkân derecesinde ameli olan dersler ale'l-ekser talebenin fikrini yormamakla beraber muhakemesini kuvvetleştirecek bir surette tertip olunmuş! Hemen her derste bir kere bulundum. Hocalardan bazısı mahut liselerin yetiştirmesi bulunduğu için yeni terbiyenin ruhuna daha nüfuz edememiş; mesela tarih-i tabii muallliminin bu sınıftan bulunduğu derhal göze çarpıyordu. Kendisi ulûm-ı tabiiyede doktorasını geçmiş ve mesleğinde büyük bir vukufa mâlikmiş. Fakat süratle takrir ettiği dersi, bir fonograf makinesi gibi söylüyor, mevzu-ı bahse samiînin kalbini değil yalnız hafızasını kazanabiliyordu. Bir saat kapalı bir çehre ile verilen bu dersin sonunda dershane geniş bir nefes alır gibi oldu!

Birkaç dakika sonra daha küçük bir sınıf talebesiyle coğrafya dersine girdik. Muallimenin arka tarafındaki duvarda asılı duran büyük ve kabartmalı haritadan dersin Hollanda'ya ait olduğunu derhal anladık. Hocamız kesik bir takrîr ile nazar-ı dikkatimizi evvela arazinin taksimat-ı tabiiyesine celb etti. Toprağın tarz-ı teşekkülünden; denizinden, havasından, insanlarından ve tarz-ı taayyüşlerinden beşuş bir çehre ile bahs eyliyor, bahse küçük talebesini iştirak ettiriyor, ders meraklı bir silsile-i iktişafat halini alıyordu, yavaş yavaş dershanede bulunduğumuzu bile unuttuk. Haritaya merkuz olan nazarlarda Hollanda büyümeğe, canlanmağa, yaşamağa çalışıp çabalamağa başladı. Farkında bile değilken, seyahatin sonuna gelmişiz! Hollanda'dan istemeyerek ayrıldık... Refikim Mösyö Descamps'e şu iki tarz-ı tedris arasındaki farktan mütehayyir olduğumu saklamadım. Bu fark yalnız iki "sima-yı tedris"ten birinin kapalı, o birinin açık bulunmasından doğmuyordu. Coğrafya dersinin canlılığı, bu âna kadar bu mevzua dair yazılan kitaplarda görülmeyen bir kıymet-i ilmiyeyi ihtiva etmesi bilhassa nazar-ı dikkatimi celb etmişti. Fakat Descamps muallimenin ilm-i ictimâa çalıştığını söyleyince hayretim bittabi zâil oldu.

* * *

Yaklaştığımız odadan gelen cıvıltılarla anladık ki Fransızca ve edebiyat dersi başlamış. Kapıya muhterizâne vururken muallimin mütebbessim ve şevkengiz çehresi kendilerini rahatsız etmediğimizi gösteriyordu. Büyük bir nezaketle bize refakat eden müdür-i mektep Mösyö Bertier ve ilm-i ictimâ muallimi Mösyö Descamps'la birlikte bir köşeye yerleştik. Talebe *Salammbô*'nun bir parçasını yazmış. Muallim, defterlerin birinden yazılanı cehren okuduktan sonra, "işte diyordu, Mösyö Demolins'nin "*Yollar*"[82] eserinde Kartaca faslını okuduğumuz zaman cumhuriyetin simâ-yı ictimâisini, Fenike ve Venedik'le olan müşabehetini ve aynı esbâbın aynı şerâit dâhilinde daima, aynı netaic tevlîd ettiğini bir kere daha görmüş olduk. Flaubert'in büyük bir vukuf ve sanatla tersim ettiği şu levha da Kartaca'yı nazarımızda büsbütün canlandırdı."

İlm-i ictimâın en büyük bânilerinden bulunan Demolins'nin bir tahlil-i dâhiyânesini, Fransız nesr-i hazırının en pürüzsüz, en müdekkik bir musavviri olan Flaubert'in bir levhasıyla donatmak edebiyat dersine şüphesiz büsbütün yeni ve pek mesut bir ufuk açmaktı...

Gariptir ki bir kaç sene evvel yine bu odada bu sevimli muallimin dersini Edmond Demolins'nin kendisiyle birlikte dinlemiştik!.. Bugün, ... Onu, yalnız eserlerinde, daima ileri gidecek ve ileri götürecek en kıymetli bir âlemde yaşıyoruz!..

Biraz sonra, yeşil bir açıklığa nazır neşe-bahşâ bir çay masası etrafında direktör, hocalar, refikaları; kapitenlerle toplanmış, mektep hayatına dair muhtelif muhaverelere dalmıştık. Kapitenlerden bazılarıyla ayrıca görüştüm. Onbeş, onaltı yaşlarında görünen bu temiz gençler muhatablarını ciddiyetle dinliyor, irâd edilen suallere serbestçe fakat daima büyük bir nezaketle cevap veriyorlar; görülüyor ki, faal ve hayır-hâh bir insan, hayatı en ciddi manasıyla alan bir centilmen olmağa kendilerinde esaslı bir hazırlık var... Bedenen, fikren ve ahlâken tam bir sıhhat içinde serpilen bu faal muhit, darebât-ı hayata karşı şimdiden metanet ve beşâşetle mücehhez! Fakat şu sâri saadetin kaynağında bile zaman zaman, talihsiz küçüklerimizi düşünüyor, teessür ve teellümden yine kurtulamıyordum!

* * *

École des Roches'da ecnebi lisanlarına da büyük ehemmiyet veriliyor. Ve bura talebesi şüphesiz liselerdeki arkadaşlarına lisanca da tefevvuk ediyorlar. Zaten kendilerine, mektep ücreti olan senevi üç bin franktan başka bir masraf tahmil edilmeden, çalıştıkları lisana göre İngiltere veya Almanya'ya bir kaç aylık bir seyahat yaptırılıyor ve bu suretle lisan-

82 Tabı der-dest-i ikmâl olan kitap.

daki melekelerini artırırken yeni bir memleket görmüş, tecarib-i hayatiyelerini de artırmış oluyorlar.

Mektebin o cesîm arazisi içinde bir küçük çiftlik var. Bu çiftlik ziraat hocasının riyaseti altında talebe tarafından işletiliyor. Hesaplar onlar marifetiyle tutuluyor. İcabında aletler yine kendi elleriyle tamir olunuyor. Zaten talebe, sanayi-i nefise haricinde el işleri, marangozluk, demircilik gibi lüzumlu sanatlarla da uğraştığı için böyle tam bir hayata alışkın! Ulûm-ı tabiiye meraklıları fenni gezintileri esnasında topladıkları yahut hariçten edindikleri numûnelerle mektebin tarih-i tabii müzesini zenginleştiriyor, resim ve heykel-sâzî meraklıları da en iyi eserleriyle mekteplerinde bir sanayi-i nefise müzesi halk etmek istiyorlarmış. Heyet-i umumiyesi itibariyle burası bir karınca yuvasına faik! Ne tarafa baksanız müte'âlî bir gayret, mütezâyitdbir salahiyet, istikbale mükemmel bir hazırlık görüyorsunuz. Teşebbüs-i şahsî ile adem-i merkeziyet bu küçük âlemi son sistemde bir cennet haline ifrağ etmiş! Mesai-i bedeniye ve fikriyeye verilen vüsatten bittabi ahlâk da büyük mikyasta müstefit olmada! Fikr-i teavün yalnız mektep dâhilinde icrâ-yı tesir etmekle kalmıyor; şakirdan hocalarıyla birlikte vakit vakit hem-civar fukarayı ziyaret ediyor, düşkünleri kaldırmağa, teselliye ve teşcî'a elbirliğiyle çalışıyorlar. Talebenin mensup olduğu dinlere karşı mektepte büyük bir hürmet hüküm-ferma! Zaten dindarlık, en amîk, en mukaddes manasıyla burada bir meslek esası! Hayatın daima kanayan, kanayacak cerihalarını rakik olduğu kadar metin ellerle saracak müteşebbis ve âlî-cenab bir nesil yetiştiriliyor!

École des Roches'dan çıkan talebe hayatta pek iyi muvaffak oluyor ve bazıları az zamanda mühim mevkilere geçiyorlar. Bununla beraber menşelerini unutmuyor, hocalarıyla mektuplaşıyor, eski mekteplerinin atisine alakadar kalıyorlar. Şimdi Fransa'nın bir kaç yerinde daha Roches tanzire başlandı. İşte bu usûldeki müesseselerin her birinde sekiz on küçük talebemiz bulunmalı; faal ve talime kabiliyetli gençlerimizden bazılarını kendilerine terfik suretiyle Türkçe'deki terakkileri temin edilmeli. Bunun büyük bir faydası daha var. İki üç sene küçüklerimize muallim sıfatıyla Roches'daki gibi bir mektepte yaşayacak gençler, "teşekkül-i infirâdî"yi halk eden terbiyeyi yakından görmüş, onu bizzat yaşamış olacaklar. İki üç senelik bir ikametten sonra aynı terbiyeyi kendi memleketimizde tatbik üzere Türkiye'ye avdet etmezden evvel de İngiltere ve Amerika-yı Şimali mekteplerini bir itina-yı mahsus ile ziyaret eder[83], Avrupa'nın mekatib-i sairesi hakkında da mücmel ve salim bir fikir edinirlerse muhtaç olduğumuz muallim ve mürebbileri az zamanda kısmen ve sahihan elde ederiz, fakat teşebbüs-i şahsînin hayat-ı hususiyemize mihver olabilmesi için hazırlığımızı daha büyük çapta tutmalıyız.

83 Sefarethanelerimiz icabında kendilerine terfik edecekleri ehliyetli tercümanlarla bu maksadı pek çok teshil edebilirler.

Nefs-i İngiltere de bugün ziraata elverişli bir karışlık boş yer güç bulunur. Halbuki İngilizlerin müstemlekatta vasi arazileri var ki bunlar işlenmek için insan koluna arz-ı ihtiyaç ediyor. İngilizlerle Amerikalılar öteden beri aldıkları terbiye neticesi bu gibi işlere fıtri bir istidat ile hazırlanmış olmakla beraber yine maksadı temin edecek, müstemlekatta muvaffakiyetlerini tesri' eyleyecek ameli mekteplere mâlik bulunuyorlar...

"Anglo-Saksonların Tefevvuk-ı İçtimaileri Neden Neşet Ediyor?" eserinde (s. 40'da), Demolins bize bu mekteplerden birini etrafıyla tasvir ediyor:

"Bahsedeceğim İngiliz mektebi, diyor, gençleri hariçte, kendi kuvvetleriyle yerleşmeğe ve Anglo-sakson ırkına yavaş yavaş cihânı istila ve ecnâs-ı saireye tefevvuk kudretini veren müessesat-ı ziraiyeyi memâlik-i muhtelifede vücuda getirmeğe hasseten ihzar için açılmış. Bu numûne, Almanya İmparatorunun[84] –kendi programıyla– yapmak iddiasında bulunduğu şeye tekabül ediyor. Fakat görülecek ki kullanılan vâsıtalar büsbütün başka.

Program ser-levha suretinde mevzu iki fıkra-i muktebese ile başlıyor. Fıkralardan birincisi, John Stuart Mill'in: "Hal-i hazır âlemde, bila-tereddüt denilebilir ki zengin ve eski bir memleketin sermayelerini muvaffakiyetle işletebilecek en iyi teşebbüs, istimlaktir." İkincisi, Forster'in: "Muhaceret, yalnız amele sınıfı için değil, fakat her sınıfa mensup efrâd için gittikçe bir lüzum, bir ihtiyaç haline giriyor!"

Program, evvela hedefi tayin ediyor: "Müessese, mektep terbiyesindeki noksanları ikmalen daha hususi bir hazırlıkta bulunmak isteyen gençler içindir." Dikkat ediniz ki İngiliz mekteplerinde terbiye zaten pek amelîdir. Hulâsa maksat, "cidâl-i hayat"'ta muvaffak olmak için evsaf-ı lazimeyi vermekten ibaret: *"The struggle for existence"* kelimesi de Almanya İmparatorunun programında olduğu gibi aynen mevcut.

Mektebin müdürleri bütün müstemlekelerle münasebette bulunuyor. Ve gençlerin, ahvâl ve ihtiyâcâtı öğrenerek ona göre bir hatt-i hareket takip etmelerine yarayacak malumat alıyorlar. İşte bu suretle eski şakirtlerden bir çoğu muvaffakiyetle hariçte yerleşmiş ve iş sahibi olmuşlar.

Bundan sonra mektebin mevkiine, vaziyetine dair malumat veriliyor. Her şeyin layıkıyla anlaşılması için de, müessesenin teşkilât-ı maddiyesini gösteren bir plan var. Mektep kırda yapılmış (tabii öyle olması lazım gelir demeyin, çünkü bizim *"institut agronomique"* (darülfünûn-ı zirâîmiz) Paris'in ortasındadır.) Bir taraftan deniz ve nehir, diğer taraftan da kâmilen zirai bir kıta arasında ve bir tepe üzerinde inşa edilmiş. İşte iki şart ki şehirlerde Alman talebesinin tecemmüünden ziyade muhacirler, müstemlikler ihzarına müsait:

Plan, usûl-i ziraatın her neviyle ecnâs-ı muhtelife-i mahsulâta numû-

84 Müellif evvelce imparatorun bir nutkunu tenkid ediyor.

ne olacak tarzda tanzim edilen arazi-i mezruaların vüsatini ebniye-i ziraiye-i muhtelifenin mevkiini ve neye yaradığını gösteriyor: (Çiftlikler, süthane, kümes, iş odası, kayıkhane... ilh. gibi) bundan mâadâ civarda iki mabet olduğu zikredilmiş ki bununla da mesâil-i diniyeye verilen ehemmiyet göze çarpıyor.

Bu mukaddimelerden sonra nöbet, müessesenin, o fevkalade ameli tabiatını gösteren ders cedveline geliyor. Burada mektebi, siyasi bir maksada alet etmek düşünceleri yok; yegâne emel, gençleri malumat-ı lazime-i ameliye ile teçhiz eylemek. Darülfünûn-ı zirâîmizdekinin tamamen aksine olarak en birinci mevki ameliyâta tahsis edilmiş, dershaneler, yapılan işlerin tefsiri ile nazariyesinin tefhimine hasrolunmuş. Talebeyi, isti'mâr için bilinmesi elzem, muhtelif usûllere alıştırmak üzere suret-i daimede birçok çiftçi ve sanatkâr kullanılıyor.

Birinci mevkii işgal eden bittabi ziraat. Talebe, mesai-i ziraiyenin bilcümle teferruatını bizzât icrâ ediyor; suret-i istimâlini öğrenmek ve kıymet-i nesebiyelerini mukayese edebilmek için ellerine en mükemmel aletler veriliyor. En iyi cins meyve ve sebzelerin, ve en ziyade mahsûl almağa müsâid usûlün tedkikine on akarlık (*acre*) bir bahçe tahsis edilmiş. Pek ameli olan arı yetiştirme usûlüne de ayrıca ehemmiyet veriliyor. Çünkü arı bal şeklinde madde-i sükkeriye ve balmumu şeklinde madde-i tenviriye gibi yeni memleketlerde kıymettar ve tedariki müşkil malzemeler temin eyliyor. Ağaç dikilmiş bir kısım arazi ise ormancılık tahsiline yarıyor ve programda Kanada ve Avustralya'da yerleşecek talebe için ormancılığın faydasından bahs olunuyor.

Hayvanat-ı ehliye yetiştirmeğe de büyük bir itina var ki haiz olduğu ehemmiyet hasebiyle bu pek tabiidir. Çünkü pek çok defa bir mâlikane tesisi hayvan yetiştirmekle başlar. Bundan dolayı çiftlikte 70'den ziyade beygir ve tay bulunduğu ve mektebin güzel döl yetiştirmekle şöhret-şiar olduğu bilhassa zikredilmiş. Bunların içinden, müstemleke işlerine en ziyade yarayacakları intihâb olunuyor. Çiftlikte muhtelif cins öküz, koyun, kuş numûneleri bulundurulduğu da beyan edilmiş. Talebe bu hayvanatın evsaf ve ahvâlini ve kıymet-i nesebiyelerini tanımağa hususi bir dikkatle alıştırılıyor ve programda şu kelimeler okunuyor: "Talebe, çobanlara refakat eder ve bütün sene bu mühim kısma ait her türlü tafsilatla ünsiyet eyler."

Süthanede itina ile seçilmiş elli inek bulunduruluyor ve teşkilât ve taksimatı en son terakkiyat ve tekemmülata mutabık olan burada hem sıcak hem soğuk iklimlere gelir usûller öğreniliyor. Fakat müstemlik, şayet hayvanları hastalanırsa bizzat tedaviye de muktedir olmalı. Bunun için her gün baytarlık hakkında ameli dersler ve tatbikat var. Talebe yine her gün binicilik dersleri alıyor. Vâkıâ onların, malumat-ı ameliye iktisabı için –Almanya İmparatoru gibi– bu riyazata ihtiyacı yoksa da yeni mıntıkala-

rın pek çoğunda at, elan yegâne vâsıta-i nakliyedir. Esasen, vasi çiftlikleri, mâlikâneleri dolaşmak, teftiş etmek için başka çare de yok. Bundan mâadâ talebe, her gün mesaha, tesviye, tefcir ve iska ameliyatı yapıyor.

Çünkü münzevi mâlikânelerde barınabilmek için bu muhtelif malumata temellük elzem! Fakat bir müstemlik için yalnız mâlikânesini işletebilmek kudreti kâfi değil. Şehir ve kasaba gibi merkezlerin uzaklığı ihtimalinden dolayı muhtelif "sanat"ların da yerini tutmalı, her hususta *kendi kendine kifayet edebilmeli*dir. Anlaşılıyor ki şimdiye kadar hiç görülmeyen en müstakil adam yetiştirmek meselesi nazar-ı itibara alınmış. Nihayet derece ameli olan bu maksat, programın ikinci kısmını yani birçok hususi sanat-gâhlardaki mesaiyi izah ediyor:

Çiftlik makinelerinin imali, âlâtın tamiri, at nallanmasının öğretildiği imalat ve demircilik sanat-gâhı.

Odunu işlemek, tekerlek yapmak, araba tamir etmek, bina yapmak, ... ilh. usûlünün öğretildiği doğramacılık ve kerestecilik sanat-gâhı.

Eğer, koşum ve buna ait her şeyin öğretildiği sanat-gâh buradan yetişme gençleri bekleyen tarz-ı hayat için daha başka malumat ve kabiliyet de lazım: Mesela yüzmek, kürek çekmek, vapur kullanmak, sabih köprüler yapmak, sallar inşa etmek gibi şeyleri bilmeli. Mektebin vapurlarına bakmakla muvazzaf bir sahil muhafızı da bu muhtelif riyazatları öğretiyor ve programda "Düğüm yapmaksızın deniliyor, bir halatın iki ucunu yek-diğerine rabt etmeyi de talim eder." Tafsilattaki bu derece-i vuzuhu severim; çünkü her şeyin sonuna kadar varmak isteyen ve hiçbirinin bîlüzum olmadığına kani ve ameli adamlar karşısında bulunduğumuzu gösteriyor.

İcabında, kendini ve başkalarını tedavi etmek de lazım ki program bu ihtiyaca da cevap veriyor ve "müstemlikler için diyor, pek ziyade ehemmiyeti olan bu meselede Saint Jean Seyyar Hastahane Cemiyeti kavaidine tatbikan mağruklara imdat, muhtelif sargıların tatbiki, çıkık ve kırık vukuunda kabil-i tatbik müdavat, kanın tevkifi, cerha, yanık ve bu gibi adi ve kesîrü'l-vuku kazaların tedavisi tedris olunuyor."

Buraya kadar arazi üstündeki mesaiden, tatbikat-ı ameliyeden bahsedilmiş çünkü tedrisatın ruhu, esası bunlar. Çünkü kalem memurları değil. Cehd ve cidâl adamları –*struggle for lifers*'ler– yetiştirilmek isteniliyor. Bundan dolayı dershanelerde verilen nazari dersler, yalnız programın sonunda muhtasaran zikr olunmuş. Zaten "mektepteki tedrisat, dışında öğretilen ve tatbik edilen şeylerin izahından başka bir şey değil." Ziraat, tabakatü'l-arz, madeniyat, nebatat, ormancılık, inşaat, baytarlık, ... gibi ulûmun müdür ve muallimler tarafından nazarî olarak tedrisine günde iki saat (görülüyor ki ta'ab-ı fikrî yok!) muhassas. Bundan mâadâ genç müstemlikleri menfaatdar edebilecek her türlü mesâile dair müstemlekat memûrîni tarafından yazılan mektuplar, umumun nazar-ı tedkikine vaz olunuyor.

Programda, binalarla ta'dâd edegeldiğimiz müteaddid mesaiyi, hîn-i tatbikinde musavver 25 de fotoğraf var. Resimleri buraya geçiremediğime pek müteessifim: Çünkü onlarda bu gençlerin gayûr, ameli, sa'ya alışkın, meşakkatten korkmaz, yılmaz ve icrâsı için Allah'tan sonra yalnız nefsine güvenmekten başka çare olmayan ciddi işleri ciddiyetle başa çıkarır bir ırka mensûb oldukları pek iyi görülüyor.

Bilhassa calib-i dikkat bir nokta daha var ki o da bu gençlerin sâ'ika-i sefaletle terk-i vatana mecbur kalmış, mahrum-ı servet zavallılardan ibaret olmamasıdır. Evet bu gençler ya zengin, yahut her halde vakti, hali müsait ailelere, Almanya İmparatorunun ıslahatına hedef edindiği burjuvazi sınıfına mensupturlar. Program bu ciheti sarahaten ve katiyen tayin ediyor. Zaten mektep ücreti de bunu isbâta kâfi: Ücret-i senevi 17 yaşına kadar 2250, yirmi yaşına kadar 2700 ve yirminin fevkinde olanlar için 3150 frank.

Şu halde bu gençler vatanlarında âsûde, sakin küçük bir maişet teminini düşünebilirlerdi. Fakat amelî ve daimi bir sa'y ile yeni memleketlere giden müstemliklerin karşısına çıkan müşkillerle pençeleşmeği tercih ediyorlar. Evvelce demiştim, bunların kendi şahıslarına itimattan başka çareleri yok. Programa merbut bir vesikada bir isbât daha buldum:

Vesika, son tevzi-i mükâfatta, müesseseyi –bütün İngiliz müesseseleri gibi, münhasıran teşebbüs-i şahsîden doğan bu müesseseyi– himayelerine alan maruf zevâtın irâd ettiği nutuklardan ibaret. Bu zevâtın ekserisi müstemlik hayatında bizzat bulunmuş veya elan bulunmakta olduklarından talebeye, vakıf ve salahiyetdar bir lisanla hitap ediyor; müteaddit müşkilata uğrayacaklarını ve bu müşkilatı yalnız kendi kuvvetleriyle iktihama mecbur olacaklarını söylüyorlar. Fakat bütün bu ihtimaller gençlerin cesaretini kırmıyor, bilakis fazla bir münebbih tesirini gösteriyor. Çünkü yenilecek müşkilât ihtimalleri yalnız zayıfları tevkif, kavileri ise bilakis tenbih ve tehyîc eder.

Nutuklardan birinin Lord Knutsford'un bir fıkrasını dinleyiniz: "Kendinize karşı sert davranın. Meş'ûm tesadüflerle çarpışacaksınız. Mahsulatınız harap, hayvanatınız telef olabilir. Fakat felâketle sakın mey'ûs olmayın. Cesaret ve azim ile, çalışıp çabalayarak zayiatınızı telafi edin!"

Bu sözler, cihânın fethine yürüyen bir ırkın (fakat Prusya usûlüyle fetih değil) terane-i şevk ve hareketini andırmıyor mu? İşte hakiki bir cihâd-ı hayat!

Bir diğer hatip, Sir Graham Berry, aşağıdaki sözleri söylüyor: "cihânın her noktasında İngiliz bayrağı altında topraklar bulabilirsiniz. Kanada'nın soğuk mıntıkalarından Amerika'nın en sıcak yerlerine, Avustralya'ya kadar gidin. Her tarafta, her yerde binlerce senelerden beri şedaid-i hariciyyeye göğüs geren o bayrağı göreceksiniz. Şimdi nöbet sizin! Takip edeceğiniz istikameti, kavrayacağınız işi iyi düşünün. Hedefe vusûl için

intihâb edeceğiniz yolu iyi tayin edin. Asla irkilmeyin. Cesur, azim, sabitkadem olun. Zannetmem ki zeki, genç bir İngiliz faaliyetine küşade bunca müstemlekeler ve muvaffakiyet ihtimalleri varken müzayakada, ihtiyaçta kalabilsin. Ben pek genç değilim. Artık kırk sene evveli bu gün sizdeki suhuletlerin hiçbirine mâlik olmaksızın cüzi bir sermaye ile, malumat-ı fenniyem ve gittiğim yerde hiçbir dostum bulunmadığı halde ben de hareket etmiştim. Bununla beraber müstemlekenin başvekili olmağa ve üç defa heyet-i teşriiyeye riyâset etmeğe muvaffak oldum."

Cihâd-ı hayata yalnız bir mektep talebesinin değil, fakat bütün bir milletin böyle bir mümarese ile hazırlandığı ve bu kadar ameli, bu kadar kavi bir teşkilâtla kürenin her tarafına yayıldığı düşünülürse hem mesele en büyük bir vuzuh ile anlaşılır, hem de istikbal kimin? dünya kimin olacak? hakkıyla taayyün eder.

* * *

Şimdi sorarım, böyle bir mektebe talebe göndermekle lâ-ale't-ta'yîn Avrupa mekteplerinden birine talebe göndermek müsavi midir? Vâkıâ ikisinde de isim bir! Avrupa'ya talebe yollanıyor. Fakat tatbik ettiğiniz usûl müstehlikleri, hallerinden memnun olmayanları çoğaltacak, tahsil-i maarif unvan-ı emniyet-bahşâsıyla musâb olduğumuz illeti artıracak! Teklif eylediğimiz usûl ise müteşebbis müstahsiller, –çocuklarımızın olduğu kadar büyüklerimizin de şiddetle arz-ı ihtiyaç ettiği– hakiki mürebbiler vücuda getirecek; münevver ve ameli gençlerle namuslu köylülerimiz arasında bir sa'y ve amel münasebeti yaratarak Türkiye'de koskoca bir cihân-ı temeddün temellendirecek! Öyle bir inkılap ki cemiyât-ı siyasiye vesait-i malumeleriyle başa çıkarmaktan külliyen aciz!..

İşte Avrupa'ya gönderilen talebemizin en büyük kısmı bu gayeye erişmek maksadıyla gönderilmeli[85] ve davetlerinde birer çiftlik başına geçmeleri ve bu sayede köylülerimize, en tabii, en muvafık bir tarzda çalışma, zenginleşme, yükselme yolunu göstermeleri için ziraat bankası, yahut başka müesseseler tarafından kendilerine –tedricen azalacak– teshilat gösterilmelidir.

Teşekkül-i infirâdî mahsulü olan teşebbüs-i şahsîyi memleketimizde besleyecek terbiye, bu gün bilhassa İngiltere ile Şimali Amerika'da tatbik ediliyor. Yetişmiş gençlerimizin bura mekâtibinden müstefid olabilmeleri için İngilizceye az çok bir vukuf lazım. Bizde ise İngilizce münteşir değil. Bu halde Anglo-Sakson mekteplerine gönderilecek ve daima en çalışkan

85 Davamızın, bir zamandan beri Avrupa'da tahsilde bulunan ve mesalik-i muhtelifeye süluk etmiş olan talebemize bittabi aidiyeti yok. Bu gençlere karşı hükûmetin veyahut ailelerinin deruhte edebilecekleri en mühim vazife zannederiz ki mesleklerinde ihtisas-ı tam kesbeyleyinceye kadar Avrupa'da ve en muvafık şerâit dâhilinde çalışabilmelerini temindir.

ve haysiyetli vatandaşlarımızdan intihâb edilecek talebe, evvela bulundukları yerde bir müddet bu lisana çalıştıktan sonra ameli ziraat mekteplerinden birine girmeden evvel İngiliz pansiyonlarında ve tercihan bir centilmen ailesi nezdinde bir müddet ikamet etmelidir. Gençlerimize yalnız lisan veya ulûm ve fünûn tahsili kâfi değil, bunlar kadar ve belki daha ziyade Anglo-Saksonların refah ve tealisini halk eden hayatı menşelerinde yaşamaları "teşekkül-i infirâdî"deki münasebat-i aileviyeyi tedkik etmeleri, bu mütekamil muhitte kadınların ne samimi hürmetlere mazhar ve onların bu hürmetlere ne kadar layık olduklarını görmeleri, sonra da o bomboş zamanlarımızı baştanbaşa dolduran levs-âlûd tefessühlerden utanarak, iğrenerek, ... sürat-i mümküne ile metin ve namuskar bir hayat-ı hususiye tanzim etmeleri lazım!

* * *

Fakat heyet-i ictimâiyenin vâhid-i kıyâsîsi ferd değil aile! Bu halde teşekkül-i tecemmüiden kurtulmak, aile hayatımızı sağlam bir muvazene, ulvi bir ahenk ile teçhiz edebilmek için, kızlarımızda da şahsiyete kuvvet, vicdanlara vüsat bahşetmeliyiz; tâ ki onlar da hayatlarını, –icabında– kedd-i yeminleriyle temine muktedir insanlar derecesine yükselsin!.. "Leyse li'l-insâni illâ mâ se'â" ayet-i fahiresi fazail-i insaniyetin bir düstûr-ı ezelisidir. İnsan için kadın-erkek sa'yin haricinde hiçbir fazilet olmadığı gibi hiçbir terakki hiçbir ümid-i necat da yok! Kavâfil-i beşeriyet medeniyetlerinin istikbalini mücerret sa'ylerinin terakkisi nisbetinde temin edip dururken, biz kendi insaniyetimizin yarısını, mesâil-i beytiyeden başka hiçbir sa'y-i terakki ile meşgul edemezsek rekabet-i umumiye sahnesinde harbe daha girişmeden kati bir mağlubiyet, feci bir makhûriyete mahkûm olmaz mıyız?

Görüyorsunuz ki asr-ı hazırda erkeklerin sa'yi yetişmiyor, kadınlar da kazançlı işlere süluk ediyor ve işlerinin ehemmiyeti nisbetinde hukuk-ı medeniyeleri yükseliyor ve erkeklerle hakiki bir müsâvâta doğru yürüyorlar. Bizde, daha doğrusu şehirlerimizde bunun aksini görmek, seviye-i medeniyemizin henüz pek alçaklarda bulunduğunu ispat eder! Bu halde erkeklerimizin olduğu gibi kadınlarımızın da kuvâ-yı istihsaliyelerini, –İslamiyetin ahkam-ı hakikiyesinden asla ayrılmamak şartıyla– artırmağa haysiyet-i milliyemiz namına mecburuz! Zaten köylerde bizim kadınlar da çalışıyor; fakat teşebbüs-i şahsîden mahrum oldukları için sanatlarını ekincilikten ileri götüremiyorlar... Kızlarımızın müdafaa edegeldiğimiz ameli ve mükemmel terbiyeye mazhariyetleri ise yalnız kendilerini değil bütün cemiyeti, tekmil vatanı müstefit edecek. Mesela bir mâlikane-i zirainin başına geçerek orada son derece faal, müstakil, meşrutiyet padişahlarından daha müstakil bir aile tesis etmek isteyen namuslu bir genç, refi-

ka-i hayatında, mesaisine kudret ve ehliyetle iştirak edecek münevver bir vicdan, büyük ve daimi bir istinâdgâh keşfetmek saadetine, bu saadetler melekesine nail olursa muvaffakiyet ihtimali bin kat daha artmış olmaz mı? Böyle bir terbiye, kızlarımızı sa'y ve fazilet zeminlerinin hemen kâffesinde mütezayit bir gayrete alıştıracağı, insanlığın en büyük zevkini, kıymet-i ictimâiyelerini yükseltecek bir hayat-ı ictihâd yaşamakta bulduracağından ahlâken de mesut bir tekâmül yolunu tutar; yavaş yavaş, taşraların o baştanbaşa yetim olan, zulmetler içinde bunalan, boğulan insaniyete rahîm ve şefîk bir mader kesilir; mihnet filizlerinden başka bir şey olamayan o zavallı köylü kızlara bir cenâh-ı siyanet açar, hayatlarına başka cereyân lar verir; câ-be-câ deruhte edebilecekleri fahri derslerle ensâl-i müstakbelenin kalplerini, vicdanlarını müfid sa'yler, güzel ve gayr-endîş duygulara kazanır, bugün, üzerimizde kapkara bir uçurum gibi açılan o korkunç semâ-yı kaderde birer sitare-i ümit gibi pertev-nisâr-ı irşat olurlar, vilayetlerimiz de bittabi canlanır, şenlenir, manen, maddeten zenginleşir; müsmir teşebbüsler, metin iradetler, bülent himmetlere sahip bir hayat-ı hususiye ile her ocak bir mehd-i fazilet kesilir. O zaman tegallüb-i siyasi ihtirasları mevkilerini bin kat daha yüksek emellere terk eder. Husamamızı, iftiralar, hapisler, nefyler, kurşunlarla delik deşik etmeğe değil, iyiliklerini arayıp bularak kendilerini daha iyi anlamağa, düşenleri kaldırmağa, âlem-şümûl muhabbetleri mihver-i hissiyat edinmeğe ve medeniyet-i hâzıraya karşı olan vazife-i minnet-darisini fazlasıyla ödeyecek bir âti-i muhteşem yetiştirmeğe başlarız... O zaman hayatımız baştanbaşa pak ve saf bir münacat gibi atebe-i ulûhiyete yükselmeğe yüz tutar.

Ey Hallâk-ı ulviyyât!

Bu yetim ve metruk vatanda bu mukaddes maksadın tealisine cümlemizi bütün varlığımızla çalışmağa; mevcudiyet-i hakiranemizin hudud-ı hod-perestîsi fevkinde açılan âfâk-ı bî-kerân-ı muhabbetin merkez-i incizâbında seni her gün daha vâsi bir idrak, daha metîn bir iman, daha derin bir vicdan ile keşfe, ... ta'zim ve tebcîl edebilmeğe, ... muvaffak eyle!

Paris, fî 1911

Sekizinci Mektup

Meslek-i İçtimaimiz ve Islahat Terbiyeviye

Garibdir ki neşriyatımızı hüsn-i niyete mukârin sathî bir dikkatle olsun okumak zahmetine katlanamadıkları için ne dediğimizi bilmeyen ve bundan dolayı politikacılığın en şiddetli aleyhinde bulunan bizler de kendilerine bir politika düşmanı görerek bu mevhum düşmana Don Kişotvâri isnâdlarla ilan-ı harb edegelen rüfekanızın heder ettikleri vakte biz acıyoruz da onlar, fenalıklar yolunda tebah olup giden kendi aziz ömürlerine bir türlü acıyamıyorlar.

Kim bilir kaçıncı defa tekrar ediyorum, biz ne İttihâd ve Terakki'ye, ne başka bir fırkaya, hiçbir kuvvete, hiçbir kimseye rakip veya düşman olmadık ve olamayız. Hafi veya aleni hiçbir heyet-i siyasiyeye de mensup değiliz. Biliriz ki ricâl veya fırak-ı siyasiyenin hedefleri, ister meşru ister [gayr-i] meşru kuvve-i icrâiyeye temellüktür. Bizse, öteden beri istiklâl-i şahsi, iktidar-ı milliyi hayat-ı hususiyemizin manen ve maddeten kazançlı bir yola girmesinden bekliyor, memuriyete fart-ı inhimakin, kuvve-i icrâiyeye temellük hırslarının büsbütün aleyhinde bir cereyân tevlidine çalışıyoruz. Böyle bir maksadı müdafaa edenlerinse, kendi kanaatlarıyla evvela kendileri âmil olmak lazım gelmez mi?.. Tahakküm-i siyasi hırsına katiyen hasım olan bizlerin, buna katiyen esir olan sizlerle bir yolda çatışmamıza imkân tasavvuru kabil midir?.. Ahkam-ı meşrutiyete mutâbaat edilsin de hükûmetin başında hangi fırka, hangi adam bulunursa bulunsun; bu bizce kâmilen müsavi! İşte sarahatine rağmen bu âna kadar muarızlarımıza anlatamadığımız açık bir hakikat!.. Anlatamıyoruz, çünkü en eski ve meşum bir kanaat neticesi, bizde teali-i ictimâi, servet, iktidar, şeref, hâsılı her iyilik, her saadet hükûmetten bekleniliyor. İspat etmek istiyoruz ki servetlerin en faydalısı, iktidarların en lüzumlusu, şereflerin en âlisi, saadetlerin en hakikisi, istiklâllerin en kuvvetlisi hayat-ı hususiyede kazanılanlarıdır. Şimdi bir kere bu hayatın bizdeki boşluklarını düşünün, sonra da bu boşlukta temellendirmeğe çalıştığımız hükûmet, hayat ve

müessesat-ı umumiyemizden iş bekleyin! *Eğer hayat-ı umumiye ıslahatı hayat-ı hususiye ıslahatını hedef edinmezse, ıslahata evvela kendimizden başlamazsak, müessesat-ı devletin neresini ıslaha kalkışsak sa'yimiz daima temelsiz kalacak, seneler geçtikçe inkıraz tehlikesi o nisbette artacak.* Bundan dolayıdır ki mana-yı ictimâisiyle bizce bir Abdülhamîd olmadığı gibi bir İttihâd ve Terakki de yok! Fakat kelimenin olanca şümûlüyle, seviye-i istihsaliyemizin alçaklığını, kabiliyet-i ictimâiyemizin kifayetsizliği, daima bir şahsiyet yoksulluğu var.

Ulûm-ı müsbite-i hâzıranın mütezayiden teyitd edegeldiği bir hakikate karşı bağırıp çağırmak para etmez. Çünkü doğru sözlere kulağımızı tıkamakla kavanin-i tabiiyenin tesirinden kendimizi kurtarmış olamayız. Dün tanımadıysak bugün en kati bir mecburiyetle tanımağa mecburuz ki: Tabiat tekâmülünü kanun-ı ıstıfa ile temin ediyor; ıstıfayı husûle getiren sebep de cehd ve gayret... Mütezayiden mütekâsif, bir vahdet-i bî-pâyân içinde mütenevvi ve müteferri, müterakki ve müteali, bir cehd-i zaruri!.. Vaktiyle *Terakki*'lerin birinde denildiği gibi:

"Nebatat ve hayvanatta hangi cins muhitin icâbât-ı muhtelifesiyle daha iyi uzlaşır, nafakasını tedarikte, hayatını muhafazada daha büyük gayret, daha büyük kabiliyet gösterirse o cins muhitinde kökleşiyor, mükemmelleşiyor, neslinin istikbalini temin ediyor. Muhitine uymayan mahlukat ise sahne-i cidalden birer birer süpürülüyor. Tarih-i tabii müzelerinde iskeletlerini temâşâ edegeldiğimiz ecnâs-ı münkariza-i hayvanat, ... İşte cihad-ı hayat sahnesinin ebedi mağlupları!..

Cemiyet-i beşeriyenin terakkisi de aynı kanuna, ıstıfa-yı ictimâiye tâbi! Hangi millet nafakasını tedarikte, hayatını muhafaza ve iyileştirmede daha büyük gayret, daha büyük kabiliyet gösterirse, o millet muhitinde kökleşiyor, mükemmelleşiyor, istikbalini temin ediyor; vesait-i nakliyenin kum gibi kaynadığı bir zamanda ise ticaretinin izinden diğer muhitlerin işgaline yürüyor.

Istıfa-yı ictimâide muvaffakiyetin anahtarı, teşebbüs-i şahsîdir! Hangi cemiyette fert daha müteşebbis, daha müstahsil ve daha müstakil ise, o cemiyet o nisbette hür ve medeni, kavi ve müterakki oluyor." Bundan dolayı da en kati bir ihtiyac, zükûr ve inâs bilâ-tefrik-i cins ve mezhep umum mekteplerimizi, müteşebbis ve müstahsil insanlar yetiştirecek bir hale getirmeği emrediyor.

Meşrutiyetimizin üçüncü senesine bastığımız halde ihtiyaçlarımızın bu en lüzumlusu, en şiddetlisine cevap verecek bir icrâ başlangıcı, bir iptida numûnesi nerede?.. *Bizi medeniyetin en aşağı tabakalarında sürüklendiren, miras-ı mazi ile geçinen bir müsrif, bir müflis haline indiren ataletten teşebbüse doğru ilk adımı atmak demiyorum, fakat tasavvuru nerede?..* Bu elim sualin cevabını kemal-i cesaretle veren, bizzat *Tanin*'iniz: "*Maarife gelince, (terbiyenin ismi bile mefkud!) evvelce yapılanı bozdık demekten başka söylenecek söz yok!*" diyor!

Meslek-i İçtimaimiz ve Islahat-ı Askeriye

Bütün bu gafletlere, girdâblarında kıvranıp kaldığımız bu mühlik hatalara karşı bir nokta-i teselli var! "Esaslı bir şey yapamadıysak hiç olmazsa orduyu ıslah ettik, nevâkısını ikmal eyledik" deniyor. Bu tesellideki hakkınızı büyük bir memnuniyetle biz de tasdik ederiz. Ordumuzun mühim bir kısmı, hamd olsun artık ne aç, ne çıplak! Büyük küçük manevralar bizde de tatbik olunuyor. Bu uğurda sarf edilen milyonlarca liraya, bütçemizdeki o dehşetli açıklara karşı hiç olmazsa hayat-ı askeriyemizde maddeten bir terakki var diyebileceğiz. Yalnız, bu terakki, ihtiyâcât-ı hâzıramızla mütenasip bir kuvvet temin edecek mahiyette mi? Suale, evet, diyecek bir akl-ı selim tasavvur edemiyorum. Vâkıâ bugünkü kuvvetimiz, bizi Balkan hükümât-ı sagîresinin tecavüzlerinden kurtarabilir. Fakat dünkü vilayetlerimiz olan bu emaretlere tefevvuk, Osmanlı ordusu için bir şeref değil, pek basit bir vazife! Meşrutiyetin üçüncü senesinde bunun aksi bir rezalet olurdu. Lakin tehlikenin büyüğü, asıl büyük komşulardan geliyor! O taraftan vuku bulacak bir hücum karşısında ise bugün ne kadar müdafaasız, ne kadar aciz bir halde isek şu idaresizlikle, bu sefaletimizin devamı takdirinde yarın da o kadar müdafaasız, o kadar aciz kalacağımız bedîhî bir felâket! Öyle ise, iktidar-ı askerimizi matlup dereceye nasıl çıkaracak, çıkardıktan sonra da mütezayiden muhafazaya nasıl muvaffak olacağız?.. Şüphesiz hususi, umumi ıslahat-ı hakikiyeye bir an evvel başlamak, yine kazanmadaki kabiliyetimizi artırmakla! İki ile iki dört edercesine açık bir hakikat ki memleketi besleyecek kabiliyet-i ictimâiyesini artıracak ordu değil, orduyu besleyecek, kudret-i harbiyesini artıracak memleket!.. Mükemmel ordularla donanmalar, bizim gibi parayı yerinde sarf edemeyen âtıllardan ziyade, kazanmayı en iyi bilen ve en çok kazanan müteşebbislerin harcı! Keşkûl be-dest teseül, öteye beriye muttasıl baş vurmaktan bi-hakkın müteessir olan *"Tanin"*inizin bir gün, feveran-ı hiddetle, hakayık-ı içtmaiyeyi çiğnercesine unutarak neşrediverdiği şu satırlar: "Mahmud Şevket Paşa'nın bir buçuk milyon süngüye, Bahriye'deki refikinin onunla mütenasip bir donanmaya kumanda ettiği zaman, Cavit Bey'in de ayağına milyonlar her taraftan dökülür!" mealindeki o yaman teselli, emin olun ki neticede bir züğürt tesellisidir. Çünkü şu yürüyüş, Mahmud Şevket Paşa'yı bir buçuk milyon süngüye, bunlarla mütenasip bir donanmaya kumanda ettirecek bir istikbal yürüyüşünden ziyade Mahmud Nedim Paşa devrine doğru kahkari bir ricata benziyor!.. Herkes bilir ki muhtaç olduğumuz kuvâ-yı harbiyeye temellük için yüzlerce milyonlar lazım! Bu milyonları kendimiz kazanıncaya kadar hariçten tedarik için, emniyet ve itibar lazım! Bu itibara nailiyet içinse ıslahata müdafaa ettiğimiz esaslardan başlamak elzem! Fakat dava-yı ictimâimizin Türkiye'de hak kazanması hayat-ı askeriyemiz üstünde yalnız dolayısıyla de-

ğil, doğrudan doğruya da icrâ-yı tesir edecek! Zira, fazail-i askeriye esasen fazail-i ictimâiyeden ayrılmıyor! Zira, teşebbüs-i şahsî, cihat-ı hayat sahnesinde ne büyük, ne kıymetli bir rol çeviriyorsa, meydan-ı harpte de o kadar büyük, o kadar kıymetli bir rol çevirmeğe başlıyor. Hayat sahnelerinde olduğu gibi harp meydanlarında da taksim-i mesai ile tevsi-i mezuniyeti en muvafık, en mükemmel, en seri ve ameli bir tarzda tatbik eden –son Rus-Japon muharebesinde sarahaten görüldüğü üzere– *en küçük arızalardan en büyük istifadeler temin ederek* ordunun kuvve-i tecavüziyesini bi-hakkın artıran yine teşebbüs, itaat-i lazime-i askeriyeyi canlandıracak teşebbüslerdir. Şu halde mektebi, şahsiyeti ezip bitiren mahut kışla hayatından ne kadar uzaklaştırmak lazımsa, kışlayı da metin şahsiyetler bânisi bir mektep hayatına o nisbette yaklaştırmak lazım! Kuvâ-yı bedeniye, fikriye ve ahlâkıyeyi aynı ihtimam-ı fenni ile tezyit eylemek, ordunun ruhunu münevver teşebbüsler, mesut teceddütlerle beslemek, efradın olduğu gibi zabitlerin de tarz-ı maişetlerini daha kazançlı ve daha kazandırıcı, daha kıymettar ve daha sevimli bir tarza dökmek, anâsır-ı Osmaniye'nin askerliğe iştirakini vahdet-i siyasiyemizin teşekkülüne metin bir vâsıta edinmek, Osmanlı ordusunun her noktasında seviye-i vicdaniyenin yükselmesini temin etmek ve haysiyetimizi her hangi mütecavize karşı olursa olsun ihtimal-i muvaffakiyetle müdafaaya muktedir bir hale getirmek farz!.. *Eğer mülki ve askeri idarenin bütün şuabatında iktidar ve istikbal-i şahsinin tezâyüdüne alet olmağı, hükûmet, ıslahatına üssü'l-esâs edinirse nisbeten az zamanda, vatanımız, magbût-ı cihân olacak bir mevkie yükselir!* Yoksa, hayat-ı hususiyesi mefluç denilecek derecede zayıf ve hakir, kudret-i istihsaliyesi kurun-ı vustaya yakışacak bir dereke-i pestide kalan bir memleket, ıslahat-ı umumiyesinden hiçbirini başa çıkaramaz, istikraz kuvvetiyle başa çıkardığı kısmının da istikbalini temin edemez!..

Meslek-i İçtimaimiz ve Islâhât-ı İdariye

İşte daima çalmağa alıştığımız bu istikraz kapıları da artık güçlükle açılıyor! Müşkilat-ı dâhiliyemiz arttıkça bu kapılar daha ziyade kapanacak! Vâkıâ elimizde bir muvazene-i maliye projesi yok değil! Hayfâ ki bu güzel ümit, Arnavutluk, Makedonya, Havran, Yemen, Irak-ı Arap, Kürdistan mesâil veya fecâyii karşısında bir hayal-i muhal! Vâkıâ bu felâketlerin müsebbibi siz değilsiniz! Fakat mesâil-i mevcudenin hallini siz de dünkü idare gibi menfi vesaitte arıyor, sulhu daima kuvve-i cebriye ile temin mesleğini takip ediyorsunuz. Arada lehinize bir fark varsa o da sevkiyat-ı askeriyemizin nisbeten daha muntazam, daha iyi şerâit dâhilinde icrâsı! Lakin netice yine bir: Tabiat-i maslahat iktizası, kökleşmiş fenalıklara karşı daima muvakkat ve menfi çarelere tevessül! İsyan bir kere baş

gösterdikten sonra elbette kuvve-i askeriyeye müracaattan başka çare kalmaz. Fakat hükümât-ı mahalliye, idareyi muhit-i ictimâinin ihtiyâcât-ı esasiyesine hakkıyla tevfik edebilse, bir taraftan vesait-i nakliyeye ve elzemi lazıma tercih suretiyle imarat ve inşaata vüsat verir, yeni mahreçler açarken, diğer taraftan da kabail ve aşairin iskanı için tedabir-i lazimeye tevessülden geri kalmasa, eşirrayı serian tedip ile beraber memleketin nüfuzlu azasını suver-i meşrua ile elde bulundurup münasip işlerde kullansa, fazl ve namusun bu vatanda takdir ve himaye edildiğini evvela bunlara, sonra daha büyük bir ekseriyete en müessir vesaitle anlatmağa çalışsa, hakkaniyet ve mürüvvetten de asla ayrılmasa çok defa, isyanların önüne kolaylıkla geçilir, paralar beyhude yere dökülmez, hem askerimizin, hem de diğer evlad-ı vatanın kanı, yani kanımız mütemâdi bir hederden kurtulmuş olur! Eskiden beri Türkiye'de asla eksilmeyen o kanlı kavgalar, idarenin ihtiyâcât-ı milliyeyi nazar-ı dikkate almaması, bunları teskin edecek bir mahiyeti haiz olmamasından ileri gelir ki şu felâket doğrudan doğruya fikdan-ı teşebbüsle usûl-i merkeziyetin elim ve feci bir gayesidir!

Demek, idari adem-i merkeziyet, yahut tarifi demek olan tevsi-i mezuniyetin hakkıyla anlaşılması, vukuf ve samimiyetle tatbik edilmesi, memlekette yalnız asayişin takarruruna, ruh-ı medeniyetin sirayet ve intişarına hizmetle kalmayacak; fakat bu âna kadar daima kuvve-i cebriye ile halline çalıştığımız halde ref'ine bir türlü muvaffak olamadığımız ihtilallerin, pek çok defalar vukuuna meydan vermemekle hem sevkiyat-ı askeriye masarifinden büyük bir kısmını azaltacak, hem de dolayısıyla kuvve-i harbiyemizin tezâyüdüne sebep olacak. Bu gün müzmin bir hastalık haline geçen bu kıyamlara karşı, vesait-i nakliyece bu kadar fakir olan memleketimizin uzak noktalarına yaymağa mecbur olduğumuz kuvvetler, bir harp halinde süratle tahşide imkân yok! Halbuki hasımlar beyninde kuvvetçe müsâvât halinde hangi taraf icap eden noktayı daha çabuk işgal ederse o, harbi, daha başlamadan kazanmış olacak!

Biz, senelerden beri vatandaşlarımıza bu büyük inkılâbı idrake olan derece-i ihtiyacımızı izaha çalışırken siz, daha doğrusu bir kısmınız, davamızın muhtariyet (?) talebinden başka bir şey olmadığını iddia ediyor, Türkiye'yi ölümden kurtaracak bir idareye, efkâr-ı umumiyece, bir hıyanet rengi vermeğe çalışıyordunuz!.. İdari bir adem-i merkeziyetin muhtariyetten bambaşka bir mesele teşkil ettiğinin, ... ve bu kadar garip ve acayip bir iddianın ister bir fert, ister bir cemiyet, sahib-i vicdan olan hiçbir kuvvetin havsala-i namus ve idrakine sığamayacağına rağmen biz, muarızlarımız hakkında yine bir hüsn-i zan beslemeğe çalışmış, daha ilk "İzah"da demiştik ki:

"Yarın Meclis-i Mebusanımız açıldığı zaman ne ile uğraşacak; bugün umum vilayetlerimiz sefil ve perişan bir halde! Vazifesini idrak eden bir meclis, elbette bunların tarz-ı idaresini tebdile mecbur olacak. Bu tebdil; bizi yine felâket-

ten felâkete düşüren usûl-i merkeziyete mi istinâd edecek? Vilayet memurları, vilayet meclisleri merkeze karşı yine kundak çocukları gibi sımsıkı bağlı mı kalacaklar?.. Eğer bağları çözülecek, bir hak ve vazife sahibi olacaklarsa vilâyâtımızın usûl-i idaresi adem-i merkeziyet-i idari yahut tevsi-i mezuniyete tâbi olacak demektir. Bu ise elzem! Çünkü onsuz memleketimizi imar kabil olmadıktan başka bir vilayetimizdeki usûl-i idarenin diğerinde aynıyla tatbiki müstahil! Mesela Yemen ile Selânik ahalisinin tarz-ı maişetleri arasında ne azim farklar var! Bunları yakından görecek, her iki vilayetin ihtiyâcât-ı hakikiyesini en iyi anlayacak elbette İstanbul'da yaşayan memurlar değil, fakat Yemen'le Selânik'te bulunanlardır. Binaenaleyh adem-i merkeziyet-i idari unvanı altında öteden beri isteyegeldiğimiz ıslahat, vali ve diğer memurların salahiyetini artırmak, mecalis-i umumiyeyi bir an evvel açtırmak ve bu suretle ahalimizi verdiği verginin mahall-i sarfını en muvafık bir surette tayin ve teftişe alıştırmaktan ibaret kalıyor. Bundan dolayı adem-i merkeziyete müteallik neşriyatımızda daima Kanun-ı Esasinin 108'inci maddesine istinâd ettiğimiz, daha doğrusu bu maddenin ehemmiyet-i azimesini efkâr-ı umumiyeye izaha çalıştığımız gibi, *İttihâd ve Terakki Cemiyeti programının aynı esasa müstenit bulunan maddesini de ciddi bir memnuniyetle kabul ettik. Şu halde adem-i merkeziyet, tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaifden başka bir şey değil; yalnız tevsi-i mezuniyet adem-i merkeziyet-i idarinin ismi değil, tarifidir. Bu iki tabir arasında hiçbir mübayenet bulunmamakla beraber matbuatımızda ekseriyetle tabirle tarif karıştırıldığı için ezhân-ı umumiye teşviş düşüyor. Ümit ederim ki, artık bu izahattan sonra olsun sû-i tefehhüme meydan kalmaz. Erbâb-ı vicdanın vazifesi, lüzum ve faydasına kanaat getirdikleri efkârın neşrine çalışmaktır. Biz, imkân derecesinde bu vazifeyi ifaya çalışıyoruz. Müdafaa edegeldiğimiz efkârın mahiyetini tedkik ettikten sonra kabul edip etmemek, efkâr-ı umumiyeye ait bir keyfiyet! Yalnız erbâb-ı insaftan edeceğimiz bir rica varsa o da hiçbir delile istinâd etmeyen isnadat-ı gayr-i meşruayı kable't-tahkik kabul etmemeleridir."*[86]

* * *

Bu satırların neşrolunduğu zamandan beri galiba üç senelik bir zaman geçti. Geçenlerde, *"Tanin"*in (7 Kânun-i Evvel 1326/20 Ocak 1910) Vilâyât Kanunu'na dair neşrettiği bend-i esasiyi samimi bir memnuniyetle okurken yukarki satırların vâzıh ve lüzumlu bir mütemmimi olacak aşağıki fıkralarını buraya aynen geçirmek arzusundan kurtulamadım.

86 Aynı ricayı, namus-ı şahsimiz hesabına olduğu kadar namus-ı vatanımız namına da tekrar ediyorum. Hiçbir tahkike lüzum görmeden yekdiğerimiz aleyhindeki isnâdâtı bir taraftan alıp öbür tarafa satmakta gösterdiğimiz müsaraat kadar çirkin, mülevves, mucip-i şeyn ve hacalet bir musibet tasavvur edemem. Tâ'ûn ve veba gibi salgın hastalıklara karşı nasıl müçtemian ilan-ı harp etmek lazımsa bu salgın-ı maraz-ı ahlâki mikroplarına karşı da erbâb-ı vicdan, sıhhat-i umumiye-i ahlâkiyemizi müdafaaten daimi bir harp açmalı, elden gelen bütün gayreti sarf etmelidir!

"...

Taşralarda birçok afif, muktedir idare memurlarımız bulunduğu halde ellerinde vazifelerini sarahaten gösterecek bir kanun bulunmadığından dolayı *kendilerinden intizar edildiği* derecede hizmet görülmediği gibi kabiliyetsiz memurlar da bütün kabahati kanunsuzluğa hamlederek kendilerini mazur göstermekten geri kalmamakta idiler.

İkinci derecede şikâyet edilen nokta da valilerin ve sair memûrîn-i idarenin elinde hiçbir salahiyet bulunmadığı noktası idi. Her şeyden mesul tutulmak istenilen memûrîn-i idarenin elinde hiçbir salahiyet ve iktidar bulunmazsa vilayette terakki görülmemesinden dolayı kendilerini muhatap etmekte bittabi bir hak bulunamaz.

İşte Vilâyât Kanunu Layihası bu mahzurlara çare-sâz olmak üzere tertip edilmiş olduğu görünüyor. Çünkü birinci maddesinde denildiği veçhile vilâyâtın usûl-i idaresi tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaif kaidesi üzerine tesis olunmuştur. Vilâyâttaki şuabat-ı idarenin bütün umûru yeni kanun mucibince valilerde temerküz ediyor. Nezaretlerle muhabere hakkı tamamiyle valilere veriliyor [İkinci Madde]. Valilerin istizan ettikleri meselelere müracaat-ı mükerrerelerine rağmen merkezden cevap verilmemesi yüzünden işlere ârız olan sekte, bir müddet-i muayyene zarfında cevap verilmeyen işleri icrâya valilerin salahiyetdar bulundurulması suretiyle izâle edilmiştir.

Valilerin salahiyetleri merkezden mutasarrıf ve kaymakam tayininde kendilerinin fikir ve mütalaaları sorulmak derecesinde tevsi olunmuştur [Yirmi İkinci Madde].

.....

Vilâyât dâhilinde umûr-ı nafia ve ziraiye, teşvik-i sanayi ve ticaret gibi husasatta valilere salahiyet-i vasia verilmiştir. Valiler, *vilayetlere ait yolları merkezden bila-istizan inşa edebilecekleri* gibi [Yetmişinci Madde] imtiyaz ve *inhisarı mutazammın olmamak üzere tramvay, otomobil, otobüs ve omnibüs işletmek için müsaade verirler [Yetmiş Dördüncü Madde], her nevi fabrika, imalathane teşkiline izin vermeğe salahiyyetdar bulunurlar* [Yetmiş Yedinci Madde).

Vilayetlere verilen salahiyetler arasında vilayetin hususi bütçesinde murakkam vâridâtın bir seneliğinin sülüsünü tecavüz etmemek ve nihayet beş senede ödenmek üzere vilayet namına istikraz akdine mezuniyeti de ta'dâd etmelidir. Hatta umûr-ı nafıa ve ihtiyâcât-ı maarif için bir senelik vâridât derecesine kadar istikraz akdine bile salahiyet verilmiştir [Doksan Beşinci Madde].

Badema vilayetlerin hususi bir bütçesi olacaktır. Bu bütçenin vâridât kısmı umumi bütçeden müfrez mebâliğ ile vilayetçe köprü, iskele ve saire tesisi gibi menafi-i umumiyeye ait hidemata mukabil istifa olunacak ucurat, vilayete ait akârâtın icarı, vilayet dâhilinde tesis edecek tramvay, omnibüs ve saireden senevi alınacak mebaliğ-i muayene ve saireden mürek-

keptir. Bu meyanda en ziyade haiz-i ehemmiyet olan menba-ı vâridât "vilayetçe tekâlif-i mevcude-i umumiyeye edilebilecek zamaim" [Yüz Yirmi Sekizinci Madde]dir. *Bu sayede bazı zengin vilayetler kendi yolları, kendi mektepleri için istedikleri surette vâridâta mâlik olabileceklerdir.* Bu müsaadenin muhtelif vilayetler arasında gayet şâyân-ı takdir ve teşvik bir müsabakaya meydan açacağı şüphesizdir. Bu gibi husasatın ne büyük bir müşevvik olacağını izaha lüzum göremeyiz. Her vilayet halkı ihtiyar eyleyeceği fedâkârlığın kendi gözü önünde derhal semeredar olduğunu görürse, yanındaki vilayetlerden geri kalmamak arzû-yı fıtrisi de buna inzimam ederek tarik-i medeniyet ve terakkide ilerlemek için bittabi elinden geleni yapmaktan geri kalmaz. İşte mülkiye memurları için büyük bir saha-i faaliyet! Şimdiye kadar elleri bağlı bulunan memûrîn-i mülkiye için bundan sonra iktidar ve zekaları ile mütenasip olmak üzere bir devre-i mesai açılıyor demektir. Çünkü yalnız valilere verildiğinden bahsettiğimiz bu salahiyet derece derece mutasarrıf ve kaim-makamlara, nahiyelere de verilmiştir. Hele temin-i inzibat ve asayiş hususundaki salahiyet pek katidir.

.....

Heyet-i umumiyesi hakkında bir fikr-i icmali vermeğe çalıştığımız şu Layiha-i Kanuniye bu sene Meclis-i Umumi'den tasdike iktiran edecek olursa bir iki sene zarfında taşralar ahvâlinde büyük bir tebeddüle intizar edebiliriz."[87]

Şüphesiz, bu büyük tebeddülü evvela kendi hayatımızda yaşamak, memurları fırkamıza derece-i sadakatlerinden ziyade vatana edebilecekleri hizmet nokta-i nazarından intihâb eylemek şartıyla bu gün en gayretli bir kaleminiz tarafından müdafaa edilen(!) bu idari adem-i merkeziyetin, vukuf ve samimiyetle tatbikinden bir kaç sene sonra, vilayetlerimizde büyük bir tebeddülü alkışlamak saadetini memuldur ki idrak edebilelim!..

Meslek-i İçtimaimiz ve İtibar-ı Milli!

Öteden beri izaha çalıştığımız veçhile, hayat-ı hususiyemizde, fazail-i lâzime ile mücehhez bir teşebbüs-i şahsîye, hayat-ı umumiyemizde, ihtiyâcât-ı mütenevviamızla mütenasip bir adem-i merkeziyete istinâd et-

87 Bu satırlar yazılırken Layiha-i Kanuniye'nin aslı gözümüzün önünde bulunmadığı için teferruat hakkında hiçbir şey diyemezsek de heyet-i umumiyesi itibariyle Layiha, adem-i merkeziyet vadisinde mühim bir hatve teşkil ediyor. Yalnız yukarıda en esaslı fıkralarını iktibas ettiğimiz makalede teşkilât-ı idariyece ahaliye ne kadar suhulet temin edilebildiğinden hiç bahs olunmamış. Halbuki bu noktanın ehemmiyeti âşikâr! Hükûmet, teşkilât-ı umumiyesinde, ahaliyi ayağına getirmeyi değil, imkân derecesinde kendisi ahaliye yaklaşmağı meslek edinmeli ve halkın kuvve-i icrâiye ile münasebeti gittikçe daha ziyade teshil olunmalı. Mesâlih-i hususiye ne kadar az zamanda ve az para ile halledilirse hürriyet ve servet-i umumiye o nisbette terakkiye yüz tutmuş olur.

meksizin, dâhilen olduğu gibi haricen de tahkim-i mevki, muhal-ender-muhal!.. İtibar-ı millimiz ancak bu meslekteki muvaffakiyetimiz derecesinde yükselecek. Yoksa evladından bir kısmı diğer kısmıyla muttasıl boğuşagelen ve bu boğuşmakta devamlıca bir fasılaya bile nail olamayan bir memleket, tabir-i esahhıyla bir mezbaha-i insaniyet, elbette aheng-i düvelide müsbet ve muhterem bir mevki tutamaz. Fakat menfi mevkiimiz, devr-i Hamidi'de ne kadar muzır ve muzlim idiyse, bu gün de öyle! Türkiye, düvel-i muazzamadan bazılarının istila-yı iktisadi veya askerisine daima hedef! İkinci Meşrutiyetin ilanından beri tuttuğumuz meslek, Avrupa'ya, hakkımızda beslediği eski fikirleri maatteessüf, terk ettiremedi. Unutmayalım ki, şimdiye kadar vatanımıza vurulan en müdhiş darbelerden biri ilk Meşrutiyetimizi takip eden Ayastafanos Muahedesiydi.[88] Ruslar, bu hatıra-i tarihiyeyi bize her vesile ile ihtar ediyorlar. Gayr-i kabil-i tamir bir musibetin pençesine düşmeden evvel kendi kendimize itiraf edelim: Muhat olduğumuz tehlikeler karşısındaki hareketimiz, yanı başındaki uçurumu görenlerin hareketine asla benzemiyor. Enzâr-ı dikkatimiz muttasıl Sofya ile Atina âfâkına münhasır!.. Arkadan gelen cesîm orduların talîası makamında kalan bu küçük kuvvetler bizi bu derece işgal eder, bu kadar büyük müşkilata uğranırsa bilahare maruz olabileceğimiz o büyük hücumlara karşı ne yapacağız? Bunu düşündükçe tüyler ürperiyor! İstanbul'la Balkanlar arasında daimi bir husumet, hüküm-fermâ-yı şeametken Rusya, Kafkasya'dan Tahran'a doğru sarkan o mükemmel askeri yollarıyla Anadolu'yu kuşatmağa alâ fırsatlar buluyor ve Erzurum hatt-ı müdafaasını bu suretle cenûb-ı şarkiden tehdit ederken, Karadeniz'deki kuvâ-yı bahriyesini bizim pek fakirane kalan teceddütlerimizle nisbet kabul etmeyecek bir mikyasta artırıyor ve Şimali Anadolu'nun beğendiği noktasına asker çıkararak Erzurum'u arkadan da saracak ve İstanbul'u doğrudan doğruya tehdit edecek bir vaziyet-i hâkimeye temellük eyliyor. Biz bu tehlikeyi görüp ona karşı icap eden tedarikatı ikmal edinceye kadar uzun müddet bu eski düşmana karşı pek nazik bir mevkide kalacağız. Bu halde siyaset-i hariciyemiz, her şeyden evvel bu noktayı nazar-ı dikkate alarak lazım gelen tedarikatı ikmal için şiddetle muhtaç olduğumuz zamanı bize kazandıracak, memleketi feci tesadüflerin cevelângâhı olmaktan kurtaracak bir istikamet takip etmeliydi! Ne fayda ki Türkiye'nin harici politikası "verdiği dostluğa mukabil(?) alacağı dostluğa bağlı bulunduğu" fikrine saplanıyor, işlerimizi münakasaya korken dostluğumuzu müzayedeye çıkarıyoruz. Zahiren mantıki görünen bu fikir, hadd-i zatında menafi-i hakikiye-i siyasiyemizi takdir ve tahlilden külliyen aciz bulunduğumuzu ispat eylemede! Eğer tahlilimiz biraz daha

88 Yine unutmayalım ki Ruslara, bu muahedeyi Berlin'de yırttıran Avrupa'daki mevcudiyet-i siyasiyemizin devamını temin eden İngilizler oldu!

ileri sürülseydi, kimlerin düşmanlığını kazanmak lazım geldiği zamanında anlaşılır ve o zaman, dostluğumuz pazarda, elimiz koltuğumuzda kalmazdı. Hayfâ ki umûr-ı dâhiliyemizde olduğu gibi umûr-ı hariciyemizde de fikr-i tahlil ve teşebbüs, yokluğunu pek elim bir surette gösteriyor, tesadüfât-ı yevmiyeye bâzîçe olan ibre-i siyasetimiz kararsızlıktan bir türlü ayrılmak istemiyor. Fakat bu müşkil mevkide daima barınmak mümkün mü? İster istemez tahavvülden ya iyiye ya fenaya geçilecek, şimdiki meyl-i tereddüdanemiz, ittifak-ı müsellesin iki rüknüne, yani fırtınaya!

* * *

Görüyorsunuz ki Petersburg'un siyaset-i iktisadiyesi kendisini Paris'e en kavi bir râbıta ile rapt eylemede! Bu merbutiyet, Petersburg için adeta bir hayat ve memat meselesi! Filhakika Rusya, hayat-ı hâzırasında devam edebilmek için uzun müddet daha istikraza mecbur olacak ve bu mecburiyeti ancak Paris borsasının kendisine küşade bulunmasıyla istifa edecek. Demek, Paris ve Paris'in mesâil-i hariciyede daima müttefikan hareket ettiği Londra'dan gelecek vesayaya hüsn-i kabul gösterecek. Meselenin can damarı, işte bu vesâyâya Şarkta menafi-i milliyemize uygun bir istikamet takip ettirmek ve bu suretle şimal komşumuzla aramızdaki bürûdeti tedricen samimi bir meveddete tahvil eylemek! Fransa ve İngiltere dostluğu, Karadeniz havzasında, Rusya'nın aleyhimizdeki tecavüzkâr tasavvuratına en kavi bir mânia teşkil edeceği gibi Balkanlarda da tek bir silah patlatmadan sulhun devamına en mükemmel bir zaman olacak!

Meselenin cihet-i iktisadiyesine gelince, bundaki menfaatimiz daha âşikâr, daha aleni!.. Filhakika açık kapatmak için ettiğimiz daimi istikrazlar ne kadar muzır ve tehlikeli ise Türkiye'yi vesait-i cedide-i iktisadiye ile teçhiz eylemek, bir an evvel imar ve ıslaha kudret-yâb olmak için yapılabilecek müsmir istikrazlar da o kadar faydalı ve o nisbette lazım; hatta buna muvaffak olamazsak ıslahat vadisinde tek bir adım atamayız! Fakat bu parayı bize verecek ne Berlin'dir, ne Viyana! Demek yine Paris, yine Londra'ya uğrayacağız! Şu halde İstanbul'la Paris ve Londra kabineleri arasında ne kadar samimi bir muhadenet vücuda getirirsek, vatanımızın ihtiyâcât-ı siyasiye ve iktisadiyesine o derece hizmet etmiş olacağız. İngilizlerle Fransızların da Şarkta gittikçe çoğalan menfaatleri, Türkiye dostluğuna lüzum gösteriyor ve müdafaa ettiğimiz muhadenet-i siyasiye menafi-i mütekabile esasına istinâd eyliyor. Bununla beraber, ittifak-ı müsellese karşı hasmane bir siyaset takip edelim demiyoruz. Bilakis umum devletlerle olduğu gibi Almanya ve Avusturya ile de münasebatımızın iyileşmesini istemeli ve buna çalışmalıyız. Yalnız, siyaset-i hariciyemizin temel taşı daima Fransa ile İngiltere dostluğu olmalıdır.

Meşrutiyetimizin ikinci ilanında bu iki devlet başta bulundukları hal-

de bütün cihân-ı medeniyet bizi alkışlamış; Meşrutiyet, Türkiye'ye bir mevki-i müstesna-yı tebcil temin eylemişti. Yazık ki bu kıymetli zaman zarfında ortaya ciddiyet ve iktidarımızı göstermeğe kâfi hiçbir eser koyamayışımız, kazandığımız hüsn-i teveccühün en büyük kısmını kaybettirdi. İşte şimalen ve cenûben olduğu gibi şarken ve garben de memleket salgın bir ihtilal, dalgın bir gaflet içinde yanıp tutuşuyor! Böyle bir siyaset-i dâhiliye ile bize, bî-sûd bir müzâherette bulunacaklar, yine Abdülhamîd devrindekiler olabilirdi ki son vukuat da bu ihtimali teyit eyliyor. Fakat böyle bir idaresizlik içinde haricen kendimize samimi dostlar bulmak mümkün müdür? Vâkıâ Almanya, son istikraz muamelesinde bize muavenet eder gibi davrandı. Yalnız kendisiyle vuku bulan muamelatımızın kâffesinde olduğu gibi bunda da baştanbaşa menfaat ona, mazarrat bize müteveccih! Türk ve Alman dostluğu demek, şimalde yolmak, cenûbda yolunmak iptilası demekten başka bir şey değil!.. Şüphesiz Krupp fabrikasına, Kiel tezgâhlarına siparişler verdiğimiz, bunları verebilmek için de Paris piyasasını kendimize açık bulundurduğumuz müddetçe Almanya bize zahîr olur. Fakat sonra?.. Devr-i sabıkta Bağdat şimendiferi şerâitiyle Anadolu'nun istilâ-yı iktisadisine namzetliğini temin eylediği gibi ferdâyı meşrutiyette de Bosna-Hersek'in Avusturya'nın uhde-i liyakatinde takarruruna hafiyen hükmedivermişti. Yarın devletlerden biri veya birkaçıyla vukuu muhtemel bir müsademede yalnız kalacağımızı görürse ilk hareketi imdadımıza değil, şüphesiz mirasımıza koşmak olacak. Ve Pan-Germanistlerce, Yenipazar'da, Alman ordularının bir talîası makamında sayılan Avusturya taburlarının, Selânik'in işgaline yürümelerini açıktan açığa talep edecek.

Eski düşmanlarımız yerimize konmak için mevtimizi beklemekle iktifa ederken yeni dostlarımız, derimizi sağlığımızda yüzmek istiyor; Türkiye'nin Afrika vahşet-âbâdlarında bile, adîmü'l-emsal bir hiçistan idrak olunduğunu ilan ediyor!!

Çıkmaz Yol:

"Meclis-i Mebusan'ın Nizamname-i Dâhilisi" unvanlı makalesinde (9 Teşrin-i Sâni sene 1326/22 Kasım 1910) tarihli *Tanin* gazetesi: "Biz", demişti, "her şeyi Meclis-i Mebusan'dan bekliyoruz. Memleketin bütün ümidi, Meclis-i Mebusan'ın vazifesini bi-hakkın ifa edebilmesindedir." Bir kaç hafta sonra "Meclis-i Mebusan'ın Hali" unvanlı diğer bir makalede, aynı kalem (22 Kânun-ı Evvel sene 1326/4 Ocak 1911) "memleketimizde" diyor, "tesirat-ı hafiye-i ecnebiyenin oynadığı meşum oyunları unutmak bir Osmanlı için ayn-ı cinayettir. Bu gün hükûmet-i Osmaniye'nin kendisini selamete çıkaracak şu idare-i meşruta ile itilaf edememesi, idare-i meşrutanın

hükûmet-i Osmaniye için bir eser-i zaaf ve nifak olması, bazı menafi-i ecnebiye iktizasındandır. Bu ecnebi nüfuzu acaba tebdil-i şekl ü sıfat ederek, hüviyetini gizleyerek, hayr-hâh ve hürriyet-perver bir renk alarak tâ içimize kadar sokulamaz mı? En hüsn-i niyet sahiplerimizi iğfal ederek kendisine alet edemez mi? Düşünmelidir ki âmâl-i ecnebiye memleketimizde icrâyı faaliyet edebilmek için entrika, para gibi vesaitin kâffesini istimâl etmiştir. Vukuat-ı tarihiyenin bir tekerrürden ibaret olduğu hakikatini teslim edenler için aynı âmâlin bu gün de zamanımıza mahsus ahvâl ve eşkâl ile tecelli edebilmesi pek imkân dâhilindedir. Bu nüfuz kendi hüviyetini hiç belli etmeden, bizi aldatarak içimize girer, Mebusan'a kadar sokulur ve orada mebuslarımızı boğaz boğaza getirirse halimiz neye varır?

İşte *Jön Türk* refikimiz bu acı ihtimalleri düşünerek endîş-nâk oluyor. Fakat evvelce dediğimiz gibi bedbin isek de hiçbir zaman nevmid değiliz. Meclis-i Mebusan bu millet için bir menba-ı feyz ve teceddüt olmalıdır ve olacaktır. *İttihâd ve Terakki, Meclis-i Mebusan'ın memlekete bir masdar-ı nekbet ve felâket olmasına hiçbir zaman meydan vermeyecektir, burasını kati olarak temin ederiz."*

Bir taraftan her şeyi Meclis-i Mebusan'dan beklediğimizi, memleketin bütün ümidi Meclis-i Mebusan'ın vazifesini bi-hakkın ifa etmesinde olduğunu iddia edip dururken, diğer taraftan aynı meclisin –hüsnü niyetine rağmen!– ecnebi parasıyla ecnebi âmâline hizmeti ve memleketin başına bir masdar-ı nekbet ve felâket kesilmesi ihtimalini ileri sürüyor ve derakab, İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin buna meydan vermeyeceğini katiyen temin ediyoruz. Şu halde "yegâne ümid-i selamet", Meclis-i Mebusan'dan İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne geçmiş oluyor! Fakat her biri elli bin Osmanlı'nın mazhar-ı emn ü itimadı addedilen mebuslarımızın ecnebi parasıyla, ecnebi menafine çalışmaları, memleketin başına bir "masdar-i nekbet ve felâket" kesilmeleri muhtemelse, hiçbir sıfat ve mesuliyet-i resmiyeyi haiz olmayan ve müzakereleri efkâr-ı umumiyece kâmilen meçhul kalan bir heyet azasının aynı tesirata yahut sadece ihtirâsât-ı şahsiyelerine –daha fazla bir suhuletle– kapılarak zavallı memleketin başına bir "masdar-ı nekbet ve felâket" kesilmeyecekleri ve kesilmedikleri ne malum?! Demek, "yegâne ümid-i selamet" Meclis-i Mebusan'da değilse, aynı esbaptan dolayı İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nde de değil! Fakat nerede? muhâliflerde mi?.. Muhalefete sebebiyet veren haksızlıklar bugün bedahet derecesini bulduğu için muhâliflerin şikâyetteki hakları inkâr olunamaz! Yalnız fenalık, kuru şikâyetle ref edilebilir mi? Vâkıâ, fırak-ı muhâlifenin, şikâyetlerinden başka bir de programları varsa da bunlar Cemiyetinizinkinden esas itibariyle ayrılmıyor. Zaten siyasi programlar, hemen daima değişik kisveler tahtında değişmeyen bir maksadı gizleyecek paravan hizmetini görür. Her şeye rağmen gizlenemeyen bu maksatsa: kuvve-i icrâiyeye temellük: falan adam, yahut filan kabinenin yerine filanı getir-

mek; Ali'nin külahını Veli'ye, Veli'nin külahını Ali'ye geçirmek!.. Yolların en çıkmazı da işte bu! Cemiyetinizle her gün her sınıftan çoğalan muhâlifleri arasında ki şu meşum adavet, izmihlâl yolunda mühlik bir müsabakadan başka bir şey değil!!

Tehlike!

Bugün, cümlemizi feci bir akıbete doğru sürükleyip götüren sebep, daima yanlış bir düstûru nokta-ı hareket edinmek: Zannediyoruz ki milletler vesait-i siyasiye ile kurtulur, medeniyetler vesait-i siyasiye ile kurulur. Bu takdirde Meclis-i Mebusan'ı milletin yegâne ümidi telakki eylemek zaruridir; halbuki olanca ümidini, bir kaç yüz kişiye, o bir kaç yüz kişinin de bir kaç başına rapteden bir memleket, elbette ümidinde aldanır. Zira, Meclis-i Milli'nin vazifesi kanun vazından ve kavanin-i mevzuanın tatbikiyle mükellef olan hükûmetin icrââtını teftişten ibaret! Bu, lazım hatta elzemse de âdât ve tabâyi'in yani hayat-ı hususiyenin doğmayan kanunların, ölü doğmuş çocuklardan ne farkı olabilir? Kanun kuvvetiyle bir memleketi kurtarmanın imkânsızlığı bugün hukuk-şinâsân nazarında da müsellem bir hakikat şeklini aldı.[89] Demek Meclis-i Mebusan'ın –lâ-yuhtî bile olsa– memleketin yegâne ümidi haline gelmesi katiyen muhal! Nerede kalır ki Meclis, lâ-yuhtîlik şöyle dursun, henüz usûl ve intizam dairesinde bir müzakere yürütmekten bile aciz!

* * *

Neşriyatımıza ilk başladığımız zaman, usûl-i meşrutiyetin adem-i merkeziyet-i idariye istinadı lüzumunu müdafaa ederken, Hakan-ı sabık hakkında (*Terakki* Numara 1): "Eğer Zat-ı Şâhâne'nin evham-ı mütezayideleri bu derece bâlâ-pervâz olmasaydı", demiştik, "merkeziyeti muhafaza şartıyla istibdâd-ı mülûkanelerini Meclis-i Mebusan'ın taht-ı teminde de icrâ edebilirlerdi. Hükûmetin bitip tükenmek bilmeyen kavâfil-i memûrînini istediği gibi düşündürüp çalıştıran; adeta halk eden bir adam için bir kaç yüz mebusu istenilen şekle koymaktan ne kolay tasavvur olunabilir?" Sultan Hamid'in yapamadığını işte İttihâd ve Terakki yapıyor. muhâliflerin en meşru şikâyetlerine zerre kadar ehemmiyet vermeyerek, –Meclis'in en muhterem azasından biri hakkında reva görülen muamele ile derece-i sübûta vardığı gibi– muhâlifleri, bilâ-sebep tevkif veya tehdide kalkışarak ekseriyeti istediği tarzda yürütüyor. Şimdi taraftarlarının

89 Hayat-ı hukuk ve kanunların acizliği *La vie du droit et l'impuissance des lois* unvanlı eserinde ve kendi sırasında Mösyö Cruet bu hakikati pek iyi teşrih ediyor.

birer ikişer fırkanın boyunduruğundan kurtulmağa yüz tuttuklarına bakıp, ekseriyeti kaybedeceğini anlayınca da Meclis'i açıktan açığa dağıtmakla tehdit ediyor!.. Meclis, hakikaten dağılmasını intaç edecek bir harekette bulunmuş olsa bile, *bu hak, umûr-ı devlete hiçbir müdahaleye salahiyeti olmayan bir Cemiyetin değil, doğrudan doğruya Makam-ı Saltanatındır!*

Hakikat, artık güneş gibi âşikâr: Mebuslar Selânik'ten gelen emirlere mutavaat ettikleri müddetçe memleketin yegâne ümidi, yegâne istinâdgâhı(!), onlara karşı ufak bir serkeşlik gösterince vatanın baştan başa masdar-ı nekbet ve felâketi kesiliyorlar. Bu suretle muvafık veya muhâlif Meclis-i Milli azası açıktan açığa tehdit edilirken, ordumuz da yine açıktan açığa tahkir olunuyor:

"Hürriyet ve namus uğrunda(!!) ma'hûd, *Neyyir-i Hakikat*'iniz diyor, icap ederse İstanbul'u tutuşturmak, bir harabe-zâra çevirmek, bir baykuş yuvasına benzetmekten ehven ve elzem bir şey yok!" Aynı gazete tehdidinin hangi kuvvetle icrâ edileceğini de aşağıki satırlarla izah ediyor: "Ey âvâre-serân-ı istibdâd, ey sefil Bizanslılar! Sizin namusla, ve vatan-perverlikle nâ-kabil-i telif olan bed-hâhlığınız, bulunduğunuz daire-i mahduda haricine çıkamaz. Orada intişar eden dört paçavranın saçtığı zehr-i fesat buralarda hiçbir tesir hâsıl edemez. Buna, bu hakikate bütün kuvvet-i kalbinizle inanmalısınız. Zira asırların takaza-yı bâd-ı siyaseti altında ezilen bu muhitin öyle bir mazisi vardır ki Rumeli halkına mana-yı hürriyeti, fazail-i meşrutiyeti bütün dekayıkıyla ifaza etmiştir. İşte bunun için fecr-i tâbdâr-ı hürriyet buradan tulu etti ve yine bu muhitin iki yüz elli bin süngüsü müzaheretiyle yaşayacaktır." Demek, hürriyet (?) ve namus (?) uğrunda Osmanlı devletinin payitahtını tutuşturacak, bir harâbe-zâre çevirecek, bir baykuş yuvasına benzetecek bu iki yüz elli bin süngü olacak! Otuz bu kadar yıllık tagallübünden sonra Osmanlı ordusunun âlet-i cinayeti olmakta devam edemeyeceğini Hakan-ı mahlu kendi zararına tecrübe etmiş, "Zıllullâh fi'l-âlem"likten bir hiç-i mutlaka sukut eylemişti. Bu tarihi sukut, vatanımızla ordusunda mümtaz bir vicdanın yavaş yavaş yükseldiğini ispat eyliyor! Vicdan-ı millinin bu mesut inkişafına rağmen Yıldız'ın en vicdansız en iğrenç dakikalarında bile hatırlayamadığı bir cinayeti, bugün hangi cüretle Osmanlı askerine isnada kalkışıyorsunuz?!.. Kıtâl-cûyâne tasavvurların bu derecesi Yeniçeri bâgîlerinde görülmedi! Vatanımızın yüz elli senelik düşmanı olan Ruslarsa, son muharebede, payitahtımızın kapılarına kadar dayandıkları halde yine İstanbul'u tutuşturmadılar... Attila, Cengiz, Hülâgu, Timur gibi âfetlerin bile kendi vatanlarının payitahtını tutuşturmak, bir baykuş yuvasına çevirmek istediklerini bilmiyoruz. Yalnız, edvâr-ı kadîmede vahşet ve melanetin vâhid-i kıyâsîsi sayılan meşhur Neron, bir humma-yı cinnet ve cinayet içinde bir gün Roma'yı ateşe vermiş, makarr-ı idaresi olan koca şehir, gözünün önünde cayır cayır yanarken o, pür-şevk ü sürur, terennüm eylemişti! *Neyyir-i Hakikat*'iniz, yirminci asrın

başında, meşrutiyetle idare olunduğunu zanneden Türkiye'de Allah'tan korkmayarak, insanlardan sıkılmayarak, *250 bin Neron*'un mevcudiyetini iddia ediyor; Osmanlı ordusunu, ibtida-yı mevcudiyetinden bu ana kadar bir mislini daha görmediği bir tahkire çarpıyor!

Bu hislerle mütehassis, bu fikirlerle mütefekkir bulunan sefillere göstermek lazım ki Osmanlı ordusu kendilerine karakolluk etmekle değil, Osmanlılığın mukaddes hukukunu mütecavizlerine karşı müdafaa vazifesiyle mükelleftir!.. Askerimizi fırka kavgalarına karıştırmak, ordularımızı bir kaç politikacının âlet-i tagallübü edinmeğe kalkışmak, kendi ocağımızı kendi elimizle yıkmak, kendi vatanımızı kendi elimizle mahvetmek, ... evlat ve ahfadımızın en haklı lanetlerine ebediyen müstahak olmaktır!

Eski İtalya'yı baştan başa barbarlara çiğneten, cihângir Roma'yı kahreyleyen, askerin kâmilen politikacılığa dökülmesi olmuştu. Bu meşum meslek, ezmine-i kadîmenin o namağlup ordusunu, bir paçavraya çevirdi!.. Bedîhîyat-i tarihiyyeden de ibret almayacak ve görmeyecek miyiz ki muhâlifler, *Neyyir-i Hakikat*'inizin tabiri veçhile: (bilhassa İstanbul ahalisini), *iki yüz elli bin süngü* ile tehdide kalkışmak, yalnız hürriyeti değil, bekayı millimiz için elzem olan askerliğimizi bile mahva, Türkiye'yi düşmanlarına çiğnetmeğe yürümekten başka bir şey değil!.. Artık ne zaman bu asıp kesmek, yakıp yıkmak davalarından kurtulacak, ne zaman insanca yaşamak; manen, daima fakir olarak geldiğimiz bu âlemi, yeni bir miras-ı fazl u mehâsinle zengin terk etmeden zevk almağa başlayacağız?

Türkiye gibi mektepleri, ihtiyâcât-ı terbiyeviyesine uzun müddet daha cevap veremeyecek bir memlekette, ordu, vazife-i asliyesinden mâadâ seviye-i medeniye ve ahlâkiyeyi de yükseltecek bir vatan mektebi haline girmeli; hizmet-i askeriyesini ikmal eden her nefer, ordudan daha işlek bir dimağ, daha sağlam, daha iyi bir yürek, manen ve maddeten daha kuvvetli bir sıhhatle çıkmalı!.. İşte zabitlerimize açılacak bir füshat-âbâd-ı ictihâd!.. Fakat onlar, bu zeminde yürümek, ordudaki cüz-i vataninin hakiki mürebbileri derecesine yükselmek, yüz binlerce vatandaşlarının vicdanlarını doğruluk ve iyiliğe kazanabilmek için –hükûmetin de kararı veçhile– politikacılıktan büsbütün ayrılmalı, tedkikat-ı ilmiye ve ictimâiyelerini daima ilerletmelidirler. Eğer kendilerine bu kadar münevver, mesut, ma'âliyyât ile meşhun ufuklar açabilirsek, Osmanlı ordusuna, kürenin her tarafında bir mevki-i bülend-ihtiram temin etmiş oluruz!.. Lakin, bu büyük maksada Afrika yamyamlarına yakışacak duygularla varılmaz. Varılmak şöyle dursun, olduğumuz yerde bile barınılmaz! Etrafımıza atfedilecek sathî bir nazar, vatanımızı her taraftan bir mengene gibi sıkıştıran tehlikeyi görmeğe fazlasıyla kâfi!

Bugün müslim ve gayr-i müslim Osmanlı heyet-i ictimâiyesinden hiçbiri halden memnun değil! İsyanların ardı arkası kesilmiyor, mevki-i dâhilimizle birlikte mevki-i haricimiz de temelinden sarsılıyor. İşte dün, yek-di-

ğerinin can düşmanı bulunan Rumlarla Bulgarları bugün aleyhimize barıştırdık; zahiri ve resmi sözlere rağmen Fransızları soğuttuk; İngilizleri kızdırdık; Rusları sevindirdik; Almanları iştihâlandırdık... Eskiden olduğu gibi şimdi de Avusturyalılar Selânik'e, İtalyanlar Trablus'a; her ikisi birden Arnavutluk'a namzet!.. Öyle iken ufuklarımızı karartan fırtına bulutlarını yine görmüyoruz. *Gördüğümüz yegâne fenalık vicdan-ı millinin intibahı!* En büyük muvaffakiyetimiz, felâkete karşı "aman!" diyenleri vurmak!.. Edilen ağır hatalar, yıkılan ocaklar, artık yetişmiyor! Şimdi de Osmanlı kanıyla beslenen Osmanlı ordusuna, Osmanlı payitahtını tutuşturtmak, zaten bir harâbe-zâr-ı hırmân olan bu zavallı şehri kül kömür etmek, bütün manasıyla bir baykuş yuvasına çevirmek istiyoruz!.. Ziyafetten ayrılma korkusu, mihver-i hissiyatımızı her gün daha mütefessih bir garazda tedvir ediyor!

Bu kadar çürük bir bina-yı siyasi elbette destekle yaşamaz. İster istemez günün birinde sarsılır, altında barınmak gafletinde bulunan zavallılardan, –yani topumuzdan– bir tabaka-i türâb daha teşkil ederek göçüp gider!

İki Meslek:

İkinci Meşrutiyetimizden senelerce evvel idare-i Hamidiye aleyhinde çalışan Ahrâr'ın mesleğini tedkik ettiğimiz zaman, bunun, yalnız meşrutiyet taraftarlığına inhisar ettiği, hiçbir esas-ı ilmi, bir tahlil-i ictimâiye istinâd eylemediğini anlamış, i'tilâ-yi millimiz için bir rehber-i hakiki keşfine kati bir ihtiyaç görmüştük. O zamandan beri de aramızda her gün daha derinleşen bir uçurum açıldı. Vatandaşlarımızdan bazıları ve bilhassa, bugünün ecille-i mücahidin-i hürriyetinden olan o günün Paris İttihâd ve Terakki Cemiyeti rüesası, bizi muttasıl muahaze ediyor: (Şimdilik bu efkârı terk edin, bizimle birleşin de yarın müşterek düşmanımız ortadan kalkınca, biz de onları sizinle birlikte müdafaa ederiz!) diyorlardı. Meşrutiyetin yeniden ilanını müteakip aynı kahramanlar, eğilip, Hakan-ı mahluun ellerini öptüler ve faziletlerine yegân yegân tevarüs ederek küçük Abdülhamîd'lerin adedini büyük mikyasta artırmağa koyuldular! Fakat dünkü fenalığın mesul-i aslisi Hakan-ı mahlu olmadığı gibi bugünkü fenalığın müsebbib-i hakikisi de hürriyet kahramanları değil! Fenalığın asıl menbaı kendimiz; merkez-i asli-i seyyiat, tarz-ı hayatımız!

Evvelce dediğimiz gibi, maraz;

Hayat-ı hususiyemizde:

Âtıl bir görenek, şahsiyetin müsmir ve meşru mesai ile yükselmesine mani bir tarz-ı maişet; bu maişeti nesilden nesle sürükleyip götüren menfi bir terbiye! Hayat-ı umumiyemizde: Hayat-ı hususiyemizdeki ataleti bu zemine geçiren, ihtiyâcât-ı mahalliyemize asla uyamayan, en çok masrafla en az iş gören ve Türki-

ye'yi baştanbaşa bir kabristan-ı sefalete çeviren merkeziyet! Bu halde düstûr-ı tedavi: Hayat-ı hususiyemizin şiryanlarını, şahsiyet mahisi ataletle değil, –müsbet ve ameli bir terbiye sayesinde– şahsiyet bânisi teşebbüsle işbâ! Hayat-ı hususiye ve umumiyemizin mesaisini teşrik ederek, tedarikat-ı lazime ile mücehhez, müteşebbis bir sınıf-ı müsta'mirîn yetiştirmek ve bu suretle yetişen gençlerin, bomboş duran arazimizde kendi hesaplarına birleşip, maişetlerini kedd-i yeminleriyle kazanmağı öğrenmeleri ve köylüye öğretmeleri vesaitini ihzar! Hayat-ı umumiyemizin tenemmüviinü ise, ihtiyâcât-ı mutezayide-i mahalliyemize daima uyacak, merkeziyet-i siyasiyeyi kuvvetleştirecek, mefkud olan vahdet-i Osmaniye'yi mevcut edecek faaliyet-i ictimâiyemizin inkişafına ve Âl-i Osman'ın riyaset-i lazimesi altında hâkimiyet ve istiklâl-i millimizin takarruruna alet olacak, adem-i merkeziyete müstenit bir meşrutiyet-i sahiha ile temin eylemek!

* * *

Vâkıâ siz de meşrutiyetinizi zahiren tevsi-i mezuniyete yani adem-i merkeziyet-i idari tabir-i fennisi altında müdafaa edegeldiğimiz tarz-ı idariye istinâd ettiriyorsunuz. Şu kadar var ki takip eylediğiniz meslek, vaat ettiğiniz ahvâlin tamamen aksi! İlk nazarda memleketin yegâne istinâdgâhı sanki Meclis-i Mebusan; fakat Meclis, ekseriyeti itibariyle İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin bir şubesi! İttihâd ve Terakki Cemiyeti, bir kaç politikacının kurbanı; onların da kimi hırs-ı tagallüb esiri, kimi hâdisât-ı yevmiyenin bâzîçesi!.. Bu şerâit dâhilinde ne Meclis, ne İttihâd, ne de vatan selamet yolunu tutmuş olmaz. Çünkü hiçbirinin ciddi bir istinâdgâhı yok!.. Meslek-i ictimâimiz, işte bu yoksulluğa karşı şerefli bir varlık tevlidine çalışıyor, hayat-ı hususiyemiz erkânına hitap ederken: İstiklal ve iktidarınızı diyor, kanundan ziyade teşebbüs-i şahsînizle temin edecek; kıymet-i ictimâiyenizi, kazanmağı öğrendikten sonra, öğrenmeğe muvaffakiyetiniz derecesinde artıracak; merkez-i istinadınızı Allah'tan sonra kendi şahsınızda arayacaksınız. Bu şahsiyet, ne kadar münevver, ne kadar müteşebbis ve faziletkar olursa muhitinde tevlîd edeceği tesir de o kadar amik ve payidar olacak, heyet-i ictimâiyemize, hakiki bir merkez-i itila ihzar edecek. O halde her şeyden ziyade şahsiyeti tenmiye, takviye ve ilaya çalışmalıyız!Kanun-ı tekâmül, şahsiyete doğru mütemâdi bir hareket tersim etmede! Bakınız, mevalid-i esiriyeden bir mükevven-i maddi ile doğan keh-keşâna! Sine-i semâ-sâzında cihânlar besleyen bu duman, "varlığın" bir noktasındaki tekasüfünü tecessüm ettirmiyor mu? Bu tecessümün edvar-ı terakkisini takip ettikçe ne görüyoruz? Şekilsizlik içinden bir şekil ile çıkan, lâ-yetenâhîde bir intiha çizen küreler, tekasüf-i keh-keşânînin, güneşler, seyyareler, peykleriyle birlikte manzumeler halk eden bir devre-i teşahhusu değil mi?.. Şuûn-ı hilkatin nihayetsiz teselsülatı, ezdadıyla birlikte tekmil kainatın bir matladan tuluu düşünülünce, görülüyor ki hayat denilen muamma-

yı tekevvün de tekâmül-i âlemînin küremizde şahsiyete doğru muvaffakiyetle attığı kati bir hatveyi tesbit eyliyor!.. Tebellürat ile doğan, nebatat ile ilerleyen, insaniyetle fazilete kadar yükselen bu hayat ise, o daimi musaraalarıyla hep şahsiyetin teessüsü, takarruru, tealisi yolunda yürüyor! Medeniyet-i beşeriyenin istihâlât-ı kadîme ve hâzırasında yine aynı hakikatin teyidini görüyoruz: En evvel doğan cereyân-ı ictimâi, şahsiyetin inkişaf-ı tammına mani olan "teşekkül-i tecemmüî". İkinci cereyân , şahsiyetin inkişaf-ı tammını temin eden "teşekkül-i infiradî"!

Hayat-ı menfamızın sinin-i evvelininden beri, cihân-ı medeniyete elimizden gelebildiği kadar tanıtmağa, sevdirmeğe çalıştığımız gençlerimizin, beşeriyet-i münevverenin hürmet ve muhabbetine, gittikçe daha layık bir mertebe-i tekemmüle yükselmeleri için, her halde kabiliyet-i şahsiyelerini artırmaları elzem!.. Bu elzemiyeti müdafaa eden meslek-i ictimâimiz hayat-ı umumiyemiz erkânını da en mübeccel bir vazife-i vataniyenin ifasına davet ediyor, böyle bir maksadı diyor, hayat-ı hususiyemiz, yalnız kendi kuvvetiyle istihsal edecek bir devre-i terakkiye henüz varamadığından bu uğurda sarf edeceği gayrete, bütün kuvvetinizle sizin de iştirakiniz en esaslı bir şart![90] Fakat İkinci Meşrutiyetimizin istihsalinden beri hayat-ı umumiyemizi idare eden Cemiyetiniz bulunduğu için bu mektupları ahvâl-i hâzıranın bütün mesuliyetini deruhte etmiş olan İttihâd ve Terakki'ye, ... Yani en vicdanlı azasına ithaf ediyoruz. Eski dünyanın üç nokta-i iltikâsında yerleşmiş koca bir imparatorlukta icrâ-yı nüfuz eden bir heyetin, ıslahata, evvela kendisinden başlaması lüzumunu göstermek ve umum evladının en ciddi mesaisine bu gün her zamandan ziyade arz-ı ihtiyaç eden vatanımızda, bir unsur-i faal-i teali olmasını görmek istiyoruz!..

* * *

Demek: "teali ve saadet-i ictimâiye yolunu keşfe çalışan mektuplarda, başka bir yolun yolcusu bulunan Cemiyetiniz de iyiliği *mutlak bir samimiyetle* temenni ediliyor; bize on yıllık bir düşman olan İttihâd ve Terakki'ye, on beş yıllık bir dost gibi cevap veriliyor. Bir yolda yürümedikse de bir tehlikeye karşı, bir nokta-i müdafaadan yürümeğe başlamıştık. Biz bunu unutmuyor ve ispat etmek istiyoruz ki, dostlukla düşmanlık karşılaştığı zaman, akıbet dostluk zafer-yâb olur. Çünkü fıtrat: (İlahi bir kanunla daima en iyiye gidiyor, muttasıl, "ekmel"e doğru meylediyor!)

Paris. 8 Mart sene 1911 Sabahaddin

90 Bu şartı icrâ için mekteplerimizi müdafaa edegeldiğimiz vadide ıslah etmek üzere icabında mühim istikrazlara müracaattan çekinmemeli (çünkü istikrazların en müsmiri en müstahsil insanlar yetiştirmeğe hasredilenidir.) ve vatanımızı, vesait-i cedide-i iktisadiye ile teçhizde gösterdiğimiz atalet ve taahhura katiyen nihayet vermelidir.

*27 Teşrin-i Evvel 328 Tarihiyle Huzur-ı Mualla-yı Padişahîye Takdim Edilen Açık Bir Ariza**

Şevket-penâhâ!

Payitahtınız ve belki de mevcudiyetimizin tehdit edildiği bu an-ı zulmette eminim ki makam-ı mualla-yı hükûmdarîlerine açık bir seda-yı istirham ref etmekliğime müsaade buyurulacak ve vicdan-ı hümâyûnları bu istirham-ı vicdaninin meşruiyetini teslim edecek!Ordunuz şu anda bir ruha şiddetle muhtaç! Bu ruh, şimdi yalnız sizsiniz şevket-penah! Altı yüz seneden beri Türkiye'nin teali-i siyasisine riyaset edegelen hanedan-ı hükümdarinizin, Âl-i Osman'ın umum erkânıyla birlikte ve en kati bir azim ile meydan-ı harbe yürümek!.. Osmanlı padişahının askeriyle beraber tâli'e (ya zafer, ya ölüm!) demesi, tâli'-i harbi belki de büsbütün değiştirecek; ihtimal-i muvaffakiyeti her halde hadd-i azamisine çıkaracak!.. Fakat son fedakârlık yapılırken kabul ve tasdiki artık farz olan bir hakikat var: Şevket-penâhımız! Ne kadar feci olursa olsun itiraf edelim ki en büyük düşmanımız ne İtalya, ne Balkan, ne de Avrupa; fakat biz, doğrudan doğruya kendimiz! Çünkü: Merkez-i asli-i seyyiat, hayat-ı hususiyemizde: Ruh-ı terakki, mahz-ı ruh olan şahsiyeti kül kömür eden bir atalet; hayat-ı umumiyemizde ise: Tekmil vatanla birlikte merkezin de mezarını kazan bir merkeziyet!.. Demek ki Türkiye vurulmuyor, sadece intihar ediyor!.. Hilâfet-penâhâ! Zât-ı hakayık-âşinâ-yı mülûkânelerine karşı ilk defa olarak müdafaasına cüret-yâb olduğum bu dava-yı ictimâîyi necât-ı vatan namına kazanmak için yıllardan beridir ki çarpışıyor; asrın ve bütün aksam-ı vatanın en mübrem ve meşru ihtiyâcâtına cevap vermedikçe bize hiçbir yerde hiçbir şekl-i hükûmetle hakk-ı hayat olmayacağını izah ve ispata çalışıyoruz! Fakat musibet, felâket, hacâletler... âfetlerden hiçbiri bize ders-i ibret olmadı; hakikat daima red ve inkâr edildi! Halbuki ilmi oldu-

* Sabahaddin; *27 Teşrin-i Evvel 328 Tarihiyle Huzur-ı Mualla-yı Padişahiye Takdim Edilen Açık Bir Ariza.*

ğu kadar da ameli olan bu meslek-i ictimâinin tatbikine gidilseydi; hayat-ı hususiyemiz teşebbüs, istihsal ve istiklâl-i şahsiyi, –bir kelime ile– kabiliyet-i ictimâiyi yaratacak; hayat-ı idaremiz, unsuri değil –öteden heri müdafaa edegeldiğimiz vechile– mevzu bir adem-i merkeziyetle ihtiyâcât-ı merkeziye ve mahalliyeye tamamen uyacak; hayat-ı askeriyemiz, harbin yarınki ihtiyaçlarını bile düşünecek, kudret-i taarruziyesini her nokta-i nazardan artıracak; siyaset-i hariciyemizse her şeyden evvel menâfi-i mütecaviremizle hem-âhenk olacak bir istikamet takip edeydi... Bugün dört taraftan mahvımıza yürüyenler, haysiyet-i milliyemizle bir paçavra gibi oynayanlar o zaman dört taraftan hürmetle yaklaşmağa mecbur olacak, aleyhimizde kaynayan şu meşum ittifak lehimizde ve riyaset-i şâhâneniz altında akdedilecekti; cihân-ı Garbın iki büyük manzume-i siyasiyesine, şark-ı karib üçüncü bir manzume-i iktidar, en kıymetli bir amil-i sulh ve terakki daha zammedecekti!.. İşte bu necat-i münferit yolundan yürümek istemediğimiz içindir ki şimdi Avrupa-yı Osmaniye hacâlet ve fecaatler içinde veda ediyoruz! Lakin son çareye sarılmadan, son fedakârlığı yapmadan bu vedaya katlanmayalım.

Ancak şevket-penâhımız, en müsmir fedakârlıklar, en haklı olanlarıdır. Hakikate hasım olan yerde ise hak kalmıyor. Şu halde Allah'ın yarattığı ve dava-yı vatanimizin dayandığı bu ictimâî kanunlar, bu ebedi hakikatlerin hakkını vicdanen olsun teslim edelim! Musibetin büyüklüğüne karşı büyümesi şart olan bir vicdanla da ilâh-ı a'zamın daimi lütuflarına sığınır, haysiyet ve âti-i mevcudiyetimizi kurtarmağa azmedersek hiç şüphe yok ki sevgili vatanımıza yeniden bir sema-yı ümit ve hayat açılacak! Hemân Cenâb-ı Hak ordunuzu muzaffer, zât-ı Hümâyûnunuzu mesut ve mükerrem ve vatanımızı daima payidar eylesin.

Ol bâbda emr ü ferman zât-ı mülhemiyyet-sıfat-ı hilâfet-penâhilerinindir.

Bende-i Kemterleri
Sabahaddin

*Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı**

Tehlike Karşısında Meslek

Türkiye, iki kumandan arasında sulhu akdedilen (mutat bir harbin) mağlubu değil; silahı elden bıraktırmak için silahlanan milletlere teslim oluyor.

Fakat yalnız bize teslim-i silah ettirmiyorlar.

Almanlığı medid bir gayretle İkinci Filip, Ondördüncü Louis ve Napoléon saltanatları gibi kuvâ-yı umumiyenin mikneti üzerine müesses bir "saltanat-ı müsellaha" haline getiren Prusya erbâb-ı seyfi; harbin devamı sırasında silahlanmaya vakit bulacak kadar beynelmilel münasebata –hayat-ı hususiyelerindeki kuvvetle– hâkim olan milletlerin kudret-i tanzimiyesi önünde serfüru ediyor!.. Hasımlarına teslim olmamak için son siyasi musaraada dayandığı sosyalizm ise Almanya'yı temelinden sarsan çürük bir zemin!

Yeni Dünya'nın bütün Avrupa muhaceretini toplayan bir hıttasından Anglo-Saksonların sırf hayat-ı hususiye zemininden çıkardığı Amerikalılık bütün cihân âmâl-i milliyesine hakem olmak mevkiini işgal ederken; tefevvuku vesait-i umumiye ve siyasiye ile tagallüpte arayarak asırlardan beri yan yana yaşadıkları halde imtizaç değil, iftiraka yürüyen tecemmü-i milletler halitası, asır-dîde Habsburglar İmparatorluğu... Silahını elinden atarak inhilale gidiyor.

Harbin ilk safında yürüyen koca Rus Çarlığı... garbdaki iş hayatının inkişafatını kuvâ-yı umumiyenin tazyik ve cebriyle kendine mal edinmeye çalışan şarklı Rusya... Bu cebri terakki-i maddinin teşri ettiği infisah ile kanlar içinde yüzmede. Ne "asgari iştirakiyûn"un, ne de "azami iştirakiyûn"un tesis edemediği ve edemeyeceği nisbî sükûn ve huzuru başka bir âlemden gelecek müteşebbislerin kudret-i tanzimiyesinden bekliyor!..

* *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı* (İstanbul: Kütüphane-i Hilmi-Kader Matbaası, 1334)

Askeri zaaf, itilaflarla telafi edilebilmede. Fakat ictimâî zaafı en kavi ittifak ve ittihâdlarla izâle mümkün değil!

Şu kıyamet-nümun harbin karanlıkları içinde rekabet-i umumiye sahnesinde karşılaşan iki teşekkül-i ictimâinin cidali münkeşif: Faal bir istihsal zemininde sa'y-i şahsiye istinâd eder müteharri bir zihniyet, mesuliyetini müdrik bir vicdan halinde inkişaf eden kabiliyet-i ferdiye ıstıfa-yı ictimâî ile tekemmüle yürüyor.

Yükselenlerle yükselmek isteyenlerin iş başında birleşmesi usûl-i sa'yin ıslahını, destgâh-ı sa'yin tanzim ve tevsiini mümkün kılarak taksim-i mesaiyi ilerletmede. Hususi menâfi ve mesâlihin idaresinde tenemmüv eden hiss-i mesuliyet umumi menfaatlerin temini, umumi mesâlihin rüyeti için birleşecek teşebbüslerin muvaffakiyetini kâfil: hayat-ı hususiye hayat-ı umumiyenin nâzımı olmuş! Refah ve servet bu cemiyetler muhiti için tabii bir semere. Açılacak araziyi onun efradı arar, işlenmemiş yerler onların... Tanzim edilmemiş işler onları bekliyor... Dünyanın saban ve işle fethi yolunda metin adımlarla vakur bir yürüyüş!

İşte Anglo-Sakson hayatının, daha umumi bir tabir ile infirâdî cemiyetlerin son tahlilde gösterdiği müheyyic manzara!

Kuvve-i umumiyenin miknetine, silahının hakkına dayanan tecemmüi cemiyetler hayât-ı hususiyenin faaliyetine istinâd eden infirâdî cemiyetler önünde tecemmüilik kuyûdunun şiddeti nisbetinde geriliyor, sarsılıyor, süpürülüyor...

Türkiye bu cidâlin mağlûbu... Pek korkulur ki ebedi mağlûblarından biri olmasın!..

* * *

Osmanlı saltanatı bundan bir asır evvel –şarkın tarihi büyük saltanatları gibi– inkısama uğrayarak olduğu yerde göçecek bir hale gelmişti. Buna mukabil garbda bilakis emsaline tarihin henüz tesadüf etmediği bir inkişaf-ı medeni yaşıyor!. Buhar kuvvetinin sanayie tatbiki teşekkül-i infirâdînin daha büyük bir mikyasta yapılmasına, ezmine-i hâzıra üzerinde gittikçe kuvvetlenecek bir tesir icrâ etmesine sebebiyet veriyordu: Garbî Avrupa ve Şimali Amerika devletlerinin rolleri büyümeğe; kıtaat-ı sairedeki memleketler de birer birer bunların tesiri altına düşmeğe başlamıştı.

Hal-i infisahta bulunan Türkiye Garb için bir Şark muamelesi meydana getirdi; bunun neticesi olarak Türkiye'nin inkırazı da tedrici bir inhilal şeklini aldı.

Fakat Garbın yalnız tesirat-ı siyasiyesine değil, tesir-i ictimâiyesine de maruz kalmıştık; siyasi tesirat inhilalimize şekil verirken diğeri Şark meselesine mukabil dâhilde Tanzimat ve Garblılaşmak cereyânını tevlîd ediyordu.

Beynelmilel rekabetin cephe-i siyasisi etrafımızda az çok muvazenet bulduğu devrelerde mesele-i ıslahatı haldeki muvaffakiyetsizliğimiz tamamiyet-i mülkiye düstûrunun zevâhiri altına sığınıp gizlendi.

Fakat menfi vaziyetlerimiz ve hareketlerimizle muvazenetin aleyhimize kırılmasını ihzâr ettiğimiz gün tavazzuh eden izmihlâl, Garb tazyikinin istikamet-i ictimâiyesiyle hem-âhenk olarak, beka-yı mevcudiyetimizi temin edecek bir yolda yürümediğimizi gözlerimize sokmak lazım.

* * *

Artık tehlike el ile tutulabilecek... Lakin tehlikenin mevcudiyetini tasdik ve teyit edip durmak ve karşısında toplanıp birleşmek onu, icap eden kuvve-i teşebbüsiye ile karşılamak değildir.

On sene evvelki Meşrutiyet gibi bugün de sulh bir nokta-i ittihâd!.. Meşrutiyet sulh-i dâhiliyi teminle harici tehlikeyi kaldıracaktı; kendisinden beklenileni veremedi. Bugün ise izmihlâlden kurtulmuş ancak dâhili salâhın nasıl tesis edileceğini bilmek ve tesisine yürümekle mümkün!

Bahr-i Muhitin tâ öbür yakasında Washington'un mezarı başında durarak "sulh ve müsâlemet-i cihânı ihlâl eden bütün hükûmetler imha edilmeli!.." hükmünü veren Amerika reisinin desâtirinden nihayet bir ümmîd-i halâs sezerek aman dileyen son on senelik harbi dâhili kahramanları muttasıl çöken bina-yı iktidarlarından hâlâ beka umuyorlar. İnkıraza yürüyen bir milleti kurtarıp yaşatabilmek için sade bir niyetle kudret-i hükûmeti ele geçirmeği ve bunu herçibâdâbâd muhafazayı kâfi addederek icrâât namına kuvâ-yı umumiyenin tazyikini kör ve bi-şuur bir merkeziyetle teşdidden başka bir şey yapamayan ve bu hareketle hayat-ı hususiyede tefessüh bir inhilale ve hayat-ı umumiyede kanlı bir tagallübe dayanan ve aynı cüretle beynelmilel rekabet mücadelesinde tahakküm cinnetine düşen zihniyet, hayat-ı dâhiliyede intihara vardı; hayat-ı haricîyede ise idama mahkûm!

İttihâd ve Terakki gibi diğer fırkaları da zebun etmiş olan bu zihniyet Türkiye'yi asırlardan beri tagallüp ve tahakküm-i siyasi peşinde koşturarak zafer teraneleriyle musibetten musibete sürükleyen ve nihayet mehdini mezarı haline getiren tecemmüilik cereyân ından başkası değil!

Bu müflis zihniyet Türkiye'yi yaşatmak mesuliyetini artık ne harice ve ne de dâhile karşı deruhte edemez!

Türkiye'yi cemiyat-ı beşeriyenin tekâmülü tarikinde yürütebilecek bir cereyân-ı ictimâî ve yalnız o, bize hakk-ı hayat verebilir!

Bu cereyânın mebde-i hareketi ise o tarik-i selameti keşfedecek ilmi bir nokta-i nazardan işe başlayan zihniyettir.

İlm-i ictimâın bir asra varan tetebbu'unu rehber edinen bu zihniyetin memleketimizde rub-ı asırlık bir hayat-ı sa'y ve faziletle kazandığı muaz-

zam bir davası var; bu zihniyet hakk-ı hayatını tanımayan bütün hücumlara, suikastlara ve cinayetlere rağmen yaşıyor ve yaşayacak... Terakkilerin, izahların vekayii evvelden gören keşfiyatı hep onun mahsulü!

Prens Sabahaddin Balkan Harbinin felâketli günlerinde ihtirasat ve mücadelat-ı siyasiyenin bî-aman savlet ve tehdidi karşısında bir yandan muhite derin bir nazar, yüksek bir vicdan ile halâs-ı ictimâî tarikini göstermekte devam ederken bir yandan rüfeka-yı mesaisiyle hayat-ı hususiye ve umumiyemizin ıslahında takibi lazım gelen istikameti vuzûh-ı ilmî ile tesbite çalışıyordu.

Balkan felâketi beklenen salim cereyânı açmak için kâfi gelmedi. Aziz üstadın müsaadelerine güvenerek rüfeka-yı mesaisi tarafından altı senelik bir fasıla ile tabına yeniden teşebbüs edilen bu eser, müdafaasından hiçbir zaman ve hiçbir tehdîd karşısında geri durmadıkları dava-yı ictimâinin bir meslek-i ictimâiye istihalesini ikmal eden merhale-i tekâmüldür.

Mesleği hayat-ı ameliye ve idariye zeminine geçirerek geniş ve feyyaz bir cereyân-ı ictimâî haline koymak, "izmihlâl-i kati ile kapanacak bir facia halinde yaşadığımız beka-yı mevcudiyetimiz meselesini lehimize ve tekmil beşeriyetin lehine olarak" halletmek, dün olduğu gibi bugün de, memleketin en vicdanlı evlâdlarının uhde-i mesuliyetine mevdu bulunuyor!

Kızıltoprak, 28 Teşrin-i Evvel 1334 (28 Ekim 1918)
Mehmed Ali

Merkez-i İstinâd!

Hayat-ı ictimâiyemizin metin bir esasa istinâd etmediğini ve niçin edemediğini ilm-i ictimâ çoktan beri keşfetmiş ve ondan doğan *meslek-i ictimâimizin* nokta-i hareketi işte bu hakikat-i asliyenin müdafaası olmuştu. Başımızda kopan şu son kıyametle artık herkes görmeğe, anlamağa başladı ki ne hayat-ı hususiye, ne hayat-ı umumiyemiz, hiçbirinin hakiki bir nokta-i istinadı yokmuş! Ahali, fırkalar, hükûmet... hep temelsiz, esassız, büsbütün havai bir hayat yaşıyorlar. Bir kasırga ile savrulan yapraklar gibi düştüğümüz boşluklar içinde yapışacak, tutunacak bir yer arıyor; fakat hiçbir şey bulamıyoruz. Halbuki bizi kurtaracak mümessek içimizde ve gözümüzün önünde duruyor! Dün bu nokta-i selâmeti, bu mebde-i halâsı göremeyen; görmek istemeyen gözlerimiz bugün Avrupa'dan kovulduğumuzu yarın da Asya'dan kovulacağımızı pekala görüyor; fakat *merkez-i istinâd* yine mechûlümüz kalıyor!

Yalnız doğru yolda yürüyenler –iktihâm edilecek müşkilât ne kadar azim olursa olsun!– yeisi önlerinde değil, arkalarında görmeğe alışırlar; şu halde biz de mey'ûs olmuyor ve merkez-i istinadı yeniden göstermeğe çalışıyoruz.

Evvelki devrin otuz senelik idare-i keyfiyesine karşı muhit-i ictimâimizden yek-diğerine hiç de benzemeyen iki aksülamel cereyân ı doğmuştu: Bunlardan birincisi umumi nazariyeler, indi kanaatlerden; ikincisi ise ilmi tahliller, ictimâî kanunlardan çıkıyordu. Birinci aksülameli tecelli ettiren ve istibdadın bütün mesuliyetini bir şahsa yükletmek isteyen *İttihâd ve Terakki zihniyeti* mutlakiyet yerine meşrutiyetin, yani kuvâ-yı umumiyenin falan şekli yerine filan şeklinin müdafaasını her derde deva sanmış; şekli doğuran aslı kavramak lüzumunu, istibdâd-ı siyasimizin doğrudan doğruya hayat-ı ictimâimizin zaafından ileri geldiğini –tevlidine çalıştığımız ilmi cereyân ın ispatlarına rağmen– sezmek bile istememişti. Bu yanlış nokta-i nazar ıslahat namına yalnız ihtirasat-ı sefile-i siyasiyeye vüsatler vererek Türkiye'ye meşrutiyet unvanı altında eski devrin en fena

günlerini zaman zaman arattıracak kadar feci bir devr-i zulumat ve mesaib daha yaşatıyor! İçtimai hastalığımızın ilmi bir teşhisi yapılmadıkça da ıslahat hakkında dermeyan edilecek efkârın cümlesi bu sakim, muğfil ve mühlik nokta-i nazarları çoğaltacak ve bunları takip eden ricâl veya fırak-ı siyasiye –en büyük bir hüsn-i niyetle de mücehhez bulunsalar– memleketin izmihlâlini tesriden başka bir şey yapmış olmayacaklar!

Bundan dolayıdır ki Yıldız tagallübüne karşı ikinci aksülameli tecelli ettiren *Teşebbüs-i şahsî ve Adem-i Merkeziyet-i İdari Cemiyeti* böyle büsbütün nazari ve sırf menfi muhalefetlerde zarardan başka bir fayda görmediği için teşkilât-ı ictimâiyemizin esasi bir tahliline, hayat-ı hususiye ve umumiyemizi mefluç eden hastalığın hakiki bir teşhisine mutlak bir ihtiyaç ile muhtaç olduğumuzu anlamış; ve neşriyatının esasını ilm-i ictimâa istinâd ettirmeğe çalışmıştı. İlim hâdisâtı yek-diğerine rapteden münasebetleri ve bunları idare eden kanunları keşfetmek ve bu sayede tevlîd edegeldikleri istikbali tedricen istihraca yürümektir. Eğer meşrutiyetten evvelki cemiyetimizin naşir-i efkârı olan *Terakki*lerle meşrutiyetten sonra aynı mesleğin müdafii olan *İzah*ların davalarını İttihâd ve Terakki neşriyatıyla mukayese külfetine katlanabilseydik birincisinde âtinin, yani iflas-ı hâzırın senelerce evvel keşfedildiğini, ikincisinde ise yalnız günü gününe düşünülmüş ve en yakın bir istikbalin bile katiyen meçhulümüz kalmış olduğunu kolayca teslim ederdik. Fakat o neşriyatın bu keşfiyatı mücerret *ilm-i ictimâ* sayesinde husûle geldiği ve istikbali kurtarmak onun keşfettiği hakayık-ı hâlikaya istinâdla mümkün olacağı için ıslahat *mesele-i hayatiyesinde takibi icap eden istikamet-i asliye programını* çizmeden evvel buna üssü'l-esâs olan ilm-i ictimâın mevkiini kısa bir işaretle tayine çalışmak elzem!

1.-İlm-i İçtima

Mesâil-i ictimâiyeye dair bugün bizde de birçok makaleler ve bazı eserler neşredilmeğe başlandıysa da bunların hiçbirinde ilm-i ictimâa layık olduğu mevkiin tahsis olunduğunu görmüyoruz. Mücerredat ve tahayyülatla meşbu bir felsefe-i ictimâî teşkil eden sosyoloji yahut *ilm-i ictimâî* ile hikmet ve kimya kadar müsbet bir fen halini alan *ilm-i ictimâ* (science sociale)ın karıştırılması bu ikincisi bizde hiç de tanınmamış olduğunu vazıhan gösteriyor. Filhakika ilm-i ictimâ namına yalnız Edmond Demolins'in bir iki eserini zikredivermek ve o eserlerle birlikte hiç de münasebetdar olmadıkları diğer âsâr-ı ictimâiye ve iktisâdiyeyi saymak elbette ilm-i ictimâî tanımak ve tanıtmak değildir.

Halbuki usûl-i mahsusayla mesâil-i ictimâiyenin tahliline muvaffak olan ortada yalnız bir *ilm-i ictimâ var! Bunu bilmek zamanımızı en lüzumlu ve en kıymetli bir tarzda kazanmak olacak!*

Herkes görüyor ki; *ulûm-i hâzıra usûl-i müşâhede ve tecrübeden doğuyor.* Bu ilimlerden bazıları yalnız müşâhedeye bazıları da her ikisine birden istinâd etmede. *İlm-i ictimâî* halk eden, usûl-i müşâhededir. müşâhede hususu bir usûl-i tahlile temellük şartıyla başlı başına bir fen halk edebiliyor. Fakat ilmi müşâhedeler sathi müşâhedelerle asla karıştırılmamalı. Muayyen bir mevzua müteallik müşahedatın ilmi olabilmesi için o mevzuu vücuda getiren hâdisâtı vasati değil, *esasi* bir surette kavrayacak bir usûl-i tahlile temellük şart! Şu temellükten doğacak keşfiyat aynı istikamette yürüyerek çoğalmak sayesinde bir tasnif, bir terkîb vücuda getiriyor. Bu tasnif ve terkîblerle de bir ilmin temeli vazedilmiş oluyor. *İlm-i ictimâî* ise hâdisât-ı ictimâiyeyi yalnız *umumi* ve vasati ve ister istemez en sathi bir surette kavradığı için meşgul olduğu mesâilin ruhuna katiyen nüfuz edemiyor. Mensûbîninin bu zeminde hakiki bir ilim tesis edebilmeleri için sırf ictimâî yani hususi ve esasi bir nokta-i nazardan kavramaları lazım gelen mesâile psikoloji, hukuk, iktisat, ahlâk, felsefe ve tarih gibi muhtelif ve umumi, nikât-ı nazardan bakıyor ve birinin başladığı eseri bittabi diğeri takip edemiyor. Demek ki ilm-i ictimâî namıyla çıkan neşriyatta ne esasi bir tahlil var, ne de velut bir takip! Esasi bir tahlil yok; çünkü hukuk, iktisat, ahlâk gibi tezahürat-i ictimâiye, teşekkülat-ı ictimâiyeye göre değişir birtakım haller! Demek ki bunlar teşekkül-i ictimâiyi değil, bilakis teşekkül-i ictimâî bunları vücuda getiriyor. Her şekl-i ictimâiye göre başka bir tarzda tecelli eden ve bu sıfatla bir netice olmak üzere telakki edilmesi lazım gelen hadisatı esbâb-ı müvellide zanneden sosyoloji heyet-i ictimâiyedeki müdhiş farkları yaratan teşekkülat-ı asliyeyi bittabi göremiyor ve bunları teşrih edebilecek bir usûl-i tahlile de mâlik bulunmuyor... İlmi müşâhedelerle ictimâî keşifleri tevlîd eden böyle esasi bir usûl-i tahlilin mefkudiyeti önünde ise her sosyolog kendi nokta-i nazarına göre çalışır bir muharrir oluyor. Bu şerâit dâhilinde ilim yerine ancak bir anarşi doğabilir.

Tahminen on sene evveldi; şimdi zıyaıyla müteellim olduğumuz vatandaşlarımızdan bir zat şu sözleri söylüyordu. *"Gariptir, sosyoloji (ilm-i ictimâi)ye müteallik okuduğum eserlerin hiçbiri diğerine benzemiyor. Spencer, Charles Letourneau, Tarde, Durkheim, Gustave Le Bon gibi müellifler mesâil-i ictimâiyeye muhtelif nikat-ı nazardan bakmışlar ve muhtelif neticelere vâsıl olmışlar. Bu hal beni sosyolojiye ait eserlerin mahiyeti hakkında büyük bir şüpheye düşürdü!"* Böyle müdekkik bir kari karşısında bulunmak ne büyük saadettir! Filhakika içlerinde asrın en büyük namlarını taşıyan muharrirlerinki de dâhil olduğu halde bu eserler olsa olsa müphem ve büsbütün akîm bir felsefe-i ictimâî teşkil edebilirler. Fakat hiçbir vakitte hakiki bir ilim, bir ilm-i ictimâ vücuda getiremezlerdi, nasıl ki de getiremediler.[91]

91 Bilhassa ilm-i ictimâ ile Durkheim mektebi arasındaki fark-ı esasi bir ve ikincisini birincisine ne suretle yaklaşmak mecburiyetinde kaldığını görmek için İlmi İçtima risalesinin 100 ve 101 nüshasının 59. sayfasına müracaat.

Herkes bilir ki tarih-i tabiinin hayvanat, nebatat veya maadin kısmı bunlar hakkında yapılan tahliller ve tasniflerle bir ilim halini alabilmiştir. Bir tasnif-i nebati ve hayvani mevcut değilken bittabi hayvanat veya nebatat mesâili de bir fen halini alamamıştı. İşte beşeriyetin ilmi bir tasnif-i ictimâsına mâlik olamayan ilm-i ictimâî tarih-i tabiinin Cuvier'den evvelki halini andırıyor. Fakat sosyoloji mensûbîni bir serâb-ı hüsrandan başka bir şey olmayan hayali ilimlerinin peşinden koşar ve bu suretle kendi ömürleriyle beraber başkalarının zamanlarını da tebâh ederken beri tarafta sessiz sedasız doğan koca bir ilim, hakiki ilm-i ictimâ keşfiyatını mütemâdiyen ve müselselen ilerletiyor.

İlk tuluunu üç büyük dehaya: Le Play, Henri de Tourville, Edmond Demolins'e medyûn olan ilm-i ictimâ heyet-i beşeriyeyi ictimâan tahlil edebilmek için usûl-i ictimâiyesine[92] istinaden ve basitten mürekkebe doğru muhtelif sunuf-ı ictimâiyeye ait vücuda getirdiği tavsif-i hususi (monografi)lerle teessüs etti. Seksen bu kadar seneden beri aynı mektebe mensup ulemânın muhtelif cemiyetlerde aynı usûl ile vücuda getirdikleri tahlillerden[93], Edmond Demolins'in o müstesna deha-yı ilmisiyle, çıkardığı bir tasnif[94]; *bu muazzam ve gittikçe mükemmelleşen bir terkîb-i ictimâî sayesinde beşeriyet, hayat-ı hususiye ve umumiyesinde, kendisine yegâne rehberlik edebilecek ve bu suretle ulûm-ı sairenin kâffesini etrafında toplayacak merkezi bir ilme; en lüzumlu ve en kıymetli bir istinâdgâha temellük ediyor!* Bu tasnif-i ictimâiyi tanımak milletlerden her birinin hangi teşekküle hangi derecede mensup olduğunu bilmek demektir. Zaten tarih-i tabiide de mesele-i tasnif bir mesele-i teşekkül değil midir?..

Madeni, nebati, hayvani hangi âlemi tasnife kalkışsanız bu tasnifin istinâd edeceği büyük teşekküllerle; yani muhtelif istikametler takip eden hutut-ı asliye-i tekâmüliyeyi keşfetmek mecburiyetinde kalırsınız. Demek ki her tasnifin esasi bir teşekkül meselesi oluyor. Mesela tarih-i tabiiye en sathi bir vukuf sayesinde ismini bildiğimiz bir hayvan için halkavi yahut zâtü's-sedâyâ sınıflarına mensup olduğu söylenince gözümüzün önüne derhal bir teşekkül-i mahsus, birtakım evsaf-ı esasiye gelir. İlm-i ictimâ sayesinde de bizzat görmediğimiz, tanımadığımız bir memleketin, tecemmüi veya infirâdî teşekküllerden hangisine mensup olduğu bilinince gözümüzün önüne derhal hutût-ı esasiyesi itibariyle muayyen bir tarz-ı maişet, birtakım evsaf-ı esasiye geliyor. Bir zâtü's-sedâyâ bir halkaviden teşekkül-i teşrihisi itibariyle nasıl ayrılıyorsa tecemmüi bir cemiyet de infirâdî bir cemiyetten teşekkül-i ictimâisi itibariyle öylece ayrılıyor. Yalnız bir teşekkül-i teşrihiye istihalesi muhâl olduğu halde bir teşekkül-i ictimâiden şerâit-i lâzime dâhilinde diğer bir teşekkül-i ictimâiye geçmek bi-

92 *Cours de méthode de science sociale*, par Paul Descampes.
93 *La Science sociale*, 56, rue Jacob, Paris, revue mensuelle.
94 *Classification sociale.*

lakis pek mümkün! Şimdi nebatat veya hayvanattan hangi numûnenin hangi fasılaya, hangi sınıfa mensup olduğunu gösterecek bir ilmin fayda hatta elzemiyetini tasdikte bir lahza-i tereddüt bile göstermeyen efkâr-ı münevvere nasıl olur da bu kadar mütenevvi ve muhtelif cemiyât-ı beşeriyenin mahiyet-i ictimâiyeler itibariyle hangi teşekküle ve o teşekkülün hangi sınıfına mensup olduklarını gösterecek bir ilimden kendilerini müstağni addedebilirler?.. Âlemde hangi meseleyi biraz kurcalasak hiçbir şeyin tesadüfe tâbi olmadığını, her hadisenin kendisine takaddüm eden başka bir hadiseden; yani her neticenin bir sebepten doğduğunu görüyoruz. Hakikatin bu daimi teselsülatı haricine çıkabilmeği hayalen bile tasavvur muhal iken bütün kainatı idare eden kanunlardan yalnız insaniyeti hariç tutmak mümkün müdür! Değilse, hayatın seyyaremizde son merhale-i tekâmüliyesini tecelli ettirmekten başka bir şey olmayan insaniyeti ictimâan idare eden birtakım kavanin-i mahsusanın mevcut olacağını tasdik etmek de zaruri![95] Bunları bilip bilmemek kendimizi onların tesirleri altında bulunmaktan asla kurtarmaz. Şu kadar var ki *bilmek kendi kendimizi idare etmek; bilmemekse körü körüne idare olunmaktır*. İki şıktan birini tercihte elbette muhtarız. Yalnız neticeyi tayinde hiç de serbest değiliz. Eğer hayat-ı hususiye ve umumiyemize yükselebilmek için muhtaç oldukları istikamet-i sahîhayı vermek istersek tefevvuk-ı ictimâinin hangi teşekkülden çıktığını ve hangi teşekküle doğru yürümek lazım geldiğini vazıhan tayin edebilmeliyiz. Kudret ve istiklâlimiz ancak bu hakayık-ı hâlikaya vukufumuz ve hayat-ı ameliyede bu vukuftan derece-i istifademiz nisbetinde artacak!

Mahuf ve mühlik uçurumlarla dehşetlenen bir gece yolculuğunu kuvvetli bir projektörle nasıl taht-ı emniyete almak mümkünse *ilm-i ictimâ* sayesinde de hayat-ı ictimâiyenin en muğlak ve muzlim mesâilini tenvir ve tavzih ederek istikbal yolculuğunu öylece taht-ı emniyete almak mümkün! Temenni edelim ki vatanımız, istiklâl-i siyasisini kaybetmeden evvel, bu keskin ziya-ı irşattan tamamen müstefit olabilsin!

2.-*Meslek-i İçtimâî*

Memleketimizin her tarafında şiddetlenegelen bir ihtiyacın vazettiği fakat idarecilerimizin halline bir türlü muvaffak olamadığı mesele-i ıslahatı, ilm-i ictimâi, mesâil-i ictimâiyemize tatbik ile halle yürüyen *meslek*le, ameli bir terkîb-i ictimâî husûle gelmiş oluyor! Bir ıslahat programı yapmak da esasen bir terkîb-i ictimâî vücuda getirmektir. Bu ise ancak bir silsile-i tahlilattan doğabilir. Demek ki tahlîlin bulunmadığı bir zeminde ter-

95 *Répertoire des répercussions sociales*, par Edmond Demolins.

kîbin de bulunamaması zaruri! Halbuki şimdiye kadar tanzim edilen ve elan edilmekte bulunan ıslahat proje ve programları ilmi tahlillerden çıkma ameli bir terkîb değil, fakat indî ve büsbütün sathî bir nokta-i nazar mahsulü!

Bir cemiyeti ve kuvâ-yı umumiyesini ıslah edebilmek için ise evvela o cemiyetin teşekkül-i ictimâisini tanımalı ve teşekkülat-ı saire ile arasındaki farkları tayin edebilmeli!.. Bunu yapmadan ıslahat programları çizmeye kalkışmak dümensiz bir gemi ile seyahate çıkmaktan başka bir şeye benzemez! Maatteessüf ricâl veya fırak-ı siyasiyemizin hareketleri tamamen böyle bir hal andırıyor!

Vâkıâ, Tanzimat devrinden beri çoğalan ıslahatçılarımız samimi bir emel-i teceddüt besliyor; fakat bu teceddüdün ne suretle vukua geleceğini katiyen keşfedemiyorlardı. Yalnız, şart-ı terakki olarak hürriyet, meşrutiyet, maarif, ahlâk ve nihayet Garblılaşmak lüzumu daima ileri sürülüyordu ve elan sürülmede! Fakat bütün bu iddialar ne cemiyet, ne de onu ıslaha çalışan zihniyeti bir karış ileri götüremedi çünkü teşkilât-ı ictimâiye zikrettiğimiz tezahürat-ı muhtelifeden çıkmıyor; bilakis bunlar, müsbet veya menfi tarzda teşkilât-i ictimâiyeden çıkıyor.

Etrafımıza ilm-i ictimâ gözüyle atfedilecek en sathî bir nazar bile bu hakikati izhara fazlasıyla kâfi: Mesela, usûl-i meşrutiyet İspanya'da da var İngiltere'de de! Amerika'nın şimali de cumhuriyetle idare olunuyor, vasat ve cenûbu da! Halbuki şu cemiyetler arasındaki fark kıyâs-güdâz! Bu dehşetli farklar bittabi şekl-i hükûmetlerinin ayniyetinden değil, fakat teşkilât-ı ictimâiyelerinin gayriyetinden geliyor... *Hayat-ı umumiyeyi hayat-ı hususiyeye hâkim kılan teşekkül-i tecemmüide* şekl-i idare; mutlakıyet, meşrutiyet, cumhuriyet hangisi olursa olsun netice daima bir tagallüb-i siyasi, teseffül-i ictimâi!.. Bundan dolayıdır ki yalnız şekl-i hükûmet yahut kanunlarımızın tebdiliyle istiklâl-i hakikiye mazhar olamayacağımızı meşrutiyetten senelerce evvel izhara başlamıştık. Bu mesai teşekkül-i ictimâimizin tahlili neticesi olduğu için vukuat sıhhatini baştan başa tasdik eyledi ve mutlakıyetle olduğu gibi meşrutiyetle de zulüm, istibdâd ve anarşiden bir türlü kurtulamadık! Çünkü hayat-ı umumiyeyi çıkaran hayat-ı hususiyenin yani teşekkül-i ictimâimizin takip ettiği istikamet dün ne ise bugün de o!

Bu istikamet değişmedikçe hayat-ı umumiyede –hangi şekilde olursa olsun– vücuda getirilecek ıslahat hep sathi ve ister istemez akîm olacak! Meğer ki hayat-ı umumiye ıslahatı –kısm-ı mahsusunda– izah edildiği veçhile teşekkülümüz üzerinde icrâ-yı tesir edebilecek bir istikamet takip eylesin, fakat mütefekkirînimizden bazıları meşrutiyeti elan bir devâ-yı küll tarzında telakki ediyor ve "eğer, bu tarz-ı idare hakkıyla tatbik edilmiş olsaydı, memleket şüphesiz kurtulurdu" iddiasında ısrar ediyorlar. Sîga-i şartıye ile serdedilen bu iddia esasen bir muhal-i ictimâiyi temenni

oluyor! Çünkü meşrutiyetin gayesi ahalinin hükûmeti teftiş edebilmesidir. Halbuki hayat-ı hususiyesinde istiklâl ve tekâmülünü temin edecek faal bir istihsal, metin bir intizama mâlik olamayan ve binaenaleyh efradı kendilerini idareden büsbütün aciz kalan bir cemiyet, nasıl hayat-ı umumiyesinin bi-hakkın teftiş ve idaresi altında bulundurabilir? Farz-ı muhal olarak buna muvaffak olsa bile, hayat-ı hususiyenin bütün kabiliyetsizliklerini hayat-ı umumiye sahasına nakletmekten başka bir şey yapamayan sınıf-ı memûrîni bu kabiliyetsizlik, bu iktidarsızlık ve bu zaaf-ı ahlâk ile teftiş etmekten ne çıkar? *Esâsen teşekkül-i ictimâîmiz bulunan tecemmüiliktir ki hükûmeti daima efrada hâkim kılıyor!* İşte biz burada mutlakıyet, meşrutiyet, parlamentarizm gibi unvanlar altında gittikçe dehşetlenen sefil bir hayat-ı esaret, kızıl bir silsile-i fecâyi yaşayıp dururken Muhit-i Atlasî'nin öbür tarafında aynı teşekküle, teşekkül-i tecemmüiye mensup bulunan Meksika Cumhuriyeti'nde de esasen ve tamamen bizimkine müşâbih kanlı menâzırın temâşâ-geri bulunuyoruz!

Demek ki, kavmiyet ve şekl-i hükûmetin başkalığına rağmen aynı teşekkül her yerde ayni neticeyi veriyor ve teşekkülün tesir-i katisi de bu suretle tecrübeten sabit oluyor!

Bu müşâhede, yalnız şekl-i hükûmete münhasır değil; her hangi hadise-i ictimâiyenin ilmi bir tahliline girişilse derhal teşekkülle olan irtibatı aslîsi tebeyyün ediyor! İşte maarif meselesi de böyle; dün nasıl Kanun-ı Esasi ve meşrutiyeti kabul edivermekle memleket kurtarılır iddiasında bulunuyor idiysek bugün de bütün felâketlerimiz cehildenmiş ve binaenaleyh ıslahatta esas ahalimizi tenvir etmek, ensâl-i atiyyeyi münevver müfekkirelerle teçhiz edecek bir terbiyeye mazhar etmekmiş kanaatini taşıyoruz. Bu kanaat de, aynı hatanın tebdil-i şekl etmesinden başka bir şey değil! Çünkü tefâvuk-i ictimâiyi teminde eşkâl ve vesait-i hükûmet ne kadar acizse maarif de o nisbette âciz!

Bu aczin en kati delili, zamanlarının fikren en münevver muhitlerini temsil eden hayat-ı ictimâiyenin inkişaf fikirlerine rağmen birer birer sukut etmiş ve etmekte bulunmuş olmalarıdır. Ezmine-i kadîmenin o daimi medar-ı iftiharı olan Yunan siteleri!.. En büyük bir inkişaf-ı fikri ve en yüksek bir hiss-i bediiye itilâları sukut-ı ictimâilerine asla mani olamadı!.. İşte ezmine-i mütevassıtanın en münevver muhiti sayılan Endülüs! Bağdat ve Buharalar gibi o da ne feci bir tarzda ve bir daha kalkamamak üzere göçüp gitti! İşte ezmine-i ahîreyi bedâyi-i fikriyece olduğu gibi sanayi-i nefisece de bir inkişâf-ı müstesna yaşayan İtalya cumhuriyet ve prenslikleri? Metin bir teşekkül-i ziraiye istinâd etmeden zuhûr eden ticaretin husûle getirdiği seri ve muvakkat bir servet... Arkasından tagallüb-i siyasi ihtiraslarının beslediği kanlı ihtilaller, müdhiş istibdâdlar, feci sahneler nihayet sukut ve harabi!.. Enkazları üzerinde teessüs eden şimdiki İtalya'da –zevahirin parlaklığına rağmen iktiham edilemeyen bir silsile-i müşkilat içinde çırpınıp duruyor.

Bugün Fransız ve İngiliz liselerinden çıkan talebeyi malumat cihetinden mukayese edersek aradaki farkın büyüklüğünden elbette mütehayyir kalırız! İngiliz gençleri, Fransızlarınkine nisbeten mekteplerinden adeta yarı cahil olarak çıkıyorlar. Halbuki hayat-ı ameliye sahnesine girince birinciler ikincilere nisbeten ne kadar fazla surette tecelli ettiriyorlar!

Bu delaili zikretmeden maksadımız maarifin kıymetsizliğini iddia değil; *yalnız tefevvuk-ı fikrinin tefevvuk-ı ictimâiyi temin edemediğini, tekâmül-i ictimâinin âmil-i esasisi olmadığını göstermek!* Teşekkül-i tecemmüide ekseriyetle kanunlar gibi maarif de bir gaye telakki edildiği halde teşekkül-i infirâdîde bilakis bir vâsıta oluyor.

Filhakika mesâil-i ictimâiyeye ilm-i ictimâ gözüyle bakılırsa sarahaten görülür ki teşekkül-i infirâdî, istiklâl ve teâli-i şahsiye doğru kati bir hareket tersim etmede! Hayat-ı hususiyeyi hayat-ı umûmiyeye hâkim kılan ve ortaya en kati bir tefevvuk-ı ictimâî çıkaran âmil-i esasî de işte bu istiklâl-i şahsîyi halk eden cereyân-ı ictimâi! Bu cereyân ise nokta-i hareketi sırf manevi olan bir tenevvür-i fikriden değil, fakat faal bir sa'y-i maddi, hayatın değişen ihtiyaçlarına daima uyabilmek için tekemmüle yürüyen bir istihsal ve bunların inkişaf ettirdiği evsaf-ı ictimâiyeden doğuyor.

Sa'y-i maddinin gevşekliğinden çıkan teşekkül-i tecemmüi, mensûbînini istihsalden ziyade istihlake meylettirdiği için, şahsiyet ve kabiliyet-i ictimâiyenin inkişafına mani! Bundan dolayı ferdi aile, cemaat, fırka ve hükûmete; yani eşhası yek-diğerine bağlayarak nokta-i istinâdlarını daima şahsiyetleri haricinde aramağa mahkûm insanlardan mürekkep bir cemiyet-i âtıla halk ediyor. Sa'y-i maddinin sıkılığından çıkan teşekkül-i infirâdî ise teşebbüs-i şahsî ile faâl bir istihsal tevlîd ederek kabiliyet-i ictimâiyenin inkişaf-ı tammını ihzar ediyor ve teşekkül-i ictimâide olduğu gibi şahsı şahsa değil; fakat temellük-i hususiyi çıkaran çetin ve faal bir ziraatla evvela toprağa sonra da mesai-i saire-i istihsaliyeye, raptederek istinâdgâhlarını kendi kendilerinde keşfeden müstakil ve mütefevvik şahsiyetlerden mürekkep bir cemiyet-i faale halk ediyor! Tecemmüiler hürriyet ve refah-ı ictimâilerini daima vesâit-i umumiyeden bekleyegeldikleri ve beklediklerini hiçbir yerde bulamadıkları halde infirâdîler, istiklâl ve refah-ı ictimâîlerini teşebbüs-i şahsîleri ve ihtiyâcât-ı mütebeddileye uygun mesâileri, bu tarz-ı maişet ve bu terbiyeyi her zemine geçiren o metin teşkilât-ı ictimâiyeleriyle temine muvaffak oluyorlar. Teşekkül-i infirâdîde, insan tuttuğu işin icap ettiği malumatı hayat-ı mesaisinde bi't-tecrübe ihrâz ediyor ve bu suretle mebde-i hareketlerinde malumat-ı umumiyece nisbeten daha fakir olan infirâdîler, hayatta ilerledikçe işlerinin muvaffakiyetini temin edecek malumat-ı ameliye ve hakikiyeye müşâhede ve tecrübe ile daha yakından ve daha fazla temellük ediyorlar. Bundan dolayıdır ki müşâhede ve tecrübeden çıkan ve hakâyık-ı hâlika-i kainatın keşfine yürüyen ulûm-ı hâzıra da muhit-i infirâdînin tekâmül-i fikrisi mahsulü! Binaenaleyh cereyân-ı infirâdî bir inkişaf-ı fikriden değil bir istimar-ı ziraiden –teşekkül-i infirâdî bahsinde izah edileceği veçhile– münferiden başlayan teşebbüs-i şahsî ve temellük-i hususi-

yi halk eden bir tarz-ı mahsus-ı isti'mârdan doğuyor.[96] *Demek ki hükûmet ve kanunlar gibi maarif de bir sebep değil, teşekküle göre müsbet veya menfi şekilde tecelli eden bir netice!*

Edyân-ı mevcudenin de bu hakikati ne suretle teyit ettiklerini görmek için aynı dinin muhtelif cemiyetlerdeki tarz-ı tecellisine bakmalı!

Mesela Katolikliğin İspanya ile Fransa'daki tesiri başka; Şimali Amerika'daki tesiri yine başka; teşekkül-i tecemmüiye mensup olan İspanya ile iki teşekkülün karıştığı Fransa'da din kuvve-i icrâiyeyi ele geçirmeğe yarar bir vâsıta-i siyasiye, bir âlet-i tahakküm şeklinde tecelli ettiği halde infirâdî Amerika'da hasseten bir âmil-i terbiyevi, bir istinâdgâh-ı vicdani oluyor! Bu o kadar calib-i dikkattir ki Fransa'da bugün, dinin sû-i istimâline karşı bir aksülamel tarzında nümayan olan, dinsizlik bile büyük bir cereyân-ı siyasi halini almış ve kendi sırasında kuvve-i icrâiye yakalamağa yarar bir vâsıta-i tahakküm haline geçmiş!

Protestanlık da böyle; muhit-i tecemmüîde müstebit, muhit-i infirâdîde hürriyetperver! Bu suretle teşekkül-i tecemmüide sû-i istimâl edildiği için bir vâsıta-ı tahakküm olmak derecesine sukut eden ve zamanla o nisbette şedit aksülameller tevlîd eyleyen edyân, teşekkül-i infirâdîde istiklâl-i şahsiye riayetkâr bulunduğu ve bu teşekkülle birlikte mesut bir ictihâd-ı tekâmüli takip eylediği için en büyük bir ihtiyaç-ı ictimâiye daima cevap veriyor ve bundan dolayı umumun mazhar-ı hürmet ve tazimi oluyor! Şu halde Din-i İslamı mani-i terakki zannedenler bu zanlarında tamamen aldanmış oluyorlar. Mani-i terakki olan dinimiz değil, fakat teşekkül-i ictimâimiz!

Ahlâk da teşekkülün nevine göre ya tekâmüle yahut tedenniye tâbi! Gevşek bir istihsal dolayısıyla ferde merkez-i istinadını kendinde bulduramayan; ister istemez aile, cemaat, hükûmet gibi vesait-i umumiyede aratan ve bundan dolayı kendisini her haksızlığa her zillete katlandıran teşekkül-i tecemmüi bidayeten âtıl; müteakiben mütedenni, gittikçe mütefessih bir ahlâk çıkardığı halde faal ve mütezayit bir istihsalle ferde yegâne istinâdgâhını kendisinde keşfettiren; bu suretle müteşebbis, müstakil şahsiyetler çıkaran teşekkül-i infirâdî metin, mütekamil ve o nisbette müteali vicdanlar halk ediyor.

Görülüyor ki her meselede müvellid-i asli, teşekkül-i ictimâi! Halbuki sosyoloji yahut ilm-i iktisat mensupları, psikologlar, filozoflar, müverrihler mesâil-i ictimâiyeyi tedkik ederken bu hakikat-i merkeziyeyi asla göremedikleri ve bundan dolayı hadisatı esaslarına ircâ edemedikleri için daima neticeyi birer sebep zannetmişler ve zemin-i ictimâide gayr-i müterakki bir zihniyetin hudud-ı akameti haricine çıkamamışlar. Bu şerâit dâhilin-

96 *Histoire de la formation particulariste; L'origine des grands peuples actuels* par Henri de Tourville, Firmin Didot, Paris.

de ıslahatçılarımızı mazur görmekle beraber hakikat namına teslim ediyoruz ki, ricâl veya fırak-ı siyasiyemizin programları hadisatın esbâb-ı asliyesine nüfuz eden ilmî tahlillere değil fakat muakkiblerini en büyük hüsn-i niyetlere rağmen de hatadan hataya, iflastan iflasa götüren indî tahminler, sathî faraziyelere istinâd ediyor. İşte muhafazakarlık, liberallik, demokratlık, sosyalistlik, teceddüd yahut milliyet-perestî gibi nazariyeler hep tahlil-i ilmi yokluğundan ve müfekkirelere yerleşmiş bazı kanaatleri birer hakikat-i müselleme addederek onlardan istidlal tarikiyle hükümler çıkarmak usûl-i sakiminden neşet ediyor. Fakat mesâil-i ictimâiyenin ilm-i ictimâyla tahliline girişilince vâzıhan görülüyor ki bütün bu etiketler, bu basmakalıp unvanlar hakikat-i halde hiçbir şey ifade etmiyor. Hangi memlekette hususî ve umumi hangi muhitte olursa olsun terakki, zamanın ihtiyâcât-ı hakikiye ve ameliyesine uymak; bu da tekâmül-i ictimâinin halk ettiği teşekkül-i infirâdî istikametinde yürümekle mümkün!

Fakat teşekkül-i infirâdî istikametinde yürümek Garblılaşmak demek değildir. Çünkü garbda da infirâdîlik nüfuzu galip bulunmakla beraber iki büyük teşekkül, kendilerinden çıkan fürû'âtla birlikte karşılaşmış ve Avrupa'nın muhtelif memleketlerinde karışmış bir halde bulunuyor. Bu takdirde laalettayin Garblılaşmak lüzumundan bahsetmek evvela, meseleyi en sathî bir nazarla görmektir. Saniyen her unsurun mazi ve hazırdaki muhit-i tabii ve ictimâisi kendisine bir hususiyet temin ediyor. Hatta teşekkül-i infirâdînin zamanımızdaki en yüksek bir inkişafını tecelli ettiren İngilizlerle Şimali Amerikalılar yalnız aynı teşekküle değil fakat aynı unsura mensub ve aynı lisanla mütekellim oldukları halde bile muhit-i tabii ve ictimâilerindeki farklardan dolayı yine tasnif-i ictimâî dâhilinde kalan bir hususiyete mâlik bulunuyor ve bu suretle dünkü İngiliz müsta'mirleri bugünkü Amerika'nın Yanki'leri oluyor. Zaten şahsiyet ve hususiyetin her zeminde terakkisine en müsaid olan teşekkül de teşekkül-i infirâdî değil mi? Demek ki hiçbir milleti taklide kalkışmakla o millet olamayacağımız ve esasen olmaklığımız da şâyân-ı temenni bulunmadığı gibi yalnız milliyetimize sarılmakla da olduğumuzdan fazla hiçbir varlığa temellük edemeyiz. Çünkü en faal bir istimar-ı zirai ve iktisadinin tevlîd eylediği kabiliyet-i ictimâiye ve bu kabiliyeti gittikçe inkişaf ettiren bir terbiye-i infıradiye ile kazanılacak bir netice hiçbir vakitte hissiyat ve temenniyata temin edilemez. Fakat muhit-i fikrimizde Garblılaşmak fikri memleketimizi Garbın vesait-i maddiye ve maneviyesiyle teçhiz manasına alınıyor. Ve zannediyoruz ki en müterakki memleketlerde olduğu gibi Türkiye'de de mükemmel şoseler, demir yolları, limanlar, kanallar, dretnotlar, mektep ve kütüphaneler, bankalar... ilh. gibi tesisat vücuda getirirsek Türkiye'yi Garbın seviye-i medeniyesine yükseltebiliriz! Hiç düşünmüyoruz ki biz bunlardan daima mahrum olagelmişken Garb bunları yoktan çıkarmış ve çıkarmakta devam ediyor. Şarkın tedennisi yolsuzluk, cehil yahut idare-

sizlikten neşet ediyor deyivermekle nasıl esbâbı-ı tevakkuf ve tedennimiz izah edilmiş olmuyorsa, Garbın terakkiyat-ı hâzırası yolları, mektepleri, müessesat-ı ilmiyesinin mükemmeliyetinden yahut hükûmetlerinin hüsn-i idaresinden doğuyor demekte de oranın esbâb-ı tefevvuku izah edilmiş olmuyor! Çünkü cehil ile irfanı, yolsuzlukla yolları, iyi veya fena idareleri hâsılı tedenni ile terakkiyi halk eden esbâb-ı asliye var. Biz bu sebepleri araştıracağımız yerde daima tevlîd edegeldikleri neticelerle uğraşıyoruz ve bittabi sa'yimiz de semeresiz kalıyor!

Filhakika neden dolayı Şark bu kadar cahil iken Garb o kadar münevver?.. Neden dolayı Şark bu kadar fena idare olunurken Garb o kadar iyi bir idareye mazhar!.. Neden dolayı Şark muvakkat bir şa'şa'adan sonra bu kadar fakir ve mütedenni kalmış iken Garb o kadar zengin ve müterakki?.. İşte bu suallerin hakiki cevaplarını yalnız ilm-i ictimâ veriyor. *"Çünkü, diyor, Şark kâmilen teşekkül-i tecemmüinin; Garb ise bilhassa teşekkül-i infirâdînin tesiri altında!"*

Teşekkül-i tecemmüide mesele-i mevcudiyet sa'y, mülk, aile yahut kabile, fırka veya devlet cemaatine istinâdla hallolunmak istenir; teşekkül-i infirâdîde ise fert mesele-i mevcudiyeti, daha doğrusu bütün müşkilat-ı hayatı kudret-i zatiye ve teşebbüs-i hususisine istinâdla halle temayül eder. Tecemmüilerde hayat-ı hususiye ve umumiyeye ait heyetler efradın atalet ve kabiliyetsizliğini cebir ve telafi etmek maksadını takip ve neticeten bu atalet ve kabiliyetsizliği muhafaza ve idame ediyor; demek ki teşekkül-i tecemmüi terbiyesi bir *terbiye-i âtıla*! İnfiradilerdeki heyetler ise faaliyet ve kabiliyet-i şahsiyeden doğduğu cihetle bu faaliyetin ihtiyâcâta en muvafık bir tarzda istimâlini ihzar ederek tekâmül-i ictimâiyi temin ve tesri eyliyor; demek ki teşekkül-i infirâdî terbiyesi bir *terbiye-i faale!*

Asya ahalisiyle Avrupa'nın şark ve cenûbu, Afrika, Vusta ve cenûbî Amerika akvamı *teşekkül-i tecemmüiye*, Avrupa'nın garbıyla Amerika-i Şimali cemiyetleri ise *teşekkül-i infirâdîye* mensup. Bu cemiyetlerin gayr-i kabil-i inkâr olan ezici ve hayret-bahş tefevvuk-ı ictimâileri ancak kabiliyet-i ferdiye ve kudret-i şahsiyenin inkişafından neşet ediyor. Fert, aile cemaati, kabile, fırkalarla hükûmetin vesayet ve tahakkümünden tamamen sıyrılmıştır.[97]

Filhakika ilm-i ictimâ ispat ediyor ki bu yegâne tefavüt-i esasi neticesi olarak tekmil cereyân-ı ictimâî iki istikamet-i mütebaideye müteveccih! Sa'y, temellük, aile yani hayat-ı hususiyenin tecelliyatında olduğu gibi hayat-i umumiyenin silsile-i tezahüratında da her şey başka başka tesirlere maruz! Bu iki cereyân-ı ictimâî birbirine hiç de benzemeyen iki insani-

97 Burada fert tabiri erkeğe olduğu kadar kadına da şamil. Muhit-i tecemmüide kadınların mevkii ne kadar hakir yahut zayıf ise muhit-i infirâdîde o kadar muhterem ve müteali! Terbiye-i infiradiye tesiriyle teşebbüs-i şahsî ve teali-yi vicdaniyelerin izdiyâdı nisbetinde mevkii-i ictimâileri gittikçe yükseliyor, hukuk-i medeniyeleri bütün cemiyet lehine olarak artıyor.

yet... Dünyanın hangi köşesinde karşılaşsalar yahut mücadeleye girişseler mübareze, gayr-i müsavi kuvvetlerle icrâ edilir ve neticeyi tayin için ise hiç kimsenin şüpheye düşmek ihtimali olamaz! Dünyanın heyet-i umumiye itibariyle böyle iki mütebaid meyelana taksimini en dikkatsizler bile görüyor; fakat vuzuh-ı fennisiyle ancak ilm-i ictimâ izah edebiliyor; "*Çünkü, diyor, Şarkta cemaat hâkim, garbda ise fert muzaffer.*"[98]

Fakat *niçin Şarkta ferd mütemâdiyen ezilegeldiği halde garbda mütezâyiden muzaffer?* İşte ilm-i ictimâ o hakikaten bî-nazîr olan ziya-yı tahlili sayesinde büsbütün meçhulümüz kalmış olan bu muamma-ı tarihinin merkez-i hilkatine kadar nüfuz ediyor; *beşeriyet-i âtıla* ile *beşeriyet-i faaleyi* tecessüm ettiren bu iki cereyân-ı ictimâinin menşelerinden itibaren takip ettikleri istikametleri ve bunlardan çıkan netayic-i müselseleyi birer birer keşfeyliyor. Bu keşfiyat karşısında ise hiç tereddüde imkân yok! Garb, vesait-i hâzıra-i medeniyesini, ihtiraat ve keşfiyat-ı ilmiye ve sınaiyesini ve bunlara mehd-i zuhûr olan teşkilât-ı ictimâiyesini başka bir muhitten almamış; fakat onları bizzat vücuda getirmiş ve mütezayiden getirmede! Mesele işte bu kabiliyete, bu kudrete temellük edebilmede! Yoksa bugünkü medeniyetin yalnız göz önündeki eserlerini tanzir ve taklit etmekle onun derecesine varmak hatta yaklaşmak şöyle dursun bilakis uzaklaşmada devamımız zaruri!

Unutmayalım ki memleketimizi vesait-i hâzıra-i medeniye ile teçhiz edebilmek için yine Garbın muavenet-i maliyesine müracaata mecburuz. Bu müracaat şerâit-i hâzıra-i ictimâiyemiz dâhilinde ister istemez kuvâ-yı umumiye delaletiyle olacağından hayat-ı umumiyenin hayat-ı hususiyeye tahakküm ve tagallübü daha ziyade artacak. Yani bu hususta alınacak teşebbüsat, vücuda getirilecek müessesatın yegâne âmil ve sahibi zahiren hükûmet, batınen yine Garb olacak! Halbuki yalnız vesait-i sathiye-i umraniyesini almağla derecesine varacağımızı zannettiğimiz Garb medeniyetini halk eden teşekkül: *hayat-ı hususiyeyi hayat-ı umumiyenin, devlet cemaatinin sahabet, nezaret ve tahakkümü altında bulunduran cereyân-ı tecemmüünin değil, bilakis hayat-ı umumiyeyi hayat-ı hususiyenin nezareti altında bulunduran cereyân-ı infirâdînin mahsulü!*

Demek ki Garblılaşmak unvanı altında takip etmek istediğimiz istikamet bizi musibetlerin yırtıcı pençelerine düşüren o eski istikametten başkası olmuyor. Pek muhtemeldir ki kanaat-i umumiyeye tamamen muhâlif düşen bu iddia karilere garip ve o nisbette hakikatten baid görünsün! Fakat bu eserdeki isbat-ı ilmi sonuna kadar devamlı bir dikkatle takip edilmek zahmetine katlanılırsa kanaat-i umumiyenin mesâil-i ictimâiyemizde tamamen yanlış bir istikamet takip ettiği anlaşılacak ve aynı zamanda memleketimizi vesait-i hâzıra-i medeniye ile teçhiz ederken bu vesaiti halk eden kabiliyet-i ictimâiyeye tamamen temellük edebilmek için takibi lazım gelen

98 *Classification sociale*, page 13.

yolların da hangileri olduğu taayyün edecek. Yalnız bu yeni yolları yani meslek programını çizmeden evvel bu iki büyük teşekkülün istikamet-i ictimâiyelerini iki küçük levhada olsun göstermeğe çalışmak elzemdi; işte teşekkül-i tecemmüi ve infirâdî levhaları imkân derecesinde bu ihtiyaca cevap vermek maksadıyla vücuda getiriliyor.[99] Fakat bütün insaniyeti ihtiva eden böyle bir meseleyi bu kadar dar bir çerçeveye sıkıştırmak kabil olamayacağı için bu levhalarda takip edilen gaye-i asli ilm-i ictimâın teşekkül hakkındaki tedkikatını icmalden ziyade karileri, mesâil-i ictimâiyenin en merkezi bir hakikatiyle karşılaştırmak ve bu suretle teşekkül mesele-i küllünü tamik lüzumunu izhar etmek oluyor. Fakat *iki teşekkülle karşılaştırdığımız zaman infirâdîliğin, tecemmüiliğe karşı o kati ve mutlak tefevvukunu görüyor ve rekabet-i umumiyenin bu kadar şiddetlendiği bir zamanda birinci teşekkülle hiçbir vakit ikinci teşekküle karşı çıkılamayacağını sarahaten anlıyoruz. Bu takdirde takibi lazım gelen istikametin istikamet-i infirâdiye olacağı aşikâr!*

Yalnız bir teşekkülden diğerine geçmek mümkün mü ve mümkünse nasıl geçilebilir? İşte halli lazım gelen diğer bir mesele! Teşekkül-i tecemmüi cereyân larından birinin ileride izah edileceği veçhile Norveç fiyordları muhit-i tabiisinin tevlîd ettiği tesirat-ı ictimâiye altında teşekkül-i infirâdîye geçtiği ve kâfi derecede mazhar-ı inkişaf olmağa vakit bulamadan tebdil-i muhit eden bir cereyân-ı infıradinin de tecemmüiliğe ricat ettiği bilinince teşekkülat-ı ictimâiyenin de kanun-ı istihaleye tâbi bulunduğu görülür. Demek ki *bir teşekkülden diğerine geçmek mümkün!*

Fakat ilm-i ictimâ bu istihalenin bu âna kadar yalnız akvamın takip ettiği yolların yani mazi ve hazırda yaşadıkları muhit-i tabiilerin müsait olduğu sa'yin tesiri altında husûle geldiğini gösteriyor.[100]

Tahlisi çaresini aramakta bulunduğumuz Türkiye'de ise muhit-i tabiinin cereyân-ı infirâdîyi kendiliğinden tevlîd edecek evsafı haiz bulunmadığı daima cereyân-ı tecemmüi zemini olmasıyla sabit!

Bu şerâit dâhilinde iki teşekkülün arasındaki esasi farkları vücuda getiren esbâb-ı asliye bilinmedikçe ihtiyari bir istihalenin mümkün olamayacağı tabii! Fakat ilm-i ictimâ sayesinde artık bu esbâb-ı asliyeye vukuf peyda ediyor ve bu vukufla da bu âna kadar *idare-i beşeriye haricinde husûle gelen bir istihale-i ictimâiyeyi bundan böyle idare-i beşerle vücuda getirmek imkânını idrak ediyoruz! İşte bu imkândan ilk defa olarak ameli ve muazzam bir hakikat çıkarmağa yürüyen (meslek-i ictimâi) Türkiye'nin nasıl kurtarılabileceğini, kurtulması için takibine mecbur olduğu en salim ve en velut istikametleri tesbit eyliyor. Bu suretle ilm-i ictimâ meslek-i ictimâiye merkez-i hilkat olduğu gibi (meslek)de Türkiye'nin en vicdanlı evlatlarına bir merkez-i istinâd!*

99 Teşekkül-i tecemmüi ve infirâdî mebahisi ayrıca neşredilecektir.

100 *Comment la route crée le type sociale*; par Edmond Demolins; 2 vol. Bu eserin birinci cildi (Yollar) ünvanıyla Türkçeye tercüme edilmiştir.

Teşekkül-i İçtimaimiz

Mütefekkirlerimiz nazarında mesele-i ictimâiyemiz sadece bir maarif meselesinden ibarettir denilebilir. Bütün müşkilatın bütün âlem-i ictimâiyenin neşr-i maarifle hal ve tedavi edilebileceği zannolunuyor. Avrupa ile temasımızın artması, buhran-ı ictimâimizin keskinleşmesi nisbetinde maarifin tesir-i şifa-bahşına itikatta kuvvet bulmada. Çünkü Garbın tefevvuku bir tefevvuk-ı fikri, hâlet-i ictimâiyemizde cehl mahsulü telakki ediliyor.

Memleketimizi ve hatta bütün Şarkı hal-i tedenniden kurtarmanın okuyup yazmayı kolaylaştırmak, şekl-i hurufu tadil etmekle bile kabil olacağını düşünen zevâtın iddiaları bu tarz-ı telakkinin hüsn-i niyet ashabını hakikatten uzaklaştırmağa ne derece müsait olduğunu göstermeğe kifayet eder.

Hadisat-ı ictimâiye bir usûl-i ilmi ile tahlil edilerek aralarındaki münasebat anlaşılmadan, cemiyât-ı muhtelifenin tasnifi sayesinde, Avrupayı Garbiden aktar-ı saireye müteveccih, cereyân-ı ictimâinin mahiyeti tayyün etmeden; hulâsa ilm-i ictimâın keşfiyatından istifade edilmeden ıslahat için bir istikamet-i esasiye bulmak ve cemiyeti o tarike sevk edebilecek avamili görmek mümkün değildi.

Filhakika neşr-i maarife vâsıta olacak mekteplerin bir cemiyeti tahvil edebileceği iddiasını teyit için zikrolunan vekayie ilmi bir nazarla bakılınca görülüyor ki bunlar tahlil edilmiş hâdisât-ı ictimâiyeden başka bir şey değil!

Binaenaleyh tahlil ve tasnifin verdiği hakikatlerle meseleyi tavziha ihtiyaç âşikâr!

1- Hiraset-i Fikriye ve Hâlet-i İçtimaiye

Kabiliyet ve inkişafat-ı fikriyeye bir istikamet-i muayyene veren ancak hayat-ı ictimâiyenin şerâitidir. teşkilât-ı ictimâiyeyi vücuda getiren ise cemiyetin takip ettiği tarik-i teşekkülde tesirat-ı mütevaliyesine maruz

kaldığı zemin-i sa'y! Bunun için inkişafat-ı fıkriyede sa'y-i maddinin doğrudan doğruya ve dolayısıyla tesiratı meşhut! Şarktaki inkişafat-ı fikriyenin teveccüh ettiği istikameti *sanat-i ra'y ve teşekkül-i tecemmüi* izah eder. Step ve çöl gibi berr-i atîki boydan boya kateden iki vasi ra'y zemini kurun-ı kadîmeden beri Şark cemiyetlerini tesiri altında bulundurmuştur. Kolay bir sa'yin bıraktığı boş zamanlar tahayyüle, istiğrâka, mücerredât üzerine düşünmeğe istidat veriyor. Tecemmüi ailenin verdiği tarz-ı muhakeme ise istidlâl (*déduction*). Bu tarz-ı muhakeme fikrin müşâhede ve tecrübe vadisinde yürümesine mani. Bunun için ki Şarkta zaman zaman büyük ticaretin taht-ı tesirinde zuhûr eden (coğrafya, heyet, ulûm-i tabiiye) gibi müşâhedeye müstenid ulûm (*fikr-i istintac, esprit inductif*)in fıkdânından dolayı tevessü edemedi.

Ezmine-i kadîmenin en yüksek ve en şa'şa'adâr inkişaf-ı fikrisi *Yunan*'da görülür. Burada *muhit-i tabii* çobanlığın husûle getirdiği tahayyül ve istiğrak kabiliyetini eşcâr-ı müsmire hirâsetinin ve iktitafın verdiği suhulet-i beyan ve çâlâkî-i fikirle birleştirmeğe hizmet ettiği gibi muhit-i ictimâide uyanacak hareket-i fikriyeyi *sahabet edecek bir sınıf* yetiştiriyor: Evvela vadileri kuşatan dağlardan inen kahramanlar, sonra deniz ticaretinin çıkardığı zenginler.

Bu avâmilin müselsel tesiratı altında Yunan-ı kadîm müstesna ve yekta bir inkişâf-ı fikrî yaşadı. Fakat akvam-ı kadîmenin en münevver ve en mütefekkiri olan Yunaniler; elifbanın mucidi bir ırkı temsil eden Kartacalılar başta olduğu halde Romalıların tahakküm ve istilası altına düşüyor. Halbuki Romalılar Yunanlılar yanında sade ve cahil bir köylü idi.

Roma'nın Yunan'a bu tefevvuku *cehlin ilme galebesi değil*; çetin ve faal bir ziraat üzerine müesses olan *metin bir teşekkülün* kolay ve gevşek bir ziraat ile ticaret üzerine müesses olan daha *zayıf bir teşekküle galebesi* idi. Çünkü *faal bir sa'y-i zirai (ra'y ve eşcâr-ı müsmire gars ve harâseti) gibi boş zamanlar bırakmıyor. Ziraat-i faale tefevvuk-ı ictimâî diğerleri ise bir tefevvuk-ı fikri temin ediyor.* Demek ki *hirâset-i fikriyenin inkişafı yani tefevvuk-i fikri tefevvuk-ı ictimâiden ayrılıyor ve onun zaruri bir tezahürü olmuyor.*

Roma'nın inhitatı da Romalıların Yunan mektebinde tenevvüründen ileri gelme bir hal değil! Belki *tecemmüîlikten tamamen kurtulamamış olan Romalıların nihayet fesad-ı ictimâî müvellidi olan devlet teşekkül-i tecemmüisine düşmelerinden neşet ediyor.*

Roma âlemini düştüğü infisâh ve anarşiden kurtararak Avrupa cemiyât-ı cedidesini tanzim eden kuvvet de şüphesiz İstanbul'un fethi üzerine irfan-ı kadîm hamulesiyle Bizans'tan İtalya'ya firar eden erbâb-ı marifet değildi.

Garbın teâlisi İskandinavya'nın muhit-i meçhulünden yürüyen barbarlar fakat bütün cehillerine, kabalıklarına rağmen beşeriyetin o zamana kadar vasıl olamadığı en metin bir teşekkül-i ziraiye temellük eden infirâ-

dî barbarlar tarafından vücuda getirildi. Beşeriyete müşâhede ve tecrübenin temin ettiği en velut ve en müsmir inkişaf-ı fikriyi yaşatan, ihtiraat-ı cedideyi meydana getiren ümmetler istimar-ı zirai şeklinde yapılan bu infirâdî istilasından doğdu.

O halde nazarımızı Garbın tefevvuk-ı hakikisini temin eden ve bütün o tezahürat-ı fikriye, siyasiye ve iktisadiye altında gizli kalan teşekkül-i infirâdî mekanizmasına nüfuz ettirmek; muhit-i ictimâimizi de o istikamette tadil ve ıslaha çalışmak elzem!

2- *Mekteplerimizin Teşekkül-i İçtimaimizle Münasebeti*

Gerek köylü ve gerek şehirli ailelerimiz çocuklarını müstakil bir hayata hazırlamıyor, onlara sa'y ve teşebbüs-i şahsîlerine istinâdla yaşamak ve yükselebilmek kudretini veremiyor; bilakis müşkilat-i hayatı hal için daima bir istinâdgâh aramak temayülünü husûle getirmede.

Zirai, sınai, ticari bir destgah-ı sa'y idare eden aileler meşgul oldukları işe teşrik ettikleri çocuklar için birer istinâdgâh olabilirler.

Fakat istiklâl-i şahsiden mahrum olan efrada –cemaat-i ayâliyye fevkinde– maişet istinâdgâhı olabilecek haiz-i itibar, vasi bir cemaat daha var ki o da devlet!

Hayat-ı umumiyenin hayat-ı hususiyeye tefevvuku üzerine müesses olan bütün tecemmüi cemiyetlerde olduğu gibi bizde de hidemat-ı resmiye eskiden beri müstakil mevkilerden ve bunu temin eden mesai-i istihsaliyeden ziyade mazhar-ı itibar. Fazla olarak menafi'-i umumiyenin idaresi bunu elde bulunduranlar için medar-ı maişet oluyor!

Memleketimiz devletin teşekkülünden beri kuvâ-yı umumiyeye temellük ile yaşar, yekdiğerinden ancak zevahiri itibariyle farklı muhtelif numûneler beslemiştir ki bunun en son istihalesi, içinde bulunduğumuz Tanzimat devrinin mahsulü olan, memur numûnesidir.

Tanzimat'ın mahiyeti, ileride gösterildiği veçhile, vâridâtı bir merkeze toplayarak büyük bir hayat-ı umumiye cemaati yani merkezi teşkilâttan idare ile çerçevelenecek, bir heyet-i memûrîn vücuda getirmekten ibaret. Üzerimizde ağır bir tazyik icrâ ederek bu hareketi tevlîd etmiş olan Avrupa'da numûne ittihaz olunabilecek merkezi cemiyetler mevcut idi. Bunun en parlak numûnesi ise tecemmüiliğin infirâdî cereyân ına karşı gösterdiği bir aksülamel tesiri altında kalmış olan Fransa!

Tanzimat'la teşebbüs edilen iş, teşkilât-ı mevcude ve usûl-i cariyeyi toptan değiştirmekti. Gülhane Hattı'nda "Usûl-i atikanın tamamen tebdil ve tagyirinden" bahs olunuyor. Bunun için Fransa'da kanun-şinas (legiste)ların ve eski Yunan sitelerinde filozofların müessesat-ı siyasiye ve idariyeyi vücuda getirmekte ifa ettikleri vazife bizde de kanun nakil

ve vâzı'larına düştü. Tanzimat'la beraber büyük mekteplerimizin tesisi de başlıyor: Bir yandan yeni kurulan makineyi işletecek, diğer taraftan na-tamam makineyi kudret-i fikriyeleriyle kuracak ve tamir edecek adamlara ihtiyaç derkar. Bu şerâit altında vücuda gelen müessesatta *"terbiye" bir kışla hayatına, "tahsil"de nazariyat ve kitaplara* dayanmak zaruri; terbiye-i bedeniye ise tamamen ihmal edilmiş bulunuyor ki bilhassa şâyân-ı dikkat! Eski terbiye-i resmiyemizde terbiye-i bedeniyenin, idmanların tamamen şimdiki terbiye-i fikriye yerini tuttuğu malum. O zaman memleketi idare eden sınıf mevkiini kudret-i bedeniye ve cengâverânesiyle muhafazaya çalıştığı halde bugünkü idareciler sırf tertibat-ı nazariye ve kanun kuvveti ile memleketi sevk ve idare etmek daiyesinde! İşte bu hal de terbiyenin tamamen şerâit-i ictimâiye tesiri altında bulunduğunu gösterir.

Demek ki maarif-i umumiyemiz teşkilâtı Avrupa karşısında muhafaza-i mevcudiyet zaruretiyle cemiyetimizde tevellüt eden cereyân ın terbiyedeki tezahüründen başka bir şey değil: silsile-i memûrîne tekabül eden bir silsile-i mekatib!

Nasıl ki Tanzimat memleketimiz için infirâdîlik vadisinde yeni cemiyetlere doğru bir terakki teşkil edemiyor; cemiyetimizin, saadet-i ictimâiyeye isal eden, yola getirdiğini gösterecek bir alamet olamıyorsa mekteblerimiz de bunu temin edecek yeni bir terbiyenin memlekete dâhil olduğunu gösterecek bir alamet değil!

Büyük mekteplerimiz *zaman-ı hâzırın müşkilât-ı cedide ve mütezâyidesine kuvâ-yı umumiyenin tevsi-i tahakkümüyle çare-sâz olmağa çalışan yüksek tabakayı ihzar eden* vesaitten ibaret olduğunu görüyoruz.

Maarif-i iptidaiye meselesine ircâ-ı nazar edilince onda da aynı temayül hâkim: Maarif-i ibtidâiye her memlekette aynı suretle mevzu-ı bahsedilerek aynı nokta-i nazardan takip olunmuyor. Bizde bunun adeta bir mesele-i hayatiye addedilmek istenilmesi, şüphesiz, halkın tabaka-i esasiyesini teşkil eden köylünün ıslâh-ı hali zaruretinden ileri geliyor. Filhakika ziraat, sanat ve ticaret zeminlerini teşebbüsleriyle tanzim ve tevsi edecek kimselerin hep hayat-ı umumiye sahasına geçmekte olması hayat-ı hususiyemizin temadi ve tezâyüd zaafına sebep bu zaaf bütçede ve memleketin ahvâl-i umumiyesinde kendisini şiddetle hissettirmekten hâlî kalmıyor. Binaenaleyh mesainin vesait-i idariye ile tahrik ve terakki ettirilmesi düşüncesi meydan alıyor. Buna garbdan nakledilen müessesat-ı siyasiyenin şerâit-i hâzıra altında işletilmesindeki imkânsızlık da ilave edilince, cehlin bütün dertlerimizin menşei olduğu düşüncesi altında iptidai mektepleri meselesine pek büyük bir ehemmiyet verilmek ve onlardan ifa edemeyecekleri hizmeti beklemek icap ediyor. Bu suretle, milletlerin ahvâlinde en derin tahavvüller ve en büyük inkılapların ancak tahsil-i iptidai sayesinde vukua geldiği zu'muna düşüyoruz.

Görülüyor ki bizde tahsil-i âli gibi tahsil-i iptidai de idari ve siyasi bir şekil alıyor. Ve bunun için muallimlere hükûmet kuvvetiyle aile babaları fevkinde bir mevki temin edilmek; yalnız çocukları tedris değil, babalara da fikri ve siyasi rehberlik gibi büyük bir vazife tahmil olunmak düşürülüyor.

Halbuki tesiri aile terbiyesinin ve muhit-i sa'yin icabatına tâbi olan bir mektep varsa o da şerâit-i mevcudeyi tebdil ve tahvile vâsıta olacağını zannettiğimiz iptidai mektepleridir. Bu mekteplerin aile ve muhit-i sa'yin tesirat-ı terbiyeviyesini tadil edecek ve ona hâkim olacak bir muhit-i terbiye teşkil etmesi mümkün değil. Müşâhedât bunu tamamiyle isbât ediyor.

Köylülerimizin aile terbiyesine yardımcı olarak bizzat idare ettiği mektepler hâlet-i ictimâiyelerine tekabül etmede. Esas sa'ylarını ra'y ile basit bir ziraat teşkil eden köylülerimiz sa'yi cemaat-i *ayâliye* ile *binaenaleyh zaruri olarak göreneğe tebe'an icrâ etmekte* olduklarından iş başında kazanılan meleke bu, sa'yda devam için kifayet ediyor. Çocuklar umumiyetle aileleri arasında kalarak hayatlarını kazanmak için *teşebbüslerine değil, cemaat-i âliyeye istinâd etmektedirler.* Bu suretle infirâdî gençlerini tevsii malumata icbar eden saikten tamamen mahrum bulunuyorlar. *Ziraat ise satış için değil, bilhassa ailenin ihtiyacı için icrâ ediliyor.* Bu şerâit altında tabiidir ki okuyup yazmağa ve tevsi-i malumata ihtiyaç hissedilmez. Doğrudan doğruya aile tarafından icrâ edilen terbiye köy imam veya papazının muavenetiyle ikmal olunur.

İşte bizde köylerin mektepsizliğini yahut mekteplerinin şerâit-i hâzırasını köylülerimizin bu hâlet-i ictimâiyesi izah eder.

Bir de maarif-i iptidaiye hükûmet kuvvetiyle memleketin her tarafına yeknesak olarak tamim etmiş olan Fransa'ya bakalım: Görürüz ki iptidai mekteplerinin verdiği meleke ve malumattan istifade tamamen hayat-ı ameliyenin müsaadesine bağlı. Bu istifade şehirlerde ve hatta kırların sınai muhitlerinde şehir hayatının ve hayat-ı sınaiyenin istilzâm ettiği ihtiyaç tesiri altında devam ve inkişaf ediyor: Çocuk öğrendiği malumatın bir çoğunu unutmakla beraber okumak, yazmak ve hesap etmek gibi melekattan istifade vesilelerini buluyor. Halbuki ticari ve sınaî merkezlerden uzak ve binaenaleyh satış için değil sırf ailenin ihtiyacını temin için ziraat edilen yerlerde bu tahsil, hayat-ı ameliyede hiçbir ihtiyaca tekabül etmediği cihetle hebâ olup gidiyor. Buralarda tahsilini pek parlak bir surette ikmale muvaffak olan çocukların askere gittikleri vakit imzalarını atmaktan aciz bir hale gelmiş oldukları ekseriya görülmektedir. Demek ki tahsil-i iptidai de sa'yin icabatına tâbi: *Hayat-ı râ'iyânede ve memleketimizdeki gibi iptidai bir ziraatta lüzumu hissolunmuyor. Halbuki sanayi ve hususiyle ticarette fayda ve hatta lüzumu hissedilmektedir.*

Zirai olmaktan ziyade ticari bir teşekkülü haiz olan Rum ve Musevi vatandaşlarımızın maarif-i iptidaiyeden istifade hususunda gösterdikleri

nispi muvaffakiyeti de bu kanun-ı ictimâî izah eder. "Memleketimizde ziraat geridir, çünkü çiftçi cahil" demekle hiçbir şey izah edilmiş olmaz. Mesele ziraatı icrâ eden heyet-i sa'yin bunu ilerletmeğe müsait teşkilâtı haiz bulunmamasından ibaret.

Terakkiden mahrumiyet gibi cehil de bunun bir netice-i zaruriyesi! Ziraatı terakki ettirmek için memleketin, çiftçilerimizin asıl muhtaç olduğu amil *sa'yi tanzim edecek bir sahabet-i müterakkiyedir.* Zirai müsta'mirler, zirai patronlardan mahrum bulunuyoruz! Bu tabii sahabeti iptidai muallimleri, vaizler, ziraat müfettişleri, nahiye müdürleri gibi sa'yi bizzat ve kendi hesabına olarak idare etmeyen kimselerden hulâsa, hayat-ı umumiye adamlarından hiçbiri hiçbir suretle ifa edemez. Bunlar maarif-i iptidaiye, teşvik-i ziraat gibi emniyet-bahşâ(!) unvanlar altında memurculuğun tevessüü ve kuvâ-yı umumiye daire-i faaliyetinin gittikçe artması demektir ki teali-i ictimâî yolunda değil; sukut ve inkıraz tarikinde ilerlemenin en celi tezahüratından başka bir şey olamaz!

Şu halde,

Halâs-ı ictimâî kuvâ-yı umumiyenin tahakkümünü artırmakla değil; teşebbüs-i şahsînin inkişafı sayesinde hayat-ı hususiyenin tanzim ve takviyesi ve hayat-ı umumiye sahasında da aynı gayenin hedef ittihaz edilmesiyle mümkün! Hayat-ı hususiyemizin tanzim ve tahkimi ise cemiyetimizde yükselmek isteyenlerin bu tealiyi şimdiye kadar olduğu gibi kuvâ-yı umumiyeye temellükte değil; belki zemin-i istihsalde kazanılacak müstakil mevkilerde aramasına ve o kabiliyeti iktisap eylemesine mütevakkıf bulunuyor.

Bunun için ki hayat-ı hususiyemiz ıslahatı infirâdî *terbiye ile mücehhez bir sınıf-ı müsta'mirin* yetiştirilmesine istinâd ediyor. Türkiye'nin istikbal-i ictimâisi memuriyet namzedi olan münevverlerin çoğalmasına değil; mesai-i istihsaliyeyi teşebbüsleriyle terakkiye sevk ederek muhit-i ictimâimizi tahavvüle uğratacak amillerin yetişmesine bağlı! akîm bir vadiye saplanıp kalan hirâset-i fikriyemiz, edebiyat ve sanayi-i nefisemiz için de metin ve feyz-nâk bir zemin-i inkişaf vücuda gelmesi ancak muhit-i ictimâînin bu tahavvül-i mesuduyla kabil!

3- Tarz-ı Temellük

Emniyet temellük-i sa'yin kudret ve intizamını, cemiyetin metanetini irae eder. Memleketimizde ise bu, külliyen mefkud!

Meselenin tahliline girişilince burada da sırf idari bir mesele karşısında bulunulmadığı derhal tezahür ediyor: Memleketimiz halkının en esasi ve en sabit kısmını teşkil eden çiftçiler köylerde müçtemi bir halde yaşar. Köylü iki nevi araziden istifade ile temin-i maişet ediyor:

1- Baltalıklar, meralar gibi köylüler arasında taksim edilmemiş olan

arazi; işlemeğe hâcet kalmadan mahsulü alınan bu yerlerin taksimine ihtiyaç yok: Umumun istifadesine metruk.

2- Mezra, istifade edilmesi işlenmesine, devamlı bir sa'ya ihtiyaç gösterdiği için aile cemaatleri tarafından tasarruf olunmaktadır. Teşkilât-ı kadîmeye dair âsâr-ı tarihiyede "kurâ ve mezâri'" tabiratı tekerrür eder: Devleti tesis eden *sipahiler* kendilerini muayyen mezralarda ziraat eden *kurâ* yani köy cemaatleri karşısında buluyorlar.

Cemaat mutlaka kendisini temsil eden bir nüfuza ihtiyaç gösterir, bu nüfûz olmaksızın efradı arasında nizam muhafaza edilemez; derhal dağılmak tehlikesine maruz kalır. Köy gibi zirai bir cemaatte ise tarlaların aileler arasında tevzi ve bu tevziin tecavüzatla haleldar olmaması için böyle bir nüfûza şiddetle ihtiyaç derkar!

[Teşekkül-i ictimâisi esas itibariyle çiftçilerimize müşabehet arz eden Ruslarda "mir" bu zirai cemaattir. Arazinin taksim ve tevzii (Mir Meclisini) teşkil eden ihtiyarlar tarafından icrâ edilir.]

Bizde devletin bidayet-i teşekkülünde köyler arazisinin köylülere "ihale ve tefvizi" vazifesi fatihler yani sipahiler tarafından deruhte olunmuştu. Bu suretle köy cemaatlerinin riyaseti kuvve-i umumiye elinde toplanıyor, arazi arazi-i emiriye halini, çiftçi de köy sipahisine bağlı bir "yarıcı" vaziyetini alıyordu. Sipahi teşkilâtının bizzarure devam ve istikrar edememesi[101]; sahib-i arz mevkiine geçen mültezim ve muhassılların ve müteakiben tapu idarelerinin ise sipahiler kadar da hayat-ı mahalliye ile alakadar olamaması köy cemaatlerini şiddetle muhtaç oldukları bir nüfuzdan mahrum bırakarak inhilale mahkûm etti ve köylü aileleri temellük meselesini yalnız başlarına halletmek mecburiyeti karşısında kaldılar, buna hazırlanmadıkları için bittabi muvaffak olamadılar.

Bu hal memleketimize uzun senelerden beri devam eden bir buhran yaşatıyor: Arazi münazaatıyla, köylü arazisinin mütegallibe müteneffizan eline geçmesi suretiyle de kendisini gösteriyor. Sahib-i arz mevkiinde bulunan kuvve-i resmiye mümessilleri ise bu hâdisâtı kolay kazanılır birer âlet olmaktan başka bir hizmet ifa edemiyor.

Zaaf-ı ictimâîmiz, rekabet-i iktisadiye sahasına dâhil olmak zarureti karşısında, memleketimizi yeni ve evvelkinden daha müdhiş bir tehlikenin de tehdidi altında bulundurmakta!

Hal-i hâzırımızla kalmak zaaf, atalet ve tabiiyet içinde göçmek neticesini vereceği gibi vesait-i nakliyemizi teksir etmek ve binaenaleyh bugünkü *basit ve ayali ziraat*tan *ticari bir ziraat*a geçmek de bugünkü çiftçi halkın topraklarını ellerinden çıkararak hariçten bir hulûl-i muslihane ile gelecek müteşebbis, temellük-i şahsiye daha kabiliyetli anâsır-ı ecnebiyenin esareti altına düşmesiyle nihayet bulacak!

101 Tarihimiz üzerine icrâ edilmiş olan tedkikat yakında ayrıca neşredilecektir.

Netice, memleketimizin asırlardan beri yaşadığı bu zaaf-ı elim, istiklâl-i siyasimizi yalnız vesait-i askeriye ve idariye ile muhafazaya çalıştığımız halde hedef-i istilası olmaktan kurtulmak mümkün olamayan esaret-i iktisadiye ve bunun zaruri olarak tevlîd edeceği âsâr-ı siyasiye: Bütün bunlar ıstıfa-yı ictimâiye müsait olmayan teşekkül-i tecemmüimize ve bu teşekkülün seyr-i tarihisi mahsulü olan, yani sa'yin tanzimiyle alakadar bulunmaksızın cemiyeti sevk ve idareye çalışan sınıfın kudret-i içitimaiyesindeki zaaf ve acze dayanıp kalıyor!

(Temellük meselesi bu suretle zemin-i hakikisine vazedilince idari tedbirlerin zaruri olarak haricine çıkacak bir vüsat ve derinlik peyda etmede!)

Meselenin ictimâî suret-i halli bu zaafın hedef-i ictimâisini değiştirecek yeni bir zihniyete temellük etmesine ve nesl-i müstakbeli teşebbüs ve faaliyet veren terbiye-i infirâdiye ile teçhiz ederek memleketin *isti'mar-ı ziraisine* sevk etmesine, hulâsa, *faal bir sa'y-i şahsî ile temellük-i müşterekten temellük-i hususiye geçmemize bağlı!*

4- Hayat-ı Umumiye teşkilâtı

Eşkâl-i idare ve bütün hayat-ı umumiye teşkilâtı hayat-ı hususiye ile irtibat ve münasebeti araştırılmadan mütalaa edilirse hiçbir mana ifade etmez. Merkeziyet veya adem-i merkeziyet namdarı altında sırf kendi kendine mevcut bir tarz-ı idare yok, yalnız hayat-ı hususiyenin istiklâl ve metanetten mahrumiyeti merkeziyeti, istiklâl ve metaneti ise adem-i merkeziyeti tevlîd ediyor.

Beşeriyet-i hâzıranın en müreffeh ve en müterakki cemiyatını teşkil eden ve beşeriyet-i müstakbeleye yol açan infirâdîlerde ferde teşebbüs-i şahsînin kazandırdığı istiklâl ve bunun neticesi olarak hayat-ı mahalliyenin, alakadarları tarafından sağlam bir tarzda tanzim olunabilmesi kuvve-i merkeziyenin salahiyetini mahdûd menafiin idaresine hasretmede. Bu cemiyetlerde terakki-i ictimâî ve buna merbut olarak inkişaf-ı iktisadinin muntazam ve mütemâdi bir cereyân a mazhariyeti ancak hayat-ı hususiyenin hayat-ı umumiyeye karşı istihsal ettiği bu mesut tefevvuktan doğuyor.

İngiltere Krallığıyla Anglo-Sakson müsta'mirleri tarafından vücuda getirilen müsta'merâtında, Amerika-yı Şimali Cemahir-i Müttehidesinde ve infirâdîliğin mehd-i zuhûru olan o küçük Norveç'te *krallık, cumhuriyet* veya *parlamentarizm, federalizm* gibi zahiren pek farklı unvanlar ve eşkâl-i hükûmet altında hayat-ı umumiyenin hep mümâsil esaslar üzerine müesses olduğu görülür.

Yani hayat-ı hususiyenin kudreti kuvâ-yı umumiye uhdesine düşen hidema- mahdudiyetini icap ediyor; mesâlih, alâkadarlar ve alâkadarların da en ehli-

yetlileri tarafından idare olunuyor; İşler ayrı ayrı heyetlere tevzi olunmuş, bu suretle her muayyen işe ve mesuliyete muayyen bir salahiyet tekabül etmede.

Binaenaleyh idaresi devlete kalan mesâlih, faaliyet-i hususiye ve mahalliye ile tesviyesi mümkün olamayan, umumi menfaatlere inhisar ederek hadd-i asgariye iniyor.

Memleketin bütün sahası üzerinde mesainin idare ve tanzimi ile kazanılmış hakiki bir nüfuz ve tecrübeye sahip olan adamların mütemâdi ve müsmir faaliyetleri hem idarenin büyük bir suhuletle ihtiyâcâta tevafukunu temin, hem de istiklâl-i hususinin zemin-i siyasideki temadisinden ibaret olan bu faaliyet, hürriyet-i siyasiyenin en hakiki bir tezahürünü ve aynı zamanda en emin bir zamanını teşkil ediyor. *İşte hayat-ı umumiyede hakiki bir terakki teşkil eden "adem-i merkeziyet"*! İngilizler bunu lisanlarına mahsus olan kati bir icazla "self government" diye ifade ediyorlar. *Mesâlih-i umûmiyeyi faal bir tevzie tâbi tutarak ciddi bir tefrik-ı kuva tesis edecek hayat-ı hususiye erkânının fıkdanı halinde ise mesâlih-i umumiye toptan merkezin eline düşerek kuvâ-yı umumiye ve hâkimiyetin yed-i vâhidde yahut bir heyet-i mütegallibe elinde temerküzü zarureti hâsıl oluyor.* Bu halde kuvâ-yı mahalliyenin boş bıraktığı mevki büyük bir nüfuz iktisap eden memurlardan mürekkep bir heyetle işgal edilir ki bunun icrâât örfi ve keyfi olmaktan ve nüfuz-ı hükûmetin sû-i istimâlinden hiçbir zaman âzâde kalamaz. *İşte hayat-ı hususiyenin zaaf ve adem-i intizamından doğan ve mütedenni bir hayat-ı umumiye teşkilâtından ibaret olan "merkeziyet"*!

Hâkimiyet-i mütemerkizeyi bir hükümdarın hukuk-ı ırsiyesine isnat etmek yerine milletin hakk-ı saltanatına raptetmek hiçbir suretle hayat-ı hususiyenin hayat-ı umumiye karşısındaki vaziyetini tebdil edemiyor. Mesele, hâkimiyetin bir "şahıs" yahut cemiyetin bütün efradı namına bir meclis tarafından icrâ edilmesinde değil; kuva ve hâkimiyetin bir cemaat elinde temerküzünde, hayat-ı umumiyenin hayat-i hususiyeyi tahakküm-i meşumu altına almış bulunmasında!

Görülüyor ki, *adem-i merkeziyet* yani ahalinin kendini idare etmesi infıradi cemiyetlerin hayat-ı umumiyesini tecelli ettiren bir *hadise*; *hâkimiyet-i milliye* ise tecemmüi zihniyetlerde vücut bulan akîm *bir nazariye*!

Adem-i merkeziyet işlerin hususiyetine göre kuvâ-yı umumiyenin tefriki yani her muayyen mesuliyete bir salahiyetin tekabülü. *Merkeziyet* ise işlerin karıştırılması, mesuliyetlerin muayyen bir salahiyete tekabül edememesi.

Binaenaleyh hükümdarın saltanatıyla milletin hâkimiyeti bir yoldan yürüyerek aynı neticeye varıyor: İstibdat... Sukut!

Tanzimat'tan evvel ve sonraki mutlak hükûmetlerimizle, meşrut ve parlamenter hükûmetlerimizin hep aynı simayı taşıması, aynı tehlike-i sukuta maruz kalmasının sebebi bundan başka bir şey değil. İngiltere'de krallığın Fransa'daki cumhuriyetten kıyas kabul etmez derecede metin ol-

ması da *kuvve-i merkeziyenin mahdûd mesuliyetleri deruhte etmesinden* ileri geliyor. Halbuki Fransa'daki merkeziyet, mesâlih-i umumiyenin bütün mesuliyetini bir noktada toplayarak bu kadar mütenevvi menafiin ihtiyâcâta tekabül edecek surette idaresinden –memurların tezâyüd-i daimisine rağmen– aciz kaldığı için krallıklar, meclisler, imparatorluklar adem-i hoşnûdî ve ihtilaller karşısında göçmüş ve o merkezi teşkilât üzerine konan cumhuriyet ise aynı kanun-ı ictimâiye tabi kalmıştır.

İşte pek sarih surette görünüyor ki hükûmetlerin takındıkları unvanların, hükûmet-i merkeziye teşkilâtının bizatihi hiçbir kıymeti yok! Hayat-ı umumiyedeki terakki-i hakiki ne meşrutiyetten, ne parlamentarizmden ve ne de cumhuriyetten doğuyor; Belki hayat-ı hususiyeye kudret ve intizam bahşeden *teşebbüs-i şahsî*den! Halbuki hayat-i hususiyenin ehemmiyet-i esasiyesini takdir edemeyerek akvamı sevk eden ancak siyaset olduğu zu'muna kapılan bizim gibi bir sürü tecemmüi cemiyetler nakayıs-ı ictimâiyeye daima vesait-i siyasiye ve kanun kuvvetiyle çare-sâz olmağa uğraşarak buhrandan buhrana düşüyorlar.

Nitekim bizde Gülhane Hattı'nın neşrinden beri vuku bulan icrâât ile akvâm-ı müterakkiye yoluna girmiş olduğumuz itikadı var, fakat tahlil edilince görülüyor ki Tanzimat'ın vazettiği usûl o zamana kadar memlekette icrâ-yı hâkimiyet edenleri yaşatan vâridâtı bir *hazine-i umumiyeye* toplamak, bu hazineden icrâ edilen tediyat ile geçinmek mecburiyetinde kalacak hayat-ı umumiye erkânını hazinenin idaresini elinde tutan *merkezin* evamirine münkad bulundurmaktır. Bunun mana-yı ictimâisi kısaca ifade edilirse: Hayat-ı hususiye fevkinde ve ona hâkim müteaddit hayat-ı umumiye cemaatleri yerine büyük bir hayat-ı umumiye cemaati vücuda getirmektir.

Biliyoruz ki müterakki ve metin infirâdî cemiyetlerin hayat-ı umumiyesi bu suretle tanzim edilmiş değildir. Belki buna tamamen muhâlif: Kuvâ-yı umumiye katiyen bir memur cemaati elinde değil.

Demek Tanzimat hayat-ı umumiyemiz için infıradilik istikametinde bir hareket teşkil edemiyor, cemiyetimizin saadet-i ictimâiyeye isal eden yola girdiğini gösterecek bir alamet olamıyor. Bu kabil olamazdı; çünkü *Tanzimat'la hayat-ı umumiyeye verilmek istenilen tertip hayat-ı hususiyede vukua gelen bir terakkinin vücuda getirdiği netayiç değildi*, hayat-ı hususiye eski halinde. Bunun içindir ki Tanzimat'ın mahiyeti o hayat-ı hususiyenin beslediği erkân-ı hâkimiyeti bir merkeze raptetmekten ibaret.

Bu cereyân altında memlekette vücuda gelecek numûne-i ictimâî *memur* numûnesi ve beslenecek teşekkül-i ictimâî ise *devlet teşekkül-i tecemmüisi*dir. Bu teşekkül-i ictimâide fert, maişetini kuvâ-yı umumiyeye temellükte arayarak istiklâlden mahrum kalır, mevkilerin zabtı için rekabet ve mücadelat ile fesad-ı ahlâk müdhiş surette vüsat bulur. Devr-i Hamidi ile bunu takip eden devir bunu bütün fecaati ile gösterdi.

Memurluk ise *fikr-i tahlil ve teşebbüs, istiklâl ve hiss-i mesuliyet* gibi bir *hükûmet adamı* için elzem olan evsafın inkişafına değil bilakis izâlesine sebep olduğu için bu tarik hayat-ı umumiyeye de en kifayetsiz adamlar yetiştirebilir bir zemindir. Bu kifayetsizliği idaredeki aczimiz ve tevlîd ettiği musibetler muttasıl ilan etmede!

Demek Tanzimat'ın yaptığı teşkilât tamamiyle teşekkül-i tecemmüinin hayat-ı umumiyeye verdiği vaziyet-i mütehakkimaneyi ve zaaf-ı ictimâimizi gösteriyor. Binaenaleyh bunu ancak bir hadise-i ictimâiye olarak telakki etmek fakat kuvve-i umumiyenin tahakkümünü bir gaye-i ictimâî addetmeden sakınmak elzem.

Hulâsa hayat-ı umumiye teşkilâtı daima ve her yerde hayat-ı hususiyenin şerâit ve icabatına tabi bulunmada! Bunun içindir ki ıslahat-ı idariye ve siyasiye meselesi başlı başına halledilemez. Bu, bütün mesâil-i ictimâiyemiz gibi *teşekkül mesele-i küllü* dâhilindedir. Hayat-ı umumiye ıslahatına da bu nokta-i nazardan bakarak takip edilecek istikametleri tayine çalışmak iktiza eder.

5- Muhit-i Askeri ve Siyasiyat

Zabitan, hâkimler, memûrîn-i mülkiye ve ilmiyenin memleketimizdeki mevkileri yekdiğerinin aynı, bunlar siyasetle iştigal etmesin demek; memleketin sevk ve idaresi onların eline düşmesin demektir. Halbuki hayat-ı umumiyenin hayat-ı hususiyeye tahakkümü üzerine müesses olan tecemmüi bir memlekette bu sevk ve idare zaruri olarak memur sınıfı eline düşüyor. Hayat-ı umumiyenin bu tahakküm-i meşumundan tevellüt eden ezilmeler, sû-i istimâller ve buhranlar ise yine pek zaruri olarak aksülamel husûle getirmede ve hayat-ı ictimâiyede esaslı hiçbir tahavvüle tekabül etmemek üzere mücadelat-ı daime-i siyasiyeye meydan açmada!

Bu mücadelata tabiatıyla ordu da karışır; çünkü memur sınıfı içindeki bilhassa harp için tertip edilmiş olan kısım odur.

Binaenaleyh ordunun dâhilde nazım-ı siyaset olacak bir mevki işgal etmesi, mesela bir zamanlar denildiği gibi nigehbân-ı meşrutiyet olması, yani hükûmetin orduya dayanması cemiyetimizin zayıf bir numûne-i ictimâiye mensubiyetini ispat eder!

Bu mihekk o kadar katidir ki bir cemiyetin siyaset-i hariciyesinde dahi sırf askerliğe istinâd etmesi, o cemiyetin intişar ve istila kabiliyeti itibariyle de zayıf bir numûne-i ictimâiye mensup olduğuna en sarih bir alamet oluyor! Biz istila ve intişarımızda bu zaafın netayic-i elimesini uzun senelerden beri tecrübe ederek bugün en elim anlarını yaşıyoruz ve aynı zaafın dâhili ihtilâcât ile indirâsı tesri etmekte olduğunu görüyoruz. Teşekkülü icabı hükûmeti ordusuna dayanan muvazenesiz bir cemiyette as-

kerin ve diğer memurların siyasetle iştigalini yani onların faaliyet-i siyasiyede bulunmalarını ceza tehdidi altında men etmek hâkimiyeti elde tutanların –mevkilerinin metanetsizliğini telafi için– müracaat ettikleri gayr-i kâfi vesaitten ibarettir. Bu gibi tedabir muvazenesizliğin icap ettiği harekâtı bazı mertebe ta'vîk etse bile kabil değil men edemez ve nasıl ki edemiyor! Diğer cihetten hüsn-i niyet ve hatta yüksek bir hiss-i fedâkâri ile orduya bir hareket-i siyasiye icrâ ettirerek hâkimiyetin bir elden diğerine geçmesini teshil ve temin edenler de pek az sonra ümitlerinin tamamen boşa çıktığını, işlerin daima aynı revişi takip etmekte olduğunu ve izmihlâle doğru sukutun gittikçe süratlendiğini görerek teşebbüslerinin iflas-ı fecii karşısında bulunuyorlar.

Demek ki, teşkilât-ı ictimâiyemizde –bu gibi vesait-i cebriye ve sun'iye ile tedavisi kabil olmayan– bir dert, bir bozukluk var; cemiyet muvazene-i tabiiyeden mahrum. Tevazünün husûlü ise hayat-ı hususiyemizin işgal etmesi lazım gelen mevki-i müsbeti tutması, yani teşekkül-i tecemmüiden *teşekkül-i infıradiye geçmemizle kabil.*

Sağlam, tekâmüle müstait ve hatalarının tashihi için ihtilale ihtiyaç hissedilmez bir hükûmet ancak bu teşekkülün halk ettiği metin bir hayat-ı hususiye üzerinde yükselebilir, ordunun rolü de ancak bu sayede vazife-i asliyesine münhasır kalır!

O halde memleketin tahlisi için hayat-ı hususiyemizin tahkiminden, hayat-ı umumiyemizde aynı gayeye îsâl edecek bir hatt-ı hareket takibinden; hulâsa, *hedef-i ictimâimizi değiştirecek yeni bir zihniyetle çalışmaktan başka çare yok!*

Yeni İstikamet Meslek Programı
Hayat-ı Umumiye Islahatı Takibi Lâzım Gelen İstikamet

Merkeziyette tezahür ettiği veçhile yek-diğerine müteselsilen tâbi, salahiyetsiz, âtıl, gayr-i mesul ve binnetice ihtilal doğuran idare heyetleri yerine; teşekkül-i infirâdîden çıkan adem-i merkeziyette tecelli eylediği gibi hem-âhenk olarak icrâ-yı faaliyet edecek müteşebbis, salahiyettar, mesul ve neticeten inzibat ve intizam yaşatan heyetler ikamesi ve bu suretle kabiliyet-i tanzimiye ve faaliyetten mahrum olan "merkeziyet"ten kabiliyet-i tanzimiye ve faaliyetle mücehhez bir "adem-i merkeziyet"e intikal!

1- Hükûmât-ı Mahalliye

Teşkilât-i idare merkezden verilecek emri memleketin her cihetine tevzi nokta-i nazarına göre değil; belki, her muayyen işe mukabil salahiyetli ve binaenaleyh mesul bir idare heyeti vücuda getirmek esasına nazaran tanzim olunmalı! Bu ise *mesâlih-i umumiyenin nevi, vüsat ve muğlakiyeti itibariyle ayrılması, işlerin idaresi en muvafık mahalde bulunan en ehil olan heyetler tarafından salahiyet-i kafiyeye ve vesait-i lazime ile ayrı ayrı deruhte olunması* demektir.

Hükûmât-ı mahalliye erkânının teşkilinde: Refah-ı mahalli ve umrân-ı mevzii ile bizzarure alakadar olamayan (göçebe memur) numûnesinden refah-ı mahalli ve umrân-ı mevzii ile tabii bir surette alakadar olacak sabit kuvâ-yı mahalliyeye doğru bir tarik-i tekâmül takibi icap eder.

Ahali idareye, hayat-ı hususiyede muhterem bir mevki sahibi olan ve hasseten mesai-i müstahsile ile yükselmiş bulunan efradıyla iştirak ettirilmeli! Binaenaleyh mesâlih-i mahalliyeyi deruhte edecek zevâtın intihâb veya tayininde bu esasın nazar-ı dikkate alınması şarttır.

Bu suretle hayat-ı umumiye tedricen hayat-ı hususiye erkân-ı müstahsile ve müstakilesinin nüfuz-ı meşruu altına girmeğe başlar ve teşekkül-i infirâdîye geçebilmek için –fasl-ı mahsusunda izah edileceği üzere–

hayat-ı hususiyede takip edilecek istikamet, zemin-i idaride de takviye edilmiş olur.

Merkezden gönderilmesi icap eden erkân-ı idareye gelince: Bunların da kabiliyet-i tanzimiyelerini imkân derecesinde ispat etmiş ve kendilerine tevdi edilen işin mesuliyetini tekeffül edebilecek olan zevâttan intihâbına çalışılarak mevkilerinin sık sık tebeddül etmemesi kaide ittihaz olunmalıdır.

2- *İnzibat*

Kuvve-i inzibatiyenin hukuk-ı ahaliyi her türlü tecavüzden masun bulundurmağı bihakkın tekeffül edecek surette teşkil edilebilmesi için umûr-ı inzibatiyenin tamamen hükûmât-ı mahalliye hidemâtı meyanına idhalii icap eder.

3- *Adliye*

Hâkimlik en yüksek hiss-i mesuliyeti icap ettiren bir mevkidir. Hiss-i mesuliyet ise istiklâl-i şahsinin neticesi! Hangi teşekkül istiklâl-i şahsiyi ve neticeten hiss-i mesuliyeti fazla beslerse o teşekkülün tanzim ettiği memleketlerde tedabir-i suniyeye müracaat edilmeksizin ihtiyac-ı adaleti emin ve devamlı bir surette tatmin edecek *erkân-ı ictimâiye* vücut bulması tabiidir.

Bu erkân-ı ictimâiyeden mahrum olan memleketlerde, *terakki ve tefeyyüzü hükûmetten beklemek mecburiyetiyle, istiklâl-i vicdanisi endişe-i maişet tesiri altına düşen bir memurdan* başka bir şey olmayan hâkimde hiss-i mesuliyeti takviye edebilmek için *lâyen-azillik* kaidesi ihdâs olunmuş ve fakat bu tedbirde kendisinden beklenen neticeyi vermekten bizzarure aciz kalmıştır.

(Zaten hiçbir yerde tedabir-i idariye ve siyasiye mesavi-i ictimâiyeyi izâle edemiyor!)

Bu iki halde bulunan memleketlerden birer numûne aranırsa biri için teşekkül-i infıradiye mensup olan İngiltere; diğeri için de devlet teşekkül-i tecemmüisine mensup bulunan Fransa gösterilebilir.

Görülüyor ki, hükkâm meselesinde de teşekkül meselesiyle karşılaşıyoruz: *Hukukun masuniyetini en emin surette tekeffül eden teşkilât-ı adliye hayat-ı hususiyede kazanmış oldukları mevki-i mümtaz ile metin bir istiklâl-i vicdaniye temellük ederek hem-civarlarına sükûn ve emniyet bahşeden erkân-ı mahalliyeye istinâd ediyor.*

Binaenaleyh hayat-ı hususiyemizin ıslahına –ileride gösterileceği veçhile– esas olan *zirai isti'mâr* müstakilen bu ihtiyacı da hakkıyla tatmin edecek bir mahiyeti haiz!

Hal-i hazırda bile memleketimizin bazı cihetlerinde etrafındaki kimselerin hürmet ve itimadını celp edecek bir mevki-i ictimâide bulunan ve onların hakemliği vazifesini tabii olarak deruhte eden bazı zevât mevcut. Bu zevât mahdûd ve küçük davaların halli için hükûmet tarafından sulh hâkimi tayin edilebilir. Bu suretle adaletin mahallinde suhulet ve süratle tevzii için hayat-ı hususiye erkânından istifade tarikine şimdiden girilmiş olur.

Şerait-i hâzıra altında memleketin her tarafındaki ihtiyac-ı adaleti tatmin ise *memur-i hükkâm* sınıfı içinde bir ıstıfa vücuda getirmek, ehil ve müstakim hâkimlerin yetişmesine çalışmakla kabil olacak. Bu ıstıfa teşkilât-ı adliyemizi, mümkün olduğu kadar, adedi mahdûd hükkâm ile idare olunacak surette tanzim etmek ve mehâkim için bütçeye vaz olunacak mebaliği bu zevâtın bihakkın ikdarı yolunda sarfa imkân kazanmakla husûle gelebilir.

Bundan başka teşkilât-ı adliye şu ihtiyaçlara da cevap vermek mecburiyetindedir:

1- Hâkimin adalet taliblerine kabil olduğu kadar yakın bulunması;

2- İmkân dairesinde süratle ve az masrafla ihkak-ı hak olunması.

Bu halde: *Mahkemelerin suret-i tevzii usûl-i tecrübeden doğacak kavanin-i hususiye ile takarrur etmesi, davaların besâtat ve muğlakiyetine göre ayrı ayrı usûl-i muhakemeye tâbi olması iktiza eder.*

Bu maksatları temin için hâkim-i münferit ve seyyar hâkim usûllerinden icabat-ı mevkiye gözetilerek istifade edilmeli.

Hulâsa: Teşkilât-ı adliyede dahi esas yeknesaklık değil ihtiyâcâta tevafuktur!

4- Temellük

Teşekkül-i ictimâimiz bahsinde izah edildiği üzere bizde *temellük* ancemaatin icrâ edilen tasarrufun derecat-ı muhtelifesi fevkine yükselemiyor, tasarrufun temini meselesi zemin-i hakikisine vazedilince tedabir-i idariyenin zaruri olarak haricine çıkacak bir vüsat ve derinlik peyda ediyor. Temellük meselesinin ictimâî tarik-i halli *faal bir sa'y ile temelliik-i müşterekten temellük-i şahsiye geçmektir.*

Hal-i hazırda tasarrufun idareten teminine gelince:

1- Defter-i Hakani idarelerinin arazi ve emlak mutasarrıflarına en fazla bir suhulet temin edecek surette taaddüt ve tevzii;

2- Hukuk-ı tasarrufiyeye ve vergiye esas olacak kuyûdât ve vesaik-i salimenin ihzarını temin edecek tarzda bir tahrir-i umumi icrâsı;

3- Bu muamelatın ve tahriri icrâ edecek heyetlerin idaresiyle teşkilinin heyet-i tanzimiyeye tevdii icap eder.

5- Servet-i Memleketin işletilmesi ve Nafıa

Kuvâ-yı umumiye teşebbüsat-ı şahsiyenin inkişafı karşısında en müsait bir vaziyet almak lazımdır. Bu düstûr-ı ictimâî servet-i memleketin işletilmesinde, umûr-ı nafıada dahi esas teşkil ettiği cihetle teşebbüsat-ı şahsiye hükûmet tarafından mazhar-ı teshilat olmak elzem! Halbuki müteşebbislerin suhulete mazhar olmak yerine müselsel manialarla karşılaşmaları ve birçok mesâili hükûmet-i merkeziye devairine kadar gelerek halle mecbur olmaları ekseriyetle mesâil-i istihsaliyenin akîm kalması ve buna mukabil kuva-yi umumiyeyi vesile-i maişet ittihaz etmek itiyat-ı kadîminin kuvvet bulması neticesini veriyor. Fazla olarak servet-i memleketi işletmeğe masruf olacak mesai, teşebbüs-i şahsîyi değil belki merkezdeki politika cereyân larını besleyecek bir şekil alıyor.

Binaenaleyh: *Orman ve maadinden, nehirlerden istifade hususunda ve teşebbüsat-ı umrâniyede hükûmetle vuku bulacak muamelat en basit şekline ifrâğ edilerek hükûmât-ı mahalliye tarafından halledilebilmek vesaitine tevessül olunmalı.*

Doğrudan doğruya hükûmetin teşebbüsüne kalan umûr-ı nafıa ve umrâniyede ise hükûmet-i mahalliyeye itası lazım gelen salahiyet-i vâsi'anın vilayetlerde temerküz ettirilmeyerek besatat ve muğlakıyete göre tevzii iktiza eder.

6- Tahsil ve Mektepler

Teali-i ictimâimizi yalnız başına maarif, bir *terbiye-i âtıla* ile el ele veren *nazari bir tahsil* katiyen vücuda getiremez. Tahsil zaman-ı hazırın ihtiyâcâtına cevap verebilmek için şahsiyetin inkişafını temin edecek bir *terbiye-i faal*enin yardımcısı olmalıdır. Hazır mevkiler teminine hadim bir gaye olarak değil, teşebbüs-i şahsîyi semeredar kılacak bir âlet olarak telakki edilen tahsilin kâffe-i derecatında programları, suver ve eşkâliyle hayat-ı ameliyenin gösterebildiği ihtiyâcât-ı muhtelifeye tekabül edebilmesi iktiza eder.

Mekteplerin idaresinde gaye kendilerini yaşatacak vesaiti ve istinâdgâhları hükûmet haricinde bulabilmeleridir: Mektepler, devletin teşkilât-ı idaresinden bir cüz olmak yerine ailelerin, hayat-ı mesaisinin yardımcıları halini almalı!

Bu iki esası muhafaza edebilmek için, yani hem mekteplerin hayat-ı hususiyeye merbut olarak inkişafına ve hem de hayat-ı ameliye ihtiyâcâtına tevafukunu temine doğru gitmek için mekâtib-i umumiyenin tesis ve idaresini –yukarıda şerâit-i tanzim ve tesis gösterilen– hükûmât-ı mahalliyeye tevdi etmek ve bu suretle memûrîn-i devletle hayat-ı hususiye erkânının yani aile reisleri ve iş sahiplerinin mesaisi arasında tedrici bir ahenk vücuda getirmek icap eder.

7- Maliye

Hükûmât-ı mahalliyeye verilecek salahiyetlere tekabül etmek üzere her vilayetin *mevzii bir bütçeye* mâlik olması;

Vesait-i nakliyeyi tezyit ile mübadele-i iktisadiyeyi teshil için hükûmet-i merkeziye tarafından tayin olunacak hudut dâhilinde hükûmât-ı mahalliyeye *istihsali istikraz* akdi hususunda mezuniyet itası.

Hükumat-ı mahalliye ve merkeziyenin izah edilen esaslar üzerine tanzimi en iyi işleyecek ve tekemmüle en müsaid "heyet-i idare" vücuda getirecek ve *bunların faaliyet-i muntazamaları pek tabii ve zaruri olarak, kendilerini yaşatan vâridâtın yani vergilerin en salim ve en adilane bir tarzda tekâmülünü tevlîd edecektir.*

Bu tekâmülü tesriiçin vergilerde vukua getirilecek tadilat nazariyata değil yine usûl-i tecrübîye istinâd ettirilmeli.

8- Hey'ât-i Tanzimiye

Mesâlih-i umumiyenin şerâit-i mevziiye ve ictimâiyeye göre farklar göstermesi zaruri!

Bu halde: her yerin idaresini bir tek kalıba uydurmağa çalışarak idarenin ihtiyâcât-ı mahalliyeye tevafukuna mani olacak *umumi bir kanun* ile vilâyât idaresi tensik edilemez.

Hükûmât-ı mahalliye teşkilâtının –mevkiin ve işlerin ihtiyâcâtına tevafuk edecek surette– tanzim edilebilmesi için şimdiki vilayetlere *şerâit-i tabiiye ve ictimâiye* itibariyle *manatık-ı tanzimiyeye* ayrılmalı. (Bu suretle bir kaç vilayet bir mıntıka dâhiline alınabilir). Her mıntıka için bir heyet-i tanzimiye vücuda getirilmeli; Hindistan ve Mısır gibi yerlerin idarelerinde *bilfiil ispat-ı liyakat etmiş olan* İngiliz ricâlinden hizmet-i devlete alınacak bazı zevâtı bu heyetlerin riyasetinde bulundurarak *kabiliyet-i tanzimiyelerinden* istifade olunmalıdır.

Teşkilât ve idare-i vilâyât kanunları heyat-i tanzimiyenin tedkikatından tecrübî bir surette doğmalı ve bu heyetler emr-i tanzimin hitamından sonra dahi birer *heyet-i teftişiye* salahiyeti ile ifa-yı vazifede devam etmeli.

Hayat-ı Hususiye Islahatı

İstikamet-i Esasiye

Bütün mesâil-i ictimâiyenin teşekkül mesele-i küllü etrafında toplandığına, onun tesiri altında cemiyetler için müsait veya gayr-i müsait şekiller aldığına nazaran teşebbüsat-ı ıslahiyemizin kâffesine hâkim olan bir *istikamet-i esasiye* taayyün ediyor:

Teşekkül-i tecemmüiden teşekkül-i infirâdîye geçmek!

Teşekkül-i infirâdîye geçmek esasen bir terbiye meselesidir. Her hangi bir cemiyette terbiyeyi ifa ve tanzim eden heyet ise aile! Binaenaleyh terbiye-i milliyeyi istihlak, atâlet ve esaretten istihsal, teşebbüs ve istiklâle tercih için yegâne çare:

İnfiradi aileler teşkiline kadar kız ve erkekler yetiştirmek!

O halde, bugün aldıkları aile terbiyesi icabıyla saha-i istihsalde nafi ve müterakki bir vazife ifa edemeyen; terbiye-i resmiye yani devlet cemaati terbiyesinin cereyân ına tamamen kapıldıkları halde ise içinden çıkılamayacak bir mevkie düşen şehirli gençlerin ve onlarla teşrik-i hayat edecek kızların istikbali hazırlayacak terbiye-i infirâdîye ile bir an evvel teçhizi elzem!

Bu hareketi tevlîd ve tanzim hususunda nazar-ı dikkate alınacak bazı mühim esaslar:

1. İlm-i ictimâın terbiye-i infirâdîye hakkındaki tedkikatından ve İngiliz publik sukul (*public school*) ve yeni mekteplerinin, şerâit-i terbiyeviyesinden mülhem olarak[102] memleketin en münasip yerlerinde kız ve er-

102 *Les trois formes essentielles de l'éducation; leur évolution comparée*, par Paul Descamps. *L'éducation dans les écoles Anglaises*, par Paul Descamps. "Bu son eser ilm-i ictimâın en yeni muvaffakiyetlerinden birini teşkil ediyor... Biz teali-i ictimâî yolunda en emin rehberi ilm-i ictimâide bulunduğumuz için terbiyenin, memleketimizde, (bin şükür!) bir mesele-i kül gibi telakkiye başlandığı bir zaman İngiliz terbiyesinin –ilm-i ictimâın usûl-i fenniyesi sayesinde– ruhuna nüfuzu elzem addetmiş ve mekteb-i ictimâimizin bugün en metin, en muktedir bir dimağ-ı ilmiyesi olan Mösyö Descamps'ı bu noksanı ikmale davet eylemiştik. Mösyö Descamps teklifimizi büyük bir memnuniyetle kabul etti. Ve müştereken çizdiğimiz program dairesinde bu sene (1910) İngiltere'ye icrâ-yı tedkikata gitti. Vasıl olduğu netice şimdi (İngiliz Mekteplerinde Terbiye) ünvanıyla *İlmi İçtimai* risalesinin bütün bir nüshasında neşrediliyor. [Üçüncü İzah, Altıncı Mektup (İlm-i İçtimaın Büyük Bir Keşfi), Zeyl Saint Germain 1910]"

kekler için ayrı ayrı vücuda getirilecek müessesat-ı terbiyeviyeye o mekteplerden ehil mürebbi ve mürebbiye aileleri celbi.

2. Gençlerimizde infirâdî seciyeyi vücuda getirmek için Anglo-Sakson muhit-i terbiyevisinden, hayat-ı hususiyelerinin aile ve çiftlik gibi tesisatından istifade edilmesi.[103]

3. Bu vesait ile yetişecek gençlere toprağa kaviyen yerleşerek istiklâllerini kedd-i yeminleriyle halk etmeği ihzar edecek sahabet-i lazimenin ifası.

Hayat-ı hususiye sahasında keşf olunan bu ulvi gaye-i ameliye vusûl için vuku bulacak teşebbüsatın semeredar olması, şüphe yok ki, nokta-i istinadını yine o zeminde bulmasına bağlı!

Bununla beraber memleketimizin zaaf-ı ictimâisi -gittikçe dehşetlenen tehdit-i izmihlâl karşısında tesrii büsbütün zaruret kesb eden -bu teşebbüsün zemin-i fiiliyata acilen geçmesine bir mania teşkil ettiği cihetle kuvâ-yı umumiyenin şerâit-i lazime dâhilinde ona zahîr olması icap eder. Fakat sırf maddi olacak bu muavenet hiçbir zaman teşebbüsün istikametini tebdil edebilecek bir müdahale-i maneviyeye vesile teşkil etmemelidir.

Memleketimizin muhit-i infirâdîden isti'âne edecek olan, muhit-i ilmisi idaresine tevdii muktazi terbiye-i infiradiye müesseseleri ancak bu şerâitle gayeye doğru yürüyebilirler.

Nesl-i cedidimizin zirai patron aileleri teşkiline namzet kısmı –geniş araziye yerleşecek muhit-i iyâlîsi içinde birer küçük muhit-i infirâdî canlandıracak olan– bu yeni müesseselerde teşekkül-i infirâdîye doğru ilk sağlam adımı atabilirler.

Buna muvaffakiyet halinde nesl-i cedidimizin teşkil edeceği aileler, karşılarında pek vasi ve feyz-nâk bir zemin-i faaliyet bulacaklar ki o da:

Memleketimiz toprağının teşebbüs ve temelliik-i şahsî ile isti'mârı!

Terbiye-i infirâdîiye ile mücehhez olan aileler ve yalnız onlar tarafından teşebbüs edilebilecek olan bu isti'mâr –ki topraklarımızın yeni ve hakiki bir fethi olacak– hem şehirlileri infisah-i ictimâiden, politikacılığın muzır ve müfsid-i ahlâk münâza'ât ve mücadelatı içinde heder olmaktan kurtararak velut ve mütekâmil bir zemin-i sa'y ve faaliyete geçirecek, mesut bir hayata isal eyleyecek; hem de köylülerle aralarında teessüsü tabii ve zaruri olan daimi münasebet ve temaslarla asr-ı hazırın cereyân-ı şedit-i ictimâisi karşısında ezilip dağılmaya mahkûm olan tecemmüi *köylü ailelerimizin*

103 Bu hareket sessizce bundan altı sene evvel başladı. İlmi bir zihniyetle teşebbüs-i şahsîyi istinâdgâh tanıyarak kabiliyet-i zatiyesini inkişaf ettirecek bir zemine varmak için İngiltere'ye ve oradan Amerika'ya geçen ve o muhit-i faaliyette muvaffakiyetle yükselen meslek-i ictimâî saliklerinden bir genç ve onu takip eden diğer müteşebbis gençler zirai istimar hazırlığına doğru ilk adımı atmış ve ameli yolu açmış bulunuyorlar. Bu gencin –neşri mukarrar olan– mektuplarında naklettiği hayat-ı teşebbüsü gençlerimizden birçoğunun hedef-i ictiınâsini tahvile uğratacak kadar cazibedardır. Mim. Ayın.

numûne-i infirâdiye doğru tekâmülünü tevlîd ve tanzim ederek *cemiyetimizin teali-i ictimâî ve vicdanisine* yegâne bir vâsıta olacak!

Asırlardan beri de vesait-i askeriye ve siyasiye ile bir türlü halline muvaffak olamayarak bugün izmihlâl-i kati ile kapanacak bir facia halinde yaşadığımız beka-yı mevcudiyetimiz meselesi lehimize ve tekmil beşeriyetin lehine olarak ancak bu suretle halledilebilecek!

İstanbul, 1329

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 1913-1919:

ZORUNLU SÜRGÜN VE I. DÜNYA SAVAŞI

*Déclaration du Prince Sababaddine**

Le gouvernement de l'Union et Progrès vient de me condamner à mort par contumace comme étant un des principaux organisateurs du complot qui a coûté la vie à Mahmoud Chevket pacha et à son aide de camp. Or, loin d'avoir pris part au complot en question, ni matériellement ni moralement, j'ai, tout au contraire, conseillé constamment aux nombreux adversaires du Comité de respecter toujours la vie de leurs ennemis, de ne jamais recourir à l'assassinat politique qui est un procédé habituel des unionistes. Le gouvernement est, d'ailleurs parfaitement édifié à ce sujet, mais il s'est ingénié; à profiter de l'occasion pour se débarrasser définitivement de tous ses adversaires. En effet, les dirigeants du Gouvernement, qui ne sont autres que ceux du Comité, ont des raisons capitales pour se convaincre que je suis totalement étranger, voir même hostile au complot.

La première de ces raisons consiste dans la déclaration catégorique que j'avais faite aux représentants même du Comité, lorsqu'ils étaient venus me proposer une entente, lieu de temps après le fameux coup de force contre le gouvernement de Kiamil pacha.

J'avais formellement déclaré alors à Tallat bey, chef de la mission, actuellement ministre de l'Intérieur, qu'il m'était impossible de faire cause commune avec un gouvernement qui doit son existence au crime si lâchement commis sur la personne de Nazim pacha et d'autres officiers... Pour la même raison, si, le dernier comble réussissant, ses organisateurs avaient fait appel à mes services, je me serais trouvé dans l'obligation de répondre par le même refus.

Depuis que je suis à la tête d'un mouvement social et m'efforce de démontrer, avec le concours éclairé de mes amis, l'insuffisance des reformes purement

* Bu deklarasyon, Prens Sabahaddin'in Mahmud Şevket Paşa suikastı sonrasında idama mahkûm edilmesi ardından Paris'te yayınlanmıştır. Deklarasyon, Fransa'da yayınlanan *Le Temps* (Juillet/Temmuz 1913) adlı gazete ile eski Stockholm sefiri Şerif Paşa'nın başkanlığındaki Radikal Osmanlı Fırkası'nın yayın organı *Mecheroutiette (Constituonnel Ottoman* (Meşrutiyet) No: 45 (Août/Ağustos 1913) adlı dergide çıkmıştır. Aynı yazı Orhan Remzy Kazancigil; *Le Prince M. Sabaheddine Grand patriote turc et pionnier de le science sociale 1879-1948 Ses idées – sa carrière* (Paris: 1948) s. 35-37 ve son olarak Nezahet Nurettin Eğe *a.g.e.* s. 292-295'de yer almaktadır.

politiques et la nécessité absolue dans laquelle nous nous trouvons de nous adapter méthodiquement dans la vie privée comme dans notre vie publique, aux besoins fondamentaux de la vie moderne, afin d'assurer le relèvement social de la Turquie, depuis ce jour-là je n'ai cessé un seul instant d'être l'objet des attaques les plus violentes et les moins justifiées de la part du Comité. Plus le mouvement que nous dirigeons gagne du terrain dans le pays, plus les adversaires redoublent la virulence de leurs agressions. Mais en face de cette marée montante de haine nous avons toujours cru de notre devoir de répondre avec une parfaite correction. Par conséquent, il m'était totalement impossible de prendre part à un coup d'Etat dont le moyen d'action n'était que la suppression brutale de ceux qui sont au pouvoir. Aussi, faute de preuves, Cour martiale composée uniquement des unionistes les plus aveugles, par les passions politiques que nous avons de tout temps combattues, a fabriqué de toutes pièces les calomnies les plus infâmes pour établir ma culpabilité. Voilà la seconde raison capitale par laquelle les dirigeants du Comité doivent être convaincus de mon innocence, puisqu'ils se sont vus obliges d'inventer des récits imaginaires pour me faire jouer un rôle qui répugne souverainement à ma conscience. De plus, j'avais envoyé une lettre circonstanciée en date du 20 juin 1913 à Djemal bey, gouverneur militaire de Constantinople, pour l'édifier très loyalement sur tout ce qui me concerne. Non seulement, on s'est bien gardé de la communiquer à la presse, mais au surplus on a laissé les feuilles unionistes en dénaturer complètement le sens. Etant prêt à démontrer avec toutes les preuves à l'appui mon innocence, je propose à mes adversaires la révision du procès d'une façon conforme à l'équité et aux lois de mon pays. Si le gouvernement du Comité accepte les conditions ci-dessus, je n'hésiterai pas à me présenter devant un tribunal légal pour établir la véracité de mes démentis.

Comme je ne suis condamné que pour le complot qui fut dirigé contre Mahmoud Chevket pacha, la révision du jugement doit se rapporter seulement à cette affaire. Une fois la sentence prononcée, le Gouvernement peut me juger de la même façon pour tous les actes qui me concernent.

Je ne demande aucun contrôle étranger susceptible de blesser, l'amour-propre national. Tout ce que je demande c'est d'être jugé équitablement et loyalement. Si le gouvernement ne craint pas la vérité, qu'il le prouve en acceptant ces conditions et en autorisant la presse nationale à insérer le document présent.

Si je n'étais donc pas absolument étranger au complot, je ne risquerais certainement pas ma vie de cette manière, puisque c'est elle-même qui se trouve en jeu.

Avant de terminer, il ne m'est pas possible de ne pas protester au nom de la justice la plus élémentaire contre le jugement sommaire des condamnes qui viennent d'être exécutés et auxquels on a enlevé tout moyen de défense. C'est précisément pour ces procèdes barbares du Comité que notre conscience nous impose le devoir de combattre.

N'étant personnellement d'aucun parti politique, l'arrivée au pouvoir de n'importe lequel de ces groupements nous est complètement indifférent.

La seule chose qui nous importe, c'est que le particulier ne soit pas constamment opprimé et persécuté par l'Etat. Que celui-ci suive à l'intérieur comme à l'extérieur une politique conforme à nos intérêts vitaux qui sont intimement liés à la continuation et à la consolidation de la paix générale! Malheureusement, le Gouvernement de l'Union et Progrès, dans le court espace de ces cinq années, a commis inconsciemment sans doute, tant de fautes capitales qu'aujourd'hui ce n'est pas seulement la sécurité du pays, mais son existence même qui est en danger. En effet, si nous sommes chasse de l'Europe, si l'équilibre balkanique est rompu an grand préjudice de la paix européenne, le gouvernement du Comité en est certainement responsable au premier degré. Aussi, dans l'intérêt particulier de la Turquie, comme dans celui de tous les autres pays en générale, nous efforçons-nous de démontrer au Comité l'absolue nécessite qu'il y à changer de ligne de conduite et en cas d'échec dans cette tentative, de le remplacer par un gouvernement plus responsable et plus honnête.

Pour atteindre ce but, nous ne faisons pas et nous ne pouvons pas faire appel au meurtre, mais à la conscience de nos compatriotes c'est-à-dire à "l'action concertée de l'élite nationale."

Espérons que nos amis de l'étranger qui nous ont accordé jusqu'à présent leur généreuses sympathies et leur noble concours, verront dans ces efforts pénibles et soutenus une des preuves modestes de notre évolution sociale, évolution qui s'opère lentement mais quand même.

Sabahaddine

*Prens Sabahaddin'in Beyannamesi**

İttihâd ve Terakki Hükûmeti, Mahmud Şevket Paşa'nın ve yaverinin hayatına mal olan suikasdin belli başlı tertipçilerinden olmak töhmetiyle beni idama mahkûm etmiş bulunuyor.

Halbuki ben, mevzu-ı bahs suikastta maddeten ve mânen medhaldar olmadığım gibi, bilakis Komite'nin birçok muhâlifine, düşmanlarının hayatına hürmetkâr olmalarını İttihâdcıların mutad usûllerinden olan siyasi cinayetlere asla başvurmamalarını mütemâdiyen tavsiye etmiştim.

Her ne kadar hükûmet, bu hususu mükemmelen bilmekte ise de bu fırsattan istifade ederek bütün muhâliflerinden kati olarak kurtulma çaresine başvurmuştur. Halbuki komite idarecilerinden başkası olmayan hükûmet idarecilerinin, bu suikasttan uzak ve hatta buna düşman olduğum kanaatine varmaları için, ellerinde mükemmel sebepler vardır.

Bu sebeplerden birincisi, Kâmil Paşa hükûmetine karşı giriştikleri meşhur darbeden kısa bir zaman sonra, bir anlaşma teklifi için bana geldiklerinde bizzat Komite mümessillerine yapmış olduğum sarih ve kati beyandır.

Bu beyanımda, heyet reisi ve hâlen Dâhiliye Nazırı olan Talat Bey'e, mevcudiyetini Nazım Paşa'nın şahsına ve diğer zabitlere karşı bu kadar alçakça işlenmiş bir cinayete borçlu bir hükûmetle kader birliği yapmamın imkânsız olduğunu kati bir şekilde ifade eylemiştim... Bu son suikast, muvafık netice verip de tertipçileri benden hizmet talep etselerdi, aynı sebepten ret cevabı vermek mecburiyetinde kalacaktım.

İçtimai bir hareketin başında bulunduğum ve sadece politik inkılâpların kifayetsiz olduğunu, Türkiye'de ictimâî bir yükselişi temin için gerek hususî ve gerekse umumi hayatımızı modern hayatın icaplarına metotlu bir şekilde intibak ettirmenin zaruri bulunduğunu, münevver dostlarımın müzaheretleriyle ispat etmeğe çalıştığım günden beri, Komite'nin

* Bu beyanname, yukarıda Fransızcası verilen deklarasyonun Türkçesidir.

en şiddetli ve haksız hücumlarına hedef teşkil etmekten bir an olsun kurtulamadım. Memlekette bizim müdafaa ettiğimiz dava rağbet kazandığı nisbette düşmanlarımız da hücumlarını arttırmakta idi.

Buna rağmen, bu nefret seli karşısında, muarızlarımıza daima dürüstlük kaideleri içerisinde cevap vermeği kendimize şiar edindik. Binaenaleyh, icrâ vâsıtası, iktidarda olanları cebren ortadan kaldırmadan ibaret bir hükûmet darbesine iştirakim tamamen gayr-i kabildir. Ayrıca, her zaman mücadele ettiğimiz, politik ihtiraslarla gözü dönmüş İttihâdcılardan müteşekkil Divan-ı Harp, delil bulamayınca, mucrimiyetime hükmedebilmek için her çeşidi en alçakça iftiralar icat eylemiştir.

Komite idarecilerinin benim masumiyetime kani olmaları için ikinci mühim nokta da, bana, vicdanıma yüzde yüz muhâlif bir rol isnat edebilmek için hayalî birtakım hikâyeler uydurmak mecburiyetinde kalmış olmalarıdır...

Ayrıca, 20 Haziran 1913 tarihinde, o sırada İstanbul Sıkıyönetim Komutanı olan Cemal Bey'e mufassal bir mektup yazmış ve şahsıma ait bütün hususlarda açık ve samimi bilgi vermiştim. Bu mektup matbuata intikal ettirilmemekle kalmamış, İttihâdcı matbuatın mektup muhtevasını tamamen tagyir etmesine müsaade edilmiştir.

Lehime olan delillerle, masumiyetimi ispata hazırım ve muarızlarıma, davânın adalete ve memleketimde cari kanunlara uygun olarak yeniden ele alınmasını teklif ediyorum. Eğer Komite Hükûmeti, yukarıda bildirdiğim bu şartlarımı kabul ederse, iddialarımın doğruluğunu ispat etmek üzere kanunî bir mahkeme huzuruna çıkmakta tereddüt etmeyeceğim. Ben ancak Mahmud Şevket Paşa'ya tevcih edilen suikast dolayısıyla mahkûm edildiğim cihetle, hükmün tekrar gözden geçirilmesi, ancak bu mevzu için olmalıdır. Hüküm verildikten sonra Hükûmet, şahsımı alâkadar eden bütün hususlar için beni aynı şekilde mahkemeye sevk edebilir.

Milli haysiyeti rencide edebilecek her hangi bir yabancı kontrolünü talep etmiyorum. Bütün istediğim âdilâne ve kanuni bir şekilde muhakeme edilmemdir. Eğer Hükûmet, hakikatten korkmuyorsa bu şartları kabul ve bu vesikanın milli matbuatta intişarına müsaade etmek suretiyle bunu ispat etmelidir.

Ben, suikast teşkilâtının tamamen haricinde olmasam, bu şekilde hayatımı tehlikeye koymazdım. Zira burada mevzu-ı bahs olan doğrudan doğruya hayatımdır.

Yazıma nihayet vermeden evvel, en basit adalet kaidelerine istinaden, kendilerini müdafaa için hiçbir imkân tanınmadan alelacele bir muhakeme ile hüküm giymiş ve hükümleri infaz edilmiş mahkûmlar namına protestoda bulunmaktan kendimi alamıyorum. İşte Komite'nin bu barbarca hatt-ı hareketine karşıdır ki, vicdanımız bize, mücadele etme vazifesini tahmil ediyor.

Şahsen hiçbir siyasi partiye mensup olmamaklığımız dolayısıyla, bu hiziplerden herhangi birisinin iktidara gelmesi, bizim için fark etmez. Bizim için mühim olan, vatandaşın devlet tarafından mütemâdiyen tazyik ve işkence edilmemesi, devletin memleket dâhilinde ve haricinde, umumi sulh ve sükûnun devamı ve tahkimi hususuna esaslı tedbirler alması, hayati menfaatlerimize uygun bir politika takip etmesidir.

Maalesef, İttihâd ve Terakki Hükûmeti, bu beş senelik kısa müddet içinde, şüphesiz bilmeyerek, o kadar büyük hatalar işlemiştir ki, bugün değil yalnız memleketin selameti, kendi mevcudiyeti dahi tehlikededir.

Zira, biz Avrupa'dan uzaklaştırılırken, Avrupa sulhunun büyük zararına olarak Balkanlar muvazenesi bozulursa, Komite Hükûmeti, bunda muhakkak ki birinci derecede mesuldür. Binaenaleyh, Türkiye'nin hususi menfaati namına olduğu kadar, umumiyetle diğer memleketlerin de menfaati icabı olarak Komite'ye, hatt-ı hareketini değiştirmenin lüzumunu göstermeğe ve bu teşebbüsümüzde muvaffak olamadığımız takdirde, bu hükûmetin yerine daha şâyân-ı hürmet ve daha fazla hiss-i mesuliyet sahibi bir hükûmet ikamesine uğraşıyoruz.

Bu neticeye varmak için, cinayete başvurmadığımız gibi varamayız da. Merciimiz, vatandaşlarımızın vicdanları yani (memleket münevverlerinin müşterek hareketi) dir.

Ümit edelim ki, bugüne kadar lütufkâr teveccühlerini ve asil müzakeretlerini bizden esirgememiş olan ecnebi dostlarımız, bu zahmetli ve feragatli çalışmalarımızda, ağır seyretmekle beraber, daima gelişen ictimâî inkılâbımızın mütevazı bir delilini müşâhede ederler.

Sabahaddin

*Une Lettre du Prince Sabaheddine**

Les amis de la Science sociale connaissent l'intérêt que le prince Sabaheddine n'a jamais cessé de porter a nos travaux et l'initiative généreuse qu'il a prise en faveur de certaines missions scientifiques accomplies sous le patronage de la Société de Science sociale. Aujourd'hui S.A. manifeste, par une lettre rendue publique adressée à son oncle le sultan Mohamed V, sa sympathie profonde pour la France. En même temps que sa claire vue du danger que l'alliance allemande fait courir à la Turquie. Nous sommes heureux de publier cette lettre.

Paris, 6 novembre [1914]

Sire,

En tirant l'épée pour l'Allemagne, votre gouvernement condamne notre pays à la mort.

Votre Majesté ne peut cependant pas ignorer que la conscience de tous ses sujets loyaux est en révolte, contre cette monstruosité, puisque cette conscience est entièrement avec les alliés. Et si sa révolte n'a pu aboutir à temps. C'est qu'elle a été constamment étouffée par les condamnations et les exécutions des cours martiales.

Votre Majesté ne peut pas non plus ignorer que l'historique amitié qui nous attache à la France et à l'Angleterre nous interdit de considérer leur allié russe comme notre adversaire.

Aussi, loin de la provoquer par l'absurde hospitalité que nous accordâmes aux navires de l'Allemagne, nous aurions dû diriger toutes nos forces contre celle-ci.

Au moment ou je constate que mes appels incessants sont restés vains auprès de vos ministres, je demande une dernière fois à Votre Majesté de tenter un suprême effort pour arrêter une guerre déclarée contre les intérêts et contre la volonté de la nation.

Sabahaddine

* "Une Lettre du Prince Sabaheddine" *Bulletin de La Société Internationale de Science Sociale* (Décembre 1914), 122 Livraison, s. 1. Bu metin "Tarihi Vesika" başlığı ile *İştihad* No: 131 (21 Teşrin-i Sâni 1918) s. 2814'te de yeralır.

*Prens Sabahaddin'in Bir Mektubu**

La Science Social/İlm-i İçtimanî dostları, Prens Sabahaddin'in bizim çalışmalarımıza karşı göstermekte olduğu ilgiyi hiçbir zaman kesmediğini, La societe de Science Sociale/İlm-i İçtimai Cemiyeti'nin gözetiminde düzenlenen bilimsel araştırmaların Prens'in cidden âlicenap himmet ve teşebbüsleriyle ikmal etmekte olduğunu takdir etmektedirler.

Bugün; fehametli Prens dayısı Sultan V. Mehmed'e yazdığı kamuoyuna açık bir mektupla, Fransa'ya karşı derin sempatisini ve aynı zamanda Almanya ile ittifakın Türkiye'yi içine ittiği tehlikeye dair kuşkuya yer bırakmayan görüşünü ifade etmektedir. Bu mektubu yayınlamakla bahtiyarız.

*Mühim Bir Vesika***

Şevketpenah!

Hükûmetiniz, Almanya için sell-i seyf etmekle memleketimizi idama mahkûm ediyor.

Nezd-i şâhânelerinde meçhul olamaz, ki bütün hakşinas tebaanızın tamamen İtilaf devletleriyle beraber olan vicdanı, havsalaya sığmayan bu harekete karşı isyandadır. Bu galeyan, divan-ı harblerin mahkûmiyet ve idam kararlarıyla mütemâdiyen bastırıldığı için vaktinde kendini gösteremedi. Zât-ı mülûkânelerine kezalik mechûl değildir ki bizi Fransa ve İn-

* Çeviren: Mustafa Görkem Doğan. Bu giriş yukarıda Fransızcasını verdiğimiz metnin başlangıç kısmıdır. ["Une Lettre du Prince Sabaheddine" *Bulletin De La Société Internationale De Science Sociale* (Décembre 1914), 122 Livraison s. 1.]

** Fransızca metnin çevirisi, savaşın bitiminde, Mondros Ateşkesi ardından ilk kez *İştihad* dergisinde yayınlanmıştır. V. Mehmed Reşat'a yazılan bu mektup önce "Tarihi Vesika" başlığı ile ve Fransızca olarak *İştihad* No: 131 (21 Teşrin-i Sâni 1918) s. 2814'te de verilmiştir. Çevirisi ise bir önceki sayıda "Mühim Bir Vesika" *İştihad* No: 130 (14 Teşrin-i Sâni 1918) s. 2795'te yer almıştır. Dergide metnin başında şu açıklama eklenmiştir: *"Mesmu olmayan (...) ikaz: Harb-i Umumi'ye iştirakimiz ferdasında Prens Sabahaddin Bey tarafından Hakan-ı merhuma gönderilen ve Fransızca aslı Science Social Mecmua-i şehriyesinin 1914 senesi Kânun-i Evvel ayı nüshasında münderiç bulunan arizanın suretidir."*

giltere'ye rabteden tarihi dostluk, müttefikleri olan Rusya'yı hasım telakki etmemize manidir.

Binaenaleyh Alman sefain-i harbiyesine gösterdiğimiz bî-mana mihman-nüvazlıkla tahrikâtta bulunacak yerde bütün kuvvetimizi Almanya aleyhine tevcih etmemiz icap ederdi.

Heyet-i vükelâya vuku bulan mütevâli müracaatlarımın boşa gittiğini gördüğüm şu anda milletin menafi ve arzusu hilafına olarak ilan edilmiş olan bir harbi tevkife zât-ı mülûkânelerinin son bir gayretle teşebbüs buyurmalarını istirham ediyorum.

6 Teşrin-i Sâni [Kasım] 1914 –Paris– Sabahaddin

*The Destroyers of Turkey: A Letter from Prince Sabaheddine to Lord Kitchener**

Sabahaddine; "The Destroyers of Turkey – A Letter from Prince Sabaheddine to Lord Kitchener" *The Near East* No: 235 (5 November 1915) p.15.

We have received for publication a copy of a letter addressed by Prince Sabaheddine to Lord Kitchener. It will be remembered that the Prince not long ago addressed to the Sultan of Turkey a telegram protesting against the course that the present rulers of the Ottoman Empire were –and still are– pursuing. To this he alludes in his present letter, of which the following is a translation:

My Lord, –in a speech which you recently delivered in the House of Lords there occurs, as reported by the telegraphic agencies, this characteristic sentence: "It is only just to admit that the methods of the Turks are infinitely superior to those which have dishonoured their masters, the Germans."

Deeply touched by these generous and fair words, my friends of the Ottoman Liberal Opposition Party and I tender you our sincere thanks. We also hope that the goodwill which is beginning to show itself amongst the noble minds of England regarding the Turkish people, so tyrannically treated but so loyal at heart, will increase as time goes on. For while, ostensibly, it is reluctantly fighting against you, it is at the same time carrying on an internal struggle in favour of that cause for the triumph of which you and your Allies are so heroically shedding your blood.

It was particularly to the development of this spirit, which showed itself at the beginning of the war in the opinion of educated Turkey, that I desired to draw the attention of the Sultan and his Government by means of my latest telegram. Therein I said: "The Turkish and Ottoman national conscience has ranged itself definitely on the side of the Allies, to such an extent that we should prefer, if the worst came to the worst, to see ourselves beaten by the side of those whose cause is so just, rather than triumph on the side of Germany, whose cause is so manifestly unjust. Honour compels us to oppose all brute force that scorns legitimate

* "The Destroyers of Turkey: A Letter from Prince Sabaheddine to Lord Kitchener" *The Near East* No: 235 (5 November 1915) (Kasım 1915).

rights. Thus, neither arrests, nor persecutions, nor executions will suppress the Ottoman patriots who are striving, in the general interests of Europe also, to safeguard their independence and their national dignity."

We, the Ottoman Reformers, who have for many years worked systematically to prove to our fellow-countrymen the social and moral superiority of the Anglo-Saxon world, and the necessity of allying ourselves to it –we have joyfully discerned this spirit of justice in your noble words, which do such credit to your country. We have also observed further evidence of this generous spirit towards us in the writings of some of your talented and large-minded publicists, who have upheld the proposal –which is so eminently a just one– to leave Constantinople in the possession of a repentant Turkey. This proposal is also only in accordance with that principle of nationalities which the Allies themselves defend.

Allow me, my Lord, to repeat here what I have said elsewhere: that, modest as our efforts have been, had they been better appreciated and seconded by the diplomacy of the Entente at Constantinople, and that had the representatives of the Entente, three years ago (on the occasion of the attempt against the Sublime Porte by the Unionists), refused to recognize a Government founded on a crime, the present usurpers of power would never have been able .to hold their position. This would have resulted in the access to power of a sincerely Liberal and reforming Government in Turkey, and, consequently, in a close understanding between the Sublime Porte and England and her friends, as well as with the Balkan States, whose true interests demand the preservation of the Ottoman Empire.

In those circumstances, Austria, to the great gain of her subject, certainly would not have dreamed of sending an ultimatum to Serbia, who would then have been supported by all the armies of her neighbours; and Germany, held between the united forces of the East and West, would have been reduced to utter impotence even before she had been able to draw the sword. And if, in spite of everything, war had broken out, we should at least have had the satisfaction of shedding our blood beside you in the defence of a just and noble cause. Unhappily, at the time when the leaders of the "Union and Progress" party were so strongly supported by official Germany and –which seems incredible!– even upheld by the representatives of the Entente, we Liberal Reformers were almost ignored by the diplomacy of the Allies, although we desired to assure the friendship with them which formed part of our national programme, at the risk of liberty and even of life.

But if the present war could not be avoided, its repetition, under other conditions and at a date more or less distant, ought to be prevented. That object can only be achieved by securing a stable equilibrium in the East. And the maintenance of an Ottoman Empire *reformed and reorganized*, is the only possible condition of such equilibrium.

The partition of Turkey, on the other hand, by letting loose ambitions which it would be impossible to satisfy, would create a most precarious situation. International rivalry and the increasing anarchy that would result from it would end

by bringing about a fresh catastrophe, like that which followed the first Balkan War, to which the present war is a natural sequel.

At the outbreak of the present war, England, the great and historic friend of Turkey, declared that she was not making war on the Turks, but on their Government –words that earned the gratitude of all thinking Turks.

Unfortunately, Ottoman patriots, who now risk the worst tortures in order to save their country from the "Unionist" and Germanic claws, see with indescribable sorrow that Ottoman territory farms the basis of every attempt at a bargain between the Allies and between them and neutrals.

I declare, my Lord, that, as a convinced supporter of the cause of the Allies, I have been more than once questioned on this subject by my countrymen, and, unhappily, without being able to give them any satisfactory reply. This naturally paralyses the efforts of those in Turkey who are devoted to the cause of justice; and it is the "Party of Union and Progress" and Germany that benefit by this state of things, to our disadvantage, and, perhaps, to that of our friends of the past and of the future.

Russia herself is the first victim of this state of affairs.

If it had been possible to plan and steadily carry out a course of action between the British Government and the true representatives of Liberal Turkey, we should certainly have had by now a radical change of authority at Constantinople, a change which would have had as one immediate result a definite orientation of all the Balkan forces in favour of the Allied Powers. Let us hope, in the higher interests of humanity, which demand the final triumph of the Allies, as well as in the interests of honest and Liberal Turkey, that such an understanding may yet be established.

Thanking you again most heartily, my Lord, for your words regarding my countrymen.

Athens, September 28, 1915

Sabaheddine

*Türkiye'nin Yıkıcıları: Prens Sabahaddin'den Lord Kitchener'e Bir Mektup**

Prens Sabahaddin'in Lord Kitchener'a hitap ettiği mektubun bir nüshasını, neşretmek üzerek almış bulunmaktayız. Hatırlanılacağı üzere, Prens Sabahaddin, kısa bir süre önce, Türkiye'nin hükümdarına bir telgraf göndererek, Osmanlı İmparatorluğu'nun takip etmiş olduğu –ve halen devam ettirilen– siyasete itiraz etmişti. Prens Sabahaddin'in mektubunda kısaca söz edilenler, aşağıda tercüme edilmiştir:

Lordum, haber ajanslarının bildirdiği üzere, Lordlar Kamarasında yakın zamanda verdiğiniz söylevde sarf ettiğiniz bu karakteristik cümle: "İfade etmeliyim ki; Türklerin kullandığı yöntemler, efendilerinin –Almanların- onları alçaltan yöntemlerden mutlak suretle üstündür."

Bizi derinden etkileyen bu cömert ve dürüst sözleriniz için Osmanlı Liberal Muhalefet Partisi'ndeki arkadaşlarım ve kendim adına, size en samimi teşekkürlerimizi sunarız. Zalimce muameleye tabi fakat yürekten sadık Türk insanını dikkate alan, soylu İngiliz düşüncesinde kendini göstermeye başlayan iyi niyetin, zaman geçtikçe artacağını ümit ederiz. Bir süreliğine, istemeden de olsa, görünürde sizinle savaşırken, aynı zamanda sizin ve müttefiklerinizin kahramanca kanlarını döktüğü zaferin lehine bir mücadeleyi içte sürdürdük. Son telgrafım vâsıtasıyla, eğitimli Türkiye'nin bakışında bilhassa savaşın başlamasıyla kendini gösteren ruhun gelişimine, Sultan'ın ve hükümetinin dikkatini çekmeyi özellikle arzuladım. Bu hususta dedim ki, "Türk ve Osmanlı ulusal vicdanı, müttefiklerin tarafında kendini tamamen tevcih etmiştir; o kadar ki en kötüsü başa gelirse, gerekçesi açıkça haksız olan Almanların tarafında kazanılan zaferdense, sebebi haklı olanların yanında kendimizi yenik görmeyi tercih etmemiz ge-

* Çevirenler: Hande Özdamar - G. Güven Öztan. "The Destroyers of Turkey: A Letter from Prince Sabaheddine to Lord Kitchener" *The Near East* No: 235 (5 November 1915) (Kasım 1915). Sabahaddin; "Türkiye'nin Yıkıcıları (Muhripleri) – Prens Sabahaddin'den Lord Kitchener'a bir Mektup" *The Near East*, No: 235 (5 Kasım 1915), s. 15.

rekir. Onur, bizleri meşru hakları küçümseyen tüm kaba kuvvetlere karşı olmaya mecbur kılmaktadır. Bu yüzden ne tutuklamalar, ne zulümler, ne de idamlar; bağımsızlıklarını ve ulusal onurlarını –aynı zamanda Avrupa'nın genel çıkarlarına da uygun olan– güvence altına almak amacıyla mücadele eden Osmanlı vatanseverlerini bastıramayacaktır."

Yıllardır halkımıza Anglo-Saxon dünyanın sosyal ve manevi üstünlüğünü ve onunla ittifak yapmanın gerekliliğini kanıtlamak için sistematik bir şekilde çalışan biz Osmanlı reformcuları, ülkenizin itibarını yükselten soylu sözlerinizdeki adalet ruhunu memnuniyetle karşıladık. Ayrıca en önemli önerilerinden biri, İstanbul'u pişmanlık duyan Türkiye'nin mülkiyetine bırakmak olan yetenekli ve geniş görüşlü (politika) yazarlarınızın neşrettiklerinde bu cömert ruhun izlerini gözlemlemekteyiz. Bu öneri, müttefiklerin savunduğu ulusallık prensibi ile de uyum içindedir.

Lordum başka yerlerde ifadelendirdiklerimi burada tekrar etmeme izin verin: mütevazı çabalarımız, İstanbul'daki İttifak diplomasisi tarafından daha iyi değerlendirilse ve desteklenseydi; İttifak'ın temsilcileri, üç yıl önce (İttihâdcılar tarafından Babıâli'ye yapılan baskında), suça dayanan bir hükümeti tanımayı reddetseydi; bugünün iktidarı gasp edenleri, bu konumlarını asla koruyamayacaktı. Bu durum, Türkiye'de liberal ve reformcu bir hükümetin iktidara ulaşmasıyla ve neticede Babıâli ve İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğunun korunmasını talep eden dostları arasında –tıpkı Balkan devletleriyle olduğu gibi– yakın anlayışın doğmasıyla sonuçlanacaktı.

Bu şartlar altında büyük emelleri olan Avusturya, komşu devletlerin orduları tarafından desteklenen Sırbistan'a ültimatom vermeyi hayal dahi edemezdi; ve doğu ile batının birleşmiş kuvvetleri arasında tutulan Almanya, kılıçları çekmeden önce kati zafiyetini azaltamazdı. Ve eğer her şeye rağmen savaş patlak verirse, haklı ve soylu davanızı savunmak için, en azından sizin yanınızda kanımızı dökmekten memnun olmalıyız. Almanya tarafından desteklenen İttihâd ve Terakki Partisi'nin liderlerine, İttifak'ın temsilcilerinin dahi –inanılması güç olarak!– arka çıktığı bir zaman diliminde özgürlüğümüzü, hatta yaşamımızı riske atarak, ulusal programımızın bir bölümü yaptığımız dostluğu temin etmeyi arzuladığımız halde, biz liberal reformcular, müttefiklerin diplomasisi tarafından neredeyse hiç dikkate alınmadık.

Lakin mevcut savaş önlenemezse, uzak ya da yakın bir zamanda ve farklı koşullar altında savaşın yinelenmesi engellenmelidir. Bu hedefe ancak Doğu'da istikrarlı bir dengenin tesis edilmesi ile ulaşmak mümkündür. Ve böyle bir denge durumu ancak reforme edilmiş ve yeniden düzenlenmiş bir Osmanlı İmparatorluğu'nun muhafazası ile mümkündür. Diğer yandan karşılanması imkânsız olan hırsların serbest kalmasına izin vererek Türkiye'nin bölünmesi, çok tehlikeli bir durum yaratacaktır.

Uluslar arası rekabet ve yeni bir felâketle sonuçlanabilecek gittikçe artan anarşi, Birinci Balkan Savaşı'nı müteakip yaşananlar gibi, bugünkü savaşın doğal bir sonucu olur.

Mevcut savaşın patlak vermesiyle Türkiye'nin tarihi ve büyük dostu olan İngiltere, Türkler ile savaşmadığını ilan etti ve hükûmet bu sözleri ile düşünen tüm Türklerin minnettarlığını kazandı.

"İttihâdcıların" ve Cermaniklerin pençelerinden ülkelerini korumak için en kötü işkenceleri göze alan Osmanlı vatanseverleri, Osmanlı topraklarının, müttefikler ve onlar ile tarafsızlar arasında pazarlık temeli oluşturmasını tarif edilmez bir üzüntü olarak görmektedirler.

Lordum, müttefiklerin davasına inanmış bir destekleyici olarak, bu konuda halktan gelen birçok soruya muhatap olduğumu ve tatmin edici herhangi bir cevap verememekten üzüntü duyduğumu bildiririm. Bu durum doğal olarak, kendini Türkiye'de adalet davasına adamış olanların çabalarını felç etmektedir; ve bu durumdan çıkarı olan "İttihâd ve Terakki Partisi" ile Almanya, yararımız hilafına belki de geçmişten geleceğe dostumuz olacaktır.

Rusya'nın kendisi bu durumun ilk kurbanıdır

Liberal Türkiye'nin gerçek temsilcileri ve İngiliz hükümeti arasındaki ilişkinin planlanması ve sürekli kılınması mümkün olursa, İstanbul'da otoritenin şu anda kökten değişimi –ki bu değişim bütün Balkan kuvvetlerinin müttefik güçlerin lehine yönlendirilmesi ile sonuçlanabilecektir– gerçekleştirilmelidir. Umut edelim ki, dürüst ve liberal Türkiye'nin çıkarlarında olduğu gibi insanlığın yüksek yararında, müttefiklerin nihai zaferini arzulayan bu tip bir anlayış yerleştirilebilsin.

Lordum, ülkemin insanlarını dikkate alan sözleriniz için size bir kere daha kalpten teşekkür ediyorum.

Atina, 28 Eylül 1915
Sabahaddin

*L'appel du prince Sabaheddine souhaitant l'appui des Alliés pour réaliser une paix séparée en faveur de la Turquie**

En prenant la liberté de vous adresser cette lettre et le mémoire qui l'accompagne, je vous prie de m'excuser du dérangement que je vous cause à un moment pareil. Mais ce travail, dans lequel je crois pouvoir assumer la responsabilité de chaque mot, me fut inspiré par le grand désir de remplir un devoir à la fois moral, social et politique dont vous jugerez vous-même toute la portée pratique. Et si, d'une part, je me suis efforcé de condenser dans ces deux exposés le résultat de longues méditation et d'expériences personnellement vécues, je me suis, d'autre part, donné beaucoup de peine pour rester dans la note aussi juste et impartiale que possible.

Permettez-moi de vous rappeler maintenant que, dès 1914, dans les télégrammes que j'avais adressés de Paris à mon oncle Mouhammed V, aussi bien qu'à ses ministres, j'avais fait tout ce qui dépendant de moi pour leur faire comprendre l'obligation morale pour la Turquie de se ranger du côté des Alliés pour combattre l'agression initiale de Allemagne.

Je considère de la part de nos dirigeants actuels comme le plus grand de leurs crimes de nous avons, au contraire, lancés dans cette guerre à côté des Allemands. Mais cela n'implique nullement que les gouvernements alliés et spécialement celui de sa Majesté Britannique n'ont point leur part de responsabilité dans le passage de la Turquie du côté de leurs adversaires.

C'est ce que j'essaie de démontrer dans un passage de mon mémoire en ma basant sur des faits indiscutables. Si vous vouliez bien vous donner la peine de le lire jusqu au bout, vous constateriez peut-être qu'il y avait un travail essentiel à accomplir par vous dans le proche Orient et que ce travail n'a pas même été abordé jusqu'à présent: Durant toute cette guerre en effet vous n'avez cherché à

* Orhan Remzy Kazancigil; *Le Prince M. Sabaheddine Grand patriote turc et pionnier de le science sociale 1879-1948, Ses idées – sa carrière* (Paris: 1948) s. 38-46.

imposer à la Turquie votre volonté qu'exclusivement par des moyens extrinsèques, rien que par la force des armes, sans avoir essayé de faire le moindre appel au cœur profondément meurtri de mon pays: Or, il y a bien un autre moyen intrinsèque et qui est certainement le complément le nécessaire de tous vos efforts extérieurs: Nous avons déjà, un premier exemple typique et récent devant les yeux qui vous a parfaitement réussi: En soutenant votre grand ami, M. Venizelos, alors qu'il était dans l'opposition, n'avez-vous pas évité tout danger de la part de la Grèce? Si vous agissiez d'une façon plus ou moins semblable vis-à-vis de nous, vous pourriez remporter en Turquie un triomphe infiniment plus fécond en résultats, un triomphe tel que la force des armes seule ne saurait en aucune façon vous procurer, et qui serait le couronnement logique et nécessaire de l'œuvre que vous avez entreprise en Grèce.

Je crois que ce qui s'est passé en Russie fournit un second exemple qui est encore plus édifiant: Est-ce, en effet, par la seule force des armes que les Allemands parvinrent à désarmer si complètement l'ancien empire des Czars? N'est-ce pas leur travail à l'intérieur de cet empire qui valut un triomphe sans précédent à leur entreprise militaire?.. Seulement, à l'encontre des socialistes russes, nous autres libéraux Turcs, nous ne sommes pas le moins du monde des défaitistes et nous ne rêvons pas non plus de bouleversement sociaux: Nous sommes simplement des patriotes ottomans désirant ardemment que l'indépendance et les droits légitimes de notre pays soient respectés comme nous voulons nous-mêmes respecter l'indépendance et les droits des autres peuples et pays!

Un troisième exemple, enfin, en faveur de la thèse que je défends ici nous est fourni à l'heure actuelle par ce qui se passa en Roumanie: Là encore, après y avoir triomphé extérieurement; les Allemand s'efforcent maintenant d'y triompher intérieurement. Grâce à leurs amis politiques roumains tels que les Carp et les Marghiloman, l'opinion publique roumaine semble destinée à subir un véritable revirement contre les Alliés.

Mais si les évènements en Roumanie ont donné raison aux partisans de l'Allemagne, la cause des anglophiles turcs reste malheureusement en suspens au bord du Bosphore; Une triste constatation s'impose tout naturellement ici: Alors que les amis de l'Allemagne trouvent presque toujours un certain appui et encouragement parfois même une aide puissante et continue, vos amis à vous sont fréquemment délaissés ou très tardivement écoutés et parfois même restent complètement ignorés de vous. Tel fut du moins notre cas...

Ce qui causait les plus grandes inquiétudes aux chefs de l'Union et Progrès, ce n'était pas précisément les entreprises militaires des Alliés en Turquie, mais la possibilité pour nous, adversaires, de trouver un point d'appui solide chez vous et grâce à cela de former dans la partie la plus propice de la Turquie un autre gouvernement ottoman qui aurait amené finalement leur propre effondrement!

Lors de mon séjour à Athènes en 1915: J'avais justement constaté la parfaite possibilité d'une opération de ce genre. Les notables de Smyrne m'avaient, à cette

époque, envoyé un émissaire (Kaimakan Chukri bey) un de mes anciens collaborateurs politiques, pour m'assurer de leur entière sympathie et, le cas échéant, de leur concours effectif. Je savais qu'ils étaient capables de soulever une partie au moins de la population musulmane de la province d'Aydine, et les Grecs de là-bas, comme ceux des autres parties de l'Empire m'ayant toujours encouragé de leur sympathie et honoré de leur confiance (depuis ma campagne en faveur de la décentralisation administrative et des droits légitimes de tous les peuples qui habitent l'Empire ottoman) ils étaient tout prêts à faciliter nos rapports avec les Turcs de toute la région. De plus certains officiers libéraux qui se trouvaient dans la même province étaient à même de nous assurer le concours d'une partie des troupes. En combinant toutes nos forces avec les vôtres, nous aurions pu renverser le gouvernement jeune-turc à Smyrne, *comme nous l'avions déjà renversé par nos seules ressources en 1912 à Constantinople même.* Ainsi Smyrne devenant le siège d'un gouvernement libéral turc, il aurait été possible, si non certain, de gagner la capitale et conséquemment toute la Turquie) à votre cause. De sorte que vous auriez pu éviter la grave défaite des Dardanelles d'abord, et les catastrophes russo-roumaines ensuite: Malheureusement, à plusieurs reprises différentes, je m'étais adressé au Foreign Office (comme d 'ailleurs au Quai d'Orsay) sans pouvoir obtenir la moindre réponse, ne fût-ce que par pure forme de courtoisie!..

Le silence dans lequel vous nous avez laissés est d'autant plus pénible pour nous que nos efforts ne datent pas du début de la guerre seulement, mais que c'est depuis dix-huit ans que nous luttons en Turquie pour le triomphe d'un régime sincèrement libéral et loyal et que depuis quinze ans nous nous efforçons d'introduire dans notre pays une conception scientifique de la supériorité sociale du monde anglo-saxon; nous tâchons d'inculquer aux esprits l'absolue nécessité de réformer notre éducation scolaire et nationale dans le sens particulariste (le *self-made man* et le *self-government*) et de jeter ainsi un pont de compréhension, d'affection et de solidarité entre notre Orient et votre Occident!

Quand j'ai introduit pour la première fois cette nouvelle conception sociale en Turquie, il y a une quinzaine d'années. Je ne pouvais naturellement pas prévoir la guerre actuelle et la nécessité qui nous pousse aujourd'hui à vous adresser cet appel. Ma campagne était, par conséquent, tout à fait désintéressée et ne s'adressait qu'à mes propres compatriotes, mais aujourd'hui que nous nous trouvons devant une situation toute nouvelle, il nous est impossible d'agir à l'intérieur sans nous assurer d'abord d'un solide point d'appui à l'extérieur! Quant à vous, si vous retardez plus longtemps à répondre à notre appel, surtout après cette paix de Brest-Litovsk il serait peut-être à craindre que l'Asie entière ne finisse par être partagée, pour une certaine période du moins, entre deux zones d'influence ou de domination, celle de vos adversaires les Allemands aussi bien que celle de vos amis les Japonais!..

En admettant même que tous nos efforts précédents qui nous ont coûté tant de souffrances et de sacrifices, ne puissent représenter à l'heure actuelle aucune

valeur pratique vos yeux, je ne puis guère croire cependant que vous puissiez rester impassibles devant cette menace d'une complète rupture de l'équilibre asiatique: Déjà à travers la Caucasie et la Transcapienne, un chemin d'accès direct s'ouvre graduellement vers les Indes à ces audacieux pangermanistes dont l'esprit d'initiative et d'organisation ne laisse rien à désirer!..

Mais ces conséquences possibles ou probables du démembrement de l'Empire russe pourraient être modifiées si toutefois vous vous décidiez à agir en Turquie par l'intermédiaire des Turcs eux-mêmes, comme les Allemands ont agi et agissent encore en Russie et en Roumanie en découvrant et utilisant le concours des hommes qui leur sont favorables. Toutefois une remarqua importante s'impose ici: à la différence des Allemands, nous espérons de vous qu'en cas de l'acceptation de notre proposition vous tiendrez généreusement et loyalement compte de notre honneur et dignité nationales comme des droits réellement légitimes de notre pays. C'est de cette façon seule que vous pourriez compter sur le dévouement illimité des meilleurs cœurs de cette Turquie si lamentablement méconnue.

Je crois qu'un peu de précision s'impose ici: l'unité politique de l'Asie mineure qui constitue "Un bloc géographique à part pourrait et devrait être assurée sous une forme quasi fédérale. En effet: abstraction faite, d'une part des Turcs qui forment la majorité centrale dans la Turquie d'Europe comme dans l'Anatolie et qui sont fixés au sol par la culture et, d'autre part, des Arabes qui forment une autre majorité mais qui ne sont fixés au sol qu'à moitié et pour la moment tout à fait incapables de se gouverner eux-mêmes, tous les autres peuples de l'Empire ne sont qu'en minorité. Par conséquent, il faudrait éviter à tout prix dans l'intérêt du monde entier de faire arbitrairement de la Turquie d'Asie une seconde presqu'île balkanique, un futur foyer de perturbations et d'interminables rivalités intérieures et extérieures...

La seule façon d'y parvenir serait naturellement d'assurer à la fois la solidarité générale de tous les éléments sociaux qui habitent la Turquie –par le maintien de l'unité politique ottomane– en même temps que d'assurer le libre essor de chacun de ces éléments par l'adoption d'une large décentralisation administrative ou d'un système fédératif approprié aux lieux et aux circonstances.

Dans les régions que vous venez d'occuper dans l'Empire ottoman; il serait fort possible de concilier vos intérêts avec les nôtres. Vous pourriez par exemple y rester tout en reconnaissant que ces régions font partie intégrale de la future Confédération ottomane. De sorte que vos intérêts dans les régions en question, au lieu de s'opposer aux nôtres, ne seraient; qu'un auxiliaire utile et vraiment fécond de ceux-ci.

Quant au Hedjaz *qui ne fait point partie essentielle de l'Asie mineure* et où l'élément turc n'est représenté exclusivement que, par quelques fonctionnaires et surtout par des troupes, sa séparation complète de la Turquie –je fais cette déclaration sous ma seule responsabilité– pourrait être un véritable avantage pour mon pays.

Mais si votre installation en Mésopotamie –ainsi envisagée– pourrait se justifier par les sacrifices que vous avez déjà faits et surtout par le bien que vous pourriez faire aux populations locales, grâce à votre capacité administrative et sociale reconnue et prêchée par nous, les prétentions de certains de vos alliés en pleine Anatolie, celle des Italiens par exemple ne pourraient pas être mieux justifiées que celles des Russes ne l'étaient à Constantinople. Il se peut que ces prétentions soient loin d'être prises au sérieux par vous, mais nous ne pouvons nier cependant que sans le triomphe allemand en Russie, Constantinople qui est une ville essentiellement turque et indispensable à l'existence même de la Turquie aurait été sacrifiée par vous à l'ambition de conquêtes des plus corrompus des Empires!..

Au début de cette guerre, votre cause paraissait sans tache et vraiment belle; vous aviez tiré l'épée pour défendre les faibles aussi bien que votre légitime place dans le monde sans rien demander de plus. Au moment même d'entrer en guerre avec la Turquie, M. Asquith n'avait-il pas déclaré solennellement "que l'Angleterre ne faisait pas la guerre aux ottomans, mais à leur gouvernement?" Cette magnifique parole était si profondément gravée dans nos cœurs que je n'avais point hésité à dire dans un de mes télégrammes adressés au Sultan en 1915 et rendu publique: "que nous préférerions, au pis aller, de nous voir même vaincus à côté des Alliés - dont la cause est juste - que de triompher avec les Allemands".

Malheureusement la belle déclaration de M. Asquith fut bien vite publiée. Dans le courant de ce même 1915, il m'est arrivé d'assister d'Athènes où je m'étais rendu dans l'espoir de vous rallier mon pays, au plus attristant des spectacles: Il ne se passait presque pas de semaines sans qu'une partie de la Turquie ne soit mise aux enchères par les Alliés dans le but de s'assurer d'abord le concours des Bulgares aux grands dépens des Grecs et plus tard celui des Grecs au détriment des Bulgares.

Jamais peut-être homme ne fut ni plus humilié ni plus attristé à cette époque que celui qui a l'honneur de vous adresser ces lignes. Je ne savais plus que dire à mes compatriotes et même à mes collaborateurs immédiats auxquels j'avais prêche depuis tant d'anées la supériorité sociale et morale du monde anglo-saxon.

Au moment où je viens vous prier encore une fois et à la lumière de ces expériences vécues d'attacher à notre action en Turquie l'importance qu'elle mérite, je considère comme un devoir de loyauté de vous dire que vos buts de guerre tels qu'ils se révèlent aujourd'hui encore au public, ne nous satisfont entièrement ni le cœur ni la raison. Et si, malgré cela, nous voulons travailler avec vous, c'est que votre cause nous paraît essentiellement plus *perfectible* que celle de l'Allemagne officielle. Si vous me permettez de sortir pour une seule fois du domaine que je me suis réservé ici, j'oserai dire que des deux groupes belligérants, celui qui mériterait le premier de la Paix, serait –je pense et je l'espère– celui qui ferait le plus d'efforts pour chercher des collaborateurs possibles dans ses adversaires, au lieu d'y voir uniquement et systématiquement des ennemis à réduire! Car une fois de plus, mais cette fois sur l'échelle de la politique mondiale, nous constatons

la tragique grandeur comme l'infinie miséricorde de la divine Parole! "Que celui qui est sans péché lui jatte le première pierre."

Et les péchés que vous pourriez vous reprocher en toute justice avant comme pendant la guerre ne se comptent plus! Certes, la responsabilité initiale de l'Allemagne est indéniable; mais si l'Allemagne a cédé, au début, à la tentation de la force, vous avez cédé au début, à celle de la faiblesse en promettant, tantôt à ceux-ci tantôt à ceux-là, des territoires sur lesquels vous n'aviez aucun droite. Et votre cause n'était pas celle de la force brutale comme chez les pangermanistes de Berlin, mais celle du droit et de la justice, selon vos propres déclaration! Précisément, c'est dans cette guerre! C'est pourquoi, je me suis permis de dire plus haut qu'il faut mériter de la paix, non seulement par la force des armes, mais aussi et surtout, par l'épuration complète de votre Cause Morale!.. Mais ceci est une question qui concerne seulement l'Avenir...

Quant aux fautes commises avant la guerre et rien que dans cette malheureuse Turquie, par exemple, elles forment aussi une collection non moins navrante. Je n'ignore pas que le Gouvernement de sa Majesté Britannique est certainement un des plus consciencieux de monde. Malgré cela, en abandonnant, lors de notre première Constitution déjà, dans la personne du grand anglophile turc Midhat pacha, un homme d'une valeur si exceptionnelle, pour un pays aussi jeune et arriéré encore que le mien – un abandon qui lui a plus tard coûté la vie – vous aviez moralement déserté votre poste dans cette partie du monde qui avait tant besoin de votre aide discrète et soutenue.

Par ce incidence vraiment étrange, en abandonnant également, lors de la crise de notre seconde constitution, un autre de vos grands amis Kâmil pacha (dont vous pourrez lire les détails dans mon rapport) vous aviez indirectement mais incontestablement facilité le triomphe de cette bande noire qui s'appelle l'Union et Progrès. Les gibets que ces hommes sinistres ont dressés sur les places publiques de Constantinople pour nous pendre les uns après les autres, forment autant de points d'interrogation qui s'adressent à la conscience anglaise, sans même qu'elle s'en doutât.

Je fais appel ici à votre générosité pour me faire pardonner cette triste parenthèse. Mais si je n'ai pu l'éviter, c'est qu'il ne s'agit pas pour nous de nous assurer votre aide à n'importe quel prix, sans apporter, en échange, un concours aussi loyal, aussi dévoué que possible. Grâce à cette loyauté seulement nous pourrions mériter plus tard de poursuivre; à côté de vous, un but qui dépasse infiniment les horizons incertains des frontières matérielles! Les renseignements que nous venons de recevoir de Constantinople nous démontrent que le renversement du gouvernement actuel de Turquie est toujours possible. Mais pour pouvoir agir avec rapidité et surtout avec la plus grande chance de succès, il est indispensable que nous formions ici en Suisse d'abord un centre d'organisation (dont les principaux éléments sont déjà prêts) en vue d'entrer en relations suivies avec nos amis de l'intérieur. *La tâche essentielle est là*! Une fois ce but atteint et un

pont solide jeté entre l'intérieur et l'extérieur, le reste serait, je crois, un travail relativement facile à accomplir. Si vous êtes disposé maintenant à causer avec nous au sujet da toutes ces questions, nous serons heureux de nous mettre à votre entière disposition, soit pour nous rendre directement à Londres, soit pour étudier l'affaire ici même. Mais pour ne point attirer l'attention de nos adversaires, au moins au début de nos préparatifs, il serait peut-être plus prudent de causer ici en Suisse, pour le moment, par l'intermédiaire d'un de vos représentants qualifiés.

Avant de terminer, je considère qu'il est de mon devoir de dire franchement que je n'ai nullement la prétention de vous promettre une victoire à brève échéance qui est loin de dépendre, à mon avis, de la seule volonté des hommes! Mais il est évident que plus vous nous soutiendrez au point de vue moral comme matériel, plus vous nous faciliterez l'obtention de notre but immédiat qui est: *La mobilisation de toutes les forces de l'Opposition Libérale Turque en vue d'une action décisive et libératrice dans l'Empire Ottoman!* Pour réussir dans une entreprise de ce genre –comme toutes nos expériences passées le suggèrent– des, moyens puissants sont indispensables! Avec des moyens insuffisants, nous n'aboutirons qu'à faire sacrifier inutilement la vie des meilleurs de nos collaborateurs et nous ne sèmerions que ruines et désolations. Je voudrais éviter, à tout prix, d'être la cause d'un tel malheur!

Mais si puissants que soient ces moyens que les circonstances peuvent exiger, ils sont véritablement hors de toute proportion avec la grandeur des avantages qu'ils contribueront à nous assurer. Dans ce cas, notre honneur personnel exigera que nous vous demandions de *faire contrôler* aussi rigoureusement que possible l'utilisation des forces que vous mettriez à notre disposition.

Je vous serais profondément reconnaissant, Excellence, de bien vouloir vous donner la peine de communiquer cette lettre confidentielle, ainsi que le mémoire qui l'accompagne à l'éminent chef du gouvernement anglais ainsi qu'à vos honorables collègues. Dans ces deux études que je soumets à votre bienveillante attention, j'ai tenu à exposer les faits tels que je les ai compris et sentis. Si quelques uns d'entre eux ne sont pas agréables à entendre, en vous les exposant quand même, j'ai cru vous rendre, à vous personnellement ainsi qu'à vos distingués collègues, le meilleur hommage possible.[104]

Veuillez agréer, Excellence, avec mes remerciements, l'assurance de mes sentiments de haute considération.

104 La sincérité de cet hommage ne devient manifeste que si l'on veut bien prendre en considération le fait que le signataire de cette lettre n'a cru pouvoir parler avec une telle franchise tout en espérant d'aboutir à une action commune, qu'aux dirigeants de deux pays seuls dans le monde. C'est pourquoi il a l'honneur d'adresser ce travail exclusivement au gouvernement de sa Majesté Britannique et à celui des Etats-Unis d'Amérique, qui a l'insigne honneur d'être présidé par un homme tel que le Président Wilson.

*Prens Sabahaddin'in Türkiye Lehine Ayrı Bir Barış Gerçekleştirilmesi İçin İttifak'ın Desteğini Talep Eden Çağrısı**

Size bu mektubu ve beraberindeki dilekçeyi gönderme hakkını kendimde bularak, böylesi bir zamanda size vermiş olduğum rahatsızlıktan dolayı beni bağışlamanızı rica ediyorum. Ancak, her kelimesinin sorumluluğunu üstlenebileceğimi düşündüğüm bu açıklamanın ilhamını ve tamamlama arzusunu, aynı anda hem ahlâki hem sosyal hem de siyasi bütün pratik sonuçlarını bizzat sizin muhakeme edebileceğiniz düşüncesi verdi bana. Bu iki çalışmada, bir yandan bizzat yaşanmış uzun düşüncelerin ve deneyimlerin sonuçları üzerinde yoğunlaşmaya kendimi zorlamış olsam da, diğer yandan da olabildiğince doğru ve tarafsız kalabilmek için yoğun çaba harcadım.

Şimdi size, 1914'ten itibaren dayım V. Mehmed'e ve onun bakanlarına Paris'ten yolladığım telgraflarda, Almanya'nın baştaki saldırganlığına karşı savaşmak amacıyla Türkiye'nin İttifak'ın saflarında yer almasının ahlâki zorunluluğunu anlatmak için üzerime düşen her şeyi yaptığımı hatırlatmama izin verin.

Bugünkü yöneticilerimizin en büyük suçlarının, diğer bilinenlerin aksine, bu savaşa Almanların saflarında katılmaları olduğunu düşünüyorum. Ama bu kesinlikle müttefik hükûmetlerin, özellikle de Britanyalı Majestelerinin, Türkiye'nin, düşmanlarının tarafına geçmesinde bir sorumluluk payları olmadığı anlamına gelmiyor.

Dilekçemin bir bölümünde, tartışılmaz olgular üzerine temellendirerek ortaya koymaya çalıştığım şey de bu. Eğer onu sonuna kadar okuma zahmetine katlanırsanız, belki de Yakın Doğu'da sizin tarafınızdan tamamlanması gereken çok temel bir işin var olduğunu ve bu işin şimdiye

* Çeviren: İlker Aktükün. Yukarıdaki metnin Türkçe çevirisidir. Orhan Remzy Kazancigil; *Le Prince M. Sabaheddine Grand patriote turc et pionnier de le science sociale 1879-1948 Ses idées – sa carrière* (Paris: 1948) s. 38-46.

kadar hiç ele alınmadığını kendiniz saptayabilirsiniz: Aslında bütün bu savaş boyunca siz, ülkemin derinden örselenmiş yüreğine en ufak bir çağrıda bulunmayı denemeden, Türkiye'ye kendi iradenizi, özellikle dışarıdan güçlerle, yani yalnızca silahların gücünü kullanarak dayatmaya çalıştınız. Oysa içeriden gelen ve sizin bütün dış gayretlerinizin tamamlanması için muhakkak gerekli olan bir başka yöntem daha var: Daha şimdiden gözlerimizin önünde, mükemmel biçimde başarıya ulaştığınız tipik ve yeni bir örnek var: Muhalefette olduğu sırada büyük dostunuz Bay Venizelos'u destekleyerek, Yunanistan tarafından gelecek her türlü tehlikeyi engellemediniz mi? Eğer bize karşı da az-çok benzer bir tutum takınsaydınız, Türkiye'ye silahların gücüyle asla elde edemeyeceğiniz ve Yunanistan'da ortaya koyduğunuz eserin mantıki ve gerekli bir taçlandırması olabilecek, sonuçları itibarıyla çok daha verimli bir zafer kazandırabilirdiniz.

Rusya'da yaşananların çok daha aydınlatıcı ikinci bir örnek oluşturduğuna inanıyorum! Sahiden de, Almanlar, Çarların eski imparatorluklarını böylesine tamamen silahsızlandırmayı yalnızca silahların gücüyle mi başardılar? Onların bu askeri girişimlerine eşi görülmemiş bir zafer kazandıran, imparatorluğun içinde yaptıkları çalışma değil miydi? Sadece Rus sosyalistlerin aksine biz Türk liberalleri, asla bozguncu değiliz ve toplumsal alt-üst oluş düşleri de görmüyoruz. Bizler yalnızca, tıpkı bizlerin diğer halkların ve ülkelerin bağımsızlıklarına ve haklarına saygı duymayı istememiz gibi, kendi ülkemizin bağımsızlığının ve meşru haklarının saygı görmesini şiddetle arzulayan Osmanlı vatanseverleriyiz.

Nihayet, burada savunduğum tezi destekleyen üçüncü bir örneği ise, günümüzde Romanya'da yaşananlar sağlıyor: Burada da Almanlar, dışarıdan zaferlerini ilan ettikten sonra, içeriden de muzaffer olmaya çabalıyorlar. Carplar ve Marghilomanlar gibi Romen siyasi arkadaşları sayesinde, Romen kamuoyu İttifak'a karşı gerçek bir fikir değişikliği yaşayacak gibi görünüyor.

Ancak Romanya'da yaşanan olaylar Almanya'nın partizanlarını haklı çıkarırken, Türk İngiliz-muhiplerinin davası ne yazık ki Boğaz'da askıya alınmış bulunuyor! Burada üzücü bir saptama kendini doğal olarak dayatıyor: Almanya dostlarına neredeyse her zaman bir tür destek ve cesaretlendirme, hatta bazen güçlü ve sürekli bir yardımda bulurken; sizin dostlarınız ya sık sık yüzüstü bırakılıyorlar ya da seslerine çok geç kulak veriliyor, hatta bazen tarafınızdan tamamen görmezden geliniyorlar. En azından bizim durumumuz böyleydi...

İttihâd ve Terakki'nin liderleri için en büyük endişeyi yaratan, İttifak'ın Türkiye'deki askeri girişimleri değil; biz hasımlar için sizin tarafınızda sağlam bir dayanak noktası bulmak ve bunun sayesinde Türkiye'nin en elverişli partisinde kendi nihai çöküşlerini hazırlayacak bir başka Osmanlı hükûmeti kurmaktı:

1915 yılında Atina'da bulunduğum sırada, bu türden bir operasyonun mükemmel olasılığını saptamıştım. İzmir'in ileri gelenleri bu dönemde, bana karşı duydukları yakınlığın güvencesini ve gerektiğinde etkili desteklerini sunmak için en eski siyaset arkadaşlarımdan biri olan bir özel görevliyi (Kaymakam Şükrü Bey) göndermişlerdi. Bunların, İmparatorluğun yakınlıklarıyla beni cesaretlendirmiş ve güvenleriyle onurlandırmış diğer kesimleri gibi, Aydın ilinin Müslüman nüfusunun en azından bir kısmını ve oradaki Yunanlıları ayaklandırabileceklerini (adem-i merkeziyetçilik *–décentralisation–* ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan bütün halkların meşru hakları lehine yürüttüğüm kampanyadan beri) biliyordum; hepsi de bizlerin Türklerle ve bütün bölgeyle ilişkilerimizi kolaylaştırmaya hazırdılar. Ayrıca, aynı ilde bulunan kimi liberal resmi görevliler, bize birliklerin bir kısmının desteğinin güvencesini bile veriyorlardı. Güçlerimizi sizinkilerle birleştirerek, İzmir'deki Jön Türk hükümetini devirebilirdik; *tıpkı daha önce, 1912 yılında İstanbul'da kendi kaynaklarımızla devirdiğimiz gibi.* Böylece İzmir'in liberal bir Türk hükûmetinin merkezi haline dönüşmesiyle, başkenti ve nihayetinde tüm Türkiye'yi davanıza kazanmak kesin olmasa bile mümkün olabilirdi. Öyle ki, öncelikle büyük Çanakkale yenilgisinden ve ardından gelen Rus-Romen yenilgilerinden kaçınabilirdiniz. Ne yazık ki, pek çok kereler Foreign Office'e (ayrıca Quai d'Orsay'e de) başvurmuş ve asgari nezaket gereği dahi olsa tek bir cevap alamamıştım!

Çabalarımızın yalnızca savaşın başıyla başlamadığı, Türkiye'de gerçek anlamda liberal ve sadık bir rejimin zaferi için on sekiz yıldır mücadele ettiğimiz ve on beş yıldan beri ülkemize Anglo-sakson dünyasının sosyal üstünlüğünün bilimsel bir anlayışını, zihinlereyse okul ve ulus eğitiminin özerklik taraftarı (*self-made men* ve *self-government*) bir biçimde yeniden yapılandırılmasının mutlak gerekliliğini sokmaya çalıştığımız ve böylece bizim Doğu'muzla sizin Batı'nız arasında karşılıklı anlayış, sevgi ve dayanışma köprüsü kurmayı hedeflediğimiz düşünülürse, bizi içine terk ettiğiniz sessizlik, bizim için en az verdiğimiz çabalar kadar dayanılmaz!

Bundan yaklaşık on beş yıl önce bu yeni sosyal kavrayışı Türkiye'ye ilk getirişimde, doğal olarak şu anki savaşı ve bizi sizlere bu çağrıyı yapmaya iten mecburiyeti öngöremezdim. Bu nedenle benim yürüttüğüm çalışma tamamen tarafsızdı (çıkar gütmüyordu) ve yalnızca benim kendi hemşehrilerimi kapsıyordu, ancak bugün yepyeni bir durumla karşı karşıyayız, kendimizi öncelikle dışarıdan güçlü bir destek noktası ile güvenceye almadan içeride hareket etmemiz mümkün değil! Size gelince, özellikle Brest-Litovsk barışından sonra, eğer çağrımıza yanıt vermekte daha fazla gecikirseniz, korkarım ki belki de bütün Asya, en azından bir süreliğine, düşmanlarınız olan Almanlar ve dostlarınız olan Japonlar tarafından iki nüfuz veya egemenlik bölgesi olarak paylaşılacaktır.

Bize bunca acıya ve fedakârlığa mal olmuş bütün geçmiş çabalarımızın şu dönemde sizin gözünüzde hiçbir pratik değerinin olmadığını kabullensek bile, Asya'daki dengelerin tamamen bozulması tehdidi karşısında kayıtsız kalabileceğinizi düşünmekte zorlanıyorum. Daha şimdiden, Kafkasya ve Hazar ötesi bölgeden Hindistan'a, hiç istenmediği halde, öncülük ve örgütlenme ruhuyla hareket eden gözüpek Pan-cermenistler tarafından, kademeli olarak doğrudan bir yol açılıyor bile...

Ancak eğer siz Türkiye'de, tıpkı Almanların Rusya ve Romanya'da kendilerine yakın insanların desteklerini keşfedip kullandıkları gibi, bizzat Türklerin aracılığını kullanarak hareket etmeye karar vermiş olsaydınız, Rus İmparatorluğu'nun parçalanmasının bu olası ya da muhtemel sonuçları değişebilirdi. Yine de burada önemli bir noktanın altını çizmek gerekiyor: Bizler, sizlerin önerimizi kabul etmeniz durumunda, Almanlardan farklı olarak, tıpkı ülkemizin tamamen meşru hakları gibi, ulusal onurumuzu ve haysiyetimizi cömertçe ve dürüstçe dikkate alacağınızı umuyoruz. Şu çok acı biçimde bir türlü değeri bilinememiş Türkiye'nin en iyi kalplerinin sonsuz sadakatine ancak bu şekilde güvenebilirsiniz.

Sanırım burada bir açıklama yapmak zorunlu: Küçük Asya'nın ayrı bir coğrafi blok oluşturan siyasi birimi, neredeyse federal biçim altında güvenceye alınabilir veya alınmalıdır. Gerçekten de soyutlamayı bir yana bırakırsak, bir yanda Anadolu'da olduğu gibi Avrupa'daki Türkiye'de de merkez çoğunluğu oluşturan ve toprağa kültürle bağlanmış olan Türkler; diğer yanda bir başka çoğunluk oluşturan ancak toprağa yarı yarıya bağlı ve kendi kendilerini yönetme yeteneğinden yoksun Araplar ve yalnızca azınlık olan İmparatorluğun diğer halkları var. Sonuç olarak Asya Türkiye'sini keyfi olarak ikinci bir Balkan yarımadasına, gelecekteki bir karışıklık ve sonu gelmeyen iç ve dış düşmanlıklar yuvasına dönüştürmekten bütün dünyanın çıkarı için ne pahasına olursa olsun kaçınmak gerekir...

Bunu başarabilmenin tek yolu doğal olarak hem Türkiye'de yaşayan bütün sosyal unsurları –Osmanlı siyasi biriminin korunması yoluyla– ve aynı zamanda, geniş bir yönetimsel adem-i merkeziyetçilik ya da mekânlara ve koşullara uygun federatif bir sistemin benimsenmesi sayesinde bu unsurların her birinin özgür gelişimlerini güvenceye almaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda işgal ettiğiniz bölgelerde, sizin çıkarlarınızla bizimkileri uzlaştırmak fazlasıyla mümkün olabilir. Örneğin bu bölgelerin, gelecekteki Osmanlı Konfederasyonu'nun tam bir parçası olduğunu tanıyarak buralarda kalabilirsiniz. Öyle ki sizin bölgedeki mevzu bahis çıkarlarınız, bizimkilerle çelişmek bir yana, bunlara yardımcı olacak ve bunları gerçekten besleyecek çıkarlardır.

Artık *Küçük Asya'nın temel bir parçası olmayan* ve Türk unsurunun yalnızca birkaç görevli ve özellikle de birliklerle temsil edildiği *Hicaz'a gelin-*

ce, buranın tamamıyla Türkiye'den ayrılması –bu açıklamanın sorumluluğu yalnızca bana aittir– ülkem için gerçek bir avantaj olabilir.

Fakat sizin –tasarlandığı gibi– Mezopotamya'ya yerleşmeniz, şimdiye kadar yaptığınız fedakârlıklar ve bizim tarafımızdan da tanınan ve benimsenen idari ve sosyal yeteneğinizi kullanarak yerel halklara yapacağınız iyilikler sayesinde hoş görülebilse de, Anadolu'da bulunan bazı müttefiklerinizin –örneğin İtalyanların– niyetleri, İstanbul'daki Rusların niyetlerinden daha hoş görülemez. Bu niyetler sizin tarafınızdan ciddiye alınmaktan çok uzak olabilir, ancak şunu da inkâr edemeyiz: Rusya'da Alman zaferi yaşanmasaydı, temelde bir Türk şehri olan ve Türkiye'nin varolması için zorunlu olan İstanbul, imparatorlukların en kokuşmuşunu fethetmek tutkusuyla sizin tarafınızdan feda edilirdi.

Bu savaşın başında davanız, lekesiz ve gerçekten güzel görünüyordu; dünyadaki meşru konumunuzun gerektirdiği gibi daha fazla bir şey talep etmeden güçsüzleri korumak için kılıcınızı çekmiştiniz. Türkiye ile savaşa girdiğiniz sırada bile Bay Asquith büyük bir ciddilikle, "İngilizlerin Osmanlılara karşı değil, onların hükümetlerine karşı savaştığını" ilan etmemiş miydi? Bu muhteşem ifade kalplerimize öyle derinden kazınmıştı ki, 1915 yılında Sultana gönderdiğim ve kamuoyuna da açıklanmış telgraflarımdan birinde, "kendimizi, Almanlarla zafer kazanmaktansa, davaları haklı olan İttifak'ın yanında –en kötü ihtimalle– yenilmiş görmeyi tercih etmeliyiz" demekten hiç çekinmemiştim.

Maalesef Bay Asquith'in güzel açıklaması fazla hızlı yayınlandı. Aynı 1915 yılında, ülkemi sizin tarafınıza kazandırmak umuduyla gittiğim Atina'da, gösterilerin en üzücüsüne iştirak etmek zorunda kaldım: Önce Yunanlıların aleyhine Bulgarların desteğini almak, ardından da Bulgarların zararına Yunanlıların desteğini almak için Türkiye'nin bir kısmının İttifak tarafından açık artırmaya konmadığı neredeyse tek bir hafta bile geçmiyordu.

Kimse bu dönemde, size bu satırları yazma onuruna sahip olan bu adam kadar aşağılanmamış ve üzülmemiştir. Hemşehrilerime ve hatta yıllar boyunca Anglo-sakson dünyasının sosyal ve ahlâki üstünlüğünü övdüğüm en yakın dostlarıma artık ne diyeceğimi bilemiyordum.

Sizden bir kez daha yaşanmış bu deneyimlerin ışığında bizim Türkiye'deki hareketimize hak ettiği önemi vermenizi rica ederken, bugün ortaya çıkan savaş hedeflerinizin ne kalbimizi ne de aklımızı tatmin ettiğini belirtmeyi bir dürüstlük görevi addediyorum. Ve eğer bütün bunlara rağmen sizinle çalışmayı istiyorsak, bunun sebebi davanızın bize Almanya'nın resmi açıklamalarından çok daha *geliştirilebilir* görünmesidir. Eğer bir kez olsun burada konudan ayrılmama izin verirseniz, size savaş halindeki iki taraftan barışı en fazla hak edenin, –öyle sanıyor ve umuyorum ki– hasımlarında yalnızca ve sürekli olarak yok edilecek düşmanlar gören değil, onlar-

da olası işbirlikçiler aramak için en fazla çabayı harcayan taraf olduğunu söylemeye cesaret ederim! Zira bir kez daha, ancak bu sefer dünya çapında politika alanında, trajik görkemi, o Kutsal Sözün *(divine parole)* sonsuz merhameti olarak saptıyoruz: 'Günahsız olanınız ona ilk taşı atsın'.

Ve savaş öncesi olduğu gibi savaş sırasında da tamamen adilane biçimde kendinize mal edebileceğiniz günahlar, artık sayılmıyor. Kuşkusuz Almanya'nın ilk sorumluluğu reddedilemez; ama Almanya başlangıçta gücün dürtüsüne boyun eğmişken, siz, üzerinde hiçbir hakkınız olmayan toprakları bir ona bir buna vaat ederek, zayıflığa boyun eğdiniz. Ve sizin davanız Berlin'in Pan-cermenistleri gibi kaba kuvvetin değil, bizzat sizin açıklamalarınıza göre hak ve adaletin davasıydı! Açıkça, bu insani adaletsizlikten, bu savaşın ilahi adaleti doğuyor. Size, barışı yalnızca silahların gücüyle değil aynı zamanda ahlâki Davanızın tamamen yetkinleştirilmesiyle hak etmek gerektiğini söyleme hakkını bu nedenle kendimde bulabiliyorum. Ancak bu şimdilik yalnızca geleceği ilgilendiren bir mesele...

Savaştan önce sadece şu mutsuz Türkiye'de yapılan yanlışlara gelince; bunlar da daha az üzücü olmayan bir koleksiyon oluşturuyorlar. Britanya Majestelerinin hükümetinin, dünyanın kuşkusuz en vicdanlılarından biri olduğunu görmezden gelmiyorum. Buna rağmen, daha ilk Anayasamız (Birinci Meşrutiyet) döneminde, çok nadir bulunan değerde bir adam olan büyük Türk İngiliz muhibbi Midhat Paşa'yı benimki kadar genç ve geri kalmış bir ülke için yüzüstü bırakarak –bu yüz üstü bırakma daha sonra onun hayatına mal olacaktı–, sizin gizli ve sürekli yardımınıza ihtiyacı olan dünyanın bu köşesindeki üssünüzü terk etmiş oldunuz.

Gerçekten tuhaf bir başka tesadüf sonucu, İkinci Meşruiyet döneminde yaşadığımız kriz sırasında da büyük dostlarınızdan bir başkası olan Kâmil Paşayı da yüz üstü bırakarak (ayrıntıları raporumda okuyabilirsiniz), dolaylı ancak tartışmasız biçimde adına İttihâd ve Terakki denen şu sürünün *(bande noir)* zaferini kolaylaştırdınız. Bu uğursuz adamların bizi birbirimiz ardına asmak için İstanbul meydanlarına kurdukları darağaçları, İngiliz vicdanına ilişkin kuşkuya yer bırakmayacak kadar fazla sayıda soru işareti oluşturuyor!

Açtığım bu üzücü parantezden dolayı kendimi bağışlatmak için yüce gönüllülüğünüze çağrı yapıyorum. Ama bundan kaçınamadıysam, bunun nedeni, karşılığında *aynı derecede dürüst, aynı derecede olabildiğince samimi desteğinizi* almadan ne pahasına olursa olsun sizin yardımınızı kabul etmemizin söz konusu olmamasıdır. Sadece bu dürüstlük sayesindedir ki biz, maddi sınırların belirsiz ufuklarını sonsuza dek aşan bir hedefi, sizin yanınızda takip etmeyi hak edebileceğiz. İstanbul'dan yeni aldığımız bilgiler, bugünkü Türkiye hükümetinin devrilmesinin hâlâ mümkün olduğunu gösteriyor. Ancak hızla ve daha da önemlisi en fazla başarı şansıyla hareket edebilmek için burada, yani İsviçre'de, içerideki dostlarımızla *sü-*

rekli ilişkiler oluşturmak amacıyla bir örgüt merkezi (temel unsurları şimdiden hazır olan) kurmamız kaçınılmazdır. *En temel görev şudur:* Bir kez hedefe ulaşılır ve içerisi ile dışarısı arasında sağlam bir köprü kurulursa, zannımca geriye kalan işin tamamlanması daha kolay olacaktır. Eğer şu anda bütün bu meseleler üzerine bizimle tartışmaya müsaitseniz, ister doğrudan Londra'ya gelmek, ister işi burada incelemek için tamamıyla emrinize amade olmaktan mutlu olacağız. Fakat belki de, en azından hazırlıkların başında düşmanlarımızın dikkatini çekmemek için, saygın temsilcilerinizden birinin aracılığıyla burada, yani İsviçre'de müzakere etmek daha ihtiyatlı olacaktır.

Bitirmeden önce, bence insanların iradesine bağımlı olmaktan çok uzak, kısa sürede elde edilecek bir zafer vaat etmeye asla niyetim olmadığını dürüstçe belirtmeyi kendime görev addediyorum! Ancak bizi moral ve maddi olarak ne kadar desteklerseniz, acil hedefimize ulaşılmasını da o kadar kolaylaştırmış olursunuz. Hedefimiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda kararlı ve serbestlikçi (libératrice) bir faaliyet başlatmak amacıyla Türk Liberal Muhalefetinin bütün güçlerinin harekete geçirilmesidir.* Bu türden bir girişimde başarılı olmak için –bütün eski deneyimlerimizin de bize öğütlediği gibi–, güçlü imkânlara sahip olmak kaçınılmazdır! Yetersiz imkânlarla ancak en yakın dostlarımızın hayatlarını gereksiz yere feda etmeyi ve yalnızca yıkıntı ve perişanlık ekmeyi başarabiliriz. Her ne pahasına olursa olsun, bu türden bir felâketin sebebi olmaktan kaçınmak isterim!

Ancak koşulların gerektirdiği imkânlar ne kadar güçlü olursa olsun, bunlar, bizi emniyete almaya katkıda bulunacak avantajların büyüklüğüyle karşılaştırılamaz bile. Bu durumda, kişisel şerefimiz sizden, bizim emrimize vereceğiniz güçlerin kullanımının olabildiğince sıkı *denetlenmesini* talep etmemizi gerektirecek.

Ekselansları, eğer bu gizli mektubu ve ona eşlik eden dilekçeyi (mémoire) İngiliz hükümetinin en yetkili kişisine ve saygıdeğer dostlarınıza iletme zahmetine katlanırsanız, size derinden müteşekkir olacağım. İyi niyetli dikkatinize sunduğum bu iki çalışmada, olguları kavradığım ve hissettiğim biçimde ortaya koymaya çalıştım. Aralarından bazılarını duymak hoş olmadığı halde onları yine de belirterek, size, size olduğu kadar saygıdeğer dostlarınıza da mümkün olan en yüce saygılarımı sunduğumu düşündüm.[105]

Ekselansları, yüksek bir saygının ifadesi olan hislerimin güvencesi olan teşekkürlerimi lütfen kabul ediniz."

105 Bu saygının samimiyeti ancak, bu mektubun imzacısının ortak bir faaliyetle sonuçlandırmayı umarak, dünyada yalnız iki ülkenin yöneticileriyle böylesi bir dürüstlük içinde konuşabileceğine inandığının dikkate alınmasıyla ortaya çıkacaktır. Bu nedenle, bu çalışmayı yalnızca Britanya Majesteleri'nin hükûmetine ve Başkan Wilson gibi bir adam tarafından yönetilme şerefine nail olan Amerika Birleşik Devletleri hükûmetine iletme şerefine sahiptir.

Les Turcs résidant en Suisse réunis un Congrès à Genève, ont pris les décisions suivantes

1-) Le maintien de la Turquie avec Constantinople comme capitale.

2-) L'application intégrale du paragraphe douze du message de Monsieur le Président Wilson garantissant nettement l'indépendance de la Turquie.

3-) L'examen minutieux et équitable des droits des Turcs, ainsi que les revendications de tous les éléments ethniques de la Turquie

4-) La sauvegardé de tous les droits et intérêts légitimes des autres éléments ethniques formant la minorité dans la Turquie proprement dite, ainsi que ceux des minorités turques habitant dans les autres pays.

5-) La répartition proportionnelle de la dette Publique Ottomane et de tous les engagements financiers sur tous les territoires appartenant à l'Empire Ottoman avant la guerre balkanique

6-) Le ravitaillement urgent de la Turquie affamée dans la limite du possible, et le rapatriement dans un bref délai des prisonniers turcs.

7-) La situation des Ottomans à l'Etranger; innocents de la déclaration de la guerre, étant devenue cruellement intenable depuis la rupture de toute communication avec la Turquie, il serait que trop juste et généreux que les Puissances alliées veuillent bien leur accorder l'autorisation d'entrer en rapport avec leur famille afin de subvenir à leurs besoins les plus immédiats.

8-) Les résolutions mentionnées plus haut seront télégraphiquement communiquées au Président Wilson et aux Premiers Ministre d'Angleterre, de France et d'Italie.

9-) Le Congrès accorde au Général Cherif Pacha pleins pouvoirs pour faire des démarches nécessaires conformément à la teneur des articles précités.

(signe) Le Président du Congrès, Sabaheddin

Le Vice-président du Congrès, A. Rechid

Suivent les signatures des autres membres du Congrès.

Genève le 16 Janvier 1919

*Cenevre'de Bir Kongre Toplayan İsviçre'de Mukim Türklerin Aldığı Kararlar**

İsviçre'de mukim Türkler Cenevre'de bir kongre topladı ve aşağıdaki kararları aldı:

1. Başkenti İstanbul (Konstantinopol) olmak üzere Türkiye'nin muhafazası.

2. Wilson İlkeleri'nin[106] Türkiye'nin bağımsızlığını açıkça garanti eden on ikinci maddesinin bütünlük içerisinde uygulanması.

3. Türklerin haklarının derinlemesine ve hakkaniyetli bir biçimde incelenmesi ve bununla ilintili olarak Türkiye'nin tüm etnik unsurlarının iddia ve taleplerinin de aynı şekilde incelenmesi.

4. Eski Osmanlı topraklarındaki asıl Türkiye'de azınlık olan diğer etnik unsurların tüm meşru hak ve çıkarlarının himaye edilmesi, aynı biçimde başka ülkelerde ikamet eden Türk azınlıklarında benzer hak ve çıkarlarının da himayesi.

5. Osmanlı kamu borcunun ve tüm mali angajmanlarının Balkan savaşları öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olan bütün ülkeler arasında orantılı olarak paylaştırılması.

6. Açlık çeken Türkiye'nin iaşesinin olanaklar dâhilinde derhal sağlanması ve Türk savaş esirlerinin kısa süre içinde iadesi.

7. Yurtdışındaki Osmanlıların durumu; ülkelerinin savaş ilanında masum olan bu insanların durumu Türkiye ile tüm iletişim koparıldığından beri dayanılmaz hale gelmiştir. Müttefik güçlerin bu insanlara aileleriyle ilişki kurabilmeleri ve ailelerinin en acil ihtiyaçlarını sağlayabilmeleri için izin vermesi adil ve cömert bir davranış olacaktır.

* Çeviren: Mustafa Görkem Doğan. Yukarıdaki metnin Türkçesidir: *Les Turcs résidant en Suisse réunis un Congrès à Genève, ont pris les décisions suivantes* [16 Ocak 1918].

106 Metinde "mesajı" olarak geçmektedir.

8. Yukarıda kararlar Başkan Wilson'a ve İngiltere, Fransa ve İtalya başbakanlarına telgraf yoluyla iletilecektir.

9. Kongre Şerif Paşa'ya bu maddelerin manasına uygun düşen gerekli girişimlerde bulunması için tam yetki vermiştir.

İmza edenler
Kongre Başkanı Sabahaddin
Kongre Başkan Yardımcısı A. Reşid
Devamında Kongrenin diğer üyelerinin imzaları vardır.
Cenevre, 16 Ocak 1919.

Monsieur Wilson, Président de la République des États-Unis d'Amérique

Paris

Ayant en vous pleine et entière confiance Monsieur le Président et sachant que l'esprit de justice et d'humanité s'incarne en votre personne, nous mettons la cause de notre malheureux pays entre vos mains et nous ne sollicitons que l'équité impartiale dont la définition se trouve dans vos messages présidentiels Stop.

Au nom de nos compatriotes résidant en Suisse réunis en Congrès le 16 Janvier 1919 à Genève, nous soumettons à Votre haute appréciation éclairée, les décisions suivantes que nous avons prises et dûment consignées dans la procès-verbal de notre réunion Stop.

Le maintien de la Turquie avec Constantinople ville indiscutablement turque comme capitale conformément au paragraphe douze de Votre message dont la teneur garantit nettement l'indépendance de la Turquie Stop.

Nous nous permettons d'émettre le vœu pour l'examen minutieux et équitable de la légitimité de nos droits ainsi que celle des revendications de tous les éléments ethniques de la Turquie Stop.

Il serait également équitable que les droits et intérêts des autres éléments ethniques formant la minorité soient sauvegardés dans la Turquie proprement dite ainsi que ceux des minorités turques habitant dans des autres pays Stop.

La participation proportionnelle de la Dette Publique et de tous les engagements financiers sur tous les territoires appartenant à l'Empire Ottoman avant la guerre balkanique Stop.

Le ravitaillement urgent de la Turquie affamée, dans la limite du possible, et le rapatriement dans un bref délai des prisonniers turcs Stop.

La situation des Ottomans à l'étranger innocents de la déclaration de la guerre, étant devenue cruellement intenable depuis la rupture de toute communication avec la Turquie, il ne serait que trop juste et généreux que les Puissances alliées veuillent bien leur accorder l'autorisation d'entrer en rapports avec leur famille afin de subvenir à leurs besoins les plus immédiats Stop.

Le Congrès vient d'accorder au Général Cherif Pacha pleins pouvoirs pour attirer la bienveillante attention des Alliés sur la légitimité de nos droits nationaux.

(signe)
Le président du Congrès, Sabaheddin
Le vice-président du Congrès, A. Rechid
Suivent les signatures des autres membres du Congrès.
Genève, le 16 Janvier 1919

Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Wilson'a Çekilen Telgraf[*]

Bay Wilson, Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı,

Bay Başkan, size tam ve bütünüyle güven duyarak, adalet ve insanlık ruhunun kişiliğinizde vücut bulduğunu bilerek, mutsuz ülkemizin davasını ellerinize bırakıyoruz ve sadece ilkelerinizde tanımını bulan bitaraf hakkaniyete hitap ediyoruz.

Cenevre'de 16 Ocak 1919 tarihinde bir kongre toplayan İsviçre'de mukim yurttaşlarımız adına Ekselanslarının yüksek huzurlarına kongrede aldığımız ve Kongre tutanağında yer verdiğimiz aşağıdaki kararları sunmaktan onur duyarız. Stop.

Tartışmasız bir Türk şehri olan İstanbul'un (Konstantinopol'ün) başkent olduğu bir Türkiye'nin ilkelerinizin[107] Türkiye'nin bağımsızlığını açıkça garanti eden on ikinci maddesi uyarınca muhafaza edilmesi. Stop.

Türklerin haklarının derinlemesine ve hakkaniyetli bir biçimde incelenmesi ve bununla ilintili olarak Türkiye'nin tüm etnik unsurlarının iddia ve taleplerinin de aynı şekilde incelenmesine dair niyetimizi ortaya koymak isteriz. Stop.

Eski Osmanlı topraklarındaki asıl Türkiye'de azınlık olan diğer etnik unsurların tüm meşru hak ve çıkarlarının himaye edilmesi, aynı biçimde başka ülkelerde ikamet eden Türk azınlıklarında benzer hak ve çıkarlarının da himayesi de haktanır bir uygulama olacaktır. Stop.

Osmanlı kamu borcunun ve tüm mali angajmanlarının Balkan savaşları öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olan bütün ülkeler arasında orantılı olarak paylaştırılması. Stop.

Açlık çeken Türkiye'nin iaşesinin olanaklar dâhilinde derhal sağlanması ve Türk savaş esirlerinin kısa süre içinde iadesi. Stop.

* Çeviren: Mustafa Görkem Doğan. Yukarıdaki metnin Türkçesidir: *Monsieur Wilson, Président de la République des États-Unis d'Amérique* [16 Ocak 1918].

107 Metinde "mesajı" olarak geçmektedir.

Ülkelerinin savaş ilanında masum olan yurtdışındaki Osmanlıların durumu Türkiye ile tüm iletişim koparıldığından beri dayanılmaz hale gelmiştir. Müttefik güçlerin bu kişilere aileleriyle ilişki kurabilmeleri ve ailelerinin en acil ihtiyaçlarını sağlayabilmeleri için izin vermesi adil ve cömert bir davranış olacaktır. Stop.

Kongre Şerif Paşa'ya müttefiklerin ulusal haklarımızın meşruluğuna olan nazik ilgilerini çekmesi için tam yetki vermiştir. Stop.

İmza edenler
Kongre Başkanı Sabahaddin
Kongre Başkan Yardımcısı A. Reşid
Devamında Kongrenin diğer üyelerinin imzaları vardır.
Cenevre, 16 Ocak 1919.

A Leurs Excellences M. Lloyd George, Clemenceau, Orlando

Au nom de nos compatriotes résidant en Suisse réunis en Congrès le 16 Janvier 1919 à Genève, nous avons l'honneur de soumettre à la haute appréciation éclairée de Votre Excellence, les décisions suivantes que nous avons prises et dûment consignées dans la procès-verbal de notre réunion Stop.

Le maintien de la Turquie avec Constantinople ville indiscutablement turque comme capitale conformément au paragraphe douze de Votre message de Monsieur le Président Wilson dont la teneur garantit nettement l'indépendance de la Turquie Stop.

Nous nous permettons d'émettre le vœu pour l'examen minutieux et équitable de la légitimité de nos droits ainsi que celle des revendications de tous les éléments ethniques de la Turquie Stop.

Il serait également équitable que les droits et intérêts des autres éléments ethniques formant la minorité soient sauvegardés dans la Turquie proprement dite ainsi que ceux des minorités turques habitant dans des autres pays Stop.

La répartition proportionnelle de la Dette Publique et de tous les engagements financiers sur tous les territoires appartenant à l'Empire Ottoman avant la guerre Balkanique Stop.

Le ravitaillement urgent de la Turquie affamée dans la limite du possible et le rapatriement dans un bref délai des prisonniers turcs Stop.

La situation des Ottomans à l'étranger innocents de la déclaration de la guerre étant devenue cruellement intenable depuis la rupture de toute communication avec la Turquie il ne serait que trop juste et généreux que les Puissances alliées veuillent bien leur accorder l'autorisation d'entrer en rapport avec leur famille afin de subvenir à leurs besoins les plus immédiats Stop.

Le Congrès vient d'accorder au Général Cherif Pacha pleins pouvoirs pour attirer la bienveillante attention des Alliés sur la légitimité de nos droits nationaux.

(signe)
Le président du Congrès, Sabaheddin
Le vice-président du Congrès, A. Rechid
Suivent les signatures des autres membres du Congrès.
Genève, le 16 Janvier 1919

*Lloyd George, Bay Clemenceau ve Bay Orlando'ya Çekilen Telgraf**

"Ekselansları Bay Lloyd George, Bay Clemenceau ve Bay Orlando'ya"

Cenevre'de 16 Ocak 1919 tarihinde bir kongre toplayan İsviçre'de mukim yurttaşlarımız adına Ekselanslarının yüksek huzurlarına kongrede aldığımız ve Kongre tutanağında yer verdiğimiz aşağıdaki kararları sunmaktan onur duyarız. Stop.

Tartışmasız bir Türk şehri olan İstanbul'un başkent olduğu bir Türkiye'nin Wilson İlkeleri'nin[108] Türkiye'nin bağımsızlığını açıkça garanti eden on ikinci maddesi uyarınca muhafaza edilmesi. Stop.

Türklerin haklarının derinlemesine ve hakkaniyetli bir biçimde incelenmesi ve bununla ilintili olarak Türkiye'nin tüm etnik unsurlarının iddia ve taleplerinin de aynı şekilde incelenmesine dair niyetimizi ortaya koymak isteriz. Stop.

Eski Osmanlı topraklarındaki asıl Türkiye'de azınlık olan diğer etnik unsurların tüm meşru hak ve çıkarlarının himaye edilmesi, aynı biçimde başka ülkelerde ikamet eden Türk azınlıklarında benzer hak ve çıkarlarının da himayesi de haktanır bir uygulama olacaktır. Stop.

Osmanlı kamu borcunun ve tüm mali angajmanlarının Balkan savaşları öncesinde Osmanlı İmparatorluğunun parçası olan bütün ülkeler arasında orantılı olarak paylaştırılması. Stop.

Açlık çeken Türkiye'nin iaşesinin olanaklar dâhilinde derhal sağlanması ve Türk savaş esirlerinin kısa süre içinde iadesi. Stop.

* Çeviren: Mustafa Görkem Doğan. Yukarıdaki metnin Türkçesidir: *A Leurs Excellences M. Lloyd George, Clemenceau, Orlando* [16 Ocak 1919].

108 Metinde "mesajı" olarak geçmektedir.

Ülkelerinin savaş ilanında masum olan yurtdışındaki Osmanlıların durumu Türkiye ile tüm iletişim koparıldığından beri dayanılmaz hale gelmiştir. Müttefik güçlerin bunlara aileleriyle ilişki kurabilmeleri ve ailelerinin en acil ihtiyaçlarını sağlayabilmeleri için izin vermesi adil ve cömert bir davranış olacaktır. Stop.

Kongre Şerif Paşa'ya müttefiklerin ulusal haklarımızın meşruluğuna olan nazik ilgilerini çekmesi için tam yetki vermiştir. Stop.

İmza edenler
Kongre Başkanı Sabahaddin
Kongre Başkan Yardımcısı A. Reşid
Devamında Kongrenin diğer üyelerinin imzaları vardır.
Cenevre, 16 Ocak 1919.

Interview accordé par le prince Sabahaddine à Aly El-Ghalaiaty, collaborateur de la Tribune de Genève, *qui la publia dans son numéro du 2-3 mars 1919*[*]

Il y a quelques jours, un chargé d'ambassade spécial (S. Lutfi) débarquait à Marseille d'un torpilleur français et se rendait à Paris d'abord, à Genève ensuite. C'était un envoyé particulier du sultan Mehemed Rechad VI ayant pour mission de rencontrer le prince Sabaheddine, chef de l'opposition libérale turque, et de lui remettre quelques missives, lui donnant pleins pouvoirs d'agir au nom de la Sublime Porte. Désormais, Sabaheddine est considéré comme la premier délégué turc en congrès de la paix. Il est en outre, unanimement reconnu comme l'unique personnage capable de prendre en mains les destinées futures de la Turque et l'œuvre délicate et difficile de sa régénération. Son nom et son portrait font le tour de la presse constantinapolitaine depuis la chute du régime unioniste. C'est un des rares esprits doués du don de prescience. On va jusqu'à dire –et la chose est fort admissible– que l'application de ses principes, notamment de la méthode connue sous le nom de *décentralisation administrative* eût épargné à l'humanité les terribles méfaits de la guerre, résultat indirect du fait de gouverner par une même loi les éléments divers et dissemblables de l'ancien empire ottoman. Les beaux principes de Wilson, qui font aujourd'hui l'admiration du monde entier, auraient été, tout au moins en partie, préconisés par ce prince libéral. Ceux qui fréquentaient son intime et modeste demeure à Paris (8, boulevard Malesherbes d'abord, et 8 rue de Berlin ensuite) lui rendent cette justice.

Depuis la fin de 1899, Sabaheddine, qui avait alors à peine vingt et un ans, se trouva réfugié en France. L'odyssée de sa fuite de Constantinople, avec Bon père, Damad Mahmoud pacha, Bon frère Loutfollah bey et son secrétaire persan, est des plus dramatiques. Le grand poète genevois Edouard Tavan, à qui elle fut

* Orhan Remzy Kazancigil; *Le Prince M. Sabaheddine Grand patriote turc et pionnier de le science sociale 1879-1948 Ses idées – sa carrière* (Paris: 1948) s. 47-52.

contée, il y a quelques dix-huit ans, en garde un souvenir très vivant. Les fugitifs ont bien des fois failli se prendre aux pièges tendus par Abdul-Hamid, mais le destin en avait décidé autrement.

Durant ces longues années d'exil, Sabaheddine soutint une lutte acharnée contra le despotisme de son oncle, le Sultan Rouge. La proclamation de la constitution ottomane, en 1908, le trouva vaillant à son poste. Une trêve succéda au combat, mais elle fut, hélas, de courte durée.

Rentré à Constantinople, Sabaheddine ne tarda pas à découvrir le dessous de la politique unioniste et à apercevoir le despotisme du Comité Union et Progrès. Il quitta alors le pays et reprit la lutte contre les successeurs d'Abdul-Hamid qui, pour se venger, le condamnèrent par contumace à la peine capitale. L'entrée en lice de la Turquie aux cotés des empires centraux l'a profondément indigné et désolé.

En séjour à Athènes, il adressa au sultan défunt Mohamed V une dépêche, restée célèbre, disant notamment qu'il était préférable de voir la Turquie vaincue avec la France et l'Angleterre que victorieuse avec l'Allemagne. Après avoir passé quelque temps à Paris au début de la guerre, il vint en Suisse et, dès lors, il se retrancha dans le silence et ne fit guère parler de lui. La défaite germano-turque mit rapidement son nom en vedette et tourna soudainement vers lui tous les regards.

Connaissant sa célébrité de longue date c'est-à-dire dès l'instant que nous fûmes capables de lire les quotidiens arabes du Caire, et nous retrouvant, quinze ans plus tard, en Suisse, dans la ville même où il vient d'arriver, nous avons tenu à saisir l'occasion de sa venue pour lui rendre visite et; lui poser quelques questions. Le prince voulut bien nous recevoir à l'Hôtel Bellevue, non seulement en journaliste, mais encore en ami, bien que nous n'ayons jamais eu le plaisir de la voir auparavant. Il nous déclare tout de suite qu'il connaît et approuve notre attitude de journaliste "parfois très dure" à l'égard des Turcs. "Il le fallait, dit-il, la situation était telle qu'aucun écrivain clairvoyant n'aurait pu agir autrement." Sabaheddine insiste sur cette "clairvoyance". Nous demeurons confus, mons il insiste, nous assurant de sa sincérité. Nous l'en remercions et une longue conversation s'ensuit, où nous constatons de plus en plus le charme et la culture profonde et variée de notre interlocuteur. Végétarien et théosophe, aimant ses semblables et fort versé dans l'occultisme, le spiritisme et dans les sciences sociales, Sabaheddine est un théoricien par excellence. D'aucuns lui reprochent, d'ailleurs, cette qualité et le croient plus dilettante qu'homme d'action. Son long silence pendant la guerre parut justifier cette assertion. Mais pour en juger différemment, il suffit du rendre justice, à son passé et de se rappeler les souffrances et les privations qu'il a vaillamment subies durant près de vingt ans. Il est du reste bien évident que l'avenir du pays dépend surtout du choix qu'il est appelé à faire de ses collaborateurs. Le prince, s'il ne peut agir personnellement, peut certainement penser et confier à ces derniers l'exécution de son plan. Mais, disons-le d'emblée, Sabaheddine nous semble fort capable d'agir lui-même. Il est simplement trop modeste et

peut-être un peu las et découragé. Si l'accès au pouvoir ne le transforme pas; lui et son parti, comme il a étrangement transformé ses prédécesseurs, la Turquie aura enfin un régime libéral digne de confiance et de sympathie.

Nos interviews précédentes avec ses deux amis de l'opposition libérale turque, le général Chérif pacha et le ministre Ahmed Réchid bey (Voir la Tribune de Genève du 17 janvier et du 7 février 1919) avaient été toutes protocolaires. Poussé par une intuition et une sympathie soudaines, nous nous permettons de demander à Son Altesse de nous dispenser de tout protocole dans notre entretien avec Elle. Sabaheddine, les yeux illuminés par un franc sourire, paraît enchanté de notre proposition et s'apprête démocratiquement à répondre aux questions suivantes:

– *On a annoncé que vous alliez prendre le pouvoir et former en Turquie, le gouvernement libéral de demain?*

– *C'est possible et même probable.*

– *Quel est votre programme politique?*

– Ma politique est basée sur la décentralisation administrative. Mais il nous fait, avait tout, réformer le pays au point de vue social et national, et l'initier à une éducation à la fois patriotique et pratique, de façon que le Turc apprenne à vivre une vie indépendante dépourvue de vaines aspirations au fonctionnarisme.

Pour atteindre ce but, nous devons nous inspirer des méthodes et de la civilisation anglo-saxonnes. Aussi, comptons-nous fermement sur l'appui indispensable de l'Angleterre. Mais c'est d'une assistance morale qu'il s'agit, bien entendu, qui n'attenta pas à l'autorité suprême du pays, et ne fasse point de la Turquie une seconde Egypte.

– *Que pensez-vous de l'avenir?*

– Je suis plain d'espoir. Mais il est évident que notre avenir exigera un grand et continuel labeur.

– *Et quelle est votre opinion sur la question des nationalités?*

– Chaque élément ethnique distinct doit vivre libre et indépendant. L'élément turc doit obtenir les mêmes droits que les autres. Je suis de ceux qui admirent l'ardeur patriotique des Grecs. J'espère collaborer avec eux à l'œuvre gigantesque de demain en Orient, condition toutefois qu'ils ne viennent pas troubler ces sentiments de sympathie par des visée et de ambitions injustifiables.

Je professa également une amitié sincère à l'égard des Arméniens, lesquels ont légitimement acquis la sympathie universelle. Il est donc injuste, voire absurde, de centrer, carrer leurs aspirations et da vouloir les soumettre plus longtemps à notre domination. Mais je tiens leurs représentant à Constantinople, au début de la constitution, pour responsables en partie de leurs malheurs. En effet, malgré mes nombreux avertissements, ils se sont laissé duper à t plaisir par Tallat et ses amis, convaincus de la sincérité de leurs déclarations et éblouis par l'éclat de leurs visites ministérielles. Ils ont payé cher, hélas, cette amitié et cette confiance.

Quant aux Arabes, ils sont l'objet de ma profonde affection. Je suis si heureux de leur libération que si l'on m'offrait aujourd'hui la Syrie, par exemple, je la refu-

serait. Je voudrais nouer avec eux, ainsi qu'avec toutes les nationalités qui, jusqu'ici, formaient l'empire ottoman, des liens d'amitié et de bon voisinage, car la sympathie attire la sympathie et je vous déclare qu'à cet égard, ma politique est une politique d'amour.

– *Que dites-vous dos revendications territoriales de chacune de ces nationalités?*

– La Conférence de la paix a, seule, qualité de juger et de décider sur ce point. Il faut cependant remarquer que les réclamations grecques sont démesurées. Par exemple, l'acquisition du "vilayet" de Smyrne ou d'une partie de son territoire par la Grèce constituerait une source dangereuse de querelles et da soucis pour cette puissance.

– *Comment concevez-vous l'application de votre programme de décentralisation aux provinces purement turques, une fois accomplie la libération des Arabes, des Arménien et des Grecs?*

– Je voudrais doter les vilayets d'une serte d'autonomie locale qui les dispenserait d'en référer aux autorités centrales dans toutes les questions et affaires qui leur sont propres. Mais nous na pouvons atteindre cet idéal que graduellement. Aussi devons-nous commencer par la création d'écoles-types sur le mode anglais, basées sur le développement de la pratique. Nous espérons former ainsi des *self made man* qui pourront ensuite jouir du self-government, il faudrait, tout d'abord, que ses divisions administratives, à commencer par les plus petites, comptassent des *self made men* en nombre. De cette façon, l'idée ferait son chemin et notre programme se réaliserait presque automatiquement.

– *Que deviendra, d'après vous, le califat?*

– Le califat est un embarras pour la Turquie. Selon moi, devrait revenir aux Arabes, en la personne du roi du Hedjaz.

– *Et vous-même, prince, êtes-vous partisan de la suppression jeune-turque des capitulations?*

– Le régime capitulaire ne doit se rétablir en Turquie tel qu'il fut avant la guerre, il va sans dire que lorsque noua aurons reformé notre juridiction et organisé nos tribunaux de talon à satisfaire les consciences étrangères et indigènes, lés capitulations n'auront plus de raison d'être.

– *Quelle est votre attitude éventuelle devant la question de l'Egypte, ce pays étant demeuré jusqu'en 1914 sous la suzeraineté nominale du sultan puis ayant été placé sous la protectorat anglais?*

– La question égyptienne ne regarde plus que les Anglais et les Egyptiens eux-mêmes. Ce sont eux seuls qui auront à la résoudre ensemble. Nous, Turcs, n'avons absolument rien à y voir.

– *Et l'ex-Khédive Abbas II?*

– C'est un malheureux qui n'a su servir ni Bon pays, ni sa propre personne.

– *Pour clore cet entretien, vous nous permettrez, sans doute, de vous demander en toute franchise la raison pour laquelle vous n'avez pas élevé la voix pour protester contre la question des Arméniens, les pendaisons des Arabes ou les déportations des Hellènes,*

tandis que vous vous êtes empressé de protester auprès du prince Lvof, président du gouvernement provisoire russe d'alors, centre l'attribution de Constantinople à la Russie, D'aucuns ont cru voir dans votre attitude un abandon des éléments non-turcs et une sollicitude toute particulière pour votre propre race?

– Mes protestations eussent été tout à fait platoniques. Les Jeunes-turcs étaient les maîtres absolus de tout l'empire.

Leur néfaste et criminelle politique n'a pas épargné le peuple turc lui-même qui a dû endurer également de grandes souffrances. Mon adresse au prince Lvof date d'après la chute du régime tsariste qui cherchait à s'emparer de notre capitale. A l'heure où celui-ci disparaissait, il essayaît de rappeler ce fait inouï.

Je fus pendant comme avant la guerre l'adversaire résolu de la politique germano-jeune-turque. Ma dépêche d'Athènes à mon oncle Mohamed V vous est bien connue. Comme je le disais la défaite de la Turquie avec l'Entente était préférable à sa victoire avec les Centraux.

Maintenant, le passé n'est plus, occupons-nous du présent et travaillons à préparer l'avenir.

Tribune de Genève *Gazetesi'nin Yazarlarından Ali el-Galeati'nin Prens Sabahaddin ile Yaptığı ve Söz Konusu Gazetenin 2-3 Mart 1919 Tarihli Sayısında Yayınlanan Söyleşi*

Birkaç gün önce Marsilya'da bir Fransız savaş gemisinden inen özel bir konsolosluk görevlisi (S[atvet]. Lutfi) önce Paris'e gidip oradan Cenevre'ye geçti. Bu kişi, Sultan 6. Mehmed'in [Vahideddin], Türk liberal muhalefetinin şefi Prens Sabahaddin ile görüşmek üzere özel görevlendirdiği bir ulaktı ve Prens'e götürdüğü kimi mektuplar, Prens'in Babıâli namına tam yetkiyle hareket edebilmesine olanak sağlıyordu. Bundan böyle Sabahaddin barış konferansındaki bir numaralı Türkiye delegesi olarak görülmekte. Ayrıca herkes Prens'i, Türkiye'nin gelecekteki kaderini belirleyecek ve onu yeniden diriltmenin zorlu ve itina isteyen görevini üzerine alabilecek tek adam olarak görüyor. İttihâdcı rejiminin yıkılışından beri adı ve resmi İstanbul basınının baş sayfalarını süslüyor...[109]

– *Türkiye'de iktidarı devralıp yarının liberal hükûmetini kuracağınız duyuruldu?*

– Bu mümkün ve hatta muhtemel.

– *Siyasi programınız nedir?*

– Siyasetim idari adem-i merkeziyetçiliğe dayanmaktadır. Fakat bize gereken her şeyden önce toplumsal ve milli açıdan ülkede reformlar yapmak ve hem yurtseverliğe hem de ameli bilgiye dayalı bir eğitimi başlat-

* Çeviren: Mustafa Görkem Doğan. *Interview accordé par le prince Sabahaddine à Aly El-Ghalaiaty, collaborateur de la* Tribune de Genève, *qui la publia dans son numéro du 2-3 mars 1919*. Orhan Remzy Kazancigil; Le *Prince M. Sabaheddine Grand patriote turc et pionnier de le science sociale 1879-1948 Ses idées – se carrière* (Paris: 1948) s. 47-52

109 Bu cümlelerden sonra Sabahaddin'den övgüyle bahsedilerek onun sürgünden itibaren bilinen hayat hikâyesi anlatılıyor. Ardından o günkü gazetelerde de yer alması adetten olan buluşmanın gerçekleştiği yerin ve söyleşi yapılacak kişinin o anki durumunun yine övgülerle betimlendiği bir söyleşiye giriş kısmı yazılmıştır. Bu bölümlere çeviride yer verilmemiştir.

maktır; bu eğitimle Türk memuriyet özentilerinden kurtulup bağımsız bir yaşam sürmeyi öğrenecektir.

Bu amaca ulaşmak için Anglo-sakson medeniyet ve yönteminden ilham almak durumundayız. Ayrıca İngiltere'nin vazgeçilmez desteğine de mutlaka hesaba katıyoruz. Fakat burada bahsettiğim manevi bir yardımdır, yoksa kastedilen ülkede İngiltere'nin en üst yetkili olması değildir. Türkiye'yi ikinci bir Mısır yapmayacak bir yardımdan bahsediyoruz.

– *Geleceğe dair ne düşünüyorsunuz?*

– Ümit doluyum. Fakat geleceğimizin büyük ve sürekli bir emek gerektireceği de çok açık.

– *Milliyetler meselesine dair kanaatiniz nedir?*

– Her bir farklı etnik öğe özgür ve bağımsızca yaşamalıdır. Türk öğesi diğerleriyle aynı hakları elde etmelidir.

Ben Yunanlıların yurtsever tutkularının hayranı olanlardanım. Yarının Şark'ını kurmak gibi devasa bir çabada onlarla işbirliği yapmayı umuyorum. Tabii bu noktadaki değişmeyen şartımız bu sempati duygularını hiçbir zaman haklı görülemez hırs ve yayılmacı amaçlarla bulandırmamaları.

Tüm dünyanın sempatisini meşru bir biçimde elde eden Ermeniler için de samimi dostluk duygularımı ifade etmekteyim. Bu yüzden arzularına karşı çıkmak, bunları saçma görmek ve Ermenileri daha uzun bir süre hâkimiyetimiz altında tutmayı istemek âdil değildir. fakat şunu da belirtmek gerekir ki Meşrutiyetin başlarında İstanbul'daki temsilcilerini de çektikleri cefalardan kısmen sorumlu tutuyorum. Müteaddit ihtarlarıma rağmen Talat [Paşa] ve arkadaşlarının beyanlarının samimiyetine ikna oldular, bakanların kendilerine yaptığı ziyaretlerden gözleri kamaştı, böylece onlar tarafından aldatılma zeminini büyük bir zevkle kendileri hazırladı. Ne yazık ki bunu, bu dostluk ve güveni, pahalıya ödediler.

Araplara gelince, onlara da derin bir muhabbet beslemekteyim. Ayrı bir devlet kurmalarından mutlu olurum; bugün bana örneğin Suriye'yi sunsalar bunu reddederim. Onlarla, bugüne kadar Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturmuş olan tüm milliyetlerle olduğu gibi dostluk ve iyi komşuluk bağlarıyla bir araya gelmek isterim zira sempati, sempati yaratır ve bu bakımdan size ilan ederim ki benim siyasetim bir sevgi siyasetidir.

– *Bu milletlerinin her birinin toprak taleplerine dair ne diyorsunuz?*

– Bunlara dair sadece barış konferansının hüküm ve karar verme hakkı vardır. Bu arada belirtmem gerekir ki Yunanlıların beyanatları ölçüsüzdür. Örneğin İzmir vilayetinin ya da bunun bir kısmının Yunanistan'a verilmesi o ülke için çok tehlikeli bir kavga ve kaygı kaynağı teşkil edecektir.

– Arap, Ermeni ve Rumların Osmanlı Devleti'nden ayrılmalarının tamamlanmasından sonra adem-i merkeziyet programınızın uygulanmasının bütünüyle Türk vilayetlerde nasıl karşılanacağını telakki ediyorsunuz?

– Vilayetleri bir tür yerel otonomi ile donatmak niyetindeyim. Bu onları kendilerine ait olan işlerde merkezi otoriteye başvurmaktan muaf tutacaktır. Fakat bu ideale ancak tedricen ulaşabiliriz. Üstelik bu işe İngiliz tarzına uygun ameli bilgiye dayalı model okullar kurarak başlamalıyız. Böylece yerinden yönetim ilkelerinden yarar sağlayabilecek *self made man* yetiştirebiliriz. Her şeyden evvel en küçüğünden başlayarak bu otonom idarelerin *self made man* tipini çoğunlukla içermesi gerekir. Böylece bu fikir buralarda yolunu bulacak ve programımız neredeyse otomatik olarak gerçekleşecektir.

– Size göre Hilâfet ne olacak?

– Hilâfet Türkiye için bir rahatsızlık konusudur. Bana göre Hicaz kralının kişiliğinde Araplara geri verilmesi gerekir.

– Prens, siz de Jön Türkler gibi kapitülasyonların kaldırılmasından yana mısınız?

– Kapitülasyonlar rejimi Türkiye'de savaşın öncesinde olduğu şekliyle yeniden teşkil edilmemelidir. Yerli ve yabancı kanaatleri tatmin edecek biçimde hukuk sistemimizi ve mahkemelerimizde reformlar yapabilirsek zaten kapitülasyonların varoluş nedeni ortadan kalkar.

– 1914'e kadar Sultan'ın farazi egemenliğinde olan daha sonra ise İngiliz himayesine alınan Mısır'a dair nihaî tutumunuz nedir?

– Mısır sorunu bundan böyle sadece İngilizleri ve Mısırlıları ilgilendirir. Sadece onlar bunu birlikte halledeceklerdir. Biz Türklerin bu konuda hiçbir ilgimiz yoktur.

– Peki ya eski hıdiv 2. Abbas?

– O, ne kendine ne de ülkesine faydası dokunmuş bir zavallıdır.

– Bu görüşmeyi bitirirken herhalde size şunu sormamıza izin verirsiniz. Niye Ermeni sorununa, Arapların asılmasına, Rumların tehcirine karşı sesinizi yükseltmediniz de, dönemin geçici Rus hükümetinin başkanı Prens Lvof'u İstanbul'un Rusya'ya verilmesi konusunda protesto etmekte hiç zaman kaybetmediniz? Bunun nedenini bütün dürüstlüğünüzle sizden öğrenmek isteriz. Bu tutumunuzda Türk olmayan öğeleri boş verip, ilginizi sadece kendi ırkınıza yönelttiğinize dair bir anlayış bulunduğu sanıldı.

– Benim protestolarım tamamen platoniktir. Jön Türkler tüm imparatorluğun mutlak hâkimiydi. Haydut ve cani siyasetleri onların yönetiminde büyük eziyetlere katlanmak durumunda kalmış Türk halkını da ezmiştir. Prens Lvof'a hitabım bizi başkentimizden mahrum etmeye çalışan çarlık rejiminin düşüşünden sonraya tekabül eder. O rejim tam da yok olduğu sırada bu garip işi tekrarlamaya çalışıyordu.

Savaşın öncesinde de, savaş esnasında da Alman-Jön Türk siyasetinin

yılmaz bir muhâlifi oldum. Dayım V. Mehmed'e [Reşâd] Atina'dan çektiğim telgrafı çok iyi bilirsiniz. O zamanda dediğim gibi Türkiye'nin İttifak devletleriyle muzaffer olmasındansa, İtilaf devletleriyle birlikte yenilmesi yeğdir.

Şimdi geçmişin hiçbir kıymeti yok; bugünle ilgilenerek geleceği kurmaya çalışalım.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 1919-1924:

MÜTAREKE'DE SİYASET - MİLLİ MÜCADELEYE DESTEK

*Sabahaddin Beyle Bir Mülakat**

Sabahaddin Bey Hakiki Bir Devr-i Teceddüdün Mukaddimesi Olmak Üzere İlmi Bir Islahat Programının Tatbikini Teklif Ediyor.

İstanbul – Kânun-i Sâni *Cercle d'Orient'nın Amerika matbuatında neşredilmek üzere Prens Sabahaddin Beyle vuku bulan mülakatını Amerikalı misafirlerimizin muvafakatiyle kısmen naklediyoruz:*

Garbda Türkiye'den bahsedildikçe daima "inhilal", "inkısâm" ve "inhitât" kelimeleri işitilir. Bunun için bir adam İstanbul'a, Türkler arasına gelip de kendilerinden yalnız "ibdâ" ve "teceddüt" kelimelerini işitince büyük bir hayrete düşüyor. Aradaki tezad bu buhranlı günlerde ahvâl hakkında bir hüküm peyda eylemekliğimize hizmet eden haberlerin ne kadar tarafgirane olduğuna pek şâyân-ı dikkat bir delil teşkil eder.Eski diplomasi mektebine mensup olup Garb âleminde Türkiye hakkında yanlış haberler neşreyleyen mütehassıslar Türkiye'nin kabil-i ıslah bulunduğuna inanmıyorlar ve birçok defalar ıslahata teşebbüs eylediği halde hüsn-i netice hâsıl olmamıştır, diyorlar. Bu mütehassısların efkârı hakkında tenkidata girişmek istemeyiz. Yalnız şu noktaya nazar-ı dikkati celp etmek istiyoruz ki efkâr bir tarafa bırakılmak üzere havadis her vakit havadistir. Biz ise doğru havadis alamıyoruz.

Hakikat şu merkezdedir: Türkiye'nin zimamdarları yeni bir devre için planlar hazırlamakta ve bu uğurda sarf-ı mesai etmektedirler. Hazırladıkları program, İslamiyetin vasi bir mikyasta teceddüdüne taalluk eylemektedir. Garbın bu işleri bilmesi ve babda sarf-ı zihin etmesi elzemdir. Bu cereyân , hal-i hazırdaki mukadderat encümeni ictimâi, umumi ictimâî devresini atlatıp ciddi bir tatbik devresine girecek olursa bütün cihân pek mühim mesâil karşısında kalacaktır. Bu memlekette ruh-i teceddüd serbest bir hale gelmiş ve an'anât-ı kadîme devrilmeğe başlamıştır. Wilson

* "Sabahaddin Beyle Bir Mülakat" *Vakit* (9 Kânun-i Sâni 1920/1336) s. 1.

programındaki on dört madde (o maddeler ki pek vasi ve tamamiyle ihtilalkârane bir mahiyeti haiz olan gayeleri Mütareke'nin ilk senesinde husûl bulamadığı için pek çokları bunları ölü zannetmektedir.) hiçbir yerde burada olduğu kadar mevkii tutmamıştır.

Tarihin ne garip cilvesi: Garb ricâlinin hazırladıkları yeni prensipler en ziyade Şark âfâkında ma'kes buluyor! Wilson'un programı Şarkı ayaklandırmıştır. Türk ricâlinin dudaklarında daima şu sözler dökülüyor: "Biz bir mahiyet-i mahsusa ve sarihayı haiz bir milletiz. Sırf kendimize ait bir seciyemiz, meziyetlerimiz var. Bunları inkişaf ettirebilmek için serbest olmak isteriz. Her milletin mukadderatını bizzat tayin eylemesi hakkındaki düstûru işitiyoruz ve bunları tamamiyle doğru buluyoruz. Bu düstûrun hakkımızda da tatbikini isteriz."

Son günlerde hükûmet-i hâzıranın erkân-ı mühimmesi, harekât-ı milliyenin mümessilleri, muhtelif münevver gurupların reisleri ve pek çok müstakil fertlerle görüştüm. Hepsinden aynı sözleri işittim.

Hal-i hazırda Türkiye'nin müstesna bir şahsiyeti vardır ki siyasi fırkalardan ve hususi cemiyetlerden büsbütün ayrı fakat ilmi ve tamamen ameli bir ıslahat programını müdafaa ediyor. Sabahaddin Bey, programının tatbiki için azimkâr bir sükûnet ve neticesi hakkında mutlak bir itimatla çalışmaktadır. Uzun bir silsile-i tahlilden doğan zihniyet-i ıslahiyesi hayat-ı hususiye bahsinde zemin-i istihsal ve istimâr-ı ziraiye teveccüh ediyor ve Türk milletinin işgal eylediği toprakla yeni bir tarz-ı münasebete girmesi lüzumunu gösteriyor.

Program tatbik edilince yalnız istihlakten istihsale değil, fakat gevşek bir istihsalden faal bir mütezâyid bir istihsale geçilmiş olacak, Şark-ı karibde yeni bir hayat-ı hususiye ve bununla sıkı sıkıya alakadar bir hayatı umumiye ile mücehhez velut bir medeniyet doğabilecektir. Program zahmetli mesaiyi istilzâm eylemekte olup istihsalatın en büyük mikyasta artmasını, müteşebbis ve müstakil adamların yetişmesini ve idare-i mahalliyenin, alakadaranının en ehilleri tarafından teminini ihzara yürüyecektir.

Prens, Boğaziçi'ndeki sahilhanesinin kıraat odasında, sıcak bir kış güneşi içeriye nüfuz eder ve aşağıda dalgalar yalının sahilini okşarken bedbaht Osmanlı köylüsünün kabiliyet-i ictimâiyesini inkişaf ettirmek için şimdiye kadar mahrum kaldığı imkânı hazırlayacak olan meslek-i ictimâî programını bana şümûllü ve mukni delillerle izah eyliyordu. Anadolu köylüsü gibi ismet-i ahlâkiyeye mâlik bir unsur-i ictimâî ile İstanbul ve diğer Osmanlı şehirlerindeki münevver gençlere istinaden tesisi elzem pür-Türk istimâr-ı ziraisinden bahsederken dedi ki:

"Anadolu köylüleri namuskâr, mihman-nevaz, alicenap adamlardır. Bu adamlar kimseyi aldatmaz ve sözlerine daima güvenilebilir. Türkiye esasen zirai bir memleket olmağla beraber maatteessüf seviye-i istihsaliyesi pek basit bir halde kalmış. Memleketin temel taşı olan köylü ziraat-i

basiteden ziraat-i şedideye yalnız kendi kudretiyle geçebilecek halde değil. Halbuki hayat-ı hususiye ıslahatından en mühim mesele işte bu istihalenin temininde oluyor. Bu ise bir taraftan memleketimizin muhtelif yerlerinde elan mevcut bulunan bazı namuskâr ve gayr-endiş arazi-i cesîme ashabının mevkilerini tahkim suretiyle kendilerini ca-be-ca birer nokta-i istinâd edinmek –ki bu derakap kabil-i icrâdır– diğer taraftan da İngiltere'deki (centilmen çiftçi) veya (köy centilmeni) denilen sınıfa tekabül edecek ve zaman-ı hazırın istilzâm eylediği ictimâî ve vicdani kabiliyetlerle mücehhez bulacak bir sınıf-ı müstamirin yetiştirilmekle olacak.Anadolu'nun münasip merkezlerinde bu rolü ifa edecek müessesat-ı terbiyeviye vücuda getirmek memleketimizde bu elzemiyeti idrak eyleyen bir hükûmet için güç bir şey değildir. Eğer muhâlifîn-i siyasiyemiz bu teşebbüsü, teklifimiz veçhile, meşrutiyeti müteakip almış olsaydılar şimdi bu kabiliyet-i mahsusa ile mücehhez bir nesle mâlik bulunacaktık. Mevzu-ı bahs ettiğimiz müessesat-ı terbiyeviye erkeklere olduğu kadar kızlarımıza da ait olacak, çünkü bu ıslahata kadınlarımızın da iştiraki elzem. Onlarsız hiçbir şey olamaz; ne istimar-ı zirai vücuda getirilebilir, ne de Türkiye'de tesisini gaye-i âmal edindiğimiz gibi medeniyet doğabilir."

Prens'in ibdâ-kâr programını tatbik için bugünkü Türk gençliğinin de muavenetine mutlak bir ihtiyaç gözüküyor. Müşârünileyh diyor ki: "Münevver gençlerimiz de bir kabiliyet-i mahsusayı haiz bulunanları bu zemin-i istihsale geçirilmeli ve bu istihaleyi temin için de kendilerine lazım gelen maddi muavenetler, istihsal istikrazları şeklinde temin edilmelidir. Şimdiye kadar münevverlerin meslek ve sanatı ancak bürokrasi olabiliyor. Mekteplerimiz talebesini sırf memur veya asker hayatına hazırlıyordu. Bu sekim istikamet-i terbiyeviye bizde ihtirasat-ı siyasiyeyi büyük mikyasta besledi. Halbuki politika akimdir. Ancak sa'y ve istihsal veluttur!

Eğer hayat-ı hususiyemizin ıslahına bu suretle başlanırken memleketimizin her yerinde kuvva-yı mahalliyenin hüsn-i istimâli sayesinde asayişin istikrarı temin edilirse –ki bunun teferruatı kariben neşr olunacak bir beyannamede izah olunacak– Türkiye nisbeten az bir zamanda âlem-i medeniyetin pek müfit ve o nisbette şâyân-ı hürmet bir uzvu olur."

Sabahaddin Bey Türkiye'nin bugünkü şerâit-i ictimâiyesi dâhilinde Türk milletinin ancak ziraat-ı cedide ve ondan doğacak sanayi-i ziraiye sayesinde mazhar-ı teali olacağına kani bulunuyor, Türkiye'nin sunî vesaitle ve kısacık bir zamanda sanayi-i cesîme sahası haline getirmek ve bu suretle Garb sanayile rekabete sevk etmenin aleyhinde vaziyet alıyor. Sunî bir inkişaf-ı sınaînin mühlik neticeleri vereceğini izah eylerken diyor ki:

"Rusya'nın Şimali gözümüzün önünde duruyor, Çarlık zirai bir teşekkül-i tecemmüiye mensup olan Rus milletini istikraz kuvvetiyle vasi bir inkişaf-ı sınaîye mazhar etmek istedi. Filhakika tılsımlı bir saray gibi az zamanda fabrikalar, büyük sanat merkezleri doğdu. Köy cemaatlerine

dayanan ve gevşek bir istihsal-i zirai ile iktifaya alışan köylü tarlasından alınarak fabrikalara ithal edildi. Muhit-i tecemmüinin baskısı altında istiklâl-i şahsiden büsbütün mahrum olan bu adamlar harp âleminin tevlîd eylediği buhran-ı dâhiliyi müteakip yine kendi muhitlerinden çıkan en kuteh-bin ve hun-riz ihtilalcilerin tahakkümü altına geçtiler ki, bu, şimdi teşekül-i tecemmüi dünyasını temelinden sarsacak bir fırtına hazırlıyor.

Biz on beş sene evvel, Paris'teki neşriyatımıza devam ederek ve Osmanlı meşrutiyet-i müstakbelesinin iflas eyleyeceğini iddia eylerken Rusya'da Duma açılıyordu. Devlet teşekkül-i tecemmüisine mensup olduğunu bildiğimiz Rus çarlığında bu teşebbüs-i siyasinin de bizimki gibi mahkûm-i iflas olacağını haber verdiğimiz vakit bu bazı muhalefînimiz tarafından şiddetle muaheze edilmişti. İki meşrutiyet teşebbüslerinin şu feci iflasları bugün istinâd eylediğimiz esasın ne kadar ilmi bulunduğunu ispat etmiş olmuyor mu? Fakat Türkiye'de, tatbik edildiği takdirde memleketin istiklâl-i hakikisi ve refah-ı ictimâisini tamamen mütekeffili bir zihniyet-i ıslahiye bugün doğmuş ve tamamen mazhar-ı inkişaf da olmuş bulunduğu halde Rusya'da böyle bir hareket-i fikriyeye şimdilik imkân bile mutasavver değil!"

Boğaziçi sahilindeki bu güneşli, sakin hücre-i mesaide oturup Odessa'ya yardıma giden İtilaf süfün-i harbiyesinin ara sıra geçişini seyrederken Rusya'daki esrarengiz facianın ruhuna nüfuz eylediğimi hissettim. Prens, sözüne devamla dedi ki:

"Vukuatın tasdikine mütemâdiyen iktiran edegelen mesleğimizi tatbik edecek bir Türkiye ise Şark-ı şimaliden inen anarşi cereyân larına karşı en kavi bir siper-i müdafaa teşkil edecek ve âlem-i medeniyete bu nokta-i nazardan da büyük bir fayda temin eyleyecektir."

Sabahaddin Bey ilmi tahlilattan doğan ıslahat programını on dokuz seneden beri müdafaaya hasr-ı hayat etmiş ve o zamandan beri de dostlarıyla birlikte takibat ve tevkifata uğramış emval ve emlaki haczedilmiş, idama mahkûm olmuş ve üç defa da senelerce süren menfa hayatlarını en elim şerâit-i maddiye altında yaşamağa mecbur olmuştur. Bununla beraber dava-yı milliyesini musibetin şiddetiyle birlikte artan azimkâr bir muhabbetle müdafaada sebat ediyor.

Garb efkâr-ı umumisi Türkiye'de bu kadar muazzam bir hareket-i ictimâiye ve siyasiyenin mevcudiyetinden tamamen gafil, bundan bazı tarafgir ecnebi teşkilât-ı istihbariyesi olduğu kadar uyuklayan Amerikan gazetecileri de mesuldür.

Şimdiye kadar Türkiye hakkında garbda mevcut malumat, bu memlekete dair bir hüküm peyda etmeğe katiyen kâfi olmadığı için Garb efkâr-ı umumiyesi sulh muahedesinde yapılacak hataları takdir eylemeğe muvafık olamayacaktır. Şüphe yok ki tarih-i insaniyetin en buhranlı dakikalarından birini yaşıyoruz.

*Vaziyet-i Hâzıra Karşısında Vicdan-ı Milliye Hitap**

Vicdan-ı Milliye

Üçüncü hayat-ı menfadan avdetimde âlicenâb dostlarımızla efkâr-ı umumiyeyi temsil eden mürüvvetkar matbuatımızın izhar eylediği lütufkâr hüsn-i kabulden mütevellid hissiyat-ı minnetdaranemi en müsmir bir tarzda arz edebilmek için yirmi seneye yaklaşan bir dava-yı vataninin, felâket-i hâzıra karşısındaki vaziyetini tayin etmeği elzem görüyor ve matbuatımızdan, hâdisâtın seyl-i daimesi önünde bir lahza tevakkuf ve tefekkür isteyen bu satırlarıma mihmân-nüvâz bir sütûn açmalarını ricaya geliyorum.

Vukuat Karşısında Meslek-i İçtimai

Meşrutiyetin ilanından evvel müdafaasına başladığımız bu mesleği Meşrutiyet'i takip eden vukuat tasdik mi, yoksa tekzip mi etti? Harb-i Umumiden evvelki vaziyet muvacehesinde takibini teklif edegeldiğimiz hayat-ı hususiye ve umumiye ıslahatı Harb-i Umumiden sonraki vaziyetimiz karşısında da kabil-i tatbik midir, değil midir? İşte meslek-i ictimâî ve siyasi müdafilerini bugün yeniden cevaba davet eyleyen iki sual-i esasi! vekayi'nin vazettiği bu suallere karşı en kati cevabı yine vekayinin vermesi lazım. İddia edegeliyoruz ki "meslek-i içtimâî" şahsi değil, ilmi ve o nisbette ameli bir meslektir! İlimse, her hangi zemine tatbik edilirse edilsin –hâdisâtı yekdiğerine müselselen rapt eyleyecek bir tahlil-i esasi saye-

* Sabahaddin Bey; "Vicdan-ı Milliye Bir Hitap" *Vakit* No: 808 (6 Şubat 1336/1920-15 Cemaziyelevvel 1338) s. 1-2 ve Sabahaddin; "Sabahaddin Beyefendi'nin Vaziyet-i Hazıra Karşısında Vicdan-ı Milliye Hitabı" *Meslek-i İçtimai* Cüz: 6 (1920) s. 165-179. Biz her ikisini karşılaştırarak kullandık.

sinde– maziyi tenvir, istikbali keşfe yürür. Ne maziyi tenvir, ne de istikbali keşfe muvaffak olamayan bir sa'y-ı fikri de hiçbir ilmin ve binaenaleyh bir merkez-i istinadın da mevcut olamayacağı aşikâr! Meslek-i ictimâi, bugün mazi-i Osmanî'yi –bir tahlil-i ilmi ile– tamamen tenvire başladığı gibi[110] istikbal-i millimizi de on beş seneden beri katiyet-i riyaziyeye yakın bir sarahatle keşfe muvaffak oluyor. Bu iddia kavl-i mücerretten kalsaydı hiç kimsenin inanmamak yalnız hakkı değil, belki de vazifesi olurdu. Fakat vukuat, meslek-i ictimâînin sıhhatini edille-i tarihiye ile ve müselselen ispat edegelinmişse o zaman en basit bir hüsn-i niyetle olsun, hakikate hak vermek, vatanımıza bir hayat temin etmek olacak!

Vekayiin İspatları

İşte vaktiyle *Terakki*'lerin Meşrutiyetten evvelki neşriyatında yalnız şekl-i hükûmeti tebdil etmekle istibdadın önüne geçilemeyeceği ve "ıslahatın merkez-i sıkleti hayat-ı umumiye sahasından hayat-ı hususiye zeminine geçirilmedikçe" Meşturiyet'in zaruri olarak iflasa mahkûm olacağı iddiası... Bu gün bu dava-yı ilminin sıhhati, Meşrutiyeti müteakip makam-ı iktidara gelen muvafık, muhâlif bütün kabinelerin iflasıyla ispat edilmiş en bâriz bir hakikat ki bu, o zaman meslek-i ictimâî haricinde ne görülmüş, ne de sezilmişti! İşte istiklâl-i şahsiyi inkişaf ettiremeyen ve ettirmek için lazım gelen vesait-i ameliyeye tevessül etmeyen bir muhitin istiklâl-i siyasisini de tamamen muhafaza eyleyemeyeceği davası... Ve bu davanın müdafaasından on beş sene sonra karşı karşıya geldiğimiz hacz-i siyasi! İşte Abdülhamîd-i Sânî saltanatı ve onu her yerde menafi-i umumiye zararına kökleştiren merkeziyet-i idariye... Ve bu merkeziyete bi-eyyi-hâl tevarüs eyleyen İttihâd ve Terakki tagallübü ve bu tagallübün tevlîd edegeldiği müselsel yıkımlar! Eğer *"Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?"* risalesinde ber-tafsil izahına çalıştığımız şerâit dâhilinde adem-i merkeziyet-i idarinin tatbikine gidilseydi, tabiidir ki Osmanlı İmparatorluğu'nun hayat-ı idariyesi yalnız bir şehre ve o şehrin de bir kaç eline inhisar etmeyecek, bilakis her yerde musâlih-ı mahalliyenin en kabiliyetli alakadaranı tarafından idaresini tedricen hazırlamak suretiyle memleketimizde kabiliyet-i tanzimiye ve idariyenin inkişafı en tabii bir tarzda temine başlanmış olacaktı. İdari adem-i merkeziyetse, vahdet-i siyasiyeyi ve onun mümessili bulunan makam-ı saltanatı takviye edeceği için Türkiye'nin mevki-i hariciyesi mevki-i dâhiliyesiyle birlikte yükselecekti.

110 Sosyolog Mehmed Ali Bey tarafından yapılmış olan bu tedkikat *Meslek-i İçtimai* mecmuasında neşredilmektedir: (Osmanlı Tarihinin İlm-i İçtimai ile İzahı).

*Meslek-i İçtimai Müdafilerinin İki harp Arasındaki Vaziyeti**

Şimdi meslek-i içtimâî müdafilerinin son iki haile-i tarihiye karşısında aldıkları vaziyete bakalım ve Balkan Muharebesi'nin esna-yı zuhûrunda –efkâr-ı umumiyemizin en şiddetli galeyanlarına rağmen– harbin adem-i vukuu için sarf ettikleri mesainin maruz olduğu su-i telakkiyi hatırlayalım: Halbuki o harp bizi yalnız Avrupa-i Osmani'den silip süpürmekle kalmadı, yüz binlerce vatandaşımızın da en vicdan-şikaf işkenceler içinde mahvına sebebiyet verdi. Şüphe var mı ki, mesleğin tatbikine gidilmiş olsaydı, Avrupa-i Osmani elimizden çıkmayacak ve bugün, bila-lüzum toprağın altına geçirdiğimiz yüz binlerce insan, toprağın üstünde icrâ-yı faaliyet edecekti!.. İkinci facia-i âlemi karşısında yine aynı meslek müdafilerinin vaziyetlerini tedkik edelim: Alman ordularının Paris üzerine muzafferen yürüdükleri o muzlim devrin mukaddemesinde, bu harbin Almanya ile müttefikleri tarafından kazanılmasına katiyen ihtimal olmadığı iddia-yı mükerreri... ve Türkiye'nin müttefikler tarafına geçmesi için sarf ettikleri mesai-i fikriye ve fiiliye! Fakat Alman dostluğunun bizi kati bir tehlikeye sürüklediğini yalnız Harb-i Umumi başlangıcında haber vermekle de kalmamış, bu harpten üç sene evvel neşredilen *Üçüncü İzah*'ın 119. sayfasında aynen: *"Türkiye'nin harici politikası"* demiştik, *"verdiği dostluğa mukabil alacağı dostluğa bağlı" bulunduğu fikrine saplanıyor. İşlerimizi münakasaya korken dostluğumuzu müzayedeye çıkarıyoruz. Zahiren mantıki görünen bu fikir, hadd-i zâtında menafi-i hakikiye-i siyasiyemizi takdir ve tahlilden külliyen aciz bulunduğumuzu ispat eylemede! Eğer tahlilimiz biraz daha ileri sürülseydi, kimlerin dostluğunu kazanmak lazım geldiği zamanında anlaşılır ve o zaman dostluğumuz pazarda, elimiz koltuğumuzda kalmazdı. Hayfâ ki umûr-ı dâhiliyemizde olduğu gibi umûr-ı hariciyemizde de fikr-i tahlil ve teşebbüs, yokluğunu pek elim bir surette gösteriyor. Tesadüfât-ı yevmiyeye bâzîçe olan ibre-i siyasetimiz kararsızlıktan bir türlü ayrılmak istemiyor. Fakat bu müşkil mevkide daima barınmak mümkün müi? İster istemez tahavvülden ya iyiye ya fenaya geçilecek.* Şimdiki meyl-i müteredditanemiz, ittifak-ı müsellesin iki rüknüne... yani fırtınaya!"

Harb-i Umumi'den üç sene evvel vukuunu haber verdiğimiz bu fırtınadan kurtulmak için takibi icap eden siyaset-i hariciyeyi, yine *Üçüncü İzah*'ın 121. sayfasında göstermeğe çalışmış ve *"İstanbul'la Paris ve Londra kabineleri arasında, demiştik, ne kadar samimi bir muhadenet vücuda getirirsek, vatanımızın ihtiyâcât-ı siyasiye ve iktisadiyesine o derece hizmet etmiş olacağız. İngilizlerle Fransızların da Şarkta gittikçe çoğalan menfaatleri, Türkiye dostlu-*

* Bu başlık gazetedeki yazıda var.

ğuna lüzum gösteriyor ve müdafaa ettiğimiz muhadenet-i siyasiye menafi-i mütekabile esasına istinâd eyliyor. Bununla beraber, ittifak-ı müsellese karşı hasmane bir siyaset takip edelim demiyoruz. Bilakis umum devletlerle olduğu gibi Almanya ve Avusturya ile de münasebatımızın iyileşmesini istemeli ve buna çalışmalıyız. Yalnız, siyaset-i hariciyemizin temel taşı daima Fransa ile İngiltere dostluğu olmalıdır."

Harb-i Umuminin zuhûrundan sonra da İstanbul'a çektiğimiz mükerrer telgraflarda tavsiye edilen vaziyet-i siyasiyi kabul etseydik, yeniden toprağın altına geçirdiğimiz ve ne hatır-hıraş eziyetler içinde geçirdiğimiz milyonlarca insan, bugün faaliyet-i ictimâilerini temdit eyleyebilecek ve bugünkü hacz-i siyasi yerine Osmanlı İmparatorluğu heyet-ı düveliye arasında muhterem bir mevkii-i siyasi ihrâzına muvaffak olacaktı. İşte bu yanlış istikametlerin müncer olacağı faciaları senelerce evvel haber veren ve felâketleri saadetlere tahvil edebilecek dâhili ve harici istikametleri tesbit eyleyegelen meslek-i ictimâî davasının tarihi ispatları!

Müselsel Bir Siyaset

Fakat denilecek ki Balkan muharebesini biz çıkarmadık, yalnız düşmanlarımızın hücumuna karşı kendimizi müdafaa mecburiyetinde kaldık. O halde bu tecavüze sulhen mani olmak imkânı var mıydı? Harbin arifesi için pek doğru olan bu söz, evveliyâtı için katiyen varit değil. Niçin olmadığını izah eylerken takip edegeldiğimiz meslek-i siyasinin –ki meslek-i ictimâiden doğmuş bulunuyor– yeni bir safhasını daha arz etmiş olacağım. Lakin karilerimizden hassaten rica edeceğim: *Davamızdaki teselsül-i mantıki ve daimiyi lütfen nazar-ı dikkate alsınlar.* Çünkü bu meslek, sabit bir nokta teşkil etmiyor; fakat muayyen bir gayeye vusûl için hayat-ı hususi ve umumiyede takibi elzem olan istikametleri çizen ve vukuata karşı alınacak vaziyetleri evvelden gösteren bir hareket yaşatıyor. Onun için mesleğin bütün davaları bir zincirin halkaları gibi yekdiğerine müselselen merbut ve meslekte de bütün kıymet-i ameliyesini bu merbutiyete medyûn! Binaenaleyh şu merkezi noktayı nazar-ı dikkate almayan yahut almak istemeyen zevâtın meslek hakkında meşru bir hüküm veremeyecekleri tabiidir. Halbuki müdafaa ettiğimiz zihniyet-i ıslahiye yalnız hayat-ı umumiyemizi değil, herkesin ayrı ayrı hayat-ı hususiyesini de –teslim edilsin veya edilmesin– şiddetle alakadar eden mesâile cevap veriyor. Mesela en göze çarpan misalleri almak için söylüyorum, Balkan Harbi'nin, şimdi izah edeceğimiz veçhile önüne geçilseydi ve Harb-i Umumi'deki vaziyetimiz, kerrât ile göstermeğe çalıştığımız istikameti takip eyleseydi tabii değil mi ki vatandaşlarımızdan hemen her birinin bugün hisselerine düşen o tahammül-fersâ musibetler elbette zuhûr etmeyecekti!

Binaenaleyh meslek-i ictimâî ve siyasinin mazideki haklarını teslim etmedikçe istikbalini –yani münferiden olduğu kadar müçtemian da istikbalimizi– temin etmek mümkün değil!

İhtiyacat-ı Mütehavvilleye Uymayan Harp veya İhtilal Müvellidi bir Siyaset Yerine İhtiyacat-ı Mütehavvilleye Uygun Sulhperver Bir Siyaset-i Faale[111]

Hatırlıyorsunuz ki Balkan İttifakı'nın amil-i esasisi, Yunanistan olmuştu. Sofya'nın daha Balkan Harbi'nin hitamından evvel neşrettiği resmi bir telgraf, bu ittihâd teşebbüsünün doğrudan doğruya Mösyö Venizelos tarafından alınmış bulunduğunu gösterdi. Niçin Venizelos bu teşebbüsü aldı? Çünkü hâd bir şekle giren Girit meselesini halletmek kendisi için elzemiyet kesbeylemişti. Bunu anlamak ve elimizden bilfiil çıkmış bulunan Girit'i, *elimize girmesi elzem olan menâfiile mübadele etmek şartıyla,* Balkan Muharebesi'nin önüne geçmekten kolay bir şey yoktu. Yazık ki "Ya Girit, Ya Ölüm" düstûru gibi hiçbir ihtiyaca uymaz, sırf harp müvellidi bir zihniyet-i âtıla ile hareket eden İttihâd ve Terakki'den sonraki bürokrat ve muhâlif kabinelere de hakikati anlatmak mümkün olamadı. Bu sınıf ricâl-i devletimiz Girit meselesinde tarafeyni memnun edecek bir suret-i tesviye bulmaya esasen muarız değildiler. Fakat vukuatın ihtiva eylediği mana-yı esasiyi tamamen müdrik bir zihniyet-i faale ve bu zihniyeti saha-i tatbike geçirecek bir kuvve-i teşebbüsiye ve iradiye ile mücehhez bulunmadıklarından kabineleriyle birlikte memleketin de sukutuna mâni olamadılar. Siyaset-i dâhiliyemizde olduğu gibi siyaset-i hariciyemizde de zamanın ihtiyaçlarına uyamamak ve ihtiyaçlara cevap verecek teşebbüsleri vaktinde alamamak seyyiesi o kadar müzmin bir hale gelmiş ki, yekdiğerinden uçurumlarla ayrılmış olan Yunanlılarla Bulgarları aleyhimizde birleştirmeğe olsa olsa ancak bu derece âtıl ve akîm bir zihniyet muvaffak olabilirdi. Nasıl ki de lüzumundan fazla oldu. Girit'i kurtaramadıktan başka üstüne Cezayir-i Bahr-i Sefidi de verdik. Avrupa-yı Osmani'nin en büyük bir kısmını da kaybettik. Fakat felâket bununla kalmadı. *Kaybettiğimiz arazide yaşayan yüz binlerce müslüman ahali bir taraftan Balkan hükûmetlerinin tecavüzât-ı siyasiyelerine diğer taraftan da çetelerin hûn-rîz şekavetlerine hedef oldular ve elan oluyorlar*! Halbuki müdafaa edegeldiğimiz zihniyet-i siyasiye ve idariye kabul edilseydi aleyhimize olduğu kadar

111 Birinci düstûr bilhassa teşekkül-i tecemmüi, ikincisi ise hasseten teşekkül-i infirâdî cemiyetlerinin istikamet-i siyasiyelerini tayin ediyor. Fakat iki taraf siyasiyunu da bu istikametleri ilmi bir nokta-i nazar nazarla değil sırf sevk-i itiyatla takip etmiş olur. [Başlığın ilk satırı ve bu dipnot gazetede yer almıyor.]

âlem-i insaniyet aleyhine de çevrilmiş olan Balkan İttifakı –ki bilahare Harb-i Umuminin en mühim amillerinden biri oldu– lehimize ve bütün âlem-i insaniyet lehine tesis edebilecekti. Fakat burada mesleğin şimdiye kadar mestur kalmış alan hissi bir safhasını da izhar etmeliyiz ki hareketi ıslahiyemizdeki teselsül-i tam, en vicdanlı mütefekkirlerimiz nazarında olsun, tavazzuh edebilsin.

Vatan-şümûl Bir Muhabbet

Filhakika yukarıda bahsettiğimiz harici muvaffakiyeti temin edebilmek için her şeyden evvel memlekette bir sükûn-i dâhili tesisi elzem idi. (Hâlâ da böyle!) Binaenaleyh, merkez-i hükûmetin başta Türkler bulunduğu halde –*ki en çok ezilenler meyanında olduğunu âlem-i medeniyet elân bilmiyor!*– Memleket evladının kâffesine karşı en amîk bir hiss-i muhabbetle mütehassis olması icap ederdi. Yazık ki müdafaa edegeldiğimiz bu meslek de reddedildi ve onun yerine bilakis kin ve adavet cereyân larına büyük vüs'at verildi. Bu mühlik cereyân a yalnız Hıristiyan vatandaşlarımız binlerce kurban vermekle kalmadılar, Müslüman vatandaşlarımız da Harb-i Umumi esnasında evvela vilâyât-ı Şarkiye ve nihayet İzmir'de bu meşum cereyân ın en gaddar tecavüzlerine maruz kaldılar. *Halbuki meslek-i ictimâî ve siyasinin tatbikine vatan-şümûl bir hiss-i muhabbetle başlasaydık, bugün derin bir yeis ve hacaletle temâşâ eylediğimiz bütün bu karşılıklı kıtaller, gasb ve garetler, tehcir ve hicretler, o bitmez tükenmez işkencelerden hiçbiri olmayacak* ve bunların yerine mütemâdiyen muzaffer bir hayat-ı sulh ve refahın, bir hayat-ı sa'y ve istihsalin makarr-ı faziletinde mevki-nişîn-i incizâb olacaktık. Türklüğü en çok sevmek, onu en çok sevdirecek bir mertebe-i ictimâiyeye ve vicdaniyeye yükseltmekle olur!..

Mihver-i Hissiyatımız âlem-Şümul Bir Muhabbet Olsaydı!

Meslek-i İçtimai müdafileri yalnız vatan-şümûl bir muhabbetle de iktifa etmiyor, Türkiye'de yıllardan beri –âlem-şümûl olacak– bir cereyân-ı muhabbet tevlidine çalışıyorlar. Filhakika Harb-i Umumi başlangıcından evvel ve ondan sonra mehâfil-i siyasiyemize karşı aldığımız teşebbüslerin gayesi yalnız memleketimizi vukuu muhakkak bir tehlikeden kurtarmağa inhisar etmiyordu. Türkiye'yi sulh-i umumiyi ihlal eden Almanya saltanat-ı askeriyesi aleyhine kati bir vaziyet almağa sevk ederken vicdan-ı siyasîmizi de bütün âlem-i insaniyetin bu harp yüzünden maruz olacağı feci ve muzlim matemlere şiddetle alakadar etmeğe çalışıyordu; Bundan dolayıdır ki 1915

senesinde hakan-ı mağfur Sultan Mehmed Reşâd-ı Hâmise çekilen ve âlem-i medeniyete karşı Türklerden bir kısmının olsun hissiyat-ı hakikiyesini tanıtmak için matbuat-ı hariciyede neşredilen bir telgrafta*:

"Türk ve Osmanlı vicdan-ı hakikisi, demiştim, bu harpte adaleti en çok tecelli ettiren tarafı iltizam etmiş bulunuyor. O derecede ki, icabında davaları meşru bulunan[112] *müttefiklerle birlikte bu harbi kaybetmeği, gayri meşru bir hedefle şu cihânı musibete sebep olan Almanya ile beraber kazanmağa tercih eyler. Namus-i millimiz bize hukuk-i meşruayı istihkak eden her kuvve-i cebriyenin aleyhine yürümeyi emrediyor!"*

Vekayi burada da ispat etmedi mi ki müdafaa edegeldiğimiz bu cihân-şümûl muhabbet, yalnız yüksek fakat hayali bir nazire-i felsefiye değil; kıymet-i ameliyesi en bâriz bir hakikat-i ictimâiye imiş. Çünkü komşularını imhaya yürüyenlerin en büyük fenalığı kendilerine ettikleri bu harpte derece-i sübûta vardı. İşte dünyanın o bî-nazîr kudret-i askeriyesine istinâden kılıçlarının önünde bütün dünyayı râm etmek isteyen ve kendi milletleri de dâhil olduğu halde milyonlarca insanı matemlere garkedecek bir fâcia-i âlem karşısında hiçbir endişe-i gayr-endîşî ile mütehassis olmayan Alman mütegallibîn-i askeriyesinin o feci sukutları! İşte onlarınki kadar akîm ve muhrib bir zihniyetle tahakküm-i zatiyelerini idame edebileceklerini zanneden ve kuvve-i kahireden başka bir şey tanımayan sanâdîd-i İttihâd'ın sukutları! Onların evvel de Sultan Hamid-i Sanî ile tevabii aynı suretle göçüp gitmişlerdi. Emin olun ki bu esrarengiz kubbe-i semanın altında son söz yalnız kuvvet-i maddiyeye dayanmak isteyen, hod-perest zalemenin değil, ancak kabiliyet-i istihsaliye, tanzimiye ve vicdaniyeyi en büyük mikyasta artırmış olan muhabbet-i faale mümessillerinin olacak! İlahi kaderin adâlet-i ictimâisi vâkıâ uzun bir zaman içinde tecelli ediyor, fakat behemehal ediyor.

Türkiye'yi bu harbe sürükleyenler ve bunu halkın arzusuyla değil hatta kabineleri azasının bile muvafakatlerini istihsal etmeden yapanlar, kendi mesuliyetlerini zavallı Türk milletine tahmil için Rusya'nın vatanımıza karşı perverde edegeldiği adaveti ileri sürdüler. Halbuki yıllardan beri hasım olageldikleri meslek-i ictimâiyi kabul etseydiler, Türkiye'nin mevkiini

* Bu telgrafın metni bu eserde verilmiştir. Metin fransızcası için bkz. "Une Lettre du Prince Sabaheddine" *Bulletin de La Société Internationale de Science Sociale* (Décembre 1914), 122 Livraison, s. 1. Osmanlı basınında yer alışı için bkz. "Tarihi Vesika" başlığı ile *İştihad* No: 131 (21 Teşrin-i Sâni 1918) s. 2814.

112 Çünkü Harbin başlangıcında Müttefikler yalnız müdafaa-i nefs için silaha sarılmağa mecbur olmuşlardı. Bunun en kati delili Lord Grey'in (1914)teki teşebbüsat-ı siyasiyesi oldu. İngiltere Hariciye Nazırı sulhun muhafazası için Berlin'de vuku bulan bütün müracaatlarının reddi karşısında Almanya'ya son bir teklifte bulunmuş ve mealen "Madem ki, demişti, bizden gelen tekliflerin cümlesini reddettiniz, o halde siz bir teklif dermeyan edin, biz onu müzakere edelim." Almanya, İngiltere'nin bu son çare-i itilafını da reddetmekle harbin büyük mesuliyetini deruhte etmiş oldu.

yalnız dâhilen temin ile kalmayacak; İngiltere, Fransa ve Amerika[113] dostluğunu metin bir cereyân haline getirecek olan meslek-i siyasi ile haricen de tahkim etmiş olacak ve o zaman Rusya'dan bittabi hiçbir korkumuz kalmayacaktı. Fakat mesleğin hayat-ı hususiye ve umumiyemizde takibi lüzumunu izhar edegeldiği istikametleri kabul etmedik ve aksi bir yolda yürüyerek bugünkü vaziyeti ihdâs eyledik. Şimdi bu vaziyetten kurtulmak için dâhilen ve hâricen takibi icap eden rehakâr istikametler hangileri olabilecek?

Vaziyet-i Hâzıra Karşısında Meslek-i İstikamet-i Hariciye

Balkan hezimetini müteakib Harb-i Umumi zuhûru alaimi belirince vekayi daima sergüzeşt-cu bir nazarla bakanlar Avrupa devletlerinin tesadümünden dünyada hâsıl olacak kargaşalığı ve bunu arttırmayı mevcudiyetimizi takviye için bulunmaz bir fırsat addettiler. Zannediyorlardı ki bu tesadümde harbe uzun bir zamandan beri hazırlanmış olan Almanya galebe edecek. Halbuki harp hayat-ı hususiyesi hayat-ı umumiyesinin tahakkümü altında kalan müsellah Almanya tarafından değil; fakat hayat-ı hususiyesi hayat-ı umumiyesine tefevvuk eden cemiyetlerin kabiliyet-i tanzimiyesiyle kazanıldı. Bu kudret-i tanzimiye ise yalnız kendi hududu dâhilinde yeni bir ordu çıkarmakla kaldı. Almanya'nın karşısına en vasi bir heyet-i ittifakiye vücuda getirmek suretiyle tezahür etti. Bu harpten çıkan mana-i ictimâî infirâdîlerin yani en fazla bir kabiliyet-i ictimâiye ve tanzimiyeye temellük edenlerin buna temellük edemeyen tecemmüileri, tanzime doğru yürümesi oluyor. Binaenaleyh harpten sonraki Rusya ile Almanya bazılarımızın zannettikleri gibi yeni doğan bir âlemi değil, bütün manasıyla göçen bir cihânı temsil ediyorlar. Vukuat çok geçmeden bu dava-yı ilmînin de sıhhatini maddeten ispat edecek. Hatta Almanya ile Rusya'nın vaziyet-i dâhilisini ve oradaki cereyân ların takip ettiği mühlik istikametleri yakından tedkik edenler bunu şimdiden görüyorlar. Demek-i Türkiye'nin halâs-ı haricisi, inhilale yüz tutan Alman ve Rus cemiyetlerine istinâd etmeği değil muharebeden evvel olduğu gibi muharebeden sonra da yine müttefiklerle teşrik-i sa'y eylememizi istilzâm ediyor.

Eğer meslek-i ictimâinin tatbikiyle bir istikrar-ı dâhili teminine yürür ve sulh-i âlemi yeniden tehdit eden Bolşevizm gibi haricin ihtilâlkâr cereyân ları aleyhine kati bir vaziyet alırsak Türkiye'nin mevcudiyeti, sulh-i âleme müsbet bir tesir icrâ eyleyecek hakiki bir kıymet kesbeder *ve o za-*

113 Bu devletlerin dostluğuna mütarekeden beri Türkiye'ye karşı aldığı vaziyet-i hayırhahane ile minnettarlığımızı celp eyleyen İtalya dostluğunu da ilave etmeliyiz.

*man İstanbul, Edirne ve İzmir gibi --elimizde kalması elzem olan– büyük merkezler ve ticaret mahreçleriyle birlikte** Anadolu'nun tamamiyet-i mülkiyesi ve zat-ı hazret-i padişahinin payıtaht-ı seniyelerinde halife ve hükümdar sıfatıyla idame-i saltanatlarını müdafaa eden dava-yı millimizin meşruiyetini âlem-i medeniyet nazarında tebeyyün etmiş olur.

İstikamet-i Dâhiliye

*Harici buhranla ve Anadolu'nun tamamiyet-i mülkiyesi bu şekilde temin edildikten sonra*** Demek ki Türkiye'ye, beşeriyet-i müterakkiyenin müzâheretiyle muhât olmak hakkını kazandıracak en ciddi ve müsmir teşebbüs hariçten değil, ancak dâhilden alınabilecek. Çünkü Türkiye'nin haricen bir âmil-i sulh ve intizam olabilmesi evvela kendi içinde devamlı bir istikrar tesisine vâbeste! Böyle bir istikrar ise yine ıslahat merkez-i sıkletinin hayat-ı umumiye sahasından hayat-ı hususiye zeminine geçirilmesine her zamandan ziyade arz-ı iftikar gösterecek. Zira bugün kudret-i istihsaliye ve tanzimiyelerini inkişaf ettirmeğe en çok muvaffak olan milletlerin rekabetine doğrudan doğruya maruz olduğumuz için bu kabiliyetleri her zamandan ziyade inkişaf ettirecek bir yolda yürümeğe katiyen mecburuz. *Bu yol hayat-ı hususiyede: teşebbüs-i şahsî, istimâr-ı zirai istiklâl-i iktisadi ve itila-yı ahlâki; Hayat-ı umumiyede ise adem-i merkeziyet yoludur.* Adem-i merkeziyet anâsır-ı muhtelifeyi siyaseten tatmin etmek nokta-i nazarından bulunmuş mahirâne bir tertip olmuyor ve bundan dolayı da siyasi ve unsuri değil, öteden beri idari ve mevzi bir adem-i merkeziyet müdafaa ediliyor. Adem-i merkeziyet muhit-i ictimâimizde kabiliyet-i istihsaliye, tanzimiye ve idariyenin inkişafıyla sıkı sıkıya münasebetdâr bir istikamet-i ıslahiye ifade ettiği için saltanat hududunun daralması bizi bu yolda yürümekten müstağni bırakmak şöyle dursun, bilakis aynı yolda yürümemekten dolayı âlemdeki mevkiimizin gittikçe küçülmesi, aynı yola bir an evvel girmekliğimizi istilzâm ediyor.

* * *

Dün belki isimlerini bile işitmedikleri milletlere bu gün hakk-ı istiklâl tanıyan müttefikler muvacehesinde biz, bu âna kadar muhafaza edegeldiğimiz, istiklâl-i siyasimizin bile tehlikeye düştüğünü görüyoruz. Zamanımızda hiçbir nazirine tesadüf edilmeyen böyle bir vaziyet karşısında Türk vicdan-ı millisinin nihayet derecede müteellim olmaması mümkün

* Bu kısım gazetedeki yazıda yer almaz.
** Bu kısım yalnızca Nezahet Nurettin Eğe'nin kitabında yer almaktadır.

değil. Fakat aynı vicdan teslim etmeli değil midir ki, kendi içinden çıkan bir hareket-i ıslâhiyenin en vicdan-şikâf tecavüzler, en tahammül-fersa eziyetlere rağmen yirmi seneden beri necat-ı milli namına müdafaa edegeldikleri davanın kıymet-i ilmiye ve ameliyesini takdir etse ve istiklâl-i hususiyi tamamen inkişaf ettirecek yolda yürümeği kabul etseydi, bugün istiklâl-i siyasinin tehlikeye düştüğünü elbette görmeyecekti. Tehlike-i hazıra ve müstakbeleden kurtulmak için de Mesleği takipten başka çare yok. Çünkü meslek-i ictimâi, tekâmül-i ictimâinin takip ettiği istikametleri gösteriyor ve vukuat sırf bundan dolayı bu mesleğe hak kazandırıyor. Fakat mesele mesleğin sadece hak kazanmasında değil; memleketimize bir hakk-ı hayat temin edebilmesinde. Buna muvaffak olmak için de bu âna kadar mütemâdiyen iflas edegelen ananevi zihniyetler yerine vukuatın mütezayiden tasdike iktiran edegelen ilmi bir zihniyet-i ıslahiye etrafında bir vahdet-i fikriye husûle getirmek lüzumunu yeniden göstermeğe çalışıyoruz. Böyle bir vahdet-i fikriyenin vatanımızın bütün efradına şamil bir hiss-i muhabbetle inkişaf ettirilebilmesi "mesuliyet-i şahsiye" fikrini "mesuliyet-i müştereke" fikri yerine ikameye çalışmamızla mümkün olacak. Yani muhâliflerimizi katiyen muhâlif bir zümreye mensup bulunmuş olduklarından dolayı değil, ancak irtikâb edilmiş bir cürmü olmak itibariyle takip etmeli, muvafıklarımızın hatalarını ve ceraimini de mesuliyet-i müştereke endişesiyle setr ve inkârdan vazgeçmeliyiz. Memleketimizin vicdanlı evlâdları vaziyetlerini aynı düstûrun bu iki cephesinden bakarak tayine ve istiklâl-i fikrilerini elde etmeğe çalışırlarsa hayat-ı siyasiyemiz, şahsi revâbıtla yekdiğerine bağlı ve ister istemez menfaat-i şahsiye mihveri etrafında devretmeğe mecbur zümreler elinden kurtulmağa yüz tutar; bunun yerine istikbal-i millimizin teminini mütekeffil edecek bir mihver-i ilmi etrafında faal ve en müsmir bir vahdet vücuda getirmek imkânı doğmuş olur.

Burada sözü meslek-i ictimâinin mahviyetkâr olduğu nisbette hakiki bir üstadı bulunan Mehmed Ali Bey'e bırakıyor, ilmi programımıza yazdığı mukaddimedeki pek haklı bir ihtarını tekrar ediyorum: "Mesleği hayat-ı ameliye ve idariye zeminine geçirerek geniş ve feyyâz bir cereyân-ı ictimâî haline koymak, izmihlâl-i kati ile kapanacak bir fâcia halinde yaşadığımız beka-yı mevcudiyetimiz meselesini *lehimize ve tekmil beşeriyetin lehine olarak halletmek*, dün olduğu gibi bugün de memleketin en vicdanlı evlatlarının uhde-i mesuliyetlerine mevdu bulunuyor!)

Yalnız bu en müdrik, en vicdanlı vatandaşlarımız bugünün hayat ve memat meselesini teşkil eden bu en mübrem vazifeyi deruhte etmekte daha ziyade gecikirlerse bu defa uğrayacağımız akıbet, artık bir inhizam-i siyasi ve askeri değil; fakat mana-yı tammıyla bir izmihlâl-i ictimâî olacak!

Yirmi seneden beri bizi bu izmihlâlden kurtarmağa çalışan meslek-i

ictimâî ise, tekrar edelim, ne bir şahıs, ne de bir fırka davası değil; fakat her Osmanlı'nın hayat-ı hususiyesini olduğu kadar bütün milletin de hayat-ı umumiyesini kemiren buhran-ı esasinin, ictimâi, idari ve siyasi tarz-ı hallini gösteren ilmi ve ameli bir hareket-i ıslahiye!

Vicdan-ı millimize hitap eden bu muhtırada zaman-ı hazır vekayi-i tarihiyesinin dava-yı ictimâimize ne kati bir teselsül ile hak verdiğini gördük. Eğer muhitimizde vekayinin tasdikine daha büyük mikyasta iktiran etmiş bir zihniyet-i ıslahiye mevcut ise onu der-akab kabul edelim; Yoksa meslek-i ictimâinin tatbiki için Türkiye'nin yer yüzünden kalkmasını beklemeyelim.

3 Şubat 1920
Sabahaddin

Sabahaddin Bey Anadolu'nun Müdafaasını Tebrik Ediyor

Prens Sabahaddin'in Anadolu'daki Millî Müdafaa Hareketlerine Karşı Gösterdiği Alaka Ve Kütahya Mağlubiyeti Üzerine Ankara'ya Göndermiş Oldukları Telgraf

"Sabahaddin Bey Anadolu'nun Müdafaası Tebrik Ediyor"
[Kütahya'da Türk Mağlubiyetini Müteakip!]

Sabahaddin Bey Ankara Büyük Millet Meclisi Riyasetine âtideki telgrafnameyi çekmiştir:

Ankara Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Düşmanlarımız da dâhil olduğu halde cihân-ı insaniyetin menfaat-i müşterekesini adalet ve muhabbetten ayrılmamakta gören bir Türk ve Osmanlı sıfatıyla maruz olduğumuz şu en haksız tecavüz-i askerîye karşı müdafaa-i meşruanızı derin bir samimiyetle tebrik eder ve mütecavizlerin müstefit olageldikleri vesâit-i faika-i maddiyeyeye mukabil ilâhi kudretin mazhar-ı lütuf ve muaveneti olmaklığınızı temennî eylerim.

Sabahaddin

Mudanya Mütarekesinin İmzalanmasını Tebrik Telgrafı

"Mudanya Kongresinin imzalanmasını tebriken 14 Teşrin-i Evvel'de [1922] Prens Sabahaddin Beyefendi tarafından Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne çekilen telgrafnamedir."

[Aynı metin "Sabahaddin Beyin Bir Tegrafnamesi: Mudanya Konferansını tebriken Sabahaddin Bey tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine 14 Teşrin-i Evvelde şu telgrafname çekilmiştir:]

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine,

Mudanya Protokolünü imzalamakla milletini ve insaniyeti seven her Türk'e yeni bir ufk-ı ümit daha açtınız! Ankara'nın haksızlığa karşı hakkı müdafaada gösterdiği sebat ve kabiliyetten sonra, şimdi de Garb devletlerinin tavassut-i dostânelerini hüsn-i kabul ederek şark-ı karib sulhunun tesisine doğru ilk adımı atmış olması, yalnız Türkiye'ye değil, fakat reis-i muhteremin dedikleri gibi "cihân sulhuna bir temel teşkil ettiği için" insaniyet-i mütefekkireye karşı da velût, meşkûr ve pek vicdanî bir hizmet oluyor.

Bugün vicdan-ı millîmizi temsil eden sizlerin memleketimizle birlikte dünyayı yeniden matemlere gark edecek bir facia-yı uzmâ önünde yalnız millî değil, aynı zamanda cihân-şümûl bir hiss-i mesuliyetle de mütehassıs olduğumuzu ispatınız ne kadar şâyân-ı tebcil ise yarınki sulh konferansında ve cihân nazarında öyle bir hiss-i muhabbetle mücehhez bulunduğumuzu izhara muvaffakiyetinizde o kadar şâyân-ı temennidir.

Mağlubiyet karşısında muhafaza-ı itidalden bin kat daha müşkil ve o nisbette kıymettar bir fazilet-i ictimâîye var ki o da şüphesiz galibiyetin büyüklüğüyle mütenasiben artan bir tevazu duymak ve bu ilahî duyguyu bütün bir millete duyurabilmektir. İşte o zaman askeri zaferimiz ruhanî bir zafer mertebesine yükselir. İnsaniyet-i güzidenin mefahir-i ebediyesinden birini teşkil eder!

Takatsûz mesainize olduğu gibi o ezelî ve ebedî kanun-ı adalete de medyûn bulunduğumuz bu muazzam galibiyetten sonra Türkiye'nin hukuk-ı meşruasını

tasdik edecek bir sulh-ı siyasîyi bir hava-yı itilafkâr içinde akdeder ve kabiliyet-i ictimâiyemizi tezyide azmederken vicdan-ı millîmizi de halik, fakat mütezayiden şâkir bir cereyân-ı muhabbetle tevsie imkân doğarsa yeni Türkiye, cihân için kıymeti gittikçe artacak ve o nisbette daha çok sevilmeğe, daha iyi dinlenmeğe liyakat kesb edecek bir âmil-i sulh ve saadet olur.

Felsefe-yi maddiyenin galebesinden beri insaniyet-i hâzıranın gömüldüğü umman-ı ağrâzın fevkine yükselerek sine-yi şükranımızda bu muazzam ve mukaddes cereyân-ı muhabbetin de inkişafına hâdim ve muvaffak olmaklığınızı bütün kalbiyle temenniye gelen:

Sabahaddin

BEŞİNCİ BÖLÜM 1924-1948:

ZORUNLU SÜRGÜNDE SİYASET VE SOSYOLOJİ

*1930'larda Merkeziyet ve Adem-i Merkeziyet**

[Prens Sabahaddin'den Amerika'da bulunan Nezahet Nurettin Eğe'ye 7 Ekim 1933 tarihli mektubu]

Bilmem Cenûbî Amerika Cumhuriyetleri'ni baştan başa saran çok elîm vakaları takip ediyor musunuz, efendim? Onlardan çıkarılacak ne büyük bir ibret hissesi var... Cenûbî Amerika Cumhuriyetleri hakikat halde birer *diktatörlük*!.. Çünkü diktatörlük olmasa anarşi oluyor. Ailelerin hususî hayatları, mahallî idareler zamanımızın gittikçe artan ictimâî, iktisadî, terbiyevî ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir surette teşkilâtlandırılmadığı için, halk, asker ve siyasî zümrelerin elinde oyuncak... Bir zümrenin tahakkümünden kurtulayım derken, diğer bir zümrenin tahakkümüne geçiyor. Birçok kanlar döküldükten sonra netice "Efendi" değiştirmeğe inhisar ediyor... Üniversitelerin profesörleri ve talebeleri hemen her ilimle meşgul... Yalnız en lüzumlusu olan "*La Science Sociale*: İlm-i İçtimâ"ı bilmiyorlar. Eğer "İlm-i İçtimâ"ı bilseler ve ondan amelî bir içtimâî zihniyet çıkarabilseler, o zaman bu kanlı ihtilâllerin. bu müsademelerin ne kadar lüzumsuz olduğunu anlayacak ve hakikaten rehakâr bir fikrî cereyân açarak sulh u salâh içinde tedricen hakikî cumhuriyeti "*Self-Government*"i yahut diğer bir tabir ile "*Décentralisation*"u tesise muvaffak olabileceklerdi.

Cenûbî Amerika cumhuriyetlerinin çıkmaz bir yol takip etmekte olduklarını *La Science Sociale* mensubu olan âlimler, bu neticeleri bugünkü vakaların zuhûrundan çok evvel ilmî metotlarına istinaden biliyorlardı değil mi? *La Science Sociale*'in kendi sahasında temin ettiği "tahlil ve keşif kudreti"nin daima meftunuyum. Hattâ görüyorum ki *Formation Particula-*

* *1930'larda Merkeziyet ve Adem-i Merkeziyet.* Bu mektubun yayınlanmasına izin verdiği için Sayın Güneş Nurettin Eğe-Akter'e teşekkür ederim. Bu mektup Eğe *a.g.e.* s. 452-455'te de yer almıştır.

riste (Hususiyetçi Teşekkül)'e mensup olan milletlerin münevverleri de "ilm-i ictimâ"a şiddetle ihtiyaç hissetmektedirler. Onların da düştükleri bazı büyük hatâlar car ki, bunlar, "İlm-i İçtimâ" metodları ile yapılan tahliller sayesinde tamamen önüne geçilebilecek hatâlardır...

Onun için "*La Science Sociale*: İlm-i İçtimâ"ın geniş mikyasta tanıtılması ve bütün üniversitelerde esaslı bir şekilde okutulması bütün dünya milletleri için büyük bir kazanç olacak.

Meselâ, (Mussolini)'nin "Her şey hükûmet için, her şey hükûmetle, hiçbir şey hükûmet haricinde değil!.." düstûrunu hatırlayınız. (Formation Communautaire d'etat: Devlet Cemaatçi Teşekkülü), bundan daha veciz bir şekilde ifade edilemez değil mi, efendim?.. Fakat, (Tarih), La Science Sociale metodu ile tedkik edilince sarahaten görülüyor ki, (Devlet Cemaatçi Teşekkülü), (Ezmine-i kadîme: İlkçağ), (Ezmine-i mutavassıta: Ortaçağ) ve (Asr-ı hazır)'ın bütün devletlerini, bütün cemiyetlerini hiç istisnasız tamamen harap etmiş... Son harabî (Almanya İmparatorluğu) gibi kudretli bir memlekette ve daha feci bir tarzda da bir (Beşeriyet Salhanesi) haline gelen (Kızıl Rusya)'da tecellî etti.

Eğer İtalyan münevverleri arasında (La Science Sociale: İlm-i İçtimâ)'ın ruhuna hakkı ile nüfuz edebilmiş bir ekseriyet mevcut olsa idi (Mussolini) gibi bir felâket rehberini, bir (Millî halâskâr) diye selâmlamak mümkün olur mu idi? Dehşetli bir (Centralisation: merkeziyet)'ten ve feci bir istibdâddan başka bir şey ifade etmeyen FAŞİSİZM muhakkak ki günün birinde (İtalya)yı felâkete sürükleyecek.

...

Amerika Maliye Nazırı (Andrew Mellon) vatandaşları arasında uzak ihtimalleri görmeğe muktedir ve âlicenap simâların itirazlarına rağmen, Amerika namına Avrupa'dan (harp tazminatı) olarak talep ettiği (15.000.000.000, on beş milyar) Dolardan yeni bir tenzilât kabul etmeyeceğini katiyetle bildirmiş idi.

Halbuki Amerika Birleşik Devletleri, bu borcu Avrupa'ya bağışlamak ve (Cemiyet-i Akvam)'a iltihak ederek (cihân Sulhu)'nu fiilen temin etmek gibi bir rol deruhte etmiş olsa idi; bu, kendisi için daha çok şeref-bahşâ, aynı zamanda da hem vicdanî hem de iktisadî bir hareket teşkil edecek idi.

Amerika Birleşik Devletleri, bugün bütün dünyaya arzusunu kabul ettirebilecek bir mevkide!.. Bu cihân harbinden evvel bugünkü dünya siyasî ve iktisadî vaziyetinin zuhûr edeceğini (İlm-i İçtimâ) muhiti haricinde kime söyleseydiniz, zannederim ki kimseyi inandıramazdınız. Hattâ Amerikalıların kendileri bile bu içtimâî, iktisadî ve siyasî kudretlerinin derecesini sonradan anladılar. Ne yazık ki egoist bir şekilde anladılar. Gümrük tarifelerini o derece yükselttiler ki, Avrupa'nın Amerika'ya ihracatı en aşağı seviyeye düştü. Şu küçücük, sevimli ve şâyân-ı hürmet (İs-

viçre)'de bile birçok saat fabrikaları kapandı; birçok amele açıkta kaldı. Harp borçlarını doğrudan doğruya Almanya ödemeğe mecbur olduğu için, oradaki buhran da en yüksek dereceye çıktı. Hoşnutsuzluk neticesi olarak Alman intihabatında en fena unsurlar, sağ cenahta (Hitler)'in temsil ettiği müfritler milliyetçiler, (Alman Faşistleri), sol cenahta da mahut (komünistler) muzaffer oldu.

Her iki taraf da (İstiklâl-i Şahsî) düşmanları... Garaz mümessilleri, dâhilî ve haricî harp hazırlayıcıları!..

...

Bütün bu felâketlere birinci derecede Avrupa'nın hassaten Almanya İmparatorluğunun takip etmiş olduğu yanlış istikametler, ikinci derecede ise Amerika Birleşik Devletleri'nin takip etmiş olduğu yanlış siyaset, yeni (Cemiyet-i Akvam)'a karşı takip etmiş olduğu yanlış hatt-ı hareket, bu yüksek gümrük tarifeleri sebep oldu.

Zannediyorum ki Amerika Birleşik Devletlerini böyle iktisadî bir inzivaya mahkûm eden bu fahiş tarifeler aleyhinde Amerika vatandaşları arasında da tedricen kuvvetli bir cereyân doğacak!..

...

Zamanımızda her zamandan ziyade (Interdependance Economique: Karşılıklı İktisadi Dayanışma) mevcut bulunuyor. Bundan dolayı iktisadi ve siyasi meseleleri bir (şuur-i muhabbetkar) ile karşılamak tahripkar rekabetlerin yerine –şimdiden bazı muhitlerde tatbik olunduğu gibi– (Cooperation: tanzimkâr iş) birlikleri ile çalışmaktaki kıymet âşikâr!!.. Yakın Şarkın geçirdiği müteaddit ve tamamen kabil-i içtinap olan o facialara mani olabilmek gayesi ile çok zalimane hücumlara rağmen, vaktiyle müdafaa ettiğim, fakat maalesef hiç kimseye anlatamadığım siyasi istikamet de bu idi.

...

Sabahaddin

*Milletlerarası Siyaset Hakkında Müşâhedeler...**

[Prens Sabahaddin'nin Nezahet Nurettin Eğe'ye 17 Mart 1934 tarihli mektubu...]

Yıllardan beri muttasıl tahdid-i teslihat yani silahları mahdûd bir seviyeye indirmek konferansları akdediliyor. Büyük devletlerarasında bitmez tükenmez müzakereler cereyân ediyor. Fakat bunların hiçbirinden müsbet bir netice çıkmıyor. Bilfarz, yarın alakadarlar arasında bir tahdid-i teslihat itilafı akdedilmiş olsa bile bununla ne emniyet ne de hakiki bir sulh yine takarrür etmiş olmayacak... Çünkü bugünkü Almanya, resmi beyanatına rağmen, hiç sulhperver değil. Dünkünden kat kat daha tecavüzkâr... Her sahada *méthodiquement* beslenen bu tecavüzkâr hâlet-i ruhiye karşısında ise Fransızlara emniyet gelmiyor... Kırk dört senede iki büyük Alman istilasına uğradıklarını hatırlayan zavallı Fransızlar Anglo-Sakson memleketleri tarafından terk edildiklerinden beri, selametlerini hiçbir garantiye istinâd etmeyen itilaf-nameler akdinden ziyade askeri kuvvetlerinin üstünlüğünde araştırıyorlar. Bu devamı kabil bir vaziyet değil ama, halen zaruri... Bu zaruret ise Amerika, hatta İngiltere'nin bile bazı mehâfilinde sû-itefsire uğruyor. (Fransız hükûmeti ve milleti vatanını müdafaa bahanesi ile bütün Avrupa'ya tahakküm etmek istiyor.) zannediliyor... Almanya da her cereyân a galebe çalan *militarisme* karşısında Fransa'nın ciddi bir silahsızlanmaya yanaşmayacağını ve bunun şerâit-i hâzıra dâhilinde kendisi için bir nevi intihar olacağının ne İngiliz ne de Amerika efkâr-ı umumiyesi bir türlü takdir edemedi... Edenler ise pek küçük bir ekalliyet. Fakat Hitler'in muzafferiyetinden ve bu itibarla "ortaçağ" zihniyetini ihyaya kalkıştığın-

* Bu makalenin yayınlanması için izin veren Sayın Güneş Nurettin Eğe-Akter'e teşekkür ederim. Nezahet Nurettin Eğe bu mektuba şu notu eklemiştir: *Prens Sabahaddin Beyefendi'nin 17 Mart 1934 Senesinde Yazmış Olduğu Milletlerarası Siyaset Hakkındaki Müşahedeleri.*"

dan beri Amerika'da Fransa lehine bir tahavvül husûle gelmeğe başladığı seziliyor. Amerika Birleşik Devletleri gibi liberal bir memleketten de bu beklenirdi...

Son zamanlarda, New York'ta Hitler'in aleyhine ve onun âlem-i medeniyete karşı bir suikast olarak telakki edilen son nümayiş, insaniyet dostlarını sevindirecek bir şey... Fakat yalnız bu kabil nümayişlerde Hitler Almanya'sının tecavüzkâr "hâlet-i ruhiyesi"ne karşı çıkılamayacağı da aşikâr bir şey... Bu olmayınca dünya sulhu temin edilemeyecek. Dünya sulhu temin edilemeyince de umumi ticaret çok korkarım ki felce uğrayacak. Demek ki Amerika'nın da hakiki menfaati Avrupalıların kendi aralarındaki münazaralara karışmak istemiyorum gibi haddizatında hodperest bir nazarla şu insanî drama seyirci kalmak değil, fakat (medeniyet âleminin ayrılmaz bir parçası) olduklarını idrak ederek bu medeni dünyanın en şiddetli bir ihtiyacına cevap vermiş olmak için Amerikalı bir sulhsever bulunan İngiltere ve Fransa ile birlikte sulhu bilfiil organize etmek... Yani Amerika bundan on dört sene evvel reddettiği Cemiyet-i Akvam projesini Almanya tarafından yeni bir tecavüz vukuunda, Fransa'ya maddeten zahîr olmak, yani imdadına koşmak projesini kabul etmektir. Ancak o zaman kalplere emniyet gelebilir. Gizli ve âşikâr bir silahlanma müsabakasında girişmenin lüzumsuzluğu ve tehlikesi, her millet ve her devlet nazarında belirlenmiş olur. Harp malzemesi uğruna ziyan edilen milyonlar ve milyarlar tasarruf edilmeye başlanınca da açık bütçeleri tevazün ettirmek gaddar bir hale gelen vergileri adaletli bir hale getirmek bilfiil doğmuş olur.

İşte o zaman istihsal ile istihlak arasında açılan korkunç uçurum kısmen doldurulmuş, bütün dünyayı kasıp kavuran şu iktisadi buhranın ortadan kaldırılması için en lüzumlu bir adım atılmış olur.

İkmalini çalıştığım bir makalenin ruhu bu... Hiç şüphe yok ki cihân sulhunun bilfiil temini İngiltere ile Amerika'nın elindedir. Hakiki bir silahsızlanma hakiki bir emniyettir. O da her tecavüzkâr zihniyetin cesaretini kıracak kuvvetli bir sulh teşkilâtından doğabilecek... Maalesef şimdiye kadar Anglo-Sakson memleketleri bu zeminde bir taahhüt altına girmekten kaçındıklarından dolayı da sulh esprit'si bir türlü kökleşemiyor. İnsaniyetin bu günkü hali gibi istikbali de karanlıkta kalıyor.

* * *

Amerikalı karilerin hoşuna gitmese bile, muhit-i ictimâilerine karşı sizinle birlikte bunca zamandan beridir beslediğimiz, kendi hesabıma da otuz seneden beri besleyegeldiğim hiss-i takdir saikası ile de harb-i umumi nihayetinden bugüne kadar vukuatın teyidine iktiran eden bu kanaat-ı vicdaniyemi izah etmek istedim.

Almanla:ı da istisna etmeksizin denilebilir ki, bütün âlem-i medeniyetin menfaati, İngiltere ile Amerika'nın kendileri gibi sulhperver ve ileberal Fransa ile birlikte (cihân Sulhu)nu bir garanti altına almalarına kati lüzum gösteriyor.

Sabahaddin

*An Appeal to the Conscience of the Anglo-American World**

Prince Sabaheddin, 1944

[Professor Nezahet Nurettin Eğe has provided this essay written near the end of the Second World War by one of the last descendants of the Ottoman dynasty.]

My motive in sending you this appeal is, first, that I admire and respect the deep-rooted and noble conscience of the Anglo-American world and, secondly, that events force me to the conclusion that, over and above the tragedy of the war, we are now living a real moral tragedy. My desire to speak with complete frankness, instead of using the language of diplomacy and maintaining the habitual reticence of a politician is, I believe, the best compliment I can pay you.

You are determined to win this war at all costs, and it looks as if you were going to do so. But you are also capable of winning the peace-I mean, a just peace, both far-sighted and charitable and, consequently, the one peace which will endure? Such a peace, which would be a worthy aim for you, is already seriously imperilled, for can the Atlantic charter, with the democratic and liberal principles be reconciled with the mentality and activities of Communist Russia, a tyrannical dictatorship based on class hatred and a vast system of espionage? Any attempt to combine these two conceptions is an attempt to combine water and fire! Remember that until Russia was invaded by the German army the Soviet press, blindly executing orders from the Kremlin, consistently scoffed at and ridiculed the Western democracies, and especially your democracies. Now that the fortune of war has favoured Russia –and you have greatly contributed to this– Moscow is only paying lip-service to the honourable engagements upon which you have entered. Its real object is first to sovietize heroic Finland, its own victim, then the

* [5 Nisan 1944] Prince Sabaheddine; "An Appeal to the Conscience of the Anglo-American World" *The Turkish Studies Association Bulletin* Vol. 12, No. 1 (March 1988) s. 6-12. Bu metni kullanmama izin veren sayın Güneş Nurettin Eğe-Akter'e teşekkür borçluyum.

small Baltic Republics, Poland, Rumania, Bulgaria, Jugoslavia, etc. All Moscow's declarations, intended merely to throw dust in your eyes, do not in the least alter the situation.

Stalin is reported to have said, according to a Moscow communiqué: "Those who believe that I wish to embark on the adventurous road of conquest greatly underestimate my practical sense. People who draw analogies between Hitler and myself simply show that they know nothing of politics."

But the Marshal forgets that he was in perfect agreement with that same Hitler, whom he now denies with such scorn, when he stabbed Poland in the back in spite of the pact of non-aggression signed with her. What was his object, if not conquest? And if there is no close moral resemblance between the two dictators, how could they have come to such a complete understanding as regards the partitions of a country of thirty-five million inhabitants?

By its refusal to recognize the Polish Government in London and by its rejection of the friendly offer of mediation made by America, Moscow proves once again that it wishes to sovietize the whole of Poland – a form of annexation invented by the Bolsheviks. But, as Mr. Churchill has just loyally stated in one of his speeches, you declared war on Germany for the very purpose of defending Poland! Can you when the time comes repudiate your word of honour by abandoning Poland to so miserable a fate? You are too honest and too gentlemanly to play that game to the end' And what a game! It would end in a lying peace, a peace that would be the starting- point of another war, just as were the treaties of Versailles, St. Germain, Neuilly, Sevres, etc. Those treaties which the victors imposed on the vanquished took no account of equity, international solidarity, or compassion, and consequently they were short-lived. The Treaty of Sevres, for instance, imposed upon the Ottoman Empire by those who were your leaders then, had as its sole aim the destruction of that country as an independent state. But when the Turks, my former compatriots, regained their independence by force of arms, you then recognized their rights by the Treaty of Lausanne. Hitler, who had warmly applauded the Turkish retort, has unfortunately read the lesson amiss, for when Ankara tore up that monument of iniquity, the Treaty of Sevres, she was content merely to force you and your allies to admit Turkey's right to an independent existence, and has until now respected that right among all her neighbours. But the German Chancellor, when he tore up the Versailles Treaty "in the name of German honour," as he himself put it, did not respect the liberty of neighbouring peoples any more than that of his own compatriots. Can honour change its meaning from country to country? It has the same meaning everywhere and always. But let us now turn to another subject.

* * *

While acceding unwillingly, it is to be hoped, to Moscow's demands, you have just broken off negotiations with Turkey because she has refused to be drawn into the war, and this owing to her basic interests. We have seen the unfriendly remarks of the British press and the more violent criticisms of the Bolshevik press on the subject[114], but it seems to me that some essential factors of fairly recent date have not been fully realized.

If, for instance, Turkey had yielded to certain tempting suggestions and attractive proposals at the time when Rommel was seriously threatening Egypt, and had opened her gates to the Germane to allow an attack on Mesopotamia and Egypt from the north, what would have happened? Your armies, attacked on two sides, might have been wiped out, the Suez Canal and the whole of North Africa would then have fallen into the hands of your opponents like an overripe fruit, and the war would have taken a different course. By remaining faithful to her word and to her undertakings, Turkey certainly helped to save Great Britain from an unprecedented disaster. What a pity that at that strategic moment in her history when, for a short time, she held the destiny of Europe in her hands, she did not ask from you in return for her alliance a formal undertaking that you demand of your Russian allies that they respect the right to independence of all countries, of all those honest peoples drawn into the war against their will, from North to South, from Finland to the Black Sea. I imagine that you would willingly have agreed to so wise and honorable a condition, and by accepting it, you would have been much better armed, morally at least, against the greed of your insatiable Ally.

It is true that Turkey accomplished her providential mission, where you were concerned, without striking a blow. But if the Germans had wished to force a passage at that time when the Turkish army was far from being as strong as it is now, the Turks would certainly not have hesitated to shed their blood to defend their homes, as they had done during the Greek-Turkish war, when they had been disarmed by you! Very fortunately the Germans made no such attempt; but there is more to be said.

When the German armies were advancing victoriously to the north of the Caucasus, Berlin would have liked nothing better than to see that part of the Turkish army which was concentrated on the Russian frontier attack the Caucasus from the south. In this case, too, if Turkey had yielded, the Russian army of the Caucasus, caught between two fires, might have collapsed, and the enslaved people of that region might have been freed from the Soviet yoke. For it must be remembered that at the end of the former world war three independent republics had been set up in the southern Caucasus: the Republic of Azerbaijan whose capital was the famous town of Baku and the majority of whose inhabitants were genuine Turks; the Armenian Republic with Tiflis as capital, which had just as much

114 Particularly the completely untrue accusations invented by *Red Star*, the well-known paper of the Soviet army.

right to be respected; and, finally, a third republic of Georgians, the compatriots of the illustrious Marshal Stalin!

What has been the fate of those unhappy republics? They have vanished in fire and blood. Some of their inhabitants having rebelled against the Red invasion were pitilessly massacred or deported to Siberia, together with the Circassians of the North who refused to be bolshevised. And to think that at the League of Nations you had guaranteed the independence of that very Republic of Georgia whose government, they say, is still in exile!

Thus Turkey contributed, although indirectly, to the present victories of Russia herself. It may be added in passing that the Turkish Government probably kept in mind, and rightly, a service, though not a disinterested service, which Lenin's Russia had rendered her earlier. But can one expect any sort of gratitude from Moscow?

Truly the situation of Turkey during this war is extremely delicate. Although twenty years ago I was obliged once more to take the road into exile, it is with infinite joy that I see that the sympathies of my former compatriots are on your side. I believe that the social and intellectual elite of the Turkish people is quite capable of understanding the terrible dangers that the world must face owing to the two powerful dictatorships that are now at grips with one another. The enlightened leaders at Ankara, from the Honourable President Ismet Inönü downwards, cannot but be aware that they do not run the same risks in your company; for it is not you who have coveted Istanbul and the Dardanelles for centuries. But you have a very disquieting ally whose barely disguised aim is to sovietize Europe step by step.

It may perhaps be argued that from time to time Ankara shows much sympathy towards the Soviets. It may be so, but that is not my affair. I have neither the right nor the desire to interfere in the affairs of a country to which I no longer belong; though that does not prevent me from loving it now even more disinterestedly than before. And it is with anguish that I ask myself how Turkey can keep her independence if, from the north to the south, from Finland to Bulgaria, every country and people who form the bridge between the east and the west were to fall under the domination of Moscow. Are the Turks to give their life-blood to the detriment of their own independence? Would it even be in accordance with your real interests for Turkey to embark upon such an adventure? Certainly not, for bolshevism and Russian proletarian imperialism (!) not only threaten Turkey and her neighbours, they threaten the whole of Europe, not to mention Asia and Africa, where Communist propaganda is already actively engaged.

That propaganda, so cleverly organized for more than twenty years, is a striking proof of these assertions which have, moreover, been made by so many impartial observers.

M. Georges Rigassi, the distinguished Director of the *Gazette de Lausanne*, wrote the following lines in his paper, on January 15, in an article entitled "Swit-

zerland and the Russian Mystery": "Supposing even - and this is far from certain, nor is it even probable – that Soviet Russia is growing wiser, can one deduce that the Communist danger has disappeared? Far from it. The danger remains as great a threat as ever in all countries where Communism has been created, directed and inspired by Moscow for more than twenty years. In those countries – we in Switzerland know something of it – fanatical Communism of the old brand is still rife, neglecting no occasion to foment hatred and division, and to prepare a revolution which would destroy our internal order and obliterate our liberties. On this point no illusions are possible; bolshevism is still a real peril, and a peril which has been further increased by the war and its consequences."

This passage, in its admirable summing up, is not the expression of a personal opinion, it is the voice of truth itself? And that voice speaks again, through the words of the eminent Swiss historian, Professor Edmond Rosaier, that liberal thinker, so far-seeing, so full of friendly feelings toward you.[115]

"Obviously," he says, "Stalin is anxious to impress his allies: after having made known his wishes, he has issued a warning. But is it possible to comply? The agreement concluded with M. Benes lays Czechoslovakia open to Soviet influence as soon as the country is liberated. If Poland accepts the same regime, a formidable bridgehead will have been created by Bolshevism in the heart of the Continent. For Germany, where a revolution may break out as it did in 1918, there is a government all ready in Moscow. What will then be left in Europe of the sovereignty of states? Surely England and America are not fighting to create a new hegemony?"

Let us hope so. But it is Mr. Churchill – whose heroic energy in the days of his country's greatest tribulation I have never ceased to admire – who seems to destroy this legitimate hope when, in his last speech, he says: "It was with great pleasure that I learnt that Marshal Stalin was resolved upon the maintenance of a strong and independent Poland as one of the leading Powers in Europe... I am convinced that this is the definite policy of the Soviet Union." If that is so, why did Marshal Stalin reject President Roosevelt's mediation in favour of the Polish Government in London? Why did the Soviet press systematically insult that same Polish Government in exile and why does it continue to do so? Why does *Red Star* describe "the idea of closer collaboration between the small and medium- sized European states, as proposed from time to time by the Turkish press" as completely absurd and impracticable? Because the Kremlin wishes to dominate first the Slav countries and then continental Europe. If Germany were to capitulate unconditionally, as London and Washington wish, she too would be bolshevised. Then the supple and magnanimous Marshal would say: "I want Germany to be strong and independent!" Moscow is, in fact, already saying it, but through the German General von Seidlitz who is a prisoner of war in Russia and Moscow's unofficial

115 *Gazette de Lausanne* of January 20, 1944.

spokesman. In his repeated appeals to his German compatriots von Seidlitz declares: "We want Germany to be free and independent!" As free, no doubt, as the honest and unhappy Russian people who are accustomed to obey the reigning dictator whether he be called Tsar, Lenin, Stalin, etc.

This being so, the great invasion which you are so zealously preparing would only serve to substitute a rising dictatorship to one which is collapsing!.. Is it in order to bring about such a catastrophe that you are preparing to shed the blood of your heroic sons? In view of this terrible moral tragedy, how great was my administration and my gratitude when I read the following telegram from "Extel":

"The Women's International League for Peace and Freedom has sent an appeal to President Roosevelt asking that the invasion of Europe should be delayed until all prospects of reaching an agreement with the German people for the conclusion of peace regardless of the veto of the National-Socialist leaders have disappeared." The appeal further points out that "any idea of unconditional surrender must be abandoned since that formula has merely served to unite the terrified peoples of Europe more firmly and to strengthen their will to fight to the end to escape a vindictive peace!"

Honour and yet more honour to these American women who show such admirable judgment and moral sense!

And indeed it is lack of judgment and lack of conscience which are the two calamities at the very root of this appallingly fratricidal war. But it should be added, with relief and gratitude, that you possess in England and in America a social elite with high powers of judgment and of conscience which compel respect and administration. Here is a further proof of this: in the *Gazette de Lausanne* of 20 January 1944 I read the summary of an article on Russia written by Mr. Eastman, Professor at Columbia University and published in the *Reader's Digest*. The author "who for the past 18 years has specialized in the study of Marxism and of Russia, which he knows personally," says: "An astonishing number of our people; our reviews, and our influential newspapers pay servile flattery to Russia. It has become the principal preoccupation of many intellectuals and officials to discover virtues in Stalin's tyrannical regime." And having noted that "the Russian constitution guarantees no liberties, it only guarantees the 'dictatorship'," Mr. Eastman concludes: "The whole system is enforced by a secret police which would have aroused envy in the hearts of the Pharaohs!"

I wish to pay homage to the competent and conscientious author of the` above article, and I warmly congratulate the great American review the *Reader's Digest* on having had the courage to publish such an article at this time.

It is by consulting and heeding the advice of men of that calibre that you could perhaps save the world from an immense disaster which is coming nearer with gigantic strides. The author of this modest article hopes in all friendliness and from the bottom of his heart that you will perform this miracle which, at the

moment, seems wholly beyond reach! But there is a Divine Providence infinitely more powerful than human thoughts and will! The Dictator at the Kremlin and his ill-fated companions may set up museums to insult God, they cannot remove Him.

It is also an error –the most tragic of all– to believe that the whole universe is the product of blind chance. How then are we to explain all the cosmic laws, of which we know only an infinitesimal part? Blind chance or the unconscious action of electrons explains nothing. But living and concrete thought can discover the Spirit in matter, and deep intuition finds it in the very inmost of our being. There is an interdependence, a hidden solidarity in the universe which works in spite of all apparent contradictions. On the human plane we call it Charity. Gentle as it is, it cannot be flaunted with impunity, for it will triumph in the end. History, studied from this point of view, proves clearly that everything based on violence, on tyranny and on vengeance does not last...

We cannot therefore remain indifferent to the sufferings of the German people, any more than to those of any other people – I would even add, to those of any living creature... Without charity, without that "higher reason" there would be no real peace; but there would be a travesty of peace which itself would prove the source of fresh disasters, as were the treaties of Versailles, of Saint-Germain, of Sevres, etc... God preserve us from it!

But if such grave errors as the idea of unconditional surrender are persisted in and if innumerable cruelties and infinite destruction continue –indeed, henceforth, they may prove unavoidable– we shall of necessity reap what we have sown.

Unfortunately a policy of opportunism, more servile than clever, towards Bolshevik Russia has created a situation which is steadily becoming more tragic. Is it impossible to escape from it? This is the question which the author of these lines proposes to examine, together with those of you who will perhaps have the good will to read this appeal to the moat noble part of their being.

Sabaheddine
Switzerland
5 April 1944

*Anglo-Amerikan Efkâr-ı Umumiyesine Bir Hitap**

Bir Şuur ve Vicdan Faciası

Sizlere böyle bir hitapta bulunmaktaki maksadım, evvelâ: Anglo-Amerikan âleminin derinliklerine kök salmış olan vicdan asaletine karşı besleyegelmekte olduğum takdir ve hürmet hislerimi izhar etmek... Saniyen: Harp faciaları haricinde ve fevkinde hâl-i hazırda umumî bir şuur ve vicdan faciası yaşamakta olduğumuz neticesini çıkarmağa beni icbar eden hadisâtın, vahametini izaha çalışmaktır. Samimiyetsiz diplomasi lisanından uzak tam bir açık kalplilikle sizlere tevcih edilen böyle bir hitabın, hakkınızda gösterebileceğim en samimî bir hürmet eseri olduğuna kaanî bulunuyorum.

Sizler ne pahasına olursa olsun bu harbi kazanmağa azmetmiş bulunuyorsunuz ve bu hedefinize erişeceğiniz de sarahatle görülmektedir. Fakat aynı şekilde sulhu kazanmağa da muvaffak olabilecek misiniz?[116] Yani uzak istikballeri tedkik ederek cihân-şümûl bir merhamet ve muhabbet esasına müstenit olarak hazırlanmış âdilâne bir sulh demek istiyorum. Hiç şüphesiz sizlerin hakiki hedefiniz olmağa lâyık ancak böyle bir sulh payidâr olabilir, kanaatindeyim. Böyle bir sulh ise şimdiden ciddi tehlikelere maruz bulunmaktadır.

Demokratik ve liberal prensiplerden mülhem olan Atlantik Beyannamesi, baştan başa casusluğa ve içtimâî sınıflar arasında koyu bir garaza dayanan Bolşevik Rusya'nın zihniyeti ve faaliyeti ile nasıl telif edile-

* Bu yazı Prens Sabahaddin tarafından merhum Nezahet Nurettin Eğe'ye gönderilmiştir. Bu yazı Eğe; *a.g.e.* s. 457-273'te de yer almıştır. Yazıyı kullanmma izin verdikleri için sayın Güneş Nurettin Eğe-Akter'e çok teşekkür ederim.

116 Bu satırların yazıldığı ve *Lozan Gazetesi* Müdürlüğü'ne ve diğer zevâta teslim edildiği tarihte (Anglo-Amerikan) dirijanları sulhun evvelki cihân harbinde kaybedildiğini, fakat, bu sefer kazanılacağını iddia ediyor, parmak ucu ile sayılabilecek kadar küçük bir ekalliyet haricinde efkâr-ı umumiye de şaşılacak bir gafletle bu iddiaya inanıyordu.

bilir? Bu iki zihniyeti telife kalkışmak, ateş ile suyu birleştirmeğe çalışmak değil midir? İstilâya uğrayıncaya kadar, Kremlin'den aldıkları emirlere harfiyen itaate mecbur olan Rus gazeteleri, hep bir ağızdan Garb Demokrasilerini ve hassaten İngiliz ve Amerika demokratik idarelerini tezyif ve tahkir etmekte idiler. Şimdi, –bilhassa sizlerin büyük himmet ve fedakârlıklarınız sayesinde– harp talihi Ruslara teveccüh ettiği bu sıralarda Moskova, sizlerin girişmiş olduğumuz liberal ve vicdanlı taahhütlerinize karşı sadece kuru lâflarla mukabele etmektedir. Eminim ki Sovyet Rusya'nın *asıl hedefi evvelâ, kendi mağduru cesur ve kahraman Finlandiya'yı sonra da küçük Baltık devletlerini ve sırasıyla Polonya, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya'yı (vs.) Sovyetleştirmektir.* Moskova'nın asıl resmî beyanatı demokrat memleketlerin gözlerine bir avuç kum serpmekten başka bir şey değildir. Bütün bu sözler, Sovyetler tarafından hazırlanmakta olan bu son derece elim ve feci akıbeti bir zerre bile değiştiremeyecektir.

Geçenlerde neşredilen bir Moskova tebliğine göre, Mareşal Stalin, şu sözleri söylemişti:

"Benim maceralı bir fütûhât yolu takip etmek emelinde olduğuma inananlar, realistliğimi takdirden âciz kimselerdir. Hitler ile benim aramda müşabehet görenler ise politikadan hiçbir şey anlamadıklarını ispat etmiş oluyorlar."

Fakat Rus başkumandanı unutuyor ki Polonya ile imzalamış bulunduğu (Adem-i Tecavüz Paktı)'na rağmen bu zavallı memleketi arkasından bıçakladığı zaman, şimdi ret ve inkâr ve istihkar ettiği Adolf Hitler ile tam bir iştirak halinde idi. Rus kumandanının bu hareketinin hedefi fütuhât değilse acaba ne idi?.. Eğer iki diktatör arasında çok yakın ahlâkî müşahabetler yoksa, otuz beş milyon nüfuslu bir memleketi aralarında taksim etmek hususunda nasıl bu kadar kolaylıkla anlaşmağa vâsıl olabilmişlerdi?.. Rusya Hükûmeti, Londra'daki Polonya Hükûmeti'ni tanımamakla, Amerikan Hükûmeti tarafından çok dostâne bir şekilde yapılan tavassut teklifini ret etmekle, *Polonya'yı Sovyetleştirmek istediğini, yanî Bolşevikler tarafından icat edilen bir nevi (İlhâk Siyaseti) takip ettiğini bir defa daha manen göstermiş olmuyor mu?.. Halbuki (Mr. Churchill=Çörçil) bir nutkunda büyük bir sarahatle şu beyanatta bulunmuştu:*

"İngiltere'nin Almanya ile harbe girmesinin hakikî sebebi, Polonya'nın müdafaası idi!.."

Bir gün gelip de Polonya'yı ve diğer memleketleri, son derece fecî mukadderâta terk ederek böyle bir namus ve şeref taahhüdünüzü ret ve inkâr edebilecek misiniz?.. Sizler böyle bir felâketle neticelenecek bir siyaset oyunu oynayamayacak kadar asîl ve centilmen milletler değil misiniz?.. Mamafih, şimdiden söyleyeyim ki böyle bir hareket yalancı bir sulh ile neticelenecek ve tıpkı Versailles, Saint Germain, Sevr ve Neuilly mu-

ahedeleri gibi yeni bir harbe sebep olabilecek bir şuur ve vicdan faciasından başka bir şey olmayacaktır. Galiplerin mağluplara zorla kabul ettirdikleri bütün bu muahedeler, adalete ve milletler arası karşılıklı dostluk, merhamet, şefkat ve muhabbet hislerine istinâd etmediği için birer birer iflâs etmişti.

Faraza, o zamanki siyasî liderleriniz tarafından Osmanlı Devleti'ne zorla kabul ettirilen Sevr Muahedesi'nin hedefi, bu memleketin siyasî istiklâlini tamamen mahvetmek idi. Fakat Türkler (benim sabık vatandaşlarım) istiklâllerini silâh kuvvetiyle kazandıkları zaman, evet o zaman, haklarını Lausanne (Lozan) Muahedesi ile tasdik ettiniz. Türklerin bu meşru müdafaalarını büyük bir hararetle alkışlayan Hitler ise, maatteessüf bu tarihî dersi ne kadar yanlış tefsir etmişti... Filhakika, Ankara, bir zulüm ve haksızlık abidesi olan Sevr Muahedesi'ni yırttıktan sonra sizlerden ve müttefiklerinizden Türkiye'nin müstakil bir mevcudiyet-i siyasiye olarak yaşamak hakkını tanımaklığınızı istemekle kalmıştı. O zamandan beri bütün komşularının haklarına riayette kusur etmedi. Buna mukabil Alman şansölyesi ise Versailles Muahedesi'ni kendi tabiri veçhile: (Alman milletinin şerefi namına) yırtmağa teşebbüs ettikten sonra evvelâ kendi vatandaşlarının, sonra da diğer milletlerin hak ve hürriyetlerine mütemâdiyen saldırmaktan çekinmedi. Millî şeref ve namus mefhumu, her memlekete göre değişebilir mi?.. Bu mefhum her yerde ve her zaman aynı mânâya gelmez mi?.. Şimdi, müsaadenizle başka bir mevzua geçelim:

1944 senesi başlangıcında Türkiye, tamamen anlaşılabilecek sebeplerden dolayı, İkinci cihân Harbi'ne iştirake razı olmadığı zaman, Moskova'nın en haksız talepleri karşısında sizler, velev ki istemeyerek bile olsa mutavaatla eğilip o esnada Türkiye ile devam etmekte olan müzakereleri kestiniz. Bu münasebetle İngiliz gazetelerinde Türkiye aleyhine neşriyata, Rus gazetelerinde ise daha çok şiddetli hücumlara şahit olmaktayız[117]. Zannediyorum ki Türkiye aleyhindeki bu neşriyat son zamanlarda cereyân eden bazı mühim tarihî vakaların unutulmasından ileri gelmektedir.

Filhakika, (Marechal Rommel)'in kuvvetleri Mısır'ı tehdit ettiği bir sırada eğer Türkiye, Berlin'in cazip görünen bazı tekliflerine kapılmış ve Türkiye'nin hudutlarını Alman ordularına açarak Mısır'la Irak'a şimalden de hücum etmelerine imkân vermiş olsaydı vaziyet ne olacaktı?.. Ordularınız iki cepheden hücuma uğrayarak tamamen mahvolmak tehlikesine maruz kalmayacaklar mı idi?.. Bu takdirde Süveyş Kanalı ve bütün şimâlî Afrika, olmuş bir meyve gibi hasımlarımızın eline düşerek, harp büsbütün başka bir istikamet almış olmaz mı idi?.. Türkiye sözüne sadık kalmak suretiyle İngiltere'yi tarihte şimdiye kadar misline tesadüf edil-

117 Bilhassa Rus Ordusu'nun meşhur gazetesi "Kızıl Yıldız" Türkiye aleyhine tamamen hakikate aykırı ithamlar neşretmekte idi.

memiş bir felâketten kurtarmış oldu. Fakat ne yazık ki Türk Hükûmeti, bütün Avrupa'nın mukadderatını az bir zaman için elinde tuttuğu bir sırada Rus müttefikinizden katî bir taahhüt almanızı sizlerden talep etmedi. Halbuki bu facialar faciası olan Dünya Harbi'ne kendi arzu ve iradelerine rağmen sürüklenmiş bulunan milyonlarca insanların –tâ şimalden Karadeniz kıyılarına kadar uzanan mıntıkalarda yaşayan bütün bu zavallı milletlerin– istiklâllerine riayet edeceklerine dair Rus'lardan bir taahhütname almaklığımızı resmen istemek –Türkiye'nin ilerdeki istiklâlini temin edebilmek için dahi– elzemdi[118]

118 Amerika'nın Moskova'daki sabık elçisi Mr. William Bolett'in *Tanin*'de ve pek yerinde olarak Türkçe'ye çevrilen çok kıy metli ve tarihî eseri ondan evvel yazıldığını zannettiğim bu hitabenin şu düşüncesini tasdike geliyor. Türk Devleti'ne, Türk Milleti'ne medeniyet tarihinde emsalsiz bir şeref kazandırabilecek mahiyette olan böyle müstesna bir fırsatın kaçırılması –cihân-şümûl bir tesanüt ve muhabbet (idrak ve şuurunun)– henüz ne memleket dâhilinde, ne de haricinde hakkiyle takdir edilip icap eden vukuf ve terbiye sayesinde en büyük bir ciddiyetle tatbikine girişilememesi neticesidir. Gelecek makalelerimizin birisinde izahına çalışacağımız veçhile (Esprit) ilminin ve aynı zamanda her günkü fecî hakikatlerin de tasdikine iktiran eden bu (cihân-şümûl) muhabbet içtimâî ve vicdanî eski bir ıslâhat mesleğinin yani Meslek-i İçtimâînin temel taşlarından birisi idi. Bugünkü medeniyeti, büyük bir uçuruma sürükleyen sebeplerden birisi de böyle bir cihân-şümûl muhabbet yoksulluğu değil midir?.. Politikanın (sociale=ictimâî) ve fırsat düşkünlüğü esaretinden kurtulması (spriteul=ruhanî) ilimlere dayanarak ahlâkî seviyesinin yükselmesi, bu devrin en büyük, en hayatî bir ihtiyacıdır. Çünkü yapılan ve yapılacak hataları, bütün insaniyet sayısız azaplar, hatta işkencelerle ödüyor. Münevver insanları hayatın en büyük meseleleriyle karşılaştıran fertleri ve milletleri birbirlerine kalben yaklaştırmak ve öldürücü garazları, kurtarıcı muhabbetlere çevirmek suretiyle medeniyete hakikî bir sulh, hakiki bir yükseliş yolu açan âlem-şümûl bir muhabbet lüzumuna kaani olarak (esprit) ilmini otuz beş senelik bir tedkikten sonra böyle bir kanaate vâsıl oldum. Şimdi bu kanaatimi Anglo-Amerikan efkâr-ı umumiyesine arza hazırlanırken, vaktiyle (mihver-i hissiyatımız, cihân-şümûl bir muhabbet olmalıdır) tarzında, samimi, fakat o zaman için pek basit bir tarzda formüle ettiğim bu mesleği: (Meslek-i İctimâî) yi, hasbî ve vatanı bir alâka ile benimsemiş, bu uğurda birçok eziyetlere de katlanmış, meslektaşlarımıza insaniyetin şu matemli gününde derin hürmet ve minnetlerimi arz etmeyi bir vicdan borcu telâkki ederim. Bu kalbî şükranlarımı, mülâkatlarıyla bizzat müşerref olmamakla beraber, hakikate hak veren bazı nadir Türk münevver ve âlimlerine de teşmil etmek benim için en tabii bir vazife ve saadettir. Meselâ muhterem Profesör Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun derin bir alâka ve istifade ile ve Türk irfanı namına iftiharla okuduğum (*Metodoloji*)'sini, dünyanın birçok büyük mütefekkir ve âlimlerinin okuyucuları nazarında yeniden canlandıran, tanıttıran, değerlendiren ilmî eserini de bu meyanda zikredebiliriz. Ahmed Bedevî Kuran Bey'in de büyük bir emek ve zahmetle yazdığı ve bizzat yaşadığı (İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler) ünvanlı eseri hakkındaki düşüncelerimi ve hakkımda liyakatimin çok fevkinde gösterdiği mürüvvetli sempatiye karşı minnetlerimi kendisine yazmış olmakla beraber, burada da alenen teşekkür etmemek bir nankörlük olur. Kezâ, merhum faziletli arkadaşım Ahmed Fazlı, Dr. Sabri, Hüseyin Siret Beylere, İsmail Paşa, hürriyet mücahedesinde unutulmaz hizmetler ifa eden ve Garb mehâfilinde milletimizin yüzünü ağartan muhterem Dr. Nihat Reşat Bey, kıymetli sosyologumuz Mehmed Ali Bey ve meziyetli rüfekası, Mâhir Sait, Abdülhak Şinasî, Namık Zeki, Ahmed Hâmit, Miralay Zeyi, Dr. Mahmud Sabit, Sâdi Beyler ve diğer aziz dostlarıma ve mücahede arkadaşlarıma kelimelerle ifade edilemeyecek minnetlerimi, aziz vatanlarının şeref ve halâsı uğrunda her tehlikeyi göze alarak sarf ettikleri gayretleri bu hayata vedâ etmeden evvel kendi hesabıma azıcık ifadeye muktedir olabilirsem ne mutlu bana!.. Burada saydığım ve sayamadığımdan dolayı teessürle özür dilediğim

İkinci cihân Harbi, nihayet bulduktan sonra (Rusya'nın komşu millet-lerin istiklâllerine riayet etmesi lüzumunu) müdafaa eden bu kadar makul, bu kadar vicdanî şartı ümit ederim ki sizler de memnuniyetle kabul ederdiniz. Çünkü bu sayede doymak bilmeyen iştahlarının esiri kalan Şarktaki büyük müttefikinizin fütûhât hırslarına karşı koyabilmek için hiç olmazsa manen (hiç şüphesiz siyaseten de) kat kat daha emin ve daha iyi bir mevkide bulunacaktınız. Vâkıâ, Türkiye, bu harp esnasında sizlere karşı deruhte ettiği (mission)u şimdiye kadar memlekette bir silâh patlamadan ifa etmekte idi. Fakat Almanya, Süveyş yolu üzerindeki mâniaları yıkmağa karar vermiş olsaydı; Türk Ordusu, şimdiki kadar kuvvetli olmamasına rağmen, Türkler yurtlarının müdafaası uğrunda kanlarını dökmekten elbette çekinmeyeceklerdi. Nitekim evvelki cihân Harbi'ni müteakip Türk Ordusu İtilâf Devletleri tarafından silâhtan tamamen tecrit edilmiş olmasına rağmen vatanlarının istiklâlini kurtarmak için Türk Milleti, her türlü fedakârlığı yapmağa muktedir olduğunu ispat etmişti. Çok şükür ki Almanya, maksadı her ne olursa olsun Türkleri silâha sarılmağa mecbur etmedi.

Mamafih, bunun da haricinde fevkalâde mühim diğer bir tarihî hadiseye nazar-ı dikkatinizi celp etmek isterim. Alman orduları şimalî Kafkasya'da muzafferen ilerlerken, Almanya'nın en büyük temennisi, hiç şüphesiz, Rusya hudutlarında tahşit edilmiş bulunan Türk ordularının da cenûbdan doğru Kafkasya'ya girmeleri idi. Hakikat namına teslim edilmelidir ki burada da Türkiye rıza gösterseydi Kafkasya'daki Rus orduları, iki ateş arasında kalarak sukut edebilirlerdi. O takdirde de ayni mıntıkanın esaret altında inleyen mazlum ve mağdur halkı Rus boyunduruğundan kurtulmuş olurdu.

Hatırlatılmağa değer bir vakayı daha zikretmekliğime müsaadenizi rica ederim:

Evvelki cihân Harbi'nin sonunda, Kafkasya'da üç müstakil Cumhuriyet doğmuştu. Merkezi (Bakû) olan ve sakinlerinin ekseriyeti Türk ırkından bulunan Azerbaycan, merkezi (Erivan) olan ve her memleket gibi hakkına riayet edilmesi gereken Ermenistan Cumhuriyeti, üçüncüsü de

yerli ve ecnebi zevâtın ve Türk hanımları arasında yetişmiş ve halen yetişmekte bulunan çok değerli –sosyolog– ve çok muhterem, âlicenap simaların bitmez tükenmez gayret ve fedakârlıkları sayesinde, vaktiyle Türkiye'de müdafaasına çalışılan ilmi ve vicdanî bir meslek (Meslek-i İctimâî) bütün insaniyetin hattâ tekmil varlığın mutlak saadetini hedef ittihaz ettiği için olabilir ki ilerde bir medeniyet ve insaniyet davâsı haline gelmeğe yüz tutsun... Muhtelif tarzlarda, fakat, müşterek çalışmalarla doğması, yaşayabilmesi itibariyle de böyle bir cereyân elbette şahsî bir davâ değildir. Kim arzu ederse bu davâyı kendi sırasında benimser ve ilerletebilir. Bununla beraber hem kendi yurduna, hem de insaniyete büyük bir hizmette bulunmuş olur, kanaatindeyim." Sabahaddin. (Nezahet Nurettin Eğe'nin notu: "1944 senesinde İngilizce olarak yazmış oldukları bu makaleyi, lisanımıza tercüme ettikten sonra, tasviplerine arz edilmek üzere gönderdiğim kopyalara, Prens Sabahaddin, son iki paragrafı ilâve etmek lûtfunda bulunmuştu").

meşhur Mareşal Stalin'in kendi hemşehrilerinden teşekkül eden Gürcistan Cumhuriyeti idi.

Bu zavallı Cumhuriyetler ne oldular?.. Bir ateş ve kan tufanı içinde kaynayıp gitmediler mi?.. Sâkinlerinden bir kısmı kızıl istilâya karşı isyan ettiği için de vahşiyâne bir şekilde katliâm edildi. Yahut Bolşevikleştirilmeğe razı olmayan Şimaldeki Çerkeslerle birlikte Sibirya'ya sürüldüler. Derin bir teessürle hatırlatalım ki elân menfada bulunan Gürcistan Hükûmeti'ni de eski Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti)'nde sizin hükûmetleriniz resmen tanımış ve istiklâllerini resmen garanti etmişti. (Bittabi bu A.B.D.'ne değil, İngiltere ve Fransa'ya râcidir.)

Binaenaleyh, bütün bu izahattan maksadımız, Rusya'nın şimdiki zaferlerine Türkiye'nin dolayısıyla yardımda bulunmuş olduğunu, sırası gelmişken, tebarüz ettirmektedir. Şunu da ilâve edebiliriz ki, Türk Hükûmeti belki de Birinci cihân Harbi'nden sonra ve Türk vatanının en tehlikeli günlerinde, Lenin Rusya'sının bir muavenetini –hasbî bir maksatla yapılmadığı muhakkak olmakla beraber– hatırlamış ve bundan dolayı Rusya'ya karşı dostane bir vaziyet almıştı. Fakat Moskova'dan böyle bir minnettarlık ve kadirşinaslık hissine intizar edilebilir mi?

Bu İkinci cihân Harbi esnasında Türkiye, son derece nazik bir mevkide bulunmaktadır. Ben yirmi sene evvel bir kere daha Vatanımdan ayrılmak mecburiyetinde kalmıştım. Mamafih, eski vatandaşlarımın sempatileri, öteden beri taraftar olduğumuz Anglo-Sakson dostluğuna çevrilmiş bulunduğunu büyük bir sevinçle müşâhede etmiş bulunuyorum.

Türk münevverleri ve siyasî liderleri eminim ki halen birbirleri ile çatışan iki dehşetli diktatörlüğün Dünyayı ne büyük musibete sürüklediklerini, fakat buna mukabil sizin refakatinizde hiçbir tehlikeye uğramayacaklarını, tamamen takdire muktedirdirler. Filhakika asırlardan beri İstanbul şehrine ve boğazlara göz diken sizler değilsiniz. Lâkin ne yazık ki teskin edilmez bir istilâ hırsına esir olan korkunç bir müttefikiniz var... Onun en açık hedefi ise ilk fırsatta tekmil Avrupa'yı adım adım –méthodiquement– Sovyetleştirmektir.

İhtimal ki benim bu sözlerime cevaben Ankara'nın da zaman zaman Moskova'ya karşı daha fazla bir –sempati– göstermiş olduğu iddia edilebilir. Bu ciheti münakaşa etmek bana düşmez. Halen mensubu olmadığım yahut içinden çıkarılmış bulunduğum bir memleketin dâhilî işlerine müdahaleye ne hakkım ne de arzum var. Fakat bütün bunlar, eski Vatanımı ve Vatandaşlarımı belki de her zamankinden fazla sevmekten, manen, maddeten yükselmelerini candan ve gönülden temenni etmekten beni asla men edemez. İşte bu sevgi ve ayni zamanda da azaplı endişeler saikasıyla düşünüyorum ki, eğer şimalden cenûba kadar şark ile garb arasında köprü kuran her memleket, her millet Moskova'nın tahakkümü altına düşmek felâketine uğrarsa, Türkiye istiklâlini nasıl muhafaza edebilir?

Türkler, istiklâllerini bir ân evvel kaybetmek için mi kanlarını sel gibi akıtacaklar?.. (Eğer yukarda izah ettiğimiz müsbet ve insanî taahhütler, bütün milletlerin istiklâllerine riayet edileceğine dair taahhütler, Moskova'nın büyük bir acz ve dehşet içinde kaldığı bir sırada resmen temin edilmiş olsaydı, o zaman meselenin rengi büsbütün değişir, hatta Rusya'nın hakikî menfaati bakımından bile değişirdi. Fakat şimdiki menfi ve son derece tehlikeli şartlar içinde Türkiye'nin bu kadar fecî bir harbe atılması (Rus emperyalizminin ve Sovyet tahakkümünün fazlalaşmasına âlet olması) bizzat sizlerin dahi menfaatlerinizi temine yardım eder mi?.. Tabiatıyla "Hayır". Çünkü bu müdhiş Emperyalizm, yalnız Türkiye'yi ve komşularını değil, bütün Avrupa'yı hatta bütün Dünyayı tehdit ediyor. Yirmi seneden beri muntazam, mahirane bir şekilde devam etmekte olan Komünizm propagandasının âlem-şümûl tehlikesi, bütün tarafsız ve derin düşünceli müşahit ve mütefekkirlerin müttefikan teslim ettikleri bir hakikattir. Yalnız sırası gelmişken arz edelim ki hürmete cidden lâyık olan bütün bu müşahitlerin ve mütefekkirlerin çoğu ancak neticeleri gördükten sonra hakikatleri kavrayabiliyorlar. Şüphesiz, bu da takdir edilecek bir meziyettir; ama devr-i hazırda hüküm süren şuur ve vicdan facialarına karşı yalnız bu meziyetlerle karşı çıkılamayacağını vukuat bizzat ispat etmektedir. Milyonlarca insanın mukadderatını idare eden zevât, eğer içtimâî kanunları bilselerdi, içtimâî teşekkülleri izâh eden (*La Science Sociale*) hakkında kâfi derecede malûmatları bulunsaydı, buna ilâveten hakikaten ruhanî denilebilecek ilim kaynaklarından da feyz alabilmiş olsalardı, bu kadar fecî, bu kadar elîm hatâlara düşebilirler mi idi?..

(*Gazette de Lausanne*) gazetesinin eski müdürü Dr. G. Rigassi 15/I/1944 de neşrettiği (İsviçre ve Rus Muamması) adli bir makalesinde ne kadar haklı olarak şu satırları yazmıştı:

Farz edelim ki Sovyet Rusya daha iyi bir hareket tarzı takibe karar vermiş olsun –bu bir hakikat olmak, hattâ, ihtimal dâhilinde bile bulunmaktan çok uzaktır yâ...– bu takdirde komünizm tehlikesinin ortadan kalktığı neticesini çıkarabilir miyiz?.. Aslâ! Çünkü, komünizm, yirmi seneden fazla bir zaman zarfında, Moskova tarafından idare edilen komünist teşkilâtının kurulduğu her memleketi dâimâ tehdidi altında bulundurmaktadır. Bu memleketlerdeki –ki biz İsviçreliler buna dair birçok hazin tecrübeler geçirmiş bulunuyoruz– Bolşevikliğin ilk devresindeki (fanatik) zihniyet, Komünist Partisi mensupları arasında elân bütün şiddetiyle hüküm sürmektedir. Kin, garaz, düşmanlık duyguları daima körüklenip arttırılıyor. Her yerde ihtilâller çıkartmak, dâhilî nizamları bozmak, bütün hürriyetlerimizi gasp etmek için Moskova'nın hiçbir fırsatı kaçırdığı yok. Bu vaziyet karşısında hayale kapılmağa hiçbir mahal kalmamıştır. Harb'in meşum neticesi olarak Komünizm şiddeti mütemâdiyen artan feci bir âfet kesilmiştir."

Gayet selis bir üslûpla telhis edilen şu fıkralarda muharririn şahsî nokta-i nazarı değil, fakat bizzat hakikat tecelli etmiş olmuyor mu?.. Ayni hakikat başka bir şekilde çok değerli nâfiz görüşlü bir İsviçre tarihçisinin kalemiyle umumî efkârı şu suretle ikaz etmektedir. Merhum Edmond Rossier –Anglo-Amerikan âlemine karşı çok dostâne hisler besleyen, bu liberal fikirli tarih âlimi– 20-1-1944 tarihli (*Gazette de Lausanne*)'da neşrettiği makalesinde fikirlerini şöylece izah etmektedir:

"Stalin bütün vaziyetlerini, taleplerini ortaya koyduktan sonra, müttefiklerinin kararları üzerinde müessir olmak kastiyle yapmış olduğu bu ihtarlarım tasvip ve kabul etmek imkânı var mıdır?. Moskova'nın Mr. Beneş ile olan anlaşması, Çekoslovakya'yı Alman boyunduruğundan kurtarır kurtarmaz Rus boyunduruğuna geçirmekten başka bir şey olmayacak. Polonya da ayni rejimi kabul ederse, (nitekim bir müddet sonra ettirildiği gibi) orta Avrupa'da Bolşevikliği ilerletmeğe yarayacak çok kuvvetli bir köprübaşı kurulmuş olacak. Almanya'ya gelince 1918 senesinde olduğu veçhile bir ihtilâl çıkması ihtimali göz önüne alınarak, halen Rusya'da bulunan bir Alman Hükûmeti Moskova'nın emrine amade bulunmaktadır. Bu takdirde Avrupa devletlerinin istiklâllerinden ne kalacak?.. İngiltere ile Amerikan yeni bir tahakküm ve zulüm yaratmak niyetiyle mi harbe giriştiler? Evet, maksatları böyle bir zulüm ve tahakküm idaresi kurmak değildir.[119]

Evet, ümit edelim ki böyle olsun. Fakat maalesef Mr. (Churchill) İngiltere'nin en tehlikeli anlarında gösterdiği harikavî azim ve cesaretini daima takdir edegeldiğim bu büyük şahsiyet, son nutuklarının birinde (1944 başlangıçlarında) şu sözleriyle bizlerin bu hakli endişelerimizi teyit etmiş bulunmaktadır:

"Büyük memnuniyetle öğrendim ki, Stalin, Avrupa'nın başlıca devletlerinden biri olmak üzere müstakil ve kuvvetli bir Polonya'nın muhafazasına karar vermiştir. Böyle bir kararın Sovyetler Birliği'nin katî siyaseti olduğuna kanaat getirdim."

119 Ne Mr. Churchill'in ne de Roosevelt ve arkadaşlarının böyle bir niyetle harbe girişmedikleri besbelli olmakla beraber netice, maalesef buna müncer olmuştur. Halen Rus tahakküm ve istibdadı bütün Dünyayı tehdit etmektedir. Eğer bu muhterem siyasiler, Rusya'nın Devlet Cemaatçi Teşekkülü'nü, yanî en koyu bir merkeziyetçiliğe mensup olduğunu ve böyle bir içtimâi teşekkülün ifade ettiği müselsel mânaları ve Bolşeviklik'in ferdî, içtimâî ve iktisadî hürriyetlerden hiçbir eser bırakmamak suretiyle Devlet Cemaatçi Teşekkülü'nün tehlikelerini bir kat daha vahâmetleştirdiğini ilmî bir şekilde kavramağa muktedir olsaydılar, Berlin'in diktatörlüğünün yerine Moskova diktatörlüğünü geçirmek için kendi öz evlâtlarının kanlarını bol bol akıtmağa nasıl razı olabilirlerdi? Sosyal teşekkülleri, sosyal kanunları ve onların (repercution sociale: karşılıklı birbirlerinin üzerindeki tesirleri)ni tanıtan hakiki içtimâiyat ilminin, yani La Science Sociale'in kıymeti ve ehemmiyeti ve aynı zamanda, samimî ve umumî bir tesanütün, hasbî bir muhabbetin cihân-şümûl kıymeti, şimdi maalesef cihân-şümûl âfetlerle büsbütün meydana çıkmış oluyor. Fakat bütün bu hakikatlere rağmen efkâr-ı umumiye bu ictimâî hâdiselerin sebeplerini anlamak imkânına mâlik olamıyor ve yine karanlıkta kalıyor.

Eğer vaziyet böyle ise, niçin Mareşal Stalin Mr. Roosevelt'in Londra'daki Polonya Hükûmeti lehine yaptığı tavassut teklifini ret etti?.. Niçin Sovyet gazeteleri menfâda bulunan Polonya Hükûmetini –sistematikman– tahkir ediyorlar?.. Niçin Rus Ordusu organı (Kızıl Yıldız) Türk gazeteleri tarafından zaman zaman müdafaa edilen –küçük devletlerin ve orta çaptaki devletlerin arasında– bir iş birliği yapılması hususundaki müdafaalarını tamamen mânasız ve saçma olarak vasıflandırıyor?.. *Çünkü Kremlin, evvelâ İslâv milletlerine, sonra da derece derece bütün Avrupa'ya tahakküm etmek emelindedir.*

Eğer Londra ve Washington'un talep ettikleri veçhile Almanya kayıtsız, şartsız teslim olursa, Alman Milleti de Sovyetleştirilecek, o zaman âlicenap(!) Mareşal Stalin: "Ben Almanya'nın da büyük ve kuvvetli bir devlet olmasını arzu ediyorum." buyuracaklar!..

Zaten Kremlin bu sözleri daha şimdiden söylemiyor mu?.. Fakat bunları Alman Generali Seidlitz'in ağzıyla söylüyor. Halen harp esiri olarak Rusya'da bulunan ve Moskova'nın gayr-ı resmî sözcüsü olmak vazifesini deruhte etmiş olan bu Alman Generali kendi vatandaşlarına Rus radyolarından yaptığı müteaddit hitaplarda şu sözleri tekrarlamaktadır: "Biz Almanya'nın serbest bir devlet olmasını arzu ediyoruz."

Şüphesiz biçare Rus Milleti kadar serbest!.. İster Çar, ister Lenin, ister Stalin veya bir diğeri olsun, başlarına geçen diktatörlerinin bütün emirlerine boyun eğmeğe alışmış zavallı bedbaht Ruslar kadar serbest!..

Mevzu-i bahs olan şartlar dâhilinde muazzam gayretler ve fedakârlıklarla hazırladığımız Avrupa istilâsı, yıkılmakta olan bir Diktatörlük'ün yerine yükselmekte olan bir diğerinin geçmesini teminden başka hiçbir işe yaramayacak. Böyle bir felâkete uğramak için mi sizler kahraman evlâtlarınızın hayatlarını fedâ edeceksiniz?..

Bu şuûr ve vicdan faciası karşısında Extel'deki bir telgraf haberini ne büyük bir takdir ve minnet hissiyle okuduğumu tarif edemem!.. Bu telgrafta:

"Milletlerarası Kadınlar Sulh ve Hürriyet Cemiyeti, Amerika Cumhurreisi Roosevelt'e bir mesaj göndererek Nazi liderlerinin muhalefetlerine hiç ehemmiyet vermeksizin, Alman Milleti ile bir uzlaşma çaresi bulunabilmek için bütün çarelere baş vurulmasını ve bu teşebbüslerin neticelerine kadar Avrupa'nın istilâsı projesinin tatbik edilmemesini talep etmişlerdir." denildikten sonra şunlar da ilâve edilmektedir:

"Kayıtsız, şartsız teslim teklifi, tamamen terk edilmelidir. Çünkü böyle bir teklif, Avrupa'nın dehşet içinde kalan milletlerini daha büyük bir kuvvetle birbirlerine bağlamağa ve intikamcı bir sulhun feci akıbetinden korunmak için sonuna kadar savaşmak azimlerini arttırmağa yardım edecektir."

Siyasî liderlerin, maalesef mâlik olmadıkları bu kadar yüksek bir mu-

hakeme kudreti ve böyle büyük vicdanî mesuliyet hissi gösteren bu Amerikalı hanımlara binlerce hürmet ve tazim!..

Kardeşi, kardeş kanına susamış bir hale getiren bu yüz karası ve yürekler acısı harbin başlıca sebebi: yüksek bir muhakeme kudreti ve bütün insaniyete şâmil vicdânî bir mesuliyet hissi ve muhabbet yoksulluğu değil midir?.. Mamafih, büyük bir minnet ve memnuniyetle kaydedelim ki İngiltere ve dominyonlarında olduğu gibi Birleşik Amerika'da da sizler, büyük bir temyiz kabiliyeti ve vicdan asaleti ile mücehhez bir Elite Sociale (güzide bir ictimâî zümre) ye mâlik bulunuyorsunuz. Bana bu kanaati bahşeden bir vesika olmak üzere 20/I/1944 tarihli *Lausanne gazetesinde* Columbia Üniversitesi profesörlerinden Mr. Eastman tarafından yazılan ve *Reader's Digest* Mecmuası'nda basılan bir makalenin hülasasını zikredebilirim.

On sekiz seneden beri Rusya ve Marksizm hakkında ihtisas yapmış olan ve Rusya'yı bizzat tanımış bulunan Amerikalı profesör, şöyle yazmaktadır:

"Halkımızın şaşılacak kadar büyük bir kısmı meşhur mecmualarımız ve gazetelerimiz, Rusya'ya karşı süflî bir müdâhanede bulunmağa adetâ can atıyorlar. Birçok mütefekkirlerimiz ve devlet adamlarımız için Stalin'in müstebit idaresinde (yalnız istibdâd değil, sayısız işkenceler de var...) meziyetler ve faziletler keşfine çalışmak adetâ esaslı bir meşgale halini almıştır. Zaten Rus Kanun-i Esasi'si vatandaşların hürriyetini değil, baştakilerin diktatörlüğünü garanti etmektedir. Gestapo'nun tam tamına eşi olan Gü'epe's gibi bir polis teşkilâtına dayanan Sovyet rejimi, firavunların bile kalplerinde gıpta uyandıracak kadar zalim ve meşûm bir idaredir."

Bu makalenin vicdanlı muharririne derin hürmetlerimi takdim eder, bu makaleyi böyle bir zamanda basmak cesaretini gösteren, (*The Reader's Digest*) Mecmûası'nı da hararetle tebriki bir vicdan vazifesi telâkki ederim. İşte böyle ehemmiyetli şahsiyetleri dinlemek ve onların fikirlerinden istifade etmek suretiyledir ki Dünyayı; süratle yaklaşan umumî bir musibetten kurtarmağa belki de muvaffak olabilirsiniz. *Temenniye son derece şâyân böyle bir mucizeyi yapabilmekliğiniz --düşülen müselsel hatalardan sonra– şimdilik kabil-i icrâ görünmüyor ama kâinatta insan düşünce ve iradesini geçen ilâhî bir kudret ve muallâ kudretler var!..*

Kremlin diktatörü ile bedbaht arkadaşları, Allah'ı tezyif maksadıyla müzeler meydana getirebilirler fakat Ulûhiyeti ortadan kaldıramazlar.

Bugün yaşanılan maddî facialardan daha büyük manevî bir facia varsa, o da Materyalizm cereyân ının tesiri altında bütün mevcudiyeti kör bir tesadüf eseri gibi telakki etmek, yahut bu en hayatî mesele ile ilmî ve vicdanî bir şekilde alâkadar olamamaktadır. Halbuki, (ilim) demek herhangi sahada olursa olsun, kudret ve hikmet-i ezeliye'nin yarattıklarını tedkike ve onların kanunlarını keşfe koyulmak, demek değil midir?.. Ne muaz-

zam, ne muallâ esrar ile pırıl pırıl parıldayan şu yıldızlar âleminin kendi kendine kurulduğunu zannetmek; onu, elektron ve iyonların şuuruz hareketleriyle izaha çalışmak; bir binanın malzemesiyle birlikte yoktan var olduğunu, yapıcıları olmaksızın kendi kendine kurulduğunu zannetmek kadar fecî bir gaflet olur. İlim kisvesi altında da olsa, yalnız zevahire bağlanan tedkik ve muhakemelerle hayatın iç yüzüne nüfuz asla mümkün olamaz. Fakat akl-ı selim ve onun da fevkinde ve diğer bir tabir ile hakikî bir (Esprit Intuition)'la ulûhiyeti evvelâ kendi ruhumuzun en derin kısmında, sonra da dış âlemde bizlere keşfettiriyor.[120]

Binaenaleyh kayıtsız, şartsız teslim teklifi ile farkına varılmadan mahvına gidilen Alman Milleti'nin ıstıraplarına lâkayt kalınamaz. Şefkat ve merhametten, bu yüksek şuûr ve vicdandan mahrum bulunan bir Dünyada devamlı bir sulh kurulabileceğini ümit etmek bir serap peşinde koşmaktan başka bir şey değildir.

Bu gidişle sadece yeni felâketlere ve facialara kaynak olacak bir sulh karikatürüne varılmış olacak. Tıpkı Versailles, Saint Germain, Sevr Muahedeleri'nde olduğu gibi. Bütün kalbimizle temenni delim ki Cenabı Hak insaniyeti böyle bir musibetten muhafaza buyursun... Fakat bu feci hatalarda devam edilecek, bu izansız zulümler, tahrip ve imhalar devam edecek olursa, elbette ektiğimizi biçmeğe mahkûm olacağız.

Maalesef Opportunisme, Moskova'ya karşı makul ve şerefli olmaktan ziyade bir nevi kölelik demeğe gelen bu meşum siyaset günden güne daha acıklı vaziyetler yaratıyor. Ve en büyük samimiyetle iyiliğini istediğimiz diğer milletler gibi Rus milleti, hatta diktatörlerinin bile hakiki menfaatlerine uymuyor. Acaba hu çıkmazdan kurtulmaklığın bir çaresi yok mu?..

120 Belki gelecek yazılarımda ve kendi sırasında izah etmeğe çalışacağım veçhile, hilkat muammalarının bir kısmı, hayatın (mavera-yı hayat) la uzayıp gittiği, ruhun ölümden sonra da var olduğu gibi aslî meseleler, artık sadece dini akideler halinde kalmaktan kurtulmuş ve Spiritualism, Experimentale, La ScienceSpirituelle sayesinde anlaşılır hakikatler, ruhumuzu besleyen ve büyüten rahmanî gıdalar mahiyetini almıştır. Bu bilgiler, Intuition vâsıtasıyla edinilen kanaatlerle de, en yüksek müşâhedeler ve birçok ispatlarla teyit edilirken, Materyalist yahut mekanik consception'ları da bittabi baştanbaşa cerh ediyor. Yalnız nereden gelip, nereye gittiğimizle alâkadar olmak, bunlarla uzun uzadıya uğraşmak lâzım. Hiç şüphesiz, kâinât ve bizzat inşan, müselsel (tezatlar = polariteler)le haim!.. Bununla beraber bütün varlıklar arasında vahdet-i asliyeyi tecelli ettiren derin bir tesanüt mevcut... Ruhanî muhabbet ise bu tesanütün beşerî plândaki bir ifadesidir; kanaatindeyim. Materyalism'in mütemâdiyen ateşlendirdiği hodbin ihtiraslardan insaniyeti halâs edebilecek en yüksek kudret ise bu rahmanî muhabbet değil midir?.. İnsaniyetin ufukları Egoism'den çıkan mühlik garazlar, zulümler, türlü türlü işkencelerle zaman zaman kararsa bile, akıbet zaferyab olacak kudret, ruhanî sevgi ve temsil ettiği sonsuz iyilik ve' saadettir. Tarih bu zaviyeden tedkik edilince görülüyor ki zulüm, garaz, istibdâd ve intikam hisleri üzerine kurulan her kuvvet er-geç yıkılmağa mahkûmdur. Mevcudatın en yüksek planlarında cihân-şümûl bir muhabbetin hükümran olduğunu bilen büyük mutasavvıflar, hatta bu hususta sadece kâfi derece bir fikir edinmiş olanlar, buna tamamen iman ederler...

Yukarıdaki satırların mütevazı muharriri, bu makaleyi okumak zahmetine katlanacak zevâtın asâlet-i vicdaniyelerine hitap ederken kendileriyle birlikte bu sualin cevabını araştırmağı teklif ediyor.

Sabahaddin

[Takriben üç sene evvel yazılan yukarıdaki hitap, o zaman takip edilen siyasetle hakikî bir sulha kavuşulamayacağı hakkındaki davayı vukuatın tasdik edip etmediğine hükmedecek bizzat muhterem karilerdir. 25/I/1947 - Sabahaddin]

*Demokrasi'nin İçtimaî ve Vicdanî Yeni Bir İhatası Lüzumu**

Demokrasi günden güne daha cazip bir tesir yapıyor. Hattâ komünistler gibi Demokrasi'nin en amansız düşmanları bile bu dâvadalar!.. Samimî taraftarlarına gelince, demokrasi ile kast ettikleri mana, ekseriyetle, mebusları serbestçe intihâb etmekten ibaret kalıyor. Seçim hürriyeti; tabiatıyla, matbuat (v.s.) hürriyetlerini de içine alıyor. Bütün bunlar elbette doğrudur ama, niçin insanların en büyük bir kısmı mâzî ve hâlde istibdâd boyunduruğundan bir türlü kurtulamazken diğer bir kısmı az çok bu hürriyet nimetlerinden faydalanıyor?..

(La Science Sociale)ın Muazzam Kıymeti

Böyle bir suale cevap verebilmek için (La Science Sociale=İlm-i İçtima)a müracaattan başka çare yok: Bu ilmi, nazarî yahut felsefî (Sociologie)lerle karıştırmamalıyız. On dokuzuncu asırda Frédéric Le Play tarafından kurulan ve Henry de Tourville, Edmond Demolins, Robert Pinot; Paul Descamps ve diğer âlimler tarafından inkişaf ettirilen –ki içlerinde kadın ve erkek çok ehliyetli Türk sosyologları dâ vardır– (La Science Sociale) şahsî telâkkilere değil, doğrudan doğruya objektif, mevzîî ve mahallî tedkiklere dayanıyor.

(La Science Sociale)in metodu mevzuuna o kadar uygun ve neticeleri de o kadar feyizlidir ki bu ilmi tanıyanlar, onun eşsiz değerini derin bir minnetle takdir edegelmişlerdir. Vukuat da baştanbaşa bu kıymeti ispata geliyor. Eğer bahsedilen ilmin keşifleri hiç olmazsa, büyük Garb devlet adamları tarafından tanınmış ve Birinci Dünya Harbi'nden sonra, reyleri

* "Prens Sabahaddin Beyefendi'nin İngiliz Mecmualarında Neşredilmek Üzere 1947 Yaz Mevsiminde Kaleme Aldığı Bir Makalesinin Tercümesi" Eğe; *a.g.e.* s. 477-488 Bu makalenin bizim çalışmamızda da yayınlanmasına izin veren Sayın Güneş Nurettin Eğe-Akter'e teşekkür ederim.

sorulmadan harbe sürüklenen zavallı milletlere (Cemaatçi Teşekkül=Formation Communautaire)'e mensup milletlere karşı daha fazla bir anlayış ve muhabbetle hareket edilmiş olsaydı, bütün insaniyet ne büyük facialardan kurtulmuş olacaktı. Fakat La Science Sociale, vukufu, hiç olmazsa gelecek nesilleri bugünkü musibetlerden kurtarmağa yarayacak amillerden biri olacaktır.[121]

Formation Sociale: İçtimai Teşekküller Bilgisinin Lüzum ve Ehemmiyeti

İnsaniyet (Formation Communautaire: Cemaatçi Teşekkül), (Formation Particulariste: Hususiyetçi Teşekkül) namlarıyla iki büyük ve tamamen zıt teşekküle ayrılmış bulunmakta!.. Bu iki ana cereyân da kendi sıralarında müteaddit teşekküllere vücut vermişlerdi. İçtimaî hadiseleri parlak bir ışıkla aydınlatan (La Science Sociale), diğer sosyolojik ekollerde görülmeyen muazzam ve müselsel bir gayretle doğmuştur. Tabiatta muhtelif teşrihî teşekküller mevcut olduğu gibi muhtelif sosyal teşekküller de var!.. Fakat birbirinden büsbütün ayrılan anatomik teşekkülleri insan iradesiyle değiştirmek ne kadar muhal ise sosyal teşekkülleri, (La Science Sociale) sayesinde tekâmül ettirmek ve hatta büsbütün değiştirebilmek de o kadar mümkündür. Neticede bu bir terbiye meselesi oluyor. Fakat bilmek, istemek lazım. Onsuz hiçbir şey yapılamaz.

Formation Particulariste Yani Hususiyetçi Teşekkül ve Formation Communautaire Yani Cemaatçi Teşekkül

Edmond Demolins, (Anglo-Sakson'ların Faikıyeti Neden İleri Geliyor?.. *A quoitient la supériorité des Anglo Saxons*) ünvanlı unutulmaz eserinde bu iki teşekküle dâir –kâfî derecede olmasa bile– sarih bir fikir vermiştir. Hülasa olarak şöyle izah ediyor: (Cemaatçi Teşekkül), insanın kendi kabiliyetine istinâd etmesi yerine aşiret, kabile, fırka, devlet ve (v.s.) gibi kuvvetlere istinâd etmesi ve bu gurupların tahakkümleri altında kalmasıdır. Şark cemiyetleri bu teşekkülün en açık birer numûnesidirler.

121 Çünkü ilmî tedkik ve müşâhedelere dayanan (La Science Sociale) diğer (sociologique école) ler gibi sadece nazariyeler yapmakla iktifa etmemiş, bu suretle mensuplarına içtimâî hâdiseleri izah edebilmek ve bilhassa istikbali ilmi bir şekilde tenvir edebilmek kudretini bahşetmiştir. (La Science Sociale) milletlerin bir kısmının neden dolayı ictimâî hürriyetlerden müstefit olageldikleri halde diğerlerinin ve en büyük bir kısmının, muhtelif grupların tahakkümü altında ezildiklerini anlatıyor ve insanı, mütemâdiyen hatâ ve gaflet uçurumlarının birinden diğerine düşmekten kurtarıyor.

Bundan dolayı hakikî bir demokrasi hiçbir zaman cemaatçi teşekküllerden doğmamıştır. İlâve edelim ki bütün Slavlar, orta Avrupa'nın büyük bir kısmı, orta ve cenûbî Amerika, Asya ve daha birçok memleketlerin ahalisi (Cemaatçi Teşekkül: Formation Communautaire)'e mensuptur. İdarî merkeziyet, yânî diktatörlük, çok masrafla az iş görmek, memurculuğun sû-i istimâli ve (v.s.) hep bu teşekkülün neticeleridir.

Parlâmentoculuğa gelince, o da yine sosyal teşekküller, yani halkın vicdan ve izan seviyesine göre, müsbet veya menfi neticeler verir. Bu hakikati anlamak için de sadece şimal veya cenûb Amerika'sına bakmak bile yetişir. Her ikisinde parlâmento mevcut değil mi? Fakat Birleşik Amerika Hükûmetlerinde hürriyet ve demokrasi, Şili, Peru, Arjantin, Venezüella gibi İspanyol veya Portekiz asıllı insanların teşkil ettiği hükûmetlerde ise diktatörlük hüküm sürmede!.."

Edmond Demolins, devamla (Hususiyetçi teşekkülün karakteri ise, fertlerin muhtelif gruplara değil, fakat kendilerine dayanabilmeleridir.) diyor...

Umumî yahut siyasî hayatta tecelli eden kabiliyet veya kabiliyetsizliklerin hepsi hususî hayattan çıktığı için evvelâ bu hayatın (aile hayatının) ıslâhi hedef alınmalıdır ki, umumî hayatta yapılacak ıslâhat sağlam bir temel üzerine kurulabilsin. Binaenaleyh bu dâva, sadece basit bir kanun veya bir seçim meselesi değil, (Sociale) ve (Spirituel) ilimlere dayanması gereken en büyük bir terbiye meselesidir.

İlâve edelim ki, *birbirini takip eden iki dünya harbi, bir derece farkı ile, hemen her yerde merkeziyetle istibdadı, maddî ve manevî sefaletleri arttırmağa sebep olduğu gibi, beşeriyet üçüncü bir dünya harbine doğru sürüklendiği için halen içtimâî ve ruhânî ilimlerle* şuurlanmaya daha şiddetli bir ihtiyaç var... Ekmek ile su kadar bir ihtiyaç... Yalnız bu derin ihtiyaçtan tamamen gafil kalan ve aynı gafletten dolayı feci bir sukuta uğrayan zavallı insaniyet, dâimâ zulmetler ve felâketler içinde bocalıyor...

* * *

(Formation Communautaire: Cemaatçi Teşekkül), (Formation Particulariste: Hususiyetçi Teşekkül)'den evvel zuhûr etmiştir. Tekâmül kanununa göre başka türlü olmasına da imkân yoktu. (Particulariste Teşekkül: Hususiyetçi Teşekkül), (La Science Sociale)'in keşiflerine göre, İskandinavya'da arazi darlığından dolayı aşiretlerin dağıldığı Norveç fiyortlarında doğmuş, oradan Saksonya ve Ren havzasına, şimalî Fransa'ya iptidâi bir şekilde geçmiş, nihayet Anglo-Sakson memleketlerinde daha fazla inkişaf etmiştir.

Yalnız Particularist'lerden bir cemiyet, tabiatıyla dünyanın hiçbir yerinde yok. Meselâ İngiltere'de Selt, Norman, Gal unsurları hep cemaatçi

teşekküle mensupturlar. (Bugün İngiltere'yi tahribe koyulan Nasionalist'ler de hassaten bu unsurdan geliyor.) Buna mukabil de Batı Almanya'nın bir kısmı Hususiyetçi Teşekkül'e mensuptur.

Bu mıntıkada serbest bir ticaret cereyân ı yaratan yeni bir faaliyet yânî Ortak Pazar'ın başlangıcı bu hakikati teyide geliyor. Fakat Hohensolerne Hânedanı'nın bütün Almanya'ya tahakkümünden –Rusya'da azâmî derecede olduğu gibi– kâhir bir merkeziyet ve istibdâd tecelli ettiren devlet sosyalizminin, bir siyaset dehası telâkki edilen(!) Bismark vâsıtasıyla Almanya'ya ithalinden sonra Cemaatçi Teşekkül, orada büyük bir zafer kazandı. Aynı zamanda askerî fütûhâtın, artık asrımızda beynelmilel bir cinayet ve büyük mikyasta bir hırsızlık ve haydutluk olduğunu ânlamayan bu bahtsız memlekette, mütecaviz bir militarizm zihniyeti yerleşerek Birinci Dünya Harbi'ne sebep oldu.

Fakat Birinci Dünya Harbi'nden sonra sulhun kurulamamasında o zamanki müttefiklere de çok büyük bir mesuliyet hissesi düşüyor idi. Vâkıa askerî zaferlerinden sonra evvelce ettikleri vaadi, (biz milletlere değil, onlara tahakküm eden hükûmetlere karşı harp açıyoruz.) vaadini tutmuş, gaddar ve meşum bir intikam ve rekabet siyaseti yerine Almanya ile müttefiklerini –meselâ Prof. Forster– gibi tamamiyle liberal ve moral şahsiyetlerden ehliyet ve basiret sahibi zatlardan mürekkep hükûmetlerle teçhiz etmiş olsaydılar, vukuat elbette başka bir istikamet, bütün insaniyet lehine bambaşka bir istikamet takip etmiş olacaktı. Bunun yerine Alman milletine güyâ seçim hürriyeti verildi ve bu sathî ve aldatıcı hürriyet de bütün dünyayı cehenneme çeviren ikinci bir Dünya Harbi ile ödendi ve elan da ödenmekte!..

Bir millet münevverleri ve fıkra liderleri evvelâ ne isteyeceklerini bilmelidirler ki seçim hürriyetinden bir fayda çıkabilsin. Aksi takdirde Hinderburg gibi muktedir bir general, fakat ictimâî hakikatlerin kâmilen cahili kalan bir insan cumhurreisliğine getirilir ve arkasından da Hitler ve avenesi sökün ederler.

Beşerî âfetlerin, hattâ iktisadî âfetlerin bile esasında ictimâî bir ilim yoksulluğu ile birlikte vicdan ve şefkat kıtlığından ileri geldiği sarih bir surette göze çarpmakta!.. Eğer Dünyanın iktisadî vaziyetinin hakikaten ıslâh edilmesi arzu ediliyorsa, dirijizm, totalitarizm, döviz spekülasyonları ve inhisarları gibi musibetlere kapılmaktan kurtulmak, hususî hayatın ve hükûmet teşkilâtının istikametini müsbet bir sahaya tevcih etmek, kabiliyetli vatandaşların namuskârâne bir şekilde müstefit olabilecekleri lüzumlu ve verimli krediler açmak ilk alınacak tedbirlerdendir. Bunlar yapılmadıkça hiçbir zeminde hakikî ve devamlı bir sulh temin edilemez ve Particulariste muhitler haricinde de demokrasi doğamaz.

Türkiye ve Yunanistan'a Yardım Dolayısıyla Cumhurbaşkanı Truman'a Bir Tekrim

Çok şukur ki Mr. Truman Rusya'dan gelen dehşetli tehlikeyi büyük bir teehhürle de olsa nihayet anladı. –Amerika Senatör'lerinin mühim bir kısmının iştirakiyle– yardıma karar vermiş olmakla da en haklı bir dâvaya hizmet etmiş oldu. Temenni edelim ki bu cereyân devam edebilsin.

Vâkıa, diğer memleketlerin olduğu gibi bilhassa Türkiye'nin istiklâline riayet sırf cihân sulhu nokta-i nazarında şiddetle elzem görünüyor. Eski vatanım, noksanları ne olursa olsun, Rusya da dâhil olmak şartıyla, bütün komşularının haklarına riayette kusur etmiyor. Fakat buna mukabil Rusya'dan da aynı muameleye intizar etmesinden daha tabiî ne tasavvur edilebilir ... Yalnız Rus milletinin değil, Rus şeflerinin bile en basit menfaatlerinin tahakküm, tecavüz ve esirlik siyasetine nihayet vermeği icap ettirdiğini söylemek bile zait olsa gerek!.. Kremlin, bu çıkmaz yolu sonuna kadar takip ederse, yıkılmakta olan Avrupa ile birlikte kendisini de mânen, maddeten mahva mahkûm etmiş olacak.

Şu satırların mütevazı muharriri, öteden beri âlem-şümûl bir muhabbet taraftarı olduğu için Rus milletinin de elbette hayırhahıdır. Fakat şimdilik oradan hiçbir hayır beklenemeyeceğini vukuât fazlasıyla ispat ediyor. Bu iddiayı şimdi söylemiyoruz. Daha 1944 senesi Nisan'ında yazılan bundan evvelki makalede sulhun bu İkinci Dünya Harbi'nden sonra da ekseriyetin o zaman inandığı veçhile temin edilemeyeceğini ispata çalışmıştık.[122]

Anglo-Sakson'larla Demokrasiye Samimi Surette Taraftar Olan Türk Münevverleri Arasında Bir İş Birliği Tesisi Ve Yardıma Muhtaç Olan Memleketlere Yardım Lüzumu...

Bu lüzum ne kadar anlaşılırsa insanların esas menfaatleri de o nisbette temin edilmiş olur. Almanların ekseriyet itibâriyle Nazizm cereyânına kapılışları tabiatıyla bir dünya faciasıdır. Bununla beraber altmış milyondan fazla bir milleti –Kremlin'in siyasetini yıllar yılı anlayamamak yüzünden– açlığa mahkûm etmekle gerek Avrupa gerekse dünya ekonomisi elbette düzelemez. İçtimâî hakikatlerden şâyân-ı hayret derecede gafil kalmak, vicdanlılığı siyaset sahasına bir türlü sokamamak yüzünden ya-

122 Prens Sabahaddin'in sözünü ettiği makale bu çalışmamızda yer alan *"Anglo-Amerikan Efkâr-ı Umumiyesine Bir Hitap"* adlı makalesidir.

pılan hatâlar o kadar fahiştir ki bunların tâmiri uzun zamanlara lüzum gösterecek ve belki de bir üçüncü dünya harbine sebep olacaktır.

Fakat hiç olmazsa aynı faciaların istikbalde de tekerrür etmemeleri için, La Science Sociale'in yüksek mekteplerde okutulması son derece şâyân-ı temenni olsa gerek!.. Yalnız binlerce sayfalık eserlerden terekküp eden bu ilim çok dağınık halde bulunuyor. Eğer vaktiyle bazı fedakâr dostlarımızla birlikte, Türklüğün müdafaasına ve itilâsına çalışırken mükerrer haciz ve müsaderelere uğramasaydım La Science Sociale'in esaslarını telhis edecek ve aynı zamanda ilerletmeğe yarayacak bir eser, çoktan beri hazırlanmış olacaktı. Hüsn-i niyet sahibi olmakla beraber vakitleri bu zeminde uzun boylu tedkiklere müsait olmayan zevât da böyle toplu bir eseri okumakla çok müstefit olabilirlerdi. Fakat böyle bir eser vücuda getirebilmek dâimî ve esaslı metotlara ve birçok masraflara girişmeğe lüzum gösteriyordu.

Böyle bir eser vücuda getirmek, aynı zamanda Birinci Dünya Harbi'nden sonra muhtelif memleketler ve hassaten Avrupa ve Amerika'da yeni anketler yapmak ve Avrupa'nın her köşesini ilmî bir gözle tanımak, müstakbel nesillere tanıtmak ve (La Science Sociale)in tahlillerini tekmil tarihe teşmil etmeği de hedef alarak, ona göre icap eden tedbiri almak fırsatı, Anglo-Sakson'ların siyaset adamlarının gafletleri neticesi olarak kurulan demir perdeden dolayı şimdilik kaybedilmiş oluyor. Mamafih, daha mütevazı şekilde ayni mesâiyi ifa etmek halen de mümkün, hattâ elzemdir. Aksi takdirde parlak diplomatlarıyla üniversitelerden çıkan gençler ve devlet adamları sosyal zeminde mütemâdiyen sendelemekten –vukuâtın mütemâdiyen ispat edegeldiği veçhile– bir türlü kurtulamayacaklardır.[123]

(Science Spirituelle)'in Kıymet Ve Elzemiyeti

Fakat (La Science Sociale)in tedkiklerine devr-i hazırın en büyük mutasavvıf olan yânî mânevî dünyaları, mânevi kudretiyle bizzat ve adım adım tedkike muvaffak olan (Rudolf Steiner)'in hakiki talebelerinin tedris edegeldikleri (La Scince Spirituelle) tedkikleri de katılırsa bu matemli devrin en derin, en hayatî bir ihtiyacına cevap verilmiş ve aynı zamanda diğer ilimlere de muazzam ve yepyeni ufuklar açılmış olur. Çünkü, beşeriyi tehdit eden âfetler yalnız sosyalizm ile komünizm'e inhisar etmiyor. Fakat ekseriya onlarla birleşen ve hemen bütün zeminleri kuşatan materyalizm bu âfetlerin baş pınarı kesiliyor. Materyalistler arasında hürmete çok lâyık si-

123 İlâve edelim ki, muhterem Prof. Fındıkoğlu'nun Metodoloji'ye hasrettiği çok değerli eserinde, La Science Sociale'le tahsis edilmiş olan faslın hakkiyle tedkiki de Türk kârileri için büyük bir kazanç teşkil eder.

mâlar yok, demek istemiyorum; elbette var, ama istisnâ kabilinden... Sosyal sahada materyalizmin verdiği netice, vukuâtın günden güne gösterdiği gibi, en kötü ihtirasların hareket noktası olan egoizm'i arttırmasıdır. Başka türlü de olamaz. Çünkü maddeyi yaratan esprit ve esprit'ler bilinemez, varlık sâdece şu bir kaç senelik maddî hayattan ibaret sanılırsa, yahut basma kalıp akitlerle iktifâ edilirse, o zaman fazilet kuru bir sözden ibaret kalır. Hodgâmlığın yerine gayrendişeliği, garazın yerine cihân-şümûl muhabbeti, şuûrlu bir surette geçirebilmek için, fizik cismin zevâlinden yâni ölümünden sonra, (ruh)'un, (Esprit)nin mânevî âlemlerde mevcudiyetinin devam etmekte olduğuna inanmak, hodgâmlık ve gaddarlığın ölümünden sonra ne yakıcı azaplarla ödendiğini, gayrendişelik" vicdanlılık ve ruhânî muhabbetin ise azâmî bir saadet kaynağı olduğunu bilmek, nereden gelip nereye gittiğimiz mevzuu ile alâkadar elzem değil midir?..

Kâinâtı yalnız maddi olarak görünen kısmından ibaret telâkkî etmek en tehlikeli şekilde aldanmaktır. Madde (isterseniz atomlar, elektronlar diyelim) tıpkı canlı cisimler gibi doğuyor, ölüyor. Aradaki fark, bir zaman meselesinden başka bir şey değil!.. Varlığın yâni hilkatin kâinatın bütün kanunlarıyla ve tekâmülleriyle birlikte şuûrsuz elektronlardan çıktığına inanmak, yahut, *hâliksiz bir hilkat tasavvur edebilmek* ne sâlim bir düşünceye, ne de hakikî bir ilim mefhumuna uyabilir!.

Radyoaktif unsurlarda tecelli eden (Dématérialisation; hâdisesi: maddenin ölümü), diğer bir tabirle manevî aslına rücu, bir derece farkıyla diğer cisimlerin kâffesinde mevcut!.. Binaenaleyh esprit ilmine dayanarak Uluhiyet yahut yaratıcı esprit'in mümkün mertebe idrâkine koyulmak, insanlığı meteryalizm musibet ve cehâletinden aynı zamanda mânen çocuk kalmaktan da kurtarmağa hizmet edecek en büyük bir terbiye vâsıtası olacaktır!..

Eğer demokrasi, bir çıkmaza dayanıp kalmak istemezse, şimdikinden kat kat daha şuûrlu, daha vukuflu, daha vicdanlı bir istikbale yollaması icap eder. Bu maksada erişebilmek için ise (La Science Sociale) ile (La Science Spirituelle) ilimlerini yekdiğerleriyle ve diğer ilimlerle birleştirmeğe çalışmak elzemdir. Bu yapılmadıkça insaniyet, görüldüğü gibi; feci bir sukuta uğramaktan kurtulamayacak...

Tek bir makalede bu kadar şümûllü bir meselenin teferruatına girişmeğe elbette imkân yoktur. Fakat fırsat zuhûr ederse bunu ileride yapmağa çalışacağız.[124]

124 Şark ve Garb tasavvuflarının –ki Science Spirituelle onları kat kat geçmiştir– yabancısı olmayan eski bir âşinam bir gün demişti ki: (Mevzubahis olan ilimlerle hemen otuz yıldan beri uğraşmış olmakla beraber, ona kâfi derecede tasarruf etmek davasında değilim. Fakat aynı ilim ile otuz dakika bile uğraşmamış, yahut sathi bir gözle okuduklarını anlayamamış olanların aleyhte verdikleri indi hükümler kaç para eder? Hayatın en yüksek mânalarına istihza veya hiddetle değil, hakiki bir hürmet, huşu ve tazminle çalışmak sayesinde nüfuz edilebilir).

Beynelmilel İngiliz Liberal Partisi (British Liberal International Council)'ne Bir Tekrim

İngiltere'de beynelmilel yeni bir liberal partinin kuruluşu takdirlere lâyık görülüyor. Bu partinin mâkul ve çok insanî programı tedkik edilince demokrasinin ilerlemesine de hizmet edilebileceği ümidi doğuyor. Bütün milletler arasında bir tesanüt köprüsü kurmağa çalışmak sureti ile –ahlâken- büyük bir boşluğu doldurmağa gelen aynı fırkanın muhterem reislerini hararetle tebrik etmeği bir vicdan vazifesi telâkki ederim ve zamanla, ideal gayelerinde muvaffak olmalarını temenni ederim. Zikredilen parti siyasî sahaya azâmî bir şiddetle muhtaç olduğu vicdanlılığı her memlekete şâmil bir hayırhahlığı katmağa çalışıyor ve Anglo-Sakson muhitinden çıkmış olmak itibariyle (La Science Sociale)'e bir kere daha hak kazandırıyor. Âlem-şümûl bir muhabbete bütün varlığıyla taraftar olan bir insanın böyle bir (conception=zihniyet)'i tekrim etmemesi mümkün değildi.

Avrupa Milletleri Federasyonu

Montreux Kongresi, Avrupa Federasyonu'nun tesisi lehinde karar almış bulunuyor!.. Fakat siyasî kararların büyük bir kısmı gibi şimdiki şartlar dâhilinde bunun da kabil-i icrâ olduğunu zannetmek baştanbaşa aldanmak olur. Şüphesiz İsviçre Federasyonu'nu az çok farklarla bütün Avrupa'ya teşmil etmek, esas itibariyle takdir edilecek, medenî geçinen milletleri canavarlıktan kurtarmağa hizmet edecek mâkui ve çok şerefli bir harekettir, ama evvelâ Rusya ile mağdurları olan peyklerinin böyle bir hareketi kabul etmeyecekleri besbelli bir hakikat!.. Bunun haricinde böyle bir federasyonun kendisi de, bir taraftan ictimâî teşekkül ile yani Formation Sociale, diğer taraftan da şuur ve vicdan seviyesinin yükselmesiyle şiddetle alâkadar bulunuyor. Meselâ Fransızlar ile Almanlar birbirlerinden bu derece nefret ettikleri halde, mütekabil muhabbet ve tesanüt esaslarına dayanması icap eden bir Federasyon nasıl kurulabilir?..

Kadın erkek, şahsiyet-i beşer iyenin itilâsını temin edebilecek tam bir tahsil ve terbiyenin tatbikine başlanmadıkça, çiftçiler, sanat erbâbı, tüccarlar, işçiler, münevver ve mütefekkirlerle, serbest meslek erbâbı ve devlet adamları arasında gittikçe aratacak sempatik bir iş birliği kurulmadıkça cemaatçi teşekkül: Formation Communautaire'e mensup memleketlerde, Federasyon da tıpkı Demokrasi gibi tam bir hayalden ibaret kalır.

Fakat buna mukabil, dünya sulhunu herhangi bir mütecavize karşı olursa olsun müdafaa edebilmek için Anglo-Sakson ve hassaten Birleşik Amerika'nın yardımlarıyla Demokrasi'yi özleyen milletlerden mürekkep tedâfüî bir orduyu süratle hazırlamak elbette elzem ve mümkündür de!..

İlave edelim ki, Hususiyetçi Teşekkül'ün yâni (Formation Particulariste)'in Cemaatçi Teşekkül'e yâni (Formation Communautaire)'e karşı olan faikiyeti açık bir hakikat olmakla beraber, bu teşekkül dahi tekâmüle şiddetle muhtaç görünüyor. Binaenaleyh particulariste muhitler de kendi sıralarında ne sosyal, ne de Spirituel ilimlerinden müstağni kalabilirler. Çünkü bu iki esas ilim, hassaten ikincisi şuûr ve vicdanlılığı azamî derecede arttırmağa hizmet ediyor. Bugünkü medeniyetin düştüğü uçurum ise, şuûrsuzluk, vicdansızlıktan başka bir şey midir?.. Bunu vukuât her gün daha elemli bir şiddetle ispat etmiyor mu?.. Binaenaleyh birbirini takiben iki dünya harbinden çıkan bir neticeye göre insaniyet, üçüncü bir teşekküle, materyalizm'den metodikmen (Spiritualism)'e çevrilmesi icap eden hususiyetçi bir teşekkül-i ictimâîye yollanmağa şiddetle muhtaç!.. Şüphesiz ki böyle bir teşekkül-i içtimâî henüz dünyanın hiçbir tarafında mevcut değil ama onu doğurmağa imkân verecek iki esaslı ilim mevcut!.. Yalnız birbirlerinden habersiz kalan bu iki büyük ilmin birleşmeleri ve zamanla yepyeni bir medeniyet, yarının ihtiyaçlarına hakkiyle cevap verebilecek şuûrlu, vukuflu, ideal ve aynı zamanda da pratik yeni bir medeniyet vücuda getirmeleri elzemdir.

Tekrar edelim ki bu satırlar bir taslaktan ibaret... Mevzuu ilerletmek, maddî ve manevî ilimleri birbirlerine bağlayabilmek için uzun boylu çalışmak ve bir heyet halinde çalışabilmek icap ediyor; ama, dinleyecek kulaklar bulunabilecek mi?.. Bu, şimdilik muhtemel görülmemekle beraber, aynı zamanda atılacak her adım, beşeriyeti insanî hedefe biraz daha yaklaşmış olur.

Sabahaddin

*Türkiye, Amerika ve Rusya...**

[Prens Sabahaddin'den Nezahet Nurettin Eğe'ye Mektup...]
(Bir hülasa)
Bu satırları isterseniz muhafaza buyurabilirsiniz.
[Prens Sabahaddin'in notu]

20 Şubat ..48

Aziz ve alicenap meslektaşım,

Gerek evvelki mektubum, gerekse bu seferkinin içtimâiyat sahasında ihtiva ettiği bazı düşünceler dolayısıyla, sosyoloji ile uğraşan muhterem aşina ve dostlarınızla –bir fırsat zuhûr ederse– etraflı ve samimi bir müdavele-i fıkriyede bulunmaklığınızı kaidevi bir teşebbüs telakki ediyorum. Hassaten Rural Sociologie meselesine dair. Başka ilimlerin hiçbirinde kullanılmayan bir garip unvan şu justifie ise ortada hakiki bir ilm-i ictimâ yok. Fakat sadece muhtelif ekollerin muhtelif nazariyeleri ve güvenilemeyecek metotlarla yaptıkları kabataslak anketler var neticesine varmak icap eder. Halbuki Science Sociale'in metotları ve müselsel keşifleri içtimâi bir ilmin mevcudiyetini sarahaten ispat ediyor! Bu binlerce sosyal reperküsyonlar, sosyal bir tasnif ve binaenaleyh ictimâî teşekküller hakkında bu ilmin ortaya koyduğu hakikatleri bu ana kadar tanıyabildiğim sosyolojik ekollerin hiçbirinde bulamadım. Fakat tanıyamadıklarım elbette mevcut! Şüphesiz bunları tedkik, hassaten Science Sociale'in tefevvukunu göstermek bakımından elbette lazımdır. Bu itibarla muhtelif sosyolojik ekollerin mesai ve nazariyelerini vatandaşlarına tanıtan ve ictimâiyat ile meşgul olan münevver ve değerli vatandaşlarınızın yazıları takdirlere la-

* "Prens Sabahaddin'den Nezahet Nurettin Eğe'ye 20 Şubat 1948 tarihinde yazılan mektup." (Bu mektup sayın Prof. Dr. Güneş Nurettin Eğe-Akter'den alınmış ve onun izniyle yayınlanmıştır.) Bu mektup ayrıca Ali Arslan; *Prince Sabahaddin and His Sociology* (Boğaziçi University, 1987-Yayınlanmamış master tezi) s. 113-118'de de yer almıştır.

yıktır. Fakat bunu dedikten sonra, tanıyamadığım yani sosyolojilere –aksi ispat edilinceye kadar– niçin emniyet edemediğimi şu sual ile bir kere daha telhisan arza çalışayım! Amerika devlet adamları, Amerika efkâr-ı umumiyesi hatta İsviçre gibi bir iki küçük demokratik memleketler –bir dereceye kadar– istisna edilmek şartıyla* hemen bütün Şark ve Garb münevverlerinin ekseriyeti, Alman ve Rus diktatörlükleri arasındaki, o derin hasımlığı, ez cümle en koyu işkenceciliği yüz binlerce ve milyonlarca insanlara teşmil etmeği bir meslek-i siyasi addettiklerini göremeyecek, anlamayacak derecede, şaşılacak bir körlük ve vicdansızlığa kapıldıkları bir sırada [unutmayalım ki Bolşeviklerle ilk askeri ittifakı akdeden (daima evvelki harbe girişmek yüzünden) Cumhuriyet Türkiye'si olmuştu.!] yerden mantar gibi türeyen mütenevvi sosyoloji ekolleri ve hassaten Amerikalı ictimâiyat doktorları ne yapıyorlardı acaba? Harvard Üniversitesinde yahut şurada burada okutulan Science Sociale, onun ruhuna arzunuz veçhile nüfuz edecek bir surette okutulabilseydi, Rural Sociologie tabiri bile kullanılamazdı!! Çünkü bu tabir, talebenin ve diğer münevverlerin kısm-ı azamını aldatıyor. Science Sociale'i de bitmez tükenmez ictimâiyat nazariyelerinden birisi gibi telakki ettirmeğe sebep olabilir. Bu ise, insaniyet üçüncü bir harbe ve şimdiye kadar bir mislini daha göremediği sosyal ve cihân-şümûl bir âfete sürüklenirken, mütenevvi sosyoloji alimlerinin(!) ne vatandaş ne de diğer hemcinslerini ikaz edememeleriyle büsbütün meydana çıkan bir hakikat olsa gerek!.. Çünkü, bu muhayyel ictimâiyat alimlerini –layuhtilik davasına kalkışmamakla beraber– bizzat muhtac-ı ikaz sanıyorum.

*

İkinci Dünya Harbi esnasında Amerika ordusunun baş kumandanı olan Eisenhower'in daha şimdiden üçüncü bir dünya harbine girildiği ve binaenaleyh Amerika ordusunu dağıtmamak lüzumu hakkında vatandaşlarım, daldıkları o derin ve mühlik uykudan uyandırmak maksadıyla neşrettiği raporu elbette görmüşsünüzdür... Tehlikenin en basit bir izan ve vicdanla derhal anlaşılabilecek vahametini galiba çok geç anlayan bu eski kumandan, davasında esası itibariyle elbette haklıdır. Çünkü Amerika efkâr-ı umumiyesinin mühim bir kısmı göz önünde duran tehlikenin derecesini elan anlayamadıkları için(!!) Amerika ordusunu dağıtmak suretiyle hem kendi memleketlerini, hem de bütün dünyayı bir intihara sevk etmek istiyorlar. Onun için Einsenhower, raporunu Birleşik Amerika hükûmetinin de teşviki ile neşretmiş olsa gerek. Fakat hangi sebepten

* Bir dereceye kadar diyorum. Çünkü burada da bazen cehalet, bazen vicdansızlık yüzünden diktatörlüğü seven, Harp esnasında nazizim ve şimdi de komünizm rejimlerine tapınmak suretiyle kendi memleketlerine ihanet eden epeyce tehlikeli bir ekalliyet var!..

olursa olsun hakikatin bir cüzünü söylediğinden dolayı takdire şüphesiz layıktır. Yalnız bunu söylerken yeni bir dünya harbinin sebebini hemen hemen dünya efkâr-ı umumiyesi ile birlikte (bir ideoloji) tarafına atfetmek gafletinde bulunuyor! Bu gafletle de hali maziye bağlayamadığı* anlaşılmıyor mu? Kremlin'in tahakkümü altına aldığı memleketlerin hükûmetlerinde (ideoloji) namına hiçbir şey yok, yok, yok. Meğer ki en hazım edilmez yalanlar, en bâriz haydutluklar... Hayvan viviseksiyonunu şimdi mükemmelen tetvice gelen insan viviseksiyonları ideolojik davalar telakki edile!!. Hamakâtin son ifadesi! İki dünya harbinden sonra sulhun her zamandan ziyade uzaklaşması ve yeni katliamların her zamandan ziyade yaklaşması, elbette bir ideoloji farkından değil, fakat bütün insaniyetin çoktan beri düştüğü materyalizm uçurumunun hakikatte bir izan ve vicdan uçurumu olmasından doğuyor... Bu musibetten kurtulmak için yalnız siyans sosyal ve ona müstenit ilmî bir ıslahat konsepsiyonu da kifâyet etmez. Bugünkü üniversitelerde okutulan ilimlerin hiçbirisi maddeyi yaratan espirinin, okült manada, varlığından haberdar olmadığı ve bu ilimlerden bazılarının mütehassısları şuursuzca birbirinden kahir, felâket keşiflerine daldıkları için maddi ilimleri manevîsi ile, hakiki espri ilmiyle tamamlamak icap etmek icap etmez mi?.. Hatta bugün tedris edilen dinlerde bile ne (espri) bilgisi var, ne de manevi âlemler vukufu!.. Halbuki şuur ve moralite seviyelerinin yükselebilmesi için devr-i hazırda bu vukuf elzem görünüyor!

*

Mantıkî ve hatta (okült) ihtimallere göre, kat kat daha feci bir tarzda başlamak üzere zahiren bitmiş görünen son harpte, Alman ordusunun bozulmasına sebep olan amillerin başlıcaları meyanında bittabi Nazilerin hamakatleri haricinde, Almanların hava kuvvetlerinin, harbin sonlarına doğru kaybetmeleri ve şimendiferin daimi bir bombardıman tesiri altında hâkile yeksan olmaları ve nihayet ordu sevkiyatını gereken süratle yapamamaları olduğu besbelli hakikatlerden birisi değil midir?.. Fakat bundan eski vatanım acaba ibret alabildi mi? Aldıysa, icap eden derinlikte yar altı şimendiferleri ve halkın ilk hücumda katliama uğramaması için mükemmel yer altı şehirleri ve büyük ölçüde küflenmeyecek bir tarzda yer altı zahire ambarları ve ilh. hazırlamaya çalışması ilk vazifelerinden birisi

* Bununla, 1914 harbini ve onu kazananların, kaybeden milletlere karşı son derece cahilane ve zalimane muahedeli kastediyorum. O muahedeleri, içimden kan ağlayacak bir keder ve isyan hissi ile takip etmiş olduğum için hiç olmazsa bir imada bulunmağa bir hakkım olsa gerek... Çünkü o muahedelere sebep olan hâlet-i ruhiye ve dehşetli gaflet, cehalet ve vicdansızlıklar dır ki İkinci Dünya harbini hazırladı. Şimdi de bir üçüncüsünü hazırlıyor kanaatindeyim...

idi! Bunun yapamadığını sanıyorsam, inşallah aldanıyorumdur aziz dostum... Fakat Türkiye'nin ne kadar elzem olursa olsun sayılan tedbirleri almağa yine kendi gafleti neticesi olarak, istidaat-i maliyesi katiyen müsâit değil. Bu takdirde Amerika'nın yardımına şiddetle muhtaçtır. Bu mutasavver yardım mahut yüz milyon dolarlık küçük bir avansla yapılamaz. Yüzlerce, milyonluk dolarlar daha lazım! Bu yardımı basiretli bir şekilde yapmaksa, Amerikalıların da en basit menfaatleri icabıdır ama kâfi derecede anladıkları yok! Binaenaleyh Türkiye, Ruslar tarafında maruz olabileceği ilk hücumda mahvolmak istemiyorsa, haklı davasını Amerika efkâr-ı umumiyesine, (méthodiquement), vukuf, dirayet ve ferasetle anlatmağa çalışması gerekmez miydi. Fakat bunca yıldan beri meḥâfil-i siyasiye sizleri bile Amerika'ya göndermek ve memleket lehine faydalı bir suretle çalışabilmekliğiniz için lüzumu derecesinde ikdar etmeğe bir türlü yanaşamadı. Aldanmıyorsam, bu sû-i niyet değil, yalnız bir takdirsizlik ve tehlikeyi olduğu gibi görememekten doğma bir âmâ-ı fikri neticesi olsa gerek! Fakat siz de bu derece sevdiğiniz milletinizi, tamamen hayırhahı olduğunuz hükûmetini ve dayandığı fırka erkânını azâmi hayati menfaatleri namına tenvire çalışabilmek maksadıyla, acaba muntazam bir sa'ya girişmek imkânını bulabildiniz mi? Yoksa fazla bir tevazu ile ve istisna haricinde sükut mu ettiniz?.. Bittabi bilmiyorum... Herhalde aziz vatanınızla birlikte aileten hakiki bir saadete kavuşmaklığınızı bütün kalbiyle özleyen ve en derin hürmet ve teşekkürlerinin yeniden kabulünü ricaya gelen minnettar meslektaşınız.

Sabahaddin

*Gecikmiş Bir Mesaj...**

10 Mart 1948 (Kolombiya)

Kısa bir izah

Ahmed Emin Bey Efendinin mevzubahs olan makalesinin bir cümlesi dolayısıyla arz edeyim ki, ben hiçbir zaman Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne girmemiştim. Bu partinin başına geçmek için vuku bulan mükerrer ısrarlara rağmen de beyan-i itizar ettim. *Hiçbirşey çıkmayacağından emin olduğum için!* Arkadaşlarımdan bazılarının eski Hürriyet ve İtilaf Partisine intisap etmiş oldukları elbette doğrudur. Fakat bir taraftan şahsi ve ictimâî hürriyeti müdafaa ederken, diğer taraftan en yakın dostlarımın, hatta efrad-ı ailemin bile serbest kararlarına müdahaleye kalkışamazdım. Bu fikrimce bir tenakuz olurdu. İnsanın düşünce yahut kanaatlerini müdafaaya koyulması başka, diğerlerinin hürriyetlerine müstebidane bir şekilde müdahaleye kalkışması da bambaşkadır kanaatindeyim... Maziye ait bir hatıra kabilinden arz edeyim ki, Hürriyet ve İtilâf Partisi en parlak görünen bir devrinde siyasi bir ziyafet tertip etmiş ve ona iştirakim rica edilmişti. (Amicalement) reddettim. Bu ret üstüne İttihâdcılardan hususi tebrikler yağmıştı. Öbür taraftan da hiddet ve isyan, fikrimce ikisi de müsavi! Neticede mahut ziyafete bürokrasi mümessili ve görenek esiri olan Kâmil Paşa riyaset etti. Bu o zamanki gazetelerde neşredilmiş bir hadisedir. Meslek-i İçtimai mensuplarının hepsi bilirler ki sosyal teşekkül üstünde –ilmi bir vukuf ve metodik bir terbiye sayesinde– tesir edecek esaslı bir ıslahat konsepsiyonuna dayanmadan sadece politik gayeler takip eden partilerin hiçbirisi, azami bir hüsnüniyetle de olsa kominiter bir memleketi kurtaramazlar... Bu zavallı memleketler, arasıra muvakkat bir refaha erişseler bi-

* "Prens Sabahaddin'den Nezahet Nurettin Eğe'ye 10 Mart 1948 tarihinde yazılan mektup." Bu mektup sayın Prof. Dr. Güneş Nurettin Eğe-Akter'den alınmış ve onun izniyle yayınlanmıştır.) Bu mektup ayrıca Ali Arslan; *Prince Sabahaddin and His Sociology* (Boğaziçi University, 1987-Yayınlanmamış master tezi) s. 121'de de yer almıştır.

le ergeç yine de beceriksizlik cereyân ına şikâr olurlar. Bundan dolayı değil midir ki, dünya yavaş yavaş üçüncü bir harb-i umumiye doğru sürüklenip gidiyor. Fakat günün birinde ve bittabi uzun bir zaman sonra, bir taraftan siyans sosyal [science sociale] ve diğer taraftan da "Science Sprituelle"den doğan hakiki bir vukufa mâlik bir parti doğar ise, o ve yalniz o, müsbet bir iş görebilir. Şüphesiz müsbet ve tanzimkar işler gören memleketler mevcut ama, onların faikiyetleri siyasi partilerden değil, hayat-i hususiyelerinin üstünlüğünden doğuyor. Yalnız bu üstünlük mütemâdiyen sürecek mi? Eğer sosyal ve moral yüksekliği yaratan sebepler şuur sahasına girerse eder. Aksi takdirde edemez zannındayım. Herhalde Ahmed Emin Beyin kin ve garaz cereyânları aleyhinde vaziyet almasını derin bir minnet ve memnuniyetle karşılıyorum... Takriben otuz sene evvel (Mihver-i Hissiyatımız cihân-şümûl bir muhabbet olmalıdır) diyen bir adam elbette başka bir hisle mütehassis olamazdı. Siyasetin her memlekette moraliteye ve sempatiye dayanması lüzumuna kani olmakla beraber burada mevzubahs olan o değil, münhasıran insaniyet!.. Ahmed Emin Beyefendinin bu makalesinde birçok enteresan hususlara temas etmiş. Bu meseleler tedkik edilmek istenilirse o zaman yalnız şu bir kaç satır değil, bir makale serisi hazırlamak gerekir zannındayım.

İkdamat-ı faikesiyle
Sabahaddin

*Türkiye'deki Basında Son Yazısı- 30 Mayıs 1948: "Prens Sabahaddin Beyin Siyasi Vasiyetnamesi: Mezardan İkazlar ve İrşatlar"**

Ahmed Emin Beyefendiye

30 Mayıs 1948

Aziz ve Muhterem efendim;

Arzunuz veçhile gazetenize bir şeyler yazmağa çalışacağım. Yanlış bir telakkiye yer vermemek için yazı yazmak ve eski şeylerden bahsetmek istemiyordum amma, o kadar alicenabane bir hitapta bulundunuz ki, düşündükten sonra teklifinizi kabul etmemeği bir nankörlük addettim. Sizden başka hiçbir gazeteden böyle bir teklif almadım. Ahmed Bedevi Beyin son eserinde "çok enteresan noktalar" bulunduğuna tabii çok sevindim ve müteşekkir kaldım. Eseri son zamanlarda elime geçtiği için, daha bitiremedim amma, kendisine nasıl teşekkür edeceğimi bilemiyorum. Yalnız okuduğum kısımlarda saydığı bütün vesikaları nasıl bulduğuna şaştım. Vaktiyle memleketinin hayrı uğrunda katlandığı fedâkârlıklardan o büyük tevazu ile bana bile bahsetmemişti. Mahkûmiyet ve istintakı esnasında sarayda söylediği ağır sözler yerden göğe kadar haklı amma, Abdülhamîd bunları hazmetmez ve Ahmed Bedevi Beyi, başkalarını yaptığı gibi mahvedebilirdi. Çok şükür kurtuluşu, Semanın, lehinde bir müdahalesi olsa gerek!..

Ademi merkeziyetçiliğe karşı ilk hücumun İttihâdcılardan geldiği

* Mehmed Sabahaddin; "Prens Sabahaddin Beyin Siyasi Vasiyetnamesi: Mezardan İkazlar ve İrşatlar "*Vatan* No: 2915 (3 Temmuz 1949) s. 2 ve 4. ve Mehmed Sabahaddin; "Prens Sabahaddin Beyin Siyasi Vasiyetnamesi: Türkiye Nasıl Kurtulur?" *Vatan* No: 2916 (4 Temmuz 1949) s. 2.

zannedilir. İkinci Abdülhamîd'in yerini boş bırakmayan bu alicenap efendilerin işi ondan da ileri götürdüklerine şüphe yoktur. Fakat ilk hamle her halde Abdülhamîd'ten gelmiş ve şu şekilde başlamıştır. Daha ilk Paris seferimde Türklerin haklarını her manaya rağmen müdafaaya çalışırken[125] bir gün elime geçerken o zamanki İkdam gazetesinde hiç isim zikredilmeden, merkeziyetin bir müdafaasını görmüştüm. Abdülhamîd, bizzat bu âfetin ve bu zihniyetin mücessem bir numûnesi olmakla beraber, merkeziyetin ve ademi merkeziyetin manalarını hiç bilmezdi. Eski bakanın işi gücü kullandığı binlerce hafiyelerin uydurdukları raporlarla uğraşmaktı. Bunları okuya okuya,vehimli muhakemesinden ne kalmışsa onu da büsbütün kaçırmıştı.

* * *

Cuma selamlığından bir hatıra:

Çocukluğumuzda selamlık merasimi seyretmemiz için bizlere mahsus bir yer vardı. Oradan gördüğümüz manzara şu idi: Mukannen vaktinde sarayın kapıları açılır, evvela Sultan Hamit'in anneme kahya olarak tayin ettiği Sait Bey merhum, elinde altın bir buhurdanla çıkar, onun arkasından Abdülhamîd, landosunun içinde yarı yaslanmış bir halde hiç kimseye bakmadan, çok endişeli bir halde geçerdi. Daha arkadan da bir sürü mareşal ve generaller, murassa nişanlarla sökün ederlerdi. Her tarafta sanki bir harp olacakmış gibi askerlerle kuşatılırdı. Sultan Hamit'in, bütün endişesi bir kaç adımlık mesafedeki camiden, mübarek ve mukaddes hayatı tehlikeye uğramadan bir ân evvel kurtulmak ve sarayına kapanmaktı.

Bilahare Abdülhamîd'in yerine geçen Vahdettin, sonradan zaptettiği Kuruçeşme'deki yalımıza mutadı veçhile tebessümlerle sık sık gelirdi. Fakat bir gün hiddetle geldi:

"— Şimdi Yusuf İzzettin Efendinin yanından geliyorum. Ademi merkeziyetle ne kastettiğinizi öğrenmek istiyor" dedi.

İşin bir istintak şeklini aldığı görünce, artık teşrifatı filan unuttum. Şöyle cevap verdim:

"— Bu davayı yazdık, efendim, yazdık..." Yıllar yıla dilenircesine herkese anlatmağa çalıştık. Ademi merkeziyetten kastettiğimiz şey, bu milletin; daima devletin elinde daima bir oyuncak halinde kalmamasını ve bizzat hak ve şeref sahibi olmasını istemekten ibaret... Boyuna tahkir ve iftiralara uğramaktan başka bunda bizim ne karımız var?.. Veliahdın memnun olacak yerde neden dolayı bu kadar öfkelendiğini, sizin de aynı öfkeye neden bu derece iştirak ettiğinizi anlayamıyorum."

125 Abdülhamîd milyarlara mâlikti. İlk hamlede bizim de bir kaç gelirimizi zaptetmişti. Bu hareketi; elan devam eden türlü türlü azaplarla ödeniyor ve ödenecek...

Vahdettin de; Abdülhamîd ve şerrülhalefleri gibi merkeziyet; yani istibdâd taraftarı olduğu için hiddetini saklayamadan çekilip gitmişti. Fakat Vahdettin Efendinin tabiatını bildiğim için (Bu meseleyi veliahda hatırlatan bizzat kendisi olsa gerek...) diye düşündüm. Nihayet ilk ve son defa olmak üzere; azameti o zamanlar herkesçe malum olan Yusuf İzzettin Efendinin ziyarete gittim. Fakat Yusuf İzzetini böyle bir bahisle zerre kadar olsun alakadar saymakla yanılmış olduğumu derhal anladım. Gördüm ki kendisinin böyle ictimâî mevzularla hiç alakası yoktur; onun tek düşüncesi o zaman tahtta bulunan Sultan Reşat'ı hal' edip yerine geçmekten ibaretti. Hele o devirde padişahlığın uşaklıktan başak bir şey olmadığını anlayamadığı için nihayet sabırsızlanarak intihar ettiği kanaatindeyim. İttihâdcı beyler veliahdın aleyhinde değildiler ki kendisini öldürmeğe kalkışsınlar...

Yalnız şükran makamında şunu kaydedeyim ki Yusuf İzzettin Efendi merhum, o ziyaretimde beni emsalinden görmediğim ve unutmayacağım çok samimi bir tebessümle karşıladı. Samimiyetini de bir müddet sonra ispat etti. İrtikap etmediğim ve edemeyeceğim hayali bir cinayetten dolayı idama mahkûm olduğumu işitince aylarca müddet güneş yüzünü görmeden zaruri bir hapishane hayatı yaşamıştım; derhal saraya koşmuş (bu hareket hanedanımız namına ayıptır!) demiş. Merhum, hanedanlıktan başka bir şey düşünmedi amma, iyi niyeti aşikârdı.

Sultan Reşat ise İttihâdcıların o kadar esiri idi ki ne deseler sözlerinden bir adım dışarı çıkmazdı. Veliahdın kendisine karşı şiddetli bir lisan kullandığını görünce:

"— Sabahaddin mi? Demiş, o ne sizi düşünür ne beni. Vahideddin'in adamıdır."

Yusuf İzzettin Efendi çok saf bir zat olduğu için bu derece açık bir yalana inanmamış ve hemen kardeşim Lütfullah beyi davet ederek:

— Bu ne demek? demiş

Lütfullah Bey de; "aslı astarı olmayan bir yalan!.. Merak buyurmayın!.." diyerek kendisini teskin etmiş.

Yusuf İzzettin Efendinin ruhi haleti; sabit bir fikre, yani padişahlığa saplanıp kalmaktan ibaretti. Gözle görülmeyen bu sabit iptilanın derecesine inanmakta güçlük çekerdi. Fakat o marazi azametiyle bile Abdülhamîd, yahut sonraki bir muakkibi gibi küçüklüklere tenezzül edecek bir şahsiyet değildi. Her ne ise Cenabı Hak zavallı ruhuna acısın. Esasen kendisine karşı beslediğim derin ve silinmez minnettarlığıma rağmen, ben şunun bunun taraftarı olamazdım. Fakat bunu Yusuf İzzettin merhuma anlatmak mümkün değildi.

Fakat yalnız fedakâr Ahmed Bedevi Beye değil, fakat onun kitabında büyük bir hürmetle bahsettiği çok vefalı ve gayr-endîş Satvet Lütfi Beye, muhterem Profesör Fındıkoğlu'na ve hakkımda liyakatimden üstün bir

teveccüh gösteren diğer âlicenap zatlara da mükerreren teşekkürler ederim. Keza, Paris'te yıllarca müddet yüzümüzü ağartan ve büyük bir kudretle milletin hak ve şerefini müdafaa eden Doktor Nihat Reşat Beye de bu hatıraların hepsi bir hamlede yazılamayacağı için fırsat bulursam minnettarlıklarımı ileride de izhara çalışacağım.

Türkiye'nin kurtulması bahsine gelince: Bu sadece bir seçim meselesi değildir. Seçimin ehemmiyeti âşikâr amma, her şey bundan ibaret değil... Açıkça itiraf edelim ki, Türkiye'de hiçbir zaman demokrat olmamıştır ve bu gidişle olamaz da. Meselenin müsbet bir şekilde halledilebilmesi için ictimâî teşekkülü yeni bir terbiye değiştirmek, uzun ve ilmi bir usûl ile çalışmak gerekir. (İçtimai Meslek) çığırının doğruluğunu, vukuat yalnız Türkiye'de değil, Türkiye haricindeki diğer memleketlerde de birer birer ispat etti. İşte Mussolini'nin rolü meydanda!.. (Her şey devlet içindir. Ondan başka hiçbir şey yoktur) diyerek zavallı İtalya'yı mahva sürükledi. Bahsettiği devlet kim?.. Kendisi ve etrafına topladığı avanesi değil mi?..

(Güneş Kralı) denilen ve kendisini Allah'ın mümessili sanan Ondördüncü Lui [Louis], hiç olmazsa (devlet, benim!) demekten çekinmemişti. Nihayet Versailles sarayındaki hizmetçileri dilenecek hale düştüler. Daha fecii, akılsız hafidinin idamına da onun istibdadı yol açtı. Bütün bu facialara rağmen Fransa'da hâlâ Ondördüncü Lui'ye [Louis] tapınanlar vardır. Bütün bu gafletler (ictimâî ilmi) bilmemekten doğuyor. Biz, varlığının hikmeti şikar olan devletin değil, fakat devlet kudretinin fena istimâlinin, devlet tahakkümünün aleyhindeyiz.

* * *

Protestan dinine süluk ettiğime dair çıkarılan şayialar da hep yalan!.. Protestanlık ve Katolikliği bilmez değilim. Her iki tarafın da ahlâki tedrisleri doğru amma, bütün akideleri yalnız anlamaya istinâd ediyor; onun haricine çıkamıyorlar. Kainatın iç yüzüne alakadar olmadıktan başka bunu göstermek isteyenlere de düşman oluyorlar. Halbuki bu sahada istisna edilecek muazzam ve hayati bilgiler var!.. Ruh ilmine kadar yükselmeden evvel, mesela doktor Montando'nun eserlerini okumak bile kifayet eder.

Bu zeminin çok kudretli ve çok vicdanlı mütehassıslarından biri olan müellif; birçok alimlerin, ruhun ölümle kaybolmadığı hakkında bir asırdan beri devam eden tecrübelerini birer birer saymıştır. Kitaplarındaki fotoğraf şeklinde ispatlar da görülünce yapılacak hiçbir itiraz kalmıyor. Montando'nun saydığı alimler arasında (Anafiliks)i keşfeden ve doktor Nihat Reşat beyi ilmi kudretine hakkiyle hayran bırakan profesör Richet de var!

Profesör Richet, fizik tesirli medyumlarla yıllarca müddet yaptığı tecrübelerde şüpheye imkân vermeyen neticeler aldıktan sonra vaktiyle manevi ilmin varlığı inkâr ettiği için azap duydu, muciz ve acıklı bir ifade ile evvelki sözlerini birer birer geri aldı. Bu pişmanlığı şu sözlerle ifade ediyor:

(je me frappe la poitrine = Göğsüme vuruyorum!..) diyor. Eğer profesör Richet gibi bir şahsiyet, ruh ilminin keşiflerini bilseydi, zavallı hayvancıklara yaptığı ve meşru zannettiği zulümleri belki de yapamazdı. Şimdi bu hareketleri galip ihtimale göre öbür dünyada bizzat yapacak.. Bu zaruri ve batini bir kanun!.. İnsan ne ekerse onu biçmez mi? Bununla beraber doktor Richet'in manevi âleme karşı beslediği o derin alakası ve hatasını alenen tekzip edişi ne kadar şerefli bir hareket.

* * *

İçtimai ilim ve ictimâî mesleğe gelince, bunlar hiç kimsenin malı değildir. Bugün yalnız erkekler değil, çok kabiliyetli ve o nisbette vicdanlı bazı hanımlar arasında da aynı hakikatleri mükemmel surette bilenler vardır. Her hangi bir fikir adamı veya siyasi parti eğer isterse, hakir şahsıma hiçbir lüzum kalmadan, bu ıslahat mefhumunu idrak edebilir. Böylece de memleketine çok büyük bir iyilikte bulunmuş olur. Bugünkü (ictimâî meslek), başka ilimlerden de müstefit olduğu için o ilimleri nakzetmemekle beraber hepsini çok geçmiştir.

Mesela: *Neuchatel* gazetesinin 12 Mayıs tarihli nüshasında şöyle bir havadis vardı:

"— Rus-Amerikan münasebetleri iyileşmiştir. Moskova, Washington'un müsait bir telkinini kabul etmiş ve bu haber bütün dünya tarafından (?..) sevinçle karşılanmıştır."

Ne yazık ki ekseriyet, senelerden beri bu kadar boş ve tehlikeli hayallere kapılıp duruyor. Rus şefleri de tıpkı Nazi ve Faşistler gibi son derece müstebit ve işkenceci adamlardır. Kremlin, geceli gündüzlü bir gayretle Sibirya fabrikalarında harbe hazırlanmakla beraber bu hazırlık bitinceye kadar maksadını saklıyor ve ekseriyeti aldatıyor. Zaten ekseriyetin de aldanmaktan başka bir emeli yok gibi!.. Bu bir şuur ve vicdan faciası değilse nedir?..

* * *

İnsanlık daha ilk dünya harbinden beri başaşağı yuvarlanıp gitmektedir. İşte bu bir taraftan (ictimâî ilim)i bilmemenin, diğer taraftan maddilik âfetine tutulmanın meşum bir neticesidir. Dünyanın her tarafındaki araştırıcı fikir adamları, hazırlanan felâketi anlamıyor değiller amma, tek selameti dinde araştırıyor, "başka çare kalmadı" diyorlar. Davaları kâmi-

len doğru olsaydı, böyle bir facia zuhûr eder miydi? Hayatın ve onun maverasındaki âlemin bugün ilmi bir ihata ile anlaşılabileceğini akıllarından bile geçmiyor. İşte bundan dolayı, ben, Protestan, şu veya bu olamam. Bunca seneden beri memleketin hak ve haysiyetini müdafaaya çalışmış ve üç rejimin de makhuru olmuş olagelmiş bir adamı; bu türlü yalanlarla töhmetlendirmeğe kalkışmak; hiç de şerefli bir hareket olmasa gerek!.. Hakikatte Abdülhamîd devri olduğu gibi, meşrutiyet ve cumhuriyet denilen devirler de; bir derece farkıyla diktatörlükten başka bir şey değil... Mademki tek partiden başka bir şey yok, buna diktatörlük denilmez mi? Bu vaziyetten kurtulabilmek için; yukarıda denildiği gibi ictimâî teşekkülümüzü sistemli bir terbiye ile değiştirmek, ademi merkeziyeti, zirai umrâncılık hareketini, ihtiva ettiği bütün kabiliyetlerle birlikte tesise koyulmak, bunu da Türkiye'nin kendi ihtiyaçlarına uyacak bir surette yapmak lazımdır. O zaman seçim hürriyeti kendiliğinden ve devamlı bir surette halledilmiş olur. İçtimai meslekte sadece ademi merkeziyetten ibaret değildir. O ummanda ancak bir katredir.

Bugün Türkiye'de yeraltı trenleri, yeraltı şehirleri, birçok zahire ambarları meydana getirebilmek için Amerika umumi efkârını Türkiye'ye büyük ölçüde yardım edebilmek hususunda hazırlamak ve bu maksatla her vâsıtaya başvurmak artık zaruri olmuştur. Bu herkesin hayati menfaatinin hayati menfaatinin icabıdır. Kremlin; peykleriyle; daha doğrusu kurbanlarıyla birlikte üç yüz milyona yaklaşan kahir bir kudrete mâlik bulunuyor. Oynadığı bu şeytani rol daima yanında kâr kalamaz amma, fırsat düşerse Türkiye'ye derhal saldıracağı da âşikârdır. Maksadım; hayatımın sonlarında politikaya karışmak değil, sırf Türkiye'nin iyiliğini özlemekten ibarettir.

(Kin cephesinin izâlesi lüzumu) hakkındaki fikirlerinize tamamiyle iştirak ediyorum. Yıllarca evvel (hislerimizin mihveri dünya ölçüsünde bir muhabbet olmalıdır!..) diyen bir adam başka türlü davranamaz. Fakat buna bile hücum edenler oldu. (Türk hodgâm ol!..) diye yazılar yazıldı. Hodgâmlığın akıbeti facialar faciasıdır. Bu çıkmaz yolun yerine ilmi ve terbiyevi esaslara dayanarak gayri endişlik tamim edilebilirse, herkes biraz nefes alır, sonu gelmeyen çekişmelerden, zaman zaman birbirini takip eden kanlı maceralardan kurtulmak imkânı doğar. Herkesin hayrını istemek ve bomboş sanılan hayatın derin bir manası bulunduğunu göstermeğe çalışmak da bir cinayet değil mi?

Nasıl bir binanın kendi kendisine kurulması imkânsızsa, bütün kainat için de daha fazlasıyla aynı hal varittir!.. Bu hakikati ispat eden alimler çoktur. Fizik, kimya, biyoloji gibi sahalarla uğraşan bütün bu alimlerin yaşadıkları tecrübeler bir hayalden mi ibaret?.. Zahmetine katlanarak, aynı tecrübeleri okumak hiç olmazsa bir göz gezdirmek lazımdır. Eğer ictimâî mesleğin çizdiği yollar takip edilseydi, bugün Türkiye zahiren değil,

gerçekten garb milletlerinin takdir ve hayranlığını kazanacaktı ve en büyük iyiliği de kendisine yapmış olacaktı. Temenni edelim ki, bundan sonra, doğru ve ilmi bir idrake kavuşabilsin. Ve milletin de yüzü ağarmağa başlasın. Hakiki cumhuriyet ve demokrasi; ancak o zaman gerçekleşebilir. Böyle bir gayeyi takip etmek bütün münevverler ve siyasi partilere de muazzam bir şeref kazandırmış olmaz mı?

Özel Adlar Sözlüğü

1856 Beyannamesi: Islahat Fermanı (28 Şubat 1856).
1856 Muahedenamesi: 1856 Paris Antlaşması.
1878 Muahedenamesi: 1878 Berlin Antlaşması.

Abbas Hilmi Paşa veya II. Abbas (1874-1944): Son Mısır Hıdivi (1892-1914).
Abdülhamid II (1842-1918): Osmanlı Devleti'nin 34. padişahı (1876-1909).
Abdülmecid (1823-1861): Osmanlı Devleti'nin 31. padişahı (1839-1861).
Ahmed Lütfullah (1880-1973): Prens Sabahaddin'in kardeşi.
Ahmet Emin Yalman (1888-1972): Gazeteci, yazar.
Ahmed Fazlı: Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti kurucu ve genel sekreteri. II. Meşrutiyet döneminde Ahrar Fırkası kurucularından.
Ahmed Rıza (1858-1930): İttihad ve Terakki Cemiyeti liderlerinden II. Meşrutiyet'te Ayan Reisi.
Alexander (Aleksandr) II, Nikolayeviç (1818-1881): Rus Çarı (1855-1881).
Ali Kemal (1889-1922): Gazeteci, yazar ve siyasetçi. İttihad ve Terakki muhalifi, II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında *İkdam* gazetesinin başına geçmiştir. Milli mücadeleye muhalefeti nedeniyle 1922'de linç edilerek öldürülmüştür.
Ali Şefkatî (1843-1896): Gazeteci, Jön Türk. II. Abdülhamid döneminde *İstikbal* ve *Hayal* gazetelerini çıkarmıştır.
Andromaque: Jean Racine'in 1667'de yazdığı eseri.
Asquith, Herbert Henry (1852-1928): İngiliz Başbakanı (1908-1916).
Athalie: Jean Racine'in 1691'de yazdığı eseri.

Bacon, Francis (1561-1626): İngiliz politikacı, felsefeci ve deneme yazarı.
Beaumarchais, Pierre-Augustin Caron de (1732-1799): Fransız oyun yazarı.
Belger, Nihat Reşat (1882-1961): Öğretim üyesi, hekim, siyasetçi, IX. dönem milletvekili, Sağlık Bakanı (22 Mayıs-19 Eylül 1950).
Berry, Sir Graham (1822-1904): Avustralya koloni valisi ve politikacı.
Berthelot, Marcelin (ya da Marcellin) Pierre Eugène (1827-1907): Fransız kimyager ve politikacı.
Blanqui, Jérôme-Adolphe (1798-1854): Fransız ekonomist.
Boileau-Despréaux, Nicolas (1636-1711): Fransız şair ve eleştirmen.
Bossuet, Jacques-Bénigne (1627-1704): Fransız piskopos, teolog, vaiz düşünür.
Brissot, Jacques (Jean) Pierre (1754-1793): Fransız Jirondenlerinden, felsefeci, yazar.
Buckle, Henry Thomas (1821-1862): İngiliz tarihçi.
Buffon, Georges-Louis Leclerc, Comte de (1707-1788): Fransız doğabilimci, matematikçi, kosmolojist ve yazar.
Bunjan (Bunyan), John (1628-1688): İngiliz Hıristiyan yazar ve vaiz.

Cahun, David Léon (1841-1900): Musevi kökenli Fransız gazeteci ve yazar.
Cemal Bey (Paşa) (1872-1922): Komutan ve siyasetçi, İttihad ve Terakki Cemiyeti liderlerinden.
Cengiz Han (1162-1227): Moğol İmparatoru.
Churchill, Winston (1855-1965) İngiliz devlet adamı ve 2. Dünya Savaşı'nda İngiliz başbakanı (1940-1945) ve ikinci kez başbakan (1951-1955).
Clemenceau, Georges (1841-1929): Fransız siyasetçi ve başbakan (1917-1920).
Colbert, Jean-Baptiste (1619-1683): Fransız politikacı, merkantilist.
Condillac, Étienne Bonnot Abbé de (1715-1780): Fransız felsefeci.
Copernic, Nikolas (1473-1543): Polonyalı astronom.
Cousin, Victor (1792-1867): Fransız felsefeci.
Cuvier, Baron Georges Léopold Chrétien Frédéric Dagobert (1769-1832): Fransız doğa ve hayvanbilimci.

D'Alembert, Jean le Rond (1717-1783): Fransız felsefeci, matematikçi, mekanikçi ve fizikçi. Diderot ile *Ansiklopedi*'nin editörü.
D'Holbach, Paul Henry Thiry, baron (1723-1789): Fransız felsefeci, yazar ve ansiklopedist.
Damad Mahmud Celaleddin Paşa (1853-1903): Şair ve devlet adamı. Prens Sabahaddin ve Lütfullah'ın babası.
Damad Rüstem Paşa (1500-1561): Kanuni Sultan Süleyman dönemi sadrazamlarından. (1544-1553) ve (1555-1561).
Delcassé, Théophile (1852-1923): Fransız devlet adamı.
Delisle de Sales, Jean-Baptiste Isoard, (1743-1816): Fransız felsefeci.
Denais, Joseph (1851-1916 (1920?)) *La Turquie nouvelle et l'ancien régime* (Paris: M. Rivière, 1909) kitabının yazarı.
Descartes, René (1596-1650): Fransız matematikçi, bilimci ve felsefeci.
Diderot, Denis (1713-1784): Fransız Aydınlanmacı ansiklopedist, yazar ve felsefeci. *Ansiklopedi*'nin editörü.
Doktor Nazım Bey (1872-1926): İttihad ve Terakki Cemiyeti liderlerinden, siyasetçi.
Duclos, Charles Pinot (1704-1772): Fransız yazar ve tarihçi.
Durkheim, Emile (1858-1917): Fransız sosyolog.

Fermat, Pierre de (1601-1665): Fransız hukukçu ve matematikçi.
Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri (1902-1974): Sosyolog.
Fırka-i Ahrar (Ahrar Fırkası): Prens Sabahaddin'in etkisiyle kurulan, teşebbüs-i şahsi ve adem-i merkeziyet yanlısı olan ve Eylül 1908'de kurulan ve seçimlere katılan siyasal parti.
Freret, Nicolas (1688-1749): Fransız tarihçi.

Galilei, Galileo (1564-1642): İtalyan fizikçi, astronom, astrolog ve felsefeci.
Gassendi, Pierre (1592-1655): Fransız felsefeci ve astronom.
Grey, Edward (1862-1933): İngiliz politikacı, İngiliz Dışişleri Bakanı (1905-1915).
Gülhane Hattı: 3 Kasım 1839'da Gülhane'de okunan Hattı Hümayun.

Hales, Stephen (1677-1761): İngiliz fizyolojist, kimyager, mucit.
Harvey, William (1578-1657): İngiliz tıp doktoru, anatomist. Kan dolaşımını buldu.
Hayat-ı Muhayyel: Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'in ilk baskısı 1898'de (İstanbul: Alem Matbaası) yapılan eseri. II. Meşrutiyet'te, 1910'da (İstanbul: İkdam Matbaası) tekrar yayınlanmıştır.
Helvétius, Claude Adrien (1715-1771): Fransız felsefeci, ansiklopedist.

Hume, David (1711-1776): İskoçyalı felsefeci, ekonomist, ve tarihçi.
Hüseyin Cahit Yalçın (1875-1957): Gazeteci, yazar, politikacı.

İkdam: II. Abdülhamid döneminde 1894 yılından itibaren İkdamcı Cevdet Bey tarafından çıkarılan ve II. Meşrutiyet döneminde de yayınlanan gazete.
İsmail Ferid; *İbtal-i Mezheb-i Maddiyyun* (İzmir: Ahmed Celaledet ve Şürekâsı Matbaası, 1312) adlı kitap kastediliyor olmalı.
İsmail Safevi (1487-1524): İran Şahı (1501-1524) Sasani hanedanlığının kurucusu.
İstikbal: Ali Şefkati'nin 1879-1881 yılları arasında Londra, Napoli, Londra, Cenevre ve Londra'da çıkardığı gazete.

Jön Türk: II. Meşrutiyet döneminde İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı.

Kamil Paşa, Kıbrıslı Mehmed (1832-1913): Osmanlı devlet adamı ve Sadrazamı. Beş kez sadrazamlık yapmıştır.
Kitchener, Horatio Herbert (1850-1916): İngiliz diplomat ve devlet adamı, I. Dünya Savaşında İngiliz Kabinesinde Savaş Bakanı.
Kuran, Ahmed Bedevi (1884-1966): Kumandan, kaymakam, yazar.

L'Avare: Molière'in 1668'de yayınlanan ve Türkçeye *Cimri* olarak çevrilen tiyatro oyunu.
La Fontaine, Jean de (1621-1695): Fransız şair, *Masallar*'ıyla tanınmıştır.
La Turquie: İstanbul'da Fransızca yayınlanan gazete.
Laharpe, Jean-François de (1739-1803): Fransız yazar ve eleştirmen.
Le Bon, Gustave (1841-1931): Fransız sosyal psikolog, sosyolog ve amatör fizikçi.
Le Play, Pierre Guillaume Frédéric (1806-1882): Fransız mühendis, sosyolog ve iktisatçı.
Lefèvre-Pontalis, Eugène Amédée (1862-1923): Arkeolog.
Letourneau, Charles (1831-1902): Fransız antropolog, sosyolog ve iktisatçı.
Linguet, Simon-Nicolas-Henri (1736-1794): Fransız siyaset yazarı ve avukat. Terör döneminde idam edildi.
Lister, Martin (1639-1712): *A Journey to Paris in the Year 1698* adlı eseri vardır.
Lloyd George, David (1863-1945): İngiliz siyasetçi, başbakan (1916-1922).
Locke, John (1632-1704): İngiliz felsefeci.
Loubet, Émile (1838-1929): Fransa cumhurbaşkanı (1899-1906).
Louvet, Jean-Baptiste (1760-1797): Fransız yazar ve politikacı.
Lully, Jean-Baptiste (1632-1687): İtalyan kökenli Fransız kompozitör.

Mably, Gabriel Bonnot de (1709-1785): Fransız felsefeci ve tarihçi.
Mahmud Şevket Paşa (1856-1913): 31 Mart Olayı'nda Hareket Ordusu kumandanı ve sadrazam. (23 Ocak-11 Haziran 1913).
Mahmud-i Sani: II. Mahmud (1786-1839): Osmanlı Devleti'nin 30. padişahı (1808-1839).
Mansart, François (1598-1666): Fransız mimar.
Manyasizade Refik (1853-1909): Avukat, Adliye nazırı, İttihad ve Terakki Cemiyeti üyesi, bestekâr.
Manzume-i Efkar: Ermenice yayınlanan dergi.
Marmontel, Jean-François (1723-1799): Fransız yazar.
Massillon, Jean-Baptiste (1663-1742): Fransız vaiz, piskopos ve düşünür.
Mehmed III (1566-1603): Osmanlı Devleti'nin 13. padişahı (1595-1603).
Mehmed Reşad Efendi (V. Mehmed Reşad) (1844-1918): Osmanlı Devleti'nin 35. padişahı (1909-1918).
Mehmed Selim Efendi (1870-1937): II. Abdülhamid'in oğlu.

Mehmed Vahideddin VI (1861-1926): Osmanlı Devleti'nin 36. ve son padişahı (1918-1922).
Mehmet Ali Şevki (1882-1963): Sosyolog.
Mellon, Andrew William (1855-1937): Amerikan Maliye bakanı (1921-1932) ve banker.
Mersenne, Marin (1588-1648): Fransız felsefeci, bilimci ve matematikçi.
Messier, Charles (1730-1817): Fransız astronom.
Meşveret: Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından (Ahmed Rıza'nın) Paris'te 1895-1908 yılları arasında aralıklarla yayınlanan gazetesi.
Millington, Thomas (1628-1704): İngiliz fizikçi.
Mirabeau, Honoré Gabriel Riquet, comte de (1749-1791): Fransız yazar, devlet adamı ve hatip.
Mithad, Mithad Paşa (1822-1884): Osmanlı Sadrazamı.
Mizan: Mehmed Murat'ın 1886-1909 yılları arasında aralıklarla, önce İstanbul'da sonra Cenevre'de (1896-1897) sonra tekrar İstanbul'da çıkardığı gazete.
Molière, Jean-Baptise Poquelin (1622-1673): Fransız tiyatro yazarı, yönetmen ve oyuncusu
Montesquieu, Charles-Louis de Secondât, Baron de la Brède et de (1689-1755): Fransız Aydınlanmacı yazar ve felsefeci.
Morellet, Andre (1727-1819): Fransız felsefeci ve yazar.
Murad, Mizancı Mehmed (1853-1912): Tarihçi, tarih hocası ve gazeteci.
Murad-i Rabi, IV. Murad (1612-1640): Osmanlı Devleti'nin 17. Padişahı (1623-1640).
Mussolini, Benito Amilcare Andrea (1883-1945): İtalya'nın faşist diktatörü (1922-1943).
Mustafa Reşit Paşa (1800-1858): Osmanlı Sadrazamı ve hariciye nazırı.

Namık Kemal (1840-1888): Şair, yazar ve politikacı.
Necker, Jacques (1732-1804): İsviçre kökenli Fransız iktisatçı ve 16. Louis'nin maliye bakanı.
Nef'i (1572-1635): Osmanlı divan şairi.
Newton, Isaac (1643-1727): İngiliz fizikçi, matematikçi, felsefeci ve mucit.
Neyyir-i Hakikat: II. Meşrutiyet döneminde (1908-1911 arası) İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından Manastır'da yayınlanan dergi/gazete.

Ondördüncü Louis (1638-1715): Fransa Kralı. 72 yıl krallık yaptı (1643-1715).
Orlando, Vittorio (1860-1952): İtalyan siyasetçi, başbakan (1917-1919).
Osmanlı: İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından 1897-1905 arası Cenevre, Londra, Kahire ve İsviçre'de Türkçe ve Fransızca yayınlanmıştır.

Özsever, Hüseyin Siret (1872-1959): Şair, Prens Sabahaddin'in çevresinde yer aldı.

Pascal, Blaise (1623-1662): Fransız düşünür ve matematikçi.
Perrault, Claude Though (1613-1688): Fransız mimar, tıp doktoru, anatomist, doğa tarihçisi.
Phèdre: Jean Racine'in 1677'de yazdığı eseri.
Prens Georgy Yevgenyevich Lvof (Lvov) (1861-1925): Rus devlet adamı Şubat Devrimi sonrası ilk başbakan (23 Mart-7 Temmuz 1917).
Proodos: 1903 yılından itibaren İstanbul'da Rumca yayınlanan gazete.
Pythagoras (Pisagor) (Yaklaşık olarak MÖ. 580-500): Yunan felsefeci, matematikçi, fizikçi, astronom.

Racine, Jean (1639-1699): Oyun yazarı, şair, Fransız klasik trajedisinin en ü
Raynal, Guillaume (1713-1796): Fransız rahip, tarihçi ve felsefeci.
Reclus, Élisée (1830-1905): Fransız coğrafyacı ve anarşist.

Riolan, Jean (1580-1657): Fransız tıp doktoru, öncü anatomistlerden.
Rohan-Chabot, Guy-Auguste de (1683-1760): Chevalier de Rohan-Chabot olarak da bilinen Fransız tümgeneral. Rohan-Chabot ile Voltaire arasında geçen bir tartışma sonunda hapsettirmişti.
Roosevelt, Theodore (1858-1919): ABD'nin 26. Başkanı (1901-1909).
Rousseau, Jean-Jacques (1712-1778): Fransız Aydınlanma felsefecisi.
Rousseau, Jean-Jacques (1712-1778): Fransız aydınlanma felsefecisi, ansiklopedist, sosyolog.
Ruh-ül-Kavanin (*De l'esprit des lois*/Kanunların Ruhu): Montesquieu'nün 1748'de yayınlanan ünlü eseri.

Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa (1855-1922): Osmanlı sadrazamı 31 Mart isyanı öncesine (14 Şubat 1909-13 Nisan 1909) ve (5 Mayıs 1909-12 Ocak 1910).
Selim-i Salis: III. Selim (1761-1808): Osmanlı Devleti'nin 28. padişahı (1789-1807).
Seniha Sultan (1852-1931): Sultan Abdülmecid'in Kızı, II. Abdülhamid'in kız kardeşi, Damad Mahmud Celaleddin Paşa'nın eşi, Prens Sabahaddin ve Lütfullah'ın annesi.
Şerif Paşa (1865-1951): Kürt kökenli Osmanlı devlet adamı, sefir.
Servet-i Fünun: II. Abdülhamid döneminde dergi olarak yayınlanan Servet-i Fünun, II. Meşrutiyet döneminde gazete olarak da yayınlanmıştır.
Sidenham, Thomas (1624-1689): İngiliz tıp doktoru.
Spencer, Herbert (1820-1903): İngiliz felsefeci ve liberal siyaset kuramcısı. Sosyal Darwinizmin babalarından.

Şura-yı Ümmet: 1902-1910 yılları arasında Kahire, Paris ve İstanbul'da yayınlanan Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin gazetesi.

Talat Bey (Paşa) (1874-1921): İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinden, siyasetçi, dahiliye nazırı ve sadrazam. (1917-1918).
Tanin: 1908 ile 1924 yılları arasında Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey tarafından çıkarılan günlük gazete.
Tarde, Gabriel (1843-1904): Fransız sosyolog ve sosyal psikolog.
Tercüman-ı Hakikat: 1878-1922 yılları arasında yayınlanan gazete.
Tourville, Abbé Henri de (1842-1903): Fransız papaz, yazar ruhiyatçı.
Turgot, Anne Robert-Jacques, Baron de Laune (1727-1781): Fransız iktisatçı devlet adamı.
Türk: 1903 yılından itibaren Kahire'de yayınlanmaya başlayan Jön Türk gazetesi.

Vatan yahud Silistre: Namık Kemal'in 1872'de yayınlanan ve sahnelenen ünlü tiyatro oyunu.
Vitte, Kont Sergei Yulyeviç (1849-1915): Rus başbakanı.
Volkan: 31 Mart öncesinde 1909'da Derviş Vahdeti tarafından, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin yayın organı olarak İstanbul'da çıkarılan gazete.
Voltaire, François-Marie Arouet (1694-1778): Fransız Aydınlanma yazarı, felsefeci, denemeci.

Wilson, Thomas Woodrow (1856-1924): Amerika Başkanı (1913-1921).

Yavuz Sultan Selim (1470-1520): Osmanlı Devleti'nin 9. Padişahı (1512-1520).

Dizin

A. Reşid 454, 458
Abbas Paşa (Hıdiv) 224
Abdülaziz (Sultan) 160, 168
Abdülhamîd II 17, 28, 29, 35, 36, 37, 38, 81, 86, 87, 97, 100, 102, 131, 132, 149, 152, 153, 159, 167, 176, 199, 200, 202, 203, 208, 211, 214, 215, 224, 241, 249, 250, 305, 311, 313, 322, 323, 328, 329, 330, 333, 334, 335, 336, 337, 361, 372, 375, 476, 481, 532, 533, 536
Abdülmecîd (Sultan) 9, 25, 28, 69, 89, 97, 103, 110, 112, 119, 159, 167, 179, 160, 223
Adliye Nezareti 294
Ahmed Lütfullah 9, 22, 28, 31 (bk. Lütfullah Bey)
Ahmed Fazıl Bey 287
Ahmed Rıza Bey 132, 203, 204, 208, 241, 242
Akka 26, 32, 161, 170, 241
Aleksandr (Çar) II 135
Ali Kemal Bey 284, 285, 286
Ali Şefkati 132, 203
Andromaque 59
Ankara 509
Ararat Dağı 178
Ardahan 18
Armand 62
Arnavutluk dağları 215
Asquith, Herbert Henri 445
Athalie 59
Atina 369, 443, 467
Atlantik Beyannamesi 504
Attila 373
Augustus 59
Avare 59
Avrupa Federasyonu 523
Ayastafanos Muahedesi 368
Ayvalık 220
Bâb-ı Meşihat (bk. Makam-ı Meşihat) 289
Babıâli 104, 121, 168, 170, 191, 200, 206, 210, 220, 221, 222, 240, 332, 432
Babil 177, 231
Bacon, Francis 61
Bağdat 176, 178, 179, 181, 370
Bahattin Şakir Bey 188, 199, 201
Bahr-i Sefid adaları 295
Bakû 508
Balkan Harbi 383. 477, 478, 479
Bar 18
Basra 177, 180. 181
Basra Körfezi 176, 177, 178
Bastille 63, 70
Batum 230
Belger, Doktor Nihat Reşat 534
Belneri 62
Beneş, Edvard 511
Berlin 45, 177, 369, 446, 506
Berlin Antlaşması 45, 88
Berry, Sir Graham 356
Berryer, Antoine 62
Berthelot, Marcelin Pierre Eugène 123
Bertier, Georges 351
Beşiktaş 124
Beyazıd II 67
Beyoğlu 261
Birecik 177, 178
Birinci Balkan Savaşı 433
Birinci Dünya Harbi 521
Birinci Meşrutiyet 446
Bitlis 251
Blanqui, Jérôme-Adolphe 62
Bodrum 161, 170, 241
Boğaziçi 161, 169, 473
Boğazlar 88
Boileau, Nicolas 59

Bonaparte, Napoléon 380
Bosna-Hersek 18, 230, 370
Bossuet, Jacques-Bénigne 58
Bourdaloue, Louis 58
Bremen 176
Brest-Litovsk barışı 443
Brissot, Jacques-Pierre 61
Buckle, Henry Thomas 62
Buffon, Georges-Louis Leclerc 61, 62
Bulgaristan 18, 47
Bunyan, John 62

Cahun, David Léon 106
California 222
Carplar 442
Castamonie 162
Cavit Bey 362
Cemaatçi Teşekkül 524
Cemal Bey 423
Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti) 495, 509
Cenevre 453, 457
Cenevre Kantonları 242
Cengiz Han 373
Cermanikler 433
Cermenler 342
Ceyhun vadisi 21
Cezayir-i Bahr-i Sefid 171
Churchill, Winston 505
Clemenceau, Georges 457
Colbert, Jean-Baptiste
Condillac, Étienne Bonnot de 61
Copernic, Nicolas 54
Cousin, Victor 61
Cuvier, Baron Georges Léopold 387

Çanakkale 257
Çardak 257

D'Alembert, Jean Le Rond 62
D'Holbach, Paul-Henri 62
Dârâ 179
Delcassé, Théophile 35, 37
Delisle de Sales, Jean-Baptiste Isoard 63
Demolins, Edmond 46, 105, 146, 201, 345, 346, 349, 351, 353, 385, 387, 516, 517, 518
Denais, Joseph 35, 37
Dersaadet 257, 332
Descamps, Paul 346, 350, 351, 516
Descartes, René 57, 61
Dicle 177, 178, 180, 181
Diderot, Denis 61, 62
Divan-ı Harp Heyeti 325
Diyarbakır 178, 179, 180, 181
Dr. G. Rigassi 510
Duclos, Charles Pinot 62
Durkheim, Emile 386
Dük d'Orléans 62

Eastman 513
Ebu'l-hüdâ 179
École des Roches 351, 352
Edirne 483
Ege, Nezahet Nurettin 491, 494
Eisenhower, Dwight D. 526
Elcezire 178, 179, 180, 181, 182
Ergani 180
Erivan 508
Erzurum 26, 32, 70, 151, 155, 161, 162, 170, 178, 183, 184, 210, 211, 241, 250, 291, 368
Espezya adası 220

Fatih Sultan Mehmed 185, 191, 219
Fazlı Bey 284, 286
Felsefe-i Tabiat 63
Fenikeliler 66
Fermat, Pierre de 57
Fevziye Kıraathanesi 281
Fındıkoğlu, Fahri 533
Fırat 177, 178, 180, 181
Fırka-i Ahrâr 285, 287, 288, 289, 295, 320, 328
Filaminis Isthmique 219
Filip II 380
Flaubert, Gustave 351
Folkestone 204
Forster, W. 353, 519
Frankfurt 177
Freret, Nicolas 62, 63
Furetière, Antoine 59

Gal 519
Galilei, Galileo 54, 70
Gançi Geçidi 228
Gassendi, Pierre 57
Gazette de Lausanne 510, 511
Gaznevi 107
Gelibolu 257

Genç Türkler Fırkası 53
Gibbon, Edward 220
Girit 18, 33, 46, 47
Grey, Edward 152, 159
Gülhane 95, 110
Gülhane Hattı 26, 104, 111, 112, 167, 186, 187, 218, 294, 32, 399, 406
Gürcistan 18

Halep 177, 178
Hales, Stephen 61
Hamburg 176, 177
Hamidiye Süvari Alayları 125
Hannover 177
Harb-i Umumi 477
Harunü'r-Reşid 179
Harvard Üniversitesi 526
Harvey, William 58
Haydarpaşa 177
Helvétius, Claude-Adrien 61, 62, 63
Heredot 178
Herhuv 58
Hicaz 444
Himalaya 106
Hitler, Adolf 495, 505, 506
Hohenzollern Hânedanı 519
Hoven 58
Hume, David 62, 63
Hurşid Paşa 324
Hülâgu 373
Hürriyet ve İtilaf Partisi 529
Hüseyin Cahit bk. Yalçın
Hüseyin Hilmi Paşa 332, 335
Hydra adası 220

İkdam 317, 532
İkinci Dünya Harbi 506, 508, 520, 526
İkinci Meşrutiyet 446, 368
İlm-i ictimâ 341, 385, 386, 387, 393, 426
İsmail Safavî 67
İstanbul 28, 49, 50, 70, 84, 86, 88112, 120, 121, 124, 131, 132, 149, 179, 183, 185, 186, 195, 210, 213, 218, 257, 290, 294, 295, 305, 307, 322, 368, 369, 373, 416, 432, 449, 453, 477, 483 (bk. Konstantinopol)
İstikbal 132, 203
İsviçre Federasyonu 523
İtilâf Devletleri 508
İto 112

İttihâd ve Terakki 242, 276, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 306, 310, 311, 312, 316, 319, 323, 325, 326, 329, 330, 331, 332, 334, 335, 337, 360, 365, 371, 372, 375 376, 377, 382, 384, 422, 424, 432, 433, 442, 446, 476, 479, 533
İzmir 88, 483

Jön Türk 52, 68, 69, 70, 72, 440, 443
Jön Türkler 371
Jüstinyen 56

Kafkasya 444, 508
Kahire 28
Kâmil Paşa 422, 446, 529
Kanun-ı Esasi 131, 140, 144, 202, 211, 222, 230, 271, 276, 285, 287, 288, 289, 365
Kanuni Sultan Süleyman 37
Karacadağ 180
Karadağ 46, 47
Karadeniz 88
Karadeniz havzası 291, 369
Kars 18, 230
Kastamonu 170, 184, 250
Kayseri 210
Kıbrıs 18
Kırım Meselesi 268
Kırım Muharebesi 69, 143, 192
Kızıl Yıldız 512
Kiel 370
Kiev 133
Kitchener, Horatio Herbert 431
Knutsford (Lord) 356
Kolisu 58
Konstantinopol 97, 98, 153, 154, 155, 162, 449, 453 (bk. İstanbul)
Konya 176
Köprülüler 30
Köstence 177
Kremlin 505, 512, 520, 527, 535, 536
Krupp fabrikası 370
Kuran, Ahmed Bedevi 531, 533
Kuran-ı Kerim 277, 298, 324
Kurna 178
Kuruçeşme 532

La Fontaine, Jean de 59
La Turquie 285, 286, 288, 320
Laharpe, Jean-François de 62

Lâpseki 257
Lausanne 513
Le Bon, Gustave 386
Le Play, Pierre Guillaume Frédéric 201, 387, 516
Lefèvre-Pontalis, Eugène 40
Leipzig 177
Lenin, Vladimir İliç 509, 512
Léon X 59
Letourneau, Charles 386
Linguet, Simon-Nicolas-Henri 62
Lister, Martin 59
Lloyd George, David 457
Locke, John 61
Londra 62, 369, 477, 505, 512
Loubet, Emile 35, 37
Louis XIV 56, 57, 58, 59, 60, 63, 69, 380, 534
Louis XVI 64
Louvet, Jean-Baptiste 57
Lully, Jean-Baptist 59
Lütfullah Bey 35, 37, 40, 533 (bk. Ahmed Lütfullah)
Lvof, Prens Georgy Yengenyeviç 466

Maarif Nezareti 294
Mably, Gabriel Bonnot de 62
Mahmud II 110, 185
Mahmud Nedim Paşa 160, 168, 362
Mahmud Paşa (Damat) 9, 22, 25, 28, 40, 119
Mahmud Şevket Paşa 324, 362, 422, 423
Makam-ı Meşihat 289 (bk. Bab-ı Meşihat)
Manastır 306
Mansart, François 59
Manş 64
Manzume-i Efkâr 260
Marat, Jean-Paul 62
Mardın 181
Marghilomanlar 442
Marmara 120, 257
Marmontel, Jean-François 62
Marsilya 464
Massillon, Jean-Baptiste 58
Matın 123
Meclis-i Mebusan 230, 240, 275, 276, 292, 295, 318, 364, 370, 371, 372, 376
Meclis-ı Milli 372, 373
Mehmed (Reşad) V 9, 162, 170, 323, 426, 441, 467, 481, 533
Mehmed Ali Bey 383, 483
Mehmed III 21
Mehmed Sabahaddin 9, 22, 28, 31, 128
Mehmed Vahideddin VI 9, 464, 532, 533
Mellon, Andrew William 492
Mersenne, Marin 57
Meslek-i İçtimai 529
Messier, Charles 62
Meşrutiyet 382, 476
Meşveret 131, 204, 207, 305, 306, 322
Mezopotamya 265, 445
Mısır 18, 28, 40
Midhat Paşa 30, 36, 38, 70, 112, 160, 202, 230, 240, 264, 446
Mihran Efendi 261
Mill, John Stuart 353
Milletlerarası Kadınlar Sulh ve Hürriyet Cemiyeti 512
Millington, Thomas 58
Milton, John 62
Mirabeau, Victor Riqueti 62
Mizan 132, 203
Molière, Jean-Baptiste 59
Molla Hasan 224
Montesquieu, Charles-Louis de Secondât 61, 62, 220
Montreux Kongresi 523
Mora İsyanı 185
Morellet, André 62
Moskova 133, 506, 509, 510, 511, 512, 514, 535
Mudanya Kongresi 487
Murad V 9, 97, 112
Murat Bey (Mizancı) 132, 203
Murat Çayı 178
Musa Kazım Efendi 286
Mussolini, Benito 492
Mustafa Asım Efendi 286
Mustafa Reşid Paşa (bk. Reşid Paşa) 30, 69
Musul 178, 179, 180, 181

Namık Kemal 30, 70
Nâzım Efendi (Doktor) (Nazım Bey) 329
Nazım Efendi 330
Nâzım Paşa (Vali) 176
Necker, Jacques 63
Nef'i 70
Neron 373
Neuchatel 535
Neuilly Muahedesi 505

New York 495
Newton, Isaac 57, 61
Neyyir-i Hakikat 306, 317, 319, 320, 321, 325, 326, 332, 323, 373, 374
Nikşik 18
Nil 178
Ninova 231
Norman 519

Obi 106
Odessa 133
Okuma 112
On üç Nisan vakası 330
Orlando, Vittorio 457
Osmaniye 18
Osmanlı 204, 205, 207
Osmanlı Bankası 88
Osmanlı Liberal Muhalefet Partisi 431
Osmanlı Matbuat Cemiyeti 304
Osmanlı Muhâlifîn Fırkalar Kongresi 312
Otuz bir Mart isyanı 317, 328

Ömer, Hz. 178

Paris 45, 58, 123, 166, 179, 305, 307, 308, 321, 327, 328, 332, 334, 335, 349, 353, 369, 370, 375, 377, 441, 464, 474, 477, 532, 534
Paris Muhadenamesi 45
Pascal, Blaise 57
Perrault, Claude 59
Petersburg 369
Petit Parisien 327
Phèdre 59
Pinot, Robert 516
Pitzipios, Jacques 218
Plazgiler 110
Poinsard, Léon 346
Prens Maria vapuru 257
Prodos 284
Prusya 380
Pythagoras 54

Racine, Jean 59
Raynal, Guillaume 62
Reclus, Elisée 93, 108, 114, 115
Refik Beyefendi (Manyasizade) 269
Remzi (Binbaşı) 325
Ren 343
Reşad Efendi (Veliahd) 112 (bk. Mehmed V)
Reşid Paşa (Sadrazam-Büyük) 70, 110, 159, 167, 168, 223, 225
Richet, Charles 535
Rifleşiye 58
Riolan, Jean 58
Roches 349, 352
Rodin 310
Rodos 26, 32
Rohan-Chabot (şövalye) 62
Roma 69, 190, 195, 267, 373, 374
Roma İmparatorluğu 106
Romanya 47
Rommel, Erwin 506
Roosevelt, Theodore 123, 130, 512
Rossier, Edmond 511
Rousseau, Jean-Jacques 62
Rumeli 266
Rumeli-i Şarki 18, 46
Rüstem Paşa 70

Sabahaddin 10, 11, 12, 35, 40, 41, 44, 51
Sahra-yı Kebir 105
Saint Germain Muahedesi 505, 514
Saint Jean Seyyar Hastahane Cemiyeti 355
Sait Bey 532
Saksonya ovası 343
Salammbô 351
Sana 161, 170
Scholarius, Gennadius 219
Seidlitz 323, 333, 365, 370, 373, 375, 512
Selçuk hanedanı 107
Selim Efendi 33
Selim I 67, 85, 153
Selim III 69, 95, 110
Selt 342, 519
Sen Sinod 220, 222
Seniha Sultan 9, 22, 27, 31, 332
Serseri Nizamnamesi 339
Servet-i Fünûn 257, 259, 260
Sevr Muahedesi 505, 506, 514
Sırbistan 46, 47
Sidenham, Thomas 58
Sincar 180, 241
Sinop 161
Sir Thomas 62
Sivas 210
Sofya 368, 479
Sokullular 30
Spencer, Herbert 386

Springer, Dr. 177
Stalin, İosif 509, 511, 512
Steiner, Rudolf 521
Süveyş Kanalı 506

Şam 132
Şattü'l-Arab 178
Şehzadebaşı tiyatroları 261
Şerif Paşa 450, 454, 458
Şura-yı Ümmet 199, 204, 205, 207, 305, 306, 311, 312, 322, 335
Şükrü Bey (Kaymakam) 443

Tahran 368
Talat Bey 422, 465
Tanin 282, 283, 287, 307, 313, 315, 316, 319, 320, 361, 362, 365, 370
Tanzimat 381, 400, 406, 407
Tanzimât-ı Hayriye 30, 186, 217, 218, 294
Tarde, Gabriel 386
Tasfiye-i Rüteb-i Askeriye Komisyonu 328
Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası 349
Terakki 201, 203, 204, 293, 305, 306, 311, 337, 361, 476
Tercüman-ı Hakikat 282
Teselya 18, 230
Teşebbüs-i şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti 306, 385
The Reader's Digest 513
Theodosyus 56
Tırhala 18
Tikrit 178
Times 259, 273
Timur 373
Tokyo 112
Tourville, Henry de 346, 387, 516
Tozan, Satvet Lutfi 309
Trablus 70, 170, 241, 375
Trablusgarb 26, 32
Trabzon 210, 240
Traité sur l'esprit 63
Tripoli (Trablusşam) 161
Truman, Harry S. 520
Tunus 18
Turgot, Anne-Robert-Jacques 63
Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti 487

Ural Dağları 106
Urfa 179, 181

Varyete Tiyatrosu 261, 282
Vatan yahut Silistre 70
Venizelos, Eleutherios 442, 479
Versailles Muahedesi 505, 506, 514
Versailles Sarayı 60, 534
Vestfalya 343
Vilayât Kanunu Layihası 366
Vitte, Sergei Yulyeviç 133
Viyana 369
Volkan 318
Voltaire, François-Marie Arouet 60, 61, 62, 63

Washington 382, 512, 535
Wilcox, William 181
Wilhelm (Alman İmparatoru) 177
Wilson İlkeleri 449, 457, 472, 473
Wilson, Thomas Woodrow 450, 453

Yalçın, Hüseyin Cahit 282, 283, 287-289, 307
Yalman, Ahmet Emin 529, 530
Yamagata 112
Yavuz Sultan Selim 189
Yekne 58
Yemen 70, 132, 215, 365
Yıldız 27, 88, 183, 211, 215, 305, 321, 323, 337
Yıldız Sarayı 19, 24, 25, 206, 207, 213
Yollar 351
Yunan-Roma medeniyeti 110
Yusuf İzzettin Efendi 532, 533

Zeytun 228

"Siyasi tefekkürü itibariyle Sultan zade Sabahaddin Bey evvela bir Jön Türk, saniyen karışık ve fevkalade dinamik meşrutiyet hayatının fırtınalı havası içinde iktidara karşı ilim ile, fikirle mücadele eden bir doktrin adamıdır. Onun birbirine ekli bu vasıflarında, hukuki ve siyasi fikirlerini görmek mümkündür... Prens aynı zamanda bir inkılâpçıdır. Sabahaddin Bey yıkmak istediği rejimin yerine kaim olacak şekli tespit eden, bütün ilmi kabiliyetini bu noktada teksif eden bir mütefekkirdir. Yalnız burada bir noktayı hatırlatmamız faydalı olabilir: Prens Sabahaddin'in bilhassa bir Jön Türk olarak ileri sürdüğü tez, bir inkılâp sayılacak, eskiyi tamamen değiştirmeğe müncer olabilecek bir şekilde inkişaf edecek iken, bir ihya siyaseti, bir ıslahatçılık formülüne kadar inmiş ve zayıflamıştır. Bu da Prensin Osmanlıcı ve ıslahatçı kalarak, ideali ile zaruretler arasında böyle bir uyuşmayı kabule mecbur oluşunda aranmalıdır."

Tarık Zafer Tunaya

Önce II. Abdülhamid'e daha sonra da İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne cesaretle muhalefet etmesi, Milli Mücadeleyi desteklemesi, günümüzde hâlâ tartışmakta olan siyasal ve toplumsal fikirleriyle siyaset ve düşünce tarihimizde özel bir yeri olan Prens Sabahaddin'in bütün kitapları, makaleleri, broşürleri ve bazı önemli röportajları dili değiştirilmeden, orijinal haliyle bir arada.

ISBN 978-975-08-1293-4